

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Μετανάστευση, υποκειμενικότητα και παραγωγή του αστικού χώρου.
Αφρικανοί μετανάστες στο αθηναϊκό τοπίο (1989-)

Αργυρώ Κυριακούλη

Τριμελής επιτροπή:

Ιωάννα Λαλιώτου (επιβλέπουσα), Τμήμα Ι.Α.Κ.Α, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Ελευθερία Δέλτσου, Τμήμα Ι.Α.Κ.Α, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Φίλιππος Ωραιόπουλος, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΒΟΛΟΣ
5 Οκτωβρίου 2022

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα διατριβή διερευνώνται οι ιστορικοποιημένες διασυνδέσεις της παραγωγής και της κυβερνητικότητας της διεθνικής μετανάστευσης στον ευρωμεσογειακό χώρο και την Ελλάδα με την παραγωγή και τη διαπραγμάτευση της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος στην καθημερινότητα της πόλης της Αθήνας. Με την ιστορικοποίηση τόσο της «από τα πάνω» θεσμικής πολιτικής διαχείρισης της διεθνικής μετανάστευσης όσο και της «από τα κάτω» παραγωγής της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο πεδίο του πολιτικού της καθημερινής ζωής, η διερεύνηση επιχειρεί να αναδείξει τις πρακτικές φυλετικοποίησης του μαύρου μεταναστευτικού υποκειμένου αλλά και τις διαδικασίες διάσχισης των εθνοφυλετικών «συνόρων» και παραγωγής υποκειμενικότητων στα πολυτοπικά κοινωνικοχωρικά και πολιτικοπολιτισμικά πεδία της καθημερινότητας των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος.

Ξεκινώντας από την κριτική ανάλυση των λόγων και των λογοθετικών πεδίων που συναρθρώνουν την επίσημη και τη μη επίσημη κυβερνητικότητα της παγκόσμιας μετανάστευσης, στην Ε.Ε και την Ελλάδα, και περνώντας στην ανάδειξη της πολλαπλότητας και της πολυτοπικότητας των διαδικασιών υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος σε συνθήκες διεθνικότητας, η έρευνα ολοκληρώνεται με την ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων των μεταναστών και μεταναστριών από την Σιέρα Λεόνε. Στο μεταναστευτικό τους ταξίδι, στα χρόνια ζωής στην Ελλάδα, στο βίωμα τους στην πόλη της Αθήνας της κρίσης και στα μελλοντικά τους σχέδια, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από την Σιέρα Λεόνε επανατοποθετούν την υποκειμενικότητά τους μεταξύ μνήμης, εμπειρίας και φαντασίας, αναδεικνύοντας τις διαδικασίες φυλετικοποίησης της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αλλά και της ενεργοποίησης «άλλων» υποκειμενικότητων που διαταράσσουν τις συνριοποιήσεις και τις «κλειστές» εθνοφυλετικές κατηγοριοποιήσεις και φέρνουν στο προσκήνιο τις δυναμικότητες για μια «ανοιχτή», δυναμική και χειραφετητική (δι)υποκειμενικότητα.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πέρασαν πολλά χρόνια από τότε που αποφάσισα να ξεκινήσω την εκπόνηση της διατριβής αυτής. Σε όλα αυτά τα χρόνια υπήρξαν και περίοδοι απογοήτευσης, ματαιώσης, απόσυρσης. Όμως, οι άνθρωποι με τους οποίους συναντήθηκα σε αυτή τη διαδρομή με ώθησαν να συνεχίσω και θέλω να τους ευχαριστήσω.

Πρώτα, τους ανθρώπους οι οποίοι μου μίλησαν για τη ζωή τους. Τους μετανάστες και τις μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε που μοιράστηκαν, για τις ανάγκες της διατριβής, τις εμπειρίες, τις σκέψεις, τις προσδοκίες και τα συναισθήματά τους.

Έπειτα, τις καθηγήτριες και τον καθηγητή της τριμελούς επιτροπής. Την επιβλέπουσα καθηγήτρια, Ιωάννα Λαλιώτου, την Ελευθερία Δέλτσου και τον Φίλιππο Ωραιόπουλο για τις καίριες παρατηρήσεις τους και τις συμβουλές.

Ευχαριστώ πολύ τις φίλες και τους φίλους μου που με στήριξαν και με ενθάρρυναν σε όλη την περίοδο της εκπόνησης της διατριβής. Άκουσαν τις δυσκολίες μου, τους φόβους μου και με «έσπρωξαν» μπροστά. Την Αφροδίτη Οικονόμου η οποία φρόντισε οι ώρες που ήμουν στη βιβλιοθήκη του κτιρίου της Μπουμπουλίνας στο Πολυτεχνείο να περνάνε με ηρεμία, ζεστό καφέ και να έχω στη διάθεσή μου όποια βιβλιογραφική πηγή χρειαζόμουν. Την Ζωή Λιολιοπούλου για τις ενθαρρυντικές συζητήσεις και την συνεχή παρακίνηση. Την Ευδοκία Σεραφειμίδου για τη βοήθεια πρόσβασης σε συγκεκριμένες ηλεκτρονικές βιβλιογραφικές πηγές και για την προτροπή. Την Λίνα Ρόζη και την Βενετία Καντσά, οι οποίες γενναιόδωρα μου έδωσαν τη γνώμη και την συμβουλή τους όποτε κι αν τους τη ζήτησα.

Ένα πολύτιμο ευχαριστώ στους γονείς μου, Βασίλη και Μαγδαληνή Κυριακούλη και στην αδελφή μου, Ιωάννα Κυριακούλη, για την ηθική και πρακτική στήριξη.

Τέλος, ιδιαίτερα ευχαριστώ την Χριστίνα, η οποία στάθηκε δίπλα μου καθόλη αυτή την περίοδο, και με στήριξε ακόμα κι όταν οι δύσκολες πλευρές του χαρακτήρα μου γίνονταν πιο δύστροπες και «σκοτεινές».

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Φύλο – Ηλικία.....	236
Πίνακας 2: Δεκαετία άφιξης στην Ελλάδα.....	237
Πίνακας 3: Επαγγελματική απασχόληση.....	237
Πίνακας 4: Οικογενειακή κατάσταση.....	237
Πίνακας 5: Θρήσκευμα.....	237

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	
ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Μετανάστευση προς τον Ευρωπαϊκό Νότο: βιβλιογραφικές και εννοιολογικές προσεγγίσεις του μεταναστευτικού χώρου και των αναδυόμενων μεταναστευτικών εδαφικотήτων	15
1.1 Νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής Κριτική προσέγγιση του «μεταναστευτικού παραδείγματος»	16
1.2 Η Ελλάδα στο «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης». Θεσμικοί λόγοι για την «υποδοχή μεταναστών»	33
1.3 Ο χώρος της Μεσογείου και οι «γεωμετρίες εξουσίας» στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ευρώπη	58
ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Σύγχρονες μεταναστεύσεις από την Αφρική στην Ευρώπη, μεταναστευτική υποκειμενοποίηση και ιδιότητα του πολίτη. Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προσανατολισμοί	82
2.1 Μεταναστευτική υποκειμενικότητα, φυλετικοποίηση και ιδιότητα του πολίτη	83
2.2 Διαστάσεις μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης αφρικανών μεταναστών σε ευρωπαϊκά, εθνικά και αστικά πεδία	108
2.2.1 «Οριοθέτηση» της ευρωπαϊκότητας (Europeanness) και μεταναστευτική υποκειμενοποίηση	109
2.2.2 «Εθνικές» κλίμακες παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικотήτων	137
2.2.3 Άτυπες πρακτικές στην αστική καθημερινότητα και μεταναστευτικές υποκειμενικотήτες	159
2.3 Ιστοριοποίηση και προβληματοποίηση της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικотήτας σε συνθήκες κρίσης	188

Β΄ ΜΕΡΟΣ: ΟΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Το υλικό της έρευνας	211
3.1 Οι αφηγήσεις ζωής ως κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο της Αθήνας της κρίσης	211
3.2 Ο Οδηγός Συνέντευξης / τα Ερευνητικά Ερωτήματα	222
3.3 Κριτήρια επιλογής και ποιοτικά χαρακτηριστικά του δείγματος των αφηγητών και αφηγητριών	227
3.4 Η εμπειρία της διεξαγωγής των συνεντεύξεων	239
ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Χωρικές κλίμακες των πρακτικών και των μορφών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης	244
4.1 Μεταναστευτική διαδρομή και χωροθετήσεις των μεταναστών και μεταναστριών	245
4.2 Κατοίκηση, μετακίνηση, γειτονιά και μεταναστευτική υποκειμενοποίηση	264
4.3 Χώροι - χωρικότητες της εργασίας και (α)ορατότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών	300
4.4 Οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών μεταξύ δημόσιου-ιδιωτικού χώρου	321
ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές και μορφές μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης	329
5.1 Πρακτικές πολιτιστικής δράσης και διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στα όρια μεταξύ «διαφοράς-ομοιότητας»	330
5.2 Πρακτικές πολιτικής δραστηριοποίησης και παραγωγή μεταναστευτικών «υποκειμένων-που-διεκδικούν»	356
5.3 Συνθήκες ακραίων εμπειριών και διαβαθμισμένες κλίμακες της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας	376
5.4 Πρακτικές θρησκευτικότητας και διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας	385

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ: Συμπεράσματα. Αποτυπώσεις, αποτιμήσεις, προσδοκίες της μάρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας	397
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	414
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	426

**Σε όλες τις μετανάστριες
Σε όλους τους μετανάστες**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής αποτελεί η διερεύνηση και ιστορικοποίηση των διαδικασιών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος στην πρόσφατη κοινωνικοϊστορικότητα των διαφόρου τύπου κρίσεων στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Με περίοδο τοποθέτησης της έρευνας την ελληνική οικονομική κρίση από το 2009 και μετά, η διαπραγμάτευση επεκτείνεται χωροχρονικά προκειμένου να καταγράψει και να σκιαγραφήσει το κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο παραγωγής, τόσο της νέας διεθνικής μετανάστευσης από Τρίτες Χώρες προς την Ευρώπη όσο και των μαύρων μεταναστευτικών υποκειμένων στην κίνησή τους και την παρουσία τους στα πραγματικά, συμβολικά και φαντασιακά «σύνορα» στον ευρωμεσογειακό χώρο. Η ιστορικοποίηση αφορά την τοποθέτηση της παραγωγής της νέας διεθνικής μετανάστευσης και των μεταναστευτικών υποκειμένων σε συγκεκριμένες κοινωνικοϊστορικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες, καθώς και την ανάδειξη και σκιαγράφηση των σχέσεων εξουσίας-γνώσης, οι οποίες ενεργοποιούν λόγους και πρακτικές στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και των μεταναστών και μεταναστριών.

Η διερεύνηση ιστορικοποιεί και προβληματοποιεί την «από τα πάνω», στο επίσημο επίπεδο άσκησης «της πολιτικής» (policy), διαχείριση της διεθνικής μεταναστευτικής κινητικότητας από Τρίτες Χώρες αλλά και την «από τα κάτω», στο ανεπίσημο επίπεδο της καθημερινότητας και «του πολιτικού» (politics), ανάδυση και τοποθέτηση του μεταναστευτικού βιώματος των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στις θεσμικές και άτυπες σχέσεις συνάντησης στην κοινωνικοχωρικότητα της πόλης. Η διαπραγμάτευση καλύπτει ένα χωροχρονικό πλαίσιο από τα τέλη της δεκαετίας του 1980-αρχές του 1990 μέχρι και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 2010 και τοποθετεί τις διαδικασίες, τους λόγους, τις πρακτικές και τις σχέσεις της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης από Τρίτες Χώρες προς την Ευρώπη και την Ελλάδα και της παραγωγής και πρόσληψης της εθνοφυλετικής και πολιτισμικής διαφοράς της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σε συγκεκριμένα επίσημα και ανεπίσημα μακρο- και μικροεπίπεδα της θεσμικής και άτυπης καθημερινότητας.

Κύριοι στόχοι της ιστορικοποιημένης αυτής τοποθέτησης των διαδικασιών ανάδυσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των μεταναστών-μεταναστριών μαύρου χρώματος είναι η προβληματοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικοϊστορικών και πολιτικοπολιτισμικών σχέσεων και των εμπράγματων συναρθρώσεών τους, οι οποίες κινητοποιούν λόγους και πρακτικές γύρω από την κυβερνητικότητα των διεθνικών μεταναστευτικών κινήσεων, καθώς και η σκιαγράφηση και ανάλυση της πολιτικοπολιτισμικής πρακτικής όσον αφορά την πολιτική οικονομία της διαχείρισης συγκεκριμένων μεταναστευτικών κινήσεων και πληθυσμών αλλά και την παραγωγή της μεταναστευτικής εμπειρίας και υποκειμενικότητας μέσα από πρακτικές, δράσεις, συναντήσεις, σχέσεις και συναισθήματα στο μικροεπίπεδο της καθημερινότητας.

Εντασσόμενη στις συνθήκες των σύγχρονων διεθνικών μεταναστευτικών κινήσεων από Τρίτες Χώρες στον ευρωμεσογειακό χώρο, η κυβερνητικότητα της μετανάστευσης από τις χώρες της Αφρικής προς την Ευρώπη και η παρουσία και ορατότητα των μεταναστών μαύρου χρώματος εγγράφεται σε κοινωνικοπολιτικά και ιδεολογικά πλαίσια τα οποία θέτουν σε επαναθεωρήσεις και εκ νέου εννοιολογήσεις ζητήματα για τον ρατσισμό, τον εθνικισμό, την ταυτότητα, την παραγωγή και πρόσληψη της διαφοράς, την ιδιότητα του πολίτη, τα «σύνορα» και τις πρακτικές ισχυροποίησης και εγκαθίδρυσής τους αλλά και ρευστοποίησης και διάσχισής τους, τις νεοαποικιακής λογικής γεωμετρίες εξουσίας μεταξύ περιοχών και χωρών και τον ρόλο της παραγωγής της ευρωπαϊκότητας και της ευρωπαϊκής ταυτότητας στις άνισες αυτές γεωμετρίες. Η διηπειρωτική μετανάστευση στον ευρωμεσογειακό χώρο τίθεται στο επίκεντρο των ζητημάτων αυτών και αποτελεί τον πυρήνα ενεργοποίησης και πολλαπλασιασμού ετερογενών και ανταγωνιστικών λόγων και δράσεων, με την ταυτόχρονη διάχυση των ορθολογικοτήτων και των εμπλεκόμενων θεσμών και θεσμοποιήσεων για τη διαχείριση της παγκόσμιας μετανάστευσης σε όλο και περισσότερα πεδία.

Στο σύγχρονο κοινωνικοϊστορικό και πολιτικοϊδεολογικό ευρωπαϊκό πλαίσιο, με την ενίσχυση των ακροδεξιών μορφωμάτων και την εντατικοποίηση του μισοξενισμού και της ρατσιστικής βίας, η θεσμική αποτύπωση της κυβερνητικότητας της διηπειρωτικής μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ευρώπη αναδεικνύει την επιβίωση και αναβίωση των αποικιοκρατικής λογικής δυισμών «κέντρο - περιφέρεια», «Ε.Ε.- Τρίτος Κόσμος». Η παρουσία και η ορατότητα των μεταναστών-μεταναστριών

μαύρου χρώματος στα σύνορα της Ευρώπης αλλά και στην καθημερινότητα των ευρωπαϊκών πόλεων ενεργοποιεί λόγους περί «επικίνδυνων άλλων» που «εισβάλλουν» στον χώρο της Ευρώπης, αλλά και περί διασύνδεσης της διεθνικής μετανάστευσης με ζητήματα ασφάλειας και κρίσης. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η οικονομική και ανθρωπιστική κρίση με την ταυτόχρονη ανάδειξη του προσφυγικού-μεταναστευτικού ζητήματος επανέφεραν στον επίσημο και ανεπίσημο λόγο το πρόβλημα της μετανάστευσης και των μεταναστών με όρους φυλετισμού, εθνικισμού και μισοξενικών αντιλήψεων και πρακτικών, φυσικοποιώντας τη σύνδεση του μαύρου χρώματος με την απειλή, το απορριπτέο, αυτό που πρέπει να εξαφανιστεί ή να αφανιστεί. Στις συνθήκες αυτές είναι απαραίτητο να ανοιχτούν τα πεδία της ιστορικοποιημένης επαναδιαπραγμάτευσης και επαναθεώρησης των εννοιών της φυλής και του έθνους στην παραγωγή και την πρόσληψη της εθνοπολιτισμικής και φυλετικής διαφοράς, ώστε να καταδειχθούν οι διαδικασίες φυλετικοποίησης της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, αλλά και να αναδειχθούν οι δυνατότητες για την αποδόμηση της φυλετικά ιεραρχικής θεώρησης του κόσμου με την ανάδυση της, κοινωνικοχωρικά και πολιτικοπολιτισμικά, πολυτοπικής υποκειμενικότητας των «άλλων».

Για την ιστορικοποιημένη αυτή επαναδιαπραγμάτευση, οι **μεθοδολογικές επιλογές** της παρούσας διατριβής κινούνται με στόχο τη συνάρθρωση της κοινωνικοχωρικής και πολιτικοπολιτισμικής πρακτικής τόσο ως προς την «από τα πάνω» σκιαγράφηση και ανάλυση των διαδικασιών κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος όσο και ως προς την «από τα κάτω» ανάδειξη της εμπειρίας των μαύρων μεταναστών-μεταναστριών στις συνθήκες που τις/τους φυλετικοποιούν, όπως επίσης στις σχέσεις και τις πρακτικές της διεθνικότητας, μέσω των οποίων οι ίδιοι παράγουν τη δική τους υποκειμενικότητα και την τοποθετούν πολιτικά, συναισθηματικά και εμπειρικά μεταξύ μνήμης, παροντικού βιώματος και φαντασίας – έτσι όπως αυτά αποτυπώνονται στις προφορικές τους ιστορίες. Αναφορικά με την κριτική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η διηπειρωτική μετανάστευση από την Αφρική προς την Ευρώπη και η «από τα πάνω» κυβερνητικότητά της από τις ορθολογικότητες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παράγουν συνοριοποιήσεις και φυλετικοποιούν τα μεταναστευτικά υποκείμενα, η διαπραγμάτευση επικεντρώνεται στις σχέσεις, τις συνθήκες και τις πρακτικές οι οποίες διαμορφώνουν το πλαίσιο παραγωγής

και ανάδυσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των μεταναστών μαύρου χρώματος στην επίσημη θεσμική μεταναστευτική πολιτική, τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην ελληνική, τα τελευταία 25 χρόνια. Παράλληλα, η ανάδειξη του καθημερινού μεταναστευτικού βιώματος στην πόλη της Αθήνας, μέσα από τις θεσμικές και άτυπες σχέσεις συνάντησης που διαμορφώνονται στην καθημερινότητα, στόχο έχει να αναδείξει τα «από τα κάτω» πεδία του πολιτικού, όπου οι μετανάστριες και οι μετανάστες μαύρου χρώματος διαχειρίζονται τις συνοριοποιήσεις και τη φυλετικοποίηση του βιώματός τους αλλά και αναπτύσσουν, μέσα από καθημερινές σχέσεις και πρακτικές, τη δική τους πολιτική υποκειμενικότητα η οποία διασχίζει τα φυλετικοποιημένα «σύνορα», διαταράσσει τις κυρίαρχες αντιλήψεις για την εθνοφυλετική διαφορά και διαμορφώνει διαφορετικούς και πολύπλευρους τρόπους για το ανήκειν στην ευρύτερη κοινότητα.

Στο **πρώτο κεφάλαιο** γίνεται κριτική βιβλιογραφική και εννοιολογική προσέγγιση του «νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης» ως μιας ορθολογικότητας που έθεσε τη μετανάστευση και το μεταναστευτικό υποκείμενο ως «πρόβλημα» στους λόγους και τις πρακτικές για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και τον «εξευρωπαϊσμό» της μεταναστευτικής πολιτικής. Η επικέντρωση στην περίπτωση της Ελλάδας αναδεικνύει τις θεσμικές λογοθετικές πρακτικές και τις σχέσεις στο πεδίο της πολιτικής, οι οποίες, από τα τέλη του 1980-αρχές 1990, ανέδειξαν τη διασύνδεση της διαχείρισης της μετανάστευσης και του μεταναστευτικού υποκειμένου με τα ζητήματα της εθνικής ταυτότητας και τον ρόλο της χώρας στους στόχους της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι διαδικασίες διαμόρφωσης της ολοκληρωμένης ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης από Τρίτες Χώρες, όπως η Αφρική, παράγουν πεδία στα οποία αναδύονται ιεραρχικοποιημένες εδαφικότητες στην παγκόσμια μεταναστευτική κινητικότητα και διαβαθμισμένης κλίμακας μεταναστευτικές υποκειμενικότητες.

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** η βιβλιογραφική και εννοιολογική διαπραγμάτευση ξεκινά με την ανάδειξη της πολυτοπικότητας στην παραγωγή της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, τοποθετώντας την έννοια του ανήκειν και της ιδιότητας του πολίτη σε ευρείες και πολύπλοκες διασταυρώσεις στο πλαίσιο των διυποκειμενικών κοινωνικοχωρικών και πολιτικοπολιτισμικών σχέσεων της διεθνικότητας. Στη συνέχεια, μέσα από την ερμηνευτική προσέγγιση συνθηκών, συμφωνιών, προγραμμάτων και

νομοθετήσεων, αναδεικνύεται η «από τα πάνω» παραγωγή της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών υποκειμένων από την Αφρική προς την Ευρώπη στο ευρωπαϊκό και ελληνικό πλαίσιο. Από το πεδίο διαμόρφωσης της «ευρωπαϊκότητας», η μελέτη προχωρά στις εθνικές κλίμακες παραγωγής της εθνοφυλετικής διαφοράς των μεταναστών-στριών και, τελικά, στις άτυπες πρακτικές και τις σχέσεις συνάντησης στην καθημερινότητα στην πόλη. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη θεωρητική και μεθοδολογική τοποθέτηση της διατριβής στο πλαίσιο των μεταποικιακών σπουδών και της διαλεκτικής τοποθέτησης των προφορικών ιστοριών μεταξύ κοινωνικοχωρικής και πολιτικοπολιτισμικής πρακτικής, ώστε να αναδειχθεί η κοινωνικοϊστορική θεσιακότητα τόσο της παρούσας μελέτης όσο και της διαμόρφωσης της υποκειμενικότητας των μεταναστών και μεταναστριών που μίλησαν για τη ζωή τους.

Μετά τη χαρτογράφηση του ευρύτερου κοινωνικοϊστορικού πλαισίου για τη διεθνική μετανάστευση στον ευρωμεσογειακό χώρο και την παραγωγή και πρόσληψη της εθνοφυλετικής διαφοράς των μαύρων μεταναστευτικών υποκειμένων, στο **τρίτο κεφάλαιο** σκιαγραφείται η κοινωνικοϊστορικότητα των βιογραφικών συνεντεύξεων, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν στην πόλη της Αθήνας σε μετανάστες και μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε εν μέσω της οικονομικής κρίσης και της έξαρσης της ρατσιστικής βίας και των μισοξενικών αντιλήψεων. Παρουσιάζονται αναλυτικά τα κριτήρια επιλογής του δείγματος και τα χαρακτηριστικά του, η διαμόρφωση του οδηγού συνέντευξης και η διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων, καθώς και η εμπειρία από τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων. Το μεθοδολογικό εργαλείο των βιογραφικών συνεντεύξεων εντάσσεται στο πλαίσιο καταγραφής και ανάδειξης της προφορικής ιστορίας ως εκείνου του πεδίου όπου οι αποτυπώσεις του προσωπικού, ατομικού νοήματος που τα ίδια τα υποκείμενα αποδίδουν στο βίωμά τους και στις διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους σε συγκεκριμένες συνθήκες συναρθρώνονται με τις εγγραφές των συλλογικών εμπειριών οι οποίες διαμορφώνονται από ευρείες διασταυρώσεις και συσχετίσεις έμφυλων, εθνοφυλετικών, ταξικών, πολιτικοπολιτισμικών και κοινωνικοχωρικών συνιστωσών στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας.

Έτσι, στο **τέταρτο** και **πέμπτο** κεφάλαιο πραγματοποιείται η ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων και η ανάδειξη των κοινωνικοχωρικών και πολιτικοπολιτισμικών κλιμάκων ανάδυσης της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των

μαύρων μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε στην καθημερινότητα της Αθήνας. Στις κλίμακες αυτές, οι μετανάστριες και οι μετανάστες μαύρου χρώματος επανατοποθετούν συνεχώς και δυναμικά την υποκειμενικότητά τους αναδεικνύοντας τις διαδικασίες φυλετικοποίησης και συνοριοποίησης της μεταναστευτικής τους εμπειρίας και του καθημερινού βιώματός τους αλλά και την πολλαπλότητα και πολυτοπικότητα στην ενεργοποίηση δικών τους, νέων μορφών πολιτικής μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Τέλος, στο **έκτο κεφάλαιο** η ανάλυση των κλιμάκων στις αφηγήσεις ζωής των μεταναστών και μεταναστριών οδηγεί στην ανάγκη ανάδειξης του σχεσιακού χαρακτήρα και της διυποκειμενικότητας στις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στην κοινωνικοϊστορικότητα της Αθήνας της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής - ρατσιστικής δράσης. Εντός μιας κοινωνικοϊστορικότητας που εγκλωβίζει τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα σε φυλετικά δίπολα, με το μαύρο χρώμα να συνδέεται φυσικοποιημένα με το «επικίνδυνο», το «βρόμικο» και την «απειλή», είναι απαραίτητο να αναδειχθούν εκείνοι οι χώροι της εμπειρίας, της μνήμης και της φαντασίας, όπου οι μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος ενεργοποιούν πρακτικές και σχέσεις που αποσυνδέουν τη «μαύρη» μεταναστευτική υποκειμενικότητα από την αποκλειστική πρόσδεσή της στη «φυλή» και το «χρώμα» και της προσδίδουν την πολυτοπικότητα και την πολλαπλότητά της στις συνθήκες της διεθνικότητας.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΛΑΙΣΙΩΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Μετανάστευση προς τον Ευρωπαϊκό Νότο: βιβλιογραφικές και εννοιολογικές προσεγγίσεις του μεταναστευτικού χώρου και των αναδυόμενων μεταναστευτικών εδαφικότητων

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται η βιβλιογραφική και εννοιολογική διαπραγμάτευση των διαδικασιών κυβερνητικότητας (governmentality) της σύγχρονης διεθνούς μεταναστευτικής κινητικότητας προς τις χώρες που εντάσσονται στο «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης». Οι διαδικασίες κυβερνητικότητας συσχετίζονται με τις γεωμετρίες εξουσίας και τις αναδυόμενες εδαφικότητες και συνοριοποιήσεις, οι οποίες εγκαθιδρύονται στο πεδίο της διαχείρισης των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 μέχρι και τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 2010.

Έτσι, στην πρώτη ενότητα επιχειρείται η κριτική προσέγγιση του «νοτιοευρωπαϊκού μεταναστευτικού μοντέλου», της διαφοροποιημένης, δηλαδή, περίπτωσης των χωρών της νότιας Ευρώπης που γνώρισαν τη μετάβαση από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών, ως κομβικό σημείο καθιέρωσης της μετανάστευσης σε ζήτημα άμεσης, επείγουσας διαχείρισης. Στη δεύτερη ενότητα η διαπραγμάτευση επικεντρώνεται στην περίπτωση της Ελλάδας, ως χώρας της νότιας Ευρώπης και της Μεσογείου η οποία εντάσσεται στο μεταναστευτικό παράδειγμα της νότιας Ευρώπης. Εδώ επιχειρείται η ανάδειξη και ερμηνεία των λόγων, των θεσμοποιήσεων και των πρακτικών που διαμόρφωσαν, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 - αρχές του 1990, την ανάδυση της μετανάστευσης και του μετανάστη σε εννοιολογικά ζητήματα, τόσο στο πεδίο της διαπραγμάτευσης της εθνικής ταυτότητας όσο και σε εκείνο του «εξευρωπαϊσμού» (europeanization) της θεσμικής μεταναστευτικής κυβερνητικότητας της Ελλάδας ως κράτους μέλους της Ε.Ε. Τέλος, στην τρίτη ενότητα, η μετανάστευση από την Αφρική προς την Ευρώπη και τις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου αναδεικνύεται σε εννοιολογικό πεδίο όπου διαμορφώνονται και

εγκαθιδρύονται ιεραρχικοποιημένες εδαφικότητες στην κυβερνητικότητα της διηπειρωτικής μεταναστευτικής κίνησης και αποκρυσταλλώνονται τα θεσμικά και γνωστικά εννοιολογικά εργαλεία για τη λογοθετική (discursive) παραγωγή της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών υποκειμένων από την Αφρική.

1.1 Νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής Κριτική προσέγγιση του «μεταναστευτικού παραδείγματος»

Τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία, το ζήτημα της μετατροπής των χωρών της νότιας Ευρώπης από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών αποτελεί κομβικό σημείο στην εξέταση του μεταναστευτικού φαινομένου. Χρονολογικό σημείο οριοθέτησης της μετατροπής αυτής ορίζονται τα μέσα του 1970 με αποκορύφωμα τα τέλη του 1980.¹

Οι ιστορικές, κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες των χωρών του νότιου ευρωμεσογειακού χώρου από τα τέλη της δεκαετίας του 1980, όπως και η συσχέτισή τους με τις μεταναστευτικές κινήσεις που συμβαίνουν τότε, περιγράφονται και αναλύονται ως τέτοιες που εντάσσονται σε ένα διακριτό θεωρητικό και εμπειρικό μοντέλο υποδοχής μεταναστών: αυτό της νότιας Ευρώπης. Καταγράφονται και ερμηνεύονται χαρακτηριστικά γνωρίσματα που ορίζουν ένα νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης. Σύμφωνα με τους Russel King, Antony Fielding και Richard Black², η πρώτη συνολική θεώρηση του φαινομένου των νέων μεταναστεύσεων προς τη Νότια Ευρώπη γίνεται από τον Γάλλο γεωγράφο Simon Guildas το 1987.³

Αυτό που τόνισε ο Guildas ήταν κάποια χαρακτηριστικά-κλειδιά που προσδιόριζαν τους «νέους μετανάστες» προς τη νότια Ευρώπη. Σε αυτά συγκαταλέγονταν η συχνά «κρυφή»/μη ορατή φύση της μετακίνησής τους, η μεγάλη ποικιλία των εθνικοτήτων των μεταναστών, ο θεμελιώδης ρόλος της «νέας άτυπης

¹ Βλ. Λ. Μ. Μουσούρου, *Από τους Γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σενγκέν. Προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 1993, σ. 21-39· R. King - A. Fielding - R. Black, «The International Migration Turnaround in Southern Europe», στο R. King - R. Black (επιμ.), *Southern Europe and the New Immigrations*, Brighton, Sussex: Academic Press, 1997, σ. 3-19· R. King, «Southern Europe in the Changing Global Map of Migration», στο R. King - G. Lazaridis - Ch. Tsardanidis (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Basingstoke: Macmillan, 2000, σ. 1-13.

² R. King - A. Fielding - R. Black, «The International Migration Turnaround in Southern Europe», ό.π.

³ S. Guildas, «Migration in Southern Europe: an overview» στο *The future of migration*, Paris, France: Organisation for Economic Co-operation and Development, 1987, σ. 258-91.

οικονομίας» και η έλλειψη εθνικών πολιτικών για την αντιμετώπιση της ασυντόνιστης ροής. Την έλλειψη προετοιμασίας των νοτιοευρωπαϊκών χωρών να αντιμετωπίσουν τις μεταναστευτικές ροές και τον κοινωνικό τους αντίκτυπο υπογράμμισαν και οι Manfred Werth και Heiko Körner το 1991,⁴ στη λεπτομερή τους ανάλυση για το νέο φαινόμενο της μετανάστευσης προς τη νότια Ευρώπη. Παραθέτουν πολλά ποσοτικά στοιχεία για τους καταγεγραμμένους και μη μετανάστες σε Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία και Πορτογαλία καθώς και διαφοροποιητικά στοιχεία ως προς τη χώρα προέλευσης των μεταναστών, τον βαθμό «παρανομίας» τους καθώς και τους παράγοντες έλξης-ώθησης για τη μετανάστευση προς τις τέσσερις αυτές χώρες. Υπογραμμίζουν επίσης την ανησυχία της Ευρωπαϊκής Κοινής Αγοράς του 1992 για το γεγονός ότι οι μετανάστες αυτοί θα χρησιμοποιήσουν τη νότια Ευρώπη ως «αίθουσα αναμονής» για μια επικείμενη μετακίνησή τους προς τον βορρά.

Στο νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης συγκαταλέγονται η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, οι συγκεκριμένες χώρες εμφανίζουν κάποια κοινά, ιδιαίτερα και διακριτά χαρακτηριστικά που τις διαφοροποιούν τόσο από την προηγούμενη ιστορική τους φάση ως χωρών αποστολής μεταναστών όσο και από τη μετανάστευση προς τη Βόρεια Ευρώπη και το βορειοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης κατά τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Στην προσπάθεια να διερευνηθούν τα πεδία διεύρυνσης του νοτιοευρωπαϊκού παραδείγματος μετανάστευσης, υπάρχουν ωστόσο και έρευνες που εξετάζουν αν στο συγκεκριμένο μεταναστευτικό μοντέλο θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν και άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως, για παράδειγμα, η Μάλτα, η Κύπρος και η Σλοβενία.

Χαρακτηριστική προς την κατεύθυνση αυτή είναι η έρευνα των Russel King και Mark Thomson, που εξετάζουν αν η Μάλτα, η Κύπρος και η Σλοβενία μπορούν να ενταχθούν στο νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης.⁵ Θέτοντας αρχικά το ερώτημα αν τα βασικά χαρακτηριστικά του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης μπορούν

⁴ M. Werth – H. Körner (επιμ.), «Immigration of Citizens from Third Countries into the Southern Member States of the EEC: A Comparative Survey of the Situation in Greece, Italy, Spain, and Portugal», Commission of the European Communities. Directorate-General for Employment, Industrial Relations, and Social Affairs, *Social Europe*, Supplement 1/91, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1991.

⁵ R. King – M. Thomson, «The Southern European model of immigration: do the cases of Malta, Cyprus and Slovenia fit?», *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10:3, 2008, σ. 265-291.

να αποτυπωθούν στη μεταναστευτική ιστορία των χωρών αυτών, στους τύπους των μεταναστεύσεων και τις εθνικότητες των μεταναστών που δέχονται, στην οικονομία της αγοράς εργασίας και τον καταμερισμό της μεταξύ ντόπιων και μεταναστών όπως και στα ζητήματα μεταναστευτικής πολιτικής, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, εν γένει, οι τρεις αυτές χώρες μπορούν να ενταχθούν στο νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης, με συγκεκριμένες, ωστόσο, αποκλίσεις για καθεμία: η Κύπρος φαίνεται να είναι πιο κοντά στο μοντέλο λόγω του μεσογειακού τύπου οικονομίας αλλά και των χαρακτηριστικών της μετανάστευσης προς αυτήν. Η Σλοβενία αποκλίνει περισσότερο λόγω του πιο περιοριστικού μεταναστευτικού της πεδίου, ενώ η Μάλτα βρίσκεται κάπου στη μέση, καθώς αναδεικνύει μια δυναμική μεταναστευτική κίνηση αλλά αδυνατεί, ως χώρα μικρή με περιορισμένους πόρους, να διαχειριστεί και να απορροφήσει τον αριθμό των μεταναστών που δέχεται.⁶

Ο King,⁷ στην πρότασή του για ένα νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης, σκιαγραφεί κάποια στοιχεία-κλειδιά της μετανάστευσης προς τη Νότια Ευρώπη που αναφέρονται τόσο στα χαρακτηριστικά των ίδιων των μεταναστών όσο και στην κοινωνικοοικονομική τους ενσωμάτωση ή τον αποκλεισμό τους. Αναφέρεται στην πολυπλοκότητα και την ετερογένεια των μεταναστευτικών εθνικοτήτων και τύπων και τονίζει ότι υπάρχει μεγάλος αριθμός εθνικοτήτων από όλα τα μέρη του αναπτυσσόμενου/υπανάπτυκτου κόσμου αλλά και από την Ανατολική Ευρώπη. Επιπλέον χαρακτηριστικό αποτελεί η έμφυλη ασυμμετρία: κάποια μεταναστευτικά ρεύματα είναι αποκλειστικά ανδρικά, ενώ άλλα αποκλειστικά γυναικεία.

Από χώρες με επίσημη θρησκεία τον Καθολικισμό παρατηρείται γυναικεία μετανάστευση προς τη νότια Ευρώπη, η οποία προσανατολίζεται σε τομείς οικιακής εργασίας, ενώ από μουσουλμανικές χώρες (λ.χ. Μαρόκο, Τυνησία, Σενεγάλη) η μετανάστευση είναι ανδρική. Επίσης, η γεωγραφική και κοινωνική προέλευση των μεταναστών έχει αλλάξει. Οι μετανάστες που έφταναν στη νότια Ευρώπη το 1980 και 1990 προέρχονταν από αγροτικές και αστικές περιοχές και ο μεταναστευτικός πληθυσμός περιελάμβανε και κάποιο ποσοστό μορφωμένων από μεσαία και ανώτερα

⁶ Βλ. Α. Triantafyllidou – R. Gropas, *European Immigration. A sourcebook*, London and New York: Routledge, 2016.

⁷ R. King, «Southern Europe in the Changing Global Map of Migration», ό.π., σ. 1-13.

κοινωνικά στρώματα. Το ποσοστό αυτό είχε παραβλεφθεί, καθώς οι μετανάστες εξαναγκάζονταν σε συγκεκριμένες εργασίες που η χώρα υποδοχής είχε ανάγκη.

Ακόμη, τα τελευταία χρόνια η μετανάστευση έχει μετατραπεί σε μια παγκόσμια «βιομηχανία», με τη δική της οικονομική λογική και τα δικά της χαρακτηριστικά αγοράς. Η συμμετοχή στην παγκόσμια αυτή μεταναστευτική αγορά έχει τα κόστη της ως προς τον προορισμό και τις διαδρομές, οι οποίες ελέγχονται από επιχειρηματίες της μετανάστευσης, όπως νόμιμους μεσολαβητές αλλά και λαθρέμπορους. Τέλος, επισημαίνεται το μεγάλο ποσοστό «παράνομιας» στη σύγχρονη μετανάστευση προς τη νότια Ευρώπη. Η «παράνομη» μετανάστευση προέρχεται από την αύξηση του ελέγχου από την πλευρά της Ε.Ε. αλλά και την παραφωνία που δημιουργείται ανάμεσα στην κίνηση για μείωση της μετανάστευσης από φτωχές χώρες από τη μια, και τους ισχυρούς παράγοντες έλξης-ώθησης που διαμορφώνονται από την παγκόσμια οικονομία και ευνοούν τη μετανάστευση και την ανακατανομή της εργασίας και του πληθυσμού, από την άλλη. Η «παράνομία» αυτή ευνοεί τη «βιομηχανία» της μετανάστευσης και τους «επιχειρηματίες» της.

Ο King⁸ βασίζει το παράδειγμα που προτείνει στα διαφοροποιητικά στοιχεία της μεταναστευτικής ιστορίας της νότιας Ευρώπης, δηλαδή των γεωγραφικών, οικονομικών, δημογραφικών, κοινωνικοπολιτικών παραγόντων που οδήγησαν στην ταχεία ανάπτυξη της μαζικής μετανάστευσης προς τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες από τις αρχές του 1980 και των χαρακτηριστικών των μεταναστών και της μεταναστευτικής πολιτικής στις χώρες υποδοχής. Τις δεκαετίες 1950-1960, ύστερα από μια περίοδο παύσης των μαζικών μεταναστεύσεων λόγω της Μεγάλης Ύφεσης του 1929, παρατηρείται επανεκκίνηση στη μαζικότητα της μετανάστευσης από τη νότια Ευρώπη προς τις δύο Αμερικές, την Αυστραλία αλλά και προς τις βιομηχανικές χώρες της Βόρειας Ευρώπης (Γαλλία, Βέλγιο). Η Μεσόγειος λειτούργησε τότε ως «δεξαμενή στρατολόγησης εργατών» για τις βορειοευρωπαϊκές βιομηχανίες αλλά και για τομείς που είχαν ανάγκη από χαμηλόμισθους εργαζόμενους.

Από τα μέσα του 1970 και κατά τις δεκαετίες 1980-1990, η νότια Ευρώπη γνωρίζει τη μεταστροφή από περιοχή αποστολής σε περιοχή υποδοχής μεταναστών από αφρικανικές, ασιατικές χώρες καθώς και από την Ανατολική Ευρώπη. Ο ρόλος της

⁸ R. King, «Southern Europe in the Changing Global Map of Migration», ό.π., σ. 1-13.

γεωγραφίας είναι σημαντικός, καθώς οι τεράστιες ακτογραμμές, τα πολλά νησιά και τα ορεινά σύνορα διευκολύνουν την είσοδο μεταναστών από τη Βόρεια Αφρική και την Ανατολική Μεσόγειο και τη χρήση των νοτιοευρωπαϊκών κρατών ως χωρών transit προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης. Επίσης, η οικονομική ανάπτυξη της Ν. Ευρώπης διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά: βασίζεται κυρίως στον τριτογενή τομέα της οικονομίας και στην εποχική απασχόληση και, κατά συνέπεια, στην ανάγκη για ευέλικτο εργατικό δυναμικό που διαφεύγει του επίσημου καθεστώτος εργασίας. Οι μετανάστες καλύπτουν εποχικές ανάγκες και απορροφώνται σε θέσεις εργασίας που η εγχώρια εργατική δύναμη δεν επιλέγει πια, αλλά και στον τομέα της οικιακής εργασίας.

Το 1993 η Λουκία Μ. Μουσούρου⁹ επιχειρεί μια ερμηνεία της εξέλιξης στις στάσεις της Ευρώπης απέναντι στη μετανάστευση και τους μετανάστες. Η ερμηνεία αυτή έχει ως κύριο εργαλείο τους κοινωνικοπολιτικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς που γνωρίζει η βόρεια και νότια Ευρώπη από τις δεκαετίες του 1950-1960 μέχρι τις αρχές του 1990. Σημαντικό είναι επίσης ότι τονίζεται η διακριτή, ξεχωριστή και άνιση θέση της νότιας Ευρώπης σε σχέση με τις χώρες του ευρωπαϊκού Βορρά. Ο τίτλος του βιβλίου αποτυπώνει τη διακριτή και άνιση αυτή εξέλιξη, αλλά και την αλλαγή στην πολιτική απέναντι στη μετανάστευση και τους μετανάστες.

Η δεκαετία του 1970 είναι και εδώ καθοριστική. Οι αριθμοί των μεταναστών αλλά και οι τόποι προέλευσής τους πολλαπλασιάζονται συνεχώς χωρίς δυνατότητα ελέγχου ενώ, από την άλλη, ο ευρωπαϊκός επαναπροσδιορισμός της μεταναστευτικής πολιτικής δυσχεραίνει την είσοδο νέων μεταναστών. Η Μουσούρου επισημαίνει ότι:

με υπερκορεσμένη την αγορά εργασίας της Γερμανίας αλλά και των άλλων χωρών του Ευρωπαϊκού «Βορρά», οι χώρες του «Νότου» δεν μπορούν να ελπίζουν ότι θα απαλλαγούν από τα κύματα των λαθρομεταναστών (πολλοί από τους οποίους διακινούνται μέσω κυκλωμάτων). Η Συμφωνία του Σένγκεν επιτρέπει, λοιπόν, να προβλέψει κανείς μια Ευρωπαϊκή Κοινότητα όπου οι χώρες-μέλη του «Νότου» (μεταξύ αυτών και η Ελλάδα) θα βρεθούν στην εξαιρετικά δυσχερή θέση να είναι ταυτοχρόνως η ζώνη εισόδου αλλά και απόληξης των ανεπιθύμητων από τις χώρες του Ευρωπαϊκού «Βορρά».¹⁰

Η αλλαγή που γνωρίζουν οι χώρες του ευρωπαϊκού Νότου από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών συσχετίζεται τόσο με την αλλαγή της μεταναστευτικής

⁹Λ. Μ. Μουσούρου, *Από τους Γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σενγκέν. Προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη*, ό.π., σ. 21-39.

¹⁰ Στο ίδιο, σ.36.

πολιτικής των παραδοσιακών χωρών υποδοχής του Βορρά όσο και με τη μη συνειδητοποίηση από τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες της έκτασης και της σημασίας των μεταβολών αυτών. Η Μουσούρου τονίζει επίσης τον χαρακτήρα της οικονομίας των χωρών του Νότου – σημαντική παραοικονομία, ύπαρξη διπλής αγοράς εργασίας αλλά και ανάγκη για εργατικό δυναμικό που θα απορροφηθεί σε ανειδίκευτες, βρόμικες, κακοπληρωμένες εργασίες. Η ύπαρξη μιας δυϊστικής αγοράς εργασίας είναι και για τους King, Fielding και Black¹¹ το καθοριστικό εκείνο στοιχείο που διευκολύνει τη μαζική «ανειδίκευτη» μετανάστευση. Δίνεται, έτσι, μια δομική εξήγηση για τον τρόπο με τον οποίο η μετανάστευση από τον Τρίτο Κόσμο ήταν απαραίτητη για την κάλυψη του κενού που δημιουργήθηκε από τη μεταφορά των ντόπιων εργαζόμενων από τομείς χαμηλής σε τομείς υψηλής παραγωγικότητας.

Το ζήτημα της ιδιαιτερότητας της οικονομικής αγοράς στις χώρες της Νότιας Ευρώπης φαίνεται πως είναι αυτό που προσδιορίζει και τη διαφοροποίηση του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης, από το 1980 και μετά, σε σχέση με αυτό της Βόρειας Ευρώπης, κατά τις δεκαετίες μετά το 1950 και μέχρι τις αρχές του 1990.¹²

Το 1996 οι Theodoros Iosifides και Russel King¹³ αναλύουν το μετασχηματιζόμενο πλαίσιο της αγοράς εργασίας και των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών στις χώρες της Νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Ισπανία, Ελλάδα και Πορτογαλία): μεγάλος αριθμός οικογενειακών επιχειρήσεων σε αγροτικούς και άλλους τομείς, δυναμική εξέλιξη της άτυπης οικονομίας, περιορισμένη εξάπλωση μιας προλεταριοποιημένης εργατικής τάξης εξαιτίας της έλλειψης μιας αληθινής βιομηχανικής επανάστασης, αδύναμο κράτος πρόνοιας, αστικοποίηση με εσωτερική μετανάστευση από αγροτικές περιοχές προς τα αστικά κέντρα με αποτέλεσμα την έλλειψη εργατικής δύναμης στη γεωργία αλλά και την ανάγκη για ξένα εργατικά χέρια στις πόλεις σε τομείς των κατασκευών, των μικρών επιχειρήσεων και των χαμηλόμισθων

¹¹ R. King – A. Fielding – R. Black, «The International Migration Turnaround in Southern Europe», ό.π., σ. 13.

¹² Βλ. R. King – I. Konjodzic, «Labour, employment and migration in Southern Europe», στο J. van Oudenaren, (επιμ.), *Employment, Economic Development and Migration in Southern Europe and the Maghreb*. Santa Monica: RAND, 1996, σ. 7-106· M. Baldwin-Edwards, «Southern European labour markets and immigration: a structural and functional analysis», Mediterranean Migration Observatory Working Paper 5, 2001· A. Venturini, *Postwar Migration in Southern Europe, 1950–2000: An Economic Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

¹³ Th. Iosifides – R. King, «Recent immigration to Southern Europe: The socio-economic and labour market contexts», *Journal of Area Studies*, 4:9, 1996, σ.70-94.

υπηρεσιών, αλλαγή του ρόλου της γυναίκας στην αγορά εργασίας η οποία συνδέεται με την ανάγκη για μεταναστευτική γυναικεία εργασία, ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα, του τουρισμού και άλλων οικονομικών υπηρεσιών όπως και του δημόσιου τομέα, ύπαρξη μιας διπολικής αγοράς εργασίας με την «πρωταρχική» αγορά να προσφέρει καλές, σταθερές δουλειές σε σύγκριση με αυτές στη δευτερεύουσα αγορά («μαύρη εργασία»).

Η Natalia Ribas-Mateos,¹⁴ επιχειρώντας να ερμηνεύσει τη μετανάστευση στη νότια Ευρώπη, προτείνει ένα θεωρητικό σχήμα που βασίζεται σε μια τριαδική σχέση μεταξύ των παγκόσμιων οικονομικών διαδικασιών, ενός αδύναμου και οικογενειοκρατικού κράτους πρόνοιας και μιας δυναμικής άτυπης οικονομίας. Οι κοινοί δείκτες για τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες, οι οποίοι σχετίζονται με την ύπαρξη ενός νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης, αφορούν πρώτα τη σημαντική αδυναμία του κράτους στην προνοιακή πολιτική για τον πληθυσμό, καθώς και την ασυμμετρία και την ανισότητα στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα η ευθύνη για την πρόνοια να μεταφέρεται στα οικογενειακά (παραδοσιακός ρόλος οικογένειας) και στα κοινωνικά δίκτυα, αναπαράγοντας έτσι παραδοσιακά σχήματα φροντίδας με κύριο φορέα τη γυναίκα. Έπειτα, ο ισχυρός «οικογενισμός» που χαρακτηρίζει τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες, συσχετιζόμενος με τον τρόπο διαβίωσης των μεταναστευτικών νοικοκυριών, αναδεικνύει το γεγονός ότι η εγχώρια οικογένεια στη νότια Ευρώπη παραμένει στις παραδοσιακές αντιλήψεις για τον ρόλο της γυναίκας ως κύριου φορέα φροντίδας. Η μεταναστευτική οικογένεια, από την άλλη, βιώνει πολλαπλάσια το περιβάλλον απουσίας του κράτους πρόνοιας και προσπαθεί να ανταποκριθεί με ποικίλους άλλους τρόπους προνοιακών διευθετήσεων, κυρίως ενδοοικογενειακά και μέσω της κοινωνικής δικτύωσης. Επιπλέον, η δυσκολία διαμόρφωσης μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής, ενός κοινού ευρωπαϊκού μεταναστευτικού πλαισίου για τη Νότια Ευρώπη, σχετίζεται με πολιτικές παραμέτρους, συνθήκες στις εγχώριες αγορές εργασίας, με ζητήματα ασφάλειας και εγκληματικότητας καθώς και κατασκευής του «παράνομου μετανάστη εγκληματία» που, τελικά, καθορίζει, ως κυρίαρχη αναπαράσταση, την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και των διαδικασιών νομιμοποίησης και ασύλου. Τέλος, ο δυναμικός τομέας της άτυπης αγοράς εργασίας, η έμφυλη ασυμμετρία στις εργασιακές αλλαγές σε

¹⁴ N. Ribas-Mateos, «How can we understand immigration in Southern Europe?», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30:6, 2004, σ. 1045-1063.

διάφορους τομείς αλλά και η ύπαρξη μικρών βιοτεχνιών, οικογενειακών επιχειρήσεων και εποχικής ζήτησης εργασίας δημιουργούν μια διπλή μεταναστευτική αγορά εργασίας: από τη μια, η ανάγκη για υψηλά ειδικευμένους μετανάστες από τον «Πρώτο Κόσμο» και, από την άλλη, η ανάγκη για χαμηλόμισθο εργατικό δυναμικό που θα απορροφηθεί σε ποικίλες, άτυπες εργασίες.

Το ερώτημα που δημιουργείται είναι αν, τελικά, μπορούμε να μιλάμε για την ύπαρξη ενός «νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης». Ενός μοντέλου, δηλαδή, που θα μπορεί να παράσχει κάθε φορά τα θεωρητικά εργαλεία ερμηνείας της μετανάστευσης προς τις χώρες της νότιας Ευρώπης αλλά και να καθιερωθεί ως τέτοιο στον επιστημονικό χώρο των σπουδών για τη μετανάστευση.

Το 2009, μια ομάδα ερευνητών από την Ελλάδα, την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία, στο πλαίσιο του προγράμματος IDEA, κάνοντας μια συγκριτική μελέτη στις τέσσερις αυτές χώρες, έθεσαν εκ νέου το ερώτημα αν οι «νέες μεταναστεύσεις προς τη νότια Ευρώπη» συστήνουν, πράγματι, ένα «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης», έτσι όπως είχε περιγραφεί και οριστεί στις αρχές του 1990.¹⁵ Η ομάδα των ερευνητών στη συγκριτική αυτή μελέτη καλύπτει ένα σύνολο πολλαπλών και ποικίλων παραγόντων, από το ιστορικό πλαίσιο της μετανάστευσης από και προς τις τέσσερις χώρες της Ν. Ευρώπης μέχρι ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία των μεταναστευτικών κινήσεων και των μεταναστών, χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας και της μεταναστευτικής εργασίας, της παράνομης μετανάστευσης και των διαδικασιών νομιμοποίησης καθώς και των πολιτικών ελέγχου της μετανάστευσης, της ενσωμάτωσης και της πολιτογράφησης. Αφού διαπιστώνουν τα κοινά χαρακτηριστικά που εντάσσουν τις τέσσερις χώρες στο καθιερωμένο νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης –μετατροπή σε χώρες υποδοχής μεταναστών, έμφυλη υπεραντιπροσώπηση σε συγκεκριμένες εθνικότητες μεταναστών, ύπαρξη άτυπης και εποχικής μεταναστευτικής εργασίας, διαδικασίες προσαρμογής των εθνικών πολιτικών ένταξης μεταναστών στο πλαίσιο της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής της Ε.Ε., κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τους μετανάστες που βασίζονται στην

¹⁵ J. Arango – C. Bonifazi – Cl. Finotelli – J. Peixoto – C. Sabino – S. Strozza - A. Triandafyllidou, «The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe», IDEA Working Papers, No 9, May 2009, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/24357481/The_making_of_an_immigration_model_Inflows_impacts_and_policies_in_Southern_Europe τελευταία επίσκεψη 27/9/2019.

ξενοφοβία και τη διαμόρφωση της εγκληματικής εικόνας για τον μετανάστη—, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις μεταξύ των συγκεκριμένων χωρών ως κρατών και κοινωνιών υποδοχής, εξακολουθεί να υφίσταται ένα νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης, έτσι όπως είχε περιγραφεί και οριστεί κατά τη δεκαετία του 1990 και τις αρχές του 2000. Πρόκειται για ένα μοντέλο δυναμικό, καθώς εμφανίζονται νέες διαστάσεις, διαμορφώνονται νέα κοινωνικά περιεχόμενα και τίθενται νέες πολιτικές. Με την υφιστάμενη οικονομική κρίση, οι μεταναστευτικές κινήσεις θα αλλάζουν συνεχώς, οπότε και το μοντέλο μετανάστευσης της Νότιας Ευρώπης, έτσι όπως θεωρητικοποιήθηκε το 1990, θα πρέπει να επικαιροποιηθεί ώστε να επανεξεταστεί και να επανερμηνευθεί στο πλαίσιο των σύγχρονων κοινωνικοοικονομικών, πολιτικών και ιδεολογικών συνθηκών στην Ευρώπη των ποικίλων και ετερογενών κρίσεων και στην ιστορικοποιημένη τους διάσταση σε συνάρτηση με τις σύγχρονες μεταναστευτικές-προσφυγικές κινήσεις στον ευρωμεσογειακό χώρο.¹⁶

Γίνεται σαφές ότι το νοτιοευρωπαϊκό παράδειγμα μετανάστευσης είναι ετερογενές ως προς τα συγκροτητικά του στοιχεία αλλά και ευέλικτο όσον αφορά τους παράγοντες και τα στοιχεία που μπορούν να το εμπλουτίσουν. Τόσο σε σχέση με την ιδιαιτερότητα και την ποικιλία των μεταναστευτικών κινήσεων προς τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες καθώς και με τα κοινωνικοπολιτικά, ιστορικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των χωρών της νότιας Ευρώπης και τους μετασχηματισμούς που έχουν γνωρίσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι σήμερα, όσο και σε σχέση με την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και τα χαρακτηριστικά των μεταναστών και μεταναστριών, το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης είναι ρευστό στη διαμόρφωση αλλά και στην εξέλιξή του.

¹⁶ Βλ. Χ. Κασίμης – Α. Γ. Παπαδόπουλος, «Εισαγωγή», στο Χ. Κασίμης – Α. Γ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Μετανάστες στη Ελλάδα, Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 9-65· Μ. Baldwin-Edwards, «The Southern European ‘model of immigration’ A sceptical view», στο Μ. Okólski (επιμ.), *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*, IMISCOE Research, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012· Στ. Καλογεράκη, «Η διερεύνηση των μεταναστευτικών ροών στην Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία κατά την οικονομική κρίση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 147, 2016, σ.103-141.

Οι ερευνητές και οι ερευνήτριες¹⁷ που έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο μοντέλο μετανάστευσης εντοπίζουν πολύμορφα και διαφοροποιητικά στοιχεία, τα οποία τους επιτρέπουν να μιλούν για ένα διακριτό μεταναστευτικό μοντέλο, πολλές φορές συγκρινόμενο και αντιπαρατιθέμενο με αυτό της μετανάστευσης προς τη βόρεια Ευρώπη κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Η προβληματική, όμως, που τίθεται δεν είναι να επιβεβαιωθεί ή να διαψευσθεί η ύπαρξη ενός ήδη διαμορφωμένου και εξελισσόμενου «νοτιοευρωπαϊκού μεταναστευτικού παραδείγματος», αλλά η σχετική με αυτό διαπραγμάτευση και συζήτηση να ενταχθεί σε ευρύτερα κοινωνικοϊστορικά περιεχόμενα, προκειμένου να αναζητηθούν και να περιγραφούν τα λογοθετικά αντικείμενα και τα θεσμικά συμβάντα που διαμορφώνει η διαπραγμάτευση αυτή.

Το «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης» αποτελεί ένα εννοιολογικό πεδίο πάνω στο οποίο δημιουργούνται και δικτυώνονται συγκεκριμένες ιστορικοποιημένες σχέσεις εξουσίας διαμορφώνοντας, έτσι, έναν ετερογενή χώρο ενεργοποίησης, διασύνδεσης και, τελικά, εγκαθίδρυσης των μορφών που μπορούν να λάβουν οι συσχετίσεις μεταξύ ιστορικών συμβάντων, πολιτικών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, τύπων μεταναστευτικής κινητικότητας και «καθεστώτων» μεταναστευτικής πολιτικής και κυβερνητικότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης» αποτελεί έναν «χώρο διασποράς», όπου διαμορφώνονται πολλαπλά πεδία συνάρθρωσης και θεσμοποίησης σχέσεων εξουσίας. Ένα από τα πεδία αυτά είναι η λογοθετική και θεσμοποιημένη διασύνδεση της διεθνούς μεταναστευτικής κίνησης με τον στόχο του «εξευρωπαϊσμού» (europeanisation) και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.¹⁸ Η διαχείριση της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών κινήσεων

¹⁷ Βλ. Fl. Anthias – G. Lazaridis (επιμ.), *Into the Margins: Migration and Exclusion in Southern Europe*, Aldershot: Ashgate, 1999· J. Arango – M. Baldwin-Edwards (επιμ.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London, Portland: Frank Cass, 1999· R. King – E. Zontini, «The role of gender in the South European immigration model», *Papers: Revista de Sociologia*, 60, 2000 σ. 35-52 διαθέσιμο στο <http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers/v60n0.1030>, τελευταία επίσκεψη 26/9/2019· J. Arango – C. Bonifazi – C. Finotelli – J. Peixoto – C. Sabino – S. Strozza – A. Triandafyllidou, «The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe», ό.π· E. Reyneri, «Immigration and the Underground Economy in New Receiving South European Countries: Manifold Negative Effects, Manifold Deep-rooted Causes», *International Review of Sociology*, 13:1, 2010, σ. 117-143.

¹⁸ Βλ. ενδεικτικά: M. Baldwin-Edwards, «The Emerging European Immigration Regime: Some Reflection on Implication for Southern Europe», *Journal of Common Market Studies*, 35:4, 1997, σ. 497-519· A. Favell, «The Europeanisation of immigration politics», *European Integration online Papers (EIoP)*, 2:10, 1998, διαθέσιμο στο <http://eiop.or.at/eiop/pdf/1998-010.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020· A. Geddes, «International Migration and State Sovereignty in an Integrating Europe», *International Migration*, 39:6, 2001, σ. 21-42· P. B. Jordan – B. Strath – A. Triandafyllidou, «Contextualising immigration policy

προς τις χώρες της Ευρώπης αρχίζει να διαμορφώνεται ως ένας από τους «αντικειμενικούς σκοπούς» της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να συνδέεται με συστήματα διαφοροποιήσεων και μορφές θεσμοποίησης και εξορθολογισμού.

Το γεγονός ότι η διαχείριση της μετανάστευσης αποκτά τον χαρακτήρα «αντικειμενικού σκοπού»¹⁹ σημαίνει ότι η «μεταναστευτική πολιτική» παράγεται πλέον ως «λόγος» (discourse) που οργανώνει τις σχέσεις εξουσίας-γνώσης –οι οποίες κινούνταν διάχυτες στη συγκεκριμένη κοινωνικοϊστορική στιγμή–, τις εξορθολογίζει και τους προσδίδει τον χαρακτήρα του ορθολογικά συστηματοποιημένου και θεσμοθετημένου πεδίου. Ο «αντικειμενικός σκοπός» της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της πολιτικής ένωσης ενεργοποίησε μια στρατηγική για την ισχυροποίηση των μορφών θεσμοποίησης και των βαθμών εξορθολογισμού, μέσω των οποίων η Ευρωπαϊκή Ένωση θα αναδυόταν ως ένας λόγος, ως ένα πεδίο θεσμοθετημένων, και σε διαδικασία παγίωσης, σχέσεων εξουσίας-γνώσης.

Ο Baldwin-Edwards σε άρθρο του²⁰ αναδεικνύει την προβληματική που δημιουργείται από το γεγονός ότι οι νοτιοευρωπαϊκές χώρες, αδύναμες να διαμορφώσουν και να καθιερώσουν τις δικές τους μεταναστευτικές πολιτικές, ακολουθούν τις συμφωνίες Σένγκεν και Ε.Ε (οι οποίες έχουν σχεδιαστεί από τις βορειοευρωπαϊκές χώρες), παρόλο που μοιάζει σχεδόν αδύνατο να προσαρμοστούν σε αυτές. Για τον Baldwin-Edwards στη δεκαετία του 1990, περίοδο κατά την οποία πληθαίνουν οι διαπραγματεύσεις και οι συμφωνίες στην Ε.Ε για τη μετανάστευση, η βόρεια και η νότια Ευρώπη βρίσκονται σε πολύ διαφορετικές φάσεις. Οι χώρες που παραδοσιακά ήταν υποδοχείς μεταναστών οργάνωναν και αποφάσιζαν ένα διεθνές πλαίσιο ελέγχου και κυβερνητικότητας των μεταναστεύσεων. Την ίδια στιγμή, οι νοτιοευρωπαϊκές χώρες υποχρεώνονται να ανταποκριθούν στην αυξημένη μεταναστευτική κίνηση προς αυτές και

implementation in Europe», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29:2, 2003, σ. 195-224· B. Jordan – B. Strath – A. Triandafyllidou, «Comparing Cultures of discretion», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29:2, 2003, σ. 373-395· G. Mavrodi, «‘Europeanising’ national immigration policy: the case of Greece», *Working Papers-Center on Migration, Citizenship and Development*, 8, 2005, διαθέσιμο στο <http://hdl.handle.net/1814/4350>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020· A. Ette – Th. Faist, «The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration: Research, Questions and Concepts», στο T. Faist – A. Ette (επιμ.), *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration. Migration, Minorities and Citizenship*. London: Palgrave Macmillan, 2007, σ. 3-31.

¹⁹ Βλ. Μ. Φουκό, *Η μικροφυσική της εξουσίας* (μτφρ. Λίλα Τρουλινού), Αθήνα: ύψιλον/βιβλία, 1991, σ. 83-85.

²⁰ M. Baldwin-Edwards, «The Emerging European Immigration Regime: Some Reflection on Implication for Southern Europe», ό.π., σ. 497-519.

εντάσσουν τις διαδικασίες προσαρμογής τους στην επονομαζόμενη «διεθνή μάθηση», κατά την οποία οι νοτιοευρωπαϊκές πρακτικές στην κυβερνητικότητα των μεταναστεύσεων διαμορφώνονται από την «απορρόφηση» των ελεγκτικών εργαλείων μετανάστευσης που τίθενται από τα ευρωπαϊκά συνεργατικά *fora*, όπου η νότια Ευρώπη έχει ελάχιστη επιρροή στον σχεδιασμό των μεταναστευτικών πρακτικών και υπόκειται στον «εξευρωπαϊσμό». Ένα από τα στοιχεία-κλειδιά στη διαδικασία αυτή «εξευρωπαϊσμού» των πολιτικών πρωτοβουλιών για τη μετανάστευση αποτελεί ο εκσυγχρονισμός των μεταναστευτικών ελέγχων ως προς το ακανθώδες ζήτημα της «παράνομης μετανάστευσης».

Είναι φανερό ότι το πλαίσιο του «εξευρωπαϊσμού», ως εγχώρια προσαρμογή στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, δημιουργεί ένα ευρύτερο πεδίο σχέσεων εξουσίας και γνώσης, τόσο εντός των εγχώριων κοινωνιών κάθε κράτους-μέλους αλλά και μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε., καθώς φαίνεται να ισχύουν πιέσεις «από τα πάνω προς τα κάτω» όσον αφορά τη φύση και τον σχεδιασμό της πολιτικής αλλά και της διαμόρφωσης των εγχώριων θεσμών.²¹ Το πεδίο αυτό των σχέσεων παραπέμπει στην κυβερνητικότητα όχι μόνο της μετανάστευσης προς τις χώρες της Ε.Ε. αλλά και στη διαχείριση της ίδιας της Ευρώπης ως γεωγραφικής οντότητας, ως θεσμού και ως ταυτότητας. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η κυβερνητικότητα των μεταναστεύσεων από τρίτες χώρες προς την Ευρώπη και η διαχείριση των μεταναστών εντός των χωρών της Ε.Ε. –και ειδικότερα των χωρών της νότιας Ευρώπης–, με την εγκαθίδρυση μιας κοινής μεταναστευτικής πολιτικής, μπορεί να εννοιοποιηθεί μέσα από τη διαδικασία του «εξευρωπαϊσμού». Πώς συνδέεται, δηλαδή, η διαδικασία του «εξευρωπαϊσμού» με την καθιέρωση ενός διακριτού και ξεχωριστού νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης.

Πολλοί μελετητές έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα του «εξευρωπαϊσμού» αλλά και με τις συσχετίσεις εξουσίας που θέτει, τόσο στη σύγχρονη ιδεολογία περί Ευρώπης όσο και μεταξύ κρατών μελών, αναδεικνύοντας, με τον τρόπο αυτόν, ιεραρχήσεις και διαφοροποιημένες θέσεις στην ευρύτερη αρχιτεκτονική εξουσίας που δημιουργείται. Ένα στοιχείο που αναδεικνύει τους συσχετισμούς εξουσίας μεταξύ των χωρών της Ευρώπης είναι ότι οι μεταναστεύσεις προς τη νότια Ευρώπη εντάθηκαν και άλλαξαν τύπο όταν η

²¹ A. Geddes – Ch. Lees – A. Taylor, «Europeanisation and multi-level governance in South East Europe», στο A. Geddes – Ch. Lees – A. Taylor, *The European Union and South East Europe: The Dynamics of Europeanization and multilevel governance*, London and New York: Routledge, 2013, σ. 8-36.

βόρεια Ευρώπη, λόγω της πετρελαϊκής κρίσης και της υπερκορεσμένης αγοράς εργασίας, «υψώνει τείχη» σε νέους μετανάστες και αυξάνει τους ελέγχους²². Στο πιο πρόσφατο παρόν, στην περίοδο της οικονομικής κρίσης (από το 2009) αλλά και στο πλαίσιο της «μεταναστευτικής-προσφυγικής κρίσης» από τα μέσα της δεκαετίας του 2010, η άνιση αρχιτεκτονική των σχέσεων αυτών εξουσίας μεταξύ των χωρών της Ευρώπης, και πιο συγκεκριμένα των κρατών μελών της Ε.Ε., αποκρυσταλλώθηκε με τρόπους και πρακτικές που ανέδειξαν την εγκαθίδρυση ιεραρχικοποιήσεων μεταξύ χωρών, περιοχών και εδαφικοτήτων αλλά και τη δημιουργία, εσωτερικών και εξωτερικών της Ε.Ε., συνοριοποιήσεων και «τειχών».²³

Στο πλαίσιο της Ε.Ε., οι συσχετίσεις εξουσίας άρχισαν να γίνονται πιο ορατές όταν η Ε.Ε. ως οντότητα αποφάσισε να θέσει τα ζητήματα της μετανάστευσης στο πεδίο της θεσμικής διευθέτησης και διακυβέρνησής τους. Η κυβερνητικότητα του μεταναστευτικού ζητήματος και ο σχεδιασμός μιας κοινής ευρωπαϊκής στρατηγικής για τη μετανάστευση αποτελεί κεντρική συνιστώσα στη διαδικασία του «εξευρωπαϊσμού» των δομών και των θεσμών των κρατών-μελών της Ε.Ε. Το μεταναστευτικό ζήτημα, αρχικά με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992 και στη συνέχεια με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997, μεταφέρεται στον πυλώνα της Κοινοτικής Ολοκλήρωσης ο οποίος, με τη Συνθήκη της Λισαβόνας το 2007, καταργείται και η μετανάστευση ανήκει πλέον στον λεγόμενο «χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ε.Ε. Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας φαίνεται να ισχυροποιούνται οι διαδικασίες συστηματοποίησης των μορφών θεσμοποίησης και ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης

²² Βλ. Α. Μ. Μουσοφούρου, *Από τους Γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σενγκέν.*, ό.π.: R. Appleyard, «International Migration Policies: 1950-2000», *International Migration*, 39:6, 2001, σ. 7-20· K. F. Zimmermann, «Introduction. What Do We Know About European Migration», στο K.F. Zimmermann (επιμ.), *European Migration: What Do We Know?*, Oxford/New York: Oxford University Press, 2005, σ. 1-14· D. S. Massey – J. Arango – Gr. Hugo – A. Kouaouci – A. Pellegrino – J. E. Taylor, *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium* (International Studies in Demography), Oxford/New York: Oxford University Press, 2005.

²³ Βλ. M. Bojadžijev - S. Mezzadra, «'Refugee crisis' or crisis of European migration policies?», *FocaalBlog*, 2015, διαθέσιμο στο <http://www.focaalblog.com/2015/11/12/manuela-bojadzijeve-and-sandro-mezzadra-refugee-crisis-or-crisis-of-european-migration-policies/>, τελευταία επίσκεψη 29/9/2019· N. De Genova (επιμ.), *The Borders of "Europe". Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*, Durham and London: Duke University Press, 2017· D. Dinan – N. Nugent – W. E. Paterson (επιμ.), *The European Union in Crisis*, London: Palgrave, 2017.

επικυρώνεται ως ένας ενιαίος τομέας πολιτικής και επιχειρησιακής δράσης.²⁴ Αυτό, για την παραγωγή και τη διαπλοκή των σχέσεων εξουσίας, σημαίνει ότι για τα νεότερα μέλη της Ε.Ε. (η Ελλάδα γίνεται μέλος το 1981 και η Ισπανία και η Πορτογαλία το 1986) αλλά και για αυτά που βρίσκονται σε διαδικασία ένταξης η προσαρμογή στην κοινοτική μεταναστευτική στρατηγική και η υιοθέτηση των κατευθυντήριων γραμμών που θέτουν τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα αποτελούν τις προϋποθέσεις ένταξης. Ένα σημαντικό συμπέρασμα είναι ότι για τα μέλη της Ε.Ε. που εντάσσονται στις «νέες» χώρες μετανάστευσης, ο «εξευρωπαϊσμός» έχει χαρακτήρα κατευθυντικό, δηλαδή η εγχώρια μεταναστευτική πολιτική προσαρμόζεται στην ευρωπαϊκή νομοθεσία και στις υπερεθνικές πολιτικές που ορίζονται από την Ε.Ε.²⁵

Πέρα από τις Συνθήκες, οι Οδηγίες, οι Ανακοινώσεις, τα Προγράμματα, οι εκδόσεις από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα θεσμικά της όργανα για τον ευρύτερο χώρο διαχείρισης της μετανάστευσης και της διέλευσης των συνόρων της Ε.Ε. «μορφοποιούν» τις σχέσεις εξουσίας και αποτελούν μορφές «προβληματοποίησης» των μεταναστευτικών κινήσεων και των μεταναστευτικών υποκειμένων στο πλαίσιο της κυβερνητικότητας που η Ευρωπαϊκή Ένωση διαμορφώνει. Με την πρόταξη και την εγκαθίδρυση του «χώρου ασφάλειας, ελευθερίας και δικαιοσύνης» ως κεντρικής θεσμικής εγκατάστασης για την οριοθέτηση, την εξειδίκευση, τους όρους διανομής και τον συντονισμό των σχέσεων εξουσίας-γνώσης που αφορούν την κοινή ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική, η Ε.Ε. εμφανίζεται ως ένας θεσμός που εξουσιοδοτείται να διανείμει τον έλεγχο σε όλο και πιο διεσπαρμένα πεδία, να εμφανιστεί με εμπράγματα μορφές και να επενδυθεί με νομιμοποιητική ισχύ σε νέες σχέσεις ιεραρχίας και εξουσίας.

Για παράδειγμα, στον τομέα «Μετανάστευση και Εσωτερικές Υποθέσεις» της Ευρωπαϊκής Επιτροπής²⁶ αρθρώνονται και κυκλοφορούν λόγοι, θεσμικές εγκαταστάσεις, λογοθετικά αντικείμενα, σχέσεις, μορφές γνώσης που εγκαθιδρύονται ως το κανονιστικό πλαίσιο της Ε.Ε. για την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης. «Νόμιμη μετανάστευση»,

²⁴ Βλ. EUR-Lex (European Union Law), «Ευρωπαϊκός χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3Aai0022>, τελευταία επίσκεψη, 8/9/2020.

²⁵ Βλ. A. Favell, «The Europeanisation of immigration politics», *European Integration online Papers*, ό.π.· A. Ette – T. Faist, «The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration: Research, Questions and Concepts», ό.π.

²⁶ European Commission, Migration and Home Affairs, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/index_en.htm

«παράνομη μετανάστευση», «Σένγκεν και σύνορα», «Κρίση και τρομοκρατία», «Διεθνείς Σχέσεις», «Ευρωπαϊκή ατζέντα για τη μετανάστευση», «Παγκόσμια ατζέντα για τη μετανάστευση» είναι μερικοί από τους λόγους που παράγονται στο πλαίσιο του θεσμικού εξορθολογισμού των πολιτικών πρακτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αντικείμενο τη μετανάστευση. Στο πλαίσιο αυτό, η Ε.Ε. αποφάσισε το 2008 να εγκαθιδρύσει το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Μετανάστευσης,²⁷ επιφορτισμένο με την ευθύνη για τη συλλογή και ανάλυση αξιόπιστων, αντικειμενικών και συγκρίσιμων πληροφοριών σε ζητήματα μετανάστευσης και ασύλου, προκειμένου να αποτελούν αξιοποιήσιμα εργαλεία στην παραγωγή της μεταναστευτικής πολιτικής.

Από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1991) ως τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), από το Πρόγραμμα του Τάμπερε (1999), το Συμβούλιο στη Θεσσαλονίκη (2003), το Πρόγραμμα της Χάγης (2005) αλλά και την καθιέρωση της Παγκόσμιας προσέγγισης για τη μετανάστευση και την κινητικότητα (2005) ως τη Συνθήκη της Λισαβόνας (2007), το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης (2010) και μέχρι πρόσφατα την καθιέρωση της νέας Ευρωπαϊκής Ατζέντας για τη Μετανάστευση (2015), είναι σαφές ότι οι κοινές πρακτικές και οι κοινές δράσεις στη μεταναστευτική πολιτική ενσωματώνονται πλήρως στον αντικειμενικό σκοπό της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον ενιαίο χώρο ασφάλειας, ελευθερίας και δικαιοσύνης. Οι κοινές πολιτικές στη μεταναστευτική κυβερνητικότητα εξορθολογίζονται και ιστοριοποιούνται στην άρρηκτη σύνδεσή τους με τις εκάστοτε οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές συνθήκες. Τον εξορθολογισμό αυτόν και την ανάγκη συνεχούς προσαρμογής ακολουθούν και τα θεσμικά όργανα, οι εργαλειακές τροπικότητες, οι κανονισμοί και οι νόμοι της Ε.Ε και των θεσμικών της εγκαταστάσεων ώστε να διαμορφώνεται μια συνεχής διεύρυνση και ρευστότητα των σχέσεων εξουσίας-γνώσης, οι οποίες διαχέονται σε ολοένα και πιο πολλαπλά και πολλαπλασιαζόμενα πεδία.

Στην πρώτη δεκαετία του 21ου αιώνα, με την κρίση στην ευρωζώνη, την κρίση χρέους αλλά και τη ραγδαία αύξηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων στα νότια σύνορα της Ευρώπης, οι διαδικασίες του «εξευρωπαϊσμού» τίθενται εκ νέου σε επαναπροσδιορισμό, ερμηνεία και, ίσως, αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητάς τους,

²⁷ Official Journal of the European Union, *COUNCIL DECISION of 14 May 2008 establishing a European Migration Network*, 2008/381/EC, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:131:0007:0012:EN:PDF>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

καθώς αναδεικνύονται οι άνισες σχέσεις εξουσίας μεταξύ των χωρών της Ε.Ε., η κρίση στη συνοχή και την πορεία διεύρυνσης της Ε.Ε., η ενίσχυση των εθνικισμών, η οικονομική λιτότητα και η φτωχοποίηση όπως και η αποτύπωσή τους στις μεταναστευτικές πολιτικές και στην αντιμετώπιση των μεταναστών και των προσφύγων.²⁸

Οι σύγχρονες μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις αποτελούν πεδίο όπου διαφαίνεται η σύγκρουση μεταξύ αποεθνικοποιημένων και αποεδαφοποιημένων ροών κεφαλαίων και υπηρεσιών από τη μία και της επανεθνικοποίησης και επανεδαφικοποίησης του ελέγχου της κίνησης των μεταναστών και προσφύγων αλλά και της παραγωγής της πολιτισμικής τους ετερότητας, από την άλλη. Για παράδειγμα, η παραγωγή και διαχείριση του «παράτυπου-παράνομου» μεταναστευτικού καθεστώτος και της ποινικοποίησης της μεταναστευτικής κινητικότητας συνδέεται με διαδικασίες, από τη μία, αποσυνοριοποίησης στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και μιας ταυτόχρονης, από την άλλη, επανασυνοριοποίησης των κοινωνιών του ύστερου καπιταλισμού ενάντια στις παγκόσμιες μεταναστεύσεις. Πράγματι, οι θεσμικές ορθολογικότητες στην κυβερνητικότητα των σύγχρονων διεθνικών μεταναστευτικών κινήσεων μέσα από τη χρήση τιμωρητικών και συνοριοποιητικών πρακτικών (κέντρα κράτησης, γραφειοκρατία και καθεστώς προσωρινότητας, απελάσεις) εγκαθιδρύουν μια στρατηγική υπερποινικοποίησης των μεταναστών και προσφύγων, η οποία στις συνθήκες απορρύθμισης και ευελιξίας των νεοφιλελεύθερων οικονομιών και αγορών εργασίας συμβάλλει στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική περιθωριοποίηση των μεταναστευτικών υποκειμένων.²⁹ Επιπλέον, στο πλαίσιο της αντίληψης για τη λειτουργία του σύγχρονου έθνους-κράτους,³⁰ οι στρατηγικές εσωτερικής και εξωτερικής επανασυνοριοποίησης χρησιμοποιούνται για να διασφαλιστούν τα εθνικά περιθώρια ελιγμών στο πεδίο των σύγχρονων ελεύθερων ροών της παγκοσμιοποίησης αλλά και για να διαμορφωθεί ένας ασύμμετρος χώρος διαχωρισμού μεταξύ επιθυμητών και

²⁸ E. La Spina, «Controlling Immigrant Integration in the Euro-Mediterranean Region: A Compelling Turnaround in Times of Economic Crisis», *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 114, 2017, διαθέσιμο στο <https://journals.openedition.org/rccs/6735#ftn2>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020· L. Buonanno, «The European Migration Crisis», στο D. Dinan - N. Nugent - W. E. Patterson (επιμ.), 2017, ό.π., σ. 100-130.

²⁹ A. De Giorgi, «Immigration control, post-Fordism and less eligibility. A materialist critique of the criminalization of immigration across Europe», *Punishment & Society*, 12:2, 2010, σ. 147-167.

³⁰ S. Sassen, «Neither global nor national: novel assemblages of territory, authority and rights», *Ethics & Global Politics*, 1:1-2, 2008, σ. 61-79.

ανεπιθύμητων κινήσεων και διασχίσεων των συνόρων. Με τον τρόπο αυτόν, οι συνοριοποιητικοί μηχανισμοί του συστήματος του έθνους-κράτους τροφοδοτούν την ξενοφοβία και τον ρατσισμό απέναντι σε συγκεκριμένα μεταναστευτικά υποκείμενα με αποτέλεσμα, από τη μία, την ποινικοποίηση της παρουσίας των μεταναστών και των προσφύγων αλλά και, από την άλλη, την ύπαρξη μιας άτυπης οικονομίας όπου οι «παράτυποι» μετανάστες ούτε «απελάνονται» από την ντόπια φαντασιακή κοινότητα αλλά ούτε και συμπεριλαμβάνονται σε αυτή.³¹

Όπως αναδείχθηκε στην παρούσα ενότητα, το «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης» είναι δυναμικό στην εξέλιξή του και ιστοριοποιείται συνεχώς, καθώς εντάσσεται στις κοινωνικοοικονομικές, πολιτικοπολιτισμικές, ιδεολογικές συνθήκες των χωρών της νοτιοανατολικής Ευρώπης αλλά και στις διαρκώς μετασχηματιζόμενες εδαφικοποιήσεις και γεωμετρίες εξουσίας του ευρωμεσογειακού χώρου. Επίσης, οι διαδικασίες «εξευρωπαϊσμού» ως προσαρμογή των εγχώριων μεταναστευτικών πολιτικών και θεσμοποιήσεων στην ενιαία ευρωπαϊκή πολιτική πρακτική για την κυβερνητικότητα των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων τίθενται σε επαναθεώρηση όχι μόνο από την κρίση της Ε.Ε. και της συνοχής της αλλά και από την ετερογένεια και τη δυναμική που επιδεικνύει η παγκόσμια μετανάστευση. Οι σύγχρονες γεωμετρίες εξουσίας στην ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική επαναπροσδιορίζονται από τη συνεχιζόμενη και εντεινόμενη μεταναστευτική και προσφυγική κινητικότητα, από τις αποσυνοριοποιήσεις και επανασυνοριοποιήσεις που διαχέονται ως «συνοριακές ζώνες» στο εσωτερικό και εξωτερικό της Ευρώπης και της Ε.Ε. αλλά και, όπως αποδεικνύεται από την έρευνα στο εθνογραφικό πεδίο, από το γεγονός ότι, στις κυρίαρχες πρακτικές των φυλετικοποιημένων κατηγοριοποιήσεων τους, τα μεταναστευτικά υποκείμενα μπορούν να αμφισβητούν και να διασχίζουν τα πραγματικά και συμβολικά σύνορα, παράγοντας αυτόνομες μορφές κινητικότητας, κινητοποίησης όπως και μορφές παραμονής και ανθεκτικότητας.

³¹ T. Stokholm, «The Mediterranean Migrant Crisis: A Critical Challenge to Global Nation-States», Centre for Social Justice and Change, London, University of East London, Working Paper Series No 3, 2015, διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.15123/PUB.4783>, τελευταία επίσκεψη 23/8/2020.

1.2 Η Ελλάδα στο «νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης» Θεσμικοί λόγοι για την «υποδοχή μεταναστών»

Η μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής μεταναστών αποτελεί για τους μελετητές και τις μελετήτριες χαρακτηριστικό παράδειγμα του «νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης». Καθώς, όμως, το μοντέλο αυτό δεν είναι ομοιογενές ή «ομογενοποιητικό» αλλά δυναμικό, και υπόκειται στις ιστορικές, κοινωνικοπολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές συνθήκες της κάθε χώρας, υπάρχουν μελετητές που έχουν αναφερθεί σε παραμέτρους που διαφοροποιούν την Ελλάδα από τις υπόλοιπες νοτιοευρωπαϊκές χώρες που μετατράπηκαν, από τη δεκαετία του 1980, σε χώρες υποδοχής μεταναστών. Έτσι, σε πολλές μελέτες και ερμηνείες της μετανάστευσης προς την Ελλάδα και της μεταναστευτικής πολιτικής που η χώρα υιοθέτησε, αναδεικνύονται στοιχεία που θέτουν σε νέα διαπραγμάτευση τόσο τις συνθήκες κατά τις οποίες η Ελλάδα εισήλθε σε αυτό που ονομάζεται «νέα μετανάστευση» όσο και την έννοια του «αιφνιδιασμού» μέσα από την οποία αντιμετώπισε τις μεταναστευτικές κινήσεις.

Σε άρθρο της η Jennifer Cavounidis³² επισημαίνει ότι υπάρχουν στοιχεία που φαίνεται να διαφοροποιούν την Ελλάδα σε σχέση με τις παραμέτρους που συστήνουν το νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο μετανάστευσης. Τονίζει ότι υπάρχουν γεωγραφικές, γεωπολιτικές και ιστορικές συνθήκες και συγκυρίες, οι οποίες προσδίδουν στην Ελλάδα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ως χώρας υποδοχής μεταναστών συγκριτικά με τις υπόλοιπες που συγκαταλέγονται στο μεταναστευτικό μοντέλο της νότιας Ευρώπης. Έτσι, αναδεικνύει και εντοπίζει ως καθοριστικότερη επίδραση για τη μεταναστευτική εμπειρία της Ελλάδας ως χώρας μεταναστευτικών εισροών την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων από το 1989. Το στοιχείο αυτό καταγράφεται και τονίζεται και από άλλους/ες μελετητές/τριες, οι οποίοι/ες θέτουν στο κέντρο της διαπραγμάτευσης τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας και τον ρόλο της στα Βαλκάνια, την υπεραντιπροσώπευση μεταναστών από συγκεκριμένες εθνικότητες που προέρχονται από

³² J. Cavounidis, «Migration in Southern Europe and the Case of Greece», *International Migration*, 40:1, March 2002, σ. 45-70.

τις γειτονικές χώρες όπως και την υπερίσχυση μιας συγκεκριμένης εθνικής ομάδας, των Αλβανών, ιδίως στις αρχές της δεκαετίας του 1990.³³

Σημαντικός παράγοντας για την ιδιαιτερότητα της Ελλάδας στη μετατροπή της σε χώρα υποδοχής και στην επίδραση που είχε αυτό στη μεταναστευτική της εμπειρία αναδεικνύεται και η ελληνική αντίληψη για την έννοια της εθνικότητας,³⁴ η οποία εγκαθιδρύει συνθήκες «ένταξης - αποκλεισμού» μέσα σε ένα πλαίσιο καταμερισμού εργασίας το οποίο θέτει πολιτισμικά και οικονομικά εμπόδια σε συγκεκριμένες εθνικές, εθνοτικές ή και πολιτισμικές ομάδες και συνδέεται με τις συνθήκες προλεταριοποίησής τους. Σύμφωνα με τους Iordanis Psimmenos και Stratos Georgoulas,³⁵ κατά τη μεγαλύτερη διάρκεια του 20ού αιώνα και μέχρι τη δεκαετία του 1970, οι διαδικασίες «ένταξης - αποκλεισμού» συγκεκριμένων ομάδων ακολούθησαν μία πορεία που στηρίχθηκε κυρίως στον πολιτισμικό καταμερισμό της εργασίας με την κατασκευή θετικών εικόνων για την ελληνική ταυτότητα και εικόνων για τις άλλες εθνικότητες ως λιγότερο πολιτισμένων και, κατά συνέπεια, απειλητικών για την επιβίωση της «ελληνικότητας».

Από το 1970 και μετά, και κυρίως μεταπολιτευτικά, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, η μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα και η συνακόλουθη πρόσληψη του μεταναστευτικού ζητήματος και υποκειμένου αρθρώνεται και αποτυπώνεται, θεσμικά και λογοθετικά, μέσα από τη διαμόρφωση ενός «διπολικού» πλαισίου: από τη μία είναι η υποδοχή των ομογενών μεταναστών που επιστρέφουν και των παλλινοστούντων και από την άλλη είναι οι «αλλογενείς» μετανάστες, που μπορεί να φτάνουν στην Ελλάδα είτε

³³ M. Baldwin-Edwards, «Immigration into Greece 1990-2003: A Southern European Paradigm?», European Population Forum, Mediterranean Migration Observatory, Geneva, Switzerland, 12-14 January 2004, διαθέσιμο στο https://www.unecce.org/fileadmin/DAM/pau/docs/pau/2004/PAU_2004_EPF_Sess4PresnBaldwinEdwards.pdf, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020· L. Labrianidis – A. Lyberaki – P. Tinios – P. Hatziprokopiou, «Inflow of Migrants and Outflow of Investment: Aspects of Interdependence between Greece and the Balkans», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30:6, 2004, σ. 1183-1208· P. A. Hatziprokopiou, *Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece: Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki*, IMISCOE Dissertations, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006· A. Triandafyllidou – M. Maroufouf – M. Nikolova, «Greece: Immigration towards Greece at the Eve of the 21st Century. A Critical Assessment», IDEA Working Papers, No 4, March 2009.

³⁴ M. Baldwin-Edwards, «Immigration into Greece 1990-2003: A Southern European Paradigm?», ό.π.

³⁵ I. Psimmenos, - St. Georgoulas, «Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek Case», KEKMOKOP, Panteion University, 2001, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/253189157_Migration_Pathways_A_Historic_Demographic_and_Policy_Review_of_the_Greek_Case, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018.

μέσω της νόμιμης στρατολόγησής τους ως εργατικό δυναμικό είτε «παράτυπα» απασχολούμενοι στην άτυπη αγορά εργασίας.³⁶

Φαίνεται ότι και μεταπολιτευτικά η πρόσληψη της μετανάστευσης προς την Ελλάδα και της εισόδου μεταναστών διαμορφωνόταν από την εξυπηρέτηση της εθνικής ιδεολογίας και την ισχυροποίηση της εθνικής ταυτότητας. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι, κατά τη δεκαετία του 1970, η μετανάστευση Ελλήνων προς τις χώρες της δυτικής Ευρώπης συνεχίζεται. Σύμφωνα με τη Φανή Κουντούρη,³⁷ εκείνη την περίοδο και μέχρι το τέλος του 1980 το μεταναστευτικό ζήτημα αρθρώνεται και διαμορφώνεται στον δημόσιο λόγο γύρω από τον Έλληνα μετανάστη και την εθνική ταυτότητα. Αυτό, σε συνδυασμό με την ανάδειξη των δεσμών με τους ομογενείς που επιστρέφουν αλλά και με τους παλιννοστούντες, δημιουργεί τις συνθήκες ώστε να παραγνωριστεί σημαντικά η είσοδος και η παρουσία ξένων μεταναστών στην Ελλάδα, να κατασκευαστεί μια απειλητική εικόνα για τον ξένο μετανάστη και, τελικά, να διαμορφωθεί ένας «διπολικός» χώρος όπου στη μία πλευρά είναι οι Έλληνες και στην άλλη οι ξένοι.

Έτσι, ενώ από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 φτάνουν στην Ελλάδα μετανάστες από την Ασία και την Αφρική ως «φθηνό» εργατικό δυναμικό, για να καλύψουν ανάγκες των τότε οικονομικών σχεδιασμών αλλά και για σπουδές, οι ξένοι αυτοί μετανάστες, στους θεσμικούς και πολιτικούς λόγους, δεν έχουν «ταυτότητα», είναι απογυμνωμένοι από οποιαδήποτε ταυτοτικά χαρακτηριστικά.³⁸ Στον δημόσιο λόγο και στην κυρίαρχη ρητορική των ΜΜΕ αναπαριστώνται ως οι ξένοι, οι αλλοδαποί, και είναι αυτοί που αποτελούν την οικονομική απειλή για τους Έλληνες εργαζόμενους. Κατασκευάζεται μια εικόνα του ξένου μετανάστη ως εκείνου που ευθύνεται για την

³⁶ Λ. Μ. Μουσούρου, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 1991· Ι. Psimmenos – St. Georgoulas, «Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek Case», 2001, ό.π· Ρ. Kiprianos – St. Balias – V. Passas, «Greek policy towards immigration and immigrants», *Social Policy & Administration*, 37: 2, 2003, σ. 148-164.

³⁷ Φ. Κουντούρη, «Ο οικονομικός μετανάστης στην πολιτική ατζέντα: η δημόσια συγκρότηση του μεταναστευτικού ζητήματος στη μεταπολίτευση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 148, 2009, σ. 39-76.

³⁸ Βλ. Λ. Μ. Μουσούρου, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, ό.π· Ι. Psimmenos – St. Georgoulas, «Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek Case», 2001, ό.π· Στρ. Γεωργούλας, «Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίηση της», στο Αθ. Μαρβάκης – Δ. Παρσάνογλου – Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001, σ. 199-226· Κ. Κασιμάτη, «Ιστορικές αναφορές των μεταναστευτικών ροών», στο Κ. Κασιμάτη (επιμ.), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Πολωνών και Αλβανών μεταναστών*, Αθήνα: Gutenberg, 2003, σ. 23-44.

εργασιακή ανασφάλεια και την οικονομική επικινδυνότητα. Να σημειωθεί εδώ ότι στα δημοσιεύματα από ελληνική εφημερίδα που παραθέτει η Κουντούρη,³⁹ σε κάποιες περιπτώσεις γίνεται αναφορά και σε «μαύρους», «έγχρωμους». Όλοι αυτοί οι «ξένοι», «αλλοδαποί», «μαύροι» αντιπαράτίθενται στη θετική εικόνα που κατασκευάζεται για τον έλληνα μετανάστη και τον ομογενή.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι εκείνη την περίοδο (μέσα του 1970-τέλη του 1980) η διαχείριση των μεταναστευτικών κινήσεων προς την Ελλάδα και η παραγωγή του μεταναστευτικού υποκειμένου γίνεται μέσα από μια εθνοκεντρική και εθνικιστική προσέγγιση, στην οποία αυτό που υπερτερεί και ευνοείται είναι μια εικόνα γενίκευσης και ουσιοκρατικής –για την ταυτότητα– ερμηνείας του μεταναστευτικού υποκειμένου– τόσο για τον ομογενή όσο και για τον αλλογενή– στη βάση ενός δυιστικού-πολωτικού μοντέλου (ελληνικής καταγωγής μετανάστης - ξένος μετανάστης). Πράγματι, οι πολιτικές πρακτικές προβληματοποίησης και διαχείρισης των μεταναστευτικών κινήσεων προς την Ελλάδα αναδεικνύουν τις δύο αυτές διαφορετικές στάσεις απέναντι στο ζήτημα της μετανάστευσης, οι οποίες συναρτώνται με αντίστοιχες εκδοχές της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.⁴⁰ Σύμφωνα με τον Ευθύμιο Παπαταξιάρχη,⁴¹ από τη μία «εκφράστηκε ο ιστορικά κυρίαρχος, εσωστρεφής, ελλαδοκεντρικός και ξενοφοβικός εθνικισμός που περιορίζει την εθνική ταυτότητα στα όρια του ελληνικού κράτους» και από την άλλη «αναπτύχθηκε μια πιο εξωστρεφής και ανοιχτή στρατηγική, που αποτελεί μετεξέλιξη παλαιότερων αντιλήψεων για τον “οικουμενικό Ελληνισμό”, δηλαδή για τους “Έλληνες” ως ευρεία κατηγορία που περιλαμβάνει όχι μόνο τους “Έλλαδίτες” αλλά και αυτούς που ζουν εκτός Ελλάδας, τους λεγόμενους “ομογενείς”. Οι «από τα πάνω» στρατηγικές στην κατασκευή του «ελληνικού καθεστώτος διαφορετικότητας» ήταν τέτοιες ώστε το ελληνικό κράτος

...δεσμεύτηκε μέσα από επώδυνες αναζητήσεις, με όρους συνέχειας και πολιτισμικής (γλωσσικής και θρησκευτικής) μάλλον παρά φυλετικής καθαρότητας, σε μία τυπική ουσιοκρατία, στον τύπο ως κύριο ενδείκτη της εθνικής ουσίας. (...)

³⁹ Φ. Κουντούρη, «Ο οικονομικός μετανάστης στην πολιτική ατζέντα: η δημόσια συγκρότηση του μεταναστευτικού ζητήματος στη μεταπολίτευση», ό.π. σ. 39-76

⁴⁰ Ε. Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 1-85.

⁴¹ Ε. Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα», ό.π., σ. 61.

Από την πλευρά του κράτους, η τυπική, θεσμικά κατοχυρωμένη γνώση αποτελεί το μέσο αξιολόγησης και ιεράρχησης των διαφορετικών εναλλακτικών συμπεριφορών και ταυτοτήτων στο εσωτερικό της κοινωνίας.⁴²

Στο πλαίσιο της ανελαστικής αυτής μορφής που προσλαμβάνει η «από τα πάνω» έννοια της ελληνικότητας, ο εθνικισμός λειτουργεί ομογενοποιητικά προκειμένου να διαμορφωθεί ένα ενιαίο εθνικό κράτος στο οποίο οι διαφορετικές εναλλακτικές ταυτότητες αξιολογούνται και ιεραρχούνται βάσει των κοινωνικοϊστορικών αναγκών και πολιτικών συμβάντων, είτε ως αφομοιώσιμες είτε ως «εχθρικές» και, επομένως, απορριπτέες. Μέσα, λοιπόν, στη δημιουργία ενός τέτοιου κλίματος (ανα)παραγωγής εκδοχών της εθνικής ταυτότητας και ανελαστικής τοποθέτησης απέναντι στην πολιτισμική ετερότητα, η Ελλάδα στο τέλος της δεκαετίας του '80-αρχές δεκαετίας του '90 υποδέχτηκε τις μεγάλες εισροές μεταναστών.

Αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι η προβληματοποίηση και η ιστορικοποίηση των κοινωνικοανθρωπολογικών προεκτάσεων που προσλαμβάνει ο τρόπος με τον οποίο οι λόγοι αυτοί, τα παραγόμενα επιστημονικά και θεσμικά λογοθετικά αντικείμενα όπως και τα ερμηνευτικά εργαλεία για τη μετανάστευση προς την Ελλάδα, αντανakλώνται και εγγράφονται στο μεταναστευτικό βίωμα και την αφήγησή του, στον ανθρωπογεωγραφικό αστικό χώρο και στις θεσμικές ή εξωθεσμικές πρακτικές διαχείρισης της μεταναστευτικής κίνησης προς την Ελλάδα.

Το μεταναστευτικό βίωμα, ο αστικός χώρος και οι πρακτικές κυβερνητικότητας της μετανάστευσης (σε επίπεδο διεθνικό, υπερεθνικό, εθνικό, τοπικό αλλά και πρακτικό, συμβολικό, αναπαραστασιακό, φαντασιακό) αποτελούν πεδία πάνω στα οποία διαφαίνονται οι διαφορετικές κλίμακες εξουσίας και συσχετίσεων στην παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς του μεταναστευτικού υποκειμένου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενεργοποίησης τέτοιου είδους κλιμάκων και συσχετίσεων αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο τα Μ.Μ.Ε. και η κυρίαρχη πολιτισμική παραγωγή αναπαρέστησαν και «κατασκεύασαν» τον μετανάστη και τη μετανάστρια από τα τέλη της δεκαετίας του 1980-αρχές της δεκαετίας του 1990, περίοδο που αποτελεί «κομβικό σημείο» τόσο για την επιστημονική παραγωγή γύρω από τη μετανάστευση προς την Ελλάδα, όσο και για τις πολιτικές διαχείρισης των μεταναστευτικών κινήσεων και των ζητημάτων που αυτές

⁴² Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π., σ. 438-439.

εγείρουν. Έτσι, σε πολλές έρευνες αναδεικνύεται ο ρόλος του Τύπου και των Μ.Μ.Ε. στην ισχυροποίηση, την εγκαθίδρυση και την κατασκευή συγκεκριμένων εικόνων για τους μετανάστες και τις μετανάστριες αλλά και στην καθοριστική τους λειτουργία ως νομιμοποιητικού παράγοντα των κυρίαρχων πολιτικών επιλογών και λόγων, της ξενοφοβίας, της αντιμεταναστευτικής πρακτικής και του ρατσισμού.⁴³

Μέσα από τη θεωρητική επιστημονική προσέγγιση και τα ευρήματα των ερευνών αυτών διαφαίνεται ότι, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 μέχρι και τα μέσα του 1990, ο λόγος των Μ.Μ.Ε. συμβάλλει αποφασιστικά στη δημιουργία, την επιβεβαίωση και την αναθεώρηση των αναπαραστάσεων και των προτύπων αντίληψης της μεταναστευτικής πραγματικότητας στην Ελλάδα. Διαμορφώνουν και νομιμοποιούν κοινωνικές αντιλήψεις, στάσεις, συμπεριφορές και πρακτικές που οδηγούν στην «ετικετοποίηση» των μεταναστών και στην καθιέρωση ενός αρνητικού εγκληματικού στερεότυπου. Η κατασκευή αυτή πραγματοποιείται μέσα σε έναν κύκλο ξενοφοβίας στον οποίο κεντρική θέση κατέχει η «ρητορική συγγένεια» ανάμεσα στα Μ.Μ.Ε, την αστυνομία αλλά και σε ιδιώτες.⁴⁴ Είναι γεγονός ότι, μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, στις πολιτικές λογοθετικές και μη πρακτικές καθώς και στους μιντιακούς λόγους υπάρχει ταύτιση της μετανάστευσης με τη «λαθρομετανάστευση» και της «λαθρομετανάστευσης» με την εγκληματικότητα, την ανεργία και την εικόνα της απειλητικής εισβολής.⁴⁵

⁴³ Μ. Παύλου, «Οι “λαθρέμποροι του φόβου”: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης», στο Αθ. Μαρβάκης – Δ. Παρσάνογλου – Μ. Παύλου (επιμ.), 2001, ό.π., σ. 127-162· Φ. Κουντούρη, «Ο οικονομικός μετανάστης στην πολιτική ατζέντα: η δημόσια συγκρότηση του μεταναστευτικού ζητήματος στη μεταπολίτευση», ό.π.: Α. Φραγκίσκου, «‘Εμείς’, οι ‘Άλλοι’ και τα ΜΜΕ: Μετανάστευση και τύπος. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις σχετικά με την εμπειρική έρευνα», στο Χρ. Βαρουζή – Ν. Σαρρής – Α. Φραγκίσκου (επιμ.), *Όψεις της Μετανάστευσης και Μεταναστευτική Πολιτική*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2009, σ. 165-188· Θ. Σταθοπούλου, «Μετανάστες και Μετανάστευση στον ελληνικό Τύπο: 2003-2006», στο Χρ. Βαρουζή – Ν. Σαρρής -Α. Φραγκίσκου (επιμ.), ό.π. σ. 189-221· Α. Batziou, «Framing ‘otherness’ in press photographs: The case of immigrants in Greece and Spain», *Journal of Media Practice*, 12:1, 2014, σ. 41-60· Ι. Galariotis – V. Georgiadou – Α. Kafe – Z. Lialiouti, «Xenophobic Manifestations, Otherness and Violence in Greece 1996-2016: Evidence from an Event Analysis of Media Collections», European University Institute, Max Weber Programme, Working Papers, 2017/08.

⁴⁴ Μ. Παύλου, «Οι “λαθρέμποροι του φόβου”: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης», ό.π.: G. A. Antonopoulos – J. Tierney – C. Webster, «Police Perception of Migration and Migrants in Greece», *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 16, 2008, σ. 353–378.

⁴⁵ Φ. Κουντούρη, «Ο οικονομικός μετανάστης στην πολιτική ατζέντα: η δημόσια συγκρότηση του μεταναστευτικού ζητήματος στη μεταπολίτευση», ό.π.: Α. Tsoukala, «Turning Immigrants into Security Threats: A Multi-Faceted Process» στο Gabriella Lazaridis (επιμ.), *Security, Insecurity and Migration in Europe*, London - New York: Routledge, 2011, σ. 179-200.

Στην περίοδο, λοιπόν, αυτή (τέλη 1980-αρχές 1990) το μεταναστευτικό υποκείμενο παράγεται και προσλαμβάνεται μέσα από την κυριαρχία γενικευτικών, ομογενοποιητικών, μονοδιάστατων αρνητικών εικόνων για την πολιτισμική και εθνοφυλετική διαφορά. Δημιουργείται ένα γενικευμένο κλίμα ξενοφοβίας κατά το οποίο ο μετανάστης απειλεί την κάθε τύπου εσωτερική κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική, εθνική ασφάλεια. Η πολιτισμική μεταναστευτική διαφορά απαξιώνεται σε ένα πλαίσιο «απειλητικής εισροής αλλοδαπών ή λαθρομεταναστών», η παρουσία, ζωή και δράση των οποίων ταυτίζεται με την παραβατικότητα, την εγκληματικότητα, την απειλή για την κοινωνική και εθνική συνοχή.

Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη,⁴⁶ την περίοδο αυτή οι ποσοτικές εμπειρικές έρευνες των «στάσεων» και των «αντιλήψεων» της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης αποτυπώνουν το έντονο ενδιαφέρον της Ε.Ε. για την καταπολέμηση του «ρατσισμού και της ξενοφοβίας» και παράγουν δεδομένα που, αν και πρέπει να προσεγγίζονται με επιφύλαξη, καταγράφουν την «αυταρχική στροφή» που συντελείται την περίοδο 1991-92 στην Ελλάδα και η οποία συνίσταται στον μετασχηματισμό της γενικότερης δυσανεξίας απέναντι στη διαφορετικότητα σε μία συνεκτική στάση, σε ένα σύνδρομο αντιξενικότητας, «αντιξενικών» αντιλήψεων ανθεκτικών στο χρόνο.

Εκείνο, ωστόσο, που έχει σημασία είναι να διερευνηθούν και να αποτυπωθούν οι συνθήκες και οι παράγοντες που συμμετείχαν στη δημιουργία, την ενίσχυση και την παγίωση των αντιξενικών αντιλήψεων εκείνη την περίοδο. Ενδιαφέρουσα και κατατοπιστική προς την κατεύθυνση αυτή είναι η προσέγγιση της Ηλέκτρας Πετράκου,⁴⁷ κατά την οποία η μετανάστευση αναδύεται στην Ελλάδα εντός της συγκεκριμένης ιστορικής κοινωνικής οργάνωσης. Με τον τρόπο αυτόν είναι εφικτή η μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου πολυδιάστατα και από διαφορετικές οπτικές, καθώς η μετανάστευση, ως πλαίσιο σχέσεων αλλά και ως δυναμική διαδικασία, ενσωματώνεται στην πολυπλοκότητα της κοινωνικοϊστορικής ζωής. Έτσι, η καθιέρωση μιας εικόνας για τη μετανάστευση ως «παράνομης» με αρνητικό περιεχόμενο και η αποκλειστική

⁴⁶ Ε. Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα», ό.π., σ.45.

⁴⁷ Η. Πετράκου, «Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία», στο Α. Μαρβάκης – Δ. Παρσάνογλου – Μ. Παύλου (επιμ), ό.π. σ. 31-56.

σύνδεσή της με την «παράνομη» όψη της συμβαίνει και εγκαθιδρύεται μέσα σε ιδιαίτερες πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές, κοινωνικές συνθήκες.⁴⁸

Η παραγωγή της «παράνομης» «επικίνδυνης» ετερότητας του μετανάστη αποτυπώνεται και στον νόμο του 1991 περί αλλοδαπών.⁴⁹ Χαρακτηριστικό είναι ότι, όπως παρατηρεί και ο Γεωργούλας,⁵⁰ πολλά σημεία από τον νόμο του 1991 αποτελούν αντιγραφή του παλαιότερου νόμου (4310/1929). Η μετανάστευση προς την Ελλάδα αντιμετωπίζεται μέσα από πρακτικές και λόγους που βασίζονται σε μια σαφή «αστυνομοκρατική» λογική, δημιουργώντας ένα απαγορευτικό, αποτρεπτικό, κατασταλτικό έως και τιμωρητικό πλαίσιο για τους μετανάστες που εισέρχονται στην Ελλάδα. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, μελέτες και έρευνες των αρχών της δεκαετίας του 1990 ανέδειξαν επίσης τον ρόλο των Μ.Μ.Ε. στην κατασκευή ή/και στη διατήρηση της εικόνας αυτής για τον μετανάστη.⁵¹

Στο ζητούμενο που μας απασχολεί εδώ, σχετικά με την παραγωγή και την καθιέρωση συγκεκριμένων μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων και ετεροτήτων, αναδεικνύονται δύο βασικές παράμετροι, οι οποίες σχετίζονται με τη διαχείριση και την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης στην Ελλάδα από τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Από τη μία, όπως φαίνεται, κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 τα μεταναστευτικά ρεύματα προς τη χώρα και η παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα αναδεικνύουν για ακόμη μία φορά τον τρόπο με τον οποίο η παραγωγή και η πρόσληψη του Άλλου και της ετερότητάς του περνά μέσα από την ύπαρξη μιας ομογενοποιητικής αντίληψης για την εθνική και πολιτισμική ταυτότητα. Από την άλλη, κατά την περίοδο αυτή, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική προσδιορίζεται και καθορίζεται σε σημαντικό

⁴⁸ Α. Τσουκαλά, «Looking at migrants as enemies» στο E. Guild – D. Bigo (επιμ.), *Controlling Frontiers. Free movement into and within Europe*, London: Ashgate, 2005, σ. 161-192.

⁴⁹ Βλ. Η. Πετράκου, «Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία», ό.π. σ. 31-56· Στ. Γεωργούλας, «Νέα Μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και νομιμοποίησή της», ό.π. σ. 199-226· Α. Τριανταφυλλίδου, «Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις», Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Δεκέμβριος 2005, διαθέσιμο στο <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2008/07/triand.pdf>, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018· Α. Τσουκαλά, «Looking at migrants as enemies», ό.π., σ. 161-192.

⁵⁰ Στ. Γεωργούλας, «Νέα Μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και νομιμοποίησή της», ό.π. σ. 199-226.

⁵¹ Χ. Στρατουδάκη, «Η εμπειρική κοινωνική έρευνα για τους μετανάστες την περίοδο 1990-2005», στο Χρ. Βαρουζή – Ν. Σαρρή – Α. Φραγκίσκου (επιμ.), ό.π., σ. 85-100.

–αν όχι αποκλειστικό– βαθμό από την αντίληψη του «εξευρωπαϊσμού», την προσαρμογή της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή νομοθεσία.⁵²

Ξεκινώντας από την πρώτη παράμετρο, κατά τη δεκαετία του 1990 οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες στα Βαλκάνια αλλά και ευρύτερα στην Ευρώπη, σε συσχέτιση με τις αυξανόμενες μεταναστευτικές ροές την ίδια περίοδο, δημιουργούν ένα λογοθετικό πεδίο εκ νέου ανάδυσης και ανάδειξης εννοιολογήσεων και σημασιοδοτήσεων που αφορούν την ελληνική εθνική ταυτότητα, τη διαφύλαξη της εθνικής πολιτισμικής κουλτούρας, την ενίσχυση του εθνικού φαντασιακού, καθώς και μια νέα διαχείριση της «ελληνικότητας» σε συσχέτιση με συγκεκριμένους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.⁵³ Συνυφασμένη και αλληλοσχετιζόμενη με τις παραπάνω επανασημασιοδοτήσεις είναι και η διαπραγμάτευση του ρατσισμού, της ομοιότητας, της διαφορετικότητας, της πολιτισμικής διαφοράς και του τρόπου που οι λόγοι για τον Άλλο και την ετερότητα δημιουργούν ιεραρχήσεις στο πεδίο της παραγωγής του μεταναστευτικού υποκειμένου.⁵⁴ Αυτό που επιχειρείται να αναδειχθεί και να καταγραφεί είναι μέσα από ποιες στρατηγικές και εντός ποιων ιστορικών και κοινωνικοπολιτικών συνθηκών, από τα τέλη της δεκαετίας του 1980- αρχές της δεκαετίας του 1990, το πεδίο συνάρθρωσης της εθνικής, πολιτισμικής ταυτότητας από τη μία και της παραγωγής της ετερότητας από την άλλη, ανασυστήνεται και λειτουργεί σε πολλαπλά και διαφορετικά επίπεδα, επίσημα-θεσμικά αλλά και άτυπα, στον χώρο των καθημερινών πρακτικών. Ιδιαίτερη θέση στον προβληματισμό αυτόν έχουν, επίσης, τα αποτελέσματα της συνάρθρωσης της εθνικής ταυτότητας με την παραγωγή της πολιτισμικής ετερότητας, έτσι όπως αποτυπώνονται στη διαμόρφωση της «θέσης» ή των «θέσεων» που λαμβάνει η πολιτισμική διαφορετικότητα στα πολλαπλά επίπεδα διαχείρισής της στην ελληνική κοινωνία κατά

⁵² I. Papageorgiou, «The Europeanization of Immigration and Asylum in Greece (1990-2012)», *International Journal of Sociology*, 43:3, 2013, σ. 72-90.

⁵³ A. Triandafyllidou, «National identity and the 'other'», *Ethnic and Racial Studies*, 21:4, 1998, σ. 593-612· A. Triandafyllidou – M. Veikou, «The hierarchy of Greekness. Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy», *Ethnicities*, 2:2, 2002, σ. 189-208· I. Laliotou, «Greek crisis foreseen: the future in migrancy», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141, Β'-Γ', 2013, σ. 247-260.

⁵⁴ Σ. Τρουμπέτα, «Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του 'Άλλου' και το φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 101-102, 2000, σ. 137-176· Α. Μπακαλάκη, «Για την ποιητική της ομοιότητας», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), 2006, ό.π., σ. 383-406· Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), 2006, ό.π., σ. 407-469.

την προαναφερθείσα περίοδο, αλλά και πώς οι τοποθετήσεις αυτές εξελίσσονται και μετασχηματίζονται.

Το χρονικό σημείο κατά το οποίο η Ελλάδα «εισέρχεται» στις νέες χώρες υποδοχής μεγάλων μεταναστευτικών πληθυσμών, καθώς και οι συγχρονικές ιστορικοπολιτικές συνθήκες που δημιουργούνται στον βαλκανικό χώρο, βρίσκουν την ελληνική κοινωνία με ένα εγκαθιδρυμένο «καθεστώς διαφορετικότητας»⁵⁵ και παραγωγής-διαχείρισης της πολιτισμικής ετερότητας, το οποίο, στο επίπεδο των θεσμικών επίσημων πρακτικών, φαίνεται να συναρτάται, από τη μία, με έναν απόλυτα εθνικιστικό λόγο ο οποίος εκτοπίζει γενικευμένα τον «άλλο» και, από την άλλη, με μια ιεραρχημένη διαχείριση της «ελληνικότητας» ώστε να συμπεριλαμβάνει κάθε φορά συγκεκριμένους «άλλους» που η πολιτισμική τους ετερότητα μπορεί να αφομοιωθεί από την ελληνική εθνική ταυτότητα. Επιστρέφοντας στον νόμο για τη μετανάστευση (1975/1991), στη σύμπτωση των ηγεμονικών λόγων του κράτους και των Μ.Μ.Ε αλλά και γενικά στις θεσμικές στρατηγικές για τους μετανάστες στις αρχές της δεκαετίας του 1990, έχει επισημανθεί από πολλούς/ές μελετητές/τριες η διαφοροποιημένη αυτή θεσμική, «από τα πάνω», απόκριση απέναντι στον «άλλο».⁵⁶

Σχετικά με την παράμετρο του «εξευρωπαϊσμού», η «από τα πάνω» διάσταση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής και της διαχείρισης της ετερότητας του μετανάστη στο πλαίσιο στρατηγικών και πρακτικών κυβερνητικότητας της μεταναστευτικής κίνησης προς την Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1990 ακολουθεί τις διαδικασίες της προσαρμογής στους θεσμικούς κανόνες και στις διατάξεις που η Ευρωπαϊκή Ένωση εγκαθιδρύει. Για τη διαπραγμάτευση της διάστασης αυτής, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ο καθορισμός της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής μέσα από τις αποφάσεις των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε., όπως και η προσαρμογή της Ελλάδας στις

⁵⁵ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π. σ. 407-469.

⁵⁶ Βλ. Α. Triandafyllidou – Μ. Veikou, «The hierarchy of Greekness. Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy», ό.π.: Μ. Xenitidou – Prof. Paul White – Dr. Sean Homer, «Talking about Greek national identity and immigrant integration in Central Northern Greece: The extension of Greekness as the 'ultimate contract' for migration?», June 2007, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/268359215_Talking_about_Greek_national_identity_and_immigrant_integration_in_Central_Northern_Greece_The_extension_of_Greekness_as_the_'ultimate_contract'_for_migration, τελευταία επίσκεψη 10/11/2020· L. Alipranti-Maratou, «Migration to Greece: A New Type and Emerging Problems» στο E. Close – Μ. Tsianikas – G. Couvalis (επιμ.), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies*, Flinders University June 2005, Department of Languages - Modern Greek, Adelaide: Flinders University, 2007, σ. 185-198.

κοινοτικές στρατηγικές για τη μετανάστευση, γίνονται στο πλαίσιο καθιέρωσης της διάκρισης μεταξύ «νέων» και «παλαιών» χωρών υποδοχής μεταναστευτικών ροών.⁵⁷

Στη βιβλιογραφία για τη μετανάστευση προς την Ελλάδα, η περίοδος αυτή των μεγάλων μεταναστευτικών εισροών συνδέεται με την «ένταξη» της Ελλάδας στο επιστημονικό παράδειγμα του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης.⁵⁸ Πέρα από αυτό, κοινωνιολογικές μελέτες αναδεικνύουν τα χαρακτηριστικά εκείνα της μετανάστευσης προς την Ελλάδα που φαίνεται να την εντάσσουν στο ευρύτερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και των διεθνοποιημένων μεταναστευτικών κινήσεων,⁵⁹ αλλά και στο πιο ειδικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών χωρών της Μεσογείου με κοινά χαρακτηριστικά ως προς τις ιστορικές, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που συνέβαλαν στη μετατροπή τους σε χώρες υποδοχής μεταναστών και στην είσοδό τους σε αυτό που στη διεθνή βιβλιογραφία ονομάζεται «νέα» μετανάστευση, σε αντιδιαστολή με την «παλιά».⁶⁰

Επίσης, η εννοιολόγηση του «εξευρωπαϊσμού» δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε μια γραμμική, μονοδιάστατη λογική που τον ορίζει ως απλή υιοθέτηση των κοινοτικών κανόνων, οδηγιών, αποφάσεων, ρητορικών, ιδεών από την ελληνική εθνική μεταναστευτική πολιτική μέσα στη λογική των υποχρεώσεων ως κράτους-μέλους και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Μια τέτοια επιλογή θα αγνοούσε τις συνθήκες και τα πλαίσια

⁵⁷ Γ. Μαυροδύ, «Θέμα εμπειρίας: Πηγές, φορείς και διαδικασίες διαμόρφωσης μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα (1990-2005)», στο Τζ. Καβουνίδη – Α. Κόντης – Θ. Λιανός – Ρ. Φακιολάς (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες – Πολιτικές – Προοπτικές*, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 264-281.

⁵⁸ M. Baldwin-Edwards, «Immigration, Immigrants and Socialization in Southern Europe: patterns, problems and contradistinctions», Academic Symposium on Immigration and Integration in Northern Versus Southern Europe, Netherlands Institute at Athens, 27th & 28th November 2002, διαθέσιμο στο <http://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/1013/IMMIGRATION%20lecture%20NIAv6.pdf?sequence=2>, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018· M. Baldwin-Edwards, «Immigration into Greece 1990-2003: A Southern European Paradigm?», ό.π.· P.A. Hatziprokopiu, *Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki*, ό.π.· G. Mavrodi, «Ulysses Turning European: the Different Faces of 'Europeanization' of Greek Immigration Policy» στο Andreas Ette - Thomas Faist (επιμ.), *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration. Between Autonomy and the European Union*, London: Palgrave Macmillan, 2007, σ. 157-177.

⁵⁹ I. Psimmenos – St. Georgoulas, «Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek Case», ό.π.· P.A. Hatziprokopiu, *Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki*, ό.π.

⁶⁰ M. Baldwin-Edwards, «Immigration, Immigrants and Socialisation in Southern Europe: patterns, problems and contradistinctions», ό.π.· St. Castles – M. J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movement in the Modern World*, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan, (3^η έκδ), 2003· J. Arango – C. Bonifazi – Cl. Finotelli – J. Peixoto – C. Sabino – S. Strozza – A. Triandafyllidou, «The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe», ό.π.

τα οποία αποτελούν πολύμορφα πεδία «διαμεσολάβησης», σε εθνικό επίπεδο, όλων αυτών των κοινοτικών λογοθετήσεων και θεσμοθετήσεων.⁶¹ Στο πλαίσιο του «εξευρωπαϊσμού» της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, η επίσημη λογοθετική πρακτική για την συμπόρευση της Ελλάδας με την ευρωπαϊκή κοινοτικοποίηση και ολοκλήρωση συσχετίζεται και συναρθρώνεται, σε λογοθετικό, ιδεολογικό και θεσμικό επίπεδο, με μια ανελαστική αντίληψη για την εθνική και πολιτισμική ομοιογένεια, με τον κίνδυνο, δηλαδή, να διαταραχτεί η ομοιογένεια αυτή και με την ανάγκη διαφύλαξής της.

Έτσι, μπορεί κάποιος να υποστηρίξει ότι η περιοριστική λογική της περιμηνδικής μετανάστευσης του νόμου 1975/1991 αποτυπώνει τις δεσμεύσεις της Ελλάδας για πλήρη εφαρμογή των συμφωνιών Σένγκεν. Η Ελλάδα, ως «νέα» χώρα υποδοχής μεταναστών αλλά και ως μέλος της Ε.Ε., υιοθετεί εκείνη την περίοδο μια περιοριστική, «μηνδικής» ανοχής μεταναστευτική πολιτική ως αποτέλεσμα των διαδικασιών θεσμοποίησης στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης εντός των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι, επίσης, γεγονός ότι στη συζήτηση του νόμου 1975/1991 στη Βουλή, η τότε κυβέρνηση στηρίζει την ψήφισή του στο πλαίσιο των υποχρεώσεων της Ελλάδας απέναντι στη Συνθήκη Σένγκεν. Η προσαρμογή, όμως, αυτή χρειάζεται να συσχετιστεί με τους κυρίαρχους λόγους που αρχίζουν από εκείνη την περίοδο να εγκαθιδρύονται για την Ελλάδα ως νοτιοευρωπαϊκής χώρας της Μεσογείου και ως κράτους-μέλους /«εξωτερικού συνόρου» της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και αργότερα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κύριοι συνάδελφοι, η Ελλάδα είναι μέλος της Ε.Ο.Κ. Αποδέχθηκε και υποστηρίζει την ενιαία εσωτερική αγορά, μέσα στην οποία καταργούνται οι έλεγχοι στα εσωτερικά σύνορα της Κοινότητας. Η κατάργηση των ελέγχων στα εσωτερικά κοινοτικά σύνορα δημιουργεί υποχρέωση ασκήσεως ενισχυμένων ελέγχων στα εξωτερικά κοινοτικά σύνορα και πλέον σιγά-σιγά δημιουργείται ο ενιαίος ευρωπαϊκός χώρος. Και να θυμόμαστε πάντοτε πως η Ελλάδα είναι τα ακραία σύνορα της Κοινότητας προς Νότον. Αυτό, λοιπόν, μας δημιουργεί ηυξημένες υποχρεώσεις σε ό,τι αφορά την αντιμετώπιση εκείνων που μπαίνουν στην Ελλάδα. Χρειάζεται, λοιπόν, η λήψη αυτών των νομοθετικών και διοικητικών μέτρων.⁶²

⁶¹ G. Mavrodi, *The other side of "Fortress Europe": policy transfers in the EU and the liberalising effects of EU membership on Greek immigrant policy*. COMCAD Working Papers 89, Bielefeld, 2010, διαθέσιμο στο <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ss0ar-414755>, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018. Α. Triandafyllidou, «Greek Migration Policy in the 2010's: Europeanization Tensions at a Time of Crisis», *Journal of European Integration*, 36:4, 2014, σ. 409-425.

⁶² Θ. Αναγνωστόπουλος, Υπ. Δημόσιας Τάξης, πρακτικά συνεδρίασης της Βουλής, Ζ' Περίοδος, Σύνοδος Β', Συνεδρίαση ΣΤ', 15/10/1991, σ.76 (0204). Σημείωση: στα παραθέματα από τα πρακτικά της Βουλής η

Αυτό που ενδιαφέρει να αναδειχθεί εδώ είναι το γεγονός ότι στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, οι εθνικές μεταναστευτικές πολιτικές, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, καθιερώνονται μέσα σε ένα πλαίσιο παραδοχών και αντιλήψεων οι οποίες τοποθετούν τις χώρες σε συγκεκριμένες ιεραρχημένες θέσεις δημιουργώντας δεδομένες σχέσεις εξουσίας. Αυτό σημαίνει ότι κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η Ελλάδα, ως χώρα του Ευρωπαϊκού Νότου, θεωρείται χώρα-«*tabula rasa*» αναφορικά με τη μεταναστευτική πολιτική, χωρίς προηγούμενη εμπειρία, η οποία οφείλει να ακολουθήσει τις διαδικασίες θεσμοποίησης της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής και να προσαρμοστεί στις ευρωπαϊκές «νόρμες» που σχετίζονται και με την κυβερνητικότητα των μεταναστευτικών κινήσεων.⁶³ Επιπλέον, η κυρίαρχη επίσημη λογοθετική πρακτική των κυβερνήσεων μέχρι και την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στις χώρες εντός Σένγκεν, προωθούσε την αναγκαιότητα της Συνθήκης μέσα από λόγους που αφορούσαν την εθνική ανασφάλεια (κυρίως δόθηκε έμφαση στο επεισόδιο των Ιμίων, με το επιχείρημα ότι η ένταξη στη Συνθήκη θα διασφάλιζε τα σύνορα της Ελλάδας έναντι των τουρκικών διεκδικήσεων), τις προϋποθέσεις που έπρεπε να εκπληρωθούν για την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Νομισματική Ένωση, καθώς και για την ασφάλεια των συνόρων και τον έλεγχο της μετανάστευσης.⁶⁴

Σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 είναι φανερό και σαφές η «ασφαλειοποίηση» της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα. Αυτό που κυριαρχεί στον επίσημο πολιτικό λόγο είναι η «λαθρομετανάστευση» και οι κίνδυνοι που αντιμετωπίζουν η Ελλάδα και οι Έλληνες από αυτήν. Οι θεσμικοί λόγοι που

σελίδα που βρίσκεται εκτός παρένθεσης αντιστοιχεί στο αρχείο σε ηλεκτρονική μορφή ενώ η σελίδα εντός της παρένθεσης στο αρχείο στην έντυπη μορφή.

⁶³ Να σημειωθεί εδώ ότι η παραδοχή που έχει επικρατήσει τόσο στον δημόσιο λόγο όσο και στην επιστημονική κοινότητα και έρευνα και θέλει την Ελλάδα ως χώρα «*tabula-rasa*» ως προς την υποδοχή μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών μέχρι το 1989 παραγνωρίζει το γεγονός ότι η ελληνική επικράτεια, από τη σύσταση του ελληνικού κράτους (1830) μέχρι και το 1989, αποτέλεσε τόπο υποδοχής πολλών και διαφορετικών πληθυσμιακών ομάδων. Οι περισσότερες από αυτές τις μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις είτε δεν έχουν μελετηθεί είτε δεν έχουν προσεγγιστεί ως εντασσόμενες στην μεταναστευτική ή/και προσφυγική τους ιστορία. Βλ. «Ελλάδα: τόπος υποδοχής πληθυσμών (1830-1989)», Συνέδριο, Αθήνα, 2-3 Νοεμβρίου 2018, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Κέντρο Έρευνας Νεότερης Ιστορίας, Ερευνητική Ομάδα για την Ιστορία των Μεταναστευτικών και Προσφυγικών Μετακινήσεων.

⁶⁴ M. Samatas, «Greece in 'Schengenland': blessing or anathema for citizens' and foreigners' rights?», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29:1, 2003, σ. 141-156.

αναπτύχθηκαν για τη «λαθρο»μετανάστευση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '90 είναι απαραίτητο να συνδυάζονται και με τους λόγους που αναπτύσσονται εκείνη την περίοδο σχετικά με την πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και ενοποίηση και τη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες αυτές. Έτσι, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων στη Βουλή για τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, η κύρωση της συγκεκριμένης Συνθήκης συνδέεται και με το «πρόβλημα» της «λαθρομετανάστευσης» στην Ελλάδα:

Η ελληνική κυβέρνηση από δω και πέρα, θα επιδιώξει την πλήρη υπαγωγή και κοινοτικοποίηση των θεματικών του παλαιού τρίτου πυλώνα και την επέκταση των συνεργασιών της Ενωμένης Ευρώπης με τον περίγυρό της ώστε να κτυπηθεί αποφασιστικά το λαθρεμπόριο, το οργανωμένο έγκλημα και βεβαίως όλα αυτά που πραγματικά ταλανίζουν και σήμερα την ελληνική κοινωνία όπως παραδείγματος χάριν και η λαθρομετανάστευση.⁶⁵

Μπορούμε να θεωρήσουμε, συνεπώς, ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και η θεσμοποιημένη διαχείριση των μεταναστευτικών πολιτικών εγκαθιδρύουν, σε επίπεδο ευρωπαϊκών χωρών, σχέσεις εξουσίας κατά τις οποίες ο Ευρωπαϊκός Νότος κατασκευάζεται ως περιφέρεια η οποία αποτελεί τα «εξωτερικά σύνορα» της Ενωμένης Ευρώπης – τα οποία πρέπει να διαφυλαχθούν από την «εισβολή» των μεταναστευτικών κυμάτων από Τρίτες Χώρες. Μέσα από λογοθετικά σχήματα και θεσμοποιήσεις περί «εξευρωπαϊσμού», ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ελευθερίας κίνησης εντός Ε.Ε αλλά και διαφύλαξης των συνόρων της Ευρώπης από «επικίνδυνες» μεταναστεύσεις, όπως επίσης καταπολέμησης της «παράνομης» μετανάστευσης και του εγκλήματος, οι χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου εισέρχονται σε μια άνιση τοποθέτηση απέναντι στις χώρες του Βορρά καθώς εγκαθιδρύονται «γεωμετρίες εξουσίας». Ακολουθώντας την προσέγγιση της Dorren Massey,⁶⁶ θα μπορούσαμε να πούμε ότι άτομα, πληθυσμοί, χώρες τοποθετούνται διαφορετικά και ασύμμετρα τόσο ως προς τη δυνατότητα της κινητικότητας αλλά περισσότερο ως προς τον έλεγχο της. Μεταναστευτικά υποκείμενα, μεταναστευτικοί και προσφυγικοί πληθυσμοί, χώρες αποστολής, προορισμού ή transit που εμπλέκονται στον

⁶⁵ Γ. Παπανδρέου, Αναπλ. Υπ. Εξωτερικών, Πρακτικά Βουλής, Θ' Περίοδος, Σύνοδος Γ', Συνεδρίαση ΟΣΤ', 9/2/1999, σ. 38 (4202), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/ES0209.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

⁶⁶ D. Massey, *A global sense of place*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1991· D. Massey, «Power-geometry and a progressive sense of place» στο J. Bird – B. Curtis – T. Putnam – G. Robertson – L. Tickner (επιμ.), *Mapping the Futures. Local Cultures, Global Change*, London and New York: Routledge, 1993, σ. 59-69· D. Massey, *Για το χώρο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2008.

έλεγχου της κινητικότητας αυτής τοποθετούνται διαφοροποιημένα και άνισα στις σχέσεις εξουσίας που προκύπτουν από την κυβερνητικότητα των ροών και των κινήσεων.

Ό,τι καταδεικνύεται σε θεσμοποιημένο πολιτικό επίπεδο αλλά και σε αυτό του κυρίαρχου λόγου έχει την αναφορικότητά του σε ένα ευρύτερο και διαφοροποιητικό ιδεολογικό, κοινωνικοπολιτισμικό πεδίο καθιέρωσης τέτοιων «γεωμετρικών εξουσίας». Η δεκαετία του 1990 και οι σύγχρονες μεταναστεύσεις αναδεικνύονται σε καταλυτικό χωροχρονικό πλαίσιο επανακαθορισμού των ανισοτήτων και των διαχωρισμών με όρους πολιτισμικής ταυτότητας και διαφοράς. Γράφει η Λίλα Λεοντίδου:⁶⁷

Μεταβάλλεται η ισορροπία μεταξύ ταξικής, πολιτικο-οικονομικής σύγκρουσης και αυτής που βασίζεται στην πολιτισμική ταυτότητα, με άνοδο της δεύτερης. (...) Η ταξική σύγκρουση συνήθως εμμένει, αλλά με τις ταξικές ανισότητες στο πλαίσιο του έθνους κράτους να διαφοροποιούνται πολιτιστικά, όπως π.χ. με τη μετανάστευση.

Έτσι, στην περίοδο μετά την πτώση του τείχους του Βερολίνου και στην έναρξη της μεταψυχροπολεμικής εποχής, η παραγωγή «γεωγραφιών» σε θεσμικό, συμβολικό, λογοθετικό επίπεδο φέρνει στο προσκήνιο νέου τύπου οριοθετήσεις και διαχωρισμούς, όπου οι «άλλοι» κατασκευάζονται με βάση την εθνοτική ή πολιτισμική τους διαφορά. Οι οριοθετήσεις αυτές, έτσι όπως (ανα)παράγονται, αρθρώνονται και κανονικοποιούνται στο επίσημο κυρίαρχο θεσμικό και λογοθετικό πλαίσιο, είναι άκαμπτες και ορίζουν πεδία δυϊστικών κατηγοριοποιήσεων του τύπου «εμείς» - «οι άλλοι». Όσον αφορά τη διαχείριση της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών ροών, τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, τόσο στην Ελλάδα ως «νέας» χώρας υποδοχής μεταναστών όσο και ευρύτερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως συμβολικού γεωγραφικού χώρου και θεσμικού οργάνου, φαίνεται να αποτέλεσαν καθοριστικό χωροχρονικό σημείο σχετικά με την παραγωγή της ετερότητας του μεταναστευτικού υποκειμένου που φτάνει στα σύνορα της Ενωμένης Ευρώπης από Τρίτες Χώρες.

Στις αρχές του 1990 συμβαίνουν κοινωνικοϊστορικές ανακατατάξεις, οι οποίες στη συγχρονική τους «παρουσία», στη χωροχρονική τους σύμπτωση, παράγουν – λογοθετικά, θεσμικά αλλά και σε επίπεδο καθημερινής πρακτικής– ένα πεδίο παραγωγής της πολιτισμικής διαφοράς των μεταναστών, ένα από τα πάνω «καθεστώ

⁶⁷ Λ. Λεοντίδου, «Επανακατασκευή του ‘ευρωπαϊκού Νότου’ στη μετα-αποικιακή Ευρώπη: από την ταξική σύγκρουση στις πολιτισμικές ταυτότητες», στο Α. Αφουξενίδης (επιμ), *Ανισότητα στην Εποχή της Κρίσης*, Αθήνα: Προπομπός, 2012, σ. 25-42 (το παράθεμα στη σ.28).

διαφορετικότητας», όπου οι επίσημες θεσμικές λογοθετικές πρακτικές, καθώς και οι ηγεμονικοί λόγοι που καθιερώνονται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και αφορούν τη μετανάστευση από Τρίτες Χώρες προς τις «νέες» μεταναστευτικές χώρες που αποτελούν το εξωτερικό «σύνορο» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, φαίνεται να αποτελούν συνάρθρωση επιλογών που γίνονται μέσω εθνικών αλλά και ευρύτερα ευρωπαϊκών προσεγγίσεων.

Αυτού του είδους οι «από τα πάνω» κρατικοί θεσμικοί λόγοι είχαν αρχίσει ήδη να διαφαίνονται από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και στη συζήτηση για την ψήφιση του ν. 1975/1991:

Βέβαια ο νόμος αυτός έρχεται να δημιουργήσει μια επιπλέον φροντίδα αστυνόμευσης των συνόρων αυτών (...). Ξέρετε ότι η Χώρα μας εν πολλοίς χρησιμοποιείται και σαν είσοδος προς την Ενωμένη Ευρώπη. Προσφέρουμε αυτή τη δυνατότητα στους ξένους και δυστυχώς γι' αυτό αντιμετωπίζουμε και εμείς ιδίως μεγαλύτερο πρόβλημα. Η είσοδος της Χώρας μας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες λειτούργησε σαν παράγων αφύπνισης της επιθυμίας και του ενδιαφέροντος των αλλοδαπών τρίτων χωρών να μπορέσουν να εγκατασταθούν είτε στην Ελλάδα είτε σε κάποια άλλη χώρα της Ε.Ο.Κ. μέσω αυτής. Ξαφνικά ο Ελληνικός Χώρος άρχισε να κατακλύζεται από αλλοδαπούς, οι οποίοι εισερχόμενοι, παραμένοντες και εργαζόμενοι παράνομα, δημιουργούν τεράστια κοινωνικά προβλήματα στο Κράτος, ενώ αναπόφευκτα τα δικά τους προβλήματα προσπαθούν να τα επιλύσουν επιδιδόμενοι, δυστυχώς, γενικά στην εγκληματικότητα (...). Και ξέρετε πολύ καλά ποιους εθνικούς κινδύνους υφιστάμεθα σήμερα από κάποιους δήθεν μετανάστες ή δήθεν πολιτικούς πρόσφυγες οι οποίοι ζητούν να φιλοξενηθούν στη Χώρα μας, ενώ κατά βάθος έχουν συγκεκριμένες άλλες αποστολές, αποστολές οι οποίες εποφθαλμιούν το ίδιο μας το Κράτος, τα ίδια μας τα σύνορα και σε μεγάλο βαθμό την ύπαρξή μας, στην έκταση που σήμερα υπάρχουμε σαν κράτος.⁶⁸

Το 1998 και ύστερα από δύο Προεδρικά Διατάγματα (358/1997 και 359/1997) τίθεται στην Ελλάδα σε ισχύ το πρόγραμμα για τη νομιμοποίηση των παράτυπων μεταναστών.⁶⁹ Από τους επίσημους θεσμικούς λόγους που συνόδεψαν τα παραπάνω ΠΔ, γίνεται σαφές ότι βασικό στόχο αποτελούσε η διασφάλιση του εθνικού συμφέροντος και της δημόσιας τάξης.⁷⁰

⁶⁸ Δ. Σταμάτης, Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας στο σχέδιο νόμου του 1991, Πρακτικά Βουλής, Ζ' Περίοδος, Β' Σύνοδος, Γ' Συνεδρίαση, 10/10/1991, σ. 62 (0036).

⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά: Μ. Baldwin-Edwards, «Immigration into Greece 1990-2003: A Southern European Paradigm?», ό.π., σ. 4-5 · Α.Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ό.π., σ. 21-33· Λ.Αλιπραντί-Μαρατού «Migration to Greece: A New Type and Emerging Problems», ό.π.

⁷⁰ Α. Τριανταφυλλίδου, «Η πολιτική μετανάστευσης της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής μεταναστών στο νέο διεθνές περιβάλλον. Κριτικές προσεγγίσεις και προοπτικές βελτίωσης», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, 9, 1999, σ. 25-32.

Η λογική αυτή, όμως, εμμένει και στις αρχές του 2000, στην ψήφιση του καινούργιου νόμου για τη μετανάστευση, τον νόμο 2910/2001:

...ένα φάντασμα θα έλεγα μοιάζει να πλανάται ολοένα γιγαντούμενο υπεράνω των τοπίων και των ευδαιμόνων πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το φάντασμα των λαθρομεταναστών οι οποίοι ως απελπισμένοι ικέτες μιας στοιχειώδους ελεημοσύνης ενοχλούν εφησυχασμένες συνειδήσεις και προκαλούν ενοχές, κυρίως όμως προβάλλουν ως ένας εν δυνάμει κίνδυνος για τη συνεκτικότητα του κατεστημένου κοινωνικού ιστού και ως επίφοβος καταλύτης της εθνικής ομοιογένειας αλλά και ως ένας επίβουλος διασαλευτής της δημόσιας τάξης και ασφάλειας των πολιτών.⁷¹

Από τις αρχές του 2000, το ζήτημα της μετανάστευσης προς την Ελλάδα τοποθετείται με όρους «κοινοτικοποίησης» και κοινής ευρωπαϊκής-διεθνούς αντιμετώπισής του όσον αφορά το πεδίο της θεσμικής κοινοβουλευτικής ρητορικής. Η κυρίαρχη, πλέον, ευρωπαϊκή θεσμική εγκατάσταση του «ενιαίου χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» ενισχύεται λογοθετικά και χρησιμοποιείται ως νομιμοποιητικό εργαλείο των λόγων που αναπτύσσονται σχετικά με την ψήφιση του ν. 2910/2001.

Η μετανάστευση εγκαθιδρύεται στον επίσημο πολιτικό λόγο ως ένα ζήτημα, ένα συμβάν που επιτάσσει τη θεσμοποίηση διάχυτων σχέσεων εξουσίας και μορφών γνώσης, τη διασύνδεση και συνάρθρωση μορφών θεσμοποίησης και θεσμικών οργάνων. Ο πολλαπλασιασμός των μορφών θεσμοποίησης (αστυνομικές αρχές, φορείς της περιφερειακής αυτοδιοίκησης, δήμοι), των εργαλειακών τροπικοτήτων (υπηρεσίες αλλοδαπών και μετανάστευσης, κέντρα μελέτης της μετανάστευσης, επιτροπές μετανάστευσης, γραφεία ευρέσεως εργασίας σε προξενικές αρχές στις χώρες προέλευσης των μεταναστών), των βαθμών εξορθολογισμού των σχέσεων εξουσίας και των θεσμικών εγκαταστάσεων στις οποίες επενδύονται (η μετανάστευση και η διαχείρισή της συνδέεται άμεσα με τις μετασχηματιζόμενες ανάγκες που προκύπτουν στην ελληνική κοινωνία, με τους μετασχηματισμούς σε οικονομικό, κοινωνικό, γεωπολιτικό επίπεδο) αποτελούν πρακτικές που τοποθετούν θεσμικά και θεσμοθετημένα τη μεταναστευτική κίνηση προς την Ελλάδα και την παρουσία των μεταναστών στις πόλεις ως «πρόβλημα», ως πεδίο παραγωγής γνώσης.

⁷¹ Α. Δαβάκης, Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας στο σχέδιο νόμου του 2001, Πρακτικά Βουλής, Γ' περίοδος, Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΠΑ', 6/3/2001(πρωί), σ. 6 (5598), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/SYN030601p.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

Η μετανάστευση (...) καταλαμβάνει στα χαρτοφυλάκια της πολιτικής των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης όλο και μεγαλύτερο χώρο. (...) Η Ελλάδα, ευρωπαϊκή χώρα με κυρίαρχο ρόλο στα Βαλκάνια, χώρα σίγουρα πια υποδοχής μεταναστών-αυτές είναι όλες οι εκτιμήσεις και από εμάς και από άλλους ευρωπαϊκούς οργανισμούς- οφείλει να διαμορφώσει μεταναστευτική πολιτική με συγκεκριμένες δράσεις και διορατικότητα, ώστε να αντιμετωπίσει το φαινόμενο της μετανάστευσης σε όλες του τις διαστάσεις.⁷²

Ο ρόλος της γραφειοκρατίας είναι καθοριστικός όσον αφορά την ελευθερία κίνησης των μεταναστών και την ενεργοποίηση του ελέγχου της κίνησης αυτής, από τη στιγμή που φτάνουν σε μια χώρα και αποφασίζουν να μείνουν. Ο ελληνικός νόμος του 2001 για τη μετανάστευση (2910/2001) αποτελεί παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι γραφειοκρατικές διαδικασίες και θεσμοποιήσεις του κράτους κανονικοποιούν τη μεταναστευτική κίνηση, ή και τον περιορισμό της, και πειθαρχικοποιούν τα μεταναστευτικά υποκείμενα.⁷³ Επίσης, από τις αρχές του 2000, η Ελλάδα ως κράτος-μέλος της Ε.Ε. αρχίζει να προσδιορίζεται και να τοποθετείται με μεγαλύτερη «ορατότητα» στον χώρο της κοινοτικοποιημένης και ενιαίας ευρωπαϊκής διαχείρισης της μετανάστευσης, καθώς η συστηματοποίηση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής προωθείται ως «επείγουσα» συνθήκη λόγω της γεωγραφικής θέσης της χώρας στη Μεσόγειο, των συνόρων της που ταυτίζονται με τα «εξωτερικά σύνορα» της Ε.Ε., της γεωγραφικής και γεωπολιτικής της γειτονίας της με τα Βαλκάνια και την Τουρκία αλλά και με την παραγωγή λόγων που σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας και τη συμπερίληψή της στις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, κάτι που δικαιολογεί και την προσέγκυση σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων.

Στο νέο περιβάλλον των αλλαγών και των νέων δεδομένων της ευρύτερης γεωγραφικής μας περιοχής, η Ελλάδα κατέβαλε το κόστος το οποίο της αναλογεί για την ασφάλεια, για τη σταθερότητα, τη συνεργασία και την ειρήνη, τη δημοκρατία και την κοινωνική αλληλεγγύη. (...) Η Ελλάδα υπεδέχθη το υψηλότερο ποσοστό αλλοδαπών, το υψηλότερο ποσοστό σε σχέση με το πληθυσμό της έναντι των εταίρων της στην Ευρωπαϊκή Ένωση. (...) Στην Ελλάδα της ανάπτυξης και της οικονομικής άνθισης, κάθε ενεργός και παραγωγικός συμπολίτης μας θα έχει τη δική του συμμετοχή, τη δική του συμβολή στο αναπτυξιακό άλμα του τόπου. Στην

⁷² Κ. Γείτονας, Α' Αντιπρόεδρος της Βουλής, συζήτηση για το σχέδιο νόμου του 2001 για τη μετανάστευση, Πρακτικά Βουλής, Ι' περίοδος, Σύνοδος Α', Συνεδρίαση ΡΑ', 6/3/2001(πρωί), σ. 21 (5613), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/SYN030601p.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

⁷³ Βλ. Μ. Baldwin-Edwards, «Immigration into Greece, 1990-2003: A Southern European Paradigm?», ό.π.: Α.Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις*, ό.π. σ. 53-56.

Ελλάδα της πολιτικής ολοκλήρωσης, της θεσμικής πληρότητας κάθε συμπολίτη μας έχει όλα τα δικαιώματα αλλά και τις αυτονόητες υποχρεώσεις του.⁷⁴

Στο πλαίσιο των ηγεμονικών λογοθετικών πρακτικών που εμφανίζονται και εγκαθιδρύονται εκείνη την περίοδο είναι και η σύνδεση της μετανάστευσης με την τρομοκρατία. Καταλυτικό γεγονός αποτέλεσε η επίθεση στους Δίδυμους Πύργους την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Οι προεκτάσεις του γεγονότος αυτού εντοπίζονται σε πολλαπλά πεδία. Στο πεδίο της μετανάστευσης σηματοδότησε την ενίσχυση της αστυνομοκρατικής λογικής ως κυρίαρχης κεντρικής πολιτικής στόχευσης για τη μετανάστευση στην Ευρώπη. Είναι γεγονός ότι η «επικινδυνοποίηση» του μετανάστη, που αναφέρθηκε προηγουμένως και αφορούσε την κατασκευή και την καθιέρωση της «απειλητικής του εικόνας», μετατρέπεται και στην περίπτωση της ελληνικής κυρίαρχης κοινωνικής και πολιτικής λογοθετικής πρακτικής σε κεντρικό λογοθετικό αντικείμενο για την παγκόσμια τάξη και ασφάλεια, ενώ η κυβερνητικότητα της μετανάστευσης προς την Ευρώπη αρχίζει να ενέχεται και σε ζητήματα τρομοκρατίας.⁷⁵

Αναφορικά με τους θεσμικούς λόγους που αναπτύσσονται την ίδια περίοδο στην εγχώρια συζήτηση για τη μεταναστευτική πολιτική, τονίζεται η «ιδιαιτερότητα» της Ελλάδας ως χώρας-«εξωτερικό σύνορο» της Ε.Ε. και η αύξηση των παράνομων μεταναστευτικών κινήσεων που αντιμετωπίζει. Στο πλαίσιο αυτό, οι κύριοι θεσμικοί φορείς σχεδιασμού και υλοποίησης της μεταναστευτικής πολιτικής, εντός του κοινού ευρωπαϊκού χώρου και των κοινών αξιών και πρακτικών, διεκδικούν και προωθούν την ανάληψη ενισχυμένων δράσεων στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα, αλλά και τονίζουν τη

⁷⁴ Α. Λυκουρέντζος, Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας για το σχέδιο νόμου «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια», Πρακτικά Βουλής, ΙΑ΄ Περίοδος, Θέρος '05, Συνεδρίαση ΙΖ΄, 2/8/2005, σ. 15 (651), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es02082005.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

⁷⁵ Γ. Νικολόπουλος, «Το πρόταγμα της ασφάλειας στον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών και οι σημασίες των συνόρων στο 'χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης'», στο Τζ. Καβουνίδη – Α. Κόντης – Θ. Λιανός – Ρ. Φακιολάς, (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές - Προοπτικές*, τ. Α΄, Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 314-327· Νικολόπουλος Γ., «Διεθνοποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματοποίηση των μεταναστών στο 'χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης': Γενική θεώρηση», στο *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*, Τμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τ. ΙΙ, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη, 2011, σ. 1385-1403· Tsoukala A., «The Terrorism–Immigration Nexus in the Post-11 September Era: An Analysis of the Political Discourses in the British Press» στο E. Berggren - B. Likic-Brboric - G. Toksoz – N. Trimikliniotis (επιμ.), *Irregular Migration, Informal Labour and Community*, Maastricht: Shaker Publishing, 2007, σ. 391-400.

σημαίνουσα θέση της Ελλάδας στην εξέλιξη και την αποτελεσματικότητα της κοινής ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής.

Σε επίπεδο κρατικού σχεδιασμού, ο συντονισμός και η υλοποίηση της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής διαχέεται σε περισσότερα υπουργεία με στόχο τη διαχείριση θεμάτων εργασίας, κοινωνικής πρόνοιας, εκπαίδευσης, κοινωνικής ένταξης των «νόμιμων» μεταναστών και την αντιμετώπιση της «παράνομης» μετανάστευσης, καθώς δημιουργούνται διυπουργικές επιτροπές συντονισμού και υλοποίησης προγραμμάτων δράσης (λ.χ. άρθρο 3 του ν. 3386/2005). Θεσπίζονται φορείς και όργανα σε κεντρικό και περιφερειακό επίπεδο (Διευθύνσεις αλλοδαπών και μετανάστευσης, τμήματα αλλοδαπών στους Δήμους, Διεύθυνση Αλλοδαπών και Θέματα Μετανάστευσης και Ασύλου της Ελληνικής ΑΣτυνομίας) και ενισχύεται, σε λογοθετικό και θεσμικό πλαίσιο, η ανάγκη φύλαξης των συνόρων και της ορθολογικότερης διαχείρισης της διέλευσής τους από τις «παράνομες» μεταναστευτικές διόδους. Για το ζήτημα της φύλαξης των συνόρων της Ελλάδας ως «εξωτερικών συνόρων» της Ε.Ε. πολλαπλασιάζονται οι ελληνικές προτάσεις και διεκδικήσεις και καθιερώνονται προγράμματα, επιχειρήσεις και κέντρα διαχείρισης των θαλασσίων και χερσαίων συνόρων, όπως το Ευρωπαϊκό Κέντρο Θαλασσίων Συνόρων το 2003,⁷⁶ η εγκαθίδρυση του Μεσογειακού Δικτύου Περιπολίας των Ακτών το 2006,⁷⁷ του Ευρωπαϊκού Δικτύου Περιπολιών το 2007⁷⁸ και η ενισχυμένη παρουσία της FRONTEX με τις επιχειρήσεις RABIT (2010) και ΠΟΣΕΙΔΩΝ (2011) στα χερσαία και θαλάσσια ελληνικά σύνορα.

Από την άλλη μεριά, είναι γεγονός ότι κατά τις δεκαετίες διαμόρφωσης, εγκαθίδρυσης και θεσμοποίησης του «μεταναστευτικού προβλήματος» εμφανίζεται στην Ελλάδα έντονη δραστηριοποίηση του αντιρατσιστικού κινήματος και των μεταναστευτικών οργανώσεων, όπως επίσης, συλλογικών φορέων, οι οποίοι

⁷⁶ βλ. Γ. Πασχαλίδης, Υπουργός Εμπορικής Ναυτιλίας, πρακτικά συνεδρίασης της Βουλής, Ι΄ Περίοδος, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΝΒ΄, 21/12/2003, σ. 16 (2566), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es031221.pdf>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

⁷⁷ Council of the European Union, Presidency Conclusions, 14/15 December 2006, διαθέσιμο στο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/ec/92202.pdf, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

⁷⁸ βλ. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2794η σύνοδος του Συμβουλίου, Δικαιοσύνη και Εσωτερικές Υποθέσεις, Λουξεμβούργο, 19-20 Απριλίου 2007, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/el/pres_07_77/PRES_07_77_EL.pdf, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

αναπτύσσουν αντιρατσιστική δράση και εμπράγματη στήριξη σε μετανάστες και πρόσφυγες και δραστηριοποιούνται εναντίον της ξενοφοβίας. Παράλληλα, στο πεδίο της πολιτισμικής παραγωγής, η μετανάστευση προς την Ελλάδα μετά το 1990 και η παρουσία των μεταναστών στις ελληνικές πόλεις και την ύπαιθρο αποκτούν το πολιτικό τους στίγμα τόσο μέσα από κινηματογραφικές παραγωγές οι οποίες, όπως αναφέρει ο Βασίλης Βαμβακάς,⁷⁹ στόχο έχουν να αποδαιμονοποιήσουν την εικόνα του μετανάστη και να ανιχνεύσουν τις αιτίες του αυξανόμενου ρατσισμού, όσο και μέσα από λογοτεχνικές εκδόσεις όπου τίγονται ζητήματα της καθημερινότητας των μεταναστών και της αντιμετώπισής τους από τους κρατικούς θεσμούς.

Η δραστηριοποίηση αυτή θέτει στον δημόσιο χώρο και λόγο μια περισσότερο πολιτική διάσταση της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και της παρουσίας των μεταναστών στην Ελλάδα, με διεκδικήσεις που αφορούν κοινωνικά και εργασιακά δικαιώματα αλλά και ζητήματα ρατσισμού και ξενοφοβίας. Από τα μέσα, εξάλλου, του 1990 θεσμοποιείται το Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ (1996) και ιδρύονται πολλά σωματεία μεταναστευτικών κοινοτήτων, τα οποία αρθρώνουν δημόσιο λόγο μέσα από τη δημιουργία ιστοσελίδων, την έκδοση περιοδικών αλλά και την πιο θεσμική τους επαφή με τους κρατικούς φορείς άσκησης της μεταναστευτικής πολιτικής. Παράλληλα, την ίδια περίοδο αρχίζουν να εμφανίζονται στη δημόσια διαβούλευση και στην πολιτική ζωή τα ακροδεξιά κόμματα, των οποίων σημαντικό τμήμα των προγραμματικών δηλώσεων και των διεκδικήσεών τους στηρίζεται στην κυρίαρχη λογοθετική πρακτική και βίαιη ρατσιστική δράση για τη μετανάστευση και τους μετανάστες.⁸⁰ Διαμορφώνεται, έτσι, ένα πεδίο ανταγωνισμού λόγων, λογοθετικών πρακτικών και επιλογής στρατηγικών δράσεων όσον αφορά την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και την ιεραρχικοποιημένη

⁷⁹ Βλ. Β. Βαμβακάς, «Είδη πολιτικής εικονογραφίας στον ελληνικό κινηματογράφο (1974-2010)», Filmikon, Journal of Greek Film Studies, 2017 διαθέσιμο στο <http://filmiconjournal.com/blog/post/64/eidh-politikis-eikonografias-ston-elliniko-kinimatografo-1974-2010> τελευταία επίσκεψη 3/4/2018· Β. Βαμβακάς, «Η 'μετανάστευση' του ελληνικού κινηματογράφου από το εμπορικό στο πολιτικό στίγμα», στο Φ. Τομαή-Κωνσταντοπούλου (επιμ.), *Η μετανάστευση στον κινηματογράφο*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2004, σ. 41-62.

⁸⁰ Φ. Κουντούρη, «Ο οικονομικός μετανάστης στην πολιτική ατζέντα: η δημόσια συγκρότηση του μεταναστευτικού ζητήματος στη μεταπολίτευση», ό.π· Α. Α. Ellinas, «The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece», *South European Society and Politics*, 18:4, 2013, σ. 543-565· Ζ. Λιαλιούτη – Β. Γεωργιάδου – Α. Καφέ – Γ. Γαλαριώτης, «Η ξενοφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 35, 2017, σ. 161-187.

τοποθέτηση των μεταναστών σε διαφοροποιημένα τοπία ορατότητας και υποκειμενικότητας.

Στην ελληνική κοινωνία η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση και η θεσμική ή εξωθεσμική δράση «ανοιχτά» αντιμεταναστευτικών, ρατσιστικών και ακροεθνικιστικών κινημάτων ή ομάδων γίνεται ορατή και εγκαθιδρύεται στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και συμπίπτει με την ελληνική οικονομική κρίση αλλά και με την υποδοχή όλο και πιο εντεινόμενων μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων, τη λεγόμενη «μεταναστευτική-προσφυγική κρίση». Από το 2010 και μετά, η συγχρονία δύο κυρίαρχων λογοθετικών αντικειμένων, «ελληνική οικονομική κρίση» και «αύξηση της παράνομης μετανάστευσης και των λαθρομεταναστών στην Ελλάδα», φαίνεται ότι καθόρισε τις πολιτικές και τις ρητορικές για την ελληνική μεταναστευτική πολιτική, τις δράσεις, τις πρακτικές και τους λόγους που ενεργοποιήθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του 2010. Η θεσμοποιητική ενίσχυση της δραστηριοποίησης φορέων της Ε.Ε. αλλά και της ελληνικής πολιτείας για την καταπολέμηση της «παράνομης μετανάστευσης», τόσο σε επίπεδο συνόρων όσο και στο πεδίο της πόλης, επιτυγχάνεται και καθιερώνεται μέσα από την υιοθέτηση του λόγου περί απειλής και κινδύνου για τις μεταναστευτικές κινήσεις αλλά και συχνής επαναφοράς στη δημόσια ρητορική της επικινδυνοποίησης του «λαθρο»μετανάστη που απειλεί την εθνική και κοινωνική συνοχή και ασφάλεια.

...θα πρέπει, όταν προτείνονται τέτοιες ρυθμίσεις, να είμαστε πολύ προσεκτικοί, ώστε να μην προκαλείται εύλογα, ενδεχομένως, η ανησυχία για διάφορους πολίτες, ότι δηλαδή «γκρεμίζουμε τα τείχη της Τροίας για το Δούρειο Ίππο της μετανάστευσης» (...) ...επιτρέψτε μου να διευκρινίσω κάποια πράγματα. Πρώτον, είναι πρόβλημα η μετανάστευση; Απαντώ ξεκάθαρα. Βεβαίως και είναι και μάλιστα σοβαρό πρόβλημα. Δεύτερον, πρέπει να αντιμετωπιστεί; Βεβαίως, άμεσα με τη συνεργασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του FRONTEX. (...) Και βεβαίως, υπάρχει μια σειρά μέτρων που θα ανακοινωθούν από την Κυβέρνηση και από το Υπουργείο Προστασίας με τελικό στόχο τη μηδενική ανοχή στη λαθρομετανάστευση.⁸¹

Θεσμοποιήσεις με ευρωπαϊκή συνεργασία και γεγονότα που καθορίζουν την καθημερινότητα στις γειτονιές αναδεικνύουν τις συνριοποιήσεις που τίθενται από την

⁸¹ Ι. Διαμαντίδης, Εισηγητής της Πλειοψηφίας στη συζήτηση στη Βουλή για το σχέδιο νόμου «Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις», Πρακτικά Βουλής, ΙΓ' Περίοδος, Σύνοδος Α', Συνεδρίαση Π', 9/3/2010, σ. 38 (4721), διαθέσιμο στο https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20100309_1.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

κρατική κυριαρχικότητα και αποτυπώνονται στις πολιτισμικές ιεραρχίες των πρακτικών της καθημερινότητας. Το 2011 ξεκινά η κατασκευή του φράκτη στον Έβρο, στα σύνορα Ελλάδας-Τουρκίας, ο οποίος ολοκληρώνεται τον Δεκέμβριο του 2012, με κύριο σκοπό, όπως αναφέρεται στην συνοπτική περιγραφή του έργου⁸² «τον περιορισμό της λαθρομετανάστευσης και του παράνομου εμπορίου προς την Ελλάδα, μέσω κυρίως του χερσαίου ελληνοτουρκικού συνόρου στην περιοχή του Έβρου».

Σε επίπεδο γειτονιάς, από το 2008 ο Άγιος Παντελεήμονας Αχαρνών μετατρέπεται σε κεντρικό τόπο συνάρθρωσης ρατσιστικών και αντιρατσιστικών λόγων και δράσεων μετά την πρωτοβουλία της επιτροπής κατοίκων της περιοχής να αποστείλουν επιστολή προς τη Βουλή, κόμματα, αρχηγούς και βουλευτές σχετικά με τον μεγάλο αριθμό μεταναστών στην ευρύτερη περιοχή και τις τραγικές συνέπειες στην τοπική κοινωνία⁸³. Τον Αύγουστο του 2012 τέθηκε σε εφαρμογή από το τότε Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη το επιχειρησιακό σχέδιο «Ξένιος Ζευς», στη μεθοριακή γραμμή του Έβρου και στο κέντρο της Αθήνας, το οποίο, σύμφωνα με τον τότε εκπρόσωπο Τύπου της ΕΛΑΣ, είχε τρεις κύριους στόχους:⁸⁴ «την απώθηση των παράνομων μεταναστών από τον Έβρο και τη σφράγιση των συνόρων, την επιστροφή των παράνομων μεταναστών στις χώρες προέλευσής τους. Η αρχή γίνεται από το κέντρο της Αθήνας και επεκτεινόμαστε στην περιφέρεια. Η Αθήνα να ξαναγίνει μητρόπολη με ευνομία και ποιότητα ζωής τόσο για τους κατοίκους όσο και για τους επισκέπτες της».

Από την παραπάνω διαπραγμάτευση αναδεικνύεται η «από τα πάνω αρχιτεκτονική» στρατηγική που διαμορφώθηκε και εγκαθιδρύθηκε στην κυβερνητικότητα της κατανομής, της κίνησης και της κυκλοφορίας των μεταναστευτικών υποκειμένων στην ελληνική κοινωνία από το 1989 και μετά. Το καθεστώς παραγωγής της ετερότητας διαρθρώνεται γύρω από την εμμονή ενός

⁸² βλ. Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, Κλάδος Οικονομικοτεχνικών και Πληροφορικής, Τεχνική περιγραφή – τεχνικές προδιαγραφές, Έργο: «Κατασκευή τεχνητού εμποδίου (φράχτης) στο χερσαίο τμήμα της ελληνο-τουρκικής μεθορίου στην περιοχή Ορεστιάδας Ν. Έβρου», διαθέσιμο στο http://www.opengov.gr/yftp/wp-content/uploads/downloads/2011/08/TEXNHTO_EMPODIO.pdf, τελευταία επίσκεψη 3/4/2018.

⁸³ βλ. «Επιστολή 1000 κατοίκων Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών», διαθέσιμο στο <http://www.politismospolitis.org/archives/1365>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

⁸⁴ βλ. Δ. Βυθούλκας, «Ξεκίνησε η επιχείρηση 'Ξένιος Ζευς'», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2012/08/04/society/ksekinise-i-epixeirisi-ksenios-zeys/>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

εθνικιστικού ξενοφοβικού λόγου, ο οποίος ενισχύει την επικινδυνοποίηση του μεταναστευτικού υποκειμένου και βρίσκει την κανονιστική του ισχύ στις επίσημες θεσμικές πρακτικές, στις ευρωπαϊκές θεσμοποιήσεις, καθώς τα πραγματικά και φαντασιακά σύνορα της Ε.Ε. δημιουργούνται για να εμποδίσουν εκείνους που απειλούν την ασφάλεια και τις αξίες της Ενωμένης Ευρώπης ευνοώντας έτσι τις ρατσιστικές και αντιμεταναστευτικές ρητορικές και δράσεις.

Γεγονότα παγκόσμιας εμβέλειας και παγκοσμιοποιημένης επίδρασης και επιρροής (λ.χ. τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους, 11/9/2001) καθώς και κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες κρίσης που θέτουν σε αμφισβήτηση την Ε.Ε. και επιβεβαιώνουν την ύπαρξη γεωμετριών και γεωγραφιών εξουσίας (λ.χ. ελληνική οικονομική κρίση, μετά το 2009), ανέδειξαν τη σύγχρονη μεταναστευτική και προσφυγική κίνηση σε πεδίο επαναδιαπραγμάτευσης της πολιτισμικής πολιτικής που παράγει άνισες σχέσεις εξουσίας στη διαχείριση των σύγχρονων μεταναστεύσεων και των μεταναστευτικών υποκειμένων.⁸⁵ Η Ελλάδα, ως χώρα-μέλος της Ε.Ε. αλλά και ως χώρα με καίρια και σημαίνουσα γεωγραφική θέση στη Μεσόγειο, καλείται, τόσο στο μακροεπίπεδο των θεσμικών εθνικών και ευρωπαϊκών θεσμοποιήσεων και σχέσεων εξουσίας όσο και στο μικροεπίπεδο της καθημερινής πρακτικής, να διαχειριστεί τις νέες συνθήκες παρουσίας, κίνησης και ορατότητας της σύγχρονης πολυδιάστατης πολιτισμικής διαφοράς.⁸⁶

Όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα ενότητα σκιαγραφούν το μακροεπίπεδο στην κυβερνητικότητα της πολιτισμικής διαφοράς στην ελληνική συγκυρία από τις αρχές του 1990 μέχρι και την περίοδο των πρώτων χρόνων της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Η καθιέρωση της ρητορικής του εθνικισμού στην κοινωνική και πολιτική σφαίρα, ο λόγος της επισφάλειας και της ξενοφοβίας, η «φυσικοποίηση» του ρατσισμού δημιουργούν ένα πολύπλοκο δίκτυο το οποίο χαράσσει σύνορα, όρια, και επιβάλλει περιχαράκωσεις, κανονιστικά σχήματα παραγωγής των μεταναστών και των προσφύγων ως ξένων

⁸⁵ I. Laliotou, «Greek crisis foreseen: the future in migrancy», ό.π.

⁸⁶ Ε. Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα», ό.π.

σωμάτων που τοποθετούνται στο αποκηρυγμένο περιθώριο της κυρίαρχης διεθνικής τάξης.⁸⁷

Πράγματι, αν πάρουμε για παράδειγμα τον χώρο της Μεσογείου, ο διακυβερνητικός ρόλος της (αν)ασφάλειας είναι καθοριστικός. Ο Didier Bigo,⁸⁸ ακολουθώντας τη θεώρηση του Foucault, μιλάει για το Ban-οπτικό, το οποίο αποτελεί μια σύγχρονη σειρά από στρατηγικές που τοποθετούν την (αν)ασφάλεια στο κέντρο της παρακολούθησης, του ελέγχου και της κυβερνητικότητας των σύγχρονων μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών. Η στρατηγική αυτή αποτελείται από λόγους, συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές δομές και γεωγραφίες, από θεσμοποιήσεις ρύθμισης και διαχείρισης της κυκλοφορίας των μεταναστών και των προσφύγων, από πρακτικές κατασκευής της διαφοράς και της ετερότητας του μεταναστευτικού και προσφυγικού υποκειμένου. Στις σύγχρονες γεωμετρίες εξουσίας, ο χώρος του μεσογειακού νότου της Ε.Ε. αναδεικνύεται σε ιδανικό εκφραστή της στρατηγικής αυτής, καθώς αποτελεί το εξωτερικό σύνορο της Ευρώπης και πρέπει να ενταχθεί στο σύγχρονο καθεστώς συνοριοποίησης που διαχειρίζεται τον ρόλο, τη δράση, την κυκλοφορία και την κινητικότητα των φορέων και των υποκειμένων που εντάσσονται σε αυτό.

Στην πρόσφατη συγκυρία, από τις αρχές του 2000, της μεγάλου εύρους μεταναστευτικής-προσφυγικής κινητικότητας από αφροασιατικές χώρες στα εξωτερικά και εσωτερικά σύνορα της Ευρώπης, η Ελλάδα, ως χώρα-σύνορο η ίδια στον ευρωμεσογειακό νότο, βιώνει τις αποτυπώσεις και τις εγγαράξεις των μετασχηματισμών που συμβαίνουν στα ιστορικά, κοινωνικοοικονομικά, πολιτικοπολιτισμικά, δικαιικά και ηθικά πεδία διαχείρισης της μετανάστευσης και της παραγωγής και αντιμετώπισης της πολιτισμικής διαφορετικότητας. Ο έλεγχος και η διαχείριση αφροασιατών μεταναστών που με κάθε τρόπο διαπερνούν τα «σύνορα» της Ευρώπης όχι μόνο φέρνει στο προσκήνιο τις διαταράξεις που συμβαίνουν στο επίπεδο των «από τα πάνω», επίσημων θεσμικών στρατηγικών και συσχετισμών, αλλά και αναδεικνύει στο «από τα κάτω»

⁸⁷ Α. Αθανασίου – Γ. Τσιμουρή, «Χαρτογραφώντας τη Βιοπολιτική των Συνόρων: Σώματα, Τόποι, Απεδαφοποιήσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β'-Γ', 2013, σ. 3-37.

⁸⁸ D. Bigo, «Globalized (in)Security: the Field and the Ban-opticon», στο D. Bigo – A. Tsoukala (επιμ.), *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*, Abingdon: Routledge, 2008, σ. 10 - 48.

ανεπίσημο επίπεδο των καθημερινών πρακτικών τις αναταράξεις στην πρόσληψη της ετερότητας και της πολιτισμικής-«φυλετικής» διαφορετικότητας των μεταναστών.

Στο πεδίο της καταγραφής του καθημερινού βιώματος και των σχέσεων συνάντησης στην καθημερινότητα, η διάσχιση των «συνόρων» της Ευρώπης από τους νεοεισερχόμενους «ξένους» ενεργοποιεί εκ νέου την (ανα)παραγωγή της ετερότητας των ξένων που ήταν ήδη «εντός». Όπως αναδεικνύεται στο εθνογραφικό πεδίο, η (ανα)παραγωγή αυτή θέτει την πολιτισμική-φυλετική διαφορά των, ήδη για πολλά χρόνια, εγκαταστημένων στην Ελλάδα «μαύρων» μεταναστών-στριών σε διαρκή εκκρεμότητα και επαναδιαπραγμάτευση και κινητοποιεί νέες πολιτικές υποκειμενοποιήσεις.

1.3 Ο χώρος της Μεσογείου και οι «γεωμετρίες εξουσίας» στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ευρώπη

Στις προηγούμενες ενότητες επιχειρήθηκε να διαφανούν οι διαδικασίες κυβερνητικότητας των νέων διεθνικών μεταναστευτικών κινήσεων και κατασκευής της πολιτισμικής διαφοράς των μεταναστών στις χώρες της Ε.Ε. και, κυρίως, σε αυτές της νότιας περιφέρειας της Ευρώπης που αποτελούν το «εξωτερικό της σύνορο» στον χώρο της Μεσογείου. Όπως τονίστηκε, τόσο στο εθνικό και ευρωπαϊκό πεδίο των θεσμοποιήσεων όσο και σε αυτό των λογοθετικών πρακτικών, η σύγχρονη μετανάστευση, από το 1989 και μετά και, ιδιαίτερα, από τις αρχές του 21ου αιώνα, αναδύεται σε ευνοϊκό πεδίο επαναδιαπραγμάτευσης της πολιτισμικής πολιτικής παράγοντας, από τη μια, εκ νέου πολύπλοκες ερμηνευτικές προσεγγίσεις εννοιολογικών αναφορών (σύνορο, διαφορά, ετερότητα, ρατσισμός, εξουσία) και, από την άλλη, νέες υποκειμενικότητες (άλλος, μετανάστης, πρόσφυγας, ξένος, δικός, οικείος).

Με την παρουσία και την ορατότητα των «μαύρων» μεταναστών από την Αφρική, τόσο στο κατώφλι της Ευρώπης όσο και εντός της επικράτειάς της, οι παραπάνω εννοιολογήσεις και υποκειμενικότητες ιστορικοποιούνται και προβληματοποιούνται στο πλαίσιο του τρόπου με τον οποίο οι σχέσεις και οι γεωμετρίες εξουσίας στην κυβερνητικότητα της διηπειρωτικής μετανάστευσης παράγουν τη μεταναστευτική κινητικότητα από την Αφρική.

Η διηπειρωτική μεταναστευτική κινητικότητα στον ευρωμεσογειακό χώρο φέρνει στο προσκήνιο τις «γεωμετρίες εξουσίας» που διαμορφώνονται και εξελίσσονται δυναμικά μεταξύ χωρών, περιφερειών, επίσημων και ανεπίσημων θεσμοποιήσεων και πρακτικών στρατηγικής, κινητοποιούνται και διαδραματίζουν ιδιαίτερο ρόλο στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ευρώπη. Όπως σημειώνει και ο Anssi Paasi,⁸⁹ οι γεωγραφίες της Ευρώπης θα πρέπει να εξεταστούν ως δυναμικά μεταβαλλόμενοι αστερισμοί εδαφικοτήτων, ως χωρικά πεδία διαφοροποιημένης ιστορικής φαντασίας, ως μετασηματιζόμενα κέντρα πολλαπλών νοηματοδοτήσεων, ως χώροι «αγωνιστικών» και συχνά συγκρουόμενων σχέσεων μεταξύ χωρικών κλιμάκων, ταυτοτήτων, εικόνων και αφηγήσεων που παράγονται από, αλλά και παράγουν οι ίδιες, ιστορικοποιημένες χωρικές ιδιότητες.

Σύμφωνα με την προσέγγιση του Paasi,⁹⁰ η Ευρώπη παράγεται ως μία διακριτή περιοχή μέσα από πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές και γραφειοκρατικές λογοθετικές και θεσμικές πρακτικές. Ως περιοχή με χωροθετική και θεσμική διακριτότητα εμπλέκεται σε σχέσεις εξουσίας με άλλες «περιοχές», καθώς διαμορφώνει, στο πολιτικό επίπεδο, χώρους κυβερνητικότητας, οικονομίας και πολιτισμού· ένας τέτοιος χώρος είναι οι μεταναστευτικές κινήσεις από την Αφρική προς τις ευρωπαϊκές χώρες. Το σημαντικό είναι ότι η θεσμοποίηση, η διακριτότητα και η ταυτότητα των περιοχών, όπως για παράδειγμα «Ευρώπη», «Μεσόγειος», «Αφρική», στο πεδίο των γεωμετριών εξουσίας της κυβερνητικότητας των μεταναστευτικών κινήσεων –πέρα από τις πολιτικές, οικονομικές, πολιτισμικές και γραφειοκρατικές πρακτικές– συμβαίνει και στο πλαίσιο της κοινωνικής συνείδησης και αναπαράγεται συνεχώς μέσα από κοινωνικές πρακτικές. Γι' αυτό και στις διαδικασίες σχηματισμού των περιοχών αυτών ως «διακριτών θεσμικών και συμβολικών εδαφικοτήτων» στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης, η έννοια των συνόρων και των ορίων διαχέεται στο πεδίο της καθημερινής πολιτικοπολιτισμικής πρακτικής, σε ποικίλες και διαφορετικές πρακτικές και λόγους που λειτουργούν ως «γραμμές διαχωρισμού» μεταξύ αυτών που «ανήκουν», αυτών που «δεν ανήκουν» και αυτών που βρίσκονται σε μια «ενδιάμεση» και εκκρεμή κατάσταση.

⁸⁹ A. Paasi, «Europe as social process and discourse. Considerations of place, boundaries and identity», *European Urban and Regional Studies*, 8:1, 2001, σ. 7-28 (9).

⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 7-28.

Όπως τονίστηκε ήδη, η «προβληματοποίηση» της μετανάστευσης ως απειλής και ζητήματος (αν)ασφάλειας, η εντατικοποίηση και ενίσχυση των πραγματικών, συμβολικών και φαντασιακών συνόρων και περιχαράκώσεων στην υλοποίηση μεταναστευτικών πολιτικών στο πλαίσιο της «κοινοτικοποίησης» και η κατασκευή μιας «επικίνδυνης», ξενοφοβικής εικόνας για την πολιτισμική ετερότητα του μετανάστη από Τρίτες Χώρες, καταδεικνύουν το γεγονός ότι συναρθρώνονται τέτοιες σχέσεις εξουσίας οι οποίες, σε συνθήκες κρίσης, ενισχύουν ακόμη περισσότερο τις εγκαθιδρυμένες «ανισότητες» τοποθετήσεις των χωρών και των υποκειμένων σε διαβαθμισμένες κλίμακες οικονομικού, κοινωνικού, συμβολικού εκτοπισμού, απο-κλεισμού ή εντοπισμού. Στη διηπειρωτική μετανάστευση από την Αφρική στην Ευρώπη, η Μεσόγειος αναδεικνύεται σε χώρο όπου τέτοιου είδους γεωγραφίες και γεωμετρίες εξουσίας αποτυπώνονται και γίνονται «ορατές».

Η ευρωπαϊκή πολιτική όσον αφορά την Αφρική και, ειδικότερα, τη μετανάστευση και τις ροές προσφύγων από το 1990 και μετά επικεντρώθηκε αποκλειστικά σε μια προσέγγιση διατήρησης της ασφάλειας και φύλαξης-ελέγχου των συνόρων της, προκειμένου να αποτρέψει τις εισροές προς τις χώρες της Ε.Ε. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται,⁹¹ μετά τη γενοκτονία στη Ρουάντα το 1994, η επίσημη ευρωπαϊκή ρητορική για την προώθηση της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Αφρική φθίνει, ενώ οι λόγοι περί ασφάλειας και σταθερότητας ενισχύονται.

Επιπλέον, από το 2001 και μετά, με την τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους σε συνδυασμό με την κυριαρχία ξενοφοβικών και αντιμεταναστευτικών λόγων από τα συντηρητικά ευρωπαϊκά κόμματα αλλά και την άνοδο της ακροδεξιάς στην Ευρώπη, γίνεται μια σαφής και ευθεία σύνδεση μεταξύ μεταναστών που ανήκουν στο Ισλάμ και τρομοκρατίας. Πράγματι, από το 2001 και μετά και, κυρίως, από τα τρομοκρατικά χτυπήματα σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες από ισλαμιστές (Μαδρίτη 2004, Λονδίνο 2005, Παρίσι Ιανουάριος και Νοέμβριος 2015, Βρυξέλλες 2016), η κοινή ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική συνδέεται περισσότερο ενισχυμένα και ξεκάθαρα με το ζήτημα της ασφάλειας.

⁹¹ βλ. G. R. Olsen, «Europe and the Promotion of Democracy in Post Cold War in Africa: How Serious is Europe and for What Reason?», *African Affairs*, 97:388, 1998, σ. 343-367.

Με τη Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενάντια στην Τρομοκρατία⁹² η θεσμοθέτηση του λόγου για την τρομοκρατία και η παραγωγή των κυρίαρχων λογοθετικών αντικειμένων για την ασφάλεια των πολιτών της Ένωσης, την προστασία των συνόρων της Ε.Ε. καθώς και τις σχέσεις που πρέπει να διαμορφωθούν και να εγκαθιδρυθούν με τις χώρες προέλευσης των μεταναστών –ως υπηκόους τρίτων χωρών– συνδέονται και συσχετίζονται, λογοθετικά και θεσμικά, με τον ενιαίο «χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» που η Ευρωπαϊκή Ένωση θέλει να εγκαθιδρύσει. Κατασκευάζεται με τον τρόπο αυτόν ένα κοινωνικό και πολιτικό νομιμοποιητικό δίκτυο αυστηροποίησης και αστυνομοκρατικής προσέγγισης στην ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική και στην πολιτική ασύλου,⁹³ στοιχείο που ενεργοποιεί και χαρακτηρίζει μια ολόκληρη διαεθνοποιημένη ευρωπαϊκή στρατηγική στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου.

Στο πλαίσιο αυτό, η Αφρική αποτέλεσε για την Ευρωπαϊκή Ένωση, από τις αρχές του 1990, έναν χώρο όπου εκείνο που έπρεπε να προωθηθεί ήταν η ασφάλεια και η σταθερότητα. Οι πολιτικές αναταράξεις, οι πολεμικές συγκρούσεις, οι εκκαθαρίσεις πληθυσμών, οι εμφύλιες συρράξεις, η φτώχεια και η υψηλή ανεργία στις περισσότερες χώρες της Αφρικής δημιούργησαν τις συνθήκες για την αύξηση της ενδοηπειρωτικής μεταναστευτικής και προσφυγικής κίνησης αλλά και για τις διηπειρωτικές μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές προς τις χώρες της Ε.Ε.⁹⁴ Οι μετακινήσεις αυτές είναι πολύπλοκες και ποικίλες και διαφοροποιούνται ανάλογα με τις γεωγραφικές περιφέρειες της αφρικανικής ηπείρου και τις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές, οικονομικές και περιβαλλοντολογικές συνθήκες που επικρατούν στις διάφορες χώρες. Έτσι, δεν πρόκειται μόνο για «παράνομες» και προσφυγικές μετακινήσεις ή για trafficking ανθρώπων, αλλά και για ροές μεταναστών με νομιμοποιητικά χαρτιά που μετακινούνται

⁹² Council of the European Union, «The European Union Counter-Terrorism Strategy», 2005, διαθέσιμο στο <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

⁹³ βλ. Α. Tsoukala, «The Terrorism–Immigration Nexus in the Post-11 September Era: An Analysis of the Political Discourses in the British Press», ό.π.

⁹⁴ βλ. Α. Adepoju, «Trends in International Migration in and from Africa», στο D. S. Massey – J. E. Taylor (επιμ.), *International Migration: Prospects and Policies in a Global Market*, Oxford: Oxford University Press, 2004, σ. 59-76· Β. Gebrewold, «Introduction. Migration as a Transcontinental Challenge», στο Β. Gebrewold, *Africa and Fortress Europe. Threats and Opportunities*, Hampshire and Burlington: Ashgate, 2007, σ. 1-17· Ο. Bakewell – Η. de Haas, «African Migrations: Continuities, Discontinuities and Recent Transformations» στο Ρ. Chabal – U. Engel – L. De Haan (επιμ.), *African Alternatives*, Leiden and Boston: Brill, 2007, σ. 95-117.

για λόγους εργασίας ή σπουδών. Σημαντική, επίσης, είναι η μετακίνηση υψηλά ειδικευμένων Αφρικανών, οι οποίοι επιλέγουν να μεταναστεύσουν σε χώρες με τις οποίες υπήρχαν πρώην αποικιοκρατικοί δεσμοί. Η μετανάστευση από την Αφρική προς την Ευρώπη καλύπτει όλη την περίοδο της μετααποικιακής φάσης, δεδομένου ότι και πριν από τη δεκαετία του 1990 Αφρικανοί μετανάστες και πρόσφυγες φτάνουν σε ευρωπαϊκές χώρες όπως σε Αγγλία, Γαλλία, Ολλανδία, Ισπανία.⁹⁵

Οι σύγχρονες μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις αποκτούν ευρύτερη διεθνική και παγκοσμιοποιημένη διάσταση, όχι τόσο, ή όχι μόνο, ως προς τις πολυεπίπεδες γεωγραφικές μετακινήσεις, αλλά κυρίως και επιπλέον, ως προς τη διαεθνοποιημένη «προβληματοποίηση» της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διηπειρωτική μεταναστευτική και προσφυγική κίνηση από την Αφρική προς τις χώρες της Ε.Ε.⁹⁶ Στην προσέγγιση της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής στον χώρο της Μεσογείου επικρατεί η διάσταση της ασφάλειας, καθώς επικεντρώνεται στην «παράνομη» μετανάστευση από την Αφρική προς την Ευρώπη. Η περιοριστική αυτή προσέγγιση συνδέεται και με εμμένουσες διχοτομίες, όπως «Πρώτος Κόσμος - Τρίτος Κόσμος», οι οποίες στηρίζονται στην παραγωγή αναπαραστάσεων για την αποτελεσματική διαχείριση της απειλής και της αστάθειας.⁹⁷

Η Ε.Ε. επιδιώκει να προωθήσει τη **σταθερότητα**⁹⁸ στα σύνορά της.[...] Το επίπεδο αστάθειας σε ορισμένες χώρες-εταίρους δεν παρεμποδίζει απλώς την πρόοδο προς τη δημοκρατία, αλλά απειλεί και το κράτος δικαίου, παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα και έχει σοβαρές επιπτώσεις στην Ε.Ε., όπως οι παράνομες μεταναστευτικές ροές και οι απειλές κατά της ασφάλειας.⁹⁹

⁹⁵ A. Adepoju, «Leading issues in international migration in sub-Saharan Africa», στο C. Cros – D. Gelderblom – N. Roux – J. Mafukidze (επιμ.), *Views on Migration in sub-Saharan Africa. Proceedings of an African Migration Alliance Workshop*, Pretoria: HSRC Press, 2006, σ. 25-47· E. Spaan – D. van Moppes, «African Exodus? Trends and Patterns of International Migration in Sub-Saharan Africa», Working Papers, Migration and Development Series, Report No 4, 2006· Adepoju A., «Migration in Sub-Saharan Africa», *Current African Issues*, 37, Nordiska Afrikainstitutet (The Nordic Africa Institute), Uppsala, 2008.

⁹⁶ Βλ. B. Gebrewold, «Introduction. Migration as a Transcontinental Challenge», ό.π. σ. 1-17.

⁹⁷ H. de Haas, «Irregular Migration from West Africa to the Maghreb and the European Union: An Overview of Recent Trends», International Organization for Migration, Geneva, 2008· H. de Haas, «The Myth of Invasion: The inconvenient realities of African migration to Europe», *Third World Quarterly*, 29:7, 2009, σ. 1305-1322.

⁹⁸ Η έμφαση με τα έντονα γράμματα είναι μέσα στο κείμενο των παραθεμάτων από τα επίσημα αρχεία των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε.

⁹⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Προς μία νέα Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας», Βρυξέλλες 4/3/2015, JOIN(2015) 6, σ. 6, διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/neighbourhood->

Ο Jonathan Hill σε άρθρο του¹⁰⁰ υποστηρίζει ότι στις συγκριτικές μελέτες για τα «αποτυχημένα» κράτη (failed state) αποδίδεται στις αφρικανικές κοινωνίες ο ρόλος του «αποκλίνοντα άλλου», σε σχέση με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Η σύγκριση αυτή που αποδίδει αρνητικά χαρακτηριστικά στα αφρικανικά κράτη στηρίζεται αποκλειστικά στις αξίες, τις πρακτικές, την οργάνωση και τις δομές των ευρωπαϊκών κρατών. Με τον τρόπο αυτόν κατασκευάζεται μια «αποκλίνουσα», «παραβατική» ετερότητα για τα αφρικανικά κράτη, τα οποία τοποθετούνται στην αρνητική πλευρά της διαβαθμισμένης «κρατικής κυριαρχίας», αφού δεν ανταποκρίνονται στα κανονιστικά σχήματα των ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών κρατών.

Τις τελευταίες δεκαετίες, η Ε.Ε. έχει συστήσει και καθιερώσει θεσμοποιήσεις και τεχνολογικά εργαλεία προκειμένου να διαχειριστεί την έντονη μεταναστευτική και προσφυγική κυκλοφορία στην στρατηγικής σημασίας περιοχή της Μεσογείου. Διαμορφώνεται, επομένως, ένας χώρος ελεγκτικής κυβερνητικότητας της κινητικότητας ή της αναχαίτισής της με κύριο και, πρωταρχικής προτεραιότητας, μέλημα τη διαχείριση της «ανεπιθύμητης» μετανάστευσης, στοιχείο που συνδέεται όχι μόνο με την εγκαθίδρυση μιας ευρείας «αρχιτεκτονικής» ελέγχου του χώρου αλλά και με την παραγωγή υποκειμένων, καθώς η «ανεπιθύμητη» μετανάστευση ορίζει χώρους, περιοχές αλλά και το ποια υποκείμενα είναι «ανεπιθύμητα». Αυτό σημαίνει ότι οι συγκεκριμένοι χώροι, όπως και τα υποκείμενα που τοποθετούνται πραγματικά ή συμβολικά στους διαβαθμισμένους αυτούς χώρους, αποκτούν διαφορετικό ρόλο στις σχέσεις εξουσίας που παράγονται και, κατά συνέπεια, εντοπίζονται σε διαφοροποιημένες αξιολογικές κλίμακες ετερότητας.

Στις θεσμοποιήσεις της Ε.Ε. ως υπερεθνικής κρατικής κυριαρχικότητας αναδεικνύονται οι μηχανισμοί εκείνοι οι οποίοι εγκαθιδρύονται προκειμένου να ελέγχει τα σύνορα της εδαφικότητάς της αλλά και τις συμπεριφορές και τις δράσεις που αναπτύσσονται στις διαδικασίες ελέγχου των συνόρων της. Έτσι, μέσα από τα προγράμματα, τις συμφωνίες, τις συνθήκες και τις αποφάσεις σε επίπεδο Ε.Ε., τα

enlargement/sites/near/files/neighbourhood/consultation/consultation_greek.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹⁰⁰ J. Hill, «Beyond the Other? A postcolonial critique of the failed state thesis», *African Identities*, 3:2, 2005, σ. 139-154.

«σύνορα» και τα «όριά» της «εξωτερικεύονται», αφού ο στόχος της «ρευστοποίησης» των εσωτερικών συνόρων της Ε.Ε. πραγματοποιείται συγχρονικά, με έμφαση στην οριοθέτηση και τον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων της. Η δημιουργία της FRONTEX (2005), η υιοθέτηση της Παγκόσμιας Προσέγγισης για τη Μετανάστευση και την Κινητικότητα τον Δεκέμβριο του 2005, η ενίσχυση του ρόλου και της δράσης της FRONTEX με το πρόγραμμα της Στοκχόλμης (2010), η σύσταση του Eurosur (2013) αποτελούν μια σειρά από χαρακτηριστικές και ενδεικτικές θεσμοποιήσεις οι οποίες αναδεικνύουν τις διαδικασίες εδαφικοποιημένου, συμβολικού και θεσμικού σχηματισμού της περιοχής της Ευρώπης αλλά και, εντός αυτής, άλλων περιοχών όπως «Μεσόγειος», «νοτιοευρωπαϊκές χώρες», «βόρεια Αφρική», «δυτική Αφρική», για τις οποίες και κατασκευάζονται συγκεκριμένες κοινωνικοχωρικές και πολιτισμικές ταυτότητες.

Η ενίσχυση του ελέγχου και της παρακολούθησης των εξωτερικών συνόρων, η οποία ανατίθεται σε ένα ειδικό σώμα με τη μορφή του Ευρωπαϊκού Οργανισμού για τη Διαχείριση της Επιχειρησιακής Συνεργασίας στα Εξωτερικά Σύνορα της Ε.Ε. (FRONTEX), τονίζει την επιτακτική ανάγκη να ενοποιηθούν τα εθνικά συστήματα συνοριακής ασφάλειας των κρατών-μελών για τον έλεγχο των εξωτερικών συνόρων της Ευρώπης.¹⁰¹ Ως στρατηγική για τη διαμόρφωση και την εγκαθίδρυση της χωροποιημένης ταυτότητας της Ευρώπης, ο έλεγχος των εξωτερικών συνόρων διευρύνεται με θεσμοποιητικούς μηχανισμούς εξωτερικοποίησης των «συνόρων» πέρα από τη γεωγραφική και συμβολική εδαφικότητα της Ε.Ε. Η εγκαθίδρυση θεσμοποιητικών μηχανισμών όπως, για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (Ε.Π.Γ.), η οποία διαμορφώθηκε το 2004 και αφορά τις σχέσεις της Ε.Ε. με τους πλησιέστερους γείτονές της στην περιοχή της Μεσογείου,¹⁰² η Συνολική Προσέγγιση της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας που υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο τον Δεκέμβριο του 2005 και δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην περιοχή της Αφρικής και της Μεσογείου¹⁰³ και η

¹⁰¹ I. Laitinen «Frontex and African Illegal Migration to Europe» στο Gebrewold B. (επιμ.), *Africa and Fortress Europe*, ό.π., σ. 127-137.

¹⁰² European Commission, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, «Southern Neighbourhood», διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/southern-neighbourhood_en, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹⁰³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Η Συνολική Προσέγγιση της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας», Βρυξέλλες 18/11/2011, COM(2011) 743, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0743&from=EN>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ολοκληρωμένης Διαχείρισης των Συνόρων,¹⁰⁴ η οποία έχει ως στόχο να διευρύνει και να επεκτείνει το μοντέλο φύλαξης και προστασίας των συνόρων σε χώρες εκτός Ε.Ε., αποτελούν μηχανισμούς εξωτερικοποίησης των συνοριοποιήσεων και ενισχύουν την παραγωγή της «παράτυπης», παράνομης μεταναστευτικής κίνησης από συγκεκριμένες περιοχές, όπως είναι η Αφρική.

Από το καταστατικό λειτουργίας της FRONTEX διαβάζουμε:

Η ελεύθερη κυκλοφορία στον χώρο χωρίς σύνορα του Σένγκεν αποτελεί θεμελιώδες δικαίωμα των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με την κατάργηση των εσωτερικών συνόρων της Ένωσης, ανέκυψε η ανάγκη της σχολαστικότερης διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων, προκειμένου να διασφαλίζεται ο έλεγχος των πληθυσμιακών ροών.¹⁰⁵

Η έκφραση «ανέκυψε η ανάγκη της σχολαστικότερης διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων» παραπέμπει στην έννοια της κυβερνητικότητας, έτσι όπως την πραγματεύτηκε ο Foucault.¹⁰⁶ Μπορούμε, συνεπώς, να πούμε ότι τα θεσμικά προγράμματα της Ε.Ε. αποτελούν «τεχνολογίες κυβερνητικότητας»¹⁰⁷ των ανθρώπων που μεταναστεύουν και «εμφανίζονται» «απειλητικοί» στα εξωτερικά σύνορά της. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η προσέγγιση του Bigo,¹⁰⁸ ο οποίος εντάσσει το ζήτημα της (αν)ασφάλειας και της σύνδεσής της με τη μετανάστευση στο πλαίσιο της κατασκευής του μύθου για την «κρατική επικυριαρχία», η οποία θεωρείται ότι είναι αυτή που πρέπει να διασφαλίζει την εθνική ταυτότητα, την προστασία των συνόρων

¹⁰⁴ Council of the European Union, «Integrated border management; Strategy deliberations», Brussels 21/11/2006, διαθέσιμο στο http://www.eumonitor.nl/9353000/1/j4nvgs5kkg27kof_j9vvik7mlc3gyxp/vi7jgt4r93za/f=/13926_3_06_rev_3.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹⁰⁵ EUR-Lex (European Union Law), «Ευρωπαϊκός οργανισμός για τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων – Frontex», διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV:l33216>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

¹⁰⁶ Βλ. Μ. Φουκό, «Δύο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία, II Πώς ασκείται η εξουσία;», στο Μ. Φουκό, *Η μικροφυσική της εξουσίας* ό.π., σ. 87-100· Μ. Φουκό, «Χώρος, γνώση και εξουσία», στο Μ. Φουκό, *Εξουσία, γνώση και ηθική* (μτφρ. Ζήσης Σαρίκας), Αθήνα: Ύψιλον/βιβλία, 1987, σ. 51-69.

¹⁰⁷ Εδώ ο όρος «τεχνολογίες» (technologies) χρησιμοποιείται σύμφωνα με τη θεώρηση του Foucault και ως μετάφραση στα αγγλικά του γαλλικού technique. Στην ιστοσελίδα <https://michel-foucault.com/key-concepts/> στο λήμμα technology, technique, techne επισημαίνονται τα εξής: «Ο Φουκό ορίζει την ελληνική λέξη τέχνη ως μια πρακτική ορθολογικότητα που διακυβερνάται από έναν συνειδητό σκοπό. Ο Φουκό γενικά προτιμά τη λέξη τεχνολογία, την οποία χρησιμοποιεί ως τέτοια που περικλείει το ευρύτερο νόημα της τέχνης. Συχνά χρησιμοποιεί τις λέξεις τεχνικές και τεχνολογίες εναλλάξ, αν και μερικές φορές οι τεχνικές είναι πιο συγκεκριμένες και εντοπισμένες ενώ οι τεχνολογίες αφορούν γενικές συγκεντρώσεις συγκεκριμένων τεχνικών».

¹⁰⁸ D. Bigo, «Globalized (In)Security: The field and the Ban-Opticon», στο Bigo D – Tsoukala A (επιμ), ό.π., σ. 10-48· E. Voutira, «Realising Fortress Europe: Managing Migrants and Refugees at the Borders of Greece», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β'-Γ', 2013, σ. 57-69.

προκειμένου να μη χαθεί ο έλεγχος των συμβολικών συνόρων. Στο πλαίσιο αυτό, η μετανάστευση μετατρέπεται σε ζήτημα ασφάλειας που πρέπει να διακυβερνηθεί, με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα ολόκληρο πεδίο από φορείς, υποκείμενα και πρακτικές, που σκοπό έχουν να ορίσουν και να «χωροθετήσουν» τα πεδία κίνησης, δράσης, ακινησίας ή αδράνειας εκείνων που «απειλούν», που θεωρούνται επικίνδυνοι για την ασφάλεια της «κρατικής κυριαρχίας».

Η συνάρθρωση αυτή και το σύνθετο και ευρύ δίκτυο που διαμορφώνεται μεταξύ της ενιαίας, συνολικής μεταναστευτικής πολιτικής και της ασφάλειας αναδεικνύεται έντονα στους λόγους που αναπτύσσονται για την προστασία των κοινών εξωτερικών συνόρων. Το Νοέμβριο του 1995, με τη Διακήρυξη της Βαρκελώνης, τέθηκαν οι βάσεις για την Ευρω-Μεσογειακή Συνεργασία. Στη Διακήρυξη¹⁰⁹ αναδεικνύεται η στρατηγική σημασία που αποκτά η ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου για την Ε.Ε., δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση, ανάμεσα σε άλλα, στη συνεργασία για την πολιτική και την ασφάλεια, προκειμένου να εγκαθιδρυθεί μια κοινή περιοχή ειρήνης και σταθερότητας. Το 2005, με τη Σύνοδο Κορυφής της Βαρκελώνης, επιβεβαιώνεται η επιτακτική ανάγκη για ενίσχυση της Ευρω-Μεσογειακής Συνεργασίας στα πεδία της Μετανάστευσης, της Δικαιοσύνης, της Κοινωνικής Συνοχής και της Ασφάλειας.¹¹⁰ Σε πολλές εκθέσεις που αναφέρονται στα πεπραγμένα και τις προοπτικές της Συνεργασίας¹¹¹ τονίζεται το γεγονός ότι οι χώρες που συναποτελούν τον μεσογειακό χώρο των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων είναι εξαιρετικά ετερογενείς και τοποθετούνται σε διαφορετικές θέσεις όσον αφορά τον ρόλο που έχουν στις πληθυσμιακές αυτές μετακινήσεις. Επισημαίνεται το γεγονός ότι κυριαρχούν και άλλου είδους διαφοροποιήσεις σχετικά με τη θέση των χωρών στους συσχετισμούς κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, αφού, μεταξύ βόρειας και νότιας περιοχής της Μεσογείου, άλλες χώρες είναι αποστολείς άλλες αποδέκτες και άλλες περιοχές transit μεταναστών και προσφύγων.

¹⁰⁹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Η Διάσκεψη της Βαρκελώνης και οι Ευρωμεσογειακές Συμφωνίες Σύνδεσης», Δελτίο Τύπου 23-11-1995, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/MEMO_95_156, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.

¹¹⁰ European Union, External Action, Union for the Mediterranean (UfM), «The Union for the Mediterranean promotes economic integration across 15 neighbours to the EU's south in North Africa, the Middle East and the Balkans region», διαθέσιμο στο http://www.eeas.europa.eu/euromed/summit1105/index_en.htm, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹¹¹ Βλ. για παράδειγμα: G. Aubarell – X. Aragall, «Immigration and the Euro-Mediterranean Area: Keys to Policy and Trends», *Euro-mesco Papers*, 47, September 2005.

Οι νοτιοευρωπαϊκές χώρες της Μεσογείου αναπαρίστανται και καθιερώνονται ως τα σύνορα της Ε.Ε σε σχέση με τις διελεύσεις και τις μετακινήσεις μεταναστών και προσφύγων από την Αφρική και από άλλες περιοχές. Η έννοια του «συνόρου» που αποδίδεται σε μια περιοχή ή σε έναν τόπο ενεργοποιεί για τη συγκεκριμένη περιοχή/τόπο πολλαπλές ερμηνείες κινητοποιώντας και διαμορφώνοντας εξουσιαστικές σχέσεις. Πράγματι, ο χαρακτηρισμός της Μεσογείου ως «συνόρου» παράγει μια πραγματική ή συμβολική εδαφικότητα στην οποία μια κρατική εξουσία (Ε.Ε.) οριοθετεί και νομιμοποιεί την κυριαρχία της και εγκαθιδρύει την πολιτική διάσταση των συνοριοποιήσεων και των εδαφικοτήτων που αυτές παράγουν.¹¹² Στον παγκόσμιο χάρτη υπάρχουν διάφορες κρατικές οντότητες οι οποίες επιθυμούν και επιχειρούν να αναγνωριστούν από τις υπόλοιπες, προκειμένου να είναι κυρίαρχες στην επικράτειά της. Σύμφωνα με την Saskia Sassen,¹¹³ η πολιτική αυτή οργανωτική λογική διαμορφώνει, ιστορικά, μια ορθολογικότητα η οποία διακυβερνά και κανονικοποιεί έναν χώρο, μια επικράτεια ή μια εδαφικότητα. Επιπλέον, επιβάλλει και ελέγχει τρόπους συμπεριφοράς, δράσεις και καταστάσεις μέσα από την υιοθέτηση συγκεκριμένων στρατηγικών, την εγκαθίδρυση θεσμών και την κινητοποίηση μηχανισμών.

Η παραγωγή του ευρωμεσογειακού χώρου ως «συνόρου» για την Ευρώπη εγγράφει επίσης τις σχέσεις και τις γεωμετρικές εξουσίας που διαμορφώνονται στις διαδικασίες δημιουργίας και καθιέρωσης μιας συγκεκριμένης εικονοποιίας για τη χωροποιημένη ταυτότητα της Ευρώπης. Η παραγωγή ενός γεωγραφικού συνόρου ως συμβολικού ορίου μεταξύ του τι είναι Ευρώπη και ποιοι είναι οι «άλλοι», από την Αφρική, που διασχίζουν το σύνορο/όριο για να εισέλθουν στον ευρωπαϊκό χώρο, επιτυγχάνεται μέσα από αφηγηματικές πρακτικές. Πρόκειται, δηλαδή, για μια αφηγηματική συνοριοποίηση και οριοθέτηση μέσω της οποίας τα σύνορα νοηματοδοτούνται ως οριοθετήσεις με δύναμη συμβολική για την ταυτότητα της Ευρώπης και των Ευρωπαίων.¹¹⁴ Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, η απόδοση αλήθειας

¹¹² Βλ. ενδεικτικά: Η. Πετράκου – Θ. Ιωσηφίδης, «Γεωγραφικοί και Πολιτικοί Προβληματισμοί για τα Σύνορα και τη Μετανάστευση», στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ), *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα. Διαβάσεις και Μελέτες Συνόρων*, Αθήνα: Παπαζήση, 2012, σ. 33-50.

¹¹³ S. Sassen, *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006.

¹¹⁴ βλ. K. Eder, «Europe's Borders. The Narrative Construction of the Boundaries of Europe», *European Journal of Social Theory*, 9:2, 2006, σ. 255-271.

στην αφήγηση για το «ποια είναι η Ευρώπη» ποικίλλει στον χώρο και τον χρόνο, καθώς η παραγωγή των αφηγημάτων αυτών εξαρτάται από το εκάστοτε κοινωνικοϊστορικό και πολιτικοπολιτισμικό πλαίσιο αλλά και τους δρώντες που νομιμοποιούνται να διαμορφώνουν και να αρθρώνουν τους συγκεκριμένους λόγους. Πρόκειται για μια διαδικασία μέσω της οποίας παράγονται ταυτότητες και υποκειμενικότητες, συγχρονικές των πολιτικών, κοινωνικών, ιστορικών «αγωνιστικών» και ανταγωνιστικών συνθηκών και σχέσεων μιας δεδομένης κοινωνικοϊστορικής στιγμής.

Στο πλαίσιο αυτό, τα όρια δεν είναι ποτέ παγιωμένα, είναι στιγμιότυπα μιας δυναμικής πραγματικότητας στην οποία υπάρχει ένας κοινός επικοινωνιακός χώρος, και οι ταυτότητες που διαμορφώνονται εντός των συνόρων αυτών είναι στιγμιότυπα στη ροή των κοινών επικοινωνιακών αφηγημάτων. Έτσι, τα σύνορα αποτελούν προσπάθειες θεσμοποίησης τέτοιων ορίων μέσω του νόμου, κάτι που απαιτεί την λειτουργία ισχυρών πολιτικών θεσμών. Επομένως, τα σύνορα της Ευρώπης δεν βασίζονται μόνο σε ισχυρούς πολιτικούς θεσμούς αλλά, επιπλέον και πολύ περισσότερο, σε κοινά αφηγήματα για τα συμβολικά της όρια.¹¹⁵

Γίνεται σαφές ότι η ευρωπαϊκή αυτή θεσμοποίηση έχει δυσανάλογες επιδράσεις στις χώρες-μέλη της Ε.Ε. τοποθετώντας τις εξ αρχής σε μια συγκεκριμένη ιεραρχική θέση ως προς τις παραγόμενες σχέσεις εξουσίας στο διακυβερνητικό πεδίο της μετανάστευσης. Αυτό δεν προκύπτει μόνο από τη γεωγραφική θέση των νοτιοευρωπαϊκών χωρών που αποτελούν τα σύνορα της Ε.Ε στην περιοχή της Μεσογείου και, κατά συνέπεια, επηρεάζονται δυσανάλογα σε σχέση με τις άλλες χώρες της Ευρώπης όσον αφορά την «παράνομη» διέλευση των συνόρων από ξηρά και θάλασσα.¹¹⁶ Περισσότερο αποτελεί παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο, στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο χώρο, επανακατασκευάζονται χωρικές κλίμακες ανισότητας μεταξύ χωρών, κρατών και περιφερειών στη μετααποικιακή Ευρώπη. Ο δυϊσμός «Βορράς-Νότος» επανέρχεται καθοριστικά και επαναχαράσσει πραγματικά και φαντασιακά σύνορα, ορίζοντας κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές, συμβολικές ανισότητες και ιεραρχικές διαβαθμίσεις.

Η διαμόρφωση και η καθιέρωση τέτοιων χώρων «κλιμακωτής κυριαρχίας» και άνισων γεωμετριών εξουσίας στην εδαφικότητα της Μεσογείου ορίζει και

¹¹⁵ Στο ίδιο, σ. 269 (Σημείωση: όπου δεν αναφέρεται όνομα μεταφραστή, η μετάφραση είναι δική μου).

¹¹⁶ Βλ. LSE IDEAS, *A strategy for Southern Europe*, Special Report SR17, October 2013, διαθέσιμο στο <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/reports/LSE-IDEAS-A-Strategy-for-Southern-Europe.pdf>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

επανακατασκευάζει διττές διακρίσεις μεταξύ «Βορρά-Νότου» της Ευρώπης. Ο δυϊσμός αυτός δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην οικονομική ανισότητα, αλλά προσλαμβάνει και πολιτισμικές διαστάσεις. Σύμφωνα με τη Λεοντίδου:¹¹⁷

Στις γεωμετρίες εξουσίας της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, η Βόρεια προσήλωση στον νεοφιλελευθερισμό προκαλεί τον εγκλεισμό του Νότου στο σύστημα αυτό. [...] Η κρίση έχει μετατρέψει την «Ευρώπη-φρούριο» σε «Ευρώπη-φυλακή» για πολλές χώρες της εξωτερικής περιφέρειας. Ο ευρωπαϊκός Νότος είναι πλέον εγκλωβισμένος στην «Ευρώπη-φυλακή» και τους αδυσώπητους κανόνες της.

Στη σύγχρονη εποχή των μεταναστευτικών κινήσεων και της διαχείρισής τους από θεσμικά όργανα της Ε.Ε., η έννοια της «Ευρώπης-φρούριο» έχει συνδεθεί με τις επιλογές αποκλεισμού των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών που φτάνουν στα σύνορα της Ευρώπης, καθώς και με ζητήματα παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ρατσισμού και βασανιστηρίων. Αυτό που ενδιαφέρει είναι πώς η έννοια αυτή μετασχηματίζεται από τις εννοιολογήσεις του «συνόρου» και των «συνόρων» καθώς και από τις ανθρωπολογικές συνιστώσες που ενέχονται στις διαδικασίες για τη διαχείριση της «κινητικότητα» και της «στασιμότητας» των ανθρώπων.¹¹⁸

Η έννοια της «Ευρώπης-φρούριο» και η κατασκευή της μετανάστευσης ως «ζητήματος (αν)ασφάλειας» κινητοποιούν και το θέμα της «αρχιτεκτονικής χωροθέτησης», του καθορισμού του χώρου και των τρόπων όπου (ανα)παράγεται η υποκειμενικότητα του μετανάστη και της μετανάστριας. Σύμφωνα με όσα παρατηρεί η Α. Ong:¹¹⁹

Πράγματι, ακόμη και υπό συνθήκες διεθνικότητας, η πολιτική ορθολογικότητα και οι πολιτισμικοί μηχανισμοί εξακολουθούν να αναπτύσσουν, να πειθαρχικοποιούν, να κανονικοποιούν ή να «εκπολιτίζουν» υποκείμενα σε στάση ή σε κίνηση. Παρόλο που, όλο και περισσότερο, τα μετακινούμενα υποκείμενα έχουν τη δυνατότητα να ξεφεύγουν από την τοποθέτηση που ορίζουν γι' αυτά οι κρατικές αρχές, ποτέ δεν είναι απόλυτα ελεύθερα από ρυθμίσεις που τίθενται από την κρατική εξουσία, τις λειτουργίες της αγοράς αλλά και από νόρμες συγγένειας.

Η προσέγγιση της Ong μπορεί να συσχετιστεί με αυτή του Bigo, καθώς και οι δύο κινούνται σε μια μεταδομιστική θεώρηση σχετικά με την ισχύ, τις λειτουργίες και την

¹¹⁷ Λεοντίδου Λ., «Επανακατασκευή του 'Ευρωπαϊκού Νότου' στη μετα-αποικιακή Ευρώπη: από την ταξική σύγκρουση στις πολιτισμικές ταυτότητες», ό.π., σ. 35.

¹¹⁸ S. Sassen, *Guests and Aliens*, New York: The New Press, 1999· E. Voutira, «Realising Fortress Europe: Managing Migrants and Refugees at the Borders of Greece», ό.π., σ. 57-69.

¹¹⁹ Βλ. Α. Ong, *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*, Durham - London: Duke University Press, 1999, σ. 19-20.

εννοιολόγηση του κράτους. Και οι δύο θέτουν την υπόθεση ότι, σε έναν διεθνοποιημένο κόσμο όπου μπορεί να δραστηριοποιούνται διαδικασίες κατασκευής αποεδαφοποιημένων ταυτοτήτων, το κράτος και οι θεσμοποιήσεις του εξακολουθούν να ελέγχουν και να διακυβερνούν πληθυσμούς, ανάμεσά τους και τους μεταναστευτικούς. Στις θεσμοποιήσεις αυτές εντάσσονται τα «κέντρα κράτησης», οι «προσφυγικοί καταυλισμοί», οι «φράκτες», οι κανονισμοί και η γραφειοκρατία για άδεια παραμονής, χορήγηση ασύλου, ιθαγένεια κ.λπ.

Η πρόσφατη οικονομική κρίση ενίσχυσε τις «γεωμετρίες εξουσίας» τοποθετώντας τις χώρες τους «ευρωπαϊκού Νότου», κυρίως αυτές που αποτελούν τα «εξωτερικά σύνορα» της Ε.Ε., σε άνισες ιεραρχικές κλίμακες συγκριτικά με τον κυρίαρχο ευρωπαϊκό Βορρά. Έτσι, γίνεται σαφές ότι τα μεταλλασσόμενα σύνορα στην Ευρώπη ανακατασκευάζουν τις περιφέρειες, παράγουν άνισες εδαφικότητες, διχοτομίες, αποκλεισμούς και εντάξεις. Η μεταβαλλόμενη «συνοριοποίηση» της Ευρώπης που δημιουργεί πολλαπλές συνοριακές ζώνες κατασκευάζει εκ νέου την ταυτότητα των χωρικοτήτων και των πολλαπλών τόπων που παράγει, με όρους ανισότητας και ιεραρχικής τοποθέτησης.

Πολλοί ερευνητές έχουν τονίσει τους τρόπους και τις διαδικασίες με τις οποίες ο χαρακτηρισμός περιοχών και τόπων ως συνόρων παράγει πολλαπλές ρητορικές και αφηγήσεις για τις ανισότητες και τους «αποκλεισμούς» και προσλαμβάνει κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις.¹²⁰ Ο «ευρωπαϊκός Νότος» στις νεοαποικιακού τύπου χωρικές ιεραρχικές κλίμακες «στιγματίζεται» όχι μόνο οικονομικά ως «φτωχός», αλλά και μέσω κοινωνικών και πολιτισμικών προεκτάσεων, από το γεγονός, για παράδειγμα, ότι αποτελεί την «πύλη εισόδου» και τον «χώρο αναμονής ή εγκατάστασης» των ανεπιθύμητων μεταναστών και προσφύγων που επιχειρούν να διαπεράσουν τα σύνορα και να βρεθούν εντός της κυριαρχικής εδαφικότητας της Ε.Ε.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως θεσμός ορίζει γεωγραφικές και θεσμικές ιεραρχήσεις, γεωμετρίες εξουσίας, διαμορφώνοντας μια παγκόσμια χαρτογραφία στη διαχείριση της μετανάστευσης από Τρίτες Χώρες. Η κυριαρχικότητα μιας υπερεθνικής θεσμικής εξουσίας εξακολουθεί να υφίσταται και να ορίζει σύνορα και εδαφικότητες και να

¹²⁰ Βλ. L. Leontidou – H. Donnan – A. Afouxenidis, «Exclusion and Difference along the EU Border: Social and Cultural Markers, Spatialities and Mappings», *International Journal of Urban and Regional Research*, 29:2, 2005, σ. 389-407.

διαχέεται σε υποεθνικές αλλά και μη κρατικές συγκεντροποιήσεις για την κυβερνητικότητα των μεταναστεύσεων και των προσφυγικών κινήσεων. Ο Robert David Sack¹²¹ επισημαίνει ότι μια περιοχή γίνεται επικράτεια ή έδαφος όταν τα σύνορά της χρησιμοποιούνται για να επηρεάσουν και να ελέγξουν συμπεριφορές και την πρόσβαση σε πόρους και εξουσία. Οι γεωγραφικές δράσεις στον χώρο, οι οποίες στοχεύουν στον έλεγχο της συμπεριφοράς, εδαφικοποιούν μια περιοχή. Ο λόγος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη μετανάστευση παράγει πολλαπλές «ζώνες» ελέγχου της μετανάστευσης, στους «διασυνοριακούς χώρους» της Ε.Ε. Οι «ζώνες» αυτές, στις οποίες αναδύονται οι γεωμετρίες εξουσίας και οι «γεωγραφικές» ιεραρχήσεις, αφορούν την εγκαθίδρυση εταιρικών σχέσεων της Ε.Ε. με τις χώρες καταγωγής των μεταναστών-υπηκόων τρίτων χωρών, σχέσεων και συνεργασιών μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε., σχέσεων μεταξύ φορέων, κοινωνίας πολιτών, εξειδικευμένων θεσμικών οργάνων για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση του δικτύου της μεταναστευτικής πολιτικής και του ελέγχου της μεταναστευτικής κινητικότητας στα, κάθε φορά, οριζόμενα «εσωτερικά» και «εξωτερικά» σύνορα της Ε.Ε.

Στη Μεσόγειο, ως εδαφικότητα, ενεργοποιούνται πολλαπλά και ρευστά σύνορα από θεσμοποιήσεις και μηχανισμούς που κυμαίνονται από την υπερεθνική κρατική κυριαρχία μέχρι τη δραστηριοποίηση πολύπλοκων και ποικίλων μη κρατικών φορέων. Οι μηχανισμοί αυτοί και οι πρακτικές τους ορίζουν νέες συνοριοποιήσεις στον έλεγχο των μεταναστεύσεων και των προσφυγικών κινήσεων από την Αφρική, οι οποίες για την Ε.Ε. αποτελούν κινήσεις και κυκλοφορίες που οφείλει να διαχειριστεί, προκειμένου να διατηρήσει την κυριαρχικότητά της στον έλεγχο της κινητικότητας και των σχέσεων εξουσίας που εγκαθιδρύονται πάνω σε αυτή. Με την ενίσχυση της Παγκόσμιας Προσέγγισης της Μετανάστευσης¹²² και σε σύνδεση με γεγονότα που συμβαίνουν εκείνη την περίοδο σε συγκεκριμένες «περιοχές-σύνορα» για την Ευρώπη, η Ευρωπαϊκή Ένωση τοποθετείται ως ένας κυρίαρχος θεσμός στις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται, μέσω του οποίου ενεργοποιούνται πρωτοβουλίες, πολιτικά και θεσμικά, καθορίζονται

¹²¹ Όπως παρατίθεται στο Η. Πετράκου – Θ. Ιωσηφίδης, «Γεωγραφικοί και Πολιτικοί Προβληματισμοί για τα Σύνορα και την Μετανάστευση», ό.π., σ. 41.

¹²² Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Ενίσχυση της Παγκόσμιας Προσέγγισης της Μετανάστευσης: Βελτίωση του συντονισμού, της συνοχής και των συνεργειών», Βρυξέλλες 8/10/2008, COM(2008) 611 τελικό, διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/EL/1-2008-611-EL-F1-1.Pdf>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

ρόλοι και, τελικά, διαμορφώνονται γεωμετρίες εξουσίας μεταξύ ενός πλέγματος διασπορικών τόπων, οι οποίες παράγονται ως εδαφικότητες ιεραρχημένης θέσης στο δίκτυο της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας.¹²³

Το θέμα της μετανάστευσης εγγράφεται συστηματικά στην ημερήσια διάταξη των προγραμμαμάτων διαλόγου και ανάπτυξης με τις χώρες της Μεσογείου, με βάση το σημαντικό έργο που έχει ήδη διεξαχθεί στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας (ΕΠΓ), και το βήμα EuroMed (Ευρωμεσογειακή Συνεργασία) χρησιμοποιήθηκε για την περαιτέρω ανταλλαγή των βέλτιστων πρακτικών και για εργασίες που θα οδηγήσουν σε ένα κοινό πρόγραμμα δράσης.[...] Μέχρι το τέλος του έτους, ο FRONTEX θα έχει εγκαινιάσει και συντονίσει διάφορες κοινές θαλάσσιες επιχειρήσεις στις περιοχές του Ατλαντικού και της Μεσογείου, θα έχει ολοκληρώσει αναλύσεις κινδύνου στην Αφρική και θα έχει υποβάλει μελέτες σκοπιμότητας για τη σύσταση δικτύου περιπόλων στις ακτές της Μεσογείου και ενός συστήματος παρακολούθησης που θα καλύπτει τα νότια θαλάσσια σύνορα της ΕΕ και τη Μεσόγειο θάλασσα.¹²⁴

Στο πεδίο της κυβερνητικότητας της μεταναστευτικής κινητικότητας θα μπορούσαμε να πούμε ότι καθιερώνεται ένας «λόγος» (discourse) που «προβληματοποιεί» τις μεταναστευτικές κινήσεις από Τρίτες χώρες προς την Ε.Ε. Η «προβληματοποίηση» έγκειται στο γεγονός ότι ο λόγος αυτός τοποθετεί τη μετανάστευση ως ένα νέο ιστορικό αντικείμενο γύρω από το οποίο δημιουργείται ένα Σύστημα (dispositif).¹²⁵ Πρόκειται για ένα «Σύστημα κυβερνητικότητας της μετανάστευσης» που ιστορικοποιεί τις μεταναστευτικές κινήσεις από Τρίτες Χώρες προς την Ε.Ε., παράγει, δηλαδή, τη μετανάστευση ως ένα ιστορικό αντικείμενο και την τοποθετεί εντός συγκεκριμένων κοινωνικοϊστορικών και πολιτικοοικονομικών συνθηκών και διαδικασιών. Ακολουθώντας τη θεώρηση του dispositif κατά τον Φουκώ, μπορούμε να πούμε ότι το «Σύστημα της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας» αποτελεί ένα ετερογενές σύνολο από θεσμοποιήσεις, ρυθμιστικές αποφάσεις, οδηγίες, νομοθετικές πράξεις, θεσμικές εγκαταστάσεις, αρχιτεκτονικές μορφές ελέγχου της μεταναστευτικής

¹²³ Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών, *Παγκόσμια Προσέγγιση της Μετανάστευσης: Δράσεις Προτεραιότητας Εστιαζόμενες στην Αφρική και τη Μεσόγειο*, Συμπεράσματα Προεδρίας, 15/16-12-2005, διαθέσιμο στο <https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/15914-2005-EL.pdf>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹²⁴ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Η σφαιρική προσέγγιση της μετανάστευσης ένα χρόνο μετά: Προς μια ολοκληρωμένη ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική*, Βρυξέλλες, 30/11/2006, COM(2006) 735, σ. 4, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0735:FIN:EL:PDF>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹²⁵ Μ. Φουκώ, «Η ομολογία της σάρκας», στο Μ. Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ.131-135· G. Deleuze, «What is a dispositif?», στο T.J. Armstrong, (επιμ.-μτφρ.), *Michel Foucault, Philosopher*, New York: Routledge, 1992, σ. 159-168.

κίνησης, πολλαπλούς λόγους που διαχέονται σε διάφορα και ποικίλα πεδία, επίσημες θεσμικές και μη θεσμικές λογοθετικές πρακτικές και δράσεις. Το Σύστημα αυτό διαμορφώθηκε και διαμορφώνεται ως στρατηγική τέτοια ώστε να ανταποκρίνεται σε μια «επείγουσα ανάγκη», τον έλεγχο και τη συστηματική διαχείριση της μεταναστευτικής κίνησης από Τρίτες Χώρες προς την Ε.Ε. Η επείγουσα αυτή ανάγκη συνδέθηκε από το Σύστημα με συγκεκριμένους αντικειμενικούς σκοπούς, όπως η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και η διαμόρφωση/διαφύλαξη του «ενιαίου χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» καθώς και με αποτελέσματα τελικοποίησης, όπως η σφαιρική/παγκόσμια προσέγγιση για τη μετανάστευση και τη μεταναστευτική πολιτική και η ενιαιοποίησή της σε επίπεδο αντιλήψεων, αξιών, πρακτικών και δράσεων.

Το ευρωπαϊκό Σύστημα της παγκόσμιας κυβερνητικότητας της μετανάστευσης αναπτύσσει χωρικοποιημένες γεωμετρίες εξουσίας προκειμένου να συστηματοποιήσει και να εξορθολογίσει ακόμη πιο αποτελεσματικά τη μεταναστευτική κινητικότητα: κοινές επιχειρήσεις και περιπολίες στα θαλάσσια και χερσαία σύνορα, εκθέσεις εκτίμησης και ανάλυσης κινδύνου όσον αφορά χώρες της Αφρικής, ανάπτυξη συστημάτων παρακολούθησης εξωτερικών συνόρων, δημιουργία μεσογειακού δικτύου περιπόλων και περιφερειακών Αξιοματικών Συνδέσμων για τη Μετανάστευση, συστήματα επιτήρησης και εμπειρογνωμοσύνης, ανταλλαγή πληροφοριών και βέλτιστων πρακτικών για την καλύτερη διαχείριση της μετανάστευσης, ανάπτυξη διαγραμμάτων των προοπτικών μετανάστευσης από χώρες της Αφρικής και πιθανών μεταναστευτικών αξόνων, προγράμματα χρηματοδότησης, και άλλες παρόμοιες πρακτικές αποτελούν διακυβερνητικές ορθολογικότητες στην παραγωγή και τη διαχείριση της μεταναστευτικής κινητικότητας στην περιοχή της Μεσογείου από την Αφρική, μια μεταναστευτική κίνηση που κατασκευάζεται σε ένα πεδίο ρητορικής περί «επικινδυνοποίησης» και «ασφαλειοποίησης».¹²⁶

...η Ε.Ε. μπορεί να προσφέρει εμπειρογνωμοσύνη – αυτήν δηλαδή που διαθέτουν οι κυβερνήσεις, τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο), οι τοπικές και περιφερειακές αρχές, τα πολιτικά κόμματα, τα ιδρύματα, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι οργανώσεις της κοινωνίας των

¹²⁶ Βλ. ενδεικτικά: Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών, *Παγκόσμια Προσέγγιση της Μετανάστευσης: Δράσεις Προτεραιότητας Εστιαζόμενες στην Αφρική και τη Μεσόγειο*, ό.π.: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Διάλογος για τη μετανάστευση, την κινητικότητα και την ασφάλεια με τις χώρες της Νότιας Μεσογείου*, Βρυξέλλες 24/5/2011, COM(2011) 292, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0292&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

πολιτών. Υπάρχει κοινό συμφέρον για μια δημοκρατική, σταθερή, ευημερούσα και ειρηνική λεκάνη της νότιας Μεσογείου.¹²⁷

Στο πλαίσιο της παγκόσμιας προσέγγισης για τη μετανάστευση, η Ευρωπαϊκή Ένωση παράγει και οργανώνει τις «ενδοευρωπαϊκές» σχέσεις μεταξύ των κρατών-μελών όσο και τις εξωτερικές σχέσεις, αυτές που διαμορφώνονται ανάμεσα στην Ε.Ε., τα κράτη-μέλη της και τις τρίτες χώρες προέλευσης ή διέλευσης των μεταναστευτικών κινήσεων προς την Ευρώπη. Η Μεσόγειος και η Αφρική αποτελούν τις κύριες περιοχές ενδιαφέροντος και κατασκευάζονται ως σημαίνουσες χωρικές για επείγουσα δράση.

...(έχουν προκύψει) νέες προκλήσεις για την ασφάλεια, οι οποίες, σε έναν κόσμο όλο και μεγαλύτερης αλληλεξάρτησης και στενών συνδέσμων μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής διάστασης της ασφάλειας, μπορούν να αντιμετωπιστούν με την εναρμονισμένη διεθνή δράση.¹²⁸

Η μετανάστευση είναι και θα συνεχίσει να είναι μία από τις 10 βασικές πηγές ανησυχίας των ευρωπαίων πολιτών. Είναι, λοιπόν, προς το συμφέρον της ΕΕ και των κρατών μελών της να αποδείξουν ότι χαράζουν μια συνολική στρατηγική για τη διαχείριση της μετανάστευσης προς όφελος όλων των ενδιαφερομένων μερών –της ΕΕ, των πολιτών, των μεταναστών και των χωρών καταγωγής τους– και παράλληλα να αντιμετωπίζουν αποφασιστικά τις αρνητικές πτυχές της, και ιδίως τις παράνομες εισροές μεταναστών.¹²⁹

Το 2007 η θεσμοποίηση των Εταιρικών Σχέσεων Κινητικότητας αποτελεί την προσπάθεια της Ε.Ε. να δημιουργήσει μια ισορροπία μεταξύ της διαχείρισης της νόμιμης μετανάστευσης και της αντιμετώπισης της παράνομης μεταναστευτικής κίνησης και να συνδυάσει, στο πεδίο του Συστήματος της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας, την εσωτερική με την εξωτερική διάσταση στον έλεγχο της μετανάστευσης.¹³⁰ Παράγονται, έτσι, θεσμικές σχέσεις ενθάρρυνσης της νόμιμης μετανάστευσης από τρίτες χώρες και ενίσχυσης των θετικών αποτελεσμάτων που αυτή μπορεί να έχει για την οικονομία και

¹²⁷ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Εταιρική Σχέση με τις Χώρες της Νότιας Μεσογείου για τη Δημοκρατία και την Κοινή Ευημερία*, Βρυξέλλες 8/3/2011, COM(2011) 200, σ. 2, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0200&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹²⁸ Council of the European Union, *The Africa-EU Strategic Partnership. A Joint Africa-EU Strategy*, Lisbon, 9/12/2007, σ. 7, διαθέσιμο στο https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/97496.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020 (Σημείωση: στα παραθέματα από τα αρχεία των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. τα οποία είναι στην αγγλική γλώσσα, η μετάφραση είναι δική μου).

¹²⁹ Ευρωπαϊκή Ένωση, *Μια ευκαιρία και μια πρόκληση. Η μετανάστευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση 2010*, σ. 14, διαθέσιμο στο <http://docplayer.gr/15763-Mia-evkairia-kai-mia-proklisi-i-metanasteysi-stin-eyropaiki-enosi.html>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

¹³⁰ EUR-Lex, European Union Law, *Κυκλική μετανάστευση και εταιρικές σχέσεις κινητικότητας*, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3A114564>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

την ανάπτυξη τόσο στις χώρες υποδοχής όσο και στις χώρες προέλευσης, όπως, επίσης, και διαδικασίες προς την καθιέρωση της κυκλικής μετανάστευσης, την προώθηση της ένταξης των υπηκόων τρίτων χωρών στις κοινωνίες υποδοχής και του διαπολιτισμικού διαλόγου και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρόλα αυτά, αναδεικνύεται επίσης η ισχύς της «ασφαλειοποίησης» της μεταναστευτικής πολιτικής, μέσα από τη λογοθετική και θεσμική εγκαθίδρυση της παγκόσμιας μετανάστευσης ως ζητήματος ασφάλειας για την Ε.Ε.¹³¹

...είναι θεμελιώδους σημασίας να ενισχυθεί η **δημιουργία υποδομών** στις χώρες της Μεσογείου στους τομείς των συνόρων/της μετανάστευσης/του ασύλου και να βελτιωθεί η συνεργασία για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του νόμου, ούτως ώστε να βελτιωθεί η ασφάλεια σε ολόκληρη τη Μεσόγειο (...) Θα πρέπει να θεσπιστούν **εταιρικές σχέσεις κινητικότητας** με τις χώρες-εταίρους, ούτως ώστε να παρασχεθεί ένα συνολικό πλαίσιο για τη διασφάλιση της ορθής διαχείρισης της κυκλοφορίας των προσώπων μεταξύ της ΕΕ και μιας τρίτης χώρας.¹³²

Η μακροπρόθεσμη στρατηγική της Ε.Ε. για τη μετανάστευση και την κινητικότητα στην περιοχή της Μεσογείου, μέσω των εταιρικών σχέσεων με την Αφρική και της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας, καθιερώνει ένα Σύστημα παγκόσμιας κυβερνητικότητας της μετανάστευσης το οποίο, γεωγραφικά και θεσμικά, διευρύνει και διαχέει τον έλεγχο της μετανάστευσης σε πολλαπλά πεδία πολιτικής πρακτικής. Η ενεργοποίηση δράσεων σε πολλούς και διαφορετικούς τομείς, η κινητοποίηση και ο πολλαπλασιασμός των επίσημων και ανεπίσημων θεσμικών φορέων υλοποίησης των δράσεων αυτών και η καθιέρωση και η νομιμοποίηση της Ε.Ε. ως θεσμού που προσφέρει τις «καλές πρακτικές» για τη διαχείριση και τον θετικό αντίκτυπο της νόμιμης μετανάστευσης αλλά και την καταπολέμηση και την αντιμετώπιση των αρνητικών συνεπειών από την «παράνομη» μεταναστευτική κινητικότητα, παράγουν πολλαπλές ιεραρχικές τοποθετήσεις και διαφοροποιημένες θέσεις στις γεωμετρίες εξουσίας για τους «εταίρους», στο πλαίσιο της Συνολικής Προσέγγισης της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας (ΣΠΜΚ).

¹³¹ Βλ. D. Babayan, *Balancing Security and Development in Migration Policy – EU Mobility Partnerships*, Master thesis in European Interdisciplinary Studies, College of Europe, 2010.

¹³² Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Εταιρική Σχέση με τις Χώρες της Νότιας Μεσογείου για τη Δημοκρατία και την Κοινή Ευημερία*, Βρυξέλλες 8/3/2011, COM(2011) 200, σ.7-8, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0200&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

Η ΣΠΜΚ εφαρμόζεται με διάφορα πολιτικά μέσα (διάλογοι πολιτικής και σχέδια δράσης σε διμερές και περιφερειακό επίπεδο), νομικά μέσα (όπως οι συμφωνίες απλούστευσης της έκδοσης θεωρήσεων και οι συμφωνίες επανεισδοχής), επιχειρησιακή υποστήριξη και δημιουργία ικανοτήτων (μεταξύ άλλων, μέσω υπηρεσιών της ΕΕ όπως π.χ. ο FRONTEX, η EASO και το ETF, καθώς και διευκολύνσεων τεχνικής βοήθειας, όπως το πρόγραμμα MIEUX (Migration EU Expertise - Εμπειρογνωμοσύνη στον τομέα της μετανάστευσης) και το TAIEX), καθώς και μέσω της στήριξης σε προγράμματα και σχέδια που παρέχεται με πολλές μορφές στις διοικήσεις τρίτων χωρών και σε άλλους φορείς, όπως η κοινωνία των πολιτών, οργανώσεις μεταναστών και διεθνείς οργανισμοί.¹³³

Στο πλαίσιο της δόμησης μιας Εταιρικής Σχέσης, η εγκαθίδρυση συγκεκριμένης Στρατηγικής εξουσίας στην κυβερνητικότητα της μεταναστευτικής κινητικότητας περιλαμβάνει –πέρα από τις ιεραρχικές τοποθετήσεις και την κατασκευή διαφοροποιημένων γεωμετριών εξουσίας– μηχανισμούς αξιολόγησης, ελέγχου και σχεδιασμού των δραστηριοτήτων και των μέτρων που αναλαμβάνονται προς υλοποίηση, λογοθετική και θεσμική κατασκευή διαφοροποιημένων ταξινομήσεων για τα είδη της μεταναστευτικής κινητικότητας και πρόσδεση των κατηγοριοποιήσεων αυτών σε αντίστοιχες παραγωγές και αναπαραστάσεις για τη νόμιμη και την παράνομη μετανάστευση, «συνοριοποίηση» περιοχών, εδαφών, τόπων και κινήσεων με την παραγωγή «κλειστών» ή «ανοιχτών» συνόρων. Στο Σύστημα της παγκόσμιας και ολοκληρωμένης κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, η κατασκευή των συνόρων και η συνεχής επανασυνοριοποίηση της Ε.Ε. και της ευρύτερης περιοχής αποτελούν βασικά εργαλεία διαχείρισης των μεταναστευτικών κινήσεων με όρους βιοπολιτικής. Η διπλή και πολλές φορές εναλλασσόμενη λειτουργία των «συνόρων» (συμβολικών, θεσμικών, φαντασιακών και γεωγραφικών) ως «τείχους» και ως «διόδου» αποτελεί, στον λόγο της Ε.Ε. για τη διαχείριση και τον έλεγχο της μετανάστευσης, κυρίαρχη και συστηματοποιημένη εργαλειακή τροπικότητα η οποία ορίζει τις χωρικές κλίμακες στην κυβερνητικότητα των μεταναστευτικών υποκειμένων και των χωρών και περιοχών προέλευσης, διέλευσης και προορισμού.

¹³³ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της Συνολικής Προσέγγισης της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας 2012-2013*, Βρυξέλλες 21/2/2014, COM(2014) 96, σ. 2, διαθέσιμο στο [https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/COM\(2014\)096_EL.pdf](https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/COM(2014)096_EL.pdf), τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η Ηλέκτρα Πετράκου,¹³⁴ η διάχυση της κρατικής κυριαρχικής εξουσίας σε νέα ευρύτερα και μεταλλασσόμενα σύνορα δημιουργεί καινούργιες μορφές ομογενοποίησης, οι οποίες, συνδυάζοντας νέες μαζί με παλιές διαστρωματώσεις, διαμορφώνουν χώρους «κλιμακωτής κυριαρχίας» και αναδεικνύουν «γεωμετρικές εξουσίας». Ο χώρος της νότιας Μεσογείου και οι χώρες της βόρειας Αφρικής αποτελούν περιοχές τις οποίες η Ε.Ε. κατασκευάζει ως εξαιρετικής σημασίας για την αποτελεσματικότητα της παγκόσμιας προσέγγισης για τη μετανάστευση. Από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, λόγω συγκεκριμένων ιστορικών συμβάντων και εξελίξεων στην ευρύτερη περιοχή, η διαχείριση των μεταναστευτικών κινήσεων, όπως επίσης ο έλεγχος της μετανάστευσης από τις χώρες προέλευσης ή διέλευσης της Αφρικής αλλά και στη Μεσόγειο, αποτελούν κεντρικό εργαλείο παραγωγής της ολοκληρωμένης, σφαιρικής ευρωπαϊκής πολιτικής για τη μετανάστευση.

Τα ιστορικά γεγονότα που συμβαίνουν στη Νότια Μεσόγειο από τα τέλη του 2010 προσέφεραν μοναδικές ευκαιρίες στους πολίτες των χωρών αυτών να εκφράσουν πιο ελεύθερα τη βούλησή τους για αληθινή δημοκρατία, σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, πιο αμερόληπτη και αποτελεσματική λειτουργία των κρατικών θεσμών και πιο δίκαιη χρησιμοποίηση των δημόσιων πόρων. (...) Η ενεργός διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, η ενίσχυση των δυνατοτήτων νόμιμης μετανάστευσης, παράλληλα με μέτρα για την αντιμετώπιση της παράνομης μετανάστευσης, έχουν **θετικό αντίκτυπο τόσο στην ΕΕ όσο και στις χώρες-εταίρους.**¹³⁵

Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ότι οι μετασχηματισμοί που συμβαίνουν στην κυβερνητικότητα της μεταναστευτικής και προσφυγικής κίνησης στον χώρο της Μεσογείου και η ρευστότητα των συνοριοποιήσεων στον έλεγχο της κίνησης αυτής θέτουν σε επαναθεώρηση τον χαρακτήρα των εξωτερικών και εσωτερικών συνόρων της Ε.Ε., ως σταθερών γεωγραφικών οριοθετήσεων οι οποίες ελέγχονται αποκλειστικά από την υπερεθνική ή εθνική κρατική κυριαρχικότητα της Ευρώπης και των κρατών της. Οι φορείς που συμμετέχουν στον έλεγχο της μετανάστευσης είναι ποικίλοι, κρατικοί και μη κρατικοί, και δραστηριοποιούνται πολλαπλά στη διαμόρφωση της εξωτερικοποίησης και εσωτερικοποίησης των συνοριοποιήσεων για τη διαχείριση των μεταναστών, των

¹³⁴ Η. Πετράκου, «Νέες τοπογραφίες των συνόρων: πολιτικές ασύλου στην ΕΕ και Κέντρα Κράτησης», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Οκτ-Νοε 2009, σ. 37-46.

¹³⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Διάλογος για τη μετανάστευση, την κινητικότητα και την ασφάλεια με τις χώρες της Νότιας Μεσογείου*, Βρυξέλλες 24/5/2011, COM(2011) 292, σ. 2, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0292&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

προσφύγων και των μεταναστεύσεων. Το κράτος, υπερεθνικό ή εθνικό, εξακολουθεί να έχει σημαντικό ρόλο στη διατήρηση και ισχυροποίηση του ελέγχου των συνόρων της Ευρώπης μέσα από τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς και τις νομοθετήσεις για την κράτηση, την απέλαση, τον επαναπατρισμό, την παροχή βίζα, ασύλου και της απόδοσης του μεταναστευτικού status, όπως και για τις διακυβερνητικές και ενδοευρωπαϊκές συμφωνίες και συνεργασίες που ορίζουν και οριοθετούν τους ρόλους των επίσημων φορέων οι οποίοι δραστηριοποιούνται στις χώρες αποστολής, υποδοχής και transit. Από την άλλη, ωστόσο, στον έλεγχο της διάσχισης και της διαπερατότητας των συνόρων της Ευρώπης καθοριστικός αποδεικνύεται ο όλο και πιο διάχυτος και πολλαπλασιαστικός ρόλος των μη κρατικών φορέων, με τη διαμόρφωση και ενεργοποίηση κέντρων κράτησης-φιλοξενίας, την καθιέρωση μηχανισμών παρακολούθησης και αξιολόγησης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την ενίσχυση του ανθρωπιστικού κινήματος αλληλεγγύης.¹³⁶

Σύμφωνα με όσα αναφέρουν οι Πετράκου και Ιωσηφίδης,¹³⁷ οι μεταναστευτικές και προσφυγικές διελεύσεις, μετακινήσεις, κυκλοφορίες στο πεδίο μια κυρίαρχης εδαφικότητας ή μιας ευρείας κρατικής οντότητας προσδιορίζουν και καθιερώνουν νόμους, κανόνες και γνώσεις για τον προσδιορισμό, την κατανομή και τον έλεγχο των πληθυσμιακών ομάδων. Αποδίδονται ταυτότητες, ιδιότητες και ιδιαίτερα καθεστώτα, όπως «πολίτης», «πρόσφυγας», «μετανάστης», «ιθαγενής», που πέρα από το γεγονός ότι καθορίζουν το πλαίσιο και τον βαθμό δικαιωμάτων, ελεύθερης μετακίνησης, περιορισμού της κίνησης, τοποθέτησης σε χώρους επιτήρησης και ελέγχου, παράγουν επιπλέον διαφορετικές και πολλαπλές υποκειμενικότητες, εντός των παραπάνω ιδιοτήτων και των ιδιαίτερων καθεστώτων, βάσει των οποίων οριοθετούνται οι πληθυσμοί.

Η μετανάστευση από την Αφρική προς την Ευρώπη με χώρο διέλευσης τη, στρατηγικής σημασίας για την Ε.Ε., περιοχή της Μεσογείου και, ταυτόχρονα, οι επανακατασκευές των συνόρων στην Ευρώπη, μαζί με τη χάραξη νέων γεωγραφιών και

¹³⁶ Βλ. R. Andrijašević, «The Southern Gate to Fortress Europe», στο Policy Perspectives, *Islam and Tolerance in Wider Europe*, International Policy Fellowships Program, 2006, σ. 30-50· R. Andrijašević, «From Exception to Excess: Detention and Deportations across the Mediterranean Space», στο N. de Genova - N. Peutz (επιμ.), *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, Durham and London: Duke University Press, 2010, σ. 147-165.

¹³⁷ Στο Η. Πετράκου – Θ. Ιωσηφίδης, «Γεωγραφικοί και Πολιτικοί Προβληματισμοί για τα Σύνορα και τη Μετανάστευση», ό.π., σ. 44.

ορίων σε πολλαπλές χωρικές μακρο- και μικροκλίμακες, αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους οι έννοιες «σύνορο» και «συνοριοποιήσεις» παράγουν πολύπλοκες και διαβαθμισμένης ιεραρχίας εδαφικότητες και υποκειμενικότητες.

Πράγματι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι σύγχρονες διεθνικές μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις αποτελούν ένα πρόσφορο πεδίο αποτύπωσης του τρόπου με τον οποίο φαινόμενα παγκοσμιοποιημένων διαστάσεων στη συνάντησή τους με τις υπερεθνικές διαδικασίες κυβερνητικότητας και ελέγχου, που εντοπίζονται σε υποεθνικούς συγκεντροποιητικούς θύλακες, παράγουν νέου τύπου συνοριοποιήσεις και συνοριοποιητικές δυνατότητες, στις οποίες ενεργό ρόλο αποκτούν κρατικοί και μη κρατικοί φορείς.¹³⁸ Η κυβερνητικότητα της σύγχρονης μετανάστευσης πραγματοποιείται σε πλαίσια διάχυσης των νέου τύπου συνοριοποιήσεων σε περισσότερους θεσμούς και περισσότερες τοποθεσίες εντός της εθνικής εδαφικότητας αλλά και πέραν αυτής, με αποτέλεσμα να αναδεικνύεται ο ρόλος και άλλων φορέων και θεσμοποιήσεων –εκτός του Κράτους– στην παραγωγή της μεταναστευτικής κίνησης και των μεταναστευτικών υποκειμένων από την Αφρική.

Στις μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις από την Αφρική προς την Ευρώπη συναρθρώνονται πολυεπίπεδες γεωγραφίες και ιεραρχήσεις. Η μετανάστευση, ως πράξη, φέρνει στο προσκήνιο διαλεκτικές σχέσεις εξουσίας που παράγονται συνεχώς και διαχέονται μεταξύ χώρων, τόπων, εδαφικοτήτων, χωρικών κλιμάκων και υποκειμένων. Όλα αυτά μαζί συναποτελούν το πεδίο ελέγχου και διαχείρισης της διάσχισης, της διέλευσης, της «παραβίασης» και της διαπερατότητας των συνόρων και των κάθε τύπου συνοριοποιήσεων. Η διαχείριση των μεταναστευτικών κινήσεων στον χώρο της Μεσογείου και η παραγωγή τους μέσα από αναπαραστάσεις ιεραρχικής τοποθέτησης εμπλέκει διαφορετικές και ποικίλες πρακτικές εξωτερικοποίησης και εσωτερικοποίησης των «συνόρων», καθώς και εδαφικοποίησης και απεδαφικοποίησης των συνοριοποιήσεων. Οι συγκεκριμένες πρακτικές και διαδικασίες αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα και την ασυμμετρία στους συσχετισμούς μεταξύ υπερεθνικών κρατικών θεσμοποιήσεων σε επίπεδο Ε.Ε –όπως διακυβερνητικές συμφωνίες και ενεργοποίηση διεθνών μηχανισμών ελέγχου–, αλλά και μη κρατικών, μη κυβερνητικών φορέων και

¹³⁸ S. Sassen, «Bordering Capabilities Versus Borders: Implications for National Borders», *Michigan Journal of International Law*, 30:3, 2009, διαθέσιμο στο <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol30/iss3/2/>, τελευταία επίσκεψη 9/4/2018.

πρακτικών – που κυμαίνονται από τη δράση Μ.Κ.Ο. και τη δημιουργία «κέντρων φιλοξενίας», μέχρι τα κυκλώματα trafficking και το μεταναστευτικό λαθρεμπόριο.¹³⁹ Στο πλαίσιο αυτό, οι γεωμετρικές εξουσίες στο πεδίο των μηχανισμών ελέγχου και διαχείρισης των συνόρων και της κινητικότητας στην περιοχή της Μεσογείου αναδεικνύουν, από τη μια, τους μετασχηματισμούς που υφίστανται οι νέες συνοριοποιήσεις, η ενίσχυση και η διάχυσή τους αλλά και, από την άλλη, υπογραμμίζουν τη διάσχιση και τη διαπερατότητά τους και την ενεργή θέση των μεταναστών και μεταναστριών στον έλεγχο της μεταναστευτικής τους κινητικότητας.

Στην πρόσφατη συγκυρία των «διασταυρούμενων» κρίσεων (κρίση ευρωζώνης, ελληνική οικονομική κρίση, μεταναστευτική-προσφυγική κρίση), η κυβερνητικότητα των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων στον ευρωμεσογειακό χώρο κάνει φανερό το γεγονός ότι οι νέες μεταλλασσόμενες συνοριοποιήσεις διαμορφώνουν τις συνθήκες για την αλληλοπαραγωγή των συνόρων της Ευρώπης και των μορφών που παίρνουν οι μεταναστευτικές-προσφυγικές κινήσεις. Η ισχυροποίηση και η διάχυση των συνοριοποιητικών δυνατοτήτων σε κρατικούς και μη κρατικούς φορείς και ο πολλαπλασιασμός των τοποθεσιών για τον έλεγχο των μεταναστών, των προσφύγων και της κινητικότητάς τους σε εδαφικοποιημένες και απεδαφικοποιημένες περιοχές μπορεί, από τη μια, να μετασχηματίζει το ευρωπαϊκό καθεστώς των συνόρων και να θέτει τις προϋποθέσεις για επαναδιαπραγμάτευση του χαρακτήρα της «Ευρώπης-φρούριο» ως μιας γραμμικής διαμόρφωσης και οριοθέτησης ενός σταθερού διπόλου «εντός-εκτός», από την άλλη, όμως, η διάχυση και η πολλαπλότητα των νέων συνοριοποιήσεων διευρύνουν τον έλεγχο της μετανάστευσης στον χώρο της Μεσογείου με τις εξωτερικοποιημένες και εσωτερικοποιημένες συνοριοποιητικές ζώνες και δυνητικότητες. Το αποτέλεσμα είναι ότι αναπαράγονται και εγκαθιδρύονται οι αναπαραστάσεις της «παρανομίας», του «παράτυπου» και της διαρκούς προσωρινότητας για τις μεταναστεύσεις και τα μεταναστευτικά υποκείμενα.

¹³⁹ Βλ. ενδεικτικά: C. Menjivar, «Immigration Law Beyond Borders: Externalizing and Internalizing Border Controls in an Era of Securitization», *Annual Review of Law and Social Science*, 10, 2014, σ. 353-369· V. Tsianos – S. Karakayali, «Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime: An Ethnographic Analysis», *European Journal of Social Theory*, 13:3, 2010, σ. 373-387· A. Triandafyllidou – T. Maroukis, «Migrant Smuggling. Irregular Migration from Asia and Africa to Europe», London: Palgrave Macmillan, 2012, διαθέσιμο στο <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/21714>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

Αναφορικά με την Ελλάδα, η παραγωγική αυτή λειτουργία των συνοριοποιήσεων αναδεικνύεται όχι μόνο στη διαχείριση της μεταναστευτικής κινητικότητας των νεοεισερχόμενων μεταναστών και προσφύγων από την Αφρική και την Ασία, αλλά επίσης στη διαμόρφωση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και στον έλεγχο της δυνατότητας για κινητικότητα των Αφρικανών μεταναστών – οι οποίοι βρίσκονται εδώ και πολλά χρόνια στη χώρα. Τόσο στις συνοριοποιήσεις που θέτει η κρατική κυριαρχία όσο και σε αυτές που τίθενται σε καθημερινό επίπεδο από μη κρατικούς δρώντες, οι επί μακρόν διαμένοντες μετανάστες από την Αφρική βιώνουν στην καθημερινότητά τους το αίσθημα της «παρατυπίας», της «παρανομίας» και της συνεχούς «εκκρεμότητας» της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Σύγχρονες μεταναστεύσεις από την Αφρική στην Ευρώπη, μεταναστευτική υποκειμενοποίηση και ιδιότητα του πολίτη. Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προσανατολισμοί.

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται βιβλιογραφική διαπραγμάτευση των τόπων και των κλιμάκων όπου οι μετανάστες και οι μετανάστριες από την Αφρική αναδύονται ως κοινωνικά υποκείμενα στο πλαίσιο των σύγχρονων μεταναστευτικών κινήσεων προς την Ευρώπη αλλά και σε αυτό των καθημερινών τους πρακτικών και της παρουσίας τους στον χώρο της πόλης. Η κύρια προβληματική εστιάζει στα ποικίλα και πολυτοπικά πεδία, στα οποία οι Αφρικανοί και οι Αφρικανές παράγονται ως μεταναστευτικά υποκείμενα, και στις πολλαπλές κλίμακες όπου η διαδικασία υποκειμενοποίησής τους εκτυλίσσεται δυναμικά. Για την παρούσα διαπραγμάτευση, οι τόποι της παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας είναι διασπορικοί και ρευστοί, καθώς εντοπίζονται τόσο σε νοηματοδοτήσεις σχετικές με τη μετανάστευση ως διαδικασία και στις σχέσεις εξουσίας που συναρθρώνονται γύρω από τη μεταναστευτική κίνηση (σύνορα, συμβολικές και φαντασιακές εδαφικότητες), όσο και στις μεταναστευτικές ταυτότητες που παράγονται με βάση το φύλο, την τάξη, την εθνική διάσταση, την «φυλετικοποίηση», τον βαθμό πολιτειότητας και τις πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές.

Έτσι, στην **πρώτη ενότητα**, παράλληλα με τον εντοπισμό των πολυτοπικών πεδίων παραγωγής και ανάδυσης της υποκειμενικότητας των μεταναστών και μεταναστριών από την Αφρική, η βιβλιογραφική διαπραγμάτευση εστιάζει και στην έννοια της «ιδιότητας του πολίτη». Στη διεθνή βιβλιογραφία, η σύγχρονη επαναδιαπραγμάτευση του citizenship εξελίσσει την έννοια πέρα από τα νομικά όρια και τους νομικούς ορισμούς περί ένταξης ή αποκλεισμού και την τοποθετεί σε ποικίλα και διαφορετικά περιβάλλοντα. Η ιδιότητα του πολίτη συνδέεται με πολλαπλούς παράγοντες, τόσο σε ατομικό ή διυποκειμενικό επίπεδο όσο και σε αυτό της κουλτούρας, της πολιτικής της ταυτότητας και της διαφοράς, της μετααποικιακότητας και του φύλου.

Στη **δεύτερη ενότητα** η βιβλιογραφική διερεύνηση εστιάζει στο ευρωπαϊκό-διεθνές και ελληνικό-εθνικό πεδίο της θεσμικής κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και της παραγωγής των μεταναστευτικών υποκειμένων στη διηπειρωτική μεταναστευτική κίνηση από την Αφρική στην Ευρώπη. Η βιβλιογραφική

διαπραγμάτευση εμπλουτίζεται επίσης από την ερμηνευτική προσέγγιση και ανάλυση των θεσμοποιήσεων και θεσμικών πρακτικών σε επίπεδο συνθηκών, συμφωνιών, προγραμμάτων και νομοθετήσεων. Στο τέλος της ενότητας, από τη θεσμική «από τα πάνω» στρατηγική για τη διαχείριση των διεθνικών μεταναστεύσεων και της κανονικοποιητικής παραγωγής των μεταναστευτικών υποκειμένων, προχωρούμε στο επίπεδο των καθημερινών συναντήσεων και πρακτικών, στις «από τα κάτω» διαδικασίες και συνθήκες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των Αφρικανών μεταναστών στον χώρο της πόλης.

Στην **τρίτη ενότητα** του κεφαλαίου, στο πλαίσιο των μετααποικιακών και πολιτισμικών σπουδών, αποσαφηνίζονται οι μεθοδολογικοί προσανατολισμοί της διερεύνησης της φυλετικοποίησης των «μαύρων μεταναστών-μεταναστευτριών» και της ανάδειξης των συνθηκών παραγωγής των μαύρων μεταναστευτικών υποκειμένων στη σύγχρονη συγκυρία των διευρυμένων μεταναστεύσεων αλλά της και ανάδυσης των πολλαπλών μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μέσα από την ανάλυση λόγου των αφηγήσεων ζωής των Αφρικανών μεταναστών.

2.1 Μεταναστευτική υποκειμενικότητα, φυλετικοποίηση και ιδιότητα του πολίτη

Η έννοια της «υποκειμενικότητας» (subjectivity) και της «υποκειμενοποίησης» (subjectification) είναι συνυφασμένες με το παραγωγικό αποτέλεσμα της συνάρθρωσης των σχέσεων εξουσίας σε δεδομένη ιστορικοποιημένη κοινωνικοπολιτική χωροχρονική στιγμή.¹⁴⁰ Όπως τόνισε και ο Φουκώ, το ανθρώπινο υποκείμενο εμπλέκεται σε σχέσεις εξουσίας ιδιαίτερα σύνθετες. Προκειμένου να λειτουργήσουν ως τέτοιες, οι σχέσεις εξουσίας προϋποθέτουν δύο απαραίτητα στοιχεία: αφενός ο «άλλος» (εκείνος στον οποίο ασκείται η εξουσία) να αναγνωρίζεται και να παραμένει συνεχώς ένα υποκείμενο δράσης και, αφετέρου, μπροστά σε αυτές τις σχέσεις εξουσίας να ανοίγεται ένα ολόκληρο πεδίο δυνατοτήτων, απαντήσεων, αποτελεσμάτων, δυνατών επινοήσεων. Για τον Φουκώ, η διαδικασία αυτή υποκειμενοποίησης, η παραγωγή της υποκειμενικότητας, συνδέεται

¹⁴⁰ Βλ. Φουκώ, Μ. «Δύο κείμενα για τον υποκείμενο και την εξουσία», στο Μ. Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π. σ. 75-100· P. Dews, «Power and Subjectivity in Foucault», *New Left Review*, 1984, διαθέσιμο στο <https://newleftreview.org/issues/I144/articles/peter-dews-power-and-subjectivity-in-foucault.pdf>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020· G. Deleuze, *Φουκώ*, (μτφρ. Τάσος Μπέτζελος), Αθήνα: Πλέθρον, 2005, σ. 159-207.

άρρηκτα και βρίσκεται σε μια διαρκή διαδικασία «αγώνα» με την εμπειρική αποτύπωση των σχέσεων εξουσίας που συναρθρώνονται σε μια συγκεκριμένη κοινωνικοϊστορικότητα. Απαραίτητη διάσταση της υποκειμενοποιητικής διαδικασίας είναι η ιστορική συνείδηση της εποχής στην οποία τα υποκείμενα ζουν και δρουν, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η διαδικασία αυτή μπορεί να συμβαίνει σε πολλά πεδία, καθένα από τα οποία παραπέμπει σε κάποια θεμελιακή εμπειρία.¹⁴¹

Ποια, λοιπόν, είναι η διαδικασία μέσα από την οποία οι μετανάστες καθίστανται και αναγνωρίζονται ως υποκείμενα σε μια συγκεκριμένη κοινωνικοϊστορικότητα; Πώς η θεμελιακή εμπειρία της μετανάστευσης συναρθρώνεται με τις σχέσεις εξουσίας της δεδομένης κοινωνικοϊστορικής στιγμής και οδηγεί στο αποτέλεσμα της παραγωγής της «μεταναστευτικής υποκειμενικότητας»; Ποια είναι τα πεδία, οι τόποι όπου η διαδικασία της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης συμβαίνει, και με ποιες σχέσεις εξουσίας, με ποιες ορθολογικότητες βρίσκεται σε διαρκή πρόκληση;

Οι διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης αφορούν τους τρόπους, τις πρακτικές και τις σχέσεις που κινητοποιούνται και λειτουργούν για την παραγωγή των μεταναστών ως κοινωνικών δρώντων υποκειμένων. Οι πρακτικές και οι σχέσεις αυτές συνιστούν ένα πολύπλοκο και ετερογενές δίκτυο. Στο δίκτυο αυτό οι μετανάστες παράγουν, αναγνωρίζουν και βιώνουν την υποκειμενικότητά τους σε μια συνεχή διαπραγμάτευση με τη συνθετότητα των λόγων, των εξορθολογιστικών ή ολοποιητικών μηχανισμών και των σχέσεων εξουσίας που υπάρχουν στο πολύπλοκο «παιχνίδι» της κυβερνητικότητας, της δόμησης, δηλαδή, του ενδεχόμενου πεδίου δράσης των υποκειμένων.

Γράφει ο Φουκώ:¹⁴²

Όταν ορίζουμε την άσκηση εξουσίας ως έναν τρόπο δράσης πάνω στις δράσεις των άλλων, όταν τις χαρακτηρίζουμε από τη «διακυβέρνηση» των ανθρώπων [...] συμπεριλαμβάνουμε εδώ ένα σημαντικό στοιχείο: το στοιχείο της ελευθερίας. Η εξουσία ασκείται μόνο σε «ελεύθερα υποκείμενα», και στο βαθμό που είναι «ελεύθερα» - μ' αυτό εννοούμε ατομικά ή συλλογικά υποκείμενα που έχουν μπροστά τους ένα πεδίο δυνατότητας όπου μπορούν να λάβουν χώρα πολλές διαγωγές, πολλές αντιδράσεις και διάφοροι τρόποι συμπεριφοράς.

¹⁴¹ Φουκώ, Μ. «Δύο κείμενα για το υποκείμενο και την εξουσία», ό.π., σ. 75-86.

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 93.

Έτσι, η θεμελιακή εμπειρία της μετανάστευσης, της μεταναστευτικής κίνησης και διαδρομής από τη χώρα προέλευσης στη χώρα προορισμού, ενεργοποιεί πολλαπλά και σύνθετα πεδία διαδικασιών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα της διαρκούς αλληλοσυσχέτισης δομής και δράσης. Η μετανάστρια και ο μετανάστης παράγονται ως κοινωνικοϊστορικά υποκείμενα σε τεμνόμενα και συνεχώς αλληλοτροφοδοτούμενα πεδία στα οποία είναι ταυτόχρονα κοινωνικοί δρώντες, «ελεύθερα» υποκείμενα αλλά και «αντικείμενα» που παράγονται ως γνώση σε πολλές και διαφορετικές δομές και θεσμοποιήσεις. Οι μετανάστες αναδύονται ως αντικείμενα γνώσης σε έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης για αυτά, εμφανίζονται στον λόγο των εξορθολογιστικών θεσμών του κράτους, στους θεσμικούς λόγους κρατικών μηχανισμών, στους επιστημονικούς λόγους, στις ανεπίσημες καθημερινές λογοθετικές πρακτικές. Ταυτόχρονα, όμως, και συγχρονικά με την «αντικειμενοποίησή» τους αυτή, οι μετανάστες είναι υποκείμενα που παράγουν γνώση, που επαναδιαπραγματεύονται τις ταυτότητές τους ως υποκείμενα γνώσης, που σκέφτονται και αισθάνονται πάνω στην «αντικειμενοποίησή» τους και, τελικά, επανατοποθετούν την υποκειμενικότητά τους στον συνεχή «αγώνα» με τις συγκεκριμένες θεσμοποιήσεις, τις πρακτικές, τις σχέσεις και τους λόγους που συναρθρώνονται στο πεδίο της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης.

Ο όρος «μεταναστευτική υποκειμενικότητα» παραπέμπει στην πολλαπλότητα των τρόπων με τους οποίους οι μετανάστες παράγονται ως κοινωνικοϊστορικά υποκείμενα στα σύνθετα πολυτοπικά πεδία της ύστερης νεωτερικότητας. Οι σύγχρονες διεθνικές και διηπειρωτικές μεταναστευτικές κινήσεις διαμορφώνουν το έδαφος εκείνο στο οποίο νέες, πολύπλοκες και πολυτοπικές μορφές υποκειμενικότητας αναδύονται. Η πολιτισμική κριτική που αναπτύχθηκε στις φεμινιστικές και μετααποικιακές σπουδές στο πλαίσιο της μετανεωτερικότητας διεύρυνε το πεδίο για τη μελέτη των νέων αυτών μορφών υποκειμενικότητας που διαμορφώνονται στα πολλαπλά και τεμνόμενα πεδία της φυλής, του έθνους, της τάξης, του φύλου, στο πλαίσιο της επαναδιαπραγμάτευσής τους στην πολιτισμική παραγωγή της ύστερης νεωτερικότητας.¹⁴³ Έτσι, η «μεταναστευτική

¹⁴³ Βλ. Δ. Γκέφου-Μαδιανού, «Εισαγωγή: Η ανθρωπολογική έρευνα μετά την πολιτισμική κριτική», στο Γκέφου-Μαδιανού Δ. (επιμ.), *Όψεις Ανθρωπολογικής Έρευνας: Πολιτισμός, Ιστορία, Αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009, σ. 15-57· G. E. Marcus, «Το μετά την κριτική της εθνογραφίας», στο

υποκειμενικότητα» αφορά κυρίως τις ποικίλες και πολλαπλές θέσεις που οι μετανάστες και οι μετανάστριες μπορούν να αποκτήσουν στο πεδίο της υποκειμενικότητας ως ιστορικής διαδικασίας και πεδίου μετασχηματισμών. Η έκφραση «υποκειμενοποίηση», το «γίγνεσθαι υποκείμενο» αναφέρεται σε πολλαπλά επίπεδα υποκειμενικότητας, όχι ιεραρχικά, αλλά όσον αφορά την ευρύτητα των δυνατοτήτων ανάδυσης του υποκειμένου.¹⁴⁴

Η ιστορική και πολιτικοπολιτισμική διαπραγμάτευση των διαδικασιών και των εμπειριών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και της παραγωγής νέων μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας δεν μπορεί παρά να συνδεθεί συγχρονικά με τον επαναπροσδιορισμό των τόπων και των κλιμάκων όπου οι δράσεις των υποκειμένων συμβαίνουν και πραγματοποιούνται σε υλικότητες, οι οποίες και μετασχηματίζουν τις κλίμακες αυτές. Στο πλαίσιο της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής και των πολύπλοκων και ποικίλων σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ των μορφών της πολιτισμικής ταυτότητας και διαφοράς (φυλή, τάξη, φύλο, εθνικότητας) και των διαφορετικών κοινωνικοχωρικών διαστάσεων (περιοχή, τόπος, κλίμακα, δίκτυο),¹⁴⁵ αναδεικνύεται ο σχεσιακός χαρακτήρας του χώρου και των διαφορετικών κλιμάκων του, καθώς παράγονται ως προϊόντα της αλληλεξάρτησης και των μετασχηματισμών που προκύπτουν στην συγχρονική συνύπαρξη ετερογενών υποκειμένων και αντικειμένων.¹⁴⁶

Στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες διεθνικές κινήσεις, οι μετασχηματισμοί και οι νέες εννοιολογήσεις για τη σχεσιακή διάσταση του χώρου και των κοινωνικοχωρικών διαστάσεων βρίσκουν την αποκρυστάλλωσή τους στο πεδίο της μετανάστευσης και της ταυτότητας του μετανάστη. Οι σύγχρονες μεταναστεύσεις, αλλά και οι συνθήκες και οι εμπειρίες των μεταναστευτικών υποκειμένων, παράγονται σε πεδία όπου ρευστοί χώροι και άυλες χωρικότητες διαπλέκονται με εντοπισμένες υλικότητες διαμορφώνοντας τρόπους οι οποίοι αποτελούν αποτυπώσεις ετερογενών χωροχρονικών συναρθρώσεων. Με

Γκέφου-Μαδιανού Δ. (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, γ' έκδοση, 1998, σ. 67-108.

¹⁴⁴ L. Passerini, «Becoming a Subject in the Time of the End of the Subject», στο L. Passerini (επιμ.) *Memory and Utopia: the primacy of intersubjectivity* London: Equinox, 2007, σ. 33-53.

¹⁴⁵ E.W. Soja, «Σε διαφορετικούς χώρους: Τι είναι ριζικά νέο στη Νέα πολιτισμική Πολιτική», *Γεωγραφίες*, 1, 2001, σ. 11-24. B. Jessop – N. Brenner – M. Jones, «Theorizing sociospatial relations», *Environment and Planning D: Society and Space*, 26, 2008, σ. 389-401.

¹⁴⁶ D. Massey, *Για το χώρο*, ό.π.: Βασίλης Αυδίκος, «Ο χώρος ως σχέση: μεθοδολογικές προσεγγίσεις και πλαίσιο έρευνας», *Γεωγραφίες*, 17, 2010, σ. 33-47.

τον τρόπο αυτό, ο μετανάστης και η εμπειρία της μετανάστευσης αποκτούν την ιστορική και πολιτικοπολιτισμική τους τοποθέτηση σε πολλαπλά, ετερογενή και ρευστά πεδία, τα οποία αναδεικνύουν την ανοιχτότητα των πολιτικοπολιτισμικών αποτυπώσεων του παγκόσμιου στο τοπικό και του τοπικού στο παγκόσμιο.¹⁴⁷

Το υποκείμενο «μετανάστης» παράγεται σε πολλαπλά, ρευστά, διατεμνόμενα, μεταλλασσόμενα τοπία και σε κλίμακες οι οποίες βρίσκονται σε συνεχή επανακατασκευή και μεταβάλλονται διαρκώς. Μια τέτοια θεώρηση της παραγωγής νέων μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σε μετασηματιζόμενους και ρευστούς τόπους, στη δυναμική θεμελιακή εμπειρία της μετανάστευσης, εντοπίζει τον μετανάστη και τη μετανάστρια ως ενεργά συμμετέχοντα υποκείμενα στην παραγωγή, την ερμηνεία και την εμπειρική ή και φαντασιακή ανασύσταση των σχέσεων εξουσίας, οι οποίες, υλικά και λογοθετικά, διαμορφώνουν τη μετανάστευση και την κυβερνητικότητά της.

Ποιοι είναι, λοιπόν, οι τόποι και οι κλίμακες της σύγχρονης κοινωνικοϊστορικής συνθήκης του ύστερου καπιταλισμού των παγκοσμιοποιημένων ροών και της «μετανεωτερικής» κατάστασης στην πολιτισμική παραγωγή, όπου και αναδύονται οι πολλαπλές μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας; Πού εντοπίζονται οι διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και σε ποιους τόπους της σύγχρονης διεθνικής και διηπειρωτικής μεταναστευτικής κίνησης παράγεται το μεταναστευτικό υποκείμενο; Τα ερμηνευτικά εργαλεία για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων προσφέρουν οι σύγχρονες μετααποικιακές και φεμινιστικές σπουδές, καθώς και οι μελέτες για τη σύγχρονη διεθνικότητα, τα μετακινούμενα υποκείμενα και την επαναδιαπραγμάτευση της θέσης και του ρόλου του έθνους- κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Σε όλα αυτά τα πεδία, αναζητούνται και αναδύονται εναλλακτικές θεωρήσεις για την υποκειμενικότητα.

Οι διανοητές και μελετητές των επιστημονικών αυτών θεωρήσεων τονίζουν την ανάγκη να δημιουργηθούν εναλλακτικές μορφές υποκειμενικότητας, οι οποίες θα αναδύονται ως χειραφετητικές στο πλαίσιο των σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνονται στις συνθήκες της «μετανεωτερικότητας» και του προηγμένου καπιταλισμού. Στις

¹⁴⁷ D. Massey, *A global sense of place*, ό.π.: D. Massey, *Για το χώρο*, ό.π.: A. Amin, “Spatialities of globalization”, *Environment and Planning A*, 34, 2002, σ. 385 - 399.

συνθήκες της «μετανεωτερικότητας» και του ύστερου ευέλικτου καπιταλισμού,¹⁴⁸ η κυρίαρχη εξουσία του «κέντρου» πολλαπλασιάζεται, διαχέεται και συσσωρεύεται σε περισσότερα πεδία, διαρρηγνύοντας και ρευστοποιώντας τα «σύνορα» με τις παγκοσμιοποιημένες ροές κεφαλαίου και εργασίας. Ωστόσο, οι διαχεόμενες αυτές συσσωρεύσεις «δεν αμφισβητούν τις βασικές σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στον εαυτό και τους άλλους, αλλά απλώς τις ποσοτικοποιούν».¹⁴⁹ Επιπλέον, οι επιταχυνόμενες ροές του κεφαλαίου, των ανθρώπων, της γνώσης και των διαφόρων τύπων κουλτούρας στις σύγχρονες συνθήκες της διεθνικότητας αν και μπορεί να ρευστοποιούν και να αμφισβητούν τα όρια του έθνους-κράτους, δεν μειώνουν ωστόσο καθόλου την κρατική εξουσία, αφού διαμορφώνονται νέες, περισσότερο ευέλικτες και πολύπλοκες μορφές της κρατικής κυριαρχίας και των γραφειοκρατικών συστημάτων ελέγχου των πληθυσμών. Η κρατική κυριαρχία τοποθετεί διαφοροποιημένα τους πληθυσμούς σε διαβαθμισμένες ζώνες πολιτικής υποκειμενικότητας.¹⁵⁰

Στο σύγχρονο πλαίσιο της μετααποικιακότητας, η λειτουργία ενός ισχυρού ιμπεριαλιστικού συστήματος που ενισχύει και νομιμοποιεί τις συνθήκες της οικονομικής, πολιτικής και πολιτισμικής κυριαρχίας και της κοινωνικής αδικίας, οι μορφές καταπίεσης και η αναβίωση ή επιβίωση εθνοφυλετισμών, η ρατσιστική βία και ο αντιμεταναστευτικός λόγος σε συγχρονική συσχέτιση με τις μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις προς την Ευρώπη και τις πρακτικές της θεσμικής αλλά και άτυπης διαχείρισής τους καθιστούν τη φυλετική κατηγοριοποίηση και την ανισότητα ως «πειθαρχίες» για την κανονικοποίηση της κοινωνικοοικονομικής και πολιτικοπολιτισμικής πραγματικότητας με όρους «αποικιοκρατικής επιβίωσης».¹⁵¹

Οι σύγχρονες θεωρήσεις της κριτικής θεωρίας για τη φυλή (Critical Race Theory) αναδεικνύουν την ηγεμονική παρουσία δυϊσμών και ρατσιστικών αποικιοκρατικών ιδεολογιών στις δικαιοτικές και νομολογικές διαδικασίες, που διαμορφώνουν ένα πεδίο νομιμοποίησης και ορθολογικοποίησης της «λευκής» κυριαρχίας απέναντι στο διεθνές

¹⁴⁸ Βλ. D. Harvey, *Η κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.

¹⁴⁹ Βλ. Ρ. Μπραϊντόττι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, (μτφρ. Αγγελική Σηφάκη – Ουρανία Τσιάκαλου), Αθήνα: Νήσος, 2014, σ. 31.

¹⁵⁰ Βλ. A. Ong, *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*, ό.π.

¹⁵¹ Βλ. S. Ponzanesi – G. Colpani (επιμ.), *Postcolonial Transitions in Europe. Contexts, Practices and Politics*, London - New York: Rowman & Littlefield International, 2016· N. De Genova, «The European Question: Migration, Race, and Postcoloniality in Europe», *Social Text*, 34:3 (128), 2016, σ. 75-102.

δίκαιο, με αποτέλεσμα την κατασκευή της φυλετικής κατωτερότητας, της ανισότητας και της καθυπόταξης για τους «μη-λευκούς». Πολλοί μελετητές έχουν τονίσει τις φυλετικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις που ενυπάρχουν στο διεθνές νομικό, πολιτικό και οικονομικό δίκαιο οι οποίες, εντέλει, φαίνεται να προσφέρουν νομιμοποιητική ισχύ στην έννοια της «κυριαρχικότητας» (sovereignty) μέσα από ιδέες φυλετικής υπεροχής, πολιτισμικής καθυπόταξης και οικονομικής εκμετάλλευσης.¹⁵²

Επιστρέφοντας στον Φουκώ,¹⁵³ μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η εξουσία αυτού του είδους είναι μια εξουσία περιοριστική που καθυποτάσσει, καθώς, μέσω του ελέγχου και της εξάρτησης, δημιουργεί υποκείμενα υποταγμένα τα οποία ταξινομεί σε κατηγορίες και τα προσκολλά σε ταυτότητες που έχουν κατασκευαστεί από κυρίαρχους ηγεμονικούς λόγους και πρακτικές. Ωστόσο, η έννοια της εξουσίας μπορεί να είναι, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, χειραφετητική και καταφατική¹⁵⁴ και να οδηγεί σε αγώνες ενάντια στην υποταγή της υποκειμενικότητας και στη συνεχή παραγωγή νέων εναλλακτικών μορφών που αντιστέκονται στην ενιαιοποίηση και τη ουσιοκρατικοποίηση.

Η παραγωγή της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στις σύγχρονες κοινωνικοϊστορικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες συμβαίνει σε πολλαπλά μακρο- και μικροεπίπεδα. Από την απόφαση για μετανάστευση και τη μεταναστευτική διαδρομή μέχρι την άφιξη στην χώρα υποδοχής και την εγκατάσταση / παρουσία τους στις πόλεις, οι μετανάστες και οι μετανάστριες υποκειμενοποιούνται σε ένα πολύπλοκο δίκτυο οικονομικών, κοινωνικών, πολιτισμικών σχέσεων εξουσίας. Στο πολύπλοκο αυτό δίκτυο, οι μεταναστευτικές υποκειμενικότητες τοποθετούνται σε ποικίλες και μεταβαλλόμενες θέσεις, οι οποίες εντοπίζονται στους χώρους της εμπειρίας, της μνήμης και της φαντασίας. Οι τοποθετήσεις των μεταναστών και οι πολυτοπικές διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους παράγονται, εξελίσσονται και επαναπροσδιορίζονται στη διαπλοκή τους με διαστάσεις φυλετικές, έμφυλες, πολιτισμικές, εθνικές ή ταξικές.

Μία από τις διαδικασίες με την οποία οι κυρίαρχοι λόγοι και οι εξουσιαστικές δομές τοποθετούν τα μεταναστευτικά υποκείμενα σε διαφορετικές, διαβαθμισμένες

¹⁵² C. Thomas, «Critical Race Theory and Postcolonial Development Theory: Observations on Methodology», *Cornell Law Faculty Publications*, Paper 1104, 2000, διαθέσιμο στο <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/1104>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

¹⁵³ Βλ. Μ. Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 81.

¹⁵⁴ Βλ. Ρ. Μπραϊντόττι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, ό.π., σ.29.

θέσεις υποκειμενικότητας είναι η «φυλετικοποίηση» (racialization). Σύμφωνα με την προσέγγιση του David Theo Goldberg,¹⁵⁵ που ακολουθεί τη φουκωική θεώρηση, η φυλετικοποίηση ενέχεται στους φυλετικοποιημένους λόγους (racialized discourses), οι οποίοι νοηματοδοτούνται πολλαπλά και προέρχονται από πολυσύνθετα πεδία. Έτσι, η φυλετικοποίηση αποτελείται από διαφοροποιημένες και ποικίλες μορφές των σχέσεων εξουσίας-γνώσης οι οποίες εγγράφονται στα σώματα και κινητοποιούν διαδικασίες καθυπόταξης. Οι σχέσεις αυτές εξουσίας-γνώσης υποβάλλουν ιεραρχικές ταξινομήσεις, οι οποίες καθιερώνονται σε συσχέτιση με το σώμα –ιεραρχήσεις βιολογικές, υγειονομικές, πολιτισμικές–, με αποτέλεσμα την εμφάνιση πολλαπλών μορφών αποκλεισμού. Παρόλα αυτά, η φυλετικοποίηση μπορεί να αποτελέσει πεδίο αντίστασης και να ενεργοποιήσει δράσεις χειραφετητικές και απελευθερωτικές. Πρέπει να τονιστεί ότι η έννοια της φυλής συνδέεται με διαδικασίες φυλετικοποίησης κατά τις οποίες η πολιτισμική διαφορετικότητα ενδύεται με συνιστώσες της φυλής, του έθνους, της εθνικότητας, του φύλου, της τάξης, τέτοιες που οδηγούν στην κοινωνικοοικονομική και πολιτικοπολιτισμική περιθωριοποίηση και καθυπόταξη των υποκειμένων τα οποία, εμπειρικά, συναισθηματικά και συμβολικά, βιώνουν τη φυλετικοποιημένη αυτή τοποθέτησή τους.¹⁵⁶

Ποια είναι τα μεταναστευτικά υποκείμενα που φυλετικοποιούνται και σε ποιες θέσεις υποκειμενικότητας τοποθετούνται βάσει ή και λόγω της φυλετικοποίησής τους; Ποια είναι η πολιτική οικονομία και η πολιτικοπολιτισμική πρακτική της διαδικασίας φυλετικοποίησης σε συγκεκριμένα κοινωνικοϊστορικά συμφραζόμενα στις σύγχρονες συνθήκες της ύστερης νεωτερικότητας και του προηγμένου καπιταλισμού; Στα συγκεκριμένα κοινωνικοϊστορικά συμφραζόμενα, μέσα από ποιους λόγους και ποιες εξουσιαστικές δομές φυλετικοποιούνται τα μεταναστευτικά υποκείμενα; Σε ποιες διαβαθμισμένες ιεραρχικές θέσεις τοποθετούνται και με ποιους τρόπους; Αμφισβητούν, άραγε, μέσω της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας, τις θέσεις αυτές, τις ανακατασκευάζουν, διαταράσσουν τις φυλετικοποιημένες ιεραρχήσεις;

¹⁵⁵ D.T. Goldberg, *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*, London: Blackwell, 1993, όπως παρατίθεται στο R. Barot – J. Bird, «Racialization: the genealogy and critique of a concept», *Ethnic and Racial Studies* 24:4 July 2001 σ. 601-618 (κυρίως σ. 608-609).

¹⁵⁶ C. Baker – E. A. Jane, *Cultural Studies. Theory and Practice*, Los Angeles, London, Singapore, Washington and Melbourne: Sage Publications, 5^η έκδοση, 2016, σ. 296-297.

Στο πεδίο των σύγχρονων διεθνικών κινήσεων από την Αφρική και την κεντρονότια Ασία όπως επίσης στην παρουσία μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος στις ευρωπαϊκές πόλεις, οι φυλετικές ταξινομήσεις και ιεραρχήσεις παράγουν μεταναστευτικά υποκείμενα, τα βιολογικά χαρακτηριστικά των οποίων, σε συσχέτιση με τις επενέργειες συγκεκριμένων σχέσεων εξουσίας-γνώσης, αποτελούν στοιχεία για την τοποθέτησή τους σε υποδεέστερες θέσεις και, κατ' επέκταση, την υπαγωγή τους στο κέντρο των ρατσιστικών πρακτικών. Η σύγχρονη κοινωνικοϊστορικότητα των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων προς την Ευρώπη αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η φυλή, το έθνος, η εθνότητα αποτυπώνονται και εγγράφονται σε πολιτικές και πολιτισμικές πρακτικές για τη σύγχρονη κατασκευή της ευρωπαϊκότητας και των εθνικών ταυτοτήτων. Αναδεικνύει τις πολιτικές για την ταυτότητα και την ετερότητα, όπως επίσης την απόδοση «λευκών»-«μαύρων» χαρακτηριστικών – έτσι όπως οι συγκεκριμένες πρακτικές αναδύονται στο πλαίσιο των σύγχρονων διεθνικών μεταναστεύσεων, της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης σε θεσμικό και άτυπο επίπεδο, του αστικού χώρου και των παραγόμενων αστικών τόπων και τοπίων, των συμβολικών, φαντασιακών και εμπράγματων διαστάσεων που σε διεθνικά, ευρωπαϊκά, εθνικά και αστικά επίπεδα προσλαμβάνουν τα σύνορα και οι συνοριοποιήσεις.

Γράφει χαρακτηριστικά η Έφη Αβδελά:¹⁵⁷

Το γεγονός ότι σε όλο και περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες οι λόγοι που παρακινούν σε βία και οι πράξεις βίας με κίνητρο την απόρριψη της διαφορετικότητας καταδικάζονται νομικά, ελάχιστα μοιάζει να επηρεάζει την αποδοχή ιδεών που φυσικοποιούν τη διαφορά.

Γεγονός είναι ότι στις χώρες υποδοχής των σύγχρονων μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων, οι σχέσεις αυτές εξουσίας-γνώσης εγγράφονται σε θεσμοποιήσεις και λογοθετικές πρακτικές τέτοιες που, αν και θεσμικά φαίνεται να απομακρύνονται από τη βιολογική νομιμοποίηση της εθνοπολιτισμικής «κατωτερότητας», εντούτοις η έννοια της φυλής εγγράφεται στις θεσμικές πολιτικές για τη διαφορά και στην πολιτικοπολιτισμική διαχείρισή της, όπως και σε λόγους και

¹⁵⁷ Ε. Αβδελά, «Εισαγωγή. Η ανεξίτηλη διαφορά: λόγοι για τη φυλή στην Ελλάδα», στο Ε. Αβδελά – Δ. Αρβανιτάκης, – Ε.Α. Δελβερούδη – Ε.Δ. Μαθιόπουλος – Σ. Πετμεζάς – Τ. Σακελλαρόπουλος, *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Εκδόσεις της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Κρήτης, 2017, σ. 11-40.

πρακτικές της καθημερινότητας. Στο πλαίσιο αυτό, στις ιστορικοποιημένες συνθήκες των ευρωπαϊκών χωρών υποδοχής μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων, η συμπληρωματικότητα των εγγραφών της έννοιας της φυλής, του έθνους και της εθνικότητας στις διαδικασίες φυλετικοποίησης συγκεκριμένων μεταναστευτικών υποκειμένων διαπερνά τις σχέσεις εξουσίας και τις θεσμοποιημένες και άτυπες πρακτικές στην μεταναστευτική κυβερνητικότητα και τοποθετεί τους φυλετικοποιημένους «άλλους» σε ιεραρχικές και ταξινομητικές διαβαθμίσεις, οι οποίες αποτυπώνουν την αλληλοδιαπλοκή και τη σύμπραξη των φυλετικών και πολιτισμικών συνιστωσών παραγωγής της διαφοράς.¹⁵⁸

Η θεώρηση της Aihwa Ong, για την πολιτισμική ιδιότητα του πολίτη ως διαδικασίας παραγωγής υποκειμένων καθώς και για τις ζώνες διαβαθμισμένης κυριαρχίας στις οποίες τοποθετούνται τα φυλετικοποιημένα υποκείμενα βάσει κλιμάκων μεταξύ απόδοσης «λευκών» (whiteness) και «μαύρων χαρακτηριστικών» (blackness), αποτελεί παραδειγματική προσέγγιση διερεύνησης των παραπάνω ζητημάτων.¹⁵⁹ Η Ong ξεκινά από την προσέγγιση της σύγχρονης διεθνικότητας ως διαδικασίας με την οποία αποτυπώνονται οι συσχετίσεις των διεθνικών στρατηγικών με τα συστήματα κυβερνητικότητας που καθορίζουν και διαχειρίζονται τις κινήσεις των πληθυσμών και του κεφαλαίου. Οι διεθνικές αυτές στρατηγικές και διαδικασίες, που έχουν ως αφετηρία τις παγκόσμιες ροές του κεφαλαίου, της εργασίας και των ανθρώπων σε συνθήκες ευέλικτου καπιταλισμού, συναρθρώνονται με συστήματα κυβερνητικότητας, ελέγχου και διαχείρισης τα οποία το έθνος-κράτος ενεργοποιεί, προκειμένου να ρυθμίσει τους πληθυσμούς, προσδιορίζοντας έτσι τις πολιτισμικές πρακτικές μέσω των οποίων παράγονται νέες ταυτότητες και διαμορφώνονται νέες μορφές υποκειμενικότητας.

Η Ong τονίζει ότι μόνο με την συνυφασμένη ανάλυση της πολιτισμικής πολιτικής και της πολιτικής οικονομίας σε ένα κοινό πλαίσιο μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τις πολύπλοκες σχέσεις μεταξύ διεθνικών φαινομένων, εθνικών καθεστώτων και πολιτισμικών πρακτικών στην ύστερη νεωτερικότητα.

¹⁵⁸ R. Chin – H. Fehrenbach, «What's Race Got To Do With It? Postwar German History in Context», στο R. Chin – H. Fehrenbach – G. Eley – A. Grossmann, *After the Nazi Racial State: Difference and Democracy in Germany and Europe*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009, σ.1-29.

¹⁵⁹ Βλ. A. Ong, «Cultural Citizenship as Subject-Making. Immigrants Negotiate Racial and Cultural Boundaries in the United States», *Current Anthropology*, 37:5, Dec. 1996, σ. 737-751· A. Ong, *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*, ό.π.

Η κατανόηση της πολιτικής οικονομίας εξακολουθεί να παραμένει κεντρικό ζήτημα, καθώς ο καπιταλισμός –με την έννοια των συστημάτων παραγωγής, της συσσώρευσης κεφαλαίου, των οικονομικών αγορών, της δημιουργίας υπεραξίας και των οικονομικών εξάρσεων ή κρίσεων– έχει εμπλακεί ακόμη πιο βαθιά στους τρόπους που διαφορετικές πολιτισμικές λογικές δίνουν νόημα στα όνειρά μας, στις πράξεις μας, στους στόχους μας και στη συνείδηση του πώς διαχειριζόμαστε τους εαυτούς μας στον κόσμο.¹⁶⁰

Πράγματι, η παγκοσμιοποιημένη αγορά εργασίας και η αποεθνικοποίηση των παγκόσμιων αγορών σε συνάρτηση με την κινητικότητα χαμηλά αμειβόμενων εργαζομένων από φτωχές χώρες προς τις χώρες του παγκόσμιου καπιταλισμού, αναδεικνύουν τους μετασχηματισμούς που υφίσταται η ιδιότητα του πολίτη στο πλαίσιο των μεταεθνικών συνθηκών της παγκοσμιοποίησης. Η Rhacel Parreñas,¹⁶¹ εξετάζοντας τις διασπορικές ταυτότητες των μεταναστριών Φιλιππινέζων οικιακών εργαζόμενων, κάνει λόγο για τη «μερική ιδιότητα του πολίτη» (partial citizenship). Όπως τονίζει, οι μετανάστριες οικιακές εργαζόμενες από τις Φιλιππίνες αποτελούν μια σύγχρονη παγκόσμια εργατική διασπορά, τα μέλη της οποίας, ως χαμηλά αμειβόμενο προσωπικό στις χώρες υποδοχής, τοποθετούνται και παράγονται ως «εν μέρει πολίτες», ως μεταναστευτικά υποκείμενα στα οποία, μέσα από συγκεκριμένες διακυβερνητικές πρακτικές, ποτέ δεν αναγνωρίζεται η πλήρης ιδιότητα του πολίτη. Σύμφωνα με την Parreñas, η μερική αυτή ιδιότητα του πολίτη διαμορφώνει την αντικρουόμενη σχέση των μεταναστριών οικιακών εργαζομένων από τις Φιλιππίνες με το έθνος-κράτος. Από τη μία, ενισχύεται η εθνική ταυτότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από ρητή αφοσίωση προς την «πατρίδα» που έχουν αποχωριστεί αλλά, από την άλλη, αναπτύσσεται μια στρατηγική που υπερβαίνει τα όρια του έθνους-κράτους και αφορά τη δημιουργία μιας φαντασιακής παγκόσμιας κοινότητας στην οποία η μεταναστευτική ταυτότητα διεθνοποιείται ως τέτοια που συμπεριλαμβάνει τα εμφυλοποιημένα και φυλετικοποιημένα χαμηλά αμειβόμενα μεταναστευτικά υποκείμενα. Οι δύο αυτές «ταυτότητες» αλληλοενισχύονται, καθώς υπογραμμίζουν και οι δύο τον «εκτοπισμό» των μεταναστών και μεταναστριών εργαζόμενων.

Όπως παρατηρεί και η Ong, ακόμη και σε συνθήκες διεθνικότητας, πολιτικές ορθολογικότητες και ποικίλοι πολιτισμικοί μηχανισμοί πειθαρχικοποιούν, ρυθμίζουν και

¹⁶⁰ A. Ong, *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*, ό.π., σ. 16.

¹⁶¹ R. Parreñas, «Transgressing the Nation-State: The Partial Citizenship and 'Imagined (Global) Community' of Migrant Filipina Domestic Workers», *Signs*, 26:4, 2001, σ. 1129-1154.

παράγουν υποκείμενα σε στάση ή σε κίνηση. Ακόμη και αν έχουν τη δυνατότητα να διαπερνούν τα «σύνορα» και να διαταράσσουν τις εδαφικότητες που εγκαθίστανται από τις κρατικές εξουσίες, τα μετακινούμενα υποκείμενα δεν είναι ποτέ ελεύθερα από τις ρυθμίσεις και τους κανονισμούς της κρατικής εξουσίας και της λειτουργίας των μηχανισμών της αγοράς. Αυτό σημαίνει ότι το κράτος, τα γραφειοκρατικά συστήματα και οι οικονομικοπολιτικές ορθολογικότητες κατασκευάζουν ζώνες διαβαθμισμένης κυριαρχίας στις οποίες τοποθετούνται διαφορετικά τμήματα του πληθυσμού, ανάλογα με το «μείγμα» των τεχνολογιών πειθαρχίας, μέριμνας ή τιμωρίας που η κρατική εξουσία ενεργοποιεί για διαφορετικά υποκείμενα.

Η Ong συνδέει τις ζώνες διαβαθμισμένης κυριαρχίας με την έννοια της «πολιτισμικής ιδιότητας του πολίτη» (cultural citizenship) ως διαδικασία παραγωγής υποκειμενικότητας.¹⁶² Χρησιμοποιεί τον όρο «πολιτισμική ιδιότητα του πολίτη» προκειμένου να αναφερθεί στις πολιτισμικές πρακτικές που υιοθετούνται από τα υποκείμενα ώστε να διαχειριστούν τις αντικρουόμενες σχέσεις με το κράτος και τις ηγεμονικές του μορφές, οι οποίες εγκαθιδρύουν τα κριτήρια του ανήκειν σε έναν εθνικό πληθυσμό και στην αντίστοιχη εδαφικότητα. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, τόσο το κράτος και οι ορθολογικότητές του όσο και θεσμοποιήσεις σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα εγκαθιστούν ιεραρχικά σχήματα φυλετικής και πολιτισμικής διαφοράς, βάσει των οποίων μεταναστευτικές ομάδες από διαφορετικά ταξικά περιβάλλοντα τοποθετούνται σε διαφοροποιημένες θέσεις ανάλογα με τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του «χρώματος» και των φυλετικών χαρακτηριστικών που αποδίδονται σε αυτές. Έτσι, μη λευκοί μετανάστες που βρίσκονται σε χώρες του λεγόμενου Πρώτου Κόσμου υποβάλλονται σε διαδικασίες κανονικοποίησης μέσω συγκεκριμένων θεσμικών πρακτικών, οι οποίες τους τοποθετούν σε διαβαθμισμένες κλίμακες «λευκών»-«μαύρων» ταυτοτήτων. Οι τοποθετήσεις αυτές γίνονται ανάλογα με τις εγκαθιδρυμένες και κυρίαρχες φυλετικές και έμφυλες αναπαραστάσεις, αλλά και με εκτιμήσεις που αφορούν το οικονομικό status, το πολιτισμικό κεφάλαιο, την καταναλωτική δύναμη και τα ταξικά χαρακτηριστικά. Με τον τρόπο αυτόν, οι μετανάστες που τοποθετούνται πιο κοντά στην ιδεολογική κατασκευή για το «μαύρο»

¹⁶² Βλ. A. Ong, «Cultural Citizenship as Subject-Making. Immigrants Negotiate Racial and Cultural Boundaries in the United States», ό.π., σ. 737-751.

θεωρούνται ως οι λιγότερο επιθυμητοί, εκείνοι που βρίσκονται στο κατώτερο επίπεδο της πολιτισμικής και οικονομικής διαβάθμισης, με αποτέλεσμα την παραγωγή «πολιτών» διαφοροποιημένης αξίας.

Θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι η συμπληρωματικότητα αυτή και η σύμπραξη της βιολογικής και πολιτισμικής διάστασης του εθνοφυλετισμού στις χώρες κράτη της Ε.Ε. που υποδέχονται μετανάστες και πρόσφυγες από την Αφρική και την Ασία καθιστά τον ρατσισμό εργαλειακή τροπικότητα, πειθαρχία κανονικοποίησης και βιοπολιτικής διαχείρισης του μεταναστευτικού και προσφυγικού πληθυσμού. Παραπέμποντας στον Foucault,¹⁶³ ο ρατσισμός και η φυλετικοποίηση λειτουργούν ως τεχνικές κυβερνητικότητας και ορθολογικοποίησης, ως αρχές ταξινόμησης, διαχωρισμού, αποκλεισμού ή και «εξαφάνισης» πληθυσμιακών ομάδων οι οποίες κατασκευάζονται ως τέτοιες που απειλούν ή «μολύνουν» τη ζωή, τη συνοχή και τη βελτίωση του ευρύτερου πληθυσμού. Σε μια τέτοια θεώρηση, ο ρατσισμός αποτελεί μια ενδημική διαδικασία στις κοινωνίες όπου η βιοεξουσία έχει εγκατασταθεί ως κυρίαρχος τρόπος κυβερνητικότητας και κανονικοποίησης του κοινωνικοπολιτικού σώματος. Καθώς η προστασία και η υπεράσπιση του σώματος αυτού, ως μιας ενότητας ζωής, συμπεριλαμβάνει και τις διαδικασίες εξαφάνισης των «απειλών» και των «εχθρών», οι απειλές αυτές και οι εχθροί αποκτούν βιολογικοποιημένη υπόσταση.¹⁶⁴

Η βιοπολιτική αυτή λειτουργία του ρατσισμού συνηγορεί με τις θεωρήσεις περί των σύγχρονων μορφών του εθνοφυλετισμού και οι πολιτισμικές εκφάνσεις του ρατσισμού αλληλοσυμπληρώνονται. Ο διαχειριστικός ρόλος του ρατσισμού στην κυβερνητικότητα των διαφορών και των ταξινομήσεων, οι οποίες κατασκευάζονται στη βάση της φυλής, του έθνους, της εθνικότητας, του φύλου και της τάξης, αναδεικνύεται και στη θεώρηση του Homi Bhabha αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο ο αποικιακός λόγος, ως μηχανισμός εξουσίας, παράγει γνώση για τους πολιτισμικά και φυλετικά «άλλους»:

...ο αποικιακός λόγος είναι μια μορφή λόγου κρίσιμης σημασίας για το συνεκτικό δέσιμο μιας σειράς διαφορών και διακρίσεων οι οποίες διαπερνούν τις λογοθετικές και πολιτικές πρακτικές της φυλετικής και πολιτισμικής ιεραρχικοποίησης [...] Σκοπός του αποικιακού λόγου είναι να ορίσει τον αποικιοκρατούμενο ως έναν πληθυσμό κατώτερων χαρακτηριστικών στη βάση της φυλετικής καταγωγής, ώστε

¹⁶³ M. Foucault, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, (μτφρ. Τίτκα Δημητρούλια), Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.

¹⁶⁴ E. Mendieta, «'To make live and to let die'. Foucault on Racism», *Tabula Rasa*, 6, 2007, σ. 138-152.

να νομιμοποιήσει τις διαδικασίες κατάκτησης και να εγκαθιδρύσει συστήματα διαχείρισης και παρακολούθησής του.¹⁶⁵

Αυτού του είδους οι ιεραρχικές ταξινομήσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και των διαβαθμισμένων κλιμάκων τοποθέτησης των μεταναστών και μεταναστριών στις κλίμακες της ιδιότητας του πολίτη αντανakλούν και αποτυπώνουν τον τρόπο που πολύπλοκες σχέσεις εξουσίας ενεργοποιούνται και συναρθρώνονται, προκειμένου να παραχθούν υποκείμενα, να υιοθετηθούν στρατηγικές διαχείρισης του εαυτού και της ταυτότητας σε συνθήκες διεθνικών μεταναστευτικών κινήσεων και παρουσίας των μεταναστών σε διαφοροποιημένα κοινωνικοϊστορικά και πολιτικοπολιτισμικά περιβάλλοντα. Οι διακυβερνητικές τεχνολογίες (technologies) του κράτους και των ορθολογικοτήτων του προσαρμόζονται με ευελιξία στις σύγχρονες συνθήκες της διεθνικότητας και διαμορφώνουν μηχανισμούς ελέγχου και διαχείρισης των διαφορετικών και πολλαπλών μεταναστευτικών υποκειμένων που εντάσσονται στους πληθυσμούς και τις εδαφικότητές τους. Με διαφοροποιημένες πολιτισμικές στρατηγικές, οι οποίες διευρύνονται και στον χώρο των καθημερινών πρακτικών, οι μετανάστες και οι μετανάστριες τοποθετούνται σε θέσεις διαβαθμισμένης ιδιότητας του πολίτη σε συσχέτιση με την φυλετικοποιημένη προσέγγιση του φύλου, της τάξης, της εθνικότητας.

Με τον τρόπο αυτόν, τα διαφορετικά μεταναστευτικά υποκείμενα τοποθετούνται σε συγκεκριμένες «θέσεις», μέσω των οποίων καλούνται να διαχειριστούν την υποκειμενικότητά τους σε ποικίλα και σύνθετα πολιτισμικά πλαίσια στη χώρα υποδοχής. Είναι βέβαιο ότι η διαχείριση αυτή, αλλά και η επαναδιαπραγμάτευση των θεσμικών πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών των εξουσιών του κράτους από τα ίδια τα μεταναστευτικά υποκείμενα, γίνεται με όρους παραγωγής όχι μόνο της διαφοράς αλλά και της ομοιότητας. Οι παραγωγικές αυτές διαδικασίες πραγματοποιούνται τόσο μέσα από την ευελιξία των ορθολογικοτήτων της κρατικής εξουσίας και των θεσμικών της πρακτικών όσο και από τις καθημερινές πρακτικές των ίδιων των μεταναστευτικών υποκειμένων.

¹⁶⁵ H. Bhabha, *The Location of Culture*, London and New York: Routledge, 1994, σ. 67, 70.

Έτσι, στη διαχείριση της φυλετικοποίησης με όρους ομοιότητας, οι κρατικές ορθολογικότητες και οι θεσμοποιημένες πρακτικές, τοποθετούν τα «φυλετικοποιημένα» μεταναστευτικά υποκείμενα πιο κοντά στον πόλο της «λευκότητας», κοντά στο όμοιο, ανάλογα με την ενισχυμένη θέση των υποκειμένων αυτών στα οικονομικά, ταξικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα.¹⁶⁶ Από την άλλη, τα ίδια τα μεταναστευτικά υποκείμενα υιοθετούν καθημερινές αφομοιωτικές πρακτικές, μέσω των οποίων εμπλέκονται σε μια ενεργητική κατασκευή της «φυλετικοποιημένης» ομοιότητας προκειμένου να επαναδιαπραγματευτούν τη «φυλετικοποίησή» τους και την τοποθέτησή τους σε φυλετικές κατηγορίες και οικονομικοπολιτικές ιεραρχήσεις με όρους «γειννίασης» προς τη «λευκότητα». Με τον τρόπο αυτό «συνομιλούν» με τις κρατικές ορθολογικότητες και τις θεσμοποιήσεις της κοινωνίας υποδοχής και ρευστοποιούν τα όρια των φυλετικοποιημένων ιεραρχικών ταξινομήσεων στα πολλαπλά πεδία της καθημερινότητας, τόσο με υλικές όσο και λογοθετικές πρακτικές.¹⁶⁷

Είναι αναγκαίο, όμως, οι πρακτικές αυτές και οι στρατηγικές διαχείρισης και κυβερνητικότητας των διαδικασιών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων να εντάσσονται στα συγκεκριμένα κοινωνικοϊστορικά πεδία και στους γεωγραφικούς και πολιτικοοικονομικούς χώρους στους οποίους εμφανίζονται και εξελίσσονται, όπως επίσης να αναλύονται και να ερμηνεύονται σύμφωνα με παράγοντες που αφορούν τις διάφορες ομάδες των μεταναστευτικών υποκειμένων – οι οποίες διαφοροποιούνται τόσο στη μεταξύ τους όσο και στην εντός τους αναλυτική και ερμηνευτική προσέγγιση.

Η κεντρική σημασία των πρακτικών που τα μεταναστευτικά υποκείμενα αναπτύσσουν στις διαδικασίες τοποθέτησής τους σε διαβαθμισμένης κλίμακας θέσεις της ιδιότητας του πολίτη, θέτει υπό επαναδιαπραγμάτευση την έννοια του citizenship και την εντάσσει σε πολυτοπικές και πολλαπλές διασυνδέσεις, οι οποίες ποικίλλουν από το παγκόσμιο και το διεθνικό μέχρι τον χώρο της πόλης και της καθημερινότητας.

Στο πλαίσιο της επαναδιαπραγμάτευσης της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη στη συσχέτισή της με τα μεταναστευτικά υποκείμενα, οι σύγχρονες θεωρήσεις προχωρούν

¹⁶⁶ Βλ. A. Ong, «Cultural Citizenship as Subject-Making. Immigrants Negotiate Racial and Cultural Boundaries in the United States», ό.π., σ. 737-751.

¹⁶⁷ Βλ. C. Nagel, «Constructing difference and sameness: the politics of assimilation in London's Arab communities», *Ethnic and Racial Studies*, 25: 2, 2002, σ. 258-287.

πέρα από τη σύνδεση του citizenship με αποκλειστικά νομικούς όρους – οι οποίοι καθορίζουν και νομιμοποιούν την απόκτηση ή όχι της ιδιότητας του πολίτη για συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού. Έτσι, τα ερωτήματα και οι προβληματισμοί που τίθενται επικεντρώνονται όχι τόσο στο νομικό καθεστώς και στη νοοτροπία της ιδιότητας του πολίτη, όσο στις πράξεις για την πραγμάτωση της πολιτικής αυτής ιδιότητας.

Ο Engin F. Isin¹⁶⁸ προτείνει μια προσέγγιση της έννοιας του citizenship, όπου αντικείμενο έρευνας θα είναι οι πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη. Σύμφωνα με αυτή, οι σύγχρονες συνθήκες αυτού που λέγεται «παγκοσμιοποίηση», «νεοφιλελευθερισμός» και «μετανεωτερικότητα» παράγουν νέες υποκειμενικότητες και ταυτότητες, νέα τοπία αγώνων και νέες κλίμακες ανάδυσης ταυτοτήτων. Μέσω των νέων αυτών υποκειμένων και των νέων τοπίων αγώνων, η ιδιότητα του πολίτη –ενώ τυπικά γινόταν αντιληπτή ως το νομικό καθεστώς του ανήκειν σε ένα κράτος– σταδιακά ορίζεται ως οι πρακτικές του γίνεσθαι «υποκείμενο-που-διεκδικεί» μέσα από πολλαπλά τοπία και πολλαπλές κλίμακες. Στα πεδία αυτά δεν δημιουργούνται παγιωμένες ταυτότητες, αλλά ρευστές θέσεις υποκειμενικότητας στις οποίες τα υποκείμενα μπορούν να μετακινούνται από τη μία στην άλλη. Οι υποκειμενικότητες αυτές ποικίλουν και κλιμακώνονται από τη φιλοξενία μέχρι την εχθρότητα, παράγοντας τα υποκείμενα: «πολίτης», «ξένος», «αλλοδαπός», «λαθραίος» κ.λπ. Η ρευστότητα των θέσεων αυτών προκύπτει από το γεγονός ότι οι πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη, ως του υποκειμένου-που-διεκδικεί, διαμορφώνουν μια κατάσταση που προσδιορίζεται μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά και γεωγραφικά πλαίσια όπου εμφανίζονται, ακόμη και με την έννοια της προσωρινότητας, «συγκεντρώσεις» πράξεων, δρώντων υποκειμένων και δράσεων.

Για τον Isin, οι πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη ορίζονται ως οι πράξεις εκείνες από τις οποίες παράγονται τα υποκείμενα «πολίτες» και τα υποκείμενα που είναι οι «άλλοι» από τους πολίτες, δηλαδή οι ξένοι, οι αλλοδαποί, οι «εκτός». Το να ερευνά κάποιος τις «πράξεις πολιτικής», τις πράξεις του γίνεσθαι πολίτες που διεκδικούν, σημαίνει να ερευνά τις συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές συναρθρώσεις των προσανατολισμών, των στρατηγικών και των τεχνολογιών που «ανοίγουν» τη δυνατότητα να θεσπιστούν αλληλέγγυες, αγωνιστικές ή αποξενωτικές μορφές

¹⁶⁸ Βλ. E. F. Isin «Theorizing acts of citizenship», στο E. F. Isin – G. M. Nielsen (επιμ.), *Acts of Citizenship*, New York: Zed Books, 2008, σ. 14-43.

συνύπαρξης των υποκειμένων. Οι μορφές αυτές πολιτικής συνύπαρξης από τις οποίες παράγονται τα υποκείμενα «πολίτης», «ξένος», «αλλοδαπός» δεν είναι αναγκαστικά ορθολογικές και εμπρόθετες. Συχνά μπορεί να ενέχουν και το χαρακτηριστικό των συναισθηματικών και μη εμπρόθετων πράξεων. Για τον Isin, οι πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη ενδέχεται να μην εδραιώνονται στον νόμο ή να θεσπίζονται στο όνομα του νόμου. Αυτό σημαίνει ότι οι πράξεις του γίνεσθαι υποκείμενο-που-διεκδικεί, δηλαδή της κατασκευής του «ακτιβιστή πολίτη» που συμμετέχει ο ίδιος στη δημιουργία των καταστάσεων και των τοπίων για να εμφανιστούν οι σύνθετες μορφές πολιτικής συνύπαρξης, πολλές φορές θέτουν σε αμφισβήτηση τον νόμο και συχνά τον «σπάνε», καθώς τα υποκείμενα που παράγονται από τις πράξεις αυτές πολιτικής δεν είναι a priori αναγνωρισμένα από τον νόμο αλλά αντίθετα επεμβαίνουν σε αυτόν και τον επηρεάζουν.

Ορίζουμε, λοιπόν, τις «πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη» (acts of citizenship) ως εκείνες τις πράξεις που μετασχηματίζουν τις μορφές (προσανατολισμοί, στρατηγικές, τεχνολογίες) και τους τύπους (πολίτης, ξένος, αλλοδαπός) του γίνεσθαι πολιτικά δρών υποκείμενο με το να πραγματώνουν νέους δρώντες ως ακτιβιστές πολίτες (υποκείμενα που διεκδικούν) μέσω της δημιουργίας νέων τοπίων και κλιμάκων αγώνα.¹⁶⁹

Για την Sassen,¹⁷⁰ στα νέα αυτά τοπία και στις συνθήκες μετασχηματισμού των εθνών-κρατών, η ισχυρότητα του δεσμού μεταξύ εθνικότητας και ιδιότητας του πολίτη αποσταθεροποιείται, καθώς και οι δύο αυτές κατηγορίες εκτίθενται σε ιστορικοποιημένες επαναδιαπραγματεύσεις και επανακατασκευές. Το αποτέλεσμα αυτών των αποσταθεροποιήσεων είναι να παράγονται νέοι τύποι πολιτικών υποκειμένων και νέες χωρικότητες άσκησης του πολιτικού. Η Sassen αναφέρει ότι μία από τις διαδικασίες με την οποία η ιδιότητα του πολίτη γνωρίζει αποσταθεροποιητικές συνθήκες είναι η ορατότητα των παράτυπων μεταναστών που εμφανίζονται ως υποκείμενα που διεκδικούν. Για παράδειγμα, πολλοί «παράτυποι» μετανάστες που ανήκουν στην κατηγορία «επί μακρόν διαμένοντες», εμπλέκονται στον χώρο της καθημερινότητας σε πρακτικές όμοιες με εκείνες που αναπτύσσουν όσοι έχουν επίσημα από τον νόμο προσδιοριστεί ως «πολίτες». Οι πρακτικές αυτές διαμορφώνουν ένα ανεπίσημο κοινωνικό συμβόλαιο μεταξύ των «παράτυπων» μεταναστών και της κοινότητας.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 39.

¹⁷⁰ Βλ. S. Sassen, «The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces of Politics», *Berkeley Journal of Sociology*, 46, 2002, σ. 4-26· S. Saskia, *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblage*, ό.π., σ. 277-321.

Οι καθημερινές πρακτικές των παράτυπων μεταναστών στην κοινότητά τους – δημιουργούν οικογένεια, στέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο, έχουν εργασία– για μεγάλο διάστημα μπορούν να τους δώσουν τη δυνατότητα να αναπτύξουν διεκδικήσεις για την ιδιότητα του πολίτη [...]. Υπάρχουν διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη, όπως οι ισχυροί δεσμοί με την κοινότητα και η συμμετοχή σε δραστηριότητες της κοινότητας, που θεσπίζονται ανεπίσημα μέσω αυτών των πρακτικών. Παράγουν μια τουλάχιστον μερική αναγνώριση των μεταναστών ως πλήρως κοινωνικών όντων.¹⁷¹

Όμως, σύμφωνα με την Sassen,¹⁷² ομάδες πληθυσμού που προσδιορίζονται βάσει φυλετικών, έμφυλων, εθνικών, σεξουαλικής προτίμησης χαρακτηριστικών και άλλου είδους «ταυτοτήτων» εξακολουθούν να βιώνουν διάφορους αποκλεισμούς από την πλήρη συμμετοχή τους στη δημόσια ζωή. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη και αν κάποιες από αυτές έχουν αποκτήσει πλήρως την ιδιότητα του πολίτη, η ιδιότητα αυτή επηρεάζεται από τη θέση των διαφορετικών ομάδων εντός του έθνους-κράτους. Όλες αυτές οι διαδικασίες και τα πολλαπλά πεδία διαπραγμάτευσης της ιδιότητας του πολίτη «ανοίγουν» τις δυνατότητες να εμφανιστούν διάφοροι τύποι υποκειμενικοτήτων, όπως «πολίτης», «ξένος», «φυλετικοποιημένο υποκείμενο».

Η ανάδυση των υποκειμενικοτήτων αυτών βρίσκει πρόσφορο έδαφος στον χώρο της πόλης. Στις σύγχρονες ανεπτυγμένες πόλεις ενεργοποιούνται και εξελίσσονται «μετα-εθνικές» ή «αποεθνικοποιημένες» διαδικασίες,¹⁷³ οι οποίες παράγουν πολλαπλές υποκειμενικότητες που αναπτύσσουν πρακτικές διεκδίκησης ορίζοντας έτσι νέες χωρικές πραγμάτωσης του πολιτικού. Σύμφωνα με την προσέγγιση της Sassen, οι σύγχρονες πόλεις –τόσο οι «παγκόσμιες» όσο και αυτές που βρίσκονται σε χαμηλότερα επίπεδα στις κλίμακες των εθνικών αστικών ιεραρχήσεων– αναδεικνύονται σε στρατηγικά τοπία για την ανάδυση εναλλακτικών, νέων πολιτικών υποκειμενικοτήτων, νέων τύπων πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη. Η αποσταθεροποίηση των παλιών συστημάτων οργάνωσης των εδαφικοτήτων και άσκησης του πολιτικού, καθώς και η σύγχρονη πολιτική οικονομία και πολιτισμική πρακτική που ανακλιμακώνει τους χώρους και τα πεδία παραγωγής ταυτοτήτων και υποκειμενικοτήτων, ενεργοποιούν τη δυνατότητα ώστε διάφορα υποκείμενα να αποκτήσουν παρουσία στο ευρύτερο πολιτικό

¹⁷¹ S. Sassen, *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*, ό.π., σ. 294.

¹⁷² Βλ. S. Sassen, «The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces of Politics», ό.π., σ. 10.

¹⁷³ Στο ίδιο, σ. 16-22.

γίνεσθαι και να «ξεφύγουν» από τα όρια των επίσημων πολιτειακών δομών στην ανάδυσή τους ως υποκειμενικοτήτων-που-διεκδικούν.

Την κεντρική σημασία του χώρου της πόλης και της κοινότητας για τις πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη από τα μεταναστευτικά υποκείμενα έχει τονίσει και ο Peter Nyers.¹⁷⁴ Ο Nyers επικεντρώνει την προσέγγισή του στις πράξεις πραγμάτωσης του πολίτη από παράτυπους μετανάστες και πρόσφυγες, οι οποίοι με τις κινητοποιήσεις τους για πολιτική διεκδίκηση αποσταθεροποιούν τις καθιερωμένες και κυρίαρχα νομιμοποιημένες προϋποθέσεις και νόρμες της ιδιότητας του πολίτη, του πολιτικού ανήκειν στην κοινότητα. Για τον Nyers, το ζητούμενο είναι αν οι πολιτικές διεκδικήσεις που εγείρουν οι κάθε είδους παράτυποι μετανάστες και πρόσφυγες με κινητοποιήσεις στον δημόσιο αστικό χώρο μπορούν να παράγουν νέα πολιτικά υποκείμενα, αν μπορούν να σημαίνουν μια νέα μορφή πραγμάτωσης του πολίτη.

Ιστορικά, η ιδιότητα του πολίτη υπήρξε η ταυτότητα μέσω της οποίας θεσπίζονταν οι πολιτικές διεκδικήσεις. Στις σύγχρονες συνθήκες, όπου πολλαπλές μεταναστευτικές υποκειμενικότητες παράγονται και αναδεικνύονται ως πολιτικοί δρώντες στα σύγχρονα αστικά περιβάλλοντα, το να καθορίζει κανείς δημόσια την υποκειμενικότητά του ως «παράτυπου μετανάστη» που διεκδικεί ορίζεται από μόνο του ως πράξη πολιτικής υποκειμενοποίησης. Όπως τονίζει ο Nyers,¹⁷⁵ η κυρίαρχη αντίληψη και ιδεολογία για την ιδιότητα του πολίτη δεν αναγνωρίζει τα μεταναστευτικά υποκείμενα ως πλήρως διαμορφωμένους πολιτικά δρώντες που μπορούν να διεκδικήσουν και να πράξουν αυτόνομα. Οι κυρίαρχες κριτικές προσεγγίσεις σε αυτούς τους είδους τις αυτόνομες πολιτικές πράξεις διεκδίκησης από τα μεταναστευτικά υποκείμενα υιοθετούν έναν υποτιμητικό λόγο και ορίζουν τους παράτυπους μετανάστες με όρους επικινδυνότητας, ηθικής αμφισβήτησης ή και τρομοκρατίας. Ακόμη, όμως, και κάποιες ρητορικές που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως πιο ουδέτερες ή και ανθρωπιστικές, δεν ορίζουν τους μετανάστες με όρους κατάφασης αλλά μέσα από εκφράσεις που δηλώνουν κάποια έλλειψη, κάποια απουσία: ο μετανάστης είναι αυτός που βρίσκεται σε καθεστώς χωρίς χαρτιά, χωρίς πολιτικά δικαιώματα, χωρίς κοινωνικό status, χωρίς ορατότητα, χωρίς ασφάλεια.

¹⁷⁴ P. Nyers, «No One is Illegal Between City and Nation», *Studies in Social Justice*, 4:2, 2010, σ. 127-143.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 132.

Ο προσδιορισμός του μεταναστευτικού υποκειμένου μέσα από όρους έλλειψης και απουσίας διαμορφώνει για τον μετανάστη μια καθημερινότητα με «σύνορα». Οι «συνοριακές γραμμές» και τα όρια δεν περιορίζονται πλέον σε φυσικά, υλικά σύνορα, αλλά ενεργοποιούνται και σε διαδικασίες της καθημερινής ζωής, όπως στην επαφή με δημόσιες, κοινωνικές υπηρεσίες, στον χώρο της εργασίας, στο σχολείο, στις συναλλαγές με τις αστυνομικές αρχές.¹⁷⁶ Είναι σαφές ότι μέσα σε τέτοια πλαίσια ρίσκου και διακινδύνευσης, αλλά και κατασκευής ενός συγκεκριμένου καθεστώτος «έλλειψης» για τα μεταναστευτικά υποκείμενα, η διαδικασία διεκδίκησης του γίνεσθαι πολίτης πραγματώνεται σε πολλαπλά πεδία που πολλές φορές βρίσκονται στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ πόλης και έθνους-κράτους. Η κύρια διεκδίκηση των παράτυπων μεταναστών για νομιμοποίηση στη χώρα υποδοχής, για την απόκτηση του καθεστώτος μόνιμης και νόμιμης διαμονής, αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο του έθνους- κράτους με κριτήρια που επίσης κατασκευάζουν ή νομιμοποιούν οριοθετήσεις και ιεραρχήσεις μεταξύ των μεταναστευτικών υποκειμένων αναπαράγοντας, έτσι, ρατσιστικές ρητορικές για τα φυλετικοποιημένα μεταναστευτικά υποκείμενα: υπάρχουν εκείνοι που «αξίζουν» το νόμιμο καθεστώς και εκείνοι που εξακολουθούν να παραμένουν στην κατηγορία των ανεπιθύμητων, των «μη κανονικών», των παράτυπων, των «επικίνδυνων» για την εθνική πολιτειακή ασφάλεια. Έτσι, οι πολιτικές κινητοποιήσεις διεκδίκησης από τους παράτυπους, τους «μη κανονικούς» μετανάστες, το μεταναστευτικό καθεστώς των οποίων βρίσκεται συνεχώς σε κατάσταση διακινδύνευσης, είναι πράξεις του γίνεσθαι πολίτη, πράξεις πραγμάτωσης του πολιτικού που δεν μπορούν να περιοριστούν στη συντηρητική κυρίαρχη αντίληψη για την ιδιότητα του πολίτη ως διεκδίκησης και ένταξης σε ένα νομικό καθεστώς, ως απόκτησης μιας νοοτροπίας. Πρόκειται για πράξεις που παράγουν μεταναστευτικά πολιτικά υποκείμενα. Ακόμη και όταν «παγιδεύονται» σε κυρίαρχους λόγους και πρακτικές «ενσωμάτωσης-αποκλεισμού», «επιθυμητών-ανεπιθύμητων», «επικινδυνότητας-θυματοποίησης», οι κινητοποιήσεις αυτές και οι πολιτικές διεκδικητικές δραστηριοποιήσεις τους στον χώρο της πόλης και της κοινότητας ανοίγουν τη δυνατότητα για μια εναλλακτική υποκειμενοποίησή τους, για την ανάδυσή τους ως νέων, «άλλων» μεταναστευτικών πολιτικών υποκειμένων.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 132.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 136-142.

Τα αιτήματα των κοινωνικοπολιτικών διεκδικήσεων, που διάφορες και διαφοροποιημένες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες –ατομικές ή συλλογικές–εγείρουν στο πεδίο του πολιτικού, βρίσκουν την αποτελεσματικότητά τους και το παραγωγικό τους αποτέλεσμα όχι στο περιεχόμενο οικουμενικών αξιών όπως «άνθρωπος», «πολίτης», «ισότητα», αλλά στη λογοθετική και πρακτική θέσπιση αυτού που θα ακολουθήσει, αυτού που θα έρθει στη συνέχεια ως ιστορικοποιημένη πραγμάτωση. Η διαδικασία της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης, μέσα από τις πράξεις των ίδιων των μεταναστών στο πεδίο του πολιτικού, δεν πραγματοποιείται μέσα από τη διεκδίκηση μιας ουσιοκρατικής οικουμενικής ταυτότητας, αλλά εμφανίζεται ως «σχέσεις αγώνα» μεταξύ του εαυτού και του άλλου, επέρχεται ως σχέση με τον «άλλο» και πραγματοποιείται σε έναν «ενδιάμεσο χώρο», σε έναν χώρο όπου το υποκείμενο βρίσκεται ανάμεσα σε πολλαπλές θέσεις, ταυτότητες και ονόματα.¹⁷⁸ Στην ορατότητά του μέσα από τις πράξεις για νομιμοποίηση, χαρτιά, άδεια παραμονής, ιθαγένεια, το φυλετικοποιημένο υποκείμενο «παράτυπος μετανάστης» εμπλέκεται σε μια διαδικασία υποκειμενοποίησης που είναι περισσότερο διαδικασία αποταυτοποίησης και αποταξινόμησης – μια άρνηση της ταυτότητας και της ταξινόμησης που η κυρίαρχη κοινωνικοπολιτική δομή κατασκευάζει για τα υποκείμενα με σκοπό τη διατήρηση της πολιτικής και κοινωνικής τάξης. Έτσι, η πολιτική κινητοποίηση και οι διεκδικήσεις του μεταναστευτικού υποκειμένου, μέσα από συγκεκριμένες πράξεις στο κοινωνικό και πολιτικό πεδίο, αποτελούν διαδικασίες υποκειμενοποίησης οι οποίες διαταράσσουν, διακόπτουν την τάξη αυτή και ανοίγουν τη δυνατότητα να εμφανιστούν σχέσεις και θέσεις εναλλακτικών μορφών υποκειμενικότητας.

Στις σύνθετες αυτές συνθήκες υποκειμενοποίησης και πολιτικής-κοινωνικής διεκδίκησης, τα μεταναστευτικά υποκείμενα εμπλέκονται διαφοροποιημένα στις πολύπλοκες διαδικασίες της καθημερινότητάς τους και βιώνουν την επιτακτικότητα να οργανώσουν και να διαχειριστούν τις ζωές τους σε εξατομικευμένες καταστάσεις της ύστερης νεωτερικότητας.¹⁷⁹ Οι ζωές των μεταναστών, λόγω της πολυπλοκότητας των κέντρων, των πεδίων και των χωρικοτήτων όπου παράγεται και εξελίσσεται η

¹⁷⁸ Βλ. J. Rancière, «Politics, Identification and Subjectivization», *October*, 61, 1992, σ. 58-64.

¹⁷⁹ Βλ. U. Beck – U.E. Ziegler, *Μια ζωή δική μας. Περιηγήσεις στην άγνωστη κοινωνία που ζούμε*, (μτφρ.- επιμ. Λένα Σακαλή), Αθήνα: νήσος, 2000.

υποκειμενικότητά τους και το μεταναστευτικό τους καθεστώς, αναπτύσσονται ως βιογραφίες διακινδύνευσης.

Τα υποκείμενα της ύστερης νεωτερικότητας έρχονται αντιμέτωπα με νέους καταναγκασμούς, οι οποίοι απορρέουν από την ανάγκη «αυτοοργάνωσης της βιογραφίας» και «αυτοθεματοποίησης» της «δικής τους ζωής» σε συνθήκες ραγδαίας διαφοροποίησης της κοινωνίας και ανάδειξης νέων παγκόσμιων δικτυώσεων. Οι νέες αυτές συνθήκες απαιτούν από τα άτομα να είναι «εφευρετικά», «ευέλικτα» και «δημιουργικά», επιφορτισμένα με νέες «πολιτισμικές ικανότητες», ώστε να «αντιμετωπίζουν τον φόβο και την ανασφάλεια» από τις συνέπειες της ανάδειξης προβλημάτων που δεν είναι πλέον (επαρκώς) διαχειρίσιμα από τους θεσμούς και τις οργανώσεις της βιομηχανικής κοινωνίας.¹⁸⁰

...το όριο μεταξύ μιας βιογραφίας της διακινδύνευσης, όπου μπορούν ακόμα να υπολογιστούν τα σχετικά ρίσκα, και μιας βιογραφίας του κινδύνου, όπου τα ρίσκα δεν είναι πλέον υπολογίσιμα, ανοίγει διάπλατα τις πόρτες σε μια υποκειμενικότητα της αντίληψης, του καταλογισμού, της προσδοκίας, της ελπίδας και της απαισιοδοξίας.¹⁸¹

Επιπλέον, πρόκειται για μια βιογραφία που αναδεικνύει το ζήτημα της ενσωματότητας στη μεταναστευτική υποκειμενοποίηση. Ακολουθώντας τη θεώρηση της Ρόζι Μπραϊντόττι,¹⁸² μπορούμε να πούμε ότι τα μεταναστευτικά υποκείμενα που ζουν και αφηγούνται μια ζωή σε διακινδύνευση είναι «σώματα» που βρίσκονται σε κατώφλια μετασχηματισμών, σε τόπους πολλαπλών –σύνθετων και συχνά αντιφατικών– συνόλων εμπειριών, οι οποίοι προσδιορίζονται από αλληλεπικαλυπτόμενες μεταβλητές, όπως φύλο, φυλή, τάξη, ηλικία. Το να είσαι «μετανάστης» δεν σημαίνει ότι φέρεις μια μονολιθική ουσία, από την οποία ορίζεσαι άπαξ και διά παντός. Η μεταναστευτική υποκειμενοποίηση είναι μια ενσώματη διαδικασία. Εγγράφεται στα σώματα, καθώς μέσα από την ενσώματη αυτή υποκειμενικότητα ο μετανάστης και η μετανάστρια διαχειρίζεται τις πολλαπλές θέσεις και σχέσεις μέσω των οποίων γίνεται «ορατός-ορατή» στο πολιτικό και το κοινωνικό πεδίο, αλλά και σε αυτό των καθημερινών πρακτικών.

¹⁸⁰ Βλ. Β. Γεωργιάδου, βιβλιοκριτική στο U. Beck, 2000, ό.π., στο *Επιστήμη και Κοινωνία*, 33, 2015, σ. 216-220.

¹⁸¹ U. Beck, *Μια ζωή δική μας. Περιηγήσεις στην άγνωστη κοινωνία που ζούμε*, ό.π., σ.46.

¹⁸² Βλ. Ρ. Μπραϊντόττι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, ό.π., σ. 60-61.

Η πολυμορφία και η ποικιλότητα των σύγχρονων μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων από χώρες της Αφρικής και της Ασίας, από τη μία και, από την άλλη, η ανασύσταση αντακλαστικών εθνοσοσιαλιστικού χαρακτήρα, φυλετικών καθορισμών της ιθαγένειας, η διάχυση και η εγκαθίδρυση της αντιτρομοκρατικής ασφάλειας στην καθημερινή ζωή διασταυρώνονται και καθορίζουν στον ευρωπαϊκό χώρο αυτό που αναδύεται ως κρίση των «ευρωπαϊκών» συνόρων και της «ευρωπαϊκής» ταυτότητας. Η αρχιτεκτονική της αλληλοπαραγωγής των κρίσεων αυτών αναδεικνύει τη λειτουργία των φυλετισμών και της φυλετικοποίησης ως κεντρικό άξονα της παραγωγής της μεταναστευτικής κρίσης στη μεταποικιακή συνθήκη της Ευρώπης. Οι σύγχρονες διασχίσεις των ευρωπαϊκών συνόρων από «μη-λευκούς» μετανάστες και η παρουσία στις ευρωπαϊκές πόλεις «μαύρων» μεταναστών και προσφύγων από την Αφρική και την Ασία φέρνει στο προσκήνιο της σύγχρονης ιστορίας της Ευρώπης το ζήτημα των διαδικασιών παραγωγής και απόδοσης «μαύρων χαρακτηριστικών» σε αυτούς οι οποίοι, στο φαντασιακό της Ευρώπης, παράγονται ως «μη-λευκοί», «μη-Ευρωπαίοι». Στην παρουσία τους στα κράτη της Ευρώπης και στη θεσμική ή καθημερινή τους συνάντηση με την κυριαρχικότητα του κράτους υποδοχής ή διαμονής, οι μαύροι μετανάστες επαναφυλετικοποιούνται με την εγγραφή και την εγχάραξη του μαύρου χρώματος, όχι μόνο ως βιολογικού φαινοτυπικού χαρακτηριστικού αλλά, κυρίως, ως φυλετικοποιημένης κοινωνικοπολιτικής και πολιτικοπολιτισμικής ταξινομητικής κατηγορίας. Μέσω αυτής της επαναφυλετικοποίησης, η «ευρωπαϊκή» ταυτότητα μπορεί να κατονομάζει, να ταυτοποιεί και να καταγράφει τον «μη-λευκό, μη Ευρωπαίο», εξασφαλίζοντας τη δυνατότητα να τον διατηρεί ως ξένο, να τον «ξενοποιεί» φυλετικά ώστε, έτσι, μέσα από την κατασκευή του μετανάστη μαύρου χρώματος με κριτήρια φυλετικά και τον καθημερινό φυλετισμό, να παράγεται η ευρωπαϊκότητα.¹⁸³

Η επαναφυλετικοποίηση αυτή αναδεικνύει τις διαδικασίες με τις οποίες ο «μετανάστης μαύρου χρώματος» επανεισάγεται στην ευρωπαϊκή γνώση και φαντασία ως μια φιγούρα οντολογικά αντικειμενοποιημένη και ουσιοποιημένη. Στις θεσμικές αλλά και καθημερινές άτυπες συναντήσεις και πρακτικές ταξινομητικής τοποθέτησης των μεταναστών μαύρου χρώματος, η κατηγοριοποίησή τους γίνεται μέσα από τη

¹⁸³ Βλ. D. T. Goldberg, «Racial Europeanization», *Ethnic and Racial Studies*, 29:2, 2006, σ. 331-364· N. De Genova, «The 'migrant crisis' as racial crisis: do *Black Lives Matter* in Europe?», *Ethnic and Racial Studies*, 41:10, 2018, σ. 1765-1782.

φετιχοποιημένη τους εικόνα ως «ξένων». Τους αποδίδεται, δηλαδή, μια ουσία καθαυτή, ένα αντικειμενοποιημένο νόημα, που λειτουργεί κανονικοποιητικά και φυσικοποιεί τους δυϊσμούς και τα δίπολα στη διαδικασία των πολιτικών κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και των μεταναστών. Η κατηγοριοποίηση αυτού του είδους αποκρύπτει τις διαφορές, τις διαφοροποιήσεις των μεταναστών και του μεταναστευτικού τους στάτους καθώς και τις διαφορετικές, ποικίλες και ρευστές μορφές που η μεταναστευτική τους κινητικότητα μπορεί να λάβει. Κάτω από ουδετεροποιημένες δυϊστικές κατηγορίες τις ομογενοποιεί, αποδεσμεύοντάς τις με τον τρόπο αυτό από τις ευρύτερες ιστορικοποιημένες εθνικές και διεθνείς οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές πραγματικότητες.¹⁸⁴

Από όλα τα παραπάνω, γίνεται σαφές ότι η παραγωγή των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων και οι διαδικασίες μεταναστευτικές υποκειμενοποίησης στις σύγχρονες συνθήκες των μεταναστευτικών κινήσεων και των κοινωνικοπολιτικών, πολιτικοοικονομικών, ιδεολογικών μετασχηματισμών, τόσο σε διεθνικό επίπεδο όσο και σε αυτό της καθημερινότητας στην πόλη, συμβαίνουν σε πολλαπλά και αλληλοτεμνόμενα τοπία. Στα τοπία αυτά παράγονται ποικίλες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες, ρευστές, ο εντοπισμός και η ερμηνεία των οποίων δεν μπορεί να περιοριστεί σε δυϊστικά εργαλεία που παραπέμπουν στην υπερίσχυση των δομών και την καθυπόταξη της πράξης των υποκειμένων. Οι διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης ενεργοποιούνται σε συνάρθρωση με πολυσύνθετες σχέσεις εξουσίας στις οποίες η μετανάστευση, ως ιστορικοποιημένη πολιτική πράξη, προκαλεί ρωγμές και διακοπές από όπου αναδύονται νέες μορφές υποκειμενικότητας που διαταράσσουν και αμφισβητούν εγκαθιδρυμένες ηγεμονίες και κυριαρχίες.

...οι μεταβαλλόμενες συνθήκες, μέσα στις οποίες η περιφέρεια και το κέντρο έρχονται αντιμέτωπα, δημιουργώντας ένα νέο επίπεδο πολυπλοκότητας που αντιστέκεται στον δυαδικό ή αντιθετικό τρόπο σκέψης, συνιστούν ένα από τα χαρακτηριστικά της παρούσας ιστορικής μας συγκυρίας. [...] αυτό που αλλάζει δεν είναι απλώς η ορολογία ή η μεταφορική αναπαράσταση των υποκειμένων, αλλά η

¹⁸⁴ Βλ. S. Ahmed, *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*, London and New York: Routledge, 2000· H. Crawley – D. Skleparis, «Refugees, migrants, neither, both: categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's 'migration crisis'», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44:1, 2018, σ. 48-64.

ίδια η δομή της υποκειμενικότητας, οι κοινωνικές σχέσεις και το κοινωνικό φαντασιακό που την υποστηρίζουν.¹⁸⁵

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, στο κοινωνικοϊστορικό γίνεσθαι της Ευρώπης κεντρικά θέματα θεωρητικής και ερευνητικής διαπραγμάτευσης στην μετααποικιακή κριτική και τις πολιτισμικές σπουδές αναδύονται ως καθοριστικά πεδία διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους οι φυλετισμοί, οι εθνικισμοί και οι πολιτικές για την πολιτισμική διαφορά αντανakλώνται στις επαναθεωρήσεις για τις έννοιες της ευρωπαϊκότητας, της ευρωπαϊκής και εθνικής ταυτότητας, της εγγραφής της φυλής, του έθνους και του χρώματος σε χώρους και σχέσεις. Σκοπός είναι να διερευνηθούν οι υλικές πτυχές, οι υλικότητες των επαναθεωρήσεων των εννοιών αυτών, προκειμένου να αποτυπωθούν τα πεδία, οι χωρικότητες, οι σχέσεις εξουσίας-γνώσης όπου ο φυλετισμός, ο εθνικισμός, η φυλή, το έθνος, η διαχείριση της ταυτότητας και της πολιτισμικής διαφορετικότητας και οι εγγραφές τους στη θεσμική πραγματικότητα και την άτυπη καθημερινότητα προσδιορίζουν τις διαδικασίες της υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στη σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνικοϊστορική πραγματικότητα.

Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, οι διεθνικές μεταναστεύσεις από χώρες της Αφρικής και της Ασίας –όπως και η παρουσία και ορατότητα των Αφρικανών και Ασιατών μεταναστών, μεταναστριών και προσφύγων στις ευρωπαϊκές πόλεις– επαναφέρει στο προσκήνιο της ευρωπαϊκής ιστορίας το ζήτημα του ρατσισμού και της συγχρονικής του σύνδεσης με τον εθνικισμό, στη βάση των λόγων και των πρακτικών για την ταυτότητα και τη «φυλετική», πολιτισμική διαφορά. Τα ζητήματα του ρατσισμού, των ρατσιστικών και αντιμεταναστευτικών πρακτικών και της πρόσδεσης των θεσμικών και καθημερινών λόγων και δράσεων για την πολιτισμική διαφορά και ανομοιογένεια στον εθνοφυλετισμό δεν μπορούν να αναλυθούν και να ερμηνευθούν ξέχωρα από την ιστορικοποίησή τους στις συνθήκες της μετααποικιακότητας – εκεί, δηλαδή, όπου οι χωρικότητες, οι λόγοι, οι σχέσεις και οι υλικότητες που παράγονται από, και παράγουν τις σύγχρονες μεταναστεύσεις και τις προσφυγικές κινήσεις, αναδεικνύουν την κυριαρχική τοποθέτηση της φυλής, του ρατσισμού και της φυλετικοποίησης της

¹⁸⁵ Ρ. Μπραϊντόττι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, ό.π., σ. 35.

εθνοπολιτισμικής διαφοράς στη θεσμικότητα και την καθημερινότητα της κυβερνητικότητας των μεταναστευτικών υποκειμένων, όπως και την ανάδυση νέων ταυτοτήτων και νέων μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων οι οποίες, στην τοποθέτηση και ιεραρχικοποίησή τους ως υποδεέστερες και καθυποταγμένες, παράγουν νέες γεωγραφίες, νέες χωρικότητες και νέες ιστορίες.

2.2 Διαστάσεις της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης Αφρικανών μεταναστών σε ευρωπαϊκά, εθνικά και αστικά πεδία

Η πολυτοπική προσέγγιση της παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης των μεταναστών οδηγεί στον καθορισμό και τη χαρτογράφηση των σύνθετων πεδίων στα οποία οι μετανάστες και οι μετανάστριες παράγονται ως κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα στη σύγχρονη διηπειρωτική μετανάστευση αλλά και στον κοινωνικοϊστορικά προσδιορισμένο δημόσιο χώρο των πόλεων. Τα πεδία όπου παράγεται η μεταναστευτική υποκειμενικότητα χαρακτηρίζονται από πολυπλοκότητα, συνθετότητα και ρευστότητα. Έτσι, στις σύγχρονες μεταναστευτικές κινήσεις από τις χώρες της Αφρικής προς την Ευρώπη, τα πεδία όπου οι Αφρικανοί μετανάστες υποκειμενοποιούνται ποικίλλουν και ιστοριοποιούνται στις πολλαπλές διαστάσεις των ευρωπαϊκών, εθνικών και αστικών συνθηκών. Στο πλαίσιο αυτό, οι διαδικασίες παραγωγής των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων «διαχέονται» σε πολλαπλούς τόπους και διαπλέκονται με κατηγοριοποιήσεις που αφορούν τη φυλή, το φύλο, την τάξη, την ιδιότητα του πολίτη.

Στην παρούσα ενότητα τα πεδία στα οποία θα αναζητηθούν οι συνθήκες της παραγωγής της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική και της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των Αφρικανών μεταναστών εντοπίζονται, καταρχήν, στις διαδικασίες παραγωγής της «ευρωπαϊκότητας» στις «από τα πάνω» θεσμικές πολιτικές πρακτικές της Ε.Ε. σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του ρόλου της στην παγκόσμια κυβερνητικότητα της κινητικότητας με διακεκριμένη περιοχή-στόχο την Αφρική. Στη συνέχεια, η διαπραγμάτευση επικεντρώνεται στις συνιστώσες που προσδιορίζουν τη θεσμική διαχείριση της σύγχρονης μετανάστευσης προς την Ελλάδα από τρίτες χώρες και συγκεκριμένα από την Αφρική. Οι συνιστώσες αυτές συσχετίζονται με τις κυρίαρχες εννοιολογήσεις του έθνους και της εθνικής ταυτότητας, με στόχο να διαφανούν οι

συνθήκες παραγωγής και διαχείρισης της εθνοπολιτισμικής διαφοράς στη σύγχρονη συγκυρία των πολλαπλών μεταναστευτικών κινήσεων στον ευρωμεσογειακό χώρο. Τέλος, το πεδίο του αστικού χώρου αναδεικνύεται σε σημαντικό πλαίσιο καταγραφής των μικροκλιμάκων υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών αλλά και ανάδειξης των πολύπλοκων, ποικίλων και πολυτοπικών μορφών που η υποκειμενικότητά τους και οι πρακτικές τους για την ιδιότητα του πολίτη μπορούν να λάβουν.

Και στα τρία πεδία, οι διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης συσχετίζονται τόσο με τις συνθήκες φυλετικοποίησης των μεταναστών από τρίτες χώρες –και συγκεκριμένα από την Αφρική– στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις για την κινητικότητά τους, όσο και στη διερεύνηση των τρόπων μέσω των οποίων οι μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας διαταράσσουν τις φυλετικοποιημένες κατηγοριοποιήσεις τους και αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα και την ετερογένειά τους βάσει ποικίλων συνιστωσών όπως φύλο, τάξη, φυλή, μεταναστευτικό στάτους αλλά και υποκειμενικών συνιστωσών που αποτυπώνονται στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης και διαχείρισης της κινητικότητας από τα ίδια τα μεταναστευτικά υποκείμενα.

Προκειμένου να αποτυπωθούν οι θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές οι οποίες θα αναδειχθούν στο εθνογραφικό πεδίο ανάλυσης των συνεντεύξεων των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε, η διερεύνηση των διαδικασιών αυτών διενεργείται στη βιβλιογραφική διαπραγμάτευση και την ερμηνευτική προσέγγιση θεσμικών κειμένων και επιλογών

2.2.1 «Οριοθέτηση» της ευρωπαϊκότητας (europeanness) και μεταναστευτική υποκειμενοποίηση

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, στην κοινωνικοϊστορική πραγματικότητα των ανακατατάξεων στην Ευρώπη, όπως και στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης σε συγχρονία με τις ενδοευρωπαϊκές αλλά και παγκόσμιες μεταναστεύσεις προς τις χώρες της Ευρώπης, προκύπτουν και αναδεικνύονται πολλαπλοί μετασχηματισμοί στις «εικόνες» που κατασκευάζονται για την «Ευρώπη» και την «ευρωπαϊκότητα» καθώς και για το ποια είναι τα εσωτερικά και εξωτερικά της γεωγραφικά και συμβολικά σύνορα. Στα επίσημα θεσμικά κείμενα και στις κυρίαρχες

θεσμοποιήσεις των ευρωπαϊκών οργάνων αναδεικνύονται και αναπαριστώνται οι μετασχηματισμοί της Ε.Ε. σε συνδυασμό με την εγκαθίδρυση ενός παγκοσμιοποιημένου ρόλου για την Ευρώπη στην κυβερνητικότητα των μεταναστεύσεων. Η παραγωγή και η εγκαθίδρυση της συγκεκριμένης εικονοποιίας έχει ανάγκη τη χάραξη και τη διάσχιση πραγματικών αλλά και συμβολικών συνόρων. Έτσι, η θεσμοποίηση της «ευρωπαϊκότητας» πραγματοποιείται μέσα από διαδικασίες κοινωνικοχωρικών οριοθετήσεων, χάραξης συμβολικών και φαντασιακών ορίων και συνόρων σε συνδυασμό με τη λογοθετική και θεσμική τους νομιμοποίηση.

Η παραγωγή των εικόνων για την Ευρώπη διερευνάται μέσα από τις επίσημες θεσμοποιήσεις, τα θεσμικά κείμενα και τις επίσημες θεσμικές πρακτικές της Ε.Ε. Στο λογοθετικό πλαίσιο, όπως διαμορφώνεται από τις Συνθήκες, τα Προγράμματα, τις Συμφωνίες συνεργασίας και εταιρικών σχέσεων, την εγκαθίδρυση συγκεκριμένων θεσμοθετήσεων και εννοιολογήσεων στο πεδίο της ευρωπαϊκής κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, αναδεικνύονται οι οριοθετήσεις και οι μετασχηματισμοί στην έννοια της «ευρωπαϊκότητας» σε σχέση με την παραγωγή μιας συγκεκριμένης εικονοποιίας και φαντασίας, τόσο για τον ρόλο και την ταυτότητα της Ενωμένης Ευρώπης στην παγκοσμιοποίηση των μεταναστεύσεων όσο και για την Αφρική ως ηπείρου αποστολής στην Ευρώπη μεταναστών και προσφύγων.

Σε ιστορικό επίπεδο, το στοιχείο που αναδεικνύεται είναι ότι η θεσμοθέτηση και ιδεολογική οριοθέτηση της έννοιας της «Ευρώπης», της «ευρωπαϊκότητας» και του ρόλου των συγκεκριμένων εννοιολογήσεων στη μεταναστευτική κυβερνητικότητα συνδέονται άμεσα με την πολιτικοποίηση ιστορικών εξελίξεων και γεγονότων. Η πολιτικοποίηση αυτή βασίζεται στην ανάγκη διαμόρφωσης μιας ταυτότητας πάντοτε σε σχέση με κάποιους Άλλους, με κάτι Άλλο, πράγμα που σημαίνει ότι το «τι είναι Ευρώπη» ενέχει οπωσδήποτε διαδικασίες επιλεκτικών συμπεριλήψεων και αποκλεισμών. Έτσι, σε διαφορετικές κοινωνικοϊστορικές περιόδους, οι εικόνες και οι λόγοι για το «τι είναι Ευρώπη» προκύπτουν από διαδικασίες παραγωγής της διαφοράς: ποιος είναι ο

άλλος, ποιος ή ποιοι θα «αποκλειστούν» ως «άλλου» και ποιοι θα συμπεριληφθούν σε αυτό που ονομάζεται «Ευρώπη».¹⁸⁶

Αυτό που θα εξεταστεί εδώ είναι ο τρόπος με τον οποίο οι διαδικασίες παραγωγής των λογοθετικών, συμβολικών και φαντασιακών οριοθετήσεων για την Ευρώπη βρίσκονται σε συγχρονική σχέση με τις διαδικασίες παραγωγής της ενδοευρωπαϊκής και παγκόσμιας μετανάστευσης, όπως επίσης και με τους τρόπους με τους οποίους οι διαδικασίες αυτές μετασχηματίζουν την «ευρωπαϊκότητα», τη δυναμική της και τις δυνατότητες διεύρυνσής της ως «θέσης» ή «διαδικασίας ταυτότητας». Η παραγωγή μιας αφήγησης για την «Ευρώπη», η καθιέρωση εικόνων και αντιλήψεων για το «τι είναι Ευρώπη», δεν μπορεί να ιδωθεί αποκομμένη από τις κλίμακες και τα πεδία όπου οι εικόνες, οι λόγοι και οι αφηγήσεις για την Ευρώπη και τον ενιαιοποιημένο ρόλο της προσλαμβάνουν θεσμική νομιμοποίηση και ισχύ. Οι διηπειρωτικές σύγχρονες μεταναστεύσεις από την Αφρική προς τις χώρες της Ευρώπης αποτελούν πρόσφορο έδαφος για την εξέταση των σχέσεων μεταξύ των ρευστών «συνοριοποιήσεων» της ευρωπαϊκότητας και της παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων, στο πλαίσιο της διαμόρφωσης και θεσμοποίησης εικόνων και αφηγήσεων για την Ενωμένη Ευρώπη αλλά και του ρόλου της στην κυβερνητικότητα των μεταναστεύσεων.

Η Σάσεν¹⁸⁷ έχει παρατηρήσει εύστοχα ότι η μετανάστευση δοκιμάζει τη Νέα Τάξη, καθώς βρίσκεται στο κέντρο διασταυρούμενων διαδικασιών που σχετίζονται, αφενός, με την ανάγκη άρσης των συνοριακών ελέγχων στις ροές κεφαλαίου, πληροφοριών και υπηρεσιών, δηλαδή την αποεθνικοποίηση κεντρικών οικονομικών θεσμών, και, αφετέρου, με το κυριαρχικό δικαίωμα που έχει το εθνικό κράτος να ελέγχει τα σύνορα όταν πρόκειται για τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, για την επανεθνικοποίηση, δηλαδή, της πολιτικής. Είναι γεγονός, όμως, ότι, σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, η αποκλειστική αυτή δικαιοδοσία του κράτους επηρεάζεται και καθορίζεται από την παραγωγή της μεταναστευτικής πολιτικής σε επίπεδο υπερεθνικών ενώσεων, όπως είναι η Ε.Ε. Έτσι, η μετανάστευση εγείρει ζητήματα που από τη μία

¹⁸⁶ Βλ. D. Dunkerley – L. Hodgson – S. Konopacki – T. Spybey – A. Thomson, *Changing Europe. Identities, nations and citizens*, London and New York: Routledge, 2002, σ. 109-125· A. Paasi, «Europe as social process and discourse. Considerations of place, boundaries and identity», ό.π., σ. 7-28.

¹⁸⁷ Βλ. Σ. Σάσεν, *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Παπανδρέου Περικλής, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, σ. 125-184.

αποδεικνύουν την επέμβαση των κυβερνητικών επιλογών ενός κράτους –διεκπεραίωση αιτήσεων, αστυνόμευση συνόρων, σύλληψη και κράτηση σε αστυνομικά τμήματα, παραπομπή σε κέντρα κράτησης, έγκριση αδειών παραμονής– και, από την άλλη, αναδεικνύουν την παρέμβαση των υπερεθνικών ενώσεων, κρατικών και μη, στη διαχείριση της γραφειοκρατίας αλλά και την παραγωγή και εφαρμογή μιας ευρύτερης και διευρυμένης μεταναστευτικής πολιτικής.

Στον λόγο της μεταναστευτικής πολιτικής, η Ε.Ε παράγεται και αναπαρίσταται ως ένας ενιαιοποιημένος θεσμός με συγκεκριμένους ρόλους και λειτουργίες σε διεθνές και παγκόσμιο επίπεδο αναφορικά με την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης, αλλά και ως μια ενιαία θέση ταυτότητας η οποία αποδίδει στα υποκείμενα την ιδιότητα του ευρωπαίου πολίτη. Η «Ενωμένη Ευρώπη» θέτει τα όρια της διαφοροποίησής της από τις χώρες εκτός Ε.Ε. (τρίτες χώρες), όχι μόνο σε επίπεδο γεωγραφικών συννοριοποιήσεων –οι οποίες ελέγχονται από συγκεκριμένες θεσμικές εγκαταστάσεις, λ.χ. FRONTEX– αλλά και σε αυτό της ταυτότητας· μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας η οποία, στα επίσημα κείμενα και τις πρακτικές της Ε.Ε., αποκτά τον χαρακτήρα της συνοχής και της συλλογικότητας μέσω πολλαπλών χωρικών και συμβολικών αναπαραστάσεων.

Οι θετικές αναπαραστάσεις που κατασκευάζει η Ε.Ε. για την Ενωμένη Ευρώπη συνδέονται με παραμέτρους σε ηθικό, κοινωνικό και πολιτικοοικονομικό επίπεδο. Μέσα από τις λογοθετικές πρακτικές που η Ε.Ε εγκαθιδρύει σε Συνθήκες, Προγράμματα, Ανακοινώσεις, όσο και στο πεδίο που διαμορφώνεται από τις θεσμοποιήσεις και τις εργαλειακές τροπικότητες για την καθιέρωση και τη νομιμοποίηση του Συστήματος της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας, παράγονται αναπαραστάσεις που «εικονογραφούν» την Ευρώπη ως γεωγραφική, πολιτισμική, πολιτική και οικονομική κοινότητα με κοινές αξίες και διεκδικήσεις, κοινούς στόχους και κοινούς προσανατολισμούς. Η κοινότητα αυτή της Ενωμένης Ευρώπης διαμορφώνεται και εξελίσσεται, θεσμικά, συμβολικά και φαντασιακά, μέσω της παραγωγής και οριοθέτησης της ευρωπαϊκότητας.

Τόσο τα πραγματικά σύνορα, όσο και οι συμβολικές οριοθετήσεις μέσω των λόγων και των εικόνων, προσλαμβάνουν συγκεκριμένο ιστορικοποιημένο νόημα. Η νοσηματοδότηση αυτή εξαρτάται από τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες και ανάγκες παραγωγής των υποκειμενικοτήτων που μπορούν να συμπεριλαμβάνονται στην έννοια της ευρωπαϊκότητας αλλά και εκείνων που θεωρούνται «άλλες», αυτών που

αποκλίνουν από τους στόχους και τις αξίες της «ευρωπαϊκότητας». Η νοηματοδότηση αυτή, το συμβολικό νόημα που αποδίδεται στα σύνορα και τις οριοθετήσεις, επιτυγχάνεται, επίσης, μέσω των θεσμοθετήσεων που ενεργοποιούνται προκειμένου να αποδοθεί στις υποκειμενικότητες αυτές η ισχύς και το καθεστώς αλήθειας που η εκάστοτε Ευρώπη έχει ανάγκη προκειμένου να εμφανιστεί ως ενοποιημένος χώρος και ενοποιημένη ταυτότητα.

Από τα μέσα του 1990 και με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997), η δημιουργία και η εγκαθίδρυση του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» καθορίζει τις πολιτικές διαχείρισης των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μετανάστευση ως «κοινές αξίες και αρχές». Η ελεύθερη κυκλοφορία στα εσωτερικά σύνορα, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη προστασία και ασφάλεια των εξωτερικών συνόρων, κατασκευάζονται ως κοινές ευρωπαϊκές αρχές, οι οποίες προσδιορίζουν και την «ηθική» της ευρωπαϊκότητας. Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας (2007) και την εγκαθίδρυση της Συνολικής Προσέγγισης της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας (ΣΠΜΚ) και των Εταιρικών Σχέσεων με Τρίτες Χώρες η έμφαση δίνεται στην εξωτερική διάσταση των κοινών πολιτικών, οι οποίες δεν περιγράφονται πλέον ως κοινοτικές, αλλά ως ευρωπαϊκές. Επιπλέον, η έννοια για την Ευρώπη ως «Ένωσης» επικρατεί και καθορίζεται ως η λογοθετική και θεσμική πραγματικότητα του συνόλου των πολιτικών κυβερνητικότητας στο πεδίο της μετανάστευσης αλλά και όλων των ζητημάτων που σχετίζονται με τη μεταναστευτική κινητικότητα.

ΕΜΠΝΕΟΜΕΝΟΙ από την πολιτιστική, τη θρησκευτική και την ανθρωπιστική κληρονομιά της Ευρώπης, από την οποία αναπτύχθηκαν οι παγκόσμιες αξίες των απαράβατων και αναφαίρετων δικαιωμάτων του ανθρώπου, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας και του κράτους δικαίου [...]. [Η Ένωση] στις σχέσεις της με τον υπόλοιπο κόσμο προβάλλει και προωθεί τις αξίες της και τα συμφέροντά της και συμβάλλει στην προστασία των πολιτών της. Συμβάλλει στην ειρήνη, την ασφάλεια, την αειφόρο ανάπτυξη του πλανήτη, την αλληλεγγύη και τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των λαών, το ελεύθερο και δίκαιο εμπόριο, την εξάλειψη της φτώχειας και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση), «Συνθήκη της Λισαβόνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, υπογράφηκε στη Λισαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου 2007», (C 306), 17 Δεκεμβρίου 2007, σ.12-13, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

Οι «κοινές πρακτικές» και η «κοινή δράση» με στόχο την αντιμετώπιση των κοινωνικοπολιτικών μετασχηματισμών που συμβαίνουν σε γειτονικές χώρες της Ε.Ε. αλλά και την αποτελεσματική διαχείριση των μεταναστευτικών κινήσεων «επενδύονται» με συμβολικές σημασίες στην πρόσδεσή τους σε μια Στρατηγική ηθικής με πολιτισμικές προεκτάσεις. Έτσι, σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους ή εξαιτίας συγκεκριμένων κοινωνικοϊστορικών συμβάντων, οι λόγοι της Ε.Ε. για τη μεταναστευτική κυβερνητικότητα παράγονται με τρόπο ώστε να εντάσσονται σε ηθικά συστήματα και αναδύονται ως μορφές συμπεριφοράς, ως ηθικές πρακτικές οι οποίες, τελικά, τοποθετούν τις γεωμετρικές εξουσίας μεταξύ περιοχών και υποκειμένων σε μορφές «κοινών αρχών και αξιών». Με την «ηθικοποίηση» αυτή των πολιτικών ορθολογικοτήτων στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και των ζητημάτων που σχετίζονται με αυτή, η χωρική, φαντασιακή και θεσμική οριοθέτηση της ευρωπαϊκότητας γίνεται με όρους πολιτισμικούς, καθώς η Ευρωπαϊκή Ένωση εικονογραφείται ως έχουσα την πολιτισμική θέση και δυνατότητα να παράγει, να οργανώνει, να κατανέμει και να αξιολογεί τις πρακτικές και τις μορφές συμπεριφοράς για τη διαχείριση και τον έλεγχο των μεταναστευτικών κινήσεων.

Η λογοθετική, θεσμική, φαντασιακή και συμβολική κατοχύρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως κυρίαρχης εδαφικότητας σε παγκόσμιο επίπεδο συναρθρώνεται με τη συγχρονική παραγωγή του «πολίτη της Ε.Ε.». Η κοινή ταυτότητα του πολίτη της Ε.Ε. αναδύεται ως αφήγηση με διαστάσεις χωρικότητας και χρονικότητας, καθώς, προκειμένου να εγκαθιδρυθεί σε σχέσεις και πρακτικές, χρειάζεται να επαναπροσδιορίζεται και να νομιμοποιείται χωρικά αναπαράγοντας μία συγκεκριμένη εδαφικότητα, όπως επίσης να συντηρείται στον χρόνο και να επανατοποθετείται συγχρονικά με συγκεκριμένες κοινωνικοϊστορικές περιόδους. Για παράδειγμα, στο πρόγραμμα «Ευρώπη για τους πολίτες», η διατύπωση των στόχων του προγράμματος κάνει φανερή τη συνάρθρωση των διαστάσεων αυτών:¹⁸⁹

- να δώσει στους πολίτες την ευκαιρία να ανταλλάξουν εμπειρίες και απόψεις και να συμμετάσχουν στην οικοδόμηση μιας Ευρώπης ακόμα πιο προσιτής, δημοκρατικής

¹⁸⁹ Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή και τη συνολική αξιολόγηση του προγράμματος «Ευρώπη για τους πολίτες», COM(2015) 652, Βρυξέλλες 16.12.2015, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/evaluationreportefc2007-2013_el.pdf, τελευταία επίσκεψη 14/9/2020, σ. 2-3.

και με παγκόσμιο προσανατολισμό, ενωμένης στο πλαίσιο της πολιτισμικής της πολυμορφίας και εμπλουτισμένης μέσω αυτής, αναπτύσσοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την έννοια της ιθαγένειας της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

- να αναπτύξει αίσθημα ευρωπαϊκής ταυτότητας βασισμένης σε κοινές αξίες, κοινή ιστορία και κοινό πολιτισμό,
- να καλλιεργήσει το αίσθημα των ευρωπαίων πολιτών ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση τους ανήκει,
- να βελτιώσει την ανοχή και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των ευρωπαίων πολιτών, μέσα από τον σεβασμό και την προαγωγή της πολιτισμικής και γλωσσικής πολυμορφίας, συμβάλλοντας παράλληλα στον διαπολιτισμικό διάλογο.

Η διαδικασία διαμόρφωσης του ενιαιοποιημένου χώρου της Ευρώπης και της ευρωπαϊκότητας μέσα από την «αφηγηματική» και συμβολική εικονοποιία παράγει υποκειμενικότητες στον διασπορικό χώρο των σύγχρονων μεταναστευτικών κινήσεων. Τα παραγωγικά αποτελέσματα «σύνορα», «όρια», «ταυτότητες», «υποκειμενικότητες», «ευρωπαίος πολίτης», «ξένος μετανάστης» αναδύονται σε θεσμοποιήσεις και θεσμοποιητικές πρακτικές οι οποίες ανήκουν στο πολιτικό πεδίο της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας στον ευρύτερο χώρο της Ε.Ε. Αυτό σημαίνει ότι, στο πλαίσιο της διαχείρισης των μεταναστευτικών κινήσεων που παρατηρούνται και πραγματοποιούνται εντός ή και διαμέσου των «συνόρων» και των συμβολικών οριοθετήσεων της Ευρώπης, οι θεσμοποιήσεις αυτές προσφέρουν τους κανόνες, τους νόμους και τις γνώσεις για τον έλεγχο των μετακινήσεων, όπως και την αναγνώριση και επιβεβαίωση της κρατικής κυριαρχικότητας που ασκεί η υπερεθνική οντότητα «Ευρωπαϊκή Ένωση».

Επιπλέον, απαραίτητη στη θεσμοποίηση και στη διακριτή ταυτότητα της περιοχής της Ευρώπης είναι η χρήση συμβόλων. Στο πλαίσιο αυτό, το κοινό νόμισμα «ευρώ» μπορεί να θεωρηθεί ως μέρος της εγκαθίδρυσης της κοινής ευρωπαϊκότητας, αφού εντάσσεται στη διαδικασία δημιουργίας και καθιέρωσης εικόνων και συμβόλων που τοποθετούν την «Ευρώπη» σε ένα κοινό φαντασιακό της καθημερινής ζωής ως κοινό αφήγημα – το οποίο, ωστόσο, εξαρτάται από την αποτελεσματικότητα και την επιτυχία του «νομίσματος» αλλά και από τα επίπεδα εμπιστοσύνης που δημιουργεί.¹⁹⁰

Με τον τρόπο αυτό, τα θεσμοποιητικά όργανα και οι λογοθετικές τους πρακτικές εδαφικοποιούν μια κοινότητα, όπως αυτή της Ε.Ε. Η διαδικασία στοχεύει στην παραγωγή και διατήρηση μιας ταυτότητας «κοινότητας», γι' αυτό και οι εδαφικότητες

¹⁹⁰ M. Kaelberer, «The Euro and European Identity: Symbols, Power and the Politics of European Monetary Union», *Review of International Studies*, 30, April 2004, σ. 161-178.

που τη συστήνουν αναπαράγονται σε ποικίλους λόγους, πολιτισμικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, ασφάλειας. Η συμβολική και θεσμική παραγωγή της Ενωμένης Ευρώπης διαμορφώνει ένα πολύπλοκο δίκτυο, ένα ποικίλο περιεχόμενο όπου τα άτομα υποκειμενοποιούνται και αποκτούν θέσεις ταυτότητας. Αυτό που θα πρέπει να τονιστεί είναι ότι οι θεσμοποιήσεις και οι θεσμικές λογοθετικές πρακτικές της Ε.Ε αποτελούν ένα σύνολο αφηγημάτων για την Ευρώπη, είναι δηλαδή αφηγηματικές πρακτικές σχετικές με τις συμβολικές οριοθετήσεις των «περιοχών» που κατέχουν σημαίνουσα θέση στις γεωμετρίες εξουσίας για την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης. Έτσι, οι λόγοι και οι αφηγήσεις για την Ενωμένη Ευρώπη διαμορφώνουν κοινωνικοχωρικές ταυτότητες οι οποίες, ως «πολιτικές κατασκευές», έχουν καθοριστικό ρόλο στις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται μεταξύ των διαφορετικών περιοχών. Πέρα, όμως, από αυτό, οι κοινωνικοχωρικές ταυτότητες (ανα)παράγονται και νομιμοποιούνται μέσω κοινωνικών και πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών δημιουργώντας διαβαθμισμένες θέσεις και εικόνες υποκειμενοποίησης σχετικά με το ποιοι ανήκουν στο «εμείς» και ποιοι είναι οι «άλλοι».¹⁹¹

Παράδειγμα ενός τέτοιου είδους αφηγηματικής παραγωγής είναι το κείμενο του Manuel Castells «The Construction of European Identity».¹⁹² Εξηγώντας τους λόγους για τους οποίους είναι απαραίτητο να υπάρχει μια ενιαία ευρωπαϊκή ταυτότητα και αποδεχόμενος ότι, μετά τη δημιουργία του ευρώ και την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, η Ε.Ε αποτελεί μια ενιαία οικονομία, ο Castells τονίζει ότι οι κρίσεις και οι αναταράξεις στο παγκόσμιο οικονομικό πεδίο, οι διαφοροποιημένες αποκρίσεις τμημάτων του πληθυσμού και των ευρωπαϊκών χωρών στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όπως και η αυξανόμενη πολυεθνική σύσταση των περισσότερων χωρών της Ευρώπης με την ταυτόχρονη άνοδο εθνικισμών και φονταμενταλιστικών μορφωμάτων, δημιουργούν ένα χώρο επισφάλειας και αστάθειας. Γι' αυτό είναι αναγκαία η ανάδυση μια ευρωπαϊκής ταυτότητας στο όνομα της οποίας οι πολίτες της Ευρώπης θα είναι έτοιμοι να αντιμετωπίσουν από κοινού τα προβλήματα και να βρουν κοινές λύσεις. Για τον Castells, η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι περισσότερο ένας

¹⁹¹ Βλ. D. Newman – A. Paasi, «Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography», *Progress in Human Geography*, 22:2, 1998, σ. 186-207.

¹⁹² M. Castells, «The Construction of European Identity» στο M. J. Rodrigues (επιμ.), *The New Knowledge Economy in Europe*, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar, 2002, σ. 232-241.

δυναμικός σχεδιασμός προς τη δημιουργία μιας ευρύτερης πολιτισμικής συναίνεσης που θα βασίζεται σε κοινές αξίες. Η συναίνεση αυτή θα διαμορφωθεί ως κοινή αντίληψη σε ζητήματα όπως η κοινωνική προστασία των συνθηκών ζωής, η κοινωνική αλληλεγγύη, η σταθερή εργασία, τα εργασιακά δικαιώματα, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η διεύρυνση της δημοκρατίας, η ισότητα των φύλων. Ο σχεδιασμός αυτός για μια ενιαία ευρωπαϊκή ταυτότητα θα στηριχθεί σε θεσμικά όργανα, σε ευρωπαϊκές θεσμικές εγκαταστάσεις μέσω των οποίων θα κινητοποιηθούν οι ευρωπαϊκές κοινωνίες προς την υιοθέτηση των κοινών αξιών. Ο Castells επισημαίνει επίσης ότι οι μηχανισμοί αυτοί (εκπαίδευση, διαδίκτυο, πανευρωπαϊκά δίκτυα συνεργασίας σε πολλαπλά επίπεδα, κοινή αμυντική πολιτική κ.λπ.) θα δημιουργήσουν και θα προσφέρουν στις κοινωνίες τις υλικές εμπειρικές δυνατότητες για την ανάδυση και την ενίσχυση της κοινής αίσθησης και αντίληψης για την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Είναι σαφές ότι οι διαδικασίες διαμόρφωσης μιας κοινής αντίληψης για την Ευρώπη και ενός κοινού αισθήματος ανήκειν στην ευρωπαϊκή ταυτότητα προωθούνται μέσα από τα θεσμικά όργανα και τις λογοθετικές θεσμικές πρακτικές της Ε.Ε. Πράγματι, οι αφηγήσεις για τα σύνορα και τις οριοθετήσεις της Ευρώπης αρθρώνονται και προωθούνται μέσα από τις κεντρικές θεσμικές εγκαταστάσεις της Ε.Ε., με αποτέλεσμα το τι είναι Ευρώπη και ευρωπαϊκή ταυτότητα να συνδέεται άρρηκτα με τις διαδικασίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, όσο και με τις επιμέρους πρακτικές και δράσεις των κύριων θεσμοποιήσεων της ως προς τον έλεγχο και την κυβερνητικότητα των πληθυσμιακών κινήσεων στα εξωτερικά και εσωτερικά της σύνορα.¹⁹³

Διαφαίνεται, συνεπώς, ο καθοριστικός ρόλος που αποκτά η αφηγηματική και λογοθετική πρακτική των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε στη δημιουργία και (ανα)παραγωγή των εικόνων και των λόγων για την Ευρώπη, αλλά και τα στοιχεία που συνιστούν την κοινή ευρωπαϊκότητα. Στο πλαίσιο αυτό, η παραγωγή της μεταναστευτικής πολιτικής σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης υπάγεται στην εγκαθίδρυση συγκεκριμένων κοινωνικοϊστορικών λόγων και εικόνων σχετικά με τη μετανάστευση πληθυσμών από Τρίτες Χώρες. Η κυβερνητικότητα των μεταναστευτικών κινήσεων μέσα

¹⁹³ Βλ. D. Dunkerley – L. Hodgson – S. Konopacki – T. Spybey – A. Thomson, *Changing Europe. Identities, nations and citizens*, ό.π., σ. 109-125.

από τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. και τους λόγους για τον ενιαίο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνδέεται άμεσα με τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται μεταξύ περιοχών ή εντός μιας περιοχής, και οι οποίες διαμορφώνουν θέσεις υποκειμενοποίησης.

Η διασύνδεση της αφηγηματικής παραγωγής των συνοριοποιήσεων της Ενωμένης Ευρώπης και των Τρίτων χωρών, της θεσμικής λογοθετικής πρακτικής στην κυβερνητικότητα των μεταναστεύσεων από την Αφρική προς την Ευρώπη και των διαδικασιών υποκειμενοποίησης του μεταναστευτικού υποκειμένου αναδεικνύεται και διαφαίνεται στα προγράμματα και τις συνθήκες της Ε.Ε. που αφορούν τους μετανάστες και τους πρόσφυγες από τρίτες χώρες.¹⁹⁴ Στο πλαίσιο αυτό, η Αφρική αποτελεί εδαφικότητα η οποία, στην ευρωπαϊκή φαντασία, «συνοριοποιείται» μέσα από τη συστηματική διαφοροποίηση και τη διαφοροποιημένη λογοθετική πρακτική μεταξύ νόμιμης και παράνομης μετανάστευσης. Οι διαστάσεις αυτές της «συνοριοποίησης» και της παραγωγής αναπαραστάσεων και εικόνων για την Ε.Ε. και την Αφρική αποτελούν αποτελεσματικά εργαλεία για την «ευρωπαϊκή φαντασία» στο πεδίο της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης. Η Ενωμένη Ευρώπη, ως «κοινή ταυτότητα» και εδαφικότητα με «κοινή ιστορία, κοινό πολιτισμό και κοινές αξίες», διαμορφώνει τις οριοθετημένες και συνοριοποιημένες εδαφικότητες μέσα από την αναγκαία συνθήκη της (ανα)παραγωγής της φαντασίας για την κοινή ευρωπαϊκότητα, οι αξίες και οι αρχές της οποίας διασχίζουν τα σύνορα της εδαφικότητάς της και διαχέονται σε περιφέρειες που, στον κυρίαρχο θεσμικό λόγο, παράγονται ως τέτοιες που «αποκλίνουν» από τις αξίες αυτές, και, κατά συνέπεια, και από την ικανότητα κυβερνητικότητας. Έτσι, στη διάσταση αυτή της «ευρωπαϊκής φαντασίας», η Αφρική μπορεί να είναι ταυτόχρονα εδαφικότητα διεύρυνσης και διάχυσης των αρχών, των αξιών και των καλών πρακτικών της «ευρωπαϊκότητας», αλλά και ένα «ανασφαλές έξω» που δημιουργεί επισφάλεια και βαθμούς επικινδυνότητας για την «κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα» θέτοντας σε συνεχή

¹⁹⁴ Βλ. ενδεικτικά: H. M. Cross, «The EU Migration Regime and West African Clandestine Migrants», *Journal of Contemporary European Research*, 5:2, 2009, σ. 171-187· G. Pinyol, «‘Protecting Borders’? Managing Irregular Migration on the EU’s Southern Flank», στο *Immigration flows and the management of the EU’s southern maritime borders*, Documentos CIBOB Migraciones 17, Barcelona, December 2008, σ. 7-11· Triandafyllidou A. – Maroukis T., «The Case of the Greek Islands: The Challenge of Migration at the EU’s Southeastern Sea Borders» στο *Immigration flows and the management of the EU’s southern maritime borders*, ό.π., σ. 63-82.

επαναδιαπραγμάτευση την επείγουσα ανάγκη διαφύλαξης και ενίσχυσης των κοινών αξιών και αρχών της.

Για τη διεύρυνση και τη διάχυση των κοινών αξιών, αρχών και πρακτικών, η Ε.Ε. ενεργοποιεί τον λόγο της «ολοκλήρωσης» για την Αφρική. Στο πεδίο της Κοινής Στρατηγικής Αφρικής-ΕΕ (2007)¹⁹⁵ αναδύεται ένας λόγος στον οποίο τα σύνορα μεταξύ των δύο εδαφικοτήτων είναι ρευστά, η διασυνοριακότητα αποτελεί προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα της Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης ως προς την κινητικότητα και τη μετανάστευση και η διαπερατότητα των συνόρων τίθεται σε λογοθετική και θεσμική ισχύ, προκειμένου Αφρική και Ε.Ε., ως «ενιαίες» εδαφικότητες, να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν από κοινού και με αμοιβαία εμπιστοσύνη τη στρατηγική τους συνεργασία για τη διαχείριση της μεταναστευτικής κινητικότητας και των ζητημάτων που προκύπτουν.

Η Αφρική και η Ευρώπη έχουν ιστορικούς, πολιτισμικούς και γεωγραφικούς δεσμούς, ένα κοινό μέλλον καθώς και κοινότητα αξιών: σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη, δικαιοσύνη, ο κανόνας του δικαίου και της δημοκρατίας[...]. Η συνεργασία Αφρικής-ΕΕ για τη Μετανάστευση, την Κινητικότητα και την Απασχόληση στοχεύει στο να προσφέρει ολοκληρωμένες απαντήσεις στις προκλήσεις της μετανάστευσης, προς το συμφέρον και των δύο εταίρων, και με επικέντρωση στο να δημιουργηθούν περισσότερες και καλύτερες δουλειές στην Αφρική, στη διευκόλυνση της κινητικότητας και της ελεύθερης κυκλοφορίας των ανθρώπων στην Αφρική και στην ΕΕ, στην καλύτερη διαχείριση των μεταναστευτικών και προσφυγικών ρευμάτων, στις συνθήκες για πρόσβαση στην απασχόληση, στη δίκαιη μεταχείριση όλων των μεταναστών που βρίσκονται υπό καθεστώς διεθνούς δικαίου, στην εξεύρεση συμπαγών λύσεων σε προβλήματα που τίθενται από τα παράνομα μεταναστευτικά ρεύματα και την εμπορία ανθρώπων και στη διασφάλιση ότι η μετανάστευση και η κινητικότητα λειτουργούν για την ανάπτυξη.¹⁹⁶

Όσον αφορά την εικονοποιία για την Αφρική ως «ανασφαλούς εξωτερικού» για την ΕΕ και τις κοινές αξίες της ευρωπαϊκότητας, μέσα από τη λογοθετική και θεσμική παραγωγή αναπαραστάσεων στους θεσμικούς λόγους της Ε.Ε. για την Αφρική αναδύονται οι κυρίαρχες εικόνες για τη φτώχεια, την επισφάλεια, την ειρήνη, τις

¹⁹⁵ Council of the European Union, *The Africa-EU Strategic Partnership. A Joint Africa-EU Strategy*, Λισαβόνα, 9/12/2007, διαθέσιμο στο https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/97496.pdf, τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

¹⁹⁶ Στο Council of the European Union, *The Africa-European Union Strategic Partnership. Meeting Current and Future Challenges together*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, May 2011, σ. 15 και 135, διαθέσιμο στο <https://www.consilium.europa.eu/media/31039/qc3111092enc.pdf>, τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

εμπόλεμες συγκρούσεις, τις ανεξέλεγκτες μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, την έντονη απειλή από τις παράνομες-παράτυπες μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις, τη συνεχιζόμενη αστάθεια, την έλλειψη δημοκρατικών θεσμών και θεσμών δικαίου.¹⁹⁷

Η εξωτερική διάσταση της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας στην Ε.Ε. και οι διασυνοριακές σχέσεις που διαμορφώνονται και εγκαθίστανται με την Αφρική σε διηπειρωτικό, περιφερειακό και διμερές επίπεδο ενισχύουν τη λειτουργία μιας νεοαποικιακής συνοριοποίησης, κατά την οποία οι βαθμοί διαπερατότητας ή σκληρότητας των συνόρων για την εδαφικότητα-περιφέρεια «Αφρική» καθορίζονται από την ενεργοποίηση των πολιτικών ορθολογικότητας για την κυβερνητικότητα της εδαφικότητας-κέντρου «Ε.Ε.». Η Ευρωπαϊκή Ένωση, εγκαθιδρύοντας θετικές αναπαραστάσεις για τη δική της εδαφικότητα και κοινωνικοπολιτισμική ταυτότητα ως προς τον κοινωνικοοικονομικό και πολιτικοπολιτισμικό της ρόλο σε παγκόσμιο επίπεδο, κινείται μεταξύ των δύο αυτών διαδικασιών για τα σύνορα μέσω των οποίων παράγονται οι σύγχρονες «γεωγραφικές φαντασίες» για την Ευρώπη και την Αφρική. Οι διαδικασίες αποσυνοριοποίησης-επανασυνοριοποίησης, της τήξης αλλά και της σκληρότητας των συνόρων μεταξύ Ε.Ε. και Αφρικής, μέσα από τις λογοθετικές και θεσμικές πρακτικές τόσο για τις «κοινές αξίες και αρχές», τα κοινά οράματα και την από κοινού αντιμετώπιση των κοινών προκλήσεων, όσο και για τον διαχωρισμό, τη διαφοροποίηση μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. από τις τρίτες χώρες στο πεδίο της διαχείρισης της μεταναστευτικής κινητικότητας, παράγουν διαφοροποιημένους βαθμούς διαπερατότητας ή «κλεισίματος» των συνόρων για τις μορφές της νόμιμης και της παράνομης μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ε.Ε.

Ακολουθώντας την προσέγγιση του Didier Fassin για την ανθρωπιστική κυβερνητικότητα και τη σύγχρονη οικονομία της ηθικής στη διαχείριση της μεταναστευτικής και προσφυγικής κινητικότητας και των υποκειμένων της,¹⁹⁸ θα

¹⁹⁷ Βλ. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Επιχειρήσεις υποστήριξης της ειρήνης - συνεργασία της ΕΕ με τον ΟΗΕ και την Αφρικανική Ένωση*, «Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 7ης Ιουνίου 2016 σχετικά με τις επιχειρήσεις υποστήριξης της ειρήνης - συνεργασία της ΕΕ με τον ΟΗΕ και την Αφρικανική Ένωση», P8_TA(2016)0249, διαθέσιμο στο https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0249_EL.pdf, τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

¹⁹⁸ Βλ. ενδεικτικά: D. Fassin, «Introduction: Humanitarian Government» στο D. Fassin, *Humanitarian Reason. A moral history of the present*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 2012, σ. 1-17· D.Fassin – M. Pandolfi, «Introduction: Military and Humanitarian Government in the Age of

μπορούσαμε να πούμε ότι στις εταιρικές σχέσεις της Ε.Ε. με τις χώρες της Αφρικής στο πλαίσιο της ΣΠΜΚ αναδεικνύονται οι εντάσεις και οι παραδοξότητες μεταξύ των λόγων και των πρακτικών, από τη μία, για την προώθηση της ειρήνης, της ευημερίας, της ανάπτυξης, του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες της Αφρικής όπως και τη διευκόλυνση της νόμιμης κινητικότητας και, από την άλλη, για τη φύλαξη των συνόρων, τη διάχυση των συνοριοποιήσεων και των συνοριακών ζωνών, την καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης και των κυκλωμάτων που την ενισχύουν, τη δημιουργία διευρυμένων χώρων δράσης, θεσμών και φορέων για τον περιορισμό της κινητικότητας μεταναστών και προσφύγων. Σύμφωνα με τον Fassin, η ανθρωπιστική κυβερνητικότητα έχει αναδυθεί ως η κυρίαρχη εργαλειακότητα για τη διαχείριση αυτών, τους οποίους το ευρωπαϊκό φαντασιακό παράγει ως «ξένους», ως μη Ευρωπαίους. Ο ανθρωπισμός και η προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων έχει αναδειχθεί σε κυρίαρχο λόγο, ο οποίος συνδέει αναπόσπαστα τις αξίες με τα συναισθήματα προκειμένου να νομιμοποιήσει τις πρακτικές και τους λόγους για τη διαχείριση, τη ρύθμιση και την υποστήριξη των ανθρώπων και της ζωής τους με την παρέμβαση του κράτους, πολιτικών θεσμών, μη κυβερνητικών φορέων, διεθνών οργανισμών, περιφερειακών ή τοπικών διοικήσεων.

Για τον Fassin,¹⁹⁹ στις πολιτικές παρέμβασης που εντάσσονται στην ανθρωπιστική κυβερνητικότητα και εφαρμόζονται από την Ε.Ε. προς τρίτες χώρες, η Ευρώπη αναπαρίσταται ως ένας προνομιακός χώρος ειρήνης, σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κοινωνικής ασφάλειας. Γι' αυτό και είναι απαραίτητη η εγκαθίδρυση της διάκρισης και του διαχωρισμού μεταξύ των Ευρωπαίων και των μη Ευρωπαίων, ώστε να διατηρηθεί και να προφυλαχθεί ο χώρος αυτός από εκείνους που έρχονται έχοντας και αυτοί ανάγκη από αυτά τα προνόμια. Οι «μη Ευρωπαίοι» είναι αυτοί, η προέλευση και η κινητικότητα των οποίων θέτει στην Ευρώπη και στο φαντασιακό της το πρόβλημα της επισφάλειας και της απειλής του προνομιακού της χώρου. Προκειμένου, λοιπόν, να διατηρηθεί ως ένας χώρος δικαίου και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, χρειάζεται να διαχειριστεί την ανθρώπινη κινητικότητα προς αυτή

Intervention» στο D.Fassin – M.Pandolfi (επιμ.), *Contemporary States Of Emergency. The Politics of Military and Humanitarian Interventions*, New York: Zone Books, 2010, σ. 9-25.

¹⁹⁹ D. Fassin, «Ambivalent Hospitality. Governing the Unwanted», στο D. Fassin, *Humanitarian Reason. A moral history of the present*, ό.π. σ. 133-157.

κρατώντας, με τη δημιουργία «συνόρων», όσο το δυνατόν πιο χαμηλά τον αριθμό όσων εισέρχονται και διεκδικούν πρόσβαση στα δικαιώματα αυτά.

Ο έλεγχος των μετακινήσεων ενεργοποιεί τη λογοθετική και θεσμική υποκειμενοποίηση του πληθυσμού, μέσα από την παραγωγή υποκειμενικοτήτων που εμπίπτουν σε ιδιαίτερα καθεστώτα και ιδιότητες: «πολίτης», «αλλογενής», «μετανάστης», «πρόσφυγας».²⁰⁰ Εντός, όμως, των ιδιοτήτων αυτών εγκαθιδρύονται κατηγοριοποιήσεις οι οποίες νομιμοποιούν τις συμβολικές οριοθετήσεις που παράγονται λογοθετικά και αναδεικνύουν τις διαβαθμίσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Οι πολιτικές θεσμικές πρακτικές συνεργατικής κυβερνητικότητας της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική συμβαίνουν στο πεδίο της «διασυνοριακότητας», των σχέσεων, δηλαδή, στις οποίες ενέχονται καταστάσεις και μορφές διάσχισης συνόρων. Οι αναπαραστάσεις που η «ευρωπαϊκή φαντασία» διαμορφώνει και χρησιμοποιεί για τις ταυτότητες της δικής της εδαφικότητας και των «ευρωπαίων πολιτών», αλλά και της εδαφικότητας της Αφρικής και των Αφρικανών μεταναστών, μέσα από την εξωτερική διάσταση της οριοθέτησης «τρίτες χώρες», παράγουν συγκεκριμένες μορφές μεταναστευτικών υποκειμένων. Οι διαφορετικές αυτές μορφές υποκειμενικότητας συνδέονται με τις πρακτικές «συνοριοποίησης» των μορφών της μεταναστευτικής κινητικότητας και με την «ευρωπαϊκή φαντασία» για την ευρωπαϊκότητα και τις «αρχές» και τις πρακτικές της στην παγκόσμια μεταναστευτική κυβερνητικότητα.

Στους θεσμικούς λόγους της Ε.Ε. για τη σύνδεση της νόμιμης μετανάστευσης από τις χώρες της Αφρικής με την προώθηση της ανάπτυξης και στις δύο ηπείρους κυριαρχούν οι εικόνες των Αφρικανών μεταναστών ως υποκειμένων των οποίων η επιλογή και η πρακτική της μετανάστευσης αποτελεί ορθολογική εμπρόθετη δράση που προσανατολίζεται προς τις ανάγκες της αγοράς εργασίας και των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης, τόσο της Αφρικής όσο και της Ε.Ε. Η διαχείριση των μεταναστευτικών κινήσεων από χώρες της Αφρικής και η διακυβέρνησή της μέσα από πολλαπλές και διαφοροποιημένες κοινωνικοπολιτισμικές και πολιτικοοικονομικές πρακτικές συναρθρώνεται με τους αντικειμενικούς σκοπούς της Ε.Ε. στο πεδίο του παγκόσμιου καπιταλισμού και της νεοφιλελεύθερης λογικής στην κυβερνητικότητα.

²⁰⁰ Βλ. Η. Πετράκου – Θ. Ιωσηφίδης, «Γεωγραφικοί και Πολιτικοί Προβληματισμοί για τα Σύνορα και την Μετανάστευση», ό.π., σ. 44.

Η μετανάστευση και η κινητικότητα στο πλαίσιο της **στρατηγικής «Ευρώπη 2020»** σκοπό έχουν να συμβάλουν στον **δυναμισμό και την ανταγωνιστικότητα της ΕΕ**. Η εξασφάλιση ενός ευπροσάρμοστου εργατικού δυναμικού που διαθέτει τις αναγκαίες δεξιότητες και μπορεί να αντιμετωπίζει επιτυχώς τις διαρκείς δημογραφικές και οικονομικές αλλαγές συνιστά **στρατηγική προτεραιότητα** για την Ευρώπη. Υπάρχει επίσης επιτακτική ανάγκη βελτίωσης της αποτελεσματικότητας των πολιτικών για την **ενσωμάτωση** των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Οι πολιτικές που έχουν χαραχθεί πρέπει να αναθεωρηθούν και να ενισχυθούν ενόψει των πιεστικών προκλήσεων που αντιμετωπίζει η Ένωση στην αγορά εργασίας, ιδίως ενόψει των ελλείψεων στα επίπεδα δεξιοτήτων και των σοβαρών αναντιστοιχιών μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης απασχόλησης. Οι στρατηγικές για την αγορά εργασίας που καταστρώνονται για την ικανοποίηση των αναγκών και την προώθηση της ενσωμάτωσης των νομίμων μεταναστών, θα πρέπει να συζητούνται με τα κράτη-μέλη και να λαμβάνονται υπόψη στον διάλογο με τις χώρες-εταίρους στις περιπτώσεις που θα μπορούσαν να υπάρχουν αμοιβαία συμφέροντα.²⁰¹

Στις λογοθετικές πρακτικές της ΣΠΜΚ και της Στρατηγικής Συνεργασίας μεταξύ Αφρικής και Ε.Ε. για τη διαχείριση της μεταναστευτικής κινητικότητας, το «νόμιμο μεταναστευτικό υποκείμενο» από την Αφρική αναπαρίσταται ως αυτό που θα είναι ο φορέας της διηπειρωτικής αναπτυξιακής διαδικασίας, αφού αποκτήσει τις γνώσεις και τις δεξιότητες που είναι απαραίτητες για να προσαρμοστεί στις απαιτήσεις και τις συνθήκες της παγκόσμιας οικονομίας και της πολιτικής συνθήκης που η Ε.Ε. εκφράζει μέσα από τη σύγχρονη «ευρωπαϊκή φαντασία». Τόσο στα κείμενα της ΣΠΜΚ (2006, 2011) όσο και σε αυτά της Στρατηγικής Συνεργασίας Αφρικής-Ε.Ε. (2008-2010 και 2011-2013) αλλά και στα προγράμματα της Διαδικασίας Ραμπάτ (2006) για τις μεταναστευτικές οδούς από τη Δυτική Αφρική (Παρίσι 2008, Ντακάρ 2011, Ρώμη 2014), οι μετανάστες που μεταναστεύουν νόμιμα από την Αφρική αναπαρίστανται ως υποκείμενα που ωθούνται προς τις κοινωνίες της Ε.Ε. εξαιτίας των πολιτικοοικονομικών συνθηκών στην Αφρική. Έτσι, η Ε.Ε. θέτει ως στρατηγικό στόχο για τη μείωση των μεταναστευτικών πιέσεων από την Αφρική τόσο την καταπολέμηση της φτώχειας, όσο και τη δημιουργία ευκαιριών αξιοπρεπούς απασχόλησης στις αφρικανικές χώρες. Από την άλλη, οι χώρες της Ε.Ε. θα πρέπει να αντιμετωπίσουν το νόμιμο μεταναστευτικό υποκείμενο από την Αφρική ως ευκαιρία για την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των κοινωνιών τους και την ενίσχυση της διαπολιτισμικής συνύπαρξης. Στο πλαίσιο αυτό, το νόμιμο μεταναστευτικό

²⁰¹ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, *Η Συνολική Προσέγγιση της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας*, Βρυξέλλες, 18/11/2011, COM(2011) 743, ό.π., σ. 5.

υποκείμενο εντάσσεται σε κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές στρατηγικές που πειθαρχικοποιούν τη μετανάστευση και την κινητικότητα του με όρους επιλογών και συμπεριφορών προσαρμοσμένων σε παγκοσμιοποιημένους αναπτυξιακούς στόχους.

Έτσι, στο πεδίο της δημιουργίας και της ενίσχυσης των Εταιρικών Σχέσεων, της υιοθέτησης κοινών πρακτικών και αρχών και της συνεργασίας και επικοινωνίας μεταξύ χωρών καταγωγής και χωρών προέλευσης σε όλες τις κλίμακες (διηπειρωτικές, περιφερειακές, διμερείς), το νόμιμο μεταναστευτικό υποκείμενο αναπαρίσταται να έχει τη δυνατότητα και την ευκαιρία να κινείται μεταξύ των συνόρων, να αποτελεί ένα «διεθνικό» υποκείμενο που μπορεί, απρόσκοπτα και συνεχώς, να κινείται –χωρικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά– μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας προορισμού. Το νόμιμο μεταναστευτικό υποκείμενο τοποθετείται σε μια φυσικοποιημένη «διαεθνική» και διασυνοριακή αντίληψη της μεταναστευτικής του κίνησης, παράγεται ως ένα υποκείμενο που εξ ορισμού, λόγω της νομιμότητας της διηπειρωτικής του κινητικότητας, μπορεί να διασχίζει τα χωρικά, συμβολικά και θεσμικά σύνορα προς όφελος της χώρας καταγωγής αλλά και της χώρας προορισμού. Στο σημείο αυτό, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αναδεικνύεται η «φιγούρα» του «μεγάλου Ευρωπαίου»²⁰² ως εκείνο το αρσενικό, λευκό, υψηλής κουλτούρας υποκείμενο που υποστηρίζει την ειρήνη και τη συνεκτικότητα μεταξύ των εθνών και μπορεί να σταθεί ισάξια σε διαφορετικές χώρες διατηρώντας δίκτυα σε δύο ηπείρους διαθέτοντας συνδέσμους σε διάφορες περιοχές.

Οι θεσμικοί λόγοι της Ε.Ε. στο πλαίσιο της ΣΠΜΚ και της Στρατηγικής Εταιρικής Σχέσης με την Αφρική συνδέουν την επιτυχία και την αποτελεσματικότητα της διαχείρισης της νόμιμης μετανάστευσης με την αποτελεσματική καταπολέμηση της παράνομης-παράτυπης μετανάστευσης και του οργανωμένου εγκλήματος που σχετίζεται με αυτή. Στους λόγους της ΣΠΜΚ και της Στρατηγικής Συνεργασίας μεταξύ Αφρικής και Ε.Ε., το «παράνομο» μεταναστευτικό υποκείμενο παράγεται στο πεδίο συνάρθρωσης λογοθετικών και θεσμικών πρακτικών που κινούνται μεταξύ της προστασίας του ως θύματος και της «επικινδυνοποίησης» της μεταναστευτικής του κινητικότητας για την ασφάλεια των συνόρων και των χωρών προέλευσης και προορισμού. Οι λόγοι που το

²⁰² Βλ. Luisa Passerini, *Women in Europe, Women in Love: Searching for New Forms of Subjectivity*, The Ursula Hirschmann Annual Lecture in Gender and Europe, European University Institute, Florence, 20 May 2003, σ. 1-30 (κυρίως σ.6).

αναπαριστούν ως «θύμα» διαπλέκονται με τους λόγους για την προστασία των δικαιωμάτων του αλλά και με τους λόγους για την αναγκαιότητα ισχυροποίησης της προστασίας και της ασφάλειας των συνόρων.

Είναι προς το συμφέρον των χωρών προορισμού, διέλευσης και καταγωγής, να εργαστούν μαζί για να μειώσουν την παράτυπη μετανάστευση και να πολεμήσουν τα εγκληματικά δίκτυα που ενέχονται στο λαθρεμπόριο μεταναστών και στην εμπορία ανθρώπων (...) Αυτά θα πρέπει να ενισχυθούν περαιτέρω και να λειτουργήσουν σύμφωνα με τα θεμελιώδη δικαιώματα, τις αρχές του διεθνούς δικαίου και τις σχετικές διεθνείς δεσμεύσεις.²⁰³

Οι διαδικασίες κανονικοποίησης στην κυβερνητικότητα των σύγχρονων μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων από την Αφρική προς την Ευρώπη, στο πλαίσιο της «μεταναστευτικής-προσφυγικής κρίσης», με τις συνακόλουθες πρακτικές των συνόρων και των συνοριοποιήσεων σε επίπεδο Ε.Ε. αλλά και της νομοθεσίας στα κράτη-μέλη της, διαμορφώνουν το πεδίο στο οποίο οι δυϊστικές κατηγοριοποιήσεις φυσικοποιούν τη φυλετικοποίηση του «παράτυπου-παράνομου» μετανάστη. Η ισχυροποίηση των συνοριοποιήσεων και η ασφαλειοποίηση μέσω της έννοιας του συνόρου για τη διαχείριση της μεταναστευτικής και προσφυγικής κίνησης λειτουργούν ως πρακτικές λογοθετικής κατασκευής και φυσικοποίησης της διάκρισης μεταξύ «νόμιμου-παράνομου», αλλά και ως τροπικότητες φυλετικοποίησης της κοινωνικοπολιτικής παραγωγής της «παράνομοποίησης» του μετανάστη. Έτσι, η αναπαράσταση της «παραβίασης του συνόρου» μέσα από τα κείμενα, τις εικόνες και τις λογοθετικές πρακτικές, που συναρθρώνονται στο θεσμικό, νομικό και οικονομικό σύστημα της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας στην Ευρώπη αλλά και σε αυτό της καθημερινότητας στους αστικούς χώρους και τις γειτονίες, εγκαθιδρύουν τη φιγούρα του «παράνομου μετανάστη» και φυσικοποιούν την εγγραφή της σε αυτούς οι οποίοι τοποθετούνται στις φυλετικοποιημένες «θέσεις» που βρίσκονται πιο κοντά στον πόλο απόδοσης «μαύρων χαρακτηριστικών».²⁰⁴

²⁰³ European Commission, Migration and Home Affairs, *The Dakar Strategy. Third Euro-African Ministerial Conference on Migration and Development*, Dakar, 23/11/2011, σ. 5, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-is-new/news/pdf/dakar_strategy_ministerial_declaration_migration_and_development_en.pdf, τελευταία επίσκεψη 16/9/2010.

²⁰⁴ N. De Genova, «Spectacles of migrant ‘illegality’: the scene of exclusion, the obscene of inclusion», *Ethnic and Racial Studies*, 36:7, 2013, σ. 1180-1198.

Το «παράνομο-παράτυπο» μεταναστευτικό υποκείμενο πρέπει να «αναχαιτιστεί». Έτσι, στις πολιτικές διακυβέρνησης από τη ΣΠΜΚ της Ε.Ε. και στο πλαίσιο της Εταιρικής Σχέσης με την Αφρική, προωθείται η «φυσικοποίηση» της λογοθετικής και θεσμικής σύνδεσης της κινητικότητάς του με λογοθετικές πρακτικές ρίσκου, κόστους, επικινδυνότητας, απουσίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, εγκληματικών δραστηριοτήτων και θυματοποίησης. Ο λόγος θυματοποίησης και επικινδυνοποίησης της «παράνομης-παράτυπης» μετανάστευσης από την Αφρική παράγει το «παράνομο» μεταναστευτικό υποκείμενο ως τέτοιο που θέτει σε κίνδυνο και σε επισφάλεια τα οφέλη και τις θετικές συνέπειες της νόμιμης μετανάστευσης για την Ε.Ε. και την Αφρική. Ο «παράνομος μετανάστης» από την Αφρική, είτε ως θύμα είτε ως πηγή αποσταθεροποίησης της ασφάλειας και των αναπτυξιακών προοπτικών για τις δύο ηπείρους, «πειθαρχικοποιείται», μέσα από διαδικασίες και πρακτικές που σχετίζονται με μια νεοφιλελεύθερης λογικής κατάταξη και ιεραρχικοποίηση των μεταναστευτικών υποκειμένων, σε κλίμακες όπως: «όφελος-κόστος, «ευκαιρία-απειλή», «εμπρόθετος δράστης-θύμα».

Διαφαίνεται, έτσι, ο τρόπος διασύνδεσης της λογοθετικής πρακτικής για την προστασία των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε. και της παραγωγής του υποκειμένου «παράτυπος/ανεπιθύμητος μετανάστης» στο πλαίσιο των μεταναστευτικών κινήσεων από χώρες της Αφρικής προς την Ευρώπη. Στις λογοθετήσεις των προγραμμάτων, των συνθηκών, των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. δίνεται έμφαση στην προστασία των συνόρων, στον έλεγχο και τον περιορισμό της «παράνομης» μετανάστευσης από την Αφρική προς τις χώρες της Ευρώπης και γενικότερα στη λογική της ασφάλειας. Η παραγωγή και εγκαθίδρυση λόγων που είναι προσανατολισμένοι στην ασφάλεια και την προστασία και τονίζουν την επιτακτικότητα των μηχανισμών ελέγχου των πληθυσμών που μετακινούνται και των συνόρων που διασχίζουν παράγουν συγκεκριμένες κατηγορίες μεταναστευτικών υποκειμένων ως «απειλητικές» και «παράνομες». Στο πλαίσιο αυτό, το υποκείμενο «μετανάστης» παράγεται ως ο άλλος που «εισβάλλει» στο φαντασιακό ως απειλή. Η εικονοποιία για τους μετανάστες εκτός Ε.Ε., από τρίτες χώρες, συνδέεται αποκλειστικά σχεδόν με την Αφρική ή τη φτωχή Ασία, με αποτέλεσμα να

εγκαθιδρύονται λογοθετικά μεταναστευτικές υποκειμενικότητες που «φυλετικοποιούνται» πριν ακόμη διασχίσουν τα σύνορα και εισέλθουν στην Ευρώπη.²⁰⁵

Η παραγωγή και η διαχείριση των διαφορετικών μορφών της μεταναστευτικής κινητικότητας ενισχύει τον νομιμοποιητικό της ρόλο μέσα από τη διαχείριση των δικαιωμάτων των μεταναστών. Η διαχείριση των δικαιωμάτων των μεταναστών από τρίτες χώρες παράγει τα διαφορετικά μεταναστευτικά υποκείμενα και αποτελεί εργαλειακή τροπικότητα για την εγκαθίδρυση του καθεστώτος αλήθειας της ΣΠΜΚ και του Συστήματος της παγκόσμιας μεταναστευτικής κυβερνητικότητας. Στο πεδίο κατασκευής της νόμιμης και της παράνομης-παράτυπης μετανάστευσης από την Αφρική, η διαχείριση των δικαιωμάτων με όρους της παγκόσμιας οικονομίας αποτελεί εργαλείο πειθάρχησης των νόμιμων και παράνομων μεταναστευτικών υποκειμένων, τα οποία κανονικοποιεί μέσα από την ορθολογικότητα ενός βιοπολιτικού συστήματος κυβερνητικότητας του πληθυσμού.

Στο πεδίο ελέγχου της διηπειρωτικής μετανάστευσης από την Αφρική, η παραγωγή των υποκειμενικότητων του νόμιμου και του παράνομου μετανάστη εγκαθιδρύεται ως βιοπολιτική ορθολογικότητα από την οποία εξαρτάται η βελτίωση της ζωής των ανθρώπων, η κοινωνική και οικονομική εξέλιξη, η σταθερότητα, η ειρήνη, ο δημοκρατικός τρόπος εξουσίας, η πρόληψη της εξαθλίωσης του πληθυσμού με την καταπολέμηση «προβλημάτων» που αναπαρίστανται ως «πηγές εξαθλίωσης και αποσταθεροποίησης» (λ.χ. παράνομη-παράτυπη μετανάστευση).

Η αποτελεσματικότητα του ελέγχου της μετανάστευσης προωθείται και ενισχύεται όλο και περισσότερο μέσα από την εργαλειακή πολιτική διαχείριση των δικαιωμάτων των μεταναστών και τη σύνδεσή τους με κλίμακες αξιολόγησης σχετικά με το ποια μεταναστευτικά υποκείμενα είναι ικανά να προσαρμοστούν στην αποτελεσματικότητα αυτή. Η νεοφιλελεύθερη λογική «φυσικοποιεί» με όρους τάξης, «φυλής», φύλου, ικανότητας διαχείρισης του εαυτού, οικονομικής ανεξαρτησίας, την ποιότητα και την καταλληλότητα του νόμιμου και του παράνομου-παράτυπου μεταναστευτικού υποκειμένου. Μια τέτοια διαδικασία φυσικοποίησης παραπέμπει σε «κοινωνικό ευγονισμό», αφού διαχωρίζει και κατηγοριοποιεί τους μετανάστες σε

²⁰⁵ Βλ. D. Bigo, «International control and free movement in Europe», *International Control of the Red Cross*, 91:875, 2009, σ. 579-591.

«επιθυμητούς» και «ανεπιθύμητους», σε ικανούς και ανίκανους για προσαρμογή, σε αυτούς που «ταιριάζουν» στην παγκόσμια οικονομική αγορά και σε αυτούς που δεν διαθέτουν το οικονομικό και ανθρώπινο κεφάλαιο ώστε να «ταιριάζουν».²⁰⁶ Έτσι, οι υποκειμενικότητες των νόμιμων και των παράνομων-παράτυπων μεταναστών και η αξιολόγηση της καταλληλότητάς τους για πρόσβαση σε δικαιώματα συνδέεται με την ικανότητά τους να ανταποκριθούν και να «ταιριάζουν» στους μηχανισμούς ελέγχου και κυβερνητικότητας της μετανάστευσης που η Ε.Ε. εγκαθιδρύει μέσα από τη ΣΠΜΚ.

Ο έλεγχος της διηπειρωτικής μετανάστευσης από τη ΣΠΜΚ της Ε.Ε., έτσι όπως πραγματώνεται μέσα από τη διαχείριση των δικαιωμάτων των μεταναστών από την Αφρική, κανονικοποιεί τη νόμιμη και την παράνομη-παράτυπη μετανάστευση, «πειθαρχικοποιεί» και φυλετικοποιεί σε πολλαπλές κλίμακες το «νόμιμο» και το «παράνομο-παράτυπο» μεταναστευτικό υποκείμενο. Η διαχείριση των δικαιωμάτων και η τοποθέτηση των μεταναστευτικών υποκειμένων σε ιεραρχικές κλίμακες πρόσβασης σε αυτά μετατρέπεται σε διακυβερνητική ορθολογικότητα καθώς, με τον τρόπο αυτό, οι νόμιμοι μετανάστες κατασκευάζονται ως υποκείμενα που μπορούν να προσαρμοστούν στους σκοπούς και τις αρχές που θέτει η ΣΠΜΚ και, από την άλλη, οι παράνομοι-παράτυποι μετανάστες ως αυτοί που δεν «ταιριάζουν», που υποκειμενοποιούνται ως «ευάλωτα θύματα» αλλά και ως επικίνδυνοι για τη σταθερότητα και τις αξίες που η Ε.Ε. επιθυμεί να εγκαθιδρύσει στο πεδίο του Συστήματος της παγκόσμιας μεταναστευτικής κυβερνητικότητας.

Μέσα από τη σύνδεση της μεταναστευτικής κίνησης με την αγορά εργασίας και την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη, το Σύστημα της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας κατασκευάζει διαφοροποιημένους βαθμούς δυνατότητας διάσχισης των «συνόρων» και των συνοριοποιήσεων και «διαφοροποιημένες συμπεριλήψεις» για το νόμιμο μεταναστευτικό υποκείμενο.²⁰⁷ Οι διαφοροποιημένοι αυτοί βαθμοί διαπερατότητας των «συνόρων» συσχετίζονται με ιεραρχικοποιημένες κλίμακες πρόσβασης σε δικαιώματα. Οι προϋποθέσεις και οι διαδικασίες για τη δυνατότητα πρόσβασης στις νόμιμες

²⁰⁶ Βλ. J. Rajas, «Disciplining the human rights of immigrants: market veridiction and the echoes of eugenics in contemporary EU immigration policies», *Third World Quarterly*, 36:6, 2015, σ. 1129-1144.

²⁰⁷ Βλ. R. Andrijašević, *Έμφυλη μετανάστευση και διαφοροποιημένα δικαιώματα*, συνέντευξη στο ηλεκτρονικό περιοδικό Re-public, διαθέσιμο στο <https://www.republic.gr/?p=371>, τελευταία επίσκεψη 16/9/2020.

μεταναστευτικές διαδικασίες εγκαθιδρύονται ως νομιμοποιητικά εργαλεία της παγκόσμιας διάστασης και προσέγγισης της μετανάστευσης, γεγονός που οδηγεί στη διαμόρφωση, εγκαθίδρυση και ισχύ παγκοσμιοποιημένων κριτηρίων πρόσβασης στις νόμιμες μεταναστευτικές διαδικασίες και στα δικαιώματα για εργασία, άδεια παραμονής, βίζα, οικογενειακή επανένωση.

Έτσι, διαφορετικές κατηγορίες μεταναστών από την Αφρική «φυλετικοποιούνται» διαφοροποιημένα με βάση τη θέση τους σε ιεραρχικές κλίμακες τάξης, «φυλής», φύλου, οικονομικής δυνατότητας, πολιτισμικού κεφαλαίου (ανειδίκευτοι εργάτες, εποχικοί εργαζόμενοι, ερευνητές, σπουδαστές, επιχειρηματίες, επενδυτές, οικογενειακή συνένωση).²⁰⁸ Η καθιέρωση παγκοσμιοποιημένων κριτηρίων με τα οποία «πριμοδοτείται» η εικόνα ενός μεταναστευτικού υποκειμένου που είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της σύγχρονης παγκόσμιας αγοράς εργασίας και διαθέτει την ικανότητα να προσαρμόσει ανάλογα το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό του κεφάλαιο δημιουργεί διαφοροποιημένες ιεραρχικές τοποθετήσεις των νόμιμων μεταναστευτικών υποκειμένων και ορίζει «κανονικοποιητικές» αναπαραστάσεις σχετικά με το ποιο είναι το μεταναστευτικό εκείνο υποκείμενο που μπορεί να τα καταφέρει. Η φυσικοποιημένη αυτή σύνδεση της νόμιμης μετανάστευσης με την ανάπτυξη και την αναμόρφωση της Αφρικής, των χωρών και του πληθυσμού τους, καθιστά την πρόσβαση στις νόμιμες μεταναστευτικές οδούς διαδικασία φυλετικοποίησης. Η ΣΠΜΚ και οι δράσεις που ορίζει και αναλαμβάνει όσον αφορά τη διαχείριση της μετανάστευσης από την και στην Αφρική κατασκευάζει την εικόνα ενός διεθνικού νόμιμου μεταναστευτικού υποκειμένου που έχει τη δυνατότητα της απρόσκοπτης πρόσβασης στους πόρους, στη γνώση, στην πληροφορία, στις θεσμικές δομές που εγκαθίστανται στο μικροεπίπεδο της κρατικής πολιτικής και της κοινωνίας των πολιτών. Ενώ, λοιπόν, η κυρίαρχη «φυλετικοποίηση» που αναδύεται στη ρητορική της ΣΠΜΚ και της Εταιρικής Σχέσης με την Αφρική είναι αυτή που προκύπτει από τη φυσικοποιημένη σύνδεση της μορφής της κινητικότητας του νόμιμου μεταναστευτικού υποκειμένου με δυνατότητες διεθνικής οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και με ευκαιρίες οικονομικοπολιτικής και πολιτισμικής αναμόρφωσης στη χώρα προέλευσης

²⁰⁸ Βλ. St. Garner, «The European Union and the Racialization of Immigration, 1985-2006», *Race/Ethnicity: Multidisciplinary Global Contexts*, 1:1, 2007, σ. 61-87.

αλλά και στις κοινωνίες υποδοχής, οι διαφορετικοί τύποι του νόμιμου μεταναστευτικού υποκειμένου τοποθετούνται σε πολλαπλές κλίμακες φυλετικοποίησης, βάσει «φυλετικών», έμφυλων, ταξικών, πολιτισμικών, οικονομικών κριτηρίων.

Στο πεδίο παραγωγής του «παράνομου-παράτυπου» μεταναστευτικού υποκειμένου, η κυρίαρχη διαδικασία φυλετικοποίησης συνδέεται με τη «θυματοποίηση» των μεταναστών και την κατηγοριοποίησή τους σε «ευάλωτες» ομάδες εκμετάλλευσής τους από οργανωμένα δίκτυα λαθρεμπορίας ανθρώπων. Η διασύνδεση του καθεστώτος παρανομίας του παράτυπου μετανάστη με την εγκληματική διάσταση της μεταναστευτικής κινητικότητας αποτελεί βασική διακυβερνητική ορθολογικότητα για τον έλεγχο της μετανάστευσης από την Αφρική, αλλά και νομιμοποιητικό εργαλείο των αναπαραστάσεων που κατασκευάζει η «ευρωπαϊκή φαντασία» για την ευρωπαϊκότητα και τη διαφύλαξή της (με την ενίσχυση των συνοριοποιήσεων και του ελέγχου των συνόρων).²⁰⁹ Μέσα από την αναπαράστασή του ως θύματος ή ως φορέα της επικινδυνότητας και της επισφάλειας για τη διηπειρωτική ειρήνη και σταθερότητα, η φυλετικοποίηση του παράνομου μεταναστευτικού υποκειμένου αποτελεί τροπικότητα ενίσχυσης και διεύρυνσης του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» ως της κυρίαρχης θεσμοποίησης της «ευρωπαϊκής φαντασίας».

Η εγκαθίδρυση μιας συγκεκριμένης αφήγησης για το τι είναι Ευρώπη αλλά και των λόγων για τη συνεχώς αυξανόμενη ανάγκη διεύρυνσης και προστασίας των συνόρων της από τις «εξωτερικές» απειλές τοποθετεί τους μετανάστες από τρίτες χώρες, και συγκεκριμένα από την Αφρική, σε κλίμακες «φυλετικοποιημένης» υποκειμενοποίησης. Οι λογοθετικές πρακτικές και η εικονοποιία που διαμορφώνεται για την Ευρώπη, όπως και για τους μετανάστες που προέρχονται από χώρες εκτός Ε.Ε., παράγουν μεταναστευτικές υποκειμενικότητες οι οποίες, στο πλαίσιο της εξωτερικοποίησης των συνόρων της Ε.Ε., πρέπει να είναι «ελεγχόμενες» και διαχειρίσιμες, αφού συνιστούν απειλή για την Ευρώπη και την ευρωπαϊκότητα. Οι λόγοι και οι ρητορικές που αρθρώνονται από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα που παράγουν την μεταναστευτική πολιτική της Ε.Ε. καθιερώνουν διαφοροποιημένες κατηγορίες μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων σε πολλαπλές κοινωνικοχωρικές και εθνοφυλετικές κλίμακες. Η

²⁰⁹ Βλ. D. Fassin, «Policing Borders, Producing Boundaries. The Governmentality of Immigration in Dark Times», *Annual Review of Anthropology*, 40:1, 2011, σ. 213-226.

ευρωπαϊκή θεσμική αφήγηση για την κυβερνητικότητα των μεταναστευτικών κινήσεων προς τις χώρες της Ευρώπης και τον έλεγχο των συνόρων αναπαριστά την Ε.Ε ως μια πραγματική, συμβολική αλλά και φαντασιακή κοινότητα, η οριοθέτηση της οποίας βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη και διαπραγμάτευση – καθώς, τόσο στα εσωτερικά όσο και στα εξωτερικά της σύνορα, παράγει «περιοχές» και ταυτότητες οι οποίες εξαρτώνται από την ιστορικοποιημένη διαχείριση των σύγχρονων διηπειρωτικών μεταναστευτικών κινήσεων. Μέσα από λογοθετικά τοπία απειλής, προστασίας και ελέγχου των «συνόρων», η προβληματοποίηση των σύγχρονων μεταναστεύσεων από την Αφρική προς την Ευρώπη παράγει «παράνομες» και απειλητικές μεταναστευτικές υποκειμενικότητες και «φυλετικοποιεί» τους μετανάστες με πολιτικοοικονομικούς και πολιτισμικούς όρους, πριν ακόμη διασχίσουν τα σύνορα για να βρεθούν στις χώρες-κράτη της Ε.Ε.

Η έννοια της «κυριαρχικότητας» (sovereignty) και άλλες ιδέες, που έχουν νομιμοποιηθεί ως άρρηκτα στοιχεία της δυτικοευρωπαϊκής πολιτικοοικονομικής και πολιτισμικής «κληρονομιάς», έχουν αποκτήσει νομιμοποίηση και καθεστώς αλήθειας μέσα από τη χρήση της «φυλής» και της φυλετικοποίησης, ως τεχνικών κυβερνητικότητας στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και των σύγχρονων διαεθνικών μεταναστεύσεων, αλλά και της υπαγωγής των ευρωπαϊκών κρατών στις διαδικασίες ενοποίησής τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Πράγματι, στο πλαίσιο των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων από την Αφρική και την Ασία προς την Ευρώπη, οι έννοιες των δικαιωμάτων, της ισότητας, της πολυπολιτισμικότητας, του ανθρωπισμού αναδύονται ως λογοθετήσεις και υλικότητες οι οποίες οριοθετούνται από την άνοδο ακροδεξιών ιδεολογιών και πολιτικών μορφωμάτων που επαναδιεκδικούν μια ισχυρή εθνική κυριαρχικότητα ενάντια στην είσοδο μεταναστών και προσφύγων σε πανευρωπαϊκή κλίμακα. Το λογοθετικό πεδίο που διαμορφώνεται από τους ρατσιστικούς και εθνικιστικούς λόγους στις χώρες της Ε.Ε. αποτελεί ευρωπαϊκό λόγο, καθώς η ηγεμονοποίησή του στην ευρωπαϊκή πολιτική πραγματικότητα όχι μόνο έχει μετατοπίσει δεξιότερα την ιδεολογία των πολιτικών σχηματισμών στην Ευρώπη, αλλά και βρίσκεται

σε συμφωνία με τις πρακτικές της Ε.Ε. για τη διαχείριση της μετανάστευσης και την προστασία των συνόρων.²¹⁰

Η παραπάνω διαπραγμάτευση επικεντρώνεται στη θεσμική, «από τα πάνω», παραγωγή και εγκαθίδρυση της έννοιας της ευρωπαϊκότητας στα κείμενα των Συνθηκών και των Προγραμμάτων της Ε.Ε. για την κυβερνητικότητα της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική προς την Ευρώπη αλλά και τη διαμόρφωση εικόνων και αναπαραστάσεων για την Ενωμένη Ευρώπη και την Αφρική που ορίζουν το πλαίσιο των διαδικασιών υποκειμενοποίησης και των θέσεων ταυτότητας για τα υποκείμενα. Οι λόγοι που αρθρώνονται στα επίσημα κείμενα της Ε.Ε. για τις σχέσεις με την Αφρική και τις πολιτικές διαχείρισης της κινητικότητας από την αφρικανική ήπειρο –σε συνδυασμό με τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες ή περιόδους κρίσης για την Ευρώπη και τον ευρωμεσογειακό χώρο– παράγουν μια «ευρωπαϊκότητα» η οποία, ως έννοια και διαδικασία, φαίνεται να διαμορφώνεται και να εξελίσσεται εντασσόμενη στους σκοπούς της ευρωπαϊκής ενοποίησης και ολοκλήρωσης.

Σ' αυτό, λοιπόν, το υψηλό θεσμικό επίπεδο, η παραγωγή και η εννοιολόγηση της «ευρωπαϊκότητας», καθώς και των παραμέτρων που την συναποτελούν, όπως, για παράδειγμα, η έννοια της κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας και πολιτειότητας, αποτελεί κατά κύριο λόγο αποτύπωση των σχεδιασμών, των επιλογών και των πρακτικών μιας ευρωπαϊκής πολιτικής και οικονομικής ελίτ. Είναι αυτοί οι θεσμικοί δρώντες, ατομικοί ή συλλογικοί, οι οποίοι διαμορφώνουν, μέσα από τις Συνθήκες, τα Προγράμματα δράσης και τις Συμφωνίες, το πεδίο κυβερνητικότητας των πληθυσμών και τις αναπαραστάσεις και εικονοποιίες των συλλογικών ταυτοτήτων. Η ευρύτερη αυτή διαμόρφωση στο υψηλό θεσμικό πεδίο συμβαίνει σε ένα πλαίσιο όπου η έννοια της ευρωπαϊκότητας συνδέεται διαφοροποιημένα και ταυτόχρονα με γνωστικές, συναισθηματικές και προθεσιακές διαστάσεις. Οι διαστάσεις αυτές συσχετίζονται με τους στόχους της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, καθιερώνοντας τις αναπαραστάσεις ομοιότητας και κοινής ταυτότητας για τους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς, την ανάγκη πρόσδεσης στην κοινή ευρωπαϊκή αυτή ταυτότητα μέσα από το συναίσθημα του ανήκειν στην Ευρώπη, αλλά και με την πρόθεση και δράση για μεταφορά και διεύρυνση των πολιτικών πρακτικών για την

²¹⁰ Βλ. G. Colpani – S. Ponzanesi, «Introduction. Europe in Transition» στο G. Colpani – S. Ponzanesi (επιμ.), *Postcolonial Transitions in Europe. Contexts, Practices and Politics*. London: Rowman & Littlefield International, 2016, σ. 1-22.

«ευρωπαϊκότητα» σε υπερεθνικά ευρωπαϊκά επίπεδα. Πρόκειται για μια εννοιολόγηση της «ευρωπαϊκότητας» η οποία, μέσα από λογοθετικές πρακτικές και αναπαραστάσεις, επιχειρείται να συνδεθεί με την παραγωγή συλλογικών ταυτοτήτων, κοινής συνοχής και συνεκτικότητας και πολιτικής εμπρόθετης δράσης για την επίτευξη των στόχων της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ενοποίησης.²¹¹

Είναι γεγονός, όμως, ότι τα τελευταία χρόνια η εγκαθίδρυση μιας τέτοιας εννοιολόγησης για την ευρωπαϊκότητα όπως αυτής που επιχειρείται στο «από τα πάνω» θεσμικό επίπεδο των Συνθηκών, Προγραμμάτων, Συμφωνιών, αμφισβητείται καθώς η κρίση στην ευρωζώνη, οι ενδοευρωπαϊκές ανακατατάξεις και περιχαράκώσεις στο πλαίσιο της μεταναστευτικής και προσφυγικής κρίσης, η άνοδος των εθνικισμών και της ακροδεξιάς στο κοινωνικοπολιτικό σκηνικό πολλών κρατών-μελών της Ε.Ε. ενισχύουν τον ευρωσκεπτικισμό και αμφισβητούν την έννοια της «Ενωμένης Ευρώπης» αναδεικνύοντας την εμμένουσα δυναμική ενδοευρωπαϊκών διαχωρισμών μεταξύ Ανατολής-Δύσης και Βορρά-Νότου αλλά και την επάνοδο των ρατσισμών, των αποικιακού τύπου συνοριοποιήσεων «κέντρο-περιφέρεια» και τη φυλετικοποιημένη παραγωγή περιοχών και υποκειμένων στη βάση πολιτισμικών, ταξικών και εθνοφυλετικών διακρίσεων.²¹²

Στο δυναμικό και ενισχυμένο ανταγωνιστικό αυτό πλαίσιο για την «ευρωπαϊκότητα» και την «κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα», αναδεικνύεται το παράδοξο το οποίο, σύμφωνα με την Braidotti,²¹³ χαρακτηρίζει την ευρωπαϊκή ιστορία στην ύστερη μετανεωτερικότητα. Οι διαδικασίες μιας ταυτόχρονης παγκοσμιοποίησης και θραυσματοποίησης (fragmentation) αποτυπώνονται στο γεγονός ότι η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης συμπίπτει με την ανάδυση μικροεθνικιστικών συνόρων σε όλα τα επίπεδα στην Ευρώπη. Η ενοποίηση συνυπάρχει με το κλείσιμο των συνόρων. Η κοινή

²¹¹ Βλ. H. Best – G. Lengyel – L. Verzhichelli, «Introduction: European integration as an elite project» στο H. Best – G. Lengyel – L. Verzhichelli (επιμ.), *The Europe of Elites. A Study into the Europeaness of Europe's Political and Economic Elites*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2012, σ. 1-13.

²¹² Βλ. S. Arat-Koc, «Contesting or Affirming 'Europe'? European Enlargement, Aspirations for 'Europeaness' and New Identities in the Margins of Europe», *Journal of Contemporary European Studies*, 18:2, 2010, σ. 181-191· J. Fitz Gibbon – B. Leruth – N. Startin (επιμ.), *Euroscepticism as a Transnational and Pan-European Phenomenon: The Emergence of a New Sphere of Opposition*, London and New York: Routledge, 2017.

²¹³ R. Braidotti, «On Becoming Europeans» στο L. Passerini – D. Lyon – E. Capussoti – I. Laliotou (επιμ.), *Women Migrants from East to West. Gender, Mobility and Belonging in Contemporary Europe*, New York and Oxford: Berghahn Books, 2010, σ. 23-44.

ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη και το κοινό νόμισμα συνυπάρχουν με την εσωτερική θραυσματοποίηση και την περιφερειοποίηση. Μια νέα, δήθεν μεταεθνική, ταυτότητα συνυπάρχει με την επιστροφή της ξеноφοβίας και του ρατσισμού.

Στην παραδοξότητα του ευρωπαϊκού αυτού ιστορικού πλαισίου, το ζητούμενο είναι αφενός να επαναπροσδιοριστούν και να επανέλθουν στο προσκήνιο της ευρωπαϊκής πραγματικότητας και φαντασίας οι «από τα κάτω» εννοιολογήσεις της ευρωπαϊκότητας και της ευρωπαϊκής ταυτότητας και αφετέρου να επανατοποθετηθούν οι «από τα πάνω» πολιτικοπολιτισμικές στρατηγικές της Ε.Ε. στις νέες μεταεθνικές και ετερογενείς πολυπολιτισμικές συνθήκες της Ευρώπης. Στη συνάρθρωση των δύο αυτών επιπέδων εννοιολόγησης της «ευρωπαϊκότητας», εκείνο που θα πρέπει να αναδειχθεί είναι οι διαδικασίες με τις οποίες η σύγχρονη μεταναστευτική κινητικότητα και παρουσία των μαύρων μεταναστών και προσφύγων στην Ευρώπη μπορεί να συνδεθεί με την αποδόμηση και τον μετασχηματισμό της ευρωκεντρικής, λευκής, «από τα πάνω» παραγωγής και εννοιολόγησης της «ευρωπαϊκότητας» και να διαταράξει την αναπαράσταση της ευρωπαϊκής ταυτότητας ως τέτοιας που δομείται στον δυισμό «κέντρο-περιφέρεια».

Σύμφωνα με την Braidotti, για τη μεταευρωκεντρική και μεταεθνική προοπτική της Ε.Ε. είναι απαραίτητη μια διαδικασία συνειδητοποίησης που θα συνδέεται με την κριτική προς τον αυτόκλητο ιεραποστολικό ρόλο της Ευρώπης ως του υποτιθέμενου κέντρου του κόσμου. Χρειάζεται μια επανατοποθέτηση της Ευρώπης σήμερα, όχι πια ως κέντρου, αλλά ως μιας περιφέρειας του κόσμου. Η παγκόσμια μετανάστευση, αμφισβητώντας το επιχείρημα για μια δήθεν ομοιογένεια των ευρωπαϊκών εθνών-κρατών και της Ε.Ε., θέτει στο επίκεντρο τους έμφυλους, φυλετικούς, εθνοτικούς «άλλους» ως εκείνους οι οποίοι, μολονότι αποκτούν αρνητικό πρόσημο στη διαδικασία σύστασης της ταυτότητας του ευρωπαϊκού Έθνους και η φυλετικοποιημένη, στιγματισμένη αναπαράστασή τους επιτρέπει στους Ευρωπαίους να παγκοσμιοποιούν την λευκότητά τους, μπορούν, μέσα από την πολυπλοκότητα, την αμφιθυμία και την πολυθεσιακότητα της υποκειμενικότητάς τους, να αποδομήσουν τις ηγεμονικές τάσεις της ευρωπαϊκής ταυτότητας και να προσδώσουν στο ευρωπαϊκό υποκείμενο την ιστορική τοποθέτησή

του, τη νομαδικότητα, τη συνεχή μετάβαση μεταξύ διαφορετικών ταυτοτικών διαμορφώσεων.²¹⁴

Στο πλαίσιο της μετααποικιακής οπτικής στην ιστοριογραφία,²¹⁵ η κριτική στον ευρωκεντρισμό αναδεικνύεται σε σημαντική διάσταση για την μελέτη των νέων τρόπων ανάδυσης της υποκειμενικότητας των «άλλων». Στην μετααποικιακή συνθήκη, η μελέτη της διαεθνικής μετανάστευσης ως μορφή κινητικότητας και παραγωγής νέων υποκειμενικοτήτων, χρειάζεται να γίνεται μέσα από την αποδόμηση της ευρωκεντρικής προσέγγισης στην ιστορική ανάδυση της υποκειμενικότητας, την «περιφερειοποίηση»²¹⁶ του ευρωπαϊκού χώρου και την κατανόησή του ως μιας περιφέρειας του παγκόσμιου και όχι ως του κέντρου, καθώς και τον ρόλο των υπεξούσιων υποκειμένων²¹⁷ στον μετασηματισμό της έννοιας της ευρωπαϊκότητας.

Σημαντικό για την κριτική στον ευρωκεντρισμό και για την αποδομητική μελέτη της ευρωπαϊκής υποκειμενικότητας είναι το έργο της Luisa Passerini.²¹⁸ Για την Passerini, στο πλαίσιο της αντιευρωκεντρικής κριτικής, η ιστορική διασύνδεση του ρόλου της υποκειμενικότητας και του συναισθήματος με τη διαμόρφωση των εικόνων, των εννοιών και των ιστορικών εμπειριών της ευρωπαϊκότητας είναι απαραίτητη. Με τον τρόπο αυτό καθίσταται εφικτή η κριτική του ευρωκεντρισμού «από τα μέσα», από τη σύγκλιση της πολιτικής πρακτικής και των συναισθημάτων, κάτι που βασίζεται στην ανάγκη για κριτική ανανέωση της σύνδεσης μεταξύ των ευρωπαϊκών πολιτικών και της ζωής, της καθημερινότητας των ανθρώπων. Για την Passerini,²¹⁹ παρά τη σύνδεση της έννοιας της ευρωπαϊκής ταυτότητας με την ιδέα για μια ενωμένη Ευρώπη, τα δύο αυτά χρειάζεται να διατηρούνται διαχωρισμένα στην ιστορική διαπραγμάτευσή τους, καθώς η

²¹⁴ R. Braidotti, «On Becoming Europeans», ό.π., σ. 23-44.

²¹⁵ Βλ. Ι.Λαλιώτου, «Μετααποικιακή συνθήκη και Ιστορία», στο Α. Αθανασίου (επιμ.) *Αποδομώντας την Αυτοκρατορία. Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*, Αθήνα: νήσος, 2016, σ. 73-96· Α. Αθανασίου, «Εισαγωγή. Για μια κριτική αναθεώρηση της έκκεντρης νεωτερικότητας», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Αποδομώντας την Αυτοκρατορία. Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*, ό.π., σ. 9-21.

²¹⁶ Βλ. D. Chakrabarty, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton: Princeton University Press, 2000.

²¹⁷ Βλ. G.Ch. Spivak, *Μπορούν οι υποτελείς να ομιλούν;* (μτφρ. Χλόη Κολύρη), Αθήνα: Επέκεινα, 2018.

²¹⁸ Βλ. I. Laliotou, «On Luisa Passerini: subjectivity, Europe, affective historiography», *Women's History Review*, 25:3, 2016, σ. 408-426.

²¹⁹ L. Passerini, «From the Ironies of Identity to the Identities of Irony», στο A. Pagden (επιμ.), *The Idea of Europe From Antiquity to the European Union*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press – Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2002, σ. 191-208.

ταυτότητα είναι ένα πεδίο δυναμικό και μεταλλασσόμενο που κυμαίνεται από την καθημερινή ζωή και τις υλικές και συναισθηματικές της διαστάσεις μέχρι τις υψηλές και λαϊκές πολιτισμικές εκδοχές των ελίτ και των μαζών. Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στη σύγχρονη συνθήκη των μεταναστεύσεων μέσα στην ίδια την Ευρώπη αλλά και προς την Ευρώπη από τρίτες χώρες, η κινητικότητα των ανθρώπων αλλάζει δραστικά το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της σκέψης πάνω στην έννοια της ευρωπαϊκότητας, μετασχηματίζοντάς τη μέσα από τις ιστορίες, τις ζωές, τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τις διαδρομές εκείνων που έρχονται, μένουν ή φεύγουν από την Ευρώπη.

Για την Passerini, όπως παρατηρεί η Λαλιώτου,²²⁰ η ξενότητα αποτελεί συστατικό στοιχείο του ευρωπαϊσμού. Πράγματι, η διαφορά και η ετερότητα του άλλου ή των άλλων εντός της Ευρώπης, όπως και οι πολλαπλές ταυτότητες που προκύπτουν από τις διασχίσεις των πραγματικών, συμβολικών και φαντασιακών συνόρων αναδεικνύουν το γεγονός ότι οι ιστορίες «από τα κάτω», αυτών που ζουν και μετακινούνται στην Ευρώπη, διαταράσσουν και επαναπροσδιορίζουν τη σχέση και τη διυποκειμενικότητα του εαυτού με τον άλλο, στο πλαίσιο του ποιος είναι ή αισθάνεται Ευρωπαίος, αν ανήκει στην Ευρώπη και ποια Ευρώπη είναι αυτή και, τελικά, δίνουν στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας την κοινωνικοϊστορικότητά της και τον χαρακτήρα των πολλαπλών θέσεων ταυτοποίησης και υποκειμενοποίησης.

Το ερώτημα, λοιπόν, που προκύπτει είναι σε ποιο βαθμό οι «από τα πάνω» διεργασίες για την παραγωγή μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας αποτυπώνονται στο «από τα κάτω» επίπεδο, αυτό της καθημερινότητας των ευρωπαίων πολιτών αλλά και αυτών που δεν συγκαταλέγονται στην «ευρωπαϊκή πολιτειότητα».

Τι σημαίνει, δηλαδή, «ευρωπαϊκότητα» και «ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη» για την καθημερινότητα των διαφορετικών και ετερογενών ανθρώπων και πληθυσμών της Ευρώπης; Ειδικότερα, με ποιες διαστάσεις και σε σχέση με ποιους παράγοντες συνδέεται η ευρωπαϊκή ταυτότητα και η ευρωπαϊκότητα; Έτσι, το ζητούμενο στο εθνογραφικό, «από τα κάτω» επίπεδο, είναι να διαφανούν και να περιγραφούν οι πολλαπλές κλίμακες «φυλετικοποίησης» των «μαύρων» μεταναστών και η ιεραρχημένη τοποθέτησή τους σε βαθμούς διαπερατότητας των «συνόρων» και κλίμακες του ανήκειν, αλλά και να αναδειχθούν μέσα από τις ιστορίες τους οι διαφοροποιημένες μορφές υποκειμενοποίησής

²²⁰ Βλ. Ι. Laliotou, 2016, ό.π., σ. 4.

τους σε σχέση με τη ζωή τους σε μια ευρωπαϊκή χώρα και του τρόπου που συνδέουν τις εννοιολογήσεις για την Ευρώπη και την ευρωπαϊκότητα, έτσι όπως οι ίδιοι-ες την κατανοούν και την προσεγγίζουν βάσει των εμπειριών τους, της μνήμης τους και των μελλοντικών τους σχεδιασμών.

2.2.2 «Εθνικές» κλίμακες παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικότητων

Στον χώρο των σύγχρονων μεταναστευτικών κινήσεων και των ζητημάτων που εγείρονται σχετικά με την παραγωγή και τις διεκδικήσεις των μεταναστευτικών υποκειμένων στην παρουσία τους στα κράτη της Ε.Ε, οι έννοιες του έθνους-κράτους, των εθνικών ταυτοτήτων και των εθνικισμών τίθενται σε επαναδιαπραγμάτευση και προκαλούν νέες συζητήσεις, κυρίως στο πλαίσιο της ιθαγένειας, της ιδιότητας του πολίτη, της νομιμοποίησης των μεταναστών και της βιοπολιτικής κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, όπως επίσης και στο επίπεδο της ανάδυσης και ενίσχυσης, στο κοινωνικοπολιτικό πεδίο, ακραίων μορφών και μορφωμάτων εθνικισμού, ξеноφοβίας και αντιμεταναστευτικών δράσεων. Έτσι, είτε πρόκειται για θεώρηση περί μεταεθνικών μορφωμάτων και διαέθνους²²¹ είτε για πολιτική οικονομία της νέας και ευέλικτης μορφής της ιδιότητας του πολίτη –η οποία εντοπίζεται στην κυβερνητικότητα των σύγχρονων διεθνικών κινήσεων από τις μετααναπτυξιακές στρατηγικές του κράτους–,²²² η έννοια του έθνους και της εθνικής ταυτότητας συνδέεται πολλαπλώς με την παραγωγή υποκειμενικότητων και υποκειμένων, ρευστών τοπικοτήτων και εντοπισμένων κλιμάκων.

Στην παρούσα προβληματική, η έννοια του έθνους θα συνδεθεί με τις άνισες γεωγραφίες τοποθέτησης των μεταναστευτικών υποκειμένων, έτσι όπως αυτές παράγονται από τις διαδικασίες της βιοπολιτικής κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και των μεταναστών, και τη φυλετικοποίηση της εθνοφυλετικής διαφοράς. Αυτό σημαίνει ότι, στο πλαίσιο των πρακτικών και των θεσμοποιήσεων για τον έλεγχο και τη διαχείριση των μεταναστευτικών κινήσεων προς τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες, κατασκευάζονται «εθνικές κλίμακες» σε πολλαπλά και διαφοροποιημένα πεδία, οι οποίες

²²¹ A. Appadurai *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, (μτφρ. Κώστας Αθανασίου), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014.

²²² A. Ong, *Flexible Citizenship. The Cultural Logics of Transnationality*, ό.π.

έχουν ως αποτέλεσμα να τοποθετούν συγκεκριμένες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες σε διαβαθμισμένες φυλετικοποιημένες θέσεις ως προς την ιδιότητα του πολίτη. Μπορεί, για παράδειγμα, να διατυπωθεί η υπόθεση ότι στην παραγωγή της μεταναστευτικής πολιτικής και στις θεσμικές λογοθετικές πρακτικές που αναπτύσσονται, το έθνος και η εθνική ταυτότητα αποτελούν βιοπολιτική στρατηγική μέσω της οποίας ενεργοποιούνται διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης.

Όπως παρατηρεί ο Fassin,²²³ η εθνικότητα και η εθνική καταγωγή δεν επαρκούν πια για να αποτελέσουν τη βάση για τον αποκλεισμό του Άλλου. Σε συγκεκριμένες σχέσεις της καθημερινότητας, όπως όταν ένας ιδιοκτήτης αρνείται να νοικιάσει το σπίτι του, ένας εργοδότης απορρίπτει μια αίτηση για εργασία ή ένας αστυνομικός σταματάει στο δρόμο κάποιον για έλεγχο στα χαρτιά του, τα κριτήρια για τον αποκλεισμό του άλλου αποδεικνύονται φαινομενολογικά και προσανατολισμένα προς την εξωτερική εμφάνιση και, κυρίως, το χρώμα του δέρματος. Με τον τρόπο αυτό στοχοποιούνται άνθρωποι οι οποίοι ταυτοποιούνται ως μη Ευρωπαίοι, όπως για παράδειγμα αυτοί που προέρχονται από τη βόρεια ή την υποσαχάρια Αφρική. Έτσι, ο διαχωρισμός δεν αφορά πια αποκλειστικά την εθνικότητα, αλλά την ευρωπαϊκή ή μη ευρωπαϊκή καταγωγή. Σύμφωνα με τον Fassin, η άρνηση νομιμότητας για το φυλετικοποιημένο σώμα βασίζεται στην απόδοση στον άλλο μιας ανυπέρβλητης διαφοράς. Ο φυλετικοποιημένος άλλος είναι αυτός που βρίσκεται ήδη εντός του «εθνικού χώρου», της «εθνικής επικράτειας», αμφισβητώντας την κοινωνική κανονικότητα. Στη βιοπολιτική της ετερότητας, καθώς ο φυλετικοποιημένος άλλος αναγνωρίζεται ως αυτός που δεν φέρει τη νομιμότητα, το σώμα του αποτελεί πεδίο εγχάραξης των πολιτικών για τη μετανάστευση, τόσο από την πλευρά του κράτους όσο και από αυτή της κοινωνίας των πολιτών.

Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς και των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων, μέσα από τη διαχείριση (δια)εθνικών ταυτοτήτων στην ελληνική κοινωνία, στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και από τις αρχές του 1990, χρειάζεται να αναδειχθεί τόσο στο «από τα πάνω» επίπεδο, σε αυτό δηλαδή των επίσημων εθνικών και κρατικών πολιτικών, λόγων και ρυθμίσεων, όσο και στο «από τα κάτω» επίπεδο της

²²³ D. Fassin, «The Biopolitics of Otherness: Undocumented Foreigners and Racial Discrimination in French Public Debate», *Anthropology Today*, 17:1, 2001, σ. 3-7.

καθημερινότητας, σε αυτό των καθημερινών πρακτικών και σχέσεων.²²⁴ Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Παπαταξιάρχης:

Χρειαζόμαστε ένα πλαίσιο που να αναγνωρίζει το γεγονός ότι ο τρόπος παραγωγής της διαφοράς που καταγράφουν οι ανθρωπολόγοι δεν είναι μία απλή προέκταση του εθνικιστικού λόγου στο επίπεδο της καθημερινότητας, ένα είδος αποτυπώματος του εθνικισμού στις συνειδήσεις των «απλών ανθρώπων» που «εκκοινωνίζονται» από τα πάνω ώστε να υπηρετήσουν πιστά το εθνικιστικό πρόταγμα, αλλά ότι αποτελεί, αντίθετα, μια αναδημιουργική ανακατασκευή των επίσημων προδιαγραφών, η οποία συντελείται μέσα από αναμειγνύσεις ετερογενών στοιχείων, συνθέσεις και επιλεκτικές χρήσεις στη βάση της κοινωνίας.²²⁵

Αυτό σημαίνει ότι χρειάζεται να προβληματοποιηθεί και να ιστοριοποιηθεί ό,τι αποτελεί ιστορικά δεδομένη «αλήθεια» σχετικά με την εθνική ταυτότητα και να εξεταστεί με ποιον τρόπο διαμορφώνονται οι αποκρίσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στην εθνοπολιτισμική διαφορά – η οποία, από τη δεκαετία του 1990, αναδεικνύεται μέσα από τις ποικίλες μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ελλάδα. Έτσι, η παραγωγή των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων αλλά και η διαχείριση της εθνοπολιτισμικής διαφοράς χρειάζεται να αναλυθεί και να ερμηνευθεί σε δύο επίπεδα, που είναι διακριτά και σχετικά αυτόνομα, ενώ ταυτόχρονα συναρθρώνονται και αλληλοτεμνόνται. Από τη μία, λοιπόν, είναι το μακροεπίπεδο του επίσημου κρατικού λόγου, όπως αυτός αρθρώνεται στις θεσμικές πολιτικές και λογοθετικές πρακτικές και, από την άλλη, το μικροεπίπεδο του ανεπίσημου λόγου, των καθημερινών άτυπων πρακτικών και σχέσεων.

Σχετικά με το μακροεπίπεδο του επίσημου κρατικού λόγου και των θεσμικών πρακτικών, αυτό που ενδιαφέρει να σκιαγραφηθεί είναι ο τρόπος με τον οποίο, στις επίσημες κρατικές λογοθετικές και πολιτικές πρακτικές για τη μετανάστευση και τους μετανάστες, η «εθνική ταυτότητα», η «ελληνικότητα», η «εθνική καταγωγή» και ανάλογες νοηματοδοτήσεις που αντιστοιχούν στην έννοια του έθνους κατασκευάζουν την εθνοπολιτισμική διαφορά, παράγουν συγκεκριμένες και ποικίλες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες και «φυλετικοποιούν» μεταναστευτικά υποκείμενα τοποθετώντας τα σε διαβαθμισμένες κλίμακες της ιδιότητας του πολίτη. Τόσο ιστορικά όσο και

²²⁴ Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π., σ. 407-469.

²²⁵ Στο ίδιο, σ. 409.

κοινωνικοπολιτικά, η έννοια του ελληνικού έθνους βρίσκεται συνεχώς υπό εξέλιξη και σε δυναμική αλληλοσυσχέτιση με τη διαφορά, τους «άλλους» που κάθε φορά αποτελούν το κίνητρο και την πρόκληση για διεκδικήσεις αλλά και αγωνιστικές σχέσεις διατήρησης των «εγκαθιδρυμένων» σε πολιτισμικά, οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά πλαίσια και συμφραζόμενα. Όπως παρατηρούν οι Triandafyllidou A. και Paraskevopoulou A.,²²⁶ το «ελληνικό έθνος» δεν αποτελεί μια στατική και σταθερή κοινότητα, αφού στις εκάστοτε κοινωνικοϊστορικές και πολιτικοοικονομικές συνθήκες βρίσκεται συνεχώς «υπό διαμόρφωση». Ανταγωνισμοί σε διεθνικό επίπεδο για οικονομικά, πολιτικά ή πολιτισμικά θέματα, διεθνικές μεταναστεύσεις και ζητήματα μειονοτήτων ενεργοποιούν και αναπαράγουν τη διαδικασία της εθνικής διαμόρφωσης.

Στις συνθήκες των σύγχρονων ποικιλόμορφων μεταναστευτικών κινήσεων, της παρουσίας και των διεκδικήσεων των μεταναστών στα σύνορα και τα όρια των χωρών-κρατών της Ευρώπης, όπως και στο πλαίσιο των επίσημων θεσμικών, κρατικών πρακτικών για την ενσωμάτωση, την αφομοίωση ή την απόρριψη των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων και την κυβερνητικότητα του μεταναστευτικού πληθυσμού, εγείρονται ζητήματα και συζητήσεις γύρω από τη σύνδεση της εθνικής ταυτότητας με την ιδιότητα του πολίτη. Η ποικιλία και η πολλαπλότητα της εθνοπολιτισμικής διαφοράς που γνωρίζει η Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 θέτει στο προσκήνιο επαναδιαπραγματεύσεις εννοιών όπως εθνική ταυτότητα, εθνική καταγωγή, ιθαγένεια. Στην περίοδο αυτών των δεκαετιών, ο «από τα πάνω» επίσημος θεσμικός λόγος και οι αντίστοιχες πρακτικές για τη διαχείριση και τον έλεγχο της μετανάστευσης ενεργοποιούνται σε συγχρονία με την επαναθεώρηση των παραπάνω εννοιών και διαμορφώνουν πεδία αφομοίωσης ή απόρριψης συγκεκριμένων μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων και μορφών πολιτισμικής ετερότητας. Οι διαδικασίες αυτές αφομοίωσης ή απόρριψης χρειάζεται να ιστοριοποιηθούν και να προβληματιστούν σε σχέση με το ποιο είναι το «καθεστώς διαφορετικότητας» που διαμορφώνεται από τις «από τα πάνω» λογοθετικές πρακτικές, και με βάση το οποίο τα μεταναστευτικά υποκείμενα τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις υποκειμενοποίησης και

²²⁶ A. Triandafyllidou – A. Paraskevopoulou, «When is the Greek Nation? The Role of Enemies and Minorities», *Geopolitics*, 7:2, 2002, σ. 75-98.

«φυλετικοποίησης», στις διαβαθμισμένες κλίμακες που παράγονται από τη διαχείριση της εθνικής ταυτότητας, της ελληνικότητας και της καταγωγής.

Η ιστορικοποίηση των δεδομένων, των γεγονότων, των συμβάντων και των λόγων αποτυπώνεται στις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές, οικονομικές, ιδεολογικές συνθήκες εντός των οποίων η εθνική ταυτότητα και η καταγωγή συνδέονται με την ιδιότητα του πολίτη όπως και με τα δικαιώματα όσων θεωρούνται και παράγονται ως «ξένου», «αλλογενείς», «μετανάστες». Όπως επισημαίνει η Χριστίνα Κουλούρη,²²⁷ καθώς ιστορικά διαφαίνεται η ρευστότητα της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, ο ορισμός της ιδιότητας του πολίτη δεν μπορεί να στηριχθεί σε μία αναλλοίωτη και σταθερή εθνική ταυτότητα, αφού αποτελεί ιστορικό προϊόν που προσδιορίζεται από τις πολιτικές συγκυρίες, την κυρίαρχη ιδεολογία και τις «από τα πάνω» ιστορικές ανάγκες.

Όσο πιο αφηρημένα είναι τα κριτήρια για την εθνική ταυτότητα (π.χ εθνικό φρόνημα, καταγωγή) τόσο ευκολότερα προσαρμόζονται σε συγκυριακές συνθήκες και προσφέρονται σε πολιτική διαχείριση. Άλλωστε το ζήτημα της ιθαγένειας δεν είναι καταρχήν ιδεολογικό. Είναι βαθιά πολιτικό και προσδιορίζεται κατεξοχήν με πολιτικά κριτήρια.²²⁸

Έχει τονιστεί από μελετητές και μελετήτριες²²⁹ ότι οι λόγοι για την εθνική ταυτότητα και τον ελληνισμό ή την ελληνικότητα ποικίλλουν και είναι πολλαπλοί, ανάλογα με την ιστορική περίοδο και τις πολιτικές και οικονομικές συνθήκες και περιστάσεις. Σε κάθε ιστορική περίοδο τονίζονται και ενισχύονται διαφορετικές παράμετροι της εθνικής ταυτότητας, στοιχείο ενδεικτικό του συγκρουσιακού χαρακτήρα της διαμόρφωσης και της επικράτησης συγκεκριμένων αναπαραστάσεων και αντιλήψεων για την ελληνική εθνική ταυτότητα και το εθνικό συμφέρον. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαταξιάρχης,²³⁰ στο «ελληνικό καθεστώς διαφορετικότητας» συνυπάρχουν δύο φαινομενικά αντιφατικές στάσεις, η δυσανεξία αλλά και η υπό όρους ανεκτικότητα απέναντι στη διαφορά.

²²⁷ Χ. Κουλούρη, «Εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη στην σύγχρονη Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, 104, Ιαν-Μαρτ. 2009, σ. 8-11.

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 10-11.

²²⁹ Βλ. για παράδειγμα, Ν. Kokosalakis – Ι. Psimmenos, «Modern Greece: A Profile of Identity and Nationalism» στο Α. Triandafyllidou – Β. Strath (επιμ.), *Representations of Europe and the nation in Current and Prospective Member States: Media, Elites and Civil Society. The Collective State of the Art and Historical Reports*, European Commission, June 2003, σ. 131-170

²³⁰ Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π., σ. 408.

Είναι, επίσης, σαφές ότι στο ελληνικό καθεστώς διαφορετικότητας που καθιερώνεται «από τα πάνω», από τις επίσημες θεσμικές ρητορικές και πρακτικές, η εθνικότητα και η υπηκοότητα αποτελούν μορφές και «εργαλεία» πολλαπλών οριοθετήσεων. Χρησιμοποιούνται, δηλαδή, για να ορίσουν την εθνική και πολιτική κοινότητα με όρους διαχείρισης της ένταξης και του αποκλεισμού συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού.²³¹ Οι πολλαπλές αυτές οριοθετήσεις μπορεί να μεσολαβούνται από ποικίλους παράγοντες (τάξη, εθνικότητα, φύλο, φυλετική διάσταση) και να παράγουν στον κοινωνικό πεδίο διαφοροποιημένες υποκειμενικότητες (διαβαθμισμένες θέσεις στην ιδιότητα του πολίτη, διαβαθμισμένες υπηκοότητες). Η επίσημη, κρατική πολιτική κυβερνητικότητα, εμμένοντας στον στόχο της ομογενοποιητικής αναπαράστασης για το έθνος και την εδαφική του κυριαρχική οντότητα, «προσπερνά», ωστόσο, τις πολύπλοκες διασυνδέσεις και συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων που παράγουν τις διαφοροποιημένες υποκειμενικότητες και εμφανίζει την κυβερνητικότητα του μεταναστευτικού πληθυσμού μέσα από «φυσικοποιημένες» και «ουδετεροποιημένες» αναπαραστάσεις για τον ξένο και τον εθνικό πληθυσμό.²³²

Στο πλαίσιο της «από τα πάνω» μεταναστευτικής κυβερνητικότητας, ο εθνικισμός και η προστασία της εθνικής ταυτότητας ή της ελληνικότητας αναδεικνύονται ιστοριοποιημένα σε θεσμικές «εργαλειακές τροπικότητες», προκειμένου ο «μεταναστευτικός»-ξένος και εθνικός πληθυσμός να οριοθετηθούν, αλλά και να τους αποδοθούν υποκειμενικότητες που παραπέμπουν σε διαφοροποιημένες ιεραρχημένες θέσεις στα κοινωνικοοικονομικά και πολιτικοπολιτισμικά πεδία της ιστορικής πραγματικότητας. Στην πολιτισμική παραγωγή της διαφοράς και των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων ο εθνικιστικός λόγος συνδέεται με άλλες «τεχνολογίες του κράτους», οι οποίες χρησιμοποιούνται με τρόπο ώστε να «προστατευτούν» και να «διασφαλιστούν» τα δικαιώματα και τα προνόμια του γηγενή εθνικού πληθυσμού. Τέτοιου είδους τεχνολογίες μπορεί να είναι η ξενοφοβία και ο ρατσισμός, με τις οποίες το εθνικό κράτος προσπαθεί να συγκρατήσει τους δεσμούς μεταξύ των συνόρων της εθνικότητας, των

²³¹ Βλ. Α. Βεντούρα «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα» στο Μ. Παύλου – Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ΚΕΜΟ, Αθήνα: Κριτική, 2004, σ. 174-204.

²³² St. Legg, «Foucault's Population Geographies: Classifications, Biopolitics and Governmental Spaces», *Population, Space and Place*, 11, 2005, σ. 137-156

συνόρων του κράτους και των συνόρων του έθνους. Όπως επισημαίνουν και οι Floya Anthias και Gabriella Lazaridis,²³³ τα σύνορα του εθνικού κράτους εξακολουθούν να «αστυνομεύονται» ενάντια στους ανεπιθύμητους άλλους, μέσω του μεταναστευτικού ελέγχου και του ρατσισμού, με τρόπους επίσημους ή ανεπίσημους.

Οι θεσμοποιημένοι αυτοί τρόποι διαφύλαξης των εθνικών συνόρων και οριοθετήσεων συνδέουν, με όρους υποστασιοποίησης, τη δικαιοκή, κοινωνική και πολιτισμική ιδιότητα του πολίτη με ομογενοποιητικά εθνικά χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα ο «ξένος», ο «άλλος», να παράγεται φυλετικοποιημένα και να τοποθετείται σε κλίμακες επικινδυνότητας για την ιδιοπροσωπία του έθνους. Στο μακροεπίπεδο της επίσημης κρατικής πολιτικής, στην «από τα πάνω» κατασκευή της ομογενοποιητικής εθνικής αφήγησης και παραγωγής της πολιτισμικής διαφοράς, ο κυρίαρχος δημόσιος λόγος, όπως και ο επίσημος θεσμισμένος λόγος των υπηρεσιακών και πολιτικών στελεχών, στηρίζονται στην επίκληση της «εθνικής καθαρότητας» και της «θρησκευτικής ομοιογένειας» της ελληνικής κοινωνίας²³⁴ αποτελώντας τους βασικούς μηχανισμούς με τους οποίους συγκεκριμένες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες κατασκευάζονται ως «παράτυπες», «αναλώσιμες», «προσωρινές», «επικίνδυνες», «απορριπτέες», φέροντας και άλλες ανάλογες κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις, ως υποκείμενα που απογυμνώνονται από δικαιώματα ή που, τυπικά, τους αποδίδονται χωρίς όμως να μπορούν να τα εφαρμόσουν στην κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή.

Στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική και στις θεσμικές τεχνολογίες (technologies) που τη συναποτελούν, όπως επίσης και στον δημόσιο λόγο που κυριαρχεί, η δημιουργία τέτοιου είδους κατηγοριών και ιεραρχήσεων για τις μεταναστευτικές υποκειμενικότητες εννοούνται από το γεγονός ότι αναπαράγεται το παράτυπο ή προσωρινό καθεστώς για συγκεκριμένα τμήματα του μεταναστευτικού πληθυσμού, με αποτέλεσμα να εγκαθιδρύονται και να «φυσικοποιούνται» διακρίσεις και ρατσιστικές πρακτικές εις βάρος των μεταναστών αλλά και να διαμορφώνονται νέες ιεραρχημένες σχέσεις εξουσίας στις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες υποκειμενοποιούνται με

²³³ F. Anthias – G. Lazaridis, «Introduction: Into the Margins - Migration and Exclusion in Southern Europe» στο F. Anthias – G. Lazaridis (επιμ.), *Into the Margins: Migration and Exclusion in Southern Europe*, ό.π.

²³⁴ Βλ. Μ. Σαββάκης, «Μετανάστες, Πρόσφυγες, Κοινωνικοί Παρίες: Πέρα από το Δίλημμα Κοινωνική Ένταξη ή Ενσωμάτωση», στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα. Διαβάσεις και Μελέτες Συνόρων*, ό.π., σ. 73-93 (κυρίως σ. 83).

την τοποθέτησή τους στις κατώτερες κλίμακες – σε αυτές, δηλαδή, όπου παράγονται ως «φυλετικοποιημένα» υποκείμενα, στα κατώτερα «γεωγραφικά πλάτη» της ιδιότητας του πολίτη, σύμφωνα με τη διατύπωση της Ong.²³⁵ Η έννοια του «γεωγραφικού πλάτους» περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο οι άνισες μορφές νομικών, οικονομικών, εργασιακών ή πολιτισμικών συνθηκών διαμορφώνουν πολύπλοκους καταμερισμούς μεταξύ αυτών που «ανήκουν» στον εθνικό πληθυσμό και εκείνων που είναι «ξένοι» και, επομένως, βιώνουν διαφορετικές μορφές υπηκοότητας και διεκδίκησης δικαιωμάτων ανάλογα με την διαστρωμάτωσή τους στις εθνοπολιτισμικές διαφοροποιήσεις και ιεραρχήσεις.

Σχετικά με τον τρόπο που θεσμικοί φορείς, επιφορτισμένοι με την εφαρμογή των παραμέτρων της εθνικής μεταναστευτικής πολιτικής, (ανα)παράγουν και ενισχύουν τον εθνικιστικό λόγο που κατασκευάζεται «από τα πάνω», συγκριτική έρευνα²³⁶ έδειξε ότι, στην Ελλάδα, φορείς όπως ο ΟΑΕΔ και το ΙΚΑ (που ήταν υπεύθυνοι για την εφαρμογή του Νόμου για τη νομιμοποίηση των μεταναστών το 1998) λειτουργούν με μια ιδεολογία βασισμένη σε έννοιες περί εθνικών και πολιτισμικών διαφορών, αποδεικνύοντας εμπράκτως ότι στην αντιμετώπιση των μεταναστών τα κριτήρια που κυριαρχούν είναι υποκειμενικά. Η εθνικιστική διάσταση στην οργανωτική κουλτούρα των θεσμικών φορέων είναι έντονη, καθώς υπάρχουν εθνικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις. Ενδιαφέρον είναι ότι, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι υπάλληλοι και οι εργαζόμενοι των παραπάνω θεσμικών φορέων κατασκεύαζαν μία κυρίαρχη εικόνα για τον μετανάστη, η οποία επιδρούσε καθοριστικά στον έλεγχο και την έγκριση των «χαρτιών». Έτσι, τα αντικειμενικά κριτήρια αξιολόγησης για το αν ο μετανάστης θα αποκτούσε την άδεια παραμονής στην πράξη έδιναν τη θέση τους στα υποκειμενικά κριτήρια που έπρεπε να ικανοποιεί, και τα οποία σχετιζόνταν με το εθνοπολιτισμικό του υπόβαθρο αλλά και με την «καταλληλότητά» του για την εθνική αγορά εργασίας. Η κυρίαρχη εικόνα του «κατάλληλου» για νομιμοποίηση μετανάστη «ενδύοταν» με εθνικιστικές και πολιτισμικές αξίες σε άμεση σύνδεση με την οικογενειακή του κατάσταση, το κοινωνικό του υπόβαθρο, το είδος της εργασίας και το κατά πόσο τα οικονομικά του έσοδα επαρκούν ώστε να είναι σε θέση να διαβιώνει με ατομική του ευθύνη. Με τον τρόπο

²³⁵ A. Ong, «Citizenship» στο D. Nugent – J. Vincent (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of Politics*, Malden USA, Oxford UK and Victoria Australia: Blackwell Publishing, 2004, σ. 55-68.

²³⁶ B. Jordan – B. Strath – A. Triandafyllidou, «Contextualising immigration policy implementation in Europe», ό.π.

αυτό κατασκευάζονται μεταναστευτικές υποκειμενικότητες, οι οποίες θεωρούνται πολιτισμικά ελλειμματικές και κατώτερες καθώς και ότι αναπτύσσουν πολιτισμικές πρακτικές που απειλούν τις εθνικά πολιτισμικές ιεραρχίες.

Εδώ ο εθνικισμός συνδυάζεται με νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις για την οικονομία της αγοράς, αφού ο «κατάλληλος», ο «επαρκής» μετανάστης είναι αυτός που ανταποκρίνεται στις αξίες της ευελιξίας, της ατομικής ευθύνης για επιβίωση, της εργασιακής επάρκειας και ικανότητας σε μια μεταβιομηχανική εποχή. Μέσα από εθνοπολιτισμικές αξίες και με κριτήρια νεοφιλελεύθερων αντιλήψεων, οι μετανάστες ταξινομούνται ως «κατάλληλοι» και «μη κατάλληλοι», και όχι ως υποκείμενα που δικαιωματικά και νομιμοποιημένα μπορούν να συμμετέχουν στις διαδικασίες της μεταναστευτικής πολιτικής.

Τόσο στους επίσημους θεσμικούς λόγους για τη μετανάστευση και τις επίσημες πολιτικές πρακτικές διακυβέρνησής της, όσο και στους λόγους που αρθρώνονται τοποθετώντας τους μετανάστες σε διαφοροποιημένες κλίμακες, το φύλο, η φυλή και η τάξη συναρθρώνονται με τρόπο που παράγουν στο πεδίο της εμπειρίας, των διαπροσωπικών σχέσεων, της θεσμικότητας και του συμβολικού, διαφοροποιημένα και διαστρωματωμένα κοινωνικά αποτελέσματα για κάποια μεταναστευτικά υποκείμενα. Έτσι, λόγοι, πρακτικές, κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες συσχετίζονται με τις σχέσεις μεταξύ φύλου, φυλής, τάξης και διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο χώρο σε συγκεκριμένα πλαίσια (όπως αυτό της μετανάστευσης). Η συσχέτιση αυτή και η διασύνδεση δημιουργεί συγκεκριμένα και διαφοροποιημένα αποτελέσματα για κάποια υποκείμενα, τα οποία και τοποθετούνται σε πολλαπλές και άνισες κλίμακες του ανήκειν. Στους λόγους για τη μετανάστευση η διαχείριση του φύλου, της φυλής και της τάξης περιλαμβάνει ένα σύνολο οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών πρακτικών, οι οποίες διαμορφώνουν μορφές ανισότητας για τα εμφυλοποιημένα και φυλετικοποιημένα υποκείμενα.²³⁷

Η αύξηση των μεταναστευτικών ρευμάτων προς τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου και η εμφάνιση νέων μορφών και νέων προτύπων στις διεθνικές μεταναστευτικές

²³⁷ F. Anthias, «Rethinking Social Divisions: Some Notes towards a Theoretical Framework», *The Sociological Review*, 46:3, 1998, σ. 505-535· F. Anthias, «The material and the symbolic in theorizing social stratification: issues of gender, ethnicity and class», *The British Journal of Sociology*, 52:3, 2001, σ. 367-390.

κινήσεις συνδέονται χρονικά με την εννοιολόγηση της μετανάστευσης ως προβλήματος και απειλής. Σε άρθρο τους, οι Charalambos Tsardanidis και Stefano Guerra,²³⁸ αναλύουν το γεγονός ότι, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, το μεταναστευτικό ζήτημα στις χώρες της Μεσογείου συσχετίζεται με ζητήματα ανασφάλειας, απειλής, αποσταθεροποίησης ή και τρομοκρατίας. Κατά την περίοδο αυτή, τα μεσογειακά κράτη της Ε.Ε. αρχίζουν να χαρακτηρίζονται από τους επίσημους θεσμικούς φορείς της Ε.Ε ως χώρες που «απειλούνται» ή που πρόκειται να αντιμετωπίσουν απειλή από τις χώρες που βρίσκονται στα νότια σύνορά τους, όπως η βόρεια Αφρική. Για παράδειγμα, όπως αναφέρουν οι συγγραφείς, η Ιταλία, η Ελλάδα, η Ισπανία αρχίζουν να προσλαμβάνουν τη μετανάστευση προς αυτές ως απειλή για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική τους σταθερότητα. Η παρουσία των μεταναστών, αλλά και η ίδια η μεταναστευτική κίνηση από χώρες που χαρακτηρίζονται σε διακινδύνευση και συνθήκες αστάθειας, αρχίζει να θεωρείται παράγοντας ο οποίος, για τις νοτιοευρωπαϊκές μεσογειακές χώρες, θέτει σε κινητοποίηση ζητήματα εθνικής ασφάλειας και κυριαρχίας, εθνικής ταυτότητας, οικονομικής ευμάρειας, δημόσιας τάξης και πολιτικής σταθερότητας.

Στην Ελλάδα, η «ασφαλειοποίηση» της μεταναστευτικής πολιτικής εγκαθιδρύθηκε από τις αρχές του 1990 και συνδέθηκε με γεγονότα και συμβάντα που κάθε φορά αποκτούσαν την έννοια της κατάστασης έκτακτης ανάγκης. Στη σύγχρονη συγκυρία, ο ιστορικοποιημένος συνδυασμός της μεταναστευτικής-προσφυγικής κρίσης, του φόβου της τρομοκρατίας, της οικονομικής κρίσης και της ανόδου της ακροδεξιάς προσφέρει στους θεσμικούς υπεύθυνους για την ασφάλεια της χώρας το νομιμοποιητικό πλαίσιο για τη φυσικοποιημένη αντίληψη της μετανάστευσης ως πρωτεύοντος ζητήματος ασφαλείας. Η φυσικοποιημένη αυτή αντίληψη τοποθετεί τη μετανάστευση σε επίπεδο οικονομικής, δημογραφικής, πολιτισμικής και εθνικής απειλής και αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο ο θεσμικός ρατσισμός εγκαθιδρύεται ως ένα σύνολο από αυτόματες, συστηματικές και συνηθισμένες λογοθετικές και πολιτικές πρακτικές, σε σύμπνοια επίσης με την ακροδεξιά ιδεολογία και δράση.²³⁹ Η Ευτυχία Βουτυρά²⁴⁰ εισάγει τον όρο

²³⁸ Ch. Tsardanidis – St. Guerra, «The EU Mediterranean States, the Migration Issue and the ‘Threat’ from the South» στο R. King – G. Lazaridis – Ch. Tsardanidis (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, ό.π., σ. 321-344.

²³⁹ Βλ. G. Lazaridis – D. Skleparis, «Securitization of migration and the far right: the case of Greek security professionals», *International Migration*, 54:2, 2016, σ. 176-192.

«ασφαλιτοποίηση», για να τονίσει τη φαινομενολογία του όρου, ο οποίος παραπέμπει στην εικόνα του συνοριοφύλακα ή του «ασφαλίτη» που απομακρύνει τους ξένους εκτός συνόρων ή τους αποβάλλει, τους απελαύνει όταν τους συλλάβει εντός.

Αυτό σημαίνει ότι η «από τα πάνω» διαμόρφωση του καθεστώτος διαφορετικότητας, –με όρους διαφύλαξης της εθνικής ταυτότητας και σύνδεσης της κρατικής κυριαρχίας με ομογενοποιητικά εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά ή με συνθήκες «εθνικού συμφέροντος»– μέσα από την επικράτηση της οικονομικής κρίσης και της ακροδεξιάς ρητορικής και πρακτικής, εξασφαλίζει τη νομιμοποίησή του στον δημόσιο λόγο.²⁴¹ Ειδικά ως προς το ζήτημα της ιθαγένειας, έχει τονιστεί η διείσδυση του ακροδεξιού λόγου στην επίσημη θεσμική λογοθετική πρακτική.²⁴² Είναι, όμως, επίσης γεγονός ότι ο ρατσιστικός, ξενοφοβικός και αντιμεταναστευτικός λόγος αποτελεί, πολλές φορές, πρακτική των επίσημων κρατικών μηχανισμών και φορέων, σηματοδοτώντας έτσι έναν θεσμικό και θεσμοθετημένο ρατσισμό, όπως αυτός ασκείται στο πλαίσιο του «ελληνικού καθεστώτος μετανάστευσης».²⁴³

Πιο πρόσφατα, (από το 2010) η συζήτηση για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, η μεταρρύθμιση που αποφασίστηκε με τον Νόμο 3838/2010 αλλά και η απόφαση του ΣτΕ (αρ. 460/2013), η οποία κηρύσσει αντισυνταγματικές τις διατάξεις που προέβλεπαν δυνατότητα κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τη λεγόμενη «2^η γενιά» μεταναστών, επαναφέρει στο προσκήνιο τη σύνδεση του λόγου για την εθνική ταυτότητα και το ποιος δικαιούται ή είναι κατάλληλος να αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια μέσα από τη μονοδιάστατη αντίληψη ότι η ιθαγένεια αποτελεί χαρακτηριστικό της εθνικής και κρατικής κυριαρχίας. Σύμφωνα με άρθρο του Χρήστου Ηλιάδη,²⁴⁴ το δικαστήριο επέλεξε

²⁴⁰ Ε. Βουτυρά, «Κουλτούρες της ‘ασφάλειας’ και οι ανασφάλειες των προσφύγων», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας, Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 235-259.

²⁴¹ Α. Τριανταφυλλίδου – Χ. Κούκη, *Μισαλλοδοξία και Ρατσισμός σε έξαρση στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδας*, Policy Brief, Accept Pluralism, Issue 2012/10, διαθέσιμο στο <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/22618> τελευταία επίσκεψη 13/4/2018.

²⁴² Βλ. Δ. Χριστόπουλος, «Οπισθεν ολοταχώς: Ο Κώδικας ιθαγένειας ενώπιον του ΣτΕ, η Ακροδεξιά στην κυβέρνηση», *Ενθέματα*, 11/12/2011, διαθέσιμο στο <https://enthemata.wordpress.com/2011/12/11/hristopoulos-5/>, τελευταία επίσκεψη 16/9/2020.

²⁴³ Αθ. Μαρβάκης, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό apartheid;», στο Μ. Παύλου - Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ό.π., σ. 87-120.

²⁴⁴ Χρ. Ηλιάδης, «Η ιθαγένεια μεταξύ νομικού κανόνα και πολιτικού λόγου: οι ιδιότητες της ιθαγένειας, η δεύτερη γενιά και η απόφαση του ΣτΕ», *Σύγχρονα Θέματα*, 120, Ιαν.-Μαρ. 2013, σ. 11-14.

να στηρίζει την απόφασή του σε μια προσέγγιση για το «έθνος» σύμφωνα με την οποία το ελληνικό κράτος είναι εθνικό κράτος, που μαζί με την ελληνική κοινωνία έχουν διαχρονική ενότητα με ορισμένο πολιτιστικό υπόβαθρο και σταθερά ήθη και έθιμα. Είναι σαφές ότι πρόκειται για μια «από τα πάνω» αναχρονιστική θεώρηση για το «έθνος», το Έθνος ως «πολιτειακή θρησκεία».²⁴⁵ Έτσι, η απόφαση του ΣτΕ λειτουργεί ως ένας ιδεολογικός μηχανισμός κατά τον οποίο η εθνική γλώσσα, η εθνική θρησκεία, τα εθνικά ήθη και έθιμα, η εθνική γεωγραφία και, κυρίως, η εθνική ιστορία, η οποία εκφράζει τη διστορική «εθνική συνέχεια», αναγορεύονται στα κατεξοχήν «ιερά» πεδία γύρω από τα οποία επικεντρώνεται μια διαδικασία εθνοκεντρικής κοινωνικοποίησης.²⁴⁶

Μια τέτοια προσέγγιση της ιθαγένειας αποτελεί ταξινομητικό εργαλείο, καθώς η αναπαραγωγή ενός «γνήσιου δεσμού» με το ελληνικό έθνος διαμορφώνει δυσιστικές κατηγοριοποιήσεις ανάμεσα στους γηγενείς, τους ομογενείς και τους ξένους, τους «αλλογενείς». Το στοιχείο αυτό δεν είναι αποκομμένο από το κοινωνικοϊστορικό και πολιτικοοικονομικό πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας, καθώς ο επίσημος εθνικιστικός λόγος του κράτους, και η συνακόλουθη παραγωγή «μη κατάλληλων» μεταναστευτικών υποκειμένων, βρίσκει νομιμοποίηση και ενίσχυση σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και δράσης ακροδεξιών μορφωμάτων, χωρίς η ιστορικοποίηση αυτή να πριμοδοτεί την περιστασιακότητα και την τυχαιότητα τέτοιου είδους διασυνδέσεων εξουσίας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη συγκυρία της οικονομικής κρίσης και αύξησης των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων προς την Ελλάδα, ο νόμος του 2010, ο οποίος κρίθηκε αντισυνταγματικός από το Συμβούλιο της Επικρατείας, και στη συνέχεια ο τροποποιημένος Ν. 4332/2015, αποτελούν πεδία αποτύπωσης του τρόπου με τον οποίο οι πολιτικές για τη διαχείριση των μεταναστευτικών ζητημάτων συσχετίζονται με τις ελληνικές θέσεις και στάσεις απέναντι στην Ευρώπη. Στους Νόμους για την ιθαγένεια αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους οι λόγοι για τη μετανάστευση συσχετίζονται με τους λόγους και τις εικόνες για την Ευρώπη.²⁴⁷ Κατά συνέπεια, στις πολιτικές για τη μετανάστευση, οι βαθμοί

²⁴⁵ Κ. Τσουκαλάς, *Η επινόηση της Ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2010, σ.49-64.

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 53-54, 58.

²⁴⁷ Βλ. Ε. Andreouli – L. Figgou – I. Kadianaki – Α. Sapountzis – Μ. Xenitidou, «‘Europe’ in Greece: Lay constructions of Europe in the context of Greek immigration debates», *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 27:2, 2017, σ. 158-168.

αποκλεισμού ή συμπερίληψης των μεταναστών στο εθνικό σώμα δεν συνδέονται αποκλειστικά με τους λόγους γύρω από το ελληνικό έθνος και την εθνική ταυτότητα: στη μεταναστευτική κυβερνητικότητα αναδύονται, επίσης, οι σχέσεις της ελληνικής εθνικής ταυτότητας με την ευρωπαϊκότητα και τη σύγκριση της Ελλάδας με άλλα ευρωπαϊκά κράτη, κυρίως της Δυτικής Ευρώπης. Στην συσχέτιση αυτή διαφαίνονται οι συμπράξεις ή οι ανταγωνισμοί της ελληνικής εθνικής ταυτότητας με την Ευρώπη και την ευρωπαϊκότητα, έτσι όπως η συγκριτική αυτή τοποθέτηση αποτυπώνεται στους λόγους για τη μεταναστευτική πολιτική.

Στους επίσημους θεσμικούς λόγους, οι «παράνομες» μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ελλάδα, η αυξημένη παρουσία «παράνομων» μεταναστών και προσφύγων από την Ασία και την Αφρική στην πόλη της Αθήνας συναρθρώνονται λογοθετικά με την οικονομική κρίση και τη θέση της Ελλάδας στα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε., με αποτέλεσμα να υιοθετείται και να αναπτύσσεται ένας κυρίαρχος λόγος απειλής από τη «λαθρομετανάστευση» και απόρριψης για τους «λαθρομετανάστες». Η παραγωγή του αντικειμένου «παράνομη μετανάστευση» γίνεται με τη χρήση και τη νομιμοποίηση λογοθετικών πρακτικών οι οποίες διασυνδέουν τη «λαθρομετανάστευση» με την «εισβολή», τον «κίνδυνο», την «απειλή της εθνικής και κοινωνικής συνοχής».

...όσον αφορά την παράνομη μετανάστευση, το συγκεκριμένο νομοσχέδιο έρχεται να στείλει ένα σαφές μήνυμα για τη μηδενική ανοχή της Κυβέρνησης και να ενδυναμώσει την πολιτική μας για την αποτροπή της. Και θέλω με την ευκαιρία αυτή, αγαπητοί συνάδελφοι, να τονίσω ότι ήδη η Κυβέρνηση σχεδιάζει μια σειρά μέτρων για τη μείωση της λαθρομετανάστευσης γιατί, ως γνωστόν, τα τελευταία χρόνια το 70% της συνολικής παράνομης μετανάστευσης στα εξωτερικά σύνορα της Ευρώπης, εκδηλώθηκε στην Ελλάδα λόγω και των χιλιάδων χιλιομέτρων ακτογραμμής της.²⁴⁸

Έχω πει επανειλημμένως ότι κατά την άποψη της Κυβέρνησης η χώρα ευρίσκεται και βρίσκεται σε κατάσταση απόλυτου κινδύνου, σε κατάσταση συνολικής ανατροπής της κοινωνικής δομής από το μεταναστευτικό.²⁴⁹

²⁴⁸ Ι. Ραγκούσης, Υπουργός Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, συζήτηση για το σχέδιο νόμου «Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις», Πρακτικά Βουλής, ΙΓ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Π΄, 9-3-2010, σ. 38 (4721), διαθέσιμο στο https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20100309_1.pdf, τελευταία επίσκεψη 18/9/2020.

²⁴⁹ Ν. Δένδιας, Υπουργός Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, Πρακτικά Βουλής, ΙΕ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΙΔ΄, 23-8-2012, σ. 38 (499), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20120823.pdf>, τελευταία επίσκεψη 17/9/2020.

Η εικόνα του «λαθρομετανάστη» εξακολουθεί να διέπει τη λογική της μεταναστευτικής πολιτικής τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Όπως παρατηρεί η Βουτυρά,²⁵⁰ η λεκτική αυτή πράξη υποβάλλει και έμμεσα νομιμοποιεί την πολιτική πρακτική. Έτσι, συνδέοντας τη σχεδίαση και την εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής με καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, η εικόνα του λαθρομετανάστη εμμένει, νομιμοποιώντας λογικές και πρακτικές ασφαλειοποίησης της μετανάστευσης. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί εδώ ότι η παραγωγή της μετανάστευσης ως ζητήματος ασφάλειας και η ενίσχυση του ρατσισμού και της ξеноφοβίας δεν αναδύονται από τις κάθε φορά καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, αλλά μπορούν να ανιχνευθούν από τη δεκαετία του 1980 στον εξευρωπαϊσμό της μεταναστευτικής πολιτικής, καθώς συνδέονται με τους σκοπούς της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.²⁵¹

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980-αρχές του 1990, στην ελληνική κοινωνικοϊστορική πραγματικότητα οι εικόνες «παρανομοποίησης» των μεταναστών, τόσο από βαλκανικές χώρες όσο και αργότερα από χώρες της Αφρικής και της κεντρονότιας Ασίας, συνδέθηκαν με τις επαναδιαπραγματεύσεις των εννοιών της φυλής, της εθνικής και της εθνοτικής ταυτότητας. Η διασύνδεση αυτή εγγράφηκε σε λόγους που αποτύπωναν τις εθνικιστικές και αντιμεταναστευτικές λογοθετικές πρακτικές απέναντι στους «ξένους», που «δεν θα μπορούσαν να γίνουν Έλληνες ποτέ», καθώς και στην έξαρση της ρατσιστικής ιδεολογίας και δράσης απέναντι στους «ανεπιθύμητους μαύρους» και τους «επικίνδυνους» αλλόθρησκους μετανάστες και πρόσφυγες, με περίοδο αιχμής αυτή της «ελληνικής κρίσης» σε συνδυασμό με τη «μεταναστευτική-προσφυγική κρίση».

Έτσι, από τα τέλη του 1980 και τις αρχές του 1990, η ιστορικοποίηση του ελληνικού καθεστώτος διαφορετικότητας και του ελληνικού καθεστώτος μετανάστευσης, όπως αυτά παράγονται και συναρθρώνονται δυναμικά «από τα πάνω», αναδεικνύει τις «εθνικές» κλίμακες που καθιερώνονται στη διαχείριση της μετανάστευσης αλλά και στην παραγωγή των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων. Στο μακροεπίπεδο των επίσημων θεσμικών πρακτικών, η επικράτηση του εθνικισμού και του λόγου περί εθνικής

²⁵⁰ Ε. Βουτυρά, «Κουλτούρες της 'ασφάλειας' και οι ανασφάλειες των προσφύγων», ό.π., σ. 243.

²⁵¹ Βλ. J. Huysmans, «The European Union and the securitization of migration», *Journal of Common Market Studies*, 38:5, 2000, σ. 751–777.

ταυτότητας, δεν μπορεί να περιγραφεί και να αναλυθεί αποκομμένα από τις κοινωνικοϊστορικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες εντός των οποίων ο λόγος αυτός ξεδιπλώνεται. Χωρίς την αλληλοσυσχέτιση αυτή και την προβληματοποίησή της, σε συνάρθρωση με το δίκτυο των λόγων και των πρακτικών που εκάστοτε πλαισιώνουν τους λόγους περί ελληνισμού και ελληνικής εθνικής ταυτότητας, δεν μπορούν να αναδειχθούν οι σύνθετες και συχνά ανταγωνιστικές διαστάσεις του ελληνικού καθεστώτος διαφορετικότητας και μετανάστευσης.

Οι «εθνικές» κλίμακες που διαμορφώνονται στην «από τα πάνω» διαχείριση της μετανάστευσης και στον έλεγχο της εθνοπολιτισμικής διαφοράς στη σύγχρονη Ελλάδα λειτουργούν ως «οριοθετήσεις», ως σύνορα που αποκτούν τον ρόλο να «προστατέψουν» τον εθνικό πληθυσμό, την εθνική επικράτεια και ταυτότητα από αυτούς που θεωρούνται ότι δεν είναι «κατάλληλοι» να ανήκουν, ότι δεν μπορούν να τοποθετούνται ισότιμα, δικαιωματικά και νομιμοποιημένα στην ελληνική κοινωνική, οικονομική, πολιτική ζωή. Μια τέτοια εθνικιστική «διάταξη»²⁵² του πληθυσμού μιας δεδομένης κοινωνίας «φυλετικοποιεί» τον μεταναστευτικό πληθυσμό και φυσικοποιεί τη σύνδεση μεταξύ εθνικής ταυτότητας και ιδιότητας του πολίτη. Οι διαφορετικές εθνοπολιτισμικές υποκειμενικότητες, είτε γίνονται ορατές είτε παραμένουν «αόρατες» από τις επίσημες κρατικές και θεσμικές στρατηγικές και λογοθετικές πρακτικές, κατατάσσονται με βάση κριτήρια, αναπαραστάσεις και αντιλήψεις που θεωρείται ότι διαφυλάττουν την ομοιογένεια και τη σταθερότητα της εθνικής ταυτότητας, της ελληνικής ιθαγένειας, της κυριαρχικής εδαφικότητας.

Η φυσικοποίηση της σύνδεσης της προστασίας των «εθνικών» κλιμάκων με τη διαφοροποιημένη τοποθέτηση των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων στην ιδιότητα του πολίτη συντηρεί το καθεστώς της προσωρινότητας, της «παρατυπίας» και του εγκλωβισμού για το μεταναστευτικό στάτους. Στην «από τα πάνω» διαμόρφωση του ελληνικού καθεστώτος διαφορετικότητας, οι μετανάστες και οι μετανάστριες παράγονται ως «ατελή» κοινωνικά υποκείμενα ή ως «ξένα» σώματα για το κοινωνικοπολιτικό και πολιτικοπολιτισμικό γίγνεσθαι της ελληνικής κοινωνίας.²⁵³ Η φυλετικοποίηση των

²⁵² Βλ. Αθ. Μαρβάκης, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρχαίνε;», ό.π. σ. 111.

²⁵³ βλ. Μ. Σαββάκης, «Μετανάστες, Πρόσφυγες, Κοινωνικοί Παρίες: Πέρα από το Δίλημμα Κοινωνική Ένταξη ή Ενσωμάτωση», ό.π., σ. 73-93· Μ. Pavlou, *Racism and Discrimination against Immigrants and Minorities in Greece. The State of Play*, HLHR-KEMO, National Focal Point on Racism & Xenophobia,

μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων στις ιστορικοποιημένες «οριοθετήσεις» του «εθνικού» χώρου συμβαίνει σε πολλαπλά πεδία, καθώς το «εθνικό συμφέρον» διαχέεται σε οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτιστικούς τομείς. Η «φυλετικοποίηση» αυτή, μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί το παραγωγικό αποτέλεσμα μιας συνδυασμένης λειτουργίας της εθνοφυλετικής και πολιτισμικής διαφοροποίησης και της κοινωνικής ανισότητας που κατηγοριοποιεί ιεραρχικοποιημένα, εντός του «εθνικού χώρου», τον «γηγενή» - «ομογενή» και τον «ξένο» - «αλλοδαπό» πληθυσμό.

Πράγματι, η πρόσφατη οικονομική κρίση στην Ελλάδα ανέδειξε ζητήματα που αφορούν τις διαφοροποιημένες συνέπειες της κρίσης σε συγκεκριμένες φυλετικοποιημένες ομάδες μεταναστών, όπως για παράδειγμα τους Αφρικανούς. Έρευνες έχουν δείξει²⁵⁴ ότι η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει σε μεγαλύτερο βαθμό τους Αφρικανούς μετανάστες σε σύγκριση με τον γηγενή πληθυσμό. Οι παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτή την επιδείνωση είναι πολλαπλοί και συνηγορούν υπέρ της λειτουργίας διαδικασιών φυλετικοποίησης στη βάση της εθνοφυλετικής διαφοράς, των έμφυλων συνιστωσών, του μεταναστευτικού στάτους και των δυνατοτήτων ενσωμάτωσης ή όχι στην ελληνική κοινωνία. Το τελευταίο αυτό φαίνεται, να σχετίζεται με την εμπειρία Αφρικανών μεταναστών που βρίσκονται για πολλά χρόνια στην Ελλάδα και έχουν επιτύχει έναν βαθμό ενσωμάτωσης. Ωστόσο, η οικονομική κρίση, μαζί με τον ρατσισμό και τη φυλετικοποιημένη αντιμετώπιση που βιώνουν, διαταράσσουν τις διαδικασίες της ενσωμάτωσής τους, αφού καταλήγουν να χάνουν εκείνα τα εχέγγυα που τους επέτρεψαν να την επιτύχουν. Ένα από αυτά είναι η εργασία, καθώς πολλοί Αφρικανοί αντιμετωπίζουν την ανεργία ή την επιδείνωση του εργασιακού τους καθεστώτος εξαιτίας του ρατσισμού και της ξενοφοβικής, αντιξενικής πρακτικής με αποτέλεσμα οι παράμετροι που συνέβαλαν στην ενσωμάτωσή τους να τίθενται σε επισφάλεια και, πολλές φορές τελικά να την καταργούν.

Στους τρόπους καθιέρωσης του ελληνικού καθεστώτος διαφορετικότητας και μετανάστευσης, το μακροεπίπεδο του επίσημου κρατικού λόγου και των θεσμικών και

Annual Report 2007· Δ. Χριστόπουλος, «Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα» στο Μ. Παύλου - Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ό.π., σ. 338-366.

²⁵⁴ A. G. Papadopoulos – L.M. Fratsea, «Between Insecurity and Integration: Sub-Saharan African Migrants in Crisis-stricken Greece», *Regions Magazine*, 289:1, 2013, σ. 5-9·

θεσμοθετημένων πρακτικών του στηρίζεται στην εθνικότητα και στην εθνική αντίληψη, για τις οποίες θεωρείται ότι πρέπει να διαπερνούν την επίσημη μεταναστευτική πολιτική. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και μετά, οι διακυμάνσεις του ελληνικού εθνικισμού σε συνδυασμό με τους ιστορικούς και γεωπολιτικούς μετασχηματισμούς στην Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια και τις επακόλουθες μεταναστευτικές κινήσεις προς την Ελλάδα, είχαν ως αποτέλεσμα ο εθνικισμός και ο ρατσισμός να εμπεδωθούν ως ένας φυσικοποιημένος δεσμός. Η σταδιακή φυσικοποίηση του ρατσισμού καθιέρωσε ως απολύτως δικαιολογημένες και αυτονόητες τις κοινωνικές διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων με βάση την ελληνικότητά τους ή όχι, με αποτέλεσμα συμπεριφορές ρατσισμού και βίας να διαχέονται σε πολλαπλά και ποικίλα πεδία και ο μετανάστης και η μετανάστρια να «χάνουν» την υποκειμενικότητά τους ή αυτή να θεωρείται υποδεέστερη, αναλώσιμη, απο-ανθρωποποιημένη.²⁵⁵

Σε έναν, λοιπόν, «μεταεθνικό» κόσμο,²⁵⁶ φαίνεται ότι η εθνική διάσταση του κράτους κυριαρχεί σε πολλά επίπεδα και πεδία και καθορίζει την επίσημη κρατική πολιτική. Οι «εθνικές» κοινωνικοχωρικές και πολιτικοπολιτισμικές οριοθετήσεις, εξακολουθούν, σε ένα μετααποικιακό περιβάλλον, να ενυπάρχουν και να επιβιώνουν σε κοινωνίες όπου η πολυπολιτισμικότητα και η πληθυντικότητα θεωρούνται «ενδημικά» χαρακτηριστικά, όπως για παράδειγμα στις Η.Π.Α.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Appadurai:²⁵⁷

Καθώς πολλοί από εμάς βρισκόμαστε να είμαστε φυλετικοποιημένοι, βιολογικοποιημένοι και μειονοτικοποιημένοι, κατά κάποιον τρόπο μειωμένοι στα σώματα και τις ιστορίες μας και όχι ενδυναμωμένοι από αυτά, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μας μετατρέπονται στις φυλακές μας και η τροπικότητα της φυλής μάς εκδιώκει από εκείνη τη μη σημασμένη Αμερική, την προστατευμένη από την οχλοβοή της φυλής, την καθωσπρέπει, ευγενή και λευκή χώρα, μια χώρα στην οποία δεν είμαστε ακόμη καλοδεχούμενοι.

Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η σημασία της νέας διεθνικής μετανάστευσης στην επαναδιαπραγμάτευση του ρόλου του κράτους για τον έλεγχο των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων, όπως και στη διαμόρφωση ενός πιο διεθνικού και

²⁵⁵ Βλ. Ι. Λαλιώτου, «Μεταναστευτική εργασία και οικονομία του ρατσισμού», στο *Επισφαλής εργασία, «γυναικεία εργασία». Παρέμβαση με αφορμή την Κωνσταντίνα Κούνεβα*, Αθήνα: Νεφέλη-ιστορεΐν / Historein 2009, σ.39-44.

²⁵⁶ Βλ. Α. Appadurai, *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, ό.π., σ. 227-237.

²⁵⁷ Στο ίδιο σ. 235.

παγκοσμιοποιημένου δικτύου κυβερνητικότητας.²⁵⁸ Αρκετοί είναι εκείνοι που, παράλληλα με τις παγκοσμιοποιημένες ροές του κεφαλαίου και των υπηρεσιών και την τήξη των συνόρων στις χρηματοοικονομικές αγορές και στο ίντερνετ, μιλούν για το έθνος-κράτος που εμμένει και αυτοεπιβεβαιώνεται μέσα από διαφόρων μορφών εθνικισμούς και με τη χάραξη άτεγκτων συνόρων, φαντασιακών ή πραγματικών, με αφορμή ή αιτία τις εισροές μεταναστών και προσφύγων.²⁵⁹

Έτσι, οι σύγχρονες μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις αποτελούν πεδίο όπου διαφαίνεται αυτού του είδους η σύγκρουση μεταξύ των αποεθνικοποιημένων και αποεδαφοποιημένων ροών κεφαλαίων και υπηρεσιών από τη μία και της επανεθνικοποίησης και επανεδαφικοποίησης του ελέγχου της κίνησης των μεταναστών και προσφύγων αλλά και της παραγωγής της πολιτισμικής τους ετερότητας, από την άλλη. Για παράδειγμα, η παραγωγή και διαχείριση του «παράτυπου-παράνομου» μεταναστευτικού καθεστώτος και της ποινικοποίησης της μεταναστευτικής κινητικότητας συνδέεται με διαδικασίες, αφενός αποσυνοριοποίησης, στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, και μιας ταυτόχρονης, αφετέρου, επανασυνοριοποίησης των κοινωνιών του ύστερου καπιταλισμού ως «άμυνα» στις παγκόσμιες μεταναστεύσεις.

Πράγματι, μέσα από τη χρήση τιμωρητικών και συνοριοποιητικών πρακτικών (κέντρα κράτησης, γραφειοκρατία και καθεστώς προσωρινότητας, απελάσεις, κ.λπ.), οι θεσμικές ορθολογικότητες στην κυβερνητικότητα των σύγχρονων διεθνικών μεταναστευτικών κινήσεων εγκαθιδρύουν μια στρατηγική υπερποινικοποίησης των μεταναστών και των προσφύγων η οποία, στις συνθήκες απορρύθμισης και ευελιξίας των νεοφιλελεύθερων οικονομιών και αγορών εργασίας, συμβάλλει στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική περιθωριοποίηση των μεταναστευτικών υποκειμένων και δημιουργεί μια ευάλωτη εργατική δύναμη που ταιριάζει στις ανάγκες των κατατμημένων αγορών εργασίας των μεταφορντιστικών οικονομιών.²⁶⁰ Στην έμφυλη και εθνική αποτύπωση της περιθωριοποίησης συγκεκριμένων μεταναστευτικών

²⁵⁸ S. Sassen, *Guests and aliens*, New York: The New Press, 1999· St. Castles – M. J. Miller, *The Age of Migration. International Population Movement in the Modern World*, ό.π.· Sassen S., «Regulating Immigration in a Global Age: A New Policy Landscape», *parallax*, 11:1, 2005, σ. 35–45.

²⁵⁹ Σ. Σάσεν, *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, ό.π.· Α. Λεοντίδου, «Επανακατασκευή του 'ευρωπαϊκού Νότου' στη μετα-αποικιακή Ευρώπη: από την ταξική σύγκρουση στις πολιτισμικές ταυτότητες», ό.π., σ. 25–42.

²⁶⁰ A. De Giorgi, «Immigration control, post-Fordism and less eligibility. A materialist critique of the criminalization of immigration across Europe», ό.π, σ. 147–167.

υποκειμένων, η Parreñas²⁶¹ αναδεικνύει την εμπειρία των Φιλιππινέζων μεταναστριών ως χαμηλά αμειβόμενου εργατικού δυναμικού στην παγκόσμια οικονομία και τους πολλαπλούς εκτοπισμούς που υφίστανται στις πόλεις του παγκόσμιου καπιταλισμού, τόσο στην εργασία όσο και στην καθημερινότητα.

Επιπλέον, στο πλαίσιο της αντίληψης για τη λειτουργία του σύγχρονου έθνους-κράτους,²⁶² οι στρατηγικές εσωτερικής και εξωτερικής επανασυνοριοποίησης χρησιμοποιούνται ώστε να διασφαλιστούν τα εθνικά περιθώρια ελιγμών στο πεδίο των σύγχρονων κινήσεων και ελεύθερων ροών της παγκοσμιοποίησης, αλλά και για να διαμορφωθεί ένας ασύμμετρος χώρος διαχωρισμού μεταξύ επιθυμητών και ανεπιθυμητών κινήσεων και διασχίσεων των συνόρων. Με τον τρόπο αυτό, οι συνοριοποιητικοί μηχανισμοί του συστήματος του έθνους-κράτους τροφοδοτούν την ξеноφοβία και τον ρατσισμό απέναντι σε συγκεκριμένα μεταναστευτικά υποκείμενα, με αποτέλεσμα την ποινικοποίηση της παρουσίας των μεταναστών και των προσφύγων, αλλά και την ύπαρξη μιας άτυπης οικονομίας όπου οι «παράτυποι» μετανάστες ούτε απελαύνονται από τη φαντασιακή κοινότητα αλλά και ούτε συμπεριλαμβάνονται σε αυτή.²⁶³

Από το 2007 και μετά, η αύξηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών κινήσεων υπό καθεστώς trafficking από την Αφρική και την Ασία προς την Ελλάδα, σε συνδυασμό με την οξεία οικονομική κρίση, από το 2009, ενισχύουν τη μισοξενική λογική αντιμετώπισης των μεταναστών και των προσφύγων και τη ρατσιστική δράση.²⁶⁴ Αλλά και στο μικροεπίπεδο της καθημερινής ζωής και συνεύρεσης, η έννοια της υποδοχής και της «φιλοξενίας» του άλλου γνωρίζει διαφοροποιημένες και περιοριστικές πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις, τόσο θεσμικά όσο και ερμηνευτικά.²⁶⁵ Στο πλαίσιο αυτό, ανακύπτει η επαναθεώρηση της έννοιας της «φιλοξενίας» αλλά και το ζήτημα του ρατσισμού. Σχετικά με τη «φιλοξενία», σύμφωνα με την προσέγγιση του

²⁶¹ Βλ. R. S. Parreñas, *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*, California: Stanford University Press, 2001.

²⁶² S. Sassen, «Neither global nor national: novel assemblages of territory, authority and rights», ό.π., σ. 61-79.

²⁶³ T. Stokholm, «The Mediterranean Migrant Crisis: A Critical Challenge to Global Nation-States», ό.π.

²⁶⁴ Α. Τριανταφυλλίδου – Χ. Κούκη, *Μισαλλοδοξία και Ρατσισμός σε έξαρση στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδας*, ό.π.

²⁶⁵ βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα», ό.π., σ. 1-10.

Παπαταξιάρχη,²⁶⁶ από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και με την ενίσχυση του λόγου περί «εξευρωπαϊσμού», ανακύπτουν ζητήματα που αφορούν την έννοια «οι δικοί μας άλλοι» και κατά πόσο, σε μια περίοδο όπου η ελληνική κοινωνία γνωρίζει έντονες μεταναστευτικές και προσφυγικές εισροές, η «φιλοξενία» του άλλου αναγνωρίζει την ετερότητα και την πολιτισμική του διαφορά ή, τελικά, εγκαθιδρύει μια ιεραρχική σχέση μεταξύ «οικοδεσπότη» και «φιλοξενούμενου» με κανονιστικό γνώμονα την ομοιότητα.

Από την άλλη, η λογική του ρατσισμού, η οποία στην ελληνική πραγματικότητα ενισχύεται από την άνοδο και την αποδοχή ακροδεξιών λόγων, δράσεων και μορφωμάτων, αναιρεί και αποκηρύσσει οντολογικά την έννοια της «φιλοξενίας». Στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς του «άλλου», του «ξένου», του μετανάστη, πραγματοποιείται σε ένα πεδίο όπου η έννοια της, υπό προϋποθέσεις και όρους, φιλοξενίας²⁶⁷ διαπλέκεται και συμπλέκεται με πρακτικές και δράσεις ρατσιστικές. Έτσι, οι πολιτικοί, πολιτισμικοί, δικαιοί, ηθικοί νόμοι και όροι που τίθενται για την άφιξη, την υποδοχή και τη φιλοξενία του «ξένου» ενέχουν ταυτόχρονα μισοξενική και αντιξενική λογική, θέτοντας εξ αρχής τις συνθήκες για την ιεραρχική σχέση εξουσίας και δύναμης μεταξύ αυτών που είναι εντός, στον «οίκο» τους, και αυτών που (εισ)έρχονται από ένα «εκτός». Στις συνθήκες της ρατσιστικής έντασης οι συνθήκες φιλοξενίας αναδύονται ως σχέσεις επιβολής της δύναμης του «οικοδεσπότη» πάνω στον «ξένο». Η κυριαρχικότητα αυτή απέναντι στον «ξένο» και η άσκησή της με όρους επιβολής διαχέει την έννοια της «πόρτας του οίκου», του «κατωφλιού» –το οποίο δεν πρέπει να διασχίζεται– στις σχέσεις συνάντησης της καθημερινότητας και στην απόλυτη εξάλειψη του «άλλου» και της ετερότητάς του.

Έτσι, η έννοια της φιλοξενίας τίθεται υπό συνεχή διαπραγμάτευση και εντάσσεται σε ερμηνευτικές επαναθεωρήσεις υπό το πρίσμα εθνικών, φυλετικών, πολιτισμικών, κοινωνικών και ιδεολογικών εννοιολογήσεων. Στο πεδίο του ανταγωνιστικού χώρου που διαμορφώθηκε μεταξύ, αλλά και εντός, των επίσημων, ημιεπίσημων, καθημερινών λόγων και των θεσμικών, εξωθεσμικών και άτυπων πρακτικών για τη διαχείριση του μεταναστευτικού-προσφυγικού κύματος και της

²⁶⁶ Ε. Παπαταξιάρχη, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π.

²⁶⁷ Βλ. Γ. Κακολύρης, «Η ηθική της φιλοξενίας: ο Ζακ Ντερντά για την απροϋπόθετη και την υπό όρους φιλοξενία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β'-Γ', 2013, σ. 39-55.

παρουσίας αφροασιατών μεταναστών, η έννοια της φιλοξενίας και του «ξένου» μετανάστη-πρόσφυγα αποτέλεσαν πρόσφορα πεδία αποτύπωσης και επανεξέτασης των σχέσεων εξουσίας-γνώσης, οι οποίες παράγονται από, αλλά και παράγουν νέες πολιτικές χωρικότητες και νέα πολιτικά υποκείμενα σε συνθήκες κρίσης.

Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη,²⁶⁸ η σύγχρονη κρίση της φιλοξενίας, ως τέτοιας που αποτέλεσε διαχρονική πολιτισμική σταθερά και σήμα κατατεθέν του εξομοιωτικού μοντέλου στο ελληνικό καθεστώς διαφορετικότητας, συνίσταται στο γεγονός ότι στις σύγχρονες, μετά το 2000, πολιτικοπολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες πρόσληψης της διαφοράς, όταν η Ελλάδα άρχισε να γνωρίζει τη μαζική κινητικότητα μεταναστών και προσφύγων από την Αφρική και την Ασία, οι μαύροι μετανάστες κατασκευάστηκαν ως «μη αφομοιώσιμοι άλλοι» στους οποίους η κλασική φιλοξενία δεν μπορεί να εφαρμοστεί. Στο ιστορικό και πολιτικοπολιτισμικό πλαίσιο της Ελλάδας από τις αρχές του 2000, διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις για μια ποιοτικά διαφορετική ξеноφοβία η οποία οδηγεί σε ρατσιστική αλλά και δολοφονική βία.

Σε όσα παρατηρεί ο Παπαταξιάρχης, η νέα αυτή ξеноφοβία και η διάχυτη ρατσιστική βία απέναντι στην «επίμονη ετερότητα» αποκαλύπτουν τη διατάραξη και την αποσυναρμολόγηση της συμπληρωματικής σχέσης ξеноφοβίας - φιλοξενίας (στο εξομοιωτικό μοντέλο, η φιλοξενία λειτουργεί ως τιθάσευση της επικίνδυνης ετερότητας του φιλοξενούμενου, αλλά και ως παράγοντας που αποτρέπει την ξеноφοβία να εξελιχθεί σε ρατσιστική κατεύθυνση), τόσο στο επίσημο επίπεδο άσκησης της πολιτικής όσο και στις ανεπίσημες καθημερινές πρακτικές. Στη διατάραξη αυτή της συμπληρωματικότητας, η φιλοξενία πολιτικοποιήθηκε και μετατράπηκε σε ιδεολογικό διακύβευμα, καθώς η υποδοχή του «ξένου» αποτέλεσε πεδίο αναμέτρησης ανάμεσα στις δυνάμεις της μισοξενικής και ρατσιστικής συμπεριφοράς και σε εκείνες της νέας «απροϋπόθετης» φιλοξενίας και αλληλεγγύης.

Στις σύγχρονες ανθρωπιστικές πρακτικές της φιλοξενίας και της αλληλεγγύης απέναντι στους πρόσφυγες από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και εθελοντές, η Κατερίνα Ροζάκου²⁶⁹ εντοπίζει τη βιοπολιτική εξουσία που ασκείται μέσα από τη

²⁶⁸ Ε. Παπαταξιάρχης, «Ο αδιανόητος ρατσισμός: Η πολιτικοποίηση της 'φιλοξενίας' την εποχή της κρίσης», *Σύγχρονα Θέματα*, 127, Οκτ-Νοε. 2014, σ. 46-62.

²⁶⁹ Βλ. Κ. Rozakou, «The biopolitics of hospitality in Greece: Humanitarianism and the management of refugees», *American Ethnologist*, 39:3, 2012, σ. 562-577.

διεύρυνση της «συνθήκης της φιλοξενίας» και των όρων που θέτει για τον φιλοξενούμενο, επιβεβαιώνοντας την κρατική επικυριαρχία στον έλεγχο και την οντολογική παραγωγή του «ξένου». Στο πλαίσιο των ανθρωπιστικών πρακτικών της φιλοξενίας αναδεικνύονται οι ιεραρχικές σχέσεις εξουσίας, οι κοινωνικές οριοθετήσεις μεταξύ «οικοδεσπότη» και «φιλοξενούμενου», οι οποίες (ανα)παράγουν και επιβεβαιώνουν εκ νέου την κυριαρχικότητα του κράτους (σε επίπεδο εθνικό ή ευρωπαϊκό) για τον έλεγχο της προσφυγικής και μεταναστευτικής κινητικότητας και των υποκειμένων της, αλλά και διαμορφώνουν πεδία δυνατότητας παραγωγής νέων ετεροτήτων και πολιτικών υποκειμένων. Οι διάφορες και ποικίλες υποκειμενικότητες για τον «ξένο» παράγονται στο πλαίσιο της βιοπολιτικής πρακτικής της φιλοξενίας και αναδύονται σε έναν «ενδιάμεσο χώρο» μιας συνεχούς προσωρινότητας. Ούτε πλήρως απογυμνωμένες ζωές αλλά και ούτε πλήρως πολιτικές υπάρξεις.

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι το ελληνικό καθεστώς διαφορετικότητας δεν ταυτίζεται ούτε εξαντλείται στον εθνικισμό και την αναπαραγωγή του εθνικιστικού λόγου. Γι' αυτό είναι σημαντικό να αναδειχθούν οι «από τα κάτω» στρατηγικές που ενεργοποιούνται στο ανεπίσημο, άτυπο επίπεδο της καθημερινότητας και αναπαράγουν, ενισχύουν ή ανατρέπουν, μετασχηματίζουν και αποδομούν την κυρίαρχη και επίσημη θεσμική ρητορική και πρακτική. Όπως τονίζει και ο Παπαταξιάρχης,²⁷⁰ το καθεστώς διαφορετικότητας δεν εντοπίζεται αποκλειστικά στα προνομιακά πεδία συγκρότησης του εθνικισμού αλλά, κυρίως, στο χαμηλότερο επίπεδο, εκεί όπου οι εμπειρίες πέραν του τυποποιημένου λόγου συγκροτούνται με τρόπους λεκτικούς και εξωλεκτικούς. Στο ελληνικό καθεστώς διαφορετικότητας, ο χώρος της πόλης και των άτυπων πρακτικών της καθημερινότητας αναδύεται ως το πλέον προκλητικό πεδίο για την πολλαπλότητα και την ποικιλότητα που χαρακτηρίζουν τη διαμόρφωση του ελληνικού καθεστώτος μετανάστευσης και παραγωγής των μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων.

²⁷⁰ Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π., σ. 416-417.

2.2.3 Άτυπες πρακτικές στην αστική καθημερινότητα και μεταναστευτικές υποκειμενικότητες

Ο χώρος της πόλης και οι αστικές κλίμακες αποτελούν πεδία όπου η παραγωγή της υποκειμενικότητας του μετανάστη/της μετανάστριας διαπλέκεται και συναρθρώνεται με ποικίλες και πολλαπλές κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές διαστάσεις. Οι σύγχρονες μεταναστευτικές και προσφυγικές κινήσεις συνδέονται άρρηκτα με την πόλη, τους αστικούς τόπους και τις κλίμακες που διαμορφώνονται στην αστική ανθρωπογεωγραφία και αναδύονται σε πρόσφορα πεδία ιστορικοποιημένης παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων σε αλληλοσυσχέτιση με την παραγωγή του χώρου της σύγχρονης πόλης. Στη συγχρονική και ιστορικοποιημένη αυτή παραγωγή των μεταναστών και των μεταναστριών ως κοινωνικοπολιτικών υποκειμένων και των αστικών κλιμάκων ως παραγόμενων και παραγωγικών πεδίων στις πρακτικές διαχείρισης και κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, οι διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης διασπείρονται στον χώρο της πόλης, παράγονται από και διαπλέκονται με τις επίσημες στρατηγικές «από τα πάνω» αλλά και τις άτυπες πρακτικές της καθημερινότητας και τις στρατηγικές «από τα κάτω».

Οι οριοθετήσεις και τα σύνορα, πραγματικά ή συμβολικά, που διαμορφώνουν τις πολλαπλές κλίμακες διαχείρισης του μεταναστευτικού πληθυσμού στην πόλη λειτουργούν ως εργαλεία καθιέρωσης και νομιμοποίησης μιας δυαδικής προσέγγισης του τρόπου με τον οποίο, μέσω της αστικής κυβερνητικότητας, παράγονται και καθίστανται οι μετανάστες και οι μετανάστριες ως κοινωνικοπολιτικά υποκείμενα. Έτσι, δίπολα του τύπου «εντός/εκτός», «κίνηση/στάση», «ντόπιος/ξένος», «ένταξη/αποκλεισμός» εγχαράσσονται υλικά και συμβολικά στον αστικό χώρο και μέσω θεσμικών ρυθμίσεων, συμβολικών κωδίκων και κοινωνικών πρακτικών, τοποθετούν τους ανθρώπους σε «θέσεις». Με τον τρόπο αυτόν, ο χώρος της πόλης και οι τόποι του κανονικοποιούνται, καθώς τα δίπολα αυτά εγκαθιδρύουν τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο παράγονται τα υποκείμενα που έχουν δικαιώματα στην πόλη και στις αστικές διαδικασίες όσο και τα υποκείμενα που είναι «ξένοι», που παραμένουν γενικευμένα ή επιλεκτικά «εκτός τόπου» και είναι οι «outsiders», οι «άλλοι» – ο προσδιορισμός των οποίων γίνεται με κριτήρια

ταξικά, εθνοπολιτισμικά, έμφυλα τα οποία μπορούν κάθε φορά να συνδυάζονται με πολλαπλούς και διαφοροποιημένους τρόπους βάσει ιστορικοποιημένων αναγκών.²⁷¹

Τα πολλαπλά κριτήρια της τάξης, της εθνότητας, του φύλου και οι διαφοροποιημένες διασυνδέσεις ή συνδηλώσεις τους στις αστικές κλίμακες και στις παραγόμενες οριοθετήσεις διαμορφώνουν, αντίστοιχα, πολλαπλές αναπαραστάσεις για τα μεταναστευτικά υποκείμενα, οι οποίες αποσταθεροποιούν το πλαίσιο της κανονικοποιητικής διακυβέρνησής τους «από τα πάνω» αλλά και ορίζουν τα πεδία των καθημερινών, άτυπων, «από τα κάτω», πρακτικών και στρατηγικών αμφισβήτησης, διάσχισης των «συνόρων» και των οριοθετήσεων. Έτσι, η παραγωγή της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης με τους όρους του «ξένου», του «άλλου», αυτού που «δεν ανήκει», δεν μπορεί να ερευνηθεί και να ερμηνευθεί μέσα από μια προσέγγιση μόνιμης παγίωσής τους ως σταθερών ταυτοτήτων, αλλά με την ιστορικοποίηση και την προβληματοποίηση των λόγων και των πρακτικών που εμφανίζονται στην πόλη και για την πόλη και παράγουν την πολλαπλότητα των μεταναστευτικών υποκειμένων.

Οι «από τα πάνω» διακυβερνητικές στρατηγικές για τη μετανάστευση ορίζουν τον χώρο της πόλης και την αστική γεωγραφία, όπως επίσης τις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και τις πρακτικές της καθημερινότητας των μεταναστευτικών υποκειμένων, ως ιδανικά πεδία υλικής και συμβολικής συνάρθρωσης και εγχάραξης των θεσμοποιήσεων και των λόγων για τη μεταναστευτική κυβερνητικότητα. Στις σύγχρονες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, της αστικής ανάπτυξης και των άνισων τοποθετήσεων των υποκειμένων στην υλικότητα των συνθηκών αυτών, οι μεταναστευτικές διαδικασίες συνδέονται με φυλετικά και εθνοπολιτισμικά ζητήματα, καθώς και με ζητήματα ρατσισμού.

Για παράδειγμα, οι θεσμικές και λογοθετικές πρακτικές περί εθνικής ταυτότητας που αναπτύσσονται στα όρια ενός κυριαρχικού κράτους εγχαράσσονται στο πεδίο της πόλης και των αστικών χωρικών κλιμάκων και επηρεάζουν τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς ανάλογα με τις εθνοφυλετικές κατηγοριοποιήσεις στις οποίες τους τοποθετούν. Στη συγχρονική και ιστορικοποιημένη εξέταση των μεταναστευτικών ομάδων που εγκαθίστανται στους αστικούς τόπους, από τη μια, και, από την άλλη, των

²⁷¹ Ντ. Βαΐου – Α. Καλαντίδης, «Πόλεις των ‘άλλων’. Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου», στο Μ. Σπυριδάκης (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Αθήνα: νήσος, 2009, σ. 23-47.

εθνοπολιτισμικών, φυλετικών αναπαραστάσεων που εγκαθιδρύονται ως «νόρμες» από τις επίσημες θεσμικές πολιτικές αναδεικνύονται οι φυλετικοποιημένες κατηγοριοποιήσεις στις οποίες τα μεταναστευτικά υποκείμενα τοποθετούνται. Οι φυλετικοποιημένες αυτές κατηγοριοποιήσεις βρίσκουν την υλική τους αποτύπωση στις αστικές χωρικές κλίμακες διαβίωσης, συνύπαρξης, εργασίας, κατοικίας, κίνησης των μεταναστευτικών υποκειμένων. Έτσι, ο ρατσισμός που παράγεται και εκφράζεται από τις άνισες αυτές ιεραρχήσεις αναπτύσσεται ως δομική και κοινωνικοχωρική διαδικασία, καθώς αφορά γεωγραφικές σχέσεις, σχέσεις «μεταξύ τόπων».²⁷² Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνική και ιδεολογική παραγωγή συγκεκριμένων μεταναστευτικών υποκειμένων ως «ξένων», «άλλων», «outsiders» συνυπάρχει χωρικά και χρονικά με τη φυλετικοποίηση αστικών τόπων, δηλαδή με τη λογοθετική εγχάραξη της έννοιας της φυλής ή της εθνοπολιτισμικής διαφορετικότητας σε συγκεκριμένους χώρους. Οι φυλετικοποιημένες νοηματοδοτήσεις συγκεκριμένων αστικών χώρων (ανα)παράγουν και νομιμοποιούν τη ρατσιστική πρακτική, καθώς εγχαράσσουν στον χώρο ένα κανονικοποιητικό ταξινομητικό σύστημα από το οποίο προκύπτουν τα κριτήρια «φυλετικοποίησης» των υποκειμένων που θεωρείται ότι «υπερβαίνουν» ή «καταπατούν» τις κανονικοποιητικές ταξινομήσεις.²⁷³

Από τις αρχές του 1990 και μετά, η παρουσία των μεταναστών στο κέντρο της Αθήνας αποτέλεσε καθοριστικό γεγονός και σημαντική διαδικασία αστικών και κοινωνικών μετασχηματισμών, οι οποίοι ανέδειξαν τη συγχρονική λειτουργία της παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμένων με την (ανα)παραγωγή και «φυλετικοποίηση» αστικών χωρικών κλιμάκων. Η αύξηση της παρουσίας των μεταναστών στις γειτονιές του κέντρου της Αθήνας από τις αρχές της δεκαετίας του '90, σε συνδυασμό με την όξυνση των οικονομικοταξικών αντιθέσεων αλλά και των μεταλλάξεων που συμβαίνουν και αποτυπώνονται στην πόλη, αποτέλεσαν διαδικασίες οι οποίες επέδρασαν στην κοινωνική, πολιτισμική, εθνοτική ανθρωπογεωγραφία της Αθήνας προκαλώντας

²⁷² Βλ. L.Y. Liu, «The place of immigration in studies of geography and race», *Social and Cultural Geography*, 1:2, 2000, σ. 169-182.

²⁷³ Βλ. K. Durrheim – J. Dixon, «The role of place and metaphor in racial exclusion: South Africa's beaches as sites of shifting racialization», *Ethnic and Racial Studies*, 24:3, 2001, σ. 433-450.

ζητήματα κοινωνικού διαχωρισμού και κοινωνικής σύγκρουσης με πεδίο ανάδυσης τον αστικό χώρο.²⁷⁴

Ο κοινωνικός διαχωρισμός και οι αναπαραστάσεις του στους κυρίαρχους λόγους για την πόλη της Αθήνας με όρους «δαιμονοποίησης» της εθνοπολιτισμικής ανομοιογένειας και επικινδυνοποίησης από την παρουσία των μεταναστών στους αστικούς τόπους συντέλεσαν και εξακολουθούν –ακόμη πιο ενισχυμένα λόγω κρίσης– να αναπαράγουν δίπολα σύγκρουσης μεταφέροντας τους χωρικούς όρους της κοινωνικής πόλωσης και του κοινωνικού διαχωρισμού στις κοινωνικές σχέσεις και συμπεριφορές στην καθημερινότητα της πόλης.

Η θεμελίωση του κοινωνικού διαχωρισμού και η νομιμοποίησή του στους επίσημους λόγους για την πόλη της Αθήνας και τους αστικούς τόπους στις γειτονιές της εγκαθιδρύουν ως «αληθή» και φυσικοποιούν τα ηγεμονικά κανονικοποιητικά δίπολα, όπου ο ένας όρος παράγεται ως κοινωνικός κανόνας, ως το κυρίαρχο κοινωνικό πρότυπο, και ο άλλος ως εκείνος στον οποίο εντάσσονται οι «άλλοι», αυτοί που αποκλίνουν, που δεν ανήκουν. Σύμφωνα με τους Αράπογλου Βασίλη, Καβουλάκο Ι. Κάρολο., Κανδύλη Γιώργο και Μαλούτα Θωμά,²⁷⁵ μια τέτοια «διπολική» ιδεολογική εγκαθίδρυση για την αστική και κοινωνική γεωγραφία της πόλης της Αθήνας αναπαράγει και διαιώνίζει τις θεωρήσεις περί «γκετοποίησης» και περιχαράκωσης για συγκεκριμένους αστικούς τόπους και γειτονιές όπου υπάρχει χωρική συγκέντρωση μεταναστευτικών πληθυσμών.

Οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις περί ύπαρξης «γκέτο» στις γειτονιές της Αθήνας και «αστικών περιχαράκωμένων τόπων» όπου κυριαρχούν συγκεκριμένες μεταναστευτικές εθνοπολιτισμικές ομάδες, οι οποίες εντάθηκαν και ενισχύθηκαν κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, από τις αρχές του 2009, νομιμοποιήθηκαν μέσα από τον ιδεολογικό ρόλο των ΜΜΕ, της αστυνομίας και της κυρίαρχης πολιτικής στρατηγικής και λογοθετικής πρακτικής. Από τις αρχές του 21ου αιώνα διαμορφώνεται ένας κυρίαρχος δημόσιος λόγος για το κέντρο της Αθήνας που βασίζεται σε

²⁷⁴ Βλ. ενδεικτικά: Θ. Μαλούτας, *Προβλήματα Κοινωνικά Βιώσιμης Ανάπτυξης στην Αθήνα. Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής*, Κείμενα εργασίας 2003/4, Αθήνα: ΕΚΚΕ· «Η πόλη και οι μετανάστες», *Κομπρεσέρ. Για την πόλη και το χώρο*, 2, Ιούνης 2011, σ. 28-43· Β. Αράπογλου – Ι.Κ. Καβουλάκος – Γ. Κανδύλης – Θ. Μαλούτας, «Η νέα κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας: μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Οκτ-Δεκ. 2009, σ. 57-67.

²⁷⁵ Βλ. Β. Αράπογλου – Ι.Κ. Καβουλάκος – Γ. Κανδύλης – Θ. Μαλούτας, «Η νέα κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας: μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση», ό.π., σ. 56-59.

ξενοφοβικούς και αντιμεταναστευτικούς λόγους, σε λόγους περί γειτονιών-γκέτο και περί αίσθησης ανασφάλειας την οποία οι ντόπιοι βιώνουν καθημερινά στους αστικούς τόπους στη γειτονιά τους. Με την οικονομική κρίση και την ενίσχυση των ακροδεξιών κομμάτων, οι κυρίαρχοι αυτοί κοινωνικοί, χωρικοί και πολιτικοί λόγοι (discourses) καθιέρωσαν τις αναπαραστάσεις στις οποίες στηρίζονταν ως «πραγματικότητα», ως μια πραγματικότητα προβληματική. Στην «προβληματική» αυτή πραγματικότητα, οι μετανάστες και η παρουσία τους συνδέονται φυσικοποιημένα και αιτιακά με τα προβλήματα στις γειτονιές, στιγματίζοντας ταυτόχρονα συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες μαζί με τους αστικούς χώρους όπου ζουν, κινούνται και γίνονται ορατές.²⁷⁶

Ο δημόσιος χώρος του κέντρου της Αθήνας και συγκεκριμένες αστικές χωρικές κλίμακες «προβληματοποιούνται» σε διασύνδεση και άμεση συσχέτιση με την παραγωγή μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων. Από τα τέλη του 2008, πολλές περιοχές του μητροπολιτικού κέντρου της Αθήνας, οι οποίες εντάσσονται στις «γειτονιές εθνοτικής ποικιλότητας», παράγονται και αναπαρίστανται ως περιοχές στις οποίες τα προϋπάρχοντα προβλήματα αποδίδονται στους μετανάστες. Μέσα από τον κυρίαρχο λόγο περί γκέτο και την κοινωνικοχωρική διάχυσή του από την ακροδεξιά πρακτική, η μεταναστευτική παρουσία αντιμετωπίζεται με όρους ομογενοποιητικούς και γενικευτικούς, κατά τους οποίους, οι «μαύροι» και οι «ασιάτες», καθιερώνονται ως επικίνδυνες και ρυπαρές μεταναστευτικές υποκειμενικότητες.²⁷⁷ Έτσι, γειτονιές του αθηναϊκού κέντρου μετατρέπονται σε αστικά τοπία διαδικασιών φυλετικοποίησης, σύγκρουσης και υλικής αποτύπωσης των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των ομάδων και των υποκειμένων που ζουν και δρουν, αλλά και των πολλαπλών λόγων που κινητοποιούνται για τη νομιμοποίηση και την ενίσχυση ή την ανατροπή και την αμφισβήτηση των σχέσεων αυτών.

Αστικές περιοχές γύρω από το κέντρο της Αθήνας, όπως ο Άγιος Παντελεήμονας, η πλατεία Αμερικής, η Αχαρνών, γίνονται πεδία συνάρθρωσης και αμοιβαίας ενίσχυσης των φοβικών λόγων περί (ανα)σφάλειας και επικινδυνότητας με τον ακροδεξιό λογική

²⁷⁶ P. Koutrolidou – D. Siatitsa, «The construction of a ‘public’ discourse for Athens centre: media, migrants and inner-city regeneration», *encounter Athens*, 10/8/2012, διαθέσιμο στο <https://encounterathens.wordpress.com/tag/%CE%B3%CE%BA%CE%AD%CF%84%CE%BF/>, τελευταία πρόσβαση 13/4/2018.

²⁷⁷ Βλ. Β. Αράπογλου – Ι.Κ. Καβουλάκος – Γ. Κανδύλης – Θ. Μαλούτας, «Η νέα κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας: μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση», ό.π.

απορριπτικό λόγο και τη ρατσιστική πρακτική.²⁷⁸ Ο λόγος περί ασφάλειας για τις γειτονιές της Αθήνας που χαρακτηρίζονται από εθνοτική και μεταναστευτική ποικιλότητα αποκτά «καθεστώς αλήθειας», παρουσιάζεται ως η λύση στο «πρόβλημα» της παρουσίας των μεταναστών, με αποτέλεσμα ο αστυνομικού τύπου έλεγχος, τόσο ο επίσημος όσο και ο «αυτοδίκαιος», να εγκαθιδρύεται ως η θεσμοποιημένη εργαλειακή τροπικότητα για την «περιφρούρηση» των γειτονιών και των αστικών τόπων και την «εκδίωξη» των μεταναστών, με απώτερο στόχο την «επανακατάληψη» του δημόσιου χώρου.

Οι κυρίαρχοι αυτοί λόγοι γύρω από την ασφάλεια στο κέντρο της Αθήνας πολλαπλασιάστηκαν και ενισχύθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης και αναπαράχθηκαν με ένταση μέσα από επίσημες και θεσμοποιημένες πολιτικές πρακτικές, τόσο μέσα από τη διαμόρφωση αλλά και τη διάχυσή τους στα Μ.Μ.Ε, όσο και από τη δραστηριοποίηση συλλογικοτήτων και κοινωνικοπολιτικών μορφωμάτων σε επίπεδο γειτονιάς. Το λογοθετικό υπόβαθρο των λόγων αυτών με θέμα την επιστροφή της ασφάλειας στην πόλη ενεργοποιήθηκε με αναπαραστάσεις και εικονοποιίες οι οποίες στόχο είχαν να καταδείξουν την ύπαρξη απειλών και κρίσιμων καταστάσεων στις γειτονιές καθιστώντας επιτακτική την εξεύρεση λύσεων και την ανάληψη δράσης.

Έτσι, η αστυνομία, τόσο μέσα από συγκεκριμένες επιχειρησιακές δράσεις («Ξένιος Ζευς») στο κέντρο της Αθήνας, όσο και μέσα από τις εικονογραφικές επιλογές προβολής των επιχειρήσεων αυτών, κατασκευάζει μια ηγεμονική εικόνα απειλής για τον δημόσιο χώρο την οποία συνδέει με την παρουσία των μεταναστών, κυρίως Αφρικανών και Ασιατών. Οι άτυπες καθημερινές πρακτικές των μεταναστών στις γειτονιές και η ορατότητά τους (εργασία, κοινωνική συναναστροφή, κατοίκηση), εικονογραφείται ως απειλή και οι αστικοί τόποι στους οποίους κινούνται και ζουν αναπαρίστανται ως απειλούμενοι. Ο δημόσιος χώρος της Αθήνας, ειδικά κατά την περίοδο των πρώτων χρόνων της οικονομικής κρίσης, εικονογραφείται και οπτικοποιείται στον Τύπο ως υποβαθμισμένος, ρυπαρός και επικίνδυνος από τα απειλητικά «σώματα» των

²⁷⁸ Βλ. Συνήγορος του Πολίτη, *Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του*, Ειδική Έκθεση, Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013, διαθέσιμο στο <https://www.synigoros.gr/?i=human-rights.el.diakritiki-metaxeirisi-astunomiki-prostasia.125089>, τελευταία επίσκεψη 18/9/2020· G. Kandyliis – K. Kavoulakos, «Framing Urban Inequalities: Racist Mobilization Against Immigrants in Athens», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 136:136, 2011, σ. 157-176.

«λαθρομεταναστών». Στόχος είναι η «απομάκρυνση» των απειλητικών αυτών σωμάτων, η αποκατάσταση της τάξης και της κανονικότητας και η «ανακατάληψη» των γειτονιών.²⁷⁹

Η νομιμοποίηση της απειλής και της ανάγκης για αποκατάσταση της ασφάλειας στον δημόσιο χώρο στηρίχθηκε σημαντικά στην ανάγκη δραστηριοποίησης στις «απειλούμενες» γειτονιές ομάδων και συλλογικοτήτων οι οποίες, μέσα από τον απορριπτικό λόγο για τους μετανάστες και την ανάληψη αντιμεταναστευτικής δράσης, ενίσχυσαν την «επικινδυνοποίηση» συγκεκριμένων γειτονιών και επιστράτευσαν πρακτικές «εκκαθάρισης» και επανοικειοποίησης του δημόσιου χώρου. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αγίου Παντελεήμονα, που αναδείχθηκε σε αστικό τοπίο εγχάραξης των πολύπλοκων σχέσεων εξουσίας μεταξύ επίσημων και ανεπίσημων φορέων του απορριπτικού λόγου και της ξενοφοβικής/ρατσιστικής πρακτικής. Σύμφωνα με τους Καβουλάκο και Κανδύλη,²⁸⁰ από τα τέλη του 2008 στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών αναπτύχθηκε, σε επίπεδο γειτονιάς, ένα συλλογικό υποκείμενο που εξέφρασε και αποτύπωσε στον δημόσιο χώρο τον απορριπτικό λόγο για τους μετανάστες. Οι φορείς του λόγου αυτού αυτοπροσδιορίζονται και νομιμοποιούν τις πρακτικές τους μέσα από την ιδιότητα του «κατοίκου», του ντόπιου της γειτονιάς, διατυπώνοντας αιτήματα με σαφείς γεωγραφικές αναφορές, όπως την απομάκρυνση μεγάλης μερίδας του μεταναστευτικού πληθυσμού από την περιοχή. Ο απορριπτικός αυτός λόγος παράγει νέες φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις για τους Αφρικανούς και τους Ασιάτες μετανάστες της περιοχής και στοχεύει στην απομάκρυνσή τους ως «ξένων» σωμάτων από μια γειτονιά που «ανήκει σε εμάς». Ο δημόσιος χώρος της γειτονιάς κατασκευάζεται ως «γκέτο» και πλαισιώνεται με λόγους οι οποίοι για άλλη μία φορά ενισχύουν, νομιμοποιούν και φυσικοποιούν τα ηγεμονικά δίπολα «εμείς/οι άλλοι», «γηγενείς/ξένοι», με τον δεύτερο πόλο να ομογενοποιείται και να φυλετικοποιείται βάσει

²⁷⁹ Βλ. Κ. Θεοδωρόπουλος – Γ. Κανδύλης – Α. Σαγιά, «Οπτικές αναπαραστάσεις της ασφάλειας στην Αθήνα: πολιτικές που γίνονται εικόνες, εικόνες που παράγουν σημασίες», *Γεωγραφίες*, 24, 2014, σ. 66-78· Ch. Konstantinidou – M. Michailidou, «Foucauldian discourse analysis: Photography and the social construction of immigration in the Greek national press», στο D. Machin (επιμ.), *Visual Communication*, Berlin and Boston: De Gruyter Mouton, 2014, σ. 91-133.

²⁸⁰ Κ. Καβουλάκος – Γ. Κανδύλης, «Νέες μορφές αστικής σύγκρουσης στην Αθήνα: το πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, ο λόγος και οι πρακτικές απόρριψης των μεταναστών» στο Αφουξενίδης Α. (επιμ.), *Ανισότητα στην Εποχή της Κρίσης*, ό.π. σ. 79-100.

φυλετικών, πολιτισμικών και ταξικών χαρακτηριστικών που τον μετασχηματίζουν σε φυσικοποιημένο αποδέκτη ρατσιστικής βίας και εγκλημάτων μίσους.²⁸¹

Πρόκειται, λοιπόν, για την περίπτωση όπου ο δημόσιος χώρος επανανοηματοδοτείται και πλαισιώνεται μέσα από λόγους για «φυλετική κάθαρση». Οι δημόσιοι αστικοί τόποι (πλατείες, παιδικές χαρές, πάρκα) παράγονται ως χωρικές κλίμακες που εξαιτίας της παρουσίας των μεταναστών έχουν απολέσει την κανονικότητά τους, έχουν αλλοιωθεί πολιτισμικά και εθνικά. Σε μια τέτοια φυλετικοποιημένη παραγωγή των μεταναστευτικών υποκειμένων και των δημόσιων χώρων της πόλης, η δράση των ντόπιων κατοίκων βρίσκει ιδεολογικά και κοινωνικά στηρίγματα, καθώς ο απορριπτικός τους λόγος διαθέτει εγγύτητα με τις πρακτικές της επίσημης θεσμικής στρατηγικής από τα πάνω, ενώ επίσης κινητοποιεί ανεπίσημους φορείς και άτυπες σχέσεις σε επίπεδο γειτονιάς. Ειδικά η περίπτωση του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών καταδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους η συνάρθρωση της επίσημης με την ανεπίσημη ρητορική και πρακτική δημιουργούν το υλικό και συμβολικό κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο παραγωγής φυλετικοποιημένων, απορριπτέων μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων σε ποικίλες αστικές χωρικές κλίμακες. Έχει επισημανθεί και αναδειχθεί το γεγονός²⁸² ότι η δράση της Επιτροπής κατοίκων της γειτονιάς βρήκε τα νομιμοποιητικά της εργαλεία στις θεσμικές πολιτικές επιλογές της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας, στις επίσημες ή ανεπίσημες δράσεις της αστυνομίας, στα συμφέροντα από τις παράνομες οικονομικές επιχειρήσεις στην περιοχή (πορνεία, trafficking), στις εθνικιστικές και φοβικές αντιλήψεις μέρους του «ντόπιου» πληθυσμού. Ένα δίκτυο, οι φορείς του οποίου βρίσκουν θεσμικούς και άτυπους συνομιλητές και υποστηρικτές και όπου²⁸³

...η απορριπτική δράση επιδιώκει τη συνεπή και ολοκληρωτική εφαρμογή σε επίπεδο γειτονιάς, προεκτείνοντας δηλαδή τη λογική της μεταναστευτικής πολιτικής στα άκρα: αξιώνει φυλετική κάθαρση που εκκινεί από τη μικρή χωρική κλίμακα

²⁸¹ Βλ. ενδεικτικά: Α. Χαλκιά, «Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας», *Εγκληματολογία*, 1-2, 2013, σ. 80-88· Human Rights Watch, *Μίσος στους δρόμους. Η ξενοφοβική βία στην Ελλάδα*, Ιούλιος 2012, διαθέσιμο στο https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0712gr_ForUpload_1.pdf, τελευταία επίσκεψη 18/9/2020.

²⁸² Βλ. *autonome antifa, Επιτροπές Κατοίκων. Κατάδυση στο μέλλον του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα, Μάρτιος 2012.

²⁸³ Κ. Καβουλάκος – Γ. Κανδύλης, «Νέες μορφές αστικής σύγκρουσης στην Αθήνα: το πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, ο λόγος και οι πρακτικές απόρριψης των μεταναστών», ό.π., σ. 98.

αλλά γενικεύεται σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Και αντίστροφα: η μικρή κλίμακα της γειτονιάς γίνεται το θέατρο δράσης μιας πολύ ευρύτερης απόρριψης.

Στη χωρική μικροκλίμακα της γειτονιάς και των πολλαπλών αστικών κλιμάκων που τη συναποτελούν, οι δημόσιοι τόποι, στην απορριπτική και ρατσιστική πρακτική, ενδύονται εθνικιστικά και νοηματοδοτούνται ως τόποι έκφρασης ή και εγχάραξης της κυρίαρχης εθνικής ταυτότητας. Η «εκκαθάριση» της παιδικής χαράς και της πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα, η εκδίωξη των μεταναστών, η επιβολή μιας «λευκής κατάληψης και παρουσίας», η περιχαράκωση των δημόσιων αυτών τόπων και η διά της βίας απαγόρευση εισόδου στους εθνοφυλετικά «άλλους» καταδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους λειτουργεί η ηγεμονική «εθνοποίηση» των δημόσιων τόπων και της καθημερινής ζωής. Η χωρικοποίηση του εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας χρησιμοποιεί τα αστικά τοπία και τους δημόσιους χώρους ως υλικότητες παραγωγής νοημάτων περί ηγεμονικής εθνοπολιτισμικής ταυτότητας, η οποία αναπαρίσταται ως ομοιογενής που πρέπει να κατέχει τοπία και χώρους προκειμένου να προφυλαχθεί, να αναπαραχθεί και να διαγωνιστεί.²⁸⁴ Έτσι, στον αστικό χώρο εγγράφονται οι εθνικιστικές αναπαραστάσεις και ιεραρχήσεις ευνοώντας τον αποκλεισμό των μεταναστών στο πλαίσιο εγκαθίδρυσης άνισων δικαιωμάτων στην πόλη βάσει των εθνοφυλετικών χαρακτηριστικών.²⁸⁵

Η συμβολική και υλική κατάληψη της πλατείας του Αγίου Παντελεήμονα από τους ντόπιους, η επιλογή αποτύπωσης στο δημόσιο χώρο συνθημάτων του τύπου «έξω οι ξένοι», η χρήση της πλατείας για διανομή φυλλαδίων εθνικιστικού και ρατσιστικού περιεχομένου, τα εθνικιστικά σύμβολα που «έντυσαν» την υλικότητα της πλατείας μετασημάτισαν ένα δημόσιο χώρο σε διαδικασία περιχαράκωσης της εθνοπολιτισμικής καθαρότητας, «επανακατάληψης» μιας «χαμένης» ή εθνοπολιτισμικά «αλλοιωμένης» γειτονιάς. Η πλατεία, αν και δημόσιος χώρος όπου συμβαίνουν ετερόκλητες και πάντοτε εν τη γενέσει τους διαδικασίες, μετατράπηκε σε ένα εντοπισμένο εθνικό σύνορο, σε τόπο όπου, στη δεδομένη κοινωνικοϊστορική στιγμή, η βίαιη απομάκρυνση και περιστολή του ανοίκειου χρησιμοποιήθηκε για μια ενισχυμένη αυθεντικοποίηση των εθνικών, έμφυλων

²⁸⁴ A. Paasi, «Nationalizing Everyday Life: Individual and Collective Identities as Practice and Discourse», *Geography Research Forum*, 19, 1999, σ. 4-21.

²⁸⁵ G. Kandyli, «From Assimilation to National Hierarchy. Changing Dominant Representations in the Formation of the Greek City», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 121, 2006, σ. 157-174.

και ταξικών προϋποθέσεων του ανήκειν και για την απόλαυση μιας απο-κλειστικής οικειότητας.²⁸⁶

Σε μια τέτοιου είδους (ανα)παραγωγή των δημόσιων αστικών τόπων ως «απαγορευμένων ζωνών» για τους «άλλους» —οι οποίοι υποκειμενοποιούνται ως φυλετικοποιημένοι «outsiders»—, η ενσώματη παρουσία των μεταναστών και μεταναστριών, η ορατότητά τους, πρέπει να «εξαφανιστεί», να μεταφερθεί στο πεδίο της αορατότητας. Η «φυλετικοποιημένη» υποκειμενοποίηση μεταναστευτικών πληθυσμών με την υπαγωγή τους στις ομογενοποιητικές κατηγορίες του «ξένου», του «άλλου», του «outsider», αυτού που «δεν ανήκει», καθίσταται δυνατή, συμβαίνει στο επίπεδο της ορατής παρουσίας, εκεί που ο «ενσώματος άλλος» γίνεται ορατός. Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη,²⁸⁷ η πρακτική του βλέμματος, η ορατότητα ή η αορατότητα, αποτελεί μια ιδιότητα σχέσης, προϋποθέτει δηλαδή ένα υποκείμενο που αναγνωρίζει ή αγνοεί καθώς και τον «άλλο» που παρουσιάζεται ενώπιόν του. Πρόκειται, λοιπόν, για μια «σχέση παραγωγής», αφού τόσο η ορατότητα όσο και η αορατότητα παράγουν, με τρόπους καθορισμένους πολιτισμικά και ιστορικά, υποκείμενα ορατά/αναγνωρίσιμα ή αόρατα/μη αναγνωρισμένα. Είναι, επομένως, μια βαθιά εξουσιαστική σχέση που βασίζεται σε ιεραρχήσεις, σε διαφοροποιημένες θέσεις στα κοινωνικά, ιστορικά, πολιτισμικά, ταξικά, έμφυλα και φυλετικά πλαίσια.

Οι Ντίνα Βαΐου και Άρης Καλαντίδης,²⁸⁸ παραπέμποντας στη θεώρηση της Sara Ahmed,²⁸⁹ επισημαίνουν ότι η κατασκευή του «ξένου» πραγματοποιείται σε σχέσεις «συνάντησης», όταν δηλαδή ο/η «outsider» διασχίσει τα όρια του χώρου όπου είναι τοποθετημένος και αποκλεισμένος, βρεθεί παρών, ενώπιόν μας και διεκδικήσει την ενσώματη παρουσία του, όταν γίνει ένας «ορατός άλλος».

...Πώς αναγνωρίζεις έναν ξένο; Κάνοντας μια τέτοια ερώτηση, σημαίνει να αμφισβητείς την υπόθεση ότι ο ξένος είναι κάποιος που απλά δεν μπορούμε να αναγνωρίσουμε, ότι ο ξένος είναι απλά ο οποιοσδήποτε (any-body) τον οποίο δεν γνωρίζουμε. Σημαίνει ότι ο ξένος είναι κάποιος (some-body), τον οποίο έχουμε ήδη

²⁸⁶ Βλ. Α. Αθανασίου, «Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη», στο Κ. Γιαννακόπουλος – Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 227-266 (248).

²⁸⁷ Ε. Παπαταξιάρχης, «Στην άκρη του βλέμματος. Η κρίση της 'φιλοξενίας' την εποχή των διαπερατών συνόρων», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Οκτ-Δεκ. 2009, σ. 67-74.

²⁸⁸ Ντ. Βαΐου – Α. Καλαντίδης, «Πόλεις των 'άλλων'. Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου», ό.π., σ. 40-42.

²⁸⁹ S. Ahmed, *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*, ό.π.

αναγνωρίσει την ίδια στιγμή που τον «είδαμε» ή τον «αντιμετωπίσαμε» ως ξένο. Η φιγούρα του ξένου είναι κάτι παραπάνω από το να είναι απλά ξένος· είναι μια φιγούρα που έχει γίνει «οδυνηρά οικεία» [...] Οι ξένοι είναι αυτοί που έχουν αντιμετωπιστεί ως ξένοι, ως μια μορφή αναγνώρισης: αναγνωρίζουμε κάποιους «ως ξένους», όχι απλά δεν μπορούμε να τους αναγνωρίσουμε.²⁹⁰

Αυτό σημαίνει ότι η παραγωγή του «άλλου», του «ξένου», γίνεται μέσα σε σχέσεις εξουσίας και δύναμης, καθώς στην αναγνώριση του «ξένου» εμπλέκονται ιεραρχίες και διαβαθμισμένες τοποθετήσεις του. Κάποιοι μπορεί να θεωρηθούν και να παραχθούν ως «περισσότερο ξένοι», ως τέτοιοι που η παρουσία τους, η κίνησή τους η ορατότητά τους στον δημόσιο χώρο δεν νομιμοποιείται, αναγνωρίζεται ως τέτοια που πρέπει να μετακινηθεί στην αορατότητα, να περιέλθει στην κατάσταση της «απόλυτης ξενότητάς» του (alien), να πάψει να υπάρχει στο οικείο περιβάλλον, στον οικείο δημόσιο χώρο, να «εξαφανιστεί» σε ένα «εκεί» όπου δεν θα μπορεί να είναι ούτε ορατός ούτε αναγνωρίσιμος. Οι ρατσιστικές πρακτικές βασίζονται σε μια παραγωγή των εθνοπολιτισμικά «άλλων» ως σωμάτων που είναι αχώνευτα διαφορετικοί. Είναι αυτοί που, όπως γράφει και ο Παπαταξιάρχης,²⁹¹ παράγονται ως ανεπίδεκτοι εξομοίωσης και άρα δεν πρέπει να τους προσφέρεται καμιά φιλοξενία αφού ανήκουν σε μια ξενότητα που δεν επιδέχεται φιλοξενίας.

Τι γίνεται, όμως, όταν οι «ξένοι» διασχίζουν τα περιχαρακωμένα όρια, τα σύνορα, στις καθημερινές τους πρακτικές και στις ποικίλες αστικές χωρικές κλίμακες; Όταν διεκδικούν να ανατρέψουν τα κατασκευασμένα δίπολα και να εμφανίσουν, ορατά και ενσώματα, τις πολλαπλές διαστάσεις της υποκειμενικότητάς τους, να αμφισβητήσουν με τη δημόσια παρουσία τους και τον λόγο τους τις «φυλετικοποιημένες» ιεραρχίες και κατηγοριοποιήσεις τους; Τα ερωτήματα αυτά εγείρουν το ζήτημα της δυναμικότητας της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης «από τα κάτω», στις συναντήσεις στην καθημερινότητα, στον δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο, στις άτυπες καθημερινές πρακτικές στον δημόσιο χώρο και στις γειτονιές, στις συλλογικές δράσεις σε επίπεδο γειτονιάς, στην παραγωγή εναλλακτικών μορφών της ιδιότητας του πολίτη από την πλευρά των μεταναστών και ενδιάμεσων χώρων και τρόπων όπου πραγματώνεται η παραγωγή της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σε αμφισβήτηση και ανατροπή των

²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 21.

²⁹¹ Ε. Παπαταξιάρχης, «Στην άκρη του βλέμματος. Η κρίση της 'φιλοξενίας' την εποχή των διαπερατών συνόρων», ό.π.

κανονικοποιητικών, φυλετικοποιημένων και ρατσιστικών ηγεμονικών ιεραρχήσεων. Εκεί που παράγονται οι πολλαπλές και ποικίλες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες, στη διασταύρωση φυλετικών, εθνοπολιτισμικών, ταξικών και έμφυλων συναρθρώσεων.

Τόσο η εθνοπολιτισμική όσο και η έμφυλη διάσταση μπορούν, στην κοινωνικοχωρική συνάρθρωσή τους, να αποτελέσουν πεδία ανάδυσης και αποτύπωσης του τρόπου με τον οποίο οι διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης «διαφεύγουν» της νορμαλιστικής και ομογενοποιητικής «από τα πάνω» παραγωγής και, περνώντας σε μικροκλίμακες καθημερινών πρακτικών και σχέσεων, εμφανίζουν πολλαπλότητα και πληθυντικότητα. Στο πλαίσιο της οπτικής αυτής, ο αστικός χώρος και οι διάφορες κλίμακες του δεν γίνονται τόποι περιχαράκωσης των ταυτοτήτων, αλλά αποτελούν τη σχεσιακή εκείνη διαδικασία κατά την οποία οι μεταναστευτικές υποκειμενικότητες επινοούν εναλλακτικούς τρόπους παραγωγής. Έτσι, οι Αφρικανοί μετανάστες και οι Αφρικανές μετανάστριες, στη βιωμένη εμπειρία τους στην πόλη και στις σχέσεις που διαμορφώνουν στους χώρους της καθημερινότητας, βρίσκουν τρόπους να αναδεικνύουν δυνατότητες και δυναμικές μέσω των οποίων αμφισβητούν την ηγεμονική «φυλετικοποιημένη» κατηγοριοποίησή τους και παράγουν πραγματικούς, συμβολικούς και φαντασιακούς χώρους όπου η μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα αναδεικνύει την ποικιλία και την πολλαπλότητά της.

Στη χωροχρονική και ιστορικοποιημένη διάσταση της μεταναστευτικής κίνησης και εμπειρίας στην Ελλάδα από το 1989 και μετά, έχουν αναδειχθεί και περιγραφεί οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστες και οι μετανάστριες, (ανα)παράγονται σε συγχρονία με τους χώρους όπου κινούνται και ζουν, καθώς και το πώς αφηγούνται την εμπειρία τους.

Ένα μεγάλο μέρος της δυναμικής που αναπτύσσεται στην ελληνική κοινωνία από τη δεκαετία του '90 και μετά διαδραματίζεται, στο πεδίο της καθημερινότητας, σε σφαίρες όπως αυτές της «παράνομης» εισόδου και εγκατάστασης μεταναστών από άλλες χώρες, της «μαύρης εργασίας» ή των άτυπων πολιτικών διεκδικήσεων, εκεί όπου, συχνά πέρα από κάθε τυπική ή θεσμική πρόβλεψη ή ακόμα και ενάντια σε θεσπισμένους κανόνες, συντελούνται συναντήσεις που αμφισβητούν τα όρια της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, που αναμοχλεύουν και εντέλει αναταράσσουν τα λιμνασμένα νερά της ελληνικής πολιτισμικής ομοιογένειας.²⁹²

²⁹² Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», ό.π., σ. 417.

Το πεδίο της «παρανομοποίησης» των μεταναστών, της ενίσχυσης και της διαιώνισης του καθεστώτος «παρατυπίας» ή της «λαθρομετακίνησης», όπως και της «προσκόλλησης» των επί μακρόν διαμενόντων σε μια ιδιότυπη συνθήκη «συνεχούς προσωρινότητας», προσφέρει πλούσιο υλικό που αναδεικνύει διαδικασίες ανατροπής των θεσπισμένων κανόνων και διατάραξης των εγκαθιδρυμένων «εικόνων» για τους «λαθρομετανάστες». Εικόνες που, όπως επισημάνθηκε και προηγουμένως, εγκαθιδρύονται τόσο από τον επίσημο θεσμικό λόγο και τις κρατικές πρακτικές για τη μετανάστευση όσο και από τα Μ.Μ.Ε, που παράγουν την εικόνα του «λαθραίου» για τους μετανάστες – μια εικόνα γενικευτική που τους θυματοποιεί, τους δαιμονοποιεί και τους παθολογικοποιεί, που αρνείται τη θετική αναγνώριση των ειδικών εθνοπολιτισμικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών τους εγκλωβίζοντάς τους συνεχώς σε «σύνορα»²⁹³ και καθηλώνοντάς τους σε μόνιμο καθεστώς «κράτησης».

Στο περικλείστο αυτό πλαίσιο, η ταυτοτική σύνδεση του μετανάστη και της μετανάστριας με την «παράνομη» και «λαθραία» εικόνα τους μπορεί να μετασχηματιστεί και να χρησιμοποιηθεί ως πεδίο ανάδυσης μιας κοινωνικοποιητικής και αυτόνομης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Μιας υποκειμενικότητας η οποία εξανθρωπίζει, επανασηματοδοτεί τους χώρους που διασχίζει, τους τόπους όπου τοποθετείται προσωρινά στο μεταναστευτικό ταξίδι, τους τόπους-περάσματα, τους χώρους που διεκδικεί, εκεί που ζει και κινείται, εκεί που επαναδιαπραγματεύεται δυναμικά την εμπειρία, τη μνήμη και τη φαντασία.

Έτσι, οι μετανάστες που επιλέγουν παράνομα μονοπάτια προκειμένου να διασχίσουν τα σύνορα και εμπλέκονται στο εκτεταμένο δίκτυο των μεταναστευτικών διασυνοριακών μετακινήσεων και διαδρομών μετασχηματίζουν και οικειοποιούνται δυναμικά τον χώρο από όπου περνούν, ιδιοποιούνται πολιτισμικά το φυσικό περιβάλλον στις συνοριακές γραμμές και διαμορφώνουν ποικίλες και υβριδικές ταυτότητες οι οποίες παράγονται στις πολύπλοκες διασυνδέσεις της εμπειρίας, της μνήμης και της φαντασίας.

²⁹³ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Στην άκρη του βλέμματος. Η κρίση της “φιλοξενίας” την εποχή των διαπερατών συνόρων», ό.π., σ. 72-73.

Αναδεικνύονται, έτσι, σε κοινωνικά και ιστορικά υποκείμενα, τα οποία αντιδρούν στις ηγεμονικές λογικές και αντιλήψεις απέναντι στα υποκείμενα που (μετα)κινούνται.²⁹⁴

Σε τόπους-περάσματα και χώρους-σύνορα των μεταναστευτικών διαδρομών, όπως και σε διεκδικήσεις συνέχισης του ταξιδιού, το καθεστώς παρατυπίας των μεταναστών μαζί με την επιθυμία τους να συνεχίσουν τη (μετα)κίνησή τους αποτελούν πεδία παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων και μικροτόπων που αναδύονται από το ίδιο το καθεστώς της παρατυπίας. Πρόκειται για μια ιδιότυπη, ανταγωνιστική διαδικασία ανάδυσης των μεταναστών ως κοινωνικοπολιτικών υποκειμένων, αφού η διεκδίκηση της συνέχειας του ταξιδιού, η διεκδίκηση της κινητικότητας, συμβαίνει με την κατάληψη δημόσιου χώρου, με τη δυναμική οικειοποίηση μικρών χωρικών κλιμάκων του χώρου της πόλης. Έτσι, με την κατάληψη ενός τόπου και τη διεκδίκηση στον χώρο θεσπίζουν πολιτικά το δικαίωμά τους στη μετακίνηση και καταστρατηγούν τις διαδικασίες ελέγχου τους και περιχαράκωσής τους. Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία οι μετανάστες αρνούνται να είναι τα «διαχειρίσιμα και αστυνομοκρατούμενα υποκείμενα», και με την ενσώματη καθημερινή τους παρουσία και τους αγώνες τους στους τόπους-περάσματα του ταξιδιού τους παράγουν νέες πολιτικές μεταναστευτικές υποκειμενικότητες και δημιουργούν νέες φαντασίες για την κινητικότητα, τον χώρο αλλά και για το δικαίωμα του «συνεχούς γίνεσθαι» και την απόδραση από τις εγκαθιδρυμένες ηγεμονικές κατηγοριοποιήσεις.²⁹⁵

Μέσα από την ενσώματη παρουσία τους, ο αγώνας των μεταναστών μπορεί να λάβει τη μορφή της βιοπολιτικής διεκδίκησης των δικαιωμάτων με τη χρήση του ίδιου του σώματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μακράς διάρκειας απεργία των 300 μεταναστών το 2011 σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, οι οποίοι διεκδικούσαν από την ελληνική κυβέρνηση τη νομιμοποίησή τους.²⁹⁶ Προκειμένου να συγκρουστούν με τα όρια μιας ελευθερίας που οριοθετείται από την κρατική εξουσία και με στόχο να τα

²⁹⁴ Βλ. Κ. Μπάδα, «Ιστορίες μετανάστευσης μέσα από παράνομα μονοπάτια. Χώρος και ταυτότητες», στο Σπυριδάκης Μ. (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, ό.π., σ. 227-256.

²⁹⁵ J.S. Hole, «Journeys through the European border regime: the ‘becomings’ of irregularity, transit space and political subjectivity in Patras, Greece» 2011, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/2780849/Journeys_through_the_European_border_regime_the_becomings_of_irregularity_transit_space_and_political_subjectivity_in_Patras_Greece, τελευταία επίσκεψη 13/4/2018.

²⁹⁶ Βλ. Α. Ζαββού, «Ζωές εν κινδύνω: σκέψεις πάνω στο βιοπολιτικό διακύβευμα μιας απεργίας πείνας μεταναστών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β’-Γ’, 2013, σ. 87-103.

διευρύνουν, οι μετανάστες χρησιμοποιούν τα σώματά τους επενεργώντας αυτόνομα επί αυτών. Ως βιοπολιτικό μέσο διεκδίκησης, η απεργία πείνας λειτουργεί ως πεδίο ανάδυσης εναλλακτικών μορφών πολιτικής υποκειμενικότητας, καθώς «ξεφεύγει» από τα όρια που θέτει η κρατική κυριαρχία στην ιδιότητα του πολίτη και τη διευρύνει πέρα από τα καθιερωμένα «κανονικά» σώματα, αυτά που δικαιούνται μιας «κανονικής» διεκδίκησης.

Η συγκεκριμένη απεργία πείνας ανέδειξε επίσης το ζήτημα του χώρου. Οι αντιδράσεις και οι συζητήσεις που προκλήθηκαν –από το γεγονός ότι οι μετανάστες κατέλαβαν ανοιχτό δημόσιο χώρο στην πόλη της Αθήνας, η συνέχιση της απεργίας έγινε μέσα στο κτίριο της Νομικής Σχολής οδηγώντας στη μεταφορά τους σε άδειο κτίριο στο κέντρο της Αθήνας με κακοποιητικές συνθήκες παραμονής τους εκεί– ανέδειξαν τη σύνδεση της παραγωγής και της νοηματοδότησης του χώρου μέσα από την εθνοπολιτισμική και πολιτική ταυτότητα των υποκειμένων. Οι μετανάστες θεωρήθηκαν είτε ως κατευθυνόμενα και ετεροπροσδιοριζόμενα υποκείμενα είτε ως σώματα που δεν νομιμοποιούνται να οικειοποιούνται χώρους και τόπους οι οποίοι επενδύονται με εθνικές, πολιτισμικές συμβολικές αναπαραστάσεις, χώρους δικούς «μας», στη χώρα «μας».

Συχνά η άρνηση χρήσης του αστικού δημόσιου χώρου ή των κοινωνικών χώρων στις γειτονιές, η οποία επιβάλλεται από την κυριαρχία των ηγεμονικών αναπαραστάσεων για τον χώρο και την ιδεολογική και «φυλετικοποιημένη» κατασκευή τους, γίνεται για τους μετανάστες αφορμή να αναπτύξουν διαδικασίες αυτόνομης μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και εναλλακτικών και πολύπλοκων μορφών ταυτότητας, σε πιο ιδιωτικούς χώρους, όπως κοινωνικές συνενυρέσεις σε σπίτια ομοεθνών τους, αλλά και στον χώρο της μνήμης και της φαντασίας, όπου οι «αποδιδόμενες», από τους κυρίαρχους λόγους, ταυτότητες ανασκευάζονται και μετασχηματίζονται ως μέσο αντίστασης ενάντια σε μια περιθωριοποιητική πραγματικότητα.

Για παράδειγμα, Αφρικανοί μετανάστες οι οποίοι διαμένουν στην Ελλάδα περισσότερο από 20 χρόνια, απασχολούνται σε δουλειές κατώτερες των προσδοκιών τους αλλά και των δεξιοτήτων και εξειδικεύσεών τους ή βρίσκονται για μεγάλο χρονικό

διάστημα στην ανεργία εξαιτίας της οικονομικής κρίσης.²⁹⁷ Διαμορφώνεται, έτσι, μια εργασιακή και ταξική ταυτότητα που προσκολλά τους συγκεκριμένους μετανάστες σε αναπαραστάσεις ως ανειδίκευτων και χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου με αποτέλεσμα, αν και βρίσκονται στην αγορά εργασίας, να «παγιδεύονται» ως ανειδίκευτοι εργάτες χωρίς καμία δυνατότητα ανοδικής κοινωνικής πορείας και αλλαγής του εργασιακού και ταξικού τους καθεστώτος. Στο πλαίσιο αυτό, οι καθημερινές εμπειρίες και οι άτυπες πρακτικές και σχέσεις που αναπτύσσουν στον ελεύθερο χρόνο τους, σε ιδιωτικές φιλικές ή κοινωνικές συναντήσεις, λειτουργούν ως βάση ώστε να καλλιεργήσουν μια εναλλακτική προσέγγιση της πραγματικότητάς τους. Υιοθετώντας ρόλους από μια φαντασιακή ουτοπική εκδοχή των διαδρομών ζωής, αμφισβητούν ενεργά την απαξίωση και την περιθωριοποίηση τους διαμορφώνοντας κοινότητες μνήμης οι οποίες, μέσα από τις αφηγήσεις και τον λόγο αντίστασης που αρθρώνουν, επανοικειοποιούνται τον χώρο της πόλης χωρίς να υποκύπτουν στην οικονομική, ηθική και κοινωνική περιθωριοποίηση που τους επιφυλάσσει η κυρίαρχη ρητορική, παράγοντας υποκειμενικότητες σύμφωνες με τις προσδοκίες και την επαγγελματική τους ειδίκευση. Μέσα από την αφηγηματική σύζευξη της νοσταλγίας με τις μελλοντικές τους φιλοδοξίες και την ουτοπία, επεξεργάζονται εναλλακτικές μορφές υποκειμενοποίησης, αμφισβητώντας και διαταράσσοντας την εικόνα του μετανάστη που δεν δικαιούται να ανήκει και να διεκδικεί.²⁹⁸

Οι προσδοκίες και η φαντασία των μεταναστευτικών υποκειμένων σε συνδιαλλαγή με την εθνοπολιτισμική και ταξική-κοινωνική τους ταυτότητα ξεδιπλώνονται και μετασχηματίζονται στον τρόπο χρήσης του αστικού χώρου ως πεδίου διεκδίκησης και κοινωνικής αντίστασης. Για παράδειγμα, το ζήτημα των διεκδικήσεων για την απόκτηση της ιθαγένειας από τους μετανάστες «2ης γενιάς» ανέδειξε τους τρόπους με τους οποίους οι διεκδικήσεις αυτές αποτέλεσαν πεδίο συνάρθρωσης της εθνοπολιτισμικής και πολιτικής ταυτότητας με την κοινωνικοταξική ταυτότητα μέσα από τις ποικίλες οικειοποιήσεις του αστικού χώρου. Στη διεκδίκηση και οικειοποίηση του

²⁹⁷ Βλ. Α. Γ. Παπαδόπουλος, «Διερεύνηση των στάσεων των αφρικανών μεταναστών σχετικά με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα» στο Μ. Κούση – Στ. Ζαμπάρλουκου (επιμ.), *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, 2014, σ. 445-475.

²⁹⁸ Βλ. Ε. Salvanou, «‘Migrant’s Nights’: Subjectivity and Agency of Working-Class Pakistani Migrants in Athens, Greece», *Oral History Forum d’histoire orale* 33: “Working Lives: Special Issue on Oral History and Working-Class History”, 2013.

δημόσιου χώρου και των τόπων της πόλης οι μετανάστες και οι μετανάστριες 2ης γενιάς δημιουργούν νέες μορφές κοινωνικοπολιτισμικής ταυτότητας και υποκειμενικότητας με σημείο αναφοράς όχι τόσο την εθνοτική καταγωγή αλλά την άνιση πρόσβαση σε κοινωνικούς, πολιτισμικούς και συμβολικούς πόρους στον δημόσιο χώρο.²⁹⁹

Η μεταναστευτική εμπειρία στον δημόσιο χώρο της πόλης αποκτά πολύπλοκες σημασιοδοτήσεις όταν σε αυτήν εντάσσονται οι καθημερινές άτυπες πρακτικές και σχέσεις από την πλευρά των γυναικών. Η ενσώματη παρουσία των μεταναστριών στον αστικό χώρο και στους τόπους της γειτονιάς φέρνει στο προσκήνιο συζητήσεις για τις πρακτικές διεκδίκησης του δημόσιου χώρου από τις γυναίκες, για τις εγκαθιδρυμένες διχοτομήσεις δημόσιος/ιδιωτικός χώρος και την κυρίαρχη εμφυλοποίησή τους, για τις σχέσεις διάσχισης των εθνοπολιτισμικών ορίων και ιεραρχήσεων μέσα από τις ποικίλες διαταράξεις διπλών όπως ντόπια - ξένη, γυναίκα/ιδιωτικός χώρος/φροντίδα - άνδρας/δημόσιος χώρος/διεκδίκηση.

Έτσι, οι καθημερινές πρακτικές και σχέσεις που αναπτύσσονται στον χώρο της πόλης και τις γειτονιές από τις γυναίκες μετανάστριες αναδεικνύουν την πολλαπλότητα των χωρικών κλιμάκων στις οποίες παράγονται οι γυναικείες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες καθώς και τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους η συνεχής διαπερατότητα και διάσχιση των ιεραρχικοποιημένων αστικών κλιμάκων γίνεται πλαίσιο αμφισβήτησης της ουσιοκρατικής αντίληψης για τη γυναικεία πολιτικοπολιτισμική ταυτότητα και τη φυλετικοποίησή της.

Οι διασχίσεις των «συνόρων» που οι μετανάστριες αναπτύσσουν στις καθημερινές πρακτικές και σχέσεις αμφισβητούν τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, καθώς οικειοποιούνται τον δημόσιο χώρο της γειτονιάς μέσα από τη «μεταφορά» σε αυτόν «ιδιωτικών» συνηθειών και πρακτικών, όπως είναι, για παράδειγμα, οι λειτουργίες και οι δουλειές του σπιτιού (πλέξιμο, μπάλωμα, προετοιμασία του φαγητού). Έτσι, με την τακτική ενσώματη παρουσία τους και τις πρακτικές τους στους καθημερινούς δημόσιους τόπους της γειτονιάς, οι «αλλοδαπές» –που δεν αναγνωρίζονται ως υποκείμενα που μπορούν να έχουν τυπικό «δικαίωμα στην πόλη» και λόγο στη

²⁹⁹ Βλ. Δ. Παρσάνογλου – Η. Πετράκου, «Νέοι και νέες μεταναστευτικής προέλευσης και πόλη: Χωρικός αποκλεισμός και μορφές αντίστασης», στο Γιαννακόπουλος Κ. – Γιαννιτσιώτης Γ. (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, ό.π., σ. 139-161.

δημόσια σφαίρα— δημιουργούν χώρους οικειότητας για τις ίδιες. Σίγουρα δεν μεταβάλλουν έτσι το νομικό μεταναστευτικό καθεστώς τους. Μετασχηματίζουν, ωστόσο, τον βαθμό ξενότητάς τους στην πόλη. Γίνονται ορατές και διαμορφώνουν σχέσεις που αποσταθεροποιούν τα εγκαθιδρυμένα δίπολα «ντόπιος-αλλοδαπός», «οικείο-ξένο».³⁰⁰

Προς την κατεύθυνση αυτή, του μετασχηματισμού του ανοίκειου και της διατάραξης του διπόλου «οικείο-ξένο», ενδιαφέρον πεδίο αποτελεί η αυτόνομη επιχειρηματική δράση των αφρικανών μεταναστριών στις γειτονιές της πόλης ως ιδιοκτήτριες αφρικανικών κομμωτηρίων.³⁰¹ Πέρα από το γεγονός ότι η αυτόνομη αυτή επαγγελματική δραστηριότητα των συγκεκριμένων μεταναστριών αποτελεί «στρατηγική επιβίωσης» σε συνθήκες περιορισμένων ευκαιριών για εργασία και δυνατότητα «εξόδου» από την ανεπίσημη αγορά εργασίας και τη διάσταση της εκμετάλλευσης που βίωναν, αποκτά επίσης προεκτάσεις σε εθνοπολιτισμικό, κοινωνικοχωρικό και συμβολικό επίπεδο. Με τα κομμωτήριά τους γίνονται ορατές στον δημόσιο χώρο της γειτονιάς και δημιουργούν συνθήκες διαπολιτισμικής συνάντησης του εαυτού με τον άλλον, του οικείου με το ξένο. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ Αφρικανών γυναικών και Ελληνίδων όταν οι τελευταίες επιλέγουν να επισκεφτούν ως πελάτισσες τα αφρικανικά κομμωτήρια για να κάνουν στα μαλλιά τους τα παραδοσιακά αφρικανικά «κοτσιδάκια», έχει εθνοπολιτισμικές και συμβολικές συνδηλώσεις. Πρόκειται για μια καταναλωτική συνθήκη κατά την οποία οι περιχαράκωσεις της ηγεμονικής εθνικής κουλτούρας διαρρηγνύονται, καθώς η συμβολική αναγνώριση και υιοθέτηση ενός παραδοσιακού αφρικανικού πολιτισμικού στοιχείου μπορεί να θέτει τα στοιχεία της επαναδιαπραγμάτευσης των πολιτισμικών ιεραρχήσεων.

Στις συνθήκες της εξαρτημένης εργασίας των μεταναστριών, οι κύριοι τομείς που έχουν αποτελέσει αντικείμενο εκτενούς έρευνας είναι η οικιακή εργασία και η παροχή φροντίδας, η παράτυπη «μαύρη» απασχόληση στην παροχή υπηρεσιών καθώς και η

³⁰⁰ Βλ. Ντ. Βαΐου - Α. Καλαντίδης, «Πόλεις των 'άλλων'. Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου», ό.π., σ. 26-28.

³⁰¹ Βλ. G. Lazaridis – M. Koumandaraki, «Survival Ethnic Entrepreneurs in Greece: A Mosaic of Informal and Formal Business Activities», *Sociological Research Online*, 8:2, 2003, διαθέσιμο στο <http://www.socresonline.org.uk/8/2/lazaridis.html>, τελευταία επίσκεψη 13/4/2018· M. Petronoti, «Weaving Threads between the Ethnic and the Global. African Women's Entrepreneurial Ventures in Athens», *Anthropological Journal of European Cultures*, 19:2, 2010, σ. 129-148.

πορνεία/trafficking.³⁰² Στους εργασιακούς αυτούς τομείς αναδεικνύεται με σαφή τρόπο η σύνδεση μεταξύ φύλου, εθνικότητας και εργασιακού καθεστώτος, κάτι που φαίνεται να ισχύει για τη γυναικεία μετανάστευση στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Υπάρχει, δηλαδή, σύνδεση της φυλετικοποίησης των γυναικών που ανήκουν σε συγκεκριμένες εθνικότητες με τη φυλετικοποίηση της εργασίας τους,³⁰³ γεγονός που κατασκευάζεται και ενισχύεται τόσο από την επίσημη πολιτική και νομική πρακτική για τη μετανάστευση και τη μεταναστευτική εργασία αλλά και από τις κυρίαρχες ξενοφοβικές, ρατσιστικές και σεξιστικές αντιλήψεις για τις μετανάστριες από συγκεκριμένα εθνικά background. Κατά συνέπεια, οι μετανάστριες εργαζόμενες δεν αποτελούν ενιαία και ομογενοποιητική κατηγορία.³⁰⁴

Το πεδίο της οικιακής εργασίας και φροντίδας και οι κοινές εμπειρίες που διαμορφώνονται, στο πλαίσιο της καθημερινότητας, μεταξύ μεταναστριών εργαζόμενων και γηγενών εργοδοτριών αποτελούν δυναμικό χώρο όπου μπορεί να συμβεί η αμφισβήτηση και ο μετασχηματισμός των ξενοφοβικών και ρατσιστικών αντιλήψεων, αλλά και η παραγωγή μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που υπερβαίνουν τις ηγεμονικές διπολικές ιεραρχήσεις. Διαμορφώνονται σχέσεις δυναμικές, συνεχώς εξελισσόμενες, που βρίσκονται διαρκώς σε διαδικασία επαναπροσδιορισμού και διαπραγμάτευσης. Μέσα από καθημερινές, άτυπες, ποικίλες πρακτικές και ανταλλάσσοντας διαπροσωπικές στιγμές, δημιουργούνται σχέσεις οικειότητας που συχνά

³⁰² Βλ. I. Psimmenos, «The Making of Periphratic Spaces: The Case of Albanian Undocumented Female Migrants in the Sex Industry of Athens», στο F. Anthias - G. Lazaridis (επιμ.), *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, Oxford and New York: Berg, 2000, σ. 81-101· E. Tsatsoglou - L. Maratou-Alipranti (επιμ.), «Gender and International Migration: Focus on Greece», Special Issue, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110:Α', 2003· Λ. Μαράτου-Αλιμπραντή (επιστημ. υπεύθυνη), *Η Γυναικεία Μετανάστευση στην Ελλάδα. Τα ευρήματα της πανελλήνιας έρευνας του Κ.Ε.Θ.Ι.*, Αθήνα: ΚΕΘΙ, Ιούνιος 2007· Ε. Παπαταξιάρχης - Π. Τοπάλη - Α. Αθανασοπούλου (επιμ.), *Κόσμοι της οικιακής εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009· Ν. Παπαγεωργίου - Χρ. Ν. Τσιρώνης, «Φύλο, Μετανάστευση και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: η τρέχουσα συζήτηση», ΑΠΘ, Διατμηματικό Δίκτυο Πρωταγόρας, 2013, διαθέσιμο στο <http://ejournals.lib.auth.gr/culres/article/view/3943>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

³⁰³ Βλ. ενδεικτικά: J. Andall, «Hierarchy and Interdependence: The Emergence of a Service Cast in Europe», στο J. Andall (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford and New York: Berg, 2003, σ. 39-60· C. Solé - S. Parella, «Migrant Women in Spain: Class, Gender and Ethnicity» στο J. Andall (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe* ό.π., σ. 61-76.

³⁰⁴ Βλ. G. Lazaridis, «Filippino and Albanian Women Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression», στο F. Anthias - G. Lazaridis (επιμ.), *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, σ. 49-79· Μ.Ν. Karakatsanis - J. Swarts, «Migrant Women, Domestic Work and the Sex Trade in Greece - A Snapshot of Migrant Policy in the Making» στο E. Tsatsoglou - L. Maratou-Alipranti (επιμ.), «Gender and International Migration: Focus on Greece», ό.π., σ.239-270.

καταλήγουν να γίνουν και συγγενικές (λ.χ. κουμπαριά). Οι επαναδιαπραγματεύσεις της ταυτότητας και της διαφοράς στο πλαίσιο των πρακτικών της καθημερινότητας και των σχέσεων στις οποίες αναφερόμαστε προσφέρουν τη δυνατότητα να διαμορφωθούν μεταναστευτικές υποκειμενικότητες οι οποίες στηρίζονται στη χειραφέτηση, την αυτοεκτίμηση και την αυτενέργεια, δεδομένου ότι οι μετανάστριες λόγω των εργασιακών συνθηκών (εργαζόμενες στο ντόπιο σπίτι) βρίσκονται σε ένα πλαίσιο όπου μπορούν να μοιραστούν εμπειρίες ζωής, μνήμης, συνήθειες ή χαρακτηριστικά της κουλτούρας τους.³⁰⁵

Ειδικότερα για τις Αφρικανές οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα, έρευνα της Ροζάκου³⁰⁶ έδειξε ότι οι Αφρικανές μετανάστριες τονίζουν την τον κεντρικό ρόλο που παίζει το χρώμα ως στοιχείο διαφοροποίησης από άλλες κατηγορίες μεταναστριών βιώνοντας, έτσι, πιο έντονα τις διακρίσεις, πολλές φορές και εντός του οικιακού χώρου όπου εργάζονται – γεγονός που οξύνεται από την αυξανόμενη ξενοφοβία και τη ρατσιστική βία στην Ελλάδα, στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης. Σ' αυτή την περίπτωση η οικιακή έμμισθη εργασία αναδεικνύει τις διαφορετικές ιεραρχικές κατατάξεις των μεταναστριών εξαιτίας της εθνοφυλετικής τους διαφοράς. Το γεγονός αυτό επεμβαίνει και στις διαδικασίες ένταξης στην ελληνική κοινωνία των ιδίων, αλλά και των παιδιών τους. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα, η πολιτικοποίηση των Αφρικανών γυναικών είναι έντονη, κάτι που αναδεικνύεται από τη συμμετοχή τους σε οργανωμένες συλλογικότητες διεκδίκησης, όπως για το ζήτημα της ιθαγένειας των παιδιών τους.

Η διαπραγμάτευση της πολιτισμικής ετερότητας του «άλλου» στο εσωτερικό του οικιακού χώρου συνιστά επίσης διαδικασία πολιτισμικής αλλαγής, μέσα από την αλληλόδραση των μεταναστριών και των Ελληνίδων εργοδοτριών τους στη μικροκλίμακα της καθημερινότητας.³⁰⁷ Μια τέτοια προσέγγιση με πολιτισμικούς όρους, όπου οι λόγοι και οι πρακτικές των υποκειμένων τοποθετούνται στα πολιτισμικά τους

³⁰⁵ βλ. Ντ. Βαΐου, (επιστημ. υπεύθυνη), *Διαπλεκόμενες Καθημερινότητες και Χωροκοινωνικές Μεταβολές στην Πόλη. Μετανάστριες και Ντόπιες στις Γειτονίες της Αθήνας*, ΕΜΠ-Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και χωροταξίας, Πυθαγόρας II, Τελική Έκθεση, Αθήνα, Αύγουστος 2007, σ. 158-172.

³⁰⁶ Κ. Ροζάκου, «Αφρικανές οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: Χρώμα και διαβαθμίσεις της διαφοράς», στο Χ. Μπέλλας (επιμ.), *Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αιγαίου, 2012, σ. 279-316.

³⁰⁷ Βλ. Π. Τοπάλη, «Ασύμπτωτες σχέσεις: Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότριες στην Αθήνα» στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, ό.π., σ. 297-323.

πλαίσια, αναδεικνύει και ιστοριοποιεί τη δράση του υποκειμένου στο μικροεπίπεδο, εκεί δηλαδή που συμβαίνει και εγγράφεται. Διαφαίνονται, έτσι, τα κενά αλλά και οι συμπτώσεις που μπορεί να υπάρχουν στα πολιτισμικά συγκείμενα των υποκειμένων που έρχονται σε αλληλόδραση, με αποτέλεσμα να είναι δυνατή η ανάδειξη της πολιτισμικής αλλαγής που συμβαίνει, ή μπορεί να συμβεί λόγω της πολλαπλότητας της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και εμπειρίας, στη συνάντησή της με το πολιτισμικά γηγενές και κυρίαρχο.

Στη συνάντησή της με το πολιτισμικά κυρίαρχο στον δημόσιο χώρο και λόγο, η γυναικεία μεταναστευτική υποκειμενικότητα δοκιμάζεται και έρχεται αντιμέτωπη με πολλαπλές «φυλετικοποιήσεις» και με ρατσιστικές και σεξιστικές αναπαραστάσεις. Στην παρουσία τους στον δημόσιο χώρο ως υποκείμενα που διεκδικούν αρθρώνοντας δημόσιο λόγο, οι μετανάστριες παράγουν ποικίλες μορφές και εναλλακτικές της ιδιότητας του πολίτη και διεκδικούν να «ανήκουν» και να δημιουργούν χώρους ατομικούς ή συλλογικούς, χώρους όπου μπορούν να βιώνουν στην καθημερινότητα την αίσθηση της συμπερίληψής τους σε διεκδικητικές πρακτικές. Είτε πρόκειται για πρακτικές που σχετίζονται με την επαφή τους με κοινωνικές υπηρεσίες χρησιμοποιώντας τα ανεπίσημα δίκτυα (για παράδειγμα, τη βοήθεια από ελληνίδες εργοδότες) είτε για τη συμμετοχή τους σε συλλογικές κινητοποιήσεις διεκδίκησης δικαιωμάτων και τη συνειδητή τους δραστηριοποίηση στο πολιτικό πεδίο, οι μετανάστριες παράγουν χώρο στην πόλη. Με τις διεκδικήσεις τους, έτσι όπως αρθρώνονται στις πρακτικές της καθημερινότητάς τους αλλά και στις αφηγήσεις για τη ζωή τους και τις εμπειρίες τους, δημιουργούν θέσεις πολιτικής υποκειμενοποίησης σε σχέση με το ανήκειν στην κοινότητα και στην πόλη και την ιδιότητα του πολίτη.

Ωστόσο, σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Ζαβού,³⁰⁸ οι πολιτικές σχέσεις που διαμορφώνονται από τη συμμετοχή Αφρικανών μεταναστριών από κοινού με Ελληνίδες στο πλαίσιο της κοινής αντιρατσιστικής δράσης φέρνουν στο προσκήνιο τον τρόπο που οι φυλετικοποιημένες έμφυλες σχέσεις εξουσίας που δημιουργούνται μεταξύ Ελληνίδων

³⁰⁸ Βλ. Α. Zavos, «Moving relationships/shifting alliances: Constructions of migration in the leftist anti-racist movement in Athens», *Annual Review of Critical Psychology*, 6, 2008, σ. 89-109· Α. Zavos, «Building Alliances: Greek and Migrant Women in the Anti-racist Movement in Athens», στο G. Bonifacio (επιμ.) *Feminism and Migration: Cross-Cultural Engagements (International Perspectives on Migration, 1)*, London and New York: Springer, 2012, σ. 227-242.

και μεταναστριών παράγουν νέους αποκλεισμούς και ανισότητες, αναδεικνύοντας έτσι τις ασυμμετρίες των σχέσεων εξουσίας αλλά και την ισχύ μιας κανονικοποιητικής πολιτικής εκπροσώπησης που αναδύεται ως προστατευτισμός απέναντι στις μετανάστριες. Έτσι, στο συγκεκριμένο πλαίσιο της ακτιβιστικής πολιτικής δράσης, οι σχέσεις συμμαχίας και αλληλεγγύης που διαμορφώνονται μεταξύ Ελληνίδων και μεταναστριών φαίνεται πως τοποθετούν τις μετανάστριες σε θέσεις καθυπόταξης ή εξαρτημένης συμπερίληψης αναπαράγοντας ιεραρχίες στις διασταυρώσεις φύλου, φυλής, τάξης και εθνότητας. Η Ζαβού τονίζει ότι στη φεμινιστική πολιτική συμμετοχική δράση η έννοια του φύλου είναι απαραίτητο να ενθκεύεται στους λόγους και τις πρακτικές, ως κριτική στη φυσικοποίηση των ηγεμονικών ιεραρχιών εξουσίας μεταξύ ντόπιων και ξένων, αμφισβητώντας ενεργά τις κυρίαρχες πολιτικές και προσωπικές προνομιακές θέσεις στη βάση του φύλου, της φυλής και της τάξης.

Στις επίσημες θεσμικές λογοθετικές και πολιτικές πρακτικές για τη μετανάστευση, στη μεταναστευτική πολιτική και στις διαδικασίες πολιτογράφησης των μεταναστών καθώς και σε ζητήματα ιθαγένειας, ο δημόσιος κυρίαρχος λόγος είναι και «φυλετικοποιημένος» και έντονα έμφυλος. Στη δημόσια διαβούλευση για τη μεταναστευτική πολιτική, η διάσταση του φύλου παραμένει «αόρατη» και τα έμφυλα στερεότυπα κυριαρχούν ως όροι φυσικοποιημένοι και ουδετεροποιημένοι, ακόμη και αν είναι λανθάνοντα.³⁰⁹ Τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η πολιτική για τη μετανάστευση και τους μετανάστες είναι έντονα διχοτομημένη, καθώς καθορίζεται και οριοθετείται με βάση δύο άκρα: από τη μία βρίσκονται οι μετανάστες και τα συμφέροντά τους και από την άλλη οι γηγενείς (Ελληνες) και τα δικά τους συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτό, στη συζήτηση για την ιδιότητα του πολίτη, οι μετανάστριες αντιμετωπίζονται ως ομογενοποιητική κατηγορία και αναπαρίστανται ως μητέρες, κόρες, σύζυγοι, που «θυματοποιούνται» και θεωρούνται ότι χρησιμοποιούν σε συστηματική βάση τις κοινωνικές υπηρεσίες καθώς έχουν μόνο ανάγκες και προβλήματα. Οι μετανάστριες αναπαρίστανται στον δημόσιο λόγο με θέμα τη μετανάστευση ως «αποδέκτες» κοινωνικών δικαιωμάτων που απορρέουν από την

³⁰⁹ Βλ. Μ. Thanopoulou – J. Tsiganou, «Representations of Gender in Public Rhetoric. The Case of Law-Making on Immigration in the Greek Parliament», στο Μ. Verloo – Μ. Pantelidou-Maloutas (επιμ.), *Differences in the Framing of Gender Inequality as a Policy Problem across Europe*, Special Issue, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 117:Β', 2005, σ. 169-187.

απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη και όχι ως «εμπρόθετα υποκείμενα» που συμμετέχουν ενεργά στην παραγωγή του citizenship.³¹⁰

Στις ομογενοποιητικές αυτές αναπαραστάσεις για τις μετανάστριες και την ιδιότητα του πολίτη εγχαράσσονται επίσης παράμετροι φυλετικοποίησης συγκεκριμένων μεταναστευτικών εθνικοτήτων, με αποτέλεσμα την παραγωγή περισσότερων φυσικοποιημένων ταυτίσεων στον δημόσιο κυρίαρχο λόγο, όπως αυτής για τη μετανάστρια από την Αφρική με την παράνομη φθηνή πορνεία ή της μετανάστριας από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ με τη βιομηχανία του σεξ και της διασκέδασης. Οι ταυτίσεις αυτές τοποθετούν τη μετανάστρια σε θέσεις όπως «θύμα», «επικίνδυνη», «βρόμικη». Σε έρευνα των Μαρία Θανοπούλου και Ιωάννα Τσίγκανου,³¹¹ καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο η διάσταση του φύλου «εισβάλλει ξαφνικά» στον δημόσιο λόγο για τη μεταναστευτική πολιτική με αφορμή διάταξη νόμου για τη χορήγηση άδειας εργασίας σε ξένους καλλιτέχνες, μέσα από την οποία αναπαράγονται οι καθιερωμένες ρατσιστικές και σεξιστικές διακρίσεις που ταυτίζουν τη μετανάστρια-καλλιτέχνίδα με την εκπόρνευση στον χώρο της διασκέδασης. Με τον τρόπο αυτό στην υποκειμενοποίηση των μεταναστριών ο επίσημος δημόσιος λόγος προωθεί το ακραίο, το επικίνδυνο, το κακό. Γι' αυτό και οι διεκδικητικές πρακτικές των μεταναστριών που αμφισβητούν έμπρακτα την καθιερωμένη «θέση» στην οποία τις έχει τοποθετήσει ο κυρίαρχος λόγος για τη ζωή και την εργασία τους προκαλούν ρατσιστικές έως δολοφονικές επιθέσεις εναντίον τους – με χαρακτηριστική την περίπτωση της Κωνσταντίνας Κούνεβα.³¹²

Ποιες μορφές, λοιπόν, πολιτικής υποκειμενοποίησης έχουν να αντιτάξουν οι μετανάστριες στον κυρίαρχο εθνικιστικό, φυλετικό, ταξικό και αρσενικό λόγο και χώρο; Ποιες είναι οι πρακτικές που αναπτύσσουν στην καθημερινότητά τους με βάση τις οποίες

³¹⁰ Βλ. U. Erel, «Gendered and Racialized Experiences of Citizenship in the Life Stories of Women of Turkish Background in Germany», στο J. Andall (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, ό.π., σ. 155-176· U. Erel, «Citizenship, Identity and Culture: The Contexts in Britain and Germany» στο U. Erel, *Migrant Women Transforming Citizenship. Life-Stories from Britain and Germany*, Hampshire UK and Burlington US: Ashgate, 2009, σ. 23-49.

³¹¹ Thanopoulou M. - Tsiganou J., «Representations of Gender in Public Rhetoric. The Case of Law-Making on Immigration in the Greek Parliament», ό.π.

³¹² Βλ. *Επισφαλής εργασία, «γυναικεία εργασία». Παρέμβαση με αφορμή την Κωνσταντίνα Κούνεβα*, ό.π.

παράγουν τις πολλαπλές και σύνθετες μορφές της υποκειμενοποίησής τους ως πολιτικά μεταναστευτικά υποκείμενα;

Επικεντρώνοντας στις Αφρικανές μετανάστριες στις γειτονιές της Αθήνας, μέσα από τις αφηγήσεις τους αλλά και τις πρακτικές που χρησιμοποιούν στην καθημερινότητά τους, αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους αμφισβητούν και διαταράσσουν τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τη «μαύρη γυναίκα μετανάστρια» και παράγοντας μια πολιτική υποκειμενικότητα που διασχίζει τις ηγεμονικές φυλετικές, σεξιστικές και ταξικές οριοθετήσεις και ιεραρχήσεις. Οι πρακτικές που υιοθετούν για την «ιδιότητα του πολίτη» και την αίσθηση του ανήκειν στην κοινότητα μετασχηματίζουν τις χωρικές κλίμακες της «φυλετικοποίησής» τους, με αποτέλεσμα τη δημιουργία πολλαπλών τόπων της υποκειμενοποίησής τους στο πεδίο του πολιτικού. Έτσι, στους τόπους εργασίας, στις οικογενειακές και (δια)προσωπικές σχέσεις, στον λόγο τους για τη μεταναστευτική πολιτική, στη συμμετοχή τους σε συλλογικές δράσεις, στη δραστηριοποίησή τους για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων, στον ρόλο τους ως μητέρες, στις αφηγήσεις ζωής τους, οι Αφρικανές μετανάστριες δημιουργούν ποικίλους «χώρους» στη διαδικασία παραγωγής της «ιδιότητας του πολίτη», οι οποίοι ξεφεύγουν από τα όρια της επίσημης θεσμικής κατοχύρωσης του citizenship.

Στους τόπους εργασίας, είτε πρόκειται για έμμισθη εξαρτημένη εργασία (λ.χ οικιακές βοηθοί) είτε για ιδιοκτησία επιχείρησης (λ.χ κομμωτήρια), στο πεδίο της οικογενειακής κατάστασης (σύζυγοι, μητέρες, χήρες, χωρισμένες) ή των προσωπικών σχέσεων (ερωμένες, μόνες), στις παρεμβάσεις τους για την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης από το ελληνικό κράτος και στον λόγο τους για το μεταναστευτικό τους status, στις κινητοποιήσεις για πολιτικές διεκδικήσεις και στη δραστηριοποίηση σε συλλογικότητες, σε όλο το φάσμα των αφηγήσεών τους, αναδύονται οι διασταυρώσεις των πρακτικών της ιδιότητας του πολίτη με το φύλο, την τάξη, τη φυλή, την εθνικότητα, την πολιτισμική διαφορά, τον χώρο, την κοινωνικοοικονομική κατάσταση. Μια τέτοια πολυεπίπεδη προσέγγιση στη θεώρηση της ιδιότητας του πολίτη, έτσι όπως παράγεται από τις Αφρικανές μετανάστριες στις διαδικασίες της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης, είναι απαραίτητη όχι μόνο για να κατανοήσουμε τις εμπειρίες και τα βιώματα των μεταναστριών στην καθυπόταξή τους στις ποικίλες σχέσεις εξουσίας, αλλά επιπλέον για να ανιχνευθούν τα κενά των πολύπλοκων αυτών δικτύων εξουσίας και οι

τρόποι με τους οποίους τα μεταναστευτικά υποκείμενα ή οι μεταναστευτικές συλλογικότητες εμπλέκονται και αναδύονται σε αυτά ακριβώς τα κενά.³¹³

Οι γυναίκες μετανάστριες, μέσα από τις καθημερινές τους πρακτικές στη γειτονιά, στην εργασία, στα σχολεία, στις διεκδικήσεις τους, ατομικά ή συλλογικά, θεσπίζουν χωρικά τις δικές τους στρατηγικές της ιδιότητας του πολίτη, διαμορφώνουν τις προσωπικές τους χωρικές διαδρομές αντίστασης στις επίσημες κωδικοποιήσεις για υπηκοότητα που τις καθιστούν «ξένες» στην πόλη, οικειοποιούνται και μετασχηματίζουν τις επίσημες κωδικοποιήσεις και ιεραρχήσεις και, μέσα από λόγους και πρακτικές, μέσα από στρατηγικές ταυτότητας, τοποθετούνται στον αστικό χώρο ως πολιτικά υποκείμενα.³¹⁴

Η καθημερινή ζωή και οι πρακτικές της καθημερινότητας αποτελούν για τις γυναίκες μετανάστριες ένα πρόσφορο πεδίο προκειμένου να επαναδιαπραγματευτούν τις πολύπλοκες σχέσεις εξουσίας που τις «καθυποτάσσουν» και να διαμορφώσουν εναλλακτικές κοινωνικές σχέσεις στις οποίες εντάσσονται και παράγονται ως υποκείμενα που αμφισβητούν ή αποδέχονται, μετασχηματίζουν ή οικειοποιούνται, αντιστέκονται και διεκδικούν. Στο πλαίσιο της γειτονιάς και των αστικών της τόπων, οι πρακτικές και οι στρατηγικές της καθημερινότητας των μεταναστριών δεν μπορούν να προσεγγιστούν με τη λογική των ξεχωριστών και διακριτών επιπέδων ή με διχοτομήσεις του τύπου «δημόσιος/ιδιωτικός χώρος», «σπίτι/γειτονιά», αφού οι εμπειρίες των υποκειμένων συναρθρώνονται ταυτόχρονα σε πολλαπλά πεδία και χωρικές κλίμακες, από το σώμα μέχρι το παγκόσμιο.³¹⁵

Μια τέτοια οπτική για την πολιτική υποκειμενοποίηση των γυναικών μεταναστριών οδηγεί στην «ορατότητά» τους στον δημόσιο χώρο και λόγο και αναδεικνύει τις πρακτικές μέσω των οποίων (ανα)διαμορφώνουν τις ταυτότητές τους, τον χώρο και τη γειτονιά και (ανα)παράγουν τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα. Όπως παρατηρεί ο Παπαταξιάρχης,³¹⁶ η επίσημη κρατική πρακτική παραπέμπει τους

³¹³ Βλ. Erel U., «Citizenship, Identity and Culture: The Contexts in Britain and Germany», ό.π., σ. 193.

³¹⁴ Βλ. A. Secor, «‘There Is an Istanbul That Belongs to Me’: Citizenship, Space, and Identity in the City», *Annals of the Association of American Geographers*, 94:2, 2004, σ. 352-368.

³¹⁵ Βλ. D. Vaiou – R. Lykogianni, «Women, Neighbourhoods and Everyday Life», *Urban Studies*, 43:4, 2006, σ. 731-743.

³¹⁶ Ε. Παπαταξιάρχης, «Στην άκρη του βλέμματος. Η κρίση της ‘φιλοξενίας’ την εποχή των διαπερατών συνόρων», ό.π., σ. 73-74.

μετανάστες και τις μετανάστριες σε μια θεσμική αορατότητα που τους/τις εγκλωβίζει σε μια κατάσταση απροσδιοριστίας και περιθωριοποίησης. Χρειάζεται, λοιπόν, να αναπτύσσονται και να αναδεικνύονται οι στρατηγικές των μεταναστών για την ορατότητα τους, οι πρακτικές με τις οποίες (ανα)συγκροτούν την υποκειμενικότητά τους.

Η καθημερινή ζωή και οι άτυπες πρακτικές της καθημερινότητας των μεταναστών και μεταναστριών στις γειτονιές αλλά και στον αστικό χώρο ευρύτερα αναδεικνύουν την πόλη σε τόπο ανάδυσης νέων μορφών υποκειμενοποίησης για τους «υποτελείς» μη προνομιούχους πληθυσμούς, σε ευνοϊκό χώρο για την ανάπτυξη πολιτικών διεκδίκησης «από τα κάτω». Εξετάζοντας τις πρακτικές των μεταναστευτικών υποκειμένων απέναντι στην ιδιότητα του πολίτη, αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους οι μετανάστες και οι μετανάστριες παράγουν την «παρουσία» τους, την ορατότητά τους στην πόλη, αλλά και οι χωρικές κλίμακες και οι αστικοί τόποι της πόλης που συγκροτούνται και (ανα)παράγονται μέσα από τη δυναμική των πρακτικών τους. Με τις πρακτικές αυτές, τα μεταναστευτικά υποκείμενα δεν μετασχηματίζουν μόνο τις εγκαθιδρυμένες σχέσεις εξουσίας, αλλά δημιουργούν και τα «ανοίγματα» για να εμφανιστούν λόγοι και δράσεις για νέες μορφές πολιτικών υποκειμένων, που μέχρι τότε μπορεί να ήταν αόρατα, καθυποταγμένης γνώσης (subjugated knowledge). Μέσα από τις εμπειρίες αλλά και τη φαντασία, δημιουργούν στην καθημερινή ζωή χώρους όπου, ατομικά ή συλλογικά, ξεφεύγουν από τα όρια της νομικά επίσημα θεσπισμένης υπηκοότητας βάσει της εθνικότητας και δημιουργούν εναλλακτικές «ιδιότητες του πολίτη», οι οποίες μπορούν να εγγράφονται και να συναρθρώνονται σε πολύπλοκες χωρικές κλίμακες.³¹⁷

Οι συλλογικότητες και οι κοινότητες των μεταναστών, μαζί με τη δραστηριοποίησή τους σε διάφορες ομάδες στην πόλη, ανοίγουν τη δυνατότητα συμμετοχής στον δημόσιο χώρο και λόγο, διαμορφώνοντας, σε μικροκλίμακες, τεμνόμενα δίκτυα δεσμών μεταξύ συλλογικοτήτων και ομάδων.³¹⁸ Μιλώντας για την παγκοσμιοποίηση «από τα κάτω», ο Appadurai³¹⁹ αναδεικνύει τον ρόλο των οργάνωσης

³¹⁷ Βλ. S. Sassen, *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*, ό.π., σ. 315-319.

³¹⁸ Βλ. G.A. Fine – Br. Harrington, «Tiny Publics: Small Groups and Civil Society», *Sociological Theory*, 22:3, 2004, σ. 341-356.

³¹⁹ Βλ. ενδεικτικά: A. Appadurai, «Grassroots Globalization and the Research Imagination», *Public Culture* 12:1, 2000, σ. 1-19· A. Appadurai, «Deep democracy: urban governmentality and the horizon of politics», *Environment & Urbanization*, 13:8, 2001, σ. 23-43.

της κοινωνίας των πολιτών που, αν και εντοπίζονται σε τοπικά πλαίσια, δημιουργούν διεθνικά δίκτυα και καταφέρνουν να εγκαθιδρύουν δεσμούς, αν όχι με την πληροφοριακή και πολιτική ευελιξία που χαρακτηρίζει τις παγκόσμιες οικονομικές φέρμες και τους εθνικούς-πολιτικούς συμμάχους τους, πάντως με μια δυναμική μεσολάβησης στις εγκαθιδρυμένες σχέσεις εξουσίας.

Από όλα όσα αναφέρθηκαν, γίνεται σαφές ότι μια θεωρητική και μεθοδολογική προσέγγιση ως προς την παραγωγή μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων στη σύγχρονη πόλη σε συνάρτηση με την (ανα)παραγωγή του αστικού χώρου δεν μπορεί να προσκολληθεί σε μια μηχανιστική και δυαδική ερμηνευτική συγκριτική ανάλυση, η οποία τοποθετεί, από τη μια πλευρά, τις κυρίαρχες δομές και την επιβολή τους και, από την άλλη, τη δράση του μεταναστευτικού υποκειμένου ως διαδικασία και αποτέλεσμα της επιβολής των δομών αυτών. Σύμφωνα και με όσα επισημαίνουν οι Αθηνά Αθανασίου και Γιώργος Τσιμουρής,³²⁰ οι διεργασίες της μεταναστευτικής κινητικότητας (διασχίσεις, διαβάσεις, διαμονές, απελάσεις, κρατήσεις κ.λπ.), ο λόγος και η δράση των μεταναστών και μεταναστριών δεν μπορεί να ενταχθούν σε ερμηνευτικά σχήματα είτε υπερτίμησης είτε απάλειψης της υποκειμενικότητας ούτε σε διπολικές αντιθέσεις «ελεύθερη βούληση» - «θυματοποίηση». Χρειάζεται να δημιουργούνται, κάθε φορά, εννοιολογικά και αναλυτικά πλαίσια που θα μπορούν να πραγματεύονται, λ.χ., τις πολλαπλές λειτουργίες και λογικές των «συνόρων» και της διάσχισής τους χωρίς να πριμοδοτούν την αναπαραγωγή των μεγάλων αφηγήσεων περί θυματοποίησης του μετανάστη και της μετανάστριας. Αντίστοιχα, είναι απαραίτητο να αποφεύγεται η υπερτίμηση της εμπρόθετης δράσης των μεταναστευτικών υποκειμένων, η οποία ανάγει τη διεθνικότητα της μεταναστευτικής κίνησης σε έναν χωρίς σύνορα κοσμοπολιτισμό ενώ ταυτόχρονα δεν λαμβάνει υπόψη τις κάθε φορά συνθήκες ακινητοποίησης, καθήλωσης, εγκλεισμού, κράτησης

Στις σεξιστικές, ρατσιστικές, εθνικιστικές πρακτικές που «φυλετικοποιούν» συγκεκριμένα μεταναστευτικά υποκείμενα και τα παράγουν ως ξένα σώματα στην πόλη και τους δημόσιους χώρους της Αθήνας, ως μη πολίτες, χωρίς δικαίωμα διεκδίκησης, ως μόνιμα «λαθραίους», οι αφηγήσεις των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών που

³²⁰ Α. Αθανασίου – Γ. Τσιμουρής, «Χαρτογραφώντας τη Βιοπολιτική των Συνόρων: Σώματα, Τόποι, Απεδαφοποιήσεις», ό.π., σ. 3-37 (κυρίως σ.28).

αναδεικνύουν τα βιώματα, τις εμπειρίες, την καθημερινότητα και τη φαντασία τους, τους λόγους και τις πρακτικές τους στις γειτονιές και τους τόπους της, αποτελούν πεδία ανάδειξης του μεταναστευτικού υποκειμένου ως κατεξοχήν πολιτικού. Σύμφωνα με την προσέγγιση της Τζούντιθ Μπάτλερ και της Γκαγιάτρι Τσακραβόρτι Σπίβακ,³²¹ ο βίος των απάτριδων και των μεταναστών είναι ένας κατεξοχήν πολιτικός βίος, έστω και αν περιορίζεται, περιθωριοποιείται και εκτοπίζεται, καθώς ενυπάρχει στον δημόσιο βίο μιας πόλης ή ενός κράτους με αναφαίρετο το δικαίωμα διεκδίκησης της αναγνώρισης. Με τις αφηγήσεις, τη μνήμη, τη φαντασία και την πραγματικότητά τους, τους λόγους και τις πρακτικές τους, οι Αφρικανοί μετανάστες και μετανάστριες παράγονται ως κοινωνικά-πολιτικά υποκείμενα στην πόλη της Αθήνας, τοποθετούν την ορατότητά τους και δηλώνουν αυτό που η Μπάτλερ αναφέρει:³²²

«Εμείς είμαστε ακόμα εδώ...Δεν μας έχουν ακόμα ξεφορτωθεί. Δεν γλιστράμε σαν σκιές στα μονοπάτια του δημόσιου βίου: δεν έχουμε γίνει η εκτυφλωτική απουσία που δομεί ιεραρχικά το δημόσιο βίο σας».

Στην ενότητα αυτή επιχειρήθηκε να σκιαγραφηθούν τα ευρωπαϊκά, εθνικά και αστικά πεδία παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος και της διαμόρφωσης των πολλαπλών εννοιολογήσεων του «συνόρου» τόσο «από τα πάνω», στο θεσμικό επίπεδο της ευρωπαϊκής και ελληνικής επίσημης πολιτικής όσο και «από τα κάτω», σε αυτό των ανεπίσημων καθημερινών πρακτικών των υποκειμένων κατά τη συνάντησή τους με τις εθνικές και αστικές κλίμακες των συνοριοποιήσεων. Όσα παρουσιάστηκαν αποτελούν προσπάθεια να χαρτογραφηθεί το κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο της κυβερνητικότητας της σύγχρονης μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ευρώπη αλλά και της παρουσίας των μεταναστών-στριών με εθνοφυλετική διαφορά στον εθνικό και αστικό χώρο. Στην συνάρθρωση και την αλληλοσυσχέτιση της πολιτικής με το πολιτικό, του επίσημου και

³²¹ Βλ. Μ. Καραβαντά, «Για ποιους χτυπά η καμπάνα της δημοκρατίας; Ο άνθρωπος χωρίς χαρτιά και το 'δικαίωμα στα δικαιώματα'», Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του Τζ. Μπάτλερ – Τσ. Γκ., Σπίβακ, *Τραγουδώντας τον εθνικό ύμνο. Γλώσσα, πολιτική και το δικαίωμα του ανήκειν*, Αθήνα: Τόπος, 2015, σ.7-30.

³²² J. Butler – A. Athanassiou, *Dispossession: The Performative in the Political*, Cambridge: Polity Press, 2013, σ. 196, όπως παρατίθεται στο Μ. Καραβαντά 2015, ό.π., σ. 22.

ανεπίσημου επιπέδου παραγωγής και διαχείρισης της διαφοράς, αναδεικνύονται οι δυνατότητες ανάδυσης νέων πολιτικών υποκειμενικοτήτων.

Σύμφωνα με όσα παρατηρεί ο Παπαταξιάρχης,³²³ το ανεπίσημο επίπεδο της καθημερινότητας προσφέρει τη δυνατότητα μιας δυναμικής και πολυεπίπεδης προσέγγισης του πολιτικού φαινομένου, καθώς οι ποικίλες μορφές υπαγωγής και αποκλεισμού μπορούν να φωτίσουν διαστάσεις της διαφοράς και της υποκειμενικότητας των «άλλων», τέτοιες που να επιτρέπουν την ανάδυση εναλλακτικών μορφών διεκδίκησης του πολιτικού και δυναμικών πρακτικών πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη. Στο ανεπίσημο επίπεδο της καθημερινότητας και των σχέσεων συνάντησης, το βίωμα των υποκειμένων, οι επιπτώσεις της διαφοράς «που επιβάλλεται από τα πάνω ή προβάλλεται από τα κάτω», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Παπαταξιάρχης, λειτουργούν ως «(δια)ταραχή» τόσο στους ίδιους τους ανθρώπους και τη δυναμική και πολύπλευρη παραγωγή της υποκειμενικότητάς τους, όσο και στο πολιτικό σύστημα ως διαπραγμάτευση, διεκδίκηση, σύγκρουση, αντιπαλότητα, ανταγωνισμός. Η (δια)ταραχή αυτή μετατρέπει τον δυνητικό ανταγωνισμό σε πραγματικότητα, καθώς η κυρίαρχη ταξινομία των πραγμάτων διαταράσσεται από τις διεκδικήσεις του διαφορετικού, οι οποίες, στην ανεπίσημη σφαίρα της καθημερινότητας, μένουν σε εκκρεμότητα και παράγουν μια ευρεία γκάμα πολιτικών υποκειμένων που εντείνει την πολιτικοποίηση αποτελώντας, όπως τονίζει ο Παπαταξιάρχης, το εύφλεκτο υπόστρωμα της πολιτικής.

Περνώντας, λοιπόν, στο καθημερινό βίωμα των μεταναστευτικών υποκειμένων και στην καθημερινή εμπειρία τους από τις συνέπειες των συνοριοποιήσεων της εθνοφυλετικής και πολιτισμικής τους διαφοράς, αναδεικνύονται οι συνθήκες που θέτει το επίσημο ανελαστικό ευρωπαϊκό και εθνικό θεσμικό επίπεδο παράγοντας αποκλεισμούς και ανισότητες αλλά και οι μορφές που μπορεί να πάρουν οι διεκδικήσεις στο ανεπίσημο επίπεδο της καθημερινότητας μέσα από τη διαχείριση της διαφοράς, που βρίσκεται διαρκώς σε εκκρεμότητα διαγωνίζοντας και παράγοντας νέα πολλαπλά πολιτικά υποκείμενα. Στην καθημερινότητα των μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος, το βίωμα των κάθε είδους «συνόρων» διαμορφώνει υποκειμενικότητες υπό διαρκή διαπραγμάτευση, η οποία, στις αφηγήσεις ενεργοποιεί διεκδικήσεις, σχεδιασμούς,

³²³ Ε. Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή. Εκκρεμείς διαφορές. Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας, Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, ό.π. σ. 17-77.

όνειρα, συναισθήματα και μνήμες επιτρέποντας να διαφανούν οι πολύπλοκες συναρθρώσεις του «από τα έξω» κοινωνικοοικονομικού και πολιτικοπολιτισμικού ιστορικού πλαισίου με τις «προς τα μέσα» εγγραφές και διαχειρίσεις στην καθημερινότητα των ίδιων των μεταναστευτικών υποκειμένων και στην παραγωγή της υποκειμενικότητάς τους.

Για την καταγραφή και την ερμηνεία των πολύπλοκων αυτών συναρθρώσεων στην ανάδυση των σύγχρονων μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων απαιτούνται συγκεκριμένοι μεθοδολογικοί προσανατολισμοί. Οι μεθοδολογικές επιλογές χρειάζεται να αναδεικνύουν την ιστορικά τοποθετημένη υποκειμενικότητα των μεταναστών και μεταναστριών καθώς και των συνθηκών και διαδικασιών μέσω των οποίων η εθνοφυλετική και πολιτισμική διαφορά των αντρών και γυναικών μαύρου χρώματος μπορεί να λειτουργεί ως πεδίο διατάραξης των εγκαθιδρυμένων κανονικοποιητικών και ουσιοκρατικών αναπαραστάσεων και αντιλήψεων για το μαύρο μεταναστευτικό υποκείμενο. Στη διατάραξη αυτή αναδύονται οι τρόποι παραγωγής εναλλακτικών πολυθεσιακών μορφών υποκειμενικότητας στη βάση του φύλου, της τάξης, του χρώματος, της φυλής και της αποτύπωσής τους στα βιώματα, τις πρακτικές και τα συναισθήματα των μεταναστών και μεταναστριών.

Προς την κατεύθυνση αυτή, οι μεθοδολογικοί προσανατολισμοί στο εθνογραφικό πεδίο των αφηγήσεων εκκινούν από τη φουκωική γενεαλογική προσέγγιση των σχέσεων εξουσίας-γνώσης, μέσω των οποίων ενεργοποιούνται οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης σε μια δεδομένη κοινωνικοϊστορικότητα, και κατευθύνονται προς τις διαδρομές της μετααποικιακής κριτικής στις πολιτισμικές, φεμινιστικές και φυλετικές σπουδές για την ταυτότητα και τη διαφορά.

2.3 Ιστορικοποίηση και προβληματοποίηση της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σε συνθήκες κρίσης

Στις προηγούμενες ενότητες αναδείχθηκε το σύγχρονο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικοπολιτισμικό πλαίσιο διαχείρισης των μεταναστευτικών κινήσεων από την Αφρική προς την Ευρώπη όπως και της κυβερνητικότητας των «μαύρων» μεταναστευτικών υποκειμένων και της εθνοφυλετικής και πολιτισμικής τους διαφοράς σε ευρωπαϊκό, εθνικό επίπεδο αλλά και σε αυτό του αστικού χώρου.

Από τις αρχές του 2000, στον χώρο της Ευρώπης εκφράζεται και πραγματοποιείται η έξαρση του ρατσισμού, η εντεινόμενη αύξηση ρατσιστικών πρακτικών και αντιμεταναστευτικών δράσεων και η κατασκευή νέων συνόρων και συνοριοποιήσεων που ενισχύουν την παραγωγή αναπαραστάσεων για τους «επικίνδυνους άλλους» που απειλούν την Ευρώπη και τις ευρωπαϊκές πόλεις. Όπως, επίσης, και η σύνδεση των μεταναστεύσεων και των προσφυγικών μετακινήσεων με την κρίση και με ζητήματα ασφάλειας, η διαμόρφωση συγκεκριμένου φαντασιακού για την ευρωπαϊκή και την εθνική ταυτότητα μαζί με τα κριτήρια συμπερίληψης σε αυτή καθώς και η παραγωγή διεθνικών, ευρωπαϊκών, εθνικών και αστικών τρόπων ελέγχου, αποκλεισμού και εθνικιστικής-φυλετικής ταύτισης.

Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνονται πεδία επαναδιαπραγμάτευσης της έννοιας της φυλής και του έθνους στην παραγωγή της ταυτότητας και της διαφοράς σε χωροχρονικότητες οι οποίες, εντασσόμενες στην μετααποικιακή κριτική, μπορούν να ιστοριοποιηθούν ως περίοδοι ανάδειξης και μελέτης, από τη μια, των διαδικασιών της φυλετικά ιεραρχικής θεώρησης του κόσμου και των εγγραφών της στις θεσμικές και άτυπες πρακτικές και, από την άλλη, του θεωρητικού και πολιτικού προτάγματος για την αποδόμησή τους και το «άνοιγμα» της πολυτοπικότητας για την ανάδυση της υποκειμενικότητας των «άλλων».

Στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών της διεθνικής μετανάστευσης (transnational migration), η προσέγγιση της διηπειρωτικής μετανάστευσης των Αφρικανών προς την Ευρώπη μέσω της διεθνικότητας (transnationalism) επιτρέπει τη σύνθετη και συνθετική διερεύνηση των πολυτοπικών ζώων των διεθνικών μεταναστευτικών υποκειμένων, αναδεικνύοντας τις σχέσεις και τους δεσμούς μεταξύ ανθρώπων και τόπων. Όπως επισημαίνουν οι Ralph Grillo και Valentina Mazzucato,³²⁴ η προσέγγιση μέσω της διεθνικότητας δίνει τη δυνατότητα της ταυτόχρονης και αλληλένδετης διερεύνησης θεμάτων που αφορούν τη μετανάστευση Αφρικανών στην Ευρώπη, ώστε να αναδειχθεί το εύρος και η πολυπλοκότητα των πλαισίων, των κοινωνικών συνθηκών και των σχέσεων, των κοινωνικοπολιτισμικών πραγματικοτήτων που διαμορφώνουν την «πολυτοπικότητα» των ζώων των Αφρικανών στις ευρωπαϊκές

³²⁴ R. Grillo – V. Mazzucato, «Africa < > Europe: A Double Engagement», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34:3, 2008, σ. 175-198.

πόλεις. Η ταυτόχρονη διερεύνηση ζητημάτων που αφορούν τις ζωές των Αφρικανών στις συνθήκες της διεθνικής κινητικότητας, όπως ο ρατσισμός, οι φυλετικές διακρίσεις, η ξενοφοβία, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες για τα χαρτιά νομιμοποίησης ή αναγνώρισης του μεταναστευτικού τους στάτους, οι σχέσεις και οι δεσμοί (πραγματικοί, υλικοί, συμβολικοί, φαντασιακοί) με τον τόπο καταγωγής, αναδεικνύει τις ατομικές και συλλογικές στρατηγικές και τους σχεδιασμούς που οι άνδρες και οι γυναίκες από την Αφρική επινοούν και υιοθετούν προκειμένου να διαχειρίζονται τη ζωή τους σε συνθήκες διεθνικής κινητικότητας, σε ένα συνεχές «εδώ» και «εκεί», και ταυτόχρονα να αντεπεξέρχονται στις δυσκολίες που οι πολυτοπικές ζωές τους ενέχουν.

Η διαμόρφωση και η εγκαθίδρυση ενός λόγου περί «κρίσης», όπως και η δικτύωση διαφόρων και διαφορετικών «κρίσεων» στον χώρο της Ευρώπης, στα «σύνορά» της και στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. –που αποτελούν και τα πεδία εγγραφής και πραγματοποίησης του αστερισμού των κρίσεων αυτών– θέτει ερωτήματα για τον τρόπο και τις διαδικασίες μέσω των οποίων η διασύνδεση των κρίσεων με την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και της μεταναστευτικής κινητικότητας παράγει τα φυλετικοποιημένα μεταναστευτικά υποκείμενα καθώς και τις διαβαθμισμένες θέσεις τους στην κλίμακα της ιδιότητας του πολίτη.

Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, σε επίπεδο Ε.Ε αλλά και σε επίπεδο χωρών-μελών, η έννοια της «κρίσης» και η διάχυσή της στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό πεδίο έχει μετατραπεί σε «εργαλείο» κυβερνητικότητας των μεταναστευτικών υποκειμένων και της κινητικότητάς τους εντάσσοντας την κυβερνητικότητα αυτή σε ένα καθεστώς «έκτακτης ανάγκης», σε «συνθήκες εξαίρεσης», με αποτέλεσμα να ενισχύονται και να νομιμοποιούνται πρακτικές συνεχούς παρανομοποίησης και επικινδυνότητας των μεταναστών, της κινητικότητας και της παρουσίας-ορατότητάς τους, και κατ'επέκταση της τοποθέτησης της υποκειμενικότητάς τους σε διαβαθμισμένες κατηγοριοποιήσεις βάσει φυλετικοποιημένων κατασκευών περί τάξης και φυλής.³²⁵

³²⁵ Βλ. M. Tazzioli – N. De Genova, «Europe /Crisis: New Keywords of 'the Crisis' in and of 'Europe'», New Keywords Collective στο *Near Futures Online*, March 2016, διαθέσιμο στο <http://nearfuturesonline.org/europecrisis-new-keywords-of-crisis-in-and-of-europe/>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

Από τα τέλη του 1980 μέχρι και σήμερα, οι λόγοι και οι πρακτικές σχετικά με τις περιόδους κρίσεων που η Ελλάδα αντιμετώπισε ως χώρα της Βαλκανικής χερσονήσου και της Μεσογείου, αλλά και ως κράτος-μέλος στα νότια σύνορα της Ευρώπης και της Ε.Ε. στην πρόσφατη «μεταναστευτική-προσφυγική κρίση», φαίνεται πως διαμόρφωσαν ένα «φυλετικό σύστημα» όπου η εμπέδωση και η φυσικοποίηση του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία διαπλέχθηκε, διασυνδέθηκε ιστορικά με γεγονότα, συμβάντα και λόγους για την πορεία της Ελλάδας προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τον ρόλο της ως χώρας στα νότια σύνορα της Ευρώπης και την ενίσχυση της ευρωπαϊκής της ταυτότητας, την επιβίωση χαρακτηριστικών έθνους-κράτους, εθνικισμών ή και λόγων περί καθαρότητας της ελληνικής φυλής, ομοιογένειας και συνέχειας του ελληνικού πολιτισμού και της εθνικοθησκευτικής ταυτότητας, αλλά και για τον μετασχηματισμό της πόλης της Αθήνας και των αστικών της τόπων και την ένταξή της στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις, όπως και για την εθνοπολιτισμική της ανομοιογένεια και τους λόγους περί υποβάθμισης, επικινδυνότητας, ανασφάλειας με τις αντίστοιχες φυλετικές, έμφυλες, εθνοτικές και ταξικές συνδηλώσεις.

Η κυβερνητικότητα στη διασύνδεση της οικονομικής κρίσης με το μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο η Ελλάδα τοποθετείται στο δίκτυο των χωρών που επηρεάζονται από τις μορφές και τις συνθήκες της κινητικότητας των μεταναστών από την Αφρική στο πλαίσιο της διεθνικότητας. Πράγματι, παρά το γεγονός ότι οι έρευνες για τη μετανάστευση από την Αφρική προς την Ελλάδα είναι περιορισμένες, οι μεταναστευτικές κινήσεις από την Αφρική στην Ελλάδα, από τη δεκαετία του 1980 και πιο έντονα από τις αρχές του 2010, με τις αυξημένες μετακινήσεις από την αφρικανική ήπειρο προς την Ευρώπη, αναδεικνύουν τάσεις και μορφές της διηπειρωτικής μετανάστευσης που τοποθετούν την προσέγγιση της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική στην Ελλάδα στο πλαίσιο της διεθνικότητας. Έτσι, αν δεχτούμε ότι υπάρχουν κάποιες γενικές τάσεις της διηπειρωτικής μετανάστευσης από την Αφρική στην Ευρώπη,³²⁶ η Ελλάδα παρουσιάζει κάποιες από αυτές, οι οποίες μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο της διεθνικής μετανάστευσης και των αποτυπώσεών της στην κινητικότητα και τις ζωές των Αφρικανών μεταναστών στην Αθήνα.

³²⁶ Βλ. R. Grillo – V. Mazzucato, «Africa<>Europe: A Double Engagement», ό.π., σ. 183-184.

Μέσα από όσα αναλύθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο αλλά και όσα έχουν αναδείξει κάποιες έρευνες που αφορούν τη μετανάστευση από την Αφρική προς την Ελλάδα,³²⁷ τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, όπως και εκείνα που ακολούθησαν από το 2009 και μετά, αναδεικνύουν τον χαρακτήρα της διεθνικότητας της μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ελλάδα. Στην Ελλάδα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η μετανάστευση από την Αφρική περιελάμβανε διαφόρων μορφών κινητικότητες, όπως για σπουδές ή για εύρεση εργασίας μέσω διμερών συμφωνιών με αφρικανικές χώρες. Στις πιο σύγχρονες μεταναστεύσεις, κυρίως από τα τέλη του 1990-αρχές του 2000, οι μετακινήσεις από την Αφρική προσλαμβάνουν ποικίλες και διαφοροποιητικές διαστάσεις όσον αφορά τις χώρες προέλευσης, τις μορφές κινητικότητας, το εκπαιδευτικό-μορφωτικό και εργασιακό στάτους των μεταναστών και μεταναστριών, τη θηλυκοποίηση της μετανάστευσης, τον συνδυασμό νομότυπων ή παράτυπων μετακινήσεων. Στην περίοδο αυτή, οι μετακινήσεις από τη Δυτική και την υποσαχάρια Αφρική προς την Ελλάδα προκαλούνται από τις συνθήκες που επικρατούν στην πλειοψηφία των αφρικανικών χωρών (εμφύλιοι πόλεμοι, κοινωνικοοικονομικές αναταράξεις, αυταρχικά πολιτικά καθεστώτα) και ενισχύονται από την ύπαρξη φιλικών-συγγενικών δικτύων και την αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής στις ευρωπαϊκές χώρες. Οι μετακινήσεις αυτές συμπίπτουν με τις συνθήκες διαμόρφωσης του «φυλετικού συστήματος» στην Ελλάδα, όπως περιγράφηκε πιο πάνω, καθώς και με τις ευρωπαϊκές πολιτικές για την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και της κινητικότητας στον ευρωπαϊκό Νότο και τη Μεσόγειο.

Στην περίοδο της ελληνικής κρίσης (από το 2009 και μετά), το πλαίσιο των παραπάνω συμβάντων και λόγων αναδείχθηκε στο πεδίο εκείνο στο οποίο αποκρυσταλλώθηκαν οι διαδικασίες και οι πρακτικές φυλετικοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος καθώς, μέσα από τον κυρίαρχο λόγο περί «συνθηκών έκτακτης ανάγκης» στην ελληνική οικονομικοπολιτική και

³²⁷ Βλ. A.G Papadopoulos – L.M. Fatsea, «Facets of African immigrants' mobility in Greece: Between transnationalism and integration», Conference paper: 10th International Congress of Hellenic Geographical Society, Thessaloniki, January 2015, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/317598462_Facets_of_African_immigrants'_mobility_in_Greece_Between_transnationalism_and_integration, τελευταία επίσκεψη 24/2/2020.

κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα, η λογοθετική κατασκευή διαμόρφωσε πολύπλοκες και ετερογενείς δικτυώσεις μεταξύ φυλής και μετανάστευσης.

Η εγγραφή των δικτυώσεων «φυλής-μετανάστευσης», τόσο στις ευρωπαϊκές και εθνικές πολιτικές για τον έλεγχο των μεταναστών και της κινητικότητάς τους όσο και στην άτυπη καθημερινότητα και κοινωνική ζωή που οι μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος βιώνουν, αποτυπώθηκε και αποτυπώνεται ως «τεχνολογία» ταξινόμησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών σε διαβαθμισμένες και άνισες κλίμακες της ιδιότητας του πολίτη και της σχέσης τους με το κράτος και την κρατική κυριαρχικότητα καθώς και στις καθημερινές σχέσεις συνάντησης στη ζωή της γειτονιάς και στον αστικό χώρο. Η ομογενοποιητική διαδικασία φυλετικοποίησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στην Αθήνα της κρίσης μετατράπηκε σε ηγεμονική «τεχνολογία» κατασκευής του ανεπιθύμητου, επικίνδυνου «άλλου», με τη συμβολή της συνεχούς επανενεργοποίησης του εθνοφυλετισμού, όχι μόνο στις επίσημες κρατικές λογοθετικές κατασκευές και πολιτικές αλλά και, πιο ρητά και άμεσα, στη φυλετική-ρατσιστική σκέψη των κυρίαρχων λόγων και των αναπαραστάσεων των Μ.Μ.Ε και στις δράσεις και τις πρακτικές που εμφανίζονταν στην καθημερινότητα της πόλης.

Η περίπτωση της «κρίσης του κέντρου της Αθήνας» αποτελεί χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίο η «κρίση» ή ένα σύνολο από «κρίσιμες στιγμές» αναδεικνύεται σε κυρίαρχο εργαλείο κυβερνητικότητας των ανθρώπων και των τόπων καθώς, στη συγκυρία των αλληλένδετων αστικών κρίσεων, οι κρίσιμες αυτές στιγμές αναδείχθηκαν σε τεχνολογίες κυβερνητικότητας και διαμόρφωσαν κυρίαρχους λόγους και πολιτικές. Σύμφωνα με έρευνα της Penny Koutrolikou,³²⁸ οι αλληλένδετες κρίσιμες στιγμές και χρονικότητες που συμπτκνώνονται ως «κρίση του κέντρου της Αθήνας» από το 2008 και μετά αποτέλεσαν αναπόσπαστο τμήμα των κυβερνητικών πρακτικών της περιόδου αυτής μετασχηματίζοντας την κρίση σε τεχνολογία κυβερνητικότητας. Όπως τονίζει η Koutrolikou, η κατάσταση έκτακτης ανάγκης, η πολιτική του φόβου, ο καθορισμός του «δημόσιου» και των «εχθρών» του και οι επαναπροσδιορισμοί του νόμιμου και του άνομου αποτέλεσαν τακτικές διαχείρισης της παρουσίας των ανθρώπων στις γεωγραφίες του κέντρου της Αθήνας. Μέσα από τις αναπαραστάσεις για την κρίση ως μιας

³²⁸ P. Koutrolikou, «Governmentalities of Urban Crises in Inner-city Athens, Greece», *Antipode*, 48:1, 2016, σ. 172-192.

«κατάστασης εξαίρεσης» που, όμως, αποτελεί συστημικό κανόνα και μετατρέπεται σε μόνιμες πρακτικές και πολιτικές που τελικά την κανονικοποιούν,³²⁹ οι πολιτικές του φόβου που προσδιόρισαν και προσδιορίζουν το «δημόσιο» παράγουν μια αστική ετερότητα επικίνδυνη, απορριπτέα από τη δημόσια ζωή και πηγή της κρίσης, η οποία ορίζεται ως παράνομη ή άνομη και γι' αυτό πρέπει να «εξαφανιστεί» από την πόλη. Στο πλαίσιο αυτό, οι μετανάστες και, συγκεκριμένα, οι μαύρου χρώματος αντικειμενοποιήθηκαν και η σύνδεσή τους με την παρανομία, το έγκλημα και την απειλή φυσικοποιήθηκε.

Τέτοιου είδους αναπαραστάσεις για την αστική καθημερινότητα και το βίωμα στην πόλη παραγνωρίζουν την πολυπλοκότητα και την πολυτοπικότητα των σχέσεων και των πραγματικοτήτων που διαμορφώνονται στις συνθήκες της διεθνικότητας και της κινητικότητας των διεθνικών μεταναστών και μεταναστριών. Σύμφωνα με τον Hans Peter Hahn,³³⁰ η βιωμένη εμπειρία των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών στις πόλεις των χωρών υποδοχής και εγκατάστασης, καθώς και οι αστικές πραγματικότητες που διαμορφώνονται από την παρουσία και τις πρακτικές τους ως μεταναστευτικών υποκειμένων, χρειάζεται να αναλύονται και να ερμηνεύονται μέσα από την προσέγγιση της διεθνικότητας, ώστε να αναδεικνύεται η πολύπλοκη σύνδεση των αστικών τόπων με τις εμπειρίες και τις προσδοκίες των μεταναστών στις πόλεις. Μια τέτοια προσέγγιση απομακρύνεται από την αντιμετώπιση των πόλεων, που αποτελούν τόπους παρουσίας ποικίλου μεταναστευτικού πληθυσμού, ως εστιών εγκληματικότητας, βίας και ανασφάλειας και τις αναδεικνύει σε τόπους διάμεσους και διακινηματικούς, όπου οι μετανάστες δημιουργούν πολλαπλά δίκτυα σχέσεων, εμπειριών και τόπων που ανασυστήνουν τις διασυνδέσεις μεταξύ παρόντος, παρελθόντος και μέλλοντος στην καθημερινότητα στην πόλη.

Η διακυβερνητική λειτουργία της «κρίσης» εντοπίζεται στο γεγονός ότι η παραγωγή «παράνομων» ετεροτήτων και απορριπτέων «σωμάτων», βάσει της σύνδεσης του φόβου και της απειλής για το δημόσιο συμφέρον και τη ζωή στην πόλη με την εθνοφυλετική και πολιτισμική διαφορά και την ορατότητα στις αστικές γεωγραφίες,

³²⁹ G. Agamben, *Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, (μτφρ. Μαρία Οικονομίδου), Αθήνα: Πατάκη, 2007.

³³⁰ H.P. Hahn, «Urban Life Worlds in Motion: In Africa and Beyond», *Africa Spectrum*, 45:3, 2010, σ. 115-129.

αναδεικνύεται σε κυρίαρχη ορθολογικότητα της διαχείρισης των υποκειμένων και της συμπεριφοράς τους, με τον διαχωρισμό των «καλών πολιτών» από εκείνους που δεν είναι κατάλληλοι να είναι «πολίτες» ή απειλούν την ίδια την έννοια της ιδιότητας του πολίτη. Αυτού του είδους η κυβερνητικότητα χρειάζεται την εγκαθίδρυση διαδικασιών άσκησης της εξουσίας και εγγραφής σε καθεστώτα αλήθειας με στόχο οι σχέσεις εξουσίας να αποκτούν νομιμοποίηση.³³¹ Για τον Φουκώ, η συνδυαστική και συγχρονική ανάλυση των τεχνολογιών κυριαρχίας και των τεχνολογιών του εαυτού καθιστά εφικτό να αναδεικνύονται οι πρακτικές, λογοθετικές και μη, μέσω των οποίων ξεδιπλώνεται και πραγματώνεται ένας συγκεκριμένος τύπος διαχείρισης των ατόμων. Την διασύνδεση των τεχνολογιών κυριαρχίας και των τεχνολογιών του εαυτού ο Φουκώ ονομάζει «κυβερνητικότητα» (governmentality).³³² Για τον Φουκώ η κυβερνητικότητα είναι το πεδίο στο οποίο συναντώνται και διαπλέκονται οι τεχνικές κυριαρχίας της δράσης πάνω στους άλλους με τις τεχνικές του εαυτού, της δράσης των ατόμων πάνω στο σώμα, τη συμπεριφορά, την ψυχή και τις σκέψεις τους. Δημιουργείται, έτσι, ένα πεδίο μέσα από το οποίο γίνεται δυνατό να περιγραφεί και να αναλυθεί γενεαλογικά ο τρόπος με τον οποίο η ενεργοποίηση των πρακτικών αυτών σε πολλαπλούς μικροτόπους ανοίγει θέσεις υποκειμενοποίησης, δημιουργεί συνθήκες και απροσδιόριστες δυνατότητες νέων μορφών υποκειμενοποίησης.

Οι σχέσεις εξουσίας και οι πρακτικές κυβερνητικότητας και δράσης των ατόμων βρίσκονται σε άρρηκτη σύνδεση με τις μορφές γνώσης που αναπτύσσονται σε κάθε κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο. Η σύμπραξη των πρακτικών με τις γνώσεις οδηγεί σε αυτό που ο ίδιος ο Φουκώ ονομάζει «ιστορία των προβληματοποιήσεων».³³³ Η ιστορία αυτή αφορά το πώς η θεωρία, η γνώση ως πρακτική, ορίζει πεδία προβληματοποίησης στην εκάστοτε κοινωνικοϊστορική στιγμή· πεδία όπου αυτό που ενδιαφέρει είναι ο τρόπος συνάρθρωσης των σχέσεων εξουσίας-γνώσης, πώς και γιατί σε συγκεκριμένες συνθήκες κάποια φαινόμενα αναλύονται, λέγεται κάτι για αυτά, ενώ άλλα αποσιωπούνται, παραλείπονται, αγνοούνται.

³³¹ Βλ. N. Rose, «Governing cities, governing citizens» στο E. Isin (επιμ.) *Democracy, Citizenship and the City: Rights to the Global City*, London: Routledge, 2000, σ. 95-109.

³³² M. Foucault, «Technologies of the Self» στο L.H. Martin – H. Gutman – P.H. Hutton (επιμ.), *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault*, London: Tavistock Publications, 1988, σ. 16-49.

³³³ Βλ. M. Φουκώ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, ό.π., σ. 138-140· R. Deacon, «Theory as Practice: Foucault's Concept of Problematization», *TELOS*, 118, 2000, σ. 127-142.

Η προβληματοποίηση αφορά το σύνολο των ιστορικών πρακτικών, των λογοθετικών και μη λογοθετικών, οι οποίες εγείρουν ένα θέμα, θέτουν ένα πρόβλημα ή εισάγουν ένα άγνωστο μέχρι τότε στοιχείο στο πεδίο της σκέψης.³³⁴

...[η προβληματοποίηση] φανερώνει σχέσεις ανάμεσα στους σχηματισμούς του λόγου και στους τομείς εκτός λόγου (θεσμούς, πολιτικά γεγονότα, πρακτικές και οικονομικές διαδικασίες)³³⁵

Η Joan W. Scott τονίζει³³⁶ ότι η «ιστορικοποίηση» της εμπειρίας των υποκειμένων σε μια δεδομένη κοινωνικοϊστορική στιγμή αφορά την περιγραφή και την ανάλυση των τρόπων με τους οποίους διαμορφώνονται τοποθεσίες υποκειμενοποίησης ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων λογοθετικών και μη λογοθετικών πρακτικών. Αυτό σημαίνει ότι αποκαλύπτονται οι θέσεις ανάδυσης των υποκειμένων ως λογοθετικά αποτελέσματα, ως τέτοια δηλαδή από όπου διαφαίνεται ότι η εμπρόθετη δράση των υποκειμένων διαπλέκεται με το πεδίο των σχέσεων εξουσίας μεταξύ λόγων, θεσμών, πρακτικών. Η ιστορικοποίηση της εμπειρίας συγκεκριμένων μορφών υποκειμενικότητας σε δεδομένους ιστορικούς σχηματισμούς αφορά την περιγραφή των συνθηκών και διεργασιών κατασκευής της ταυτότητας των υποκειμένων ως λογοθετικών και πολιτικών διαδικασιών. Οι λογοθετικές και μη λογοθετικές πρακτικές, οι πρακτικές της καθημερινότητας αλλά και οι κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές πρακτικές αποτελούν το πεδίο διασποράς από όπου ανοίγονται θέσεις υποκειμενοποίησης, καθίστανται «μαρτυρία», ιστορική εμπειρία που τελεί συνεχώς υπό διαπραγμάτευση και αμφισβήτηση και γι' αυτό είναι πάντοτε διαδικασία πολιτική. Είναι ταυτόχρονα και διαρκώς εργαλείο ερμηνείας, αλλά και αντικείμενο που πρέπει να ερμηνευθεί.

Όπως χαρακτηριστικά γράφει η Scott,³³⁷ η εμπειρία πρέπει να υπόκειται σε ιστορική ερμηνεία, να ιστορικοποιείται – τόσο η ίδια όσο και οι ταυτότητες που παράγει. Σε μια τέτοια προσέγγιση, η εμπειρία δεν μπορεί να λαμβάνεται ως αυταπόδεικτο δεδομένο, ως αληθής απόδειξη μιας ταυτότητας δομημένης και εγκαθιδρυμένης η οποία παρέμενε «σιωπηλή» ή καθυποταγμένη έως ότου το υποκείμενο της ταυτότητας αυτής «φωτιστεί», γίνει ορατό και μιλήσει. Κάτι τέτοιο θα περιόριζε την ιστορική ανάλυση της ανάδυσης της διαφοράς σε ολοποιητικές και ομογενοποιημένες κατηγορίες και σε

³³⁴ R. Deacon, «Theory as Practice: Foucault's Concept of Problematization», ό.π., σ. 137.

³³⁵ M. Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, (μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Γνώση, 1987, σ. 244.

³³⁶ J.W. Scott, «The Evidence of Experience», *Critical Inquiry*, 17:4, 1991, σ. 773-797

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 779-780.

εγκαθιδρυμένα ιδεολογικά συστήματα, καθώς και σε μια σχέση διαλεκτικής μεταξύ διπλών, όπως «μαύρος-λευκός», «άνδρας-γυναίκα», «δυτικός πολιτισμένος κόσμος-υποανάπτυκτος τρίτος κόσμος» κ.ά., μέσα από την οποία αναπαράγεται η καθυπόταξη της διαφοράς στην ομοιότητα. Η προσέγγιση της εμπειρίας του «άλλου» θα πρέπει να γίνεται μέσα από ερωτήματα που αφορούν τον τρόπο με τον οποίο η εμπειρία διαμορφώνεται, τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα συγκροτούνται ως διαφορετικά, το πώς δομείται ο τρόπος θέασης και ο λόγος (discourse), τον τρόπο που εγκαθιδρύεται η διαφορά, πώς αυτή λειτουργεί και μέσα από ποιους τρόπους και πρακτικές παράγονται υποκείμενα που βλέπουν, μιλούν και δρουν.³³⁸ Η ιστορικοποίηση, λοιπόν, της εμπειρίας του άλλου προκύπτει ως προβληματοποίηση και ιστορικοποίηση των πρακτικών και των σχέσεων μέσα από τις οποίες τα άτομα αποκτούν θέσεις υποκειμενοποίησης.

Στιγμές των προβληματοποιήσεων σε συγκεκριμένη κοινωνικοϊστορική εποχή αποτελούν οι μορφές γνώσης που αναπτύσσονται για τον εαυτό και τα πράγματα, οι μηχανισμοί εξουσίας που εμφανίζονται ως δράση πάνω στη δράση άλλων και ως πλέγμα σχέσεων και η συγκρότηση των ατόμων σε υποκείμενα. Σε μια γενεαλογική προσέγγιση, το «τρίεδρο» αυτό της προβληματοποίησης καθίσταται εφικτό μέσα από την ανάλυση των πρακτικών που ανοίγουν τις δυνατότητες να αναδύονται γνώσεις, μορφοποιήσεις των σχέσεων εξουσίας και μορφές υποκειμενοποίησης των ατόμων.³³⁹

Σύμφωνα με τον Φουκώ, αυτό που κάνει η γενεαλογία είναι να αναδεικνύει τις λεπτομέρειες, τις ρήξεις, τις ασυνέχειες, τους μετασχηματισμούς και τις τυχαιότητες, τα πολλαπλά συμβάντα που βρίσκονται κάτω από μια μορφή, να φανερώνει πολλαπλές απαρχές. Η αναζήτηση των απαρχών (the search for descent):

...ταρακουνά αυτό που θεωρείται ακίνητο, διασπά το συνεκτικό και δείχνει την ετερογένεια αυτού που θεωρείται ως ομοιογενές.³⁴⁰

³³⁸ Στο ίδιο, σ. 777-778.

³³⁹ Βλ. Μ. Τζανάκης, «Η έννοια του εαυτού στο ύστερο έργο του Michel Foucault», «La notion du “soi” aux derniers écrits de Michel Foucault», ανακοίνωση στο Συμπόσιο με θέμα *Διασταύρωση απόψεων πάνω στο έργο του Michel Foucault*, διοργάνωση περιοδικό *Οντοπία* σε συνεργασία με το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 12-13 Φεβρουαρίου 2007, διαθέσιμο στο <http://sociology.soc.uoc.gr/wp-content/uploads/2013/tzanakis/ANAKOINOSEIS%20SE%20SINEDRIA/7.%20FOUCAULT-SOI%20IFA07.pdf>, τελευταία επίσκεψη 29/1/2016.

³⁴⁰ Μ. Foucault, «Ο Νίτσε, η γενεαλογία, η ιστορία» στο Μ. Foucault, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, (μτφρ. Δημήτρης Γκιντσάκης), Αθήνα: Πλέθρον, 2003, σ. 39-93.

Αντί να αποδέχεται και να νομιμοποιεί όσα έχουν εγκαθιδρυθεί ως «αλήθειες» του κόσμου, η γενεαλογία επιχειρεί να προχωρήσει παραπέρα ανιχνεύοντας πιθανούς τρόπους εναλλακτικής σκέψης. Στόχος είναι η διαμόρφωση μιας αντι-μνήμης, η οποία θα επιτρέπει στα υποκείμενα να ανασυστήνουν τις ιστορικές και πρακτικές συνθήκες της ύπαρξής τους στο παρόν.³⁴¹ Η γενεαλογική ανάλυση διασπά το συγκροτητικό υποκείμενο και το αποσταθεροποιεί. Οι σχέσεις και τα συστήματα που αντιστοιχούν σε μια δεδομένη κοινωνικοϊστορική στιγμή ενεργοποιούν την ανάδυση και το γίνεσθαι νέων μορφών υποκειμενοποίησης, θέτουν σε λειτουργία μια διαδικασία γένεσης του καινούργιου στο παρόν. Η αποκάλυψη και η περιγραφή των διαγραμμάτων και των συστημάτων σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή οδηγεί στην ανάδυση νέων μορφών γνώσης, νέων σχέσεων εξουσίας, νέων υποκειμένων.³⁴²

Η γενεαλογική προσέγγιση των αφηγήσεων ζωής των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών προσανατολίζεται σε αυτό που ο Φουκώ έχει προσδιορίσει ως ιστορική ανάλυση των τρόπων συγκρότησης του υποκειμένου. Έτσι, το υλικό που θα αναλυθεί αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο συναρθρώνονται οι κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές πρακτικές με τις πρακτικές του εαυτού. Πρόκειται για μια συμπροσαρμογή των τεχνικών «πειθάρχησης» του υποκειμένου μέσα από τη διάχυση των σχέσεων εξουσίας και την παραγωγή μορφών γνώσης που εγκαθιδρύονται ως αληθείς και των τεχνικών μέσω των οποίων τα υποκείμενα αυτοκαθορίζονται μέσα από εμπρόθετες και συναισθηματικές πράξεις μετασχηματισμού τους.

Γράφει χαρακτηριστικά η Μπραϊντόττι:³⁴³

...βλέπω την κοινωνική και τον κοινωνικό κριτικό, τη διανοούμενη και τον διανοούμενο ως έναν τεχνικό της πρακτικής γνώσης: ένας αναλυτής, μια αναλύτρια των σύνθετων και συνεχώς μεταβαλλόμενων τρόπων με τους οποίους οι τεχνολογίες της διαμόρφωσης, της πειθαρχίας και του ελέγχου του ενσώματου εαυτού (...) διασταυρώνονται με το δίκτυο των μικρο- και των μακρο-εκφάνσεων που ελέγχουν κοινωνικά την παραγωγή εκείνων των λόγων που αναγνωρίζονται ως «αληθινοί»...

Η γενεαλογία, επομένως, μας επιτρέπει να καταγράψουμε και να αναλύσουμε την ανάδυση των μορφών υποκειμενικότητας και των θέσεων υποκειμενοποίησης σε μια

³⁴¹ Βλ. M. Tamboukou, «Writing Genealogies: an exploration of Foucault's strategies for doing research», *Discourse*, 20:2, 1999, σ. 203.

³⁴² Βλ. G., Deleuze, *Φουκώ*, ό.π., σ. 70· Deleuze G., «What is a dispositif?», ό.π., σ. 163-166.

³⁴³ Βλ. P. Μπραϊντόττι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, ό.π., σ. 373.

δεδομένη ιστορική στιγμή μέσα από την εμπράγματη γνώση για τις κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές πρακτικές. Ο Φουκώ εντοπίζει την υλικότητα των ιδεών σε έναν «μη τόπο», στο διάκενο, ανάμεσα σε έναν ενδιάμεσο χώρο μεταξύ θεωρίας και πρακτικής και ποτέ σε έναν μόνο από τους δύο πόλους.³⁴⁴ Η υλικότητα της γνώσης καθορίζεται από το ότι τα μόνα συστατικά της είναι οι πρακτικές: οι λογοθετικές πρακτικές λόγου, οι αποφάνσεις και οι εκτός λόγου πρακτικές, οι μη λογοθετικές, δηλαδή οι ορατότητες. Ο αποφαιτικός αυτός τομέας και το πεδίο των ορατοτήτων ανοίγουν τόπους, θέσεις υποκειμενοποίησης, διαμορφώνουν τοποθεσίες πιθανών υποκειμένων. Το υποκείμενο που μιλά ή κοιτά είναι απλώς μία θέση.³⁴⁵ Έτσι, μέσω των πρακτικών, μέσω της εμπειρίας, μπορούν να γίνουν «ορατές» οι θέσεις υποκειμενοποίησης, οι τοποθεσίες ανάδυσης υποκειμένων. Προσεγγίζοντας την υποκειμενοποίηση βάσει της γενεαλογικής ανάλυσης,³⁴⁶ προκύπτει ότι μια διαπραγμάτευση της ταυτότητας πρέπει να αφορά την ιστορία των σχέσεων και των πρακτικών, την αναζήτηση των πρακτικών και των τεχνικών με τις οποίες μια θέση αποκτά ταυτότητα, καθώς και των περιοχών όπου οι ταυτότητες, οι υποκειμενικότητες, ενεργοποιούνται.

Ο/Η γενεαλόγος αναζητά τις δυνατότητες ανάδυσης των διαφορετικών μορφών υποκειμενικότητας στην επιφάνεια της αφηγηματικής ανάλυσης, πάνω στην οποία αποκαλύπτεται μια ολόκληρη χαρτογραφία (cartography) διαφορετικών ιστοριών και αφηγήσεων οι οποίες συνδέονται και μεταξύ τους αλλά και με άλλες ιστορίες, λόγους και πρακτικές, με αποτέλεσμα να παράγονται τα υποκείμενα. Οι αφηγήσεις ζωής ως λογοθετικές πρακτικές είναι υλικότητες, καθώς συναρθρώνουν και αποκαλύπτουν τη σωματότητα του υποκειμένου και την υλικότητα των ιδεών. Στο πλαίσιο της γενεαλογικής προσέγγισης, οι αφηγήσεις αποτελούν πεδίο ανάδυσης πολλαπλών και σύνθετων ενσώματων θέσεων του υποκειμένου. Έτσι, οι αφηγήσεις-συνεντεύξεις των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών είναι υλικότητες, πάνω στις οποίες αποτυπώνονται οι συγκεκριμένες ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες της συγκρότησής τους ως υποκειμένων αλλά και οι χωρικές και κοινωνικές σχέσεις που εμπλέκονται στην παραγωγή τους. Πράγματι, οι αφηγήσεις προσλαμβάνουν συγκεκριμένες χωρικότητες,

³⁴⁴ Βλ. M. Foucault, «Ο Νίτσε, η γενεαλογία, η ιστορία», ό.π., σ. 61.

³⁴⁵ Βλ. Deleuze G., *Φουκώ*, ό.π., σ. 92-93 και 98,102.

³⁴⁶ Βλ. N. Rose, «Identity, Genealogy, History», στο P. Redman (επιμ.), *Identity: a reader*, London: Sage Publications, 2000, σ. 311-324.

καθώς τα υποκείμενα που αφηγούνται τοποθετούν τους εαυτούς του σε πολλαπλούς χώρους μέσω των οποίων παράγονται πολλαπλές θέσεις υποκειμενοποίησης. Σε αυτό που χρησιμοποιείται ως μαρτυρία από τη γενεαλογική ιστορία, δεν ενδιαφέρει να ανασυσταθεί ένα παρελθόν, μια μνήμη μακραίωνη και συλλογική. Η μαρτυρία δεν είναι μια αδρανής ύλη που παραμένει θαμμένη σαν ένα μνημείο. Οι μαρτυρίες που η γενεαλογική ιστορία θα χρησιμοποιήσει ενεργοποιούνται ως «τεκμηριωτικές υλικότητες».³⁴⁷ βιβλία, κείμενα, πράξεις, θεσμοί, τεχνικές, αντικείμενα, συνήθειες, αφηγήσεις πάνω στα οποία επισυνάπτονται θέσεις από όπου υποκείμενα μπορούν να αναδύονται, να μιλούν, να σκέφτονται, να σχετίζονται, να πράττουν, να δρουν.

Ως ενσώματες πρακτικές, οι αφηγήσεις εγγράφονται στο σώμα των υποκειμένων και αποτελούν και οι ίδιες ενσώματη αποτύπωση των σχέσεων εξουσίας-γνώσης που έχουν ενεργοποιηθεί σε έναν συγκεκριμένο ιστορικό σχηματισμό. Για τον Φουκώ,³⁴⁸ το σώμα είναι εκείνη η επιφάνεια πάνω στην οποία οι σχέσεις εξουσίας-γνώσης επεμβαίνουν και συναρθρώνονται με τρόπο ώστε να προσδιορίζουν θέσεις μέσα από τις οποίες ο εαυτός ενσωματώνει τους λόγους, τις πρακτικές, τις σχέσεις. Στην υλικότητα του σώματος και στη διαδικασία ενσωμάτωσης των λόγων και των πρακτικών ενεργοποιείται η λειτουργία εκείνη κατά την οποία το άτομο αποκτά στρατηγικές και τεχνικές αυτοπροσδιορισμού ως υποκείμενο μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοϊστορικό γίγνεσθαι. Η Μπραϊντόττι αναφέρει ότι³⁴⁹ στον Φουκώ το σώμα ορίζεται ως ένα υποκείμενο-ύλη που είναι επιρρεπές σε ένα πλήθος συμβολικών και υλικών λειτουργιών και χειρισμών. Με τον τρόπο αυτόν, οι σχέσεις εξουσίας στις οποίες εμπλέκεται το σώμα είναι θετικές, δηλαδή παράγουν γνώση και αλήθεια για το υποκείμενο. Από την άλλη, οι τρόποι και οι πρακτικές που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να μετατρέψουν τους εαυτούς τους σε υποκείμενα αποτελούν πρακτικές αυτοκαθορισμού μέσω των οποίων προσπαθούν να μετασχηματιστούν, να σκεφτούν τους εαυτούς τους και τη ζωή τους αλλιώς από ό,τι έχει επιβληθεί ή εγκαθιδρυθεί ως καθεστώς αλήθειας.

³⁴⁷ Βλ. M. Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, ό.π., σ. 15.

³⁴⁸ M. Φουκώ, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, τόμος 1, «Η δίψα της γνώσης», (μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη), Αθήνα: Ράππα, 1982.

³⁴⁹ Βλ. P. Μπραϊντόττι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, ό.π., σ.273-285.

Η τοποθετημένη και ενθικευμένη στην κοινωνικοϊστορικότητα γνώση,³⁵⁰ η «πολιτική της τοποθέτησης» αναδεικνύει τις πολλαπλές και διαφορετικές θέσεις που λαμβάνουν τα υποκείμενα απέναντι στον κόσμο και τους εαυτούς τους, πολλαπλασιάζοντας έτσι τις αναδυόμενες υποκειμενικότητες και την πολυθεσιακότητα της διαφοράς.³⁵¹ Στο πλαίσιο αυτό, οι αφηγήσεις ζωής των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών αποτελούν ένα πεδίο στο οποίο συναρθρώνονται οι σχέσεις λόγου-εξουσίας-ιστορίας και είναι δυνατό να ανιχνευθούν οι πρακτικές σύστασης και ανάδυσης του υποκειμένου μέσα σε δεδομένα κοινωνικά, πολιτικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Έτσι, οι αφηγήσεις αποτελούν «τεχνολογίες του εαυτού»,³⁵² πολιτισμικές, δηλαδή, πρακτικές που εμφανίζονται μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο ως λογοθετικές κατασκευές προκειμένου τα άτομα να συγκροτήσουν τους εαυτούς τους ως υποκείμενα. Όπως τονίστηκε και παραπάνω, η εμπειρία των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών, έτσι όπως παράγεται μέσα από τις αφηγήσεις τους στις συνεντεύξεις, προσεγγίζεται μέσα από την προβληματοποίηση και την ιστορική της τοποθέτηση. Οι αφηγήσεις ως πρακτικές δεν μπορούν να θεωρούνται αδιαμφισβήτητα ντοκουμέντα ζωής. Πρόκειται για αφηγήσεις λογοθετικά κατασκευασμένες, οι οποίες αποτυπώνουν και αποκαλύπτουν ποικίλες διαστάσεις συγκρότησης του εαυτού και πολλές και διαφορετικές θέσεις υποκειμενοποίησής του.

Αυτό σημαίνει ότι το να αφηγείται κάποιος για τον εαυτό του, για την εμπειρία του, αποτελεί διαδικασία διαμόρφωσης διασπορικών υποκειμενικοτήτων, ασυνεχών θέσεων υποκειμενικότητας, βίωμα σε ένα διαρκές πέρασμα. Κάτι τέτοιο παραπέμπει στον «μη τόπο» του Φουκώ,³⁵³ εκεί όπου η ανάδυση λαμβάνει χώρα πάντοτε στα

³⁵⁰ D. Harraway, «Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective», *Feminist Studies*, 14: 3, 1988, σ. 575-599.

³⁵¹ R. Braidotti, «On Becoming Europeans», ό.π., σ. 23-44 (κυρίως σ. 27-29).

³⁵² Όρος του Φουκώ: *technologies of the self* (*techniques de soi*, στα γαλλικά). Ο ίδιος ο Φουκώ στο M. Foucault - R. Sennett, «Sexuality and Solitude», *London Review of Books*, 3:9, 1991 (διαθέσιμο στο <https://www.lrb.co.uk/v03/n09/michel-foucault/sexuality-and-solitude>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020) γράφει χαρακτηριστικά: «...τεχνικές που επιτρέπουν στα άτομα να επιδρούν, με τα δικά τους μέσα, σε μια σειρά από λειτουργίες πάνω στα δικά τους σώματα, στις δικές τους ψυχές, στις δικές τους σκέψεις, στη δική τους συμπεριφορά και όλα αυτά με έναν τρόπο με τον οποίο μετασχηματίζουν τους εαυτούς τους, τους τροποποιούν ώστε να φτάσουν σε ένα σημείο τελειότητας, ευτυχίας, αγνότητας, υπερφυσικής δύναμης. Ας ονομάσουμε τις τεχνικές αυτές *τεχνολογίες του εαυτού*». Βλ. επίσης: M. Foucault, «Technologies of the Self» στο H.L. Martin – H. Gutman – H.P. Hutton (επιμ), *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault*, ό.π., σ. 16-49.

³⁵³ Βλ. Φουκώ M., «Ο Νίτσε, η γενεαλογία, η ιστορία», ό.π., σ. 61.

διάκενα. Αυτός ο «μη τόπος», το διαρκές πέρασμα, επιτρέπει στις αφηγήσεις ζωής να λειτουργούν επίσης ως φαντασία ενός άλλου εαυτού, διαφορετικού από αυτόν που οι ηγεμονικοί κυρίαρχοι λόγοι έχουν κατασκευάσει. Ο εαυτός προκύπτει ως μια λογοθετική παραγωγή, αναδύεται δηλαδή στο περιθώριο των ηγεμονικών λόγων όπου αναπαρίσταται, αλλά και όπου κάτι αφήνεται χωρίς αναπαράσταση ή προχωρεί πέρα από αυτή. Έτσι, ότι οι αφηγήσεις ζωής ως πρακτικές, συστήνουν ένα λογοθετικό καθεστώς που διαμορφώνει τις δυνατότητες να αναδειχθούν λόγοι «ενάντιοι» στους ηγεμονικούς και να αναδυθούν «απειθαρχα» υποκείμενα. Συνεπώς, στο πλαίσιο της υποκειμενοποίησης των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών, διαμορφώνεται ένα ολόκληρο πεδίο λόγων και αντι-λόγων (discourses and counter-discourses), ένα πεδίο (αντ)αγωνισμού πάνω στο οποίο συμβαίνει η σύσταση και η ανάδυσή τους ως κοινωνικοϊστορικών υποκειμένων. Όπως αναφέρει και η Braidotti,³⁵⁴ μια ποικιλία από νέες, εναλλακτικές υποκειμενικότητες έχουν αναδυθεί. Πρόκειται για αναταγωνιστικές, πολυεπίπεδες θέσεις υποκειμενικότητας, υβριδικές «ενδιάμεσες» κοινωνικές κατηγορίες, για τις οποίες οι παραδοσιακές ομογενοποιητικές περιγραφές δεν επαρκούν για να αποδώσουν την πολλαπλότητα των αναδυόμενων διαφορών. Όλα εξαρτώνται από τις τοποθετήσεις κάποιου και από τις εντοπισμένες προοπτικές του. Πρόκειται για ενθικευμένες, ενσωματωμένες μορφές υποκειμενικότητας.

Μέσα από την ενεργοποίηση και τη λειτουργία των ανταγωνιστικών θέσεων υποκειμενικότητας, τον ιστορικό εντοπισμό των λόγων και των αντι-λόγων, αναδεικνύεται και η λειτουργία που επιτελούν οι αφηγήσεις ζωής των μεταναστών ως πρακτικές. Σύμφωνα με την Umut Erel,³⁵⁵ οι ιστορίες ζωής των μεταναστευτικών υποκειμένων προσφέρουν μια «τοποθετημένη» (situated) περιγραφή του τρόπου με τον οποίο τα ζητήματα της μετανάστευσης, της κουλτούρας και της ιδιότητας του πολίτη πραγματώνονται στην υλικότητα των κοινωνικών σχέσεων. Έτσι, αυτό που έχει σημασία είναι οι αφηγήσεις ζωής να αντιμετωπίζονται και να αναλύονται ως πρακτικές εμπρόθετης δράσης των μεταναστών και μεταναστριών, οι οποίες αποτυπώνουν τα κοινωνικοϊστορικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα μέσα στα οποία παράγονται. Ως συναρθρώσεις, δηλαδή, ή αποδομήσεις θέσεων υποκειμενοποίησης, τις οποίες οι

³⁵⁴ R. Braidotti, «On Becoming Europeans», ό.π., σ. 28.

³⁵⁵ U. Erel, «Citizenship, Identity and Culture: The Contexts in Britain and Germany», ό.π.

μετανάστες και οι μετανάστριες ενδεχομένως διεκδικούν, διαπραγματεύονται ή απορρίπτουν.

Στα ζητήματα της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης, οι αφηγήσεις ζωής μπορούν πράγματι να γίνονται το «σταυροδρόμι» στο οποίο συναντώνται η μοναδικότητα κάθε ξεχωριστής ιστορίας ζωής με τη συλλογικότητα που προκύπτει από το ανήκειν σε μια υποκειμενικότητα η οποία διαμορφώνεται «από τα κάτω» – τόσο εντός του πλαισίου, συχνά όμως στα «περιθώρια» και στα όρια αυτού που έχει εγκαθιδρυθεί ως ηγεμονική κυρίαρχη αναπαράσταση. Όπως επισημαίνει η Erel,³⁵⁶ οι ιστορίες ζωής αποκτούν σημαντικό ρόλο στην κατασκευή της προσωπικής ταυτότητας και στις σχέσεις της με τις συλλογικές ταυτότητες. Τονίζει επίσης ότι οι αφηγήσεις ζωής ανθρώπων «από το περιθώριο», οι οποίες παράγονται ως πρακτικές «καθυποταγμένης γνώσης», κατά τη θεώρηση του Φουκώ, αποτελούν «φωνές» με αυτοσυνείδηση που συχνά στοχεύουν στο να αρθρώσουν συλλογικές ταυτότητες και εμπειρίες περιθωριοποίησης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, μέσα από τις ιστορίες ζωής διαφαίνεται το νόημα που αποδίδουν τα υποκείμενα στις ζωές και τις εμπειρίες τους, που δεν είναι μόνο ατομικό και προσωπικό, αλλά σχετίζεται επίσης με διάφορες συλλογικότητες που διαμορφώνονται διαμέσου των φυλετικοποιημένων, έμφυλων και εθνικοποιημένων υποκειμενικοτήτων. Προκύπτουν, έτσι, πολλαπλές θέσεις υποκειμενοποίησης και «τοποθετημένες» γνώσεις των μεταναστών και των μεταναστριών, από τις οποίες μπορούν και ενεργοποιούν την αμφισβήτηση των εγκαθιδρυμένων καθεστώτων και των στερεοτυπικών αναπαραστάσεων και να φαντάζονται εκ νέου τους εαυτούς τους ως έμφυλα, εθνικοποιημένα, ταξικά υποκείμενα της μετανάστευσης. Η φαντασία, όπως σημειώνει η Maria Tamboukou,³⁵⁷ για το νέο ή το αδύνατο αποτελεί σημαντικό σημείο στη γενεαλογική ανάλυση, καθώς τα άτομα που αφηγούνται αποκαλύπτουν και τους τρόπους με τους οποίους «φαντάζονται» τους εαυτούς τους και τη ζωή τους αλλιώς, δημιουργώντας διαφορετικές και εναλλακτικές θέσεις υποκειμενικότητας οι οποίες

³⁵⁶ Στο ίδιο.

³⁵⁷ Βλ. M. Tamboukou, «A Foucauldian approach to narratives», στο M. Andrews –C. Squire – M. Tamboukou (επιμ.), *Doing Narrative Research* (2nd edition), London: Sage, 2013, σ. 88-107, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/7099769/Tamboukou_Maria_2013_A_Foucauldian_Approach_to_narratives._In_M._Andrews_C._Squire_and_M._Tamboukou_Eds._Doing_Narrative_Research.London_Sage_88-107._first_edition_2008, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

διαφεύγουν από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις που οι ηγεμονικοί λόγοι έχουν κατασκευάσει για τα υποκείμενα.

Η πολλαπλότητα των θέσεων υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στην κοινωνικοϊστορική συγκυρία της κρίσης αναδεικνύει την ανάγκη πραγμάτευσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας ως πεδίου ανάδυσης των πολλαπλών διαφορών μέσα από τις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος συγκροτούν τους εαυτούς τους και τοποθετούνται απέναντι στην κοινωνικοϊστορική συγκυρία. Αυτό σημαίνει ότι, στις αφηγήσεις ζωής, η ανάδειξη των μορφών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης δεν θα πρέπει να περιοριστεί μόνο σε αυτές που προκύπτουν από την έννοια της μετανάστευσης. Ως εννοιολογικό και ερμηνευτικό εργαλείο της εμπειρίας των υποκειμένων η μετανάστευση από μόνη της δεν αρκεί για να φέρει στο προσκήνιο όλες τις εναλλακτικές θέσεις στις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες τοποθετούνται προκειμένου να αναδείξουν τις εναλλακτικές υποκειμενικότητές τους.

Μια τέτοια μονοδιάστατη και ομογενοποιητική προσέγγιση της εμπειρίας των «μαύρων» μεταναστών και μεταναστριών στην Αθήνα της κρίσης θα κατέληγε στον «μεταναστευτισμό» (migratism), αναπαράγοντας τελικά τις διαδικασίες φυλετικοποίησης των μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος. Η Alyosha Tudor³⁵⁸ τονίζει ότι, προκειμένου να εξετάσουμε κριτικά τους έμφυλους φυλετικούς ρατσισμούς και εθνικισμούς, χρειάζεται να ορίζουμε και να αναλύουμε τον μεταναστευτισμό πάντοτε σε σχέση με τη λειτουργία του ρατσισμού. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, η μετανάστευση δεν μπορεί να αποτελεί μια *a priori* κατηγορία, δεδομένου ότι παράγεται από συγκεκριμένες σχέσεις εξουσίας οι οποίες προσδιορίζουν και τις διαδικασίες εγγραφής της μετανάστευσης σε συγκεκριμένα υποκείμενα. Μέσα από αυτή την εγγραφή των σχέσεων εξουσίας σε συγκεκριμένα υποκείμενα ή ομάδες πληθυσμού διαμορφώνονται ιεραρχικές τοποθετήσεις των υποκειμένων σε προνομιακές, από τη μία, αλλά και κατώτερες φυλετικοποιημένες θέσεις, από την άλλη. Σύμφωνα με την Tudor, στη μεταποικιακή Ευρώπη η εξίσωση του μεταναστευτισμού με τον ρατσισμό οδηγεί στην παραγωγή των υποκειμένων μαύρου χρώματος ως αποκείμενων (abjects) στο

³⁵⁸ A. Tudor, «Queering Migration Discourse. Differentiating Racism and Migratism in Postcolonial Europe», *Lambda Nordica*, 22:2-3, 2017, σ. 21-40.

πλαίσιο της ηγεμονικής ιδέας της ευρωπαϊκότητας. Στην περίπτωση αυτή, ο μεταναστευτισμός, εγγράσσοντας τη μετανάστευση ως ολοποιητική ερμηνευτική κατηγορία, όχι μόνο παράγει τα μαύρα υποκείμενα της Ευρώπης ως αποκείμενα της ευρωπαϊκότητας, τοποθετώντας τα πάντοτε σε ένα «αλλού, εκτός Ευρώπης, αλλά και διαμορφώνει τις διαδικασίες παραγωγής της ανωτερότητας των λευκών «μη μεταναστών» Ευρωπαίων και της ενίσχυσης των ηγεμονικών αναπαραστάσεων για τη λευκή ευρωπαϊκότητα, οριοθετώντας το «εδώ» και κανονικοποιώντας τη διάσχιση των συνόρων μεταξύ του «εδώ» και του «αλλού». Ωστόσο, όπως τονίζει η Tudor, αν και ο μεταναστευτισμός μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο του ρατσισμού, οι δύο αυτές διαδικασίες δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένες.

Χρειάζεται να συνεξετάζονται μαζί αλλά και διαφοροποιημένα, αφού η φυλετικοποίηση μπορεί να συμβαίνει μέσα από την εγγραφή σχέσεων εξουσίας οι οποίες δεν περιορίζονται στον μεταναστευτισμό.

Μια τέτοια κανονικοποίηση της κινητικότητας και της αστικής εμπειρίας και καθημερινότητας των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών στις πόλεις μπορεί να αποφευχθεί με εστίαση όχι σε μια μονοδιάστατη ερμηνεία της μετανάστευσης που οδηγεί στον «μεταναστευτισμό», αλλά μέσα από την προσέγγισή της ως τμήματος ενός ευρύτερου «μεταναστευτικού σχεδιασμού»,³⁵⁹ όπου σημασία δεν έχει μόνο η σωματική και εμπράγματη εμπειρία της μετανάστευσης αλλά και η βιογραφική διάσταση της κινητικότητας. Στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής, η κινητικότητα δεν συνδέεται αποκλειστικά με το παρόν, αλλά και με τις προηγούμενες εμπειρίες μετανάστευσης των ανθρώπων καθώς και με τις μελλοντικές προσδοκίες και τους σχεδιασμούς τους για κινητικότητα, με τα σύνθετα δίκτυα μεταξύ τόπων, ανθρώπων και εμπειριών, με τα διαφορετικά επίπεδα κινητικότητας και τις αποτυπώσεις τους στην εμπειρία, τη μνήμη και τη φαντασία. Η προσέγγιση αυτή απεδαφικοποιεί την αστική βιωμένη εμπειρία των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών και την τοποθετεί σε ευρύτερα πεδία της έννοιας της μετανάστευσης δίνοντάς της τον χαρακτήρα της διασύνδεσης μεταξύ μορφών, ρυθμών και δικτύων κινητικότητας, διαμορφώνοντας εμπειρίες, δυνατότητες και προσδοκίες περισσότερο πολύπλοκες και πολυτοπικές.

³⁵⁹ Βλ. H.P Hahn, «Urban Life Worlds in Motion: In Africa and Beyond», ό.π., σ. 121-123.

Έτσι, οι εμπειρίες και οι αφηγήσεις των μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος συνδέονται με ευρύτερες διασταυρούμενες πρακτικές, οι οποίες αναδεικνύουν την πολυθεσιακότητα της συλλογικής ή προσωπικής υποκειμενοποίησης στα πεδία της πολιτικής (policy) και του πολιτικού (politics). Όπως επισημαίνει ο Gabriele Proglío,³⁶⁰ προκειμένου να αναδυθούν οι αθέατες, αόρατες ιστορίες των υποκειμένων, χρειάζεται να αναδειχθούν οι πρακτικές εκείνες που διαμορφώνουν την πολυπλοκότητα των τοποθετήσεων των υποκειμένων σε ενδιάμεσους χώρους. Έτσι, η διαδικασία μέσα από την οποία θα γίνουν ορατές οι ιστορίες των μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος πρέπει να προβληματοποιεί και να ιστοριοποιεί την ευρωκεντρική δυτική γνώση προσεγγίζοντας τις αφηγήσεις ως πεδία ανάδυσης των «ενδιάμεσων» υποκειμενικότητων των μεταναστευτικών υποκειμένων.

Σύμφωνα με όσα επισημαίνει η Tamboukou,³⁶¹ οι αφηγήσεις λειτουργούν ως πολλαπλές «τεχνολογίες». Ως «τεχνολογίες εξουσίας» καθορίζουν τη συμπεριφορά των ατόμων και τα υποβάλλουν σε συγκεκριμένους σκοπούς ή κυριαρχίες. Πρόκειται για τη συγκρότηση του εαυτού μέσω διαδικασιών αντικειμενοποίησης, με τις οποίες το άτομο κατηγοριοποιείται και μεταβάλλεται σε αντικείμενο διαχείρισης. Ως «τεχνολογίες του εαυτού» αφορούν τις ενεργητικές πρακτικές διαμόρφωσης του εαυτού, τους τρόπους με τους οποίους το άτομο μετατρέπει τον εαυτό του σε υποκείμενο. Ως «τεχνολογίες χώρου» οι αφηγήσεις διαπλέκονται με τις πρακτικές της καθημερινότητας των υποκειμένων και θέτουν σε αμφισβήτηση τις χωρικές ιεραρχίες και τα «σύνορα» σε συγκεκριμένους τόπους. Ως «τεχνολογίες αντίστασης» αναπτύσσονται και εκτυλίσσονται ως υποκειμενικές πρακτικές αντίστασης στην εξουσία, με αποτέλεσμα να αναδύονται νέες μορφές υποκειμενικότητας. Η Erel παρατηρεί ότι³⁶² οι αφηγήσεις ζωής ως πρακτικές δεν περιορίζουν τη βιωμένη εμπειρία σε μία και μοναδική κατηγορία ή ένα αποκλειστικό γεγονός, αλλά προσφέρουν πληροφορίες για τις πολλαπλές και ποικίλες διαστάσεις που λαμβάνει η εμπρόθετη δράση των υποκειμένων πάνω στο πεδίο συνάρθρωσης έμφυλων, εθνικοποιημένων, φυλετικοποιημένων και ταξικών σχέσεων

³⁶⁰ G. Proglío, «History and crossover practices: making marginalized stories visible», διαθέσιμο στο https://babe.eui.eu/wp-content/uploads/sites/21/2017/02/History-and-crossover-practices_last_LE-2.pdf, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

³⁶¹ M. Tamboukou, «A Foucauldian approach to narratives», ό.π.

³⁶² U. Erel, «Citizenship, Identity and Culture: The Contexts in Britain and Germany», ό.π., σ. 8-14.

εξουσίας. Μέσα από τις αφηγήσεις αναδύονται οι πρακτικές που αναπτύσσουν τα μεταναστευτικά υποκείμενα στη «συνάντησή» τους με τις θεσμοποιήσεις της μετανάστευσης, τον επίσημο μεταναστευτικό έλεγχο, το μεταναστευτικό καθεστώς και τις κυρίαρχες στερεοτυπικές αναπαραστάσεις. Καθώς οι αφηγήσεις αποτελούν και «τεχνολογίες του εαυτού», οι μετανάστες και οι μετανάστριες αρθρώνουν τις δικές τους θέσεις υποκειμενοποίησης, οι οποίες βρίσκονται σε έναν «ενδιάμεσο» χώρο και αποτελούν εναλλακτικές και αντιστασιακές υποκειμενικότητες, ξεπερνώντας τα έμφυλα, φυλετικά, εθνοτικά και ταξικά δίπολα. Με τον τρόπο αυτό τα μεταναστευτικά υποκείμενα διαταράσσουν τις περιθωριοποιημένες και «καθυποταγμένες» θέσεις μέσω πολιτικών πρακτικών οι οποίες σχετίζονται και με τη διαπραγμάτευση της ιδιότητας του πολίτη στην ευρύτερη εννοιολόγησή της.

Οι διεκδικήσεις ενός συλλογικού μεταναστευτικού υποκειμένου οι οποίες αρθρώνονται στις αφηγήσεις των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών αναδεικνύουν το «εδώ» και το «εμείς» των υποκειμενικοτήτων τους. Με λογοθετικές πρακτικές που αφορούν τις τοποθετήσεις τους απέναντι στο κράτος και τη μεταναστευτική πολιτική, επιχειρούν να κάνουν ορατή την παρουσία τους, να τονίσουν ότι βρίσκονται εδώ και έχουν συλλογικές διεκδικήσεις. Ωστόσο, όπως, τονίζει ο De Genova,³⁶³ οι συλλογικές διεκδικήσεις των μεταναστών δεν θα πρέπει να οδηγούν στην παραδοχή ότι υπάρχει μια γενικευτική και ομοιογενής μεταναστευτική εμπειρία. Οι διεκδικήσεις για το «εδώ» και το «εμείς» εκφράζονται περισσότερο ως αντίθεση, ως αντίστιξη με τους κρατικούς μηχανισμούς – οι οποίοι επιμένουν να αναπαριστούν τους μετανάστες ως υποκείμενα εξ ορισμού ύποπτα και χωρίς δικαιώματα. Πρόκειται για πολιτικές αντι-ταυτότητας, καθώς στις αφηγήσεις και στις πρακτικές τους αρνούνται να παραμένουν σιωπηλά, καταπιεσμένα και απορριπτέα, αναδεικνύοντας τη σχεσιακότητα της υποκειμενικότητάς τους όπως και το εύρος της μεταναστευτικής ετερογένειας και των πληθωριστικών μεταναστευτικών μορφών.

Η σχεσιακότητα και η πληθώρα της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αναδεικνύει τη σημασία της διυποκειμενικότητας στη μεταναστευτική υποκειμενοποίηση αλλά και τον καθοριστικό ρόλο του συναισθήματος. Οι πολλαπλές και ποικίλες θέσεις

³⁶³ N. De Genova, «The Queer Politics of Migration: Reflections on ‘Illegality’ and Incurability», *Studies in Social Justice*, 4:2, 2010, σ. 101-126.

υποκειμενοποίησης αναδύονται ως αποτέλεσμα ιστορικών και πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών, ως πρακτικές της καθημερινότητας, ως εμπρόθετες και συναισθηματικές δράσεις που κινούνται προς νέες ενσώματες ηθικές και πολιτικές υποκειμενικότητες. Η Rhina Werbner,³⁶⁴ μιλώντας για την ηθική οικονομία της μετανάστευσης στις συνθήκες της διεθνικότητας, τονίζει την ανάγκη να εξεταστούν αναλυτικότερα οι πολύπλοκες συναισθηματικές και ηθικές διαστάσεις της διεθνικής μετανάστευσης. Όπως υπογραμμίζει, η ηθική αυτή οικονομία της διεθνικής μετανάστευσης οδηγεί σε επαναδιαπραγματεύσεις των απλουστευτικών θεωρήσεων της διεθνικότητας ως ενός αδιατάρακτου κοινωνικού πεδίου και των διεθνικών μεταναστών ως μετακινούμενων υποκειμένων που απρόσκοπτα και απροβλημάτιστα βιώνουν τη διπλή συνείδηση και σχέση μεταξύ του «εδώ» της χώρας υποδοχής και του «εκεί» της χώρας καταγωγής. Στο πλαίσιο της διεθνικής μετανάστευσης, τα μεταναστευτικά υποκείμενα βιώνουν συναισθήματα και αναπτύσσουν ή επαναδιαπραγματεύονται ηθικές αντιλήψεις και πρακτικές οι οποίες διαμορφώνονται στην εμπειρία μια «διπλής συνείδησης», ενός κατακερματισμού του μεταναστευτικού υποκειμένου μεταξύ του «εδώ» και του «εκεί», στις σχέσεις και τις πρακτικές, δηλαδή, που αναπτύσσονται για τη διαχείριση των διαταράξεων, των ασυνεχειών που προκαλούνται από την εμπειρία της διεθνικής μετανάστευσης.

Σύμφωνα με την Werbner,³⁶⁵ συναισθήματα και ηθικές αξίες όπως «ενοχή», «ντροπή», «απώλεια», «θρήνος», «ενάρετος πολίτης» τίθενται σε συνεχή επαναδιαπραγμάτευση από τις σχέσεις και τις εμπειρίες των διεθνικών μεταναστών και μεταναστριών στη διπλή σχέση τους μεταξύ του τόπου καταγωγής και του τόπου εγκατάστασης. Αυτό σημαίνει ότι, ακόμη και αν τα μεταναστευτικά υποκείμενα στην πραγματικότητα δεν μετακινούνται, στις συνθήκες της διεθνικότητας βρίσκονται συνεχώς μεταξύ ενός «εδώ» και ενός «εκεί», μεταξύ τόπων και δικτύων και πάντα σε μια προσπάθεια «συγχρονισμού» του βιώματος της διπλής αυτής δέσμευσης αλλά και διαχείρισης των ρήξεων και των ασυνεχειών που εμφανίζονται. Για τους διεθνικούς

³⁶⁴ P. Werbner, «Migration and Transnational Studies. Between Simultaneity and Rupture», στο A. Quayson – G. Daswani (επιμ.), *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, Oxford: Blackwell, 2013, σ. 106-124.

³⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 116.

μετανάστες, η μετανάστευση αποτελεί ένα ηθικό project, το οποίο επαναδιαμορφώνει, ηθικά και πνευματικά, τις υποκειμενικότητές τους.

Η ανάδειξη της δυναμικής συνάρθρωσης λόγου και συναισθήματος, πολιτικών και συναισθηματικών διαδικασιών στη μεταναστευτική υποκειμενοποίηση επιτρέπει τη θεώρηση του μεταναστευτικού υποκειμένου ως ταυτόχρονα παραγόμενου και παραγωγικού, ως τέτοιου το οποίο ενστερνίζεται και συγχρόνως αντιστέκεται στους κανόνες στους οποίους υπόκειται.³⁶⁶ Όπως έχει αναδείξει και η Passerini με το έργο της,³⁶⁷ εντάσσοντας τα συναισθήματα και τις διαπροσωπικές σχέσεις στην ανάλυση των εμπειριών κινητικότητας των υποκειμένων, αναδύονται οι μετασχηματισμοί της υποκειμενικότητας, των τρόπων που τα υποκείμενα της μετανάστευσης αντιλαμβάνονται την καθημερινότητά τους, τις σχέσεις που δημιουργούν και τις αποφάσεις τους όσον αφορά την κινητικότητά τους. Έτσι, η ανάδειξη των μετασχηματισμών της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μέσα από τα συναισθήματα, τις συναισθηματικές διυποκειμενικές σχέσεις, απο-αντικειμενοποιεί τις διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης καθώς τις εντάσσει σε πιο πολύπλοκα και διαφορετικά πλαίσια και όχι μόνο σε αυτό της εμπειρίας της μετανάστευσης ως έλλογης, εμπρόθετης δράσης. Με τον τρόπο αυτόν η μεταναστευτική κινητικότητα ως ιστορική και πολιτισμική διαδικασία τοποθετεί την ανάδυση των μεταναστών-στριών ως ιστορικών υποκειμένων σε πολλαπλές διασχίσεις «συνόρων» και πολιτικών, πολιτισμικών, ενσώματων αλλά και προσωπικών, συναισθηματικών και συμβολικών διασταυρώσεων.

Πρόκειται, λοιπόν, για τη διαμόρφωση μιας χαρτογραφίας, ενός συστήματος (dispositif) όπου χρειάζεται να προβληματοποιήσουμε το παρόν, να προβληματοποιήσουμε τις αφηγήσεις που παράγονται ως ιστορικές πρακτικές, τους λόγους που αρθρώνονται, τις συνθήκες στις οποίες συναρθρώνονται, τα υποκείμενα που αφηγούνται, τις πρακτικές τους, τις έλλογες και συναισθηματικές τους δράσεις, τελικά τα πραγματικά και υλικά αποτελέσματα των αφηγήσεων, των λόγων και των πρακτικών.³⁶⁸

³⁶⁶ Βλ. Α. Athanasiou – P. Hantzaroula – K. Yannakopoulos, «Towards a New Epistemology: The ‘Affective Turn’», *Historein*, 8, 2008, σ. 5-16.

³⁶⁷ Βλ. L. Passerini, «Connecting Emotions. Contributions from Cultural History», *Historein*, 8, 2008, σ. 117-127· I. Laliotou, «On Luisa Passerini: subjectivity, Europe, affective historiography», ό.π.

³⁶⁸ Βλ. M. Tamboukou – J.St. Ball, «Genealogy and Ethnography: Fruitful Encounters or Dangerous Liaisons?», στο M. Tamboukou – St.J. Ball (επιμ.), *Dangerous Encounters: Genealogy & Ethnography*, New York: Peter Lang, 2003, διαθέσιμο στο

Στην Αθήνα της κρίσης, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος αφηγούνται την εμπειρία της μετανάστευσης και της κινητικότητάς τους τοποθετώντας τη στο παρόν. Οι αφηγήσεις αυτές αποτελούν πρακτικές μνήμης, εμπειρίας και φαντασίας, μέσα από τις οποίες τα υποκείμενα συνδέουν τις εμπειρίες τους με το ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο. Έτσι, οι κυρίαρχοι λόγοι της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας, των Μ.Μ.Ε., των δημόσιων κοινωνικών και νομικών θεσμικών φορέων, της καθημερινότητας, αλλά και οι επίσημοι θεσμικοί λόγοι για τις διεθνικές κινήσεις, τη σύγχρονη μεταναστευτική κινητικότητα από την Αφρική και την Ασία και τη διάσχιση των ευρωπαϊκών συνόρων συνδιαμορφώνουν, μαζί με τις αφηγηματικές πρακτικές των μεταναστών/στριών και τους αυτοαναπαραστατικούς λόγους που αρθρώνουν για την υποκειμενικότητά τους, ένα πολυσύνθετο πεδίο στο οποίο σχέσεις, ταυτότητες και ιεραρχήσεις τίθενται συνεχώς υπό διαπραγμάτευση.

Η πόλη της κρίσης αναδύεται σε μετέωρο για τις ετερότητες χώρο.³⁶⁹ Οι αφηγήσεις των μεταναστευτικών υποκειμένων αποτελούν τεχνικές διεκδίκησης ενός χώρου στον οποίο μπορούν να ειπωθούν και να εμφανιστούν λόγοι, πρακτικές, συναισθήματα που διαμορφώνουν εναλλακτικές, σε σχέση με τις κυρίαρχες και ηγεμονικές, αναπαραστάσεις για τον «μετανάστη», τον «ξένο». Στον χώρο της πόλης η σχέση με την ετερότητα αναδύεται ως μια εμπειρία που δεν περιορίζεται από τη δύναμη των κανονικοποιητικών ταξινομητικών οριοθετήσεων, αλλά παράγεται από τις δυνατότητες-περάσματα προς εκείνες τις επικράτειες που γεννούν η μνήμη, η εμπειρία και η φαντασία, έτσι όπως αποκτούν ιστορικότητα και σημασία ανάλογα με εκείνες και εκείνους που τις κατοικούν.

[https://www.academia.edu/200102/Tamboukou M. and Ball S. J. eds 2003 Dangerous encounters genealogy and ethnography](https://www.academia.edu/200102/Tamboukou_M_and_Ball_S_J_eds_2003_Dangerous_encounters_genealogy_and_ethnography) New York Peter Lang, τελευταία επίσκεψη 12/2/2016· Tamboukou M., “Genealogy/Ethnography: Finding the Rhythm”, στο M. Tamboukou – St.J. Ball (επιμ.), *Dangerous Encounters: Genealogy & Ethnography*, ό.π., διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/274832316_GenealogyEthnography_Finding_the_Rhythm, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

³⁶⁹ Βλ. Στ. Σταυρίδης, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Το υλικό της έρευνας

3.1 Οι αφηγήσεις ζωής ως κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο της Αθήνας της κρίσης

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιχειρήθηκε να σκιαγραφηθούν και να χαρτογραφηθούν οι συνθήκες ιστορικοποίησης και προβληματοποίησης της παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμένων στο πλαίσιο της κυβερνητικότητας της σύγχρονης διεθνικής μετανάστευσης, τόσο σε επίπεδο Ευρώπης και Ε.Ε. όσο και αναφορικά με την Ελλάδα και τη θέση της ως χώρας του ευρωπαϊκού νότου.

Η χαρτογράφηση επικεντρώθηκε στην αποτύπωση των συνθηκών και των πρακτικών οι οποίες, από τις αρχές του 1990 και μέχρι την πρώτη 15ετία του 2000, διαμόρφωσαν τον ευρωμεσογειακό χώρο και τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου ως το εξωτερικό σύνορο της Ευρώπης στη διαχείριση της μεταναστευτικής κινητικότητας. Εγκαθίδρυσαν επίσης συγκεκριμένες αναπαραστάσεις για τη διεθνική μετανάστευση και τα μεταναστευτικά υποκείμενα από αφροασιατικές χώρες, τις οποίες συνέδεσαν με τις εννοιακές ανάγκες της ευρωπαϊκής φαντασίας, με τις εννοιολογήσεις περί ασφάλειας της Ευρώπης και εξωτερίκευσης των συνόρων και, σε επίπεδο Ελλάδας, εθνικής πολιτικής και πολιτικών διαχείρισης της μετανάστευσης και των μεταναστών, καθιέρωσαν ένα καθεστώς διαφορετικότητας το οποίο, στο θεσμικό επίσημο πεδίο αλλά και σε αυτό της καθημερινότητας έθεσαν την εθνοφυλετική και πολιτισμική διαφορά των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στον πόλο του ανεπιθύμητου, του «ξένου», με την πολιτική και κοινωνική του υποκειμενικότητα σε διαρκή εκκρεμότητα.

Η χαρτογράφηση των συνθηκών και των πεδίων της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των αφρικανών μεταναστών στη μεταναστευτική κίνηση προς την Ευρώπη από τα τέλη του 1980-αρχές 1990 και η αποτύπωση και ερμηνεία των διαδικασιών μέσω των οποίων οι Αφρικανοί και οι Αφρικανές παράγονται ως κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα στον αστικό χώρο της Αθήνας, με περίοδο αιχμής αυτή της οικονομικής κρίσης, θέτουν τις προϋποθέσεις για μια μεθοδολογικά ιστορικοποιημένη

συγχρονία: αφενός της πολιτικοπολιτισμικής πρακτικής, μέσω της οποίας αναδύεται το μεταναστευτικό υποκείμενο –τόσο στο μακροεπίπεδο της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης όσο και στο μικροεπίπεδο των καθημερινών πρακτικών έτσι όπως αυτές ανακατασκευάζονται στις αφηγήσεις των μεταναστών και μεταναστριών– και, αφετέρου, της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής, που αναδεικνύει τον αστικό χώρο σε πεδίο συνεχούς (ανα)παραγωγής και διαπραγμάτευσης της μεταναστευτικής πολιτισμικής ετερότητας στις ιστοριοποιημένες πρακτικές στην πόλη.

Προς αυτή την κατεύθυνση η προσέγγιση μέσω της διεθνικότητας επιτρέπει τη συνθετική μελέτη των πολύπλοκων διασυνδέσεων μεταξύ της θεσμικής κυβερνητικότητας της διεθνικής μετανάστευσης, των καθημερινών πρακτικών των διεθνικών μεταναστών και μεταναστριών και των αστικών κοινωνικοχωρικών αποτυπώσεών τους. Ο Steven Vertovec,³⁷⁰ παραπέμποντας στον George E. Marcus, υποστηρίζει ότι για τη μελέτη της διεθνικότητας είναι απαραίτητη μια πολυεπίπεδη εθνογραφία (multi-sited ethnography). Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, το πλήθος, η πολυπλοκότητα και η διευρυμένη εμβέλεια –που διασχίζει και ξεπερνά τα όρια του έθνους -κράτους– των δεσμών και των διασυνδέσεων υπαγορεύουν τη μελέτη και τη χαρτογράφηση των κοινωνικοπολιτισμικών, χωρικών, ηθικών διαμορφώσεων της διεθνικότητας σε ποικίλους τύπους δραστηριοτήτων.

Ως μέθοδος για τη μελέτη των πολύπλοκων δεσμών και διασυνδέσεων μεταξύ ανθρώπων και θεσμών, καθημερινής ζωής και μακροσυστημάτων, η πολυεπίπεδη εθνογραφία³⁷¹ στο πλαίσιο της διεθνικότητας φέρνει στο προσκήνιο τις απρόβλεπτες διαδρομές που μπορούν να πάρουν οι δεσμοί και οι διασυνδέσεις σε διάφορους τύπους κοινωνικοπολιτισμικών και αστικών-χωρικών διαμορφώσεων. Οι πολυεπίπεδες δραστηριότητες που αναπτύσσονται στις διεθνικές αυτές διαμορφώσεις αποσταθεροποιούν τη διάκριση μεταξύ καθημερινής ζωής και μακροσυστημάτων, καθώς η χαρτογράφησή τους περιλαμβάνει τις πολλαπλές διαδρομές και συναντήσεις των ανθρώπων και των ζώων τους, των αφηγήσεών τους, των υλικών στοιχείων και προϊόντων που ανταλλάσσουν, των συμβολισμών και των μεταφορικών εννοιών που

³⁷⁰ S. Vertovec, «Conceiving and researching transnationalism», *Ethnic and Racial Studies*, 22:2, 1999, σ. 447-462.

³⁷¹ G.E. Marcus, «Ethnography in/of the world system: The Emergence of Multi-Sited Ethnography», *Annual Review of Anthropology*, 24, 1995, σ. 95-117.

ενδύονται οι διαδρομές, οι ανταλλαγές και οι συναντήσεις των ζώων και των αφηγήσεων-ιστοριών ζωής των διαεθνικών υποκειμένων, αλλά και των καταστάσεων σύγκρουσης που προκύπτουν από τις πολιτικές πρακτικές και την πολιτική.

Για την ανάδειξη της μεθοδολογικής αυτής επιλογής επιλέχθηκε ως κύριο ερευνητικό εργαλείο η διεξαγωγή βιογραφικών συνεντεύξεων με Αφρικανούς μετανάστες και Αφρικανές μετανάστριες στην Αθήνα. Αυτό, σε συνδυασμό με τη χαρτογράφηση του ευρύτερου λογοθετικού πεδίου για τη διαεθνική μετανάστευση προς την Ευρώπη και την παρουσία των «μαύρων» μεταναστευτικών υποκειμένων από την Αφρική στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, έτσι όπως αποτυπώθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, θα αναδείξει την πολιτισμική πρακτική και την πολιτική οικονομία της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας και της γενεαλογίας του μαύρου μεταναστευτικού υποκειμένου στην πόλη της Αθήνας σε συγκεκριμένες ιστορικοποιημένες συνθήκες. Η ιστορικοποίηση των βιογραφικών συνεντεύξεων και του ποικίλου αφηγηματικού υλικού που αυτές προσφέρουν συνίσταται στη συγχρονική προβληματοποίησή τους με το ευρύτερο πλαίσιο που χαρτογραφήθηκε στα δύο προηγούμενα κεφάλαια. Καθώς οι βιογραφικές συνεντεύξεις αποτελούν «μικρές» κοινωνικές πραγματικότητες, «μικρά» κοινωνικά μορφώματα,³⁷² κρίθηκε απαραίτητο να προσδιοριστεί ο ιστορικοποιημένος χώρος διασποράς στις αφηγήσεις, ο οποίος «άνοιξε» τη δυνατότητα να εμφανιστούν οι λόγοι, οι θεσμοποιήσεις και οι πρακτικές που συναρθρώνουν το κοινωνικοϊστορικό πεδίο υποκειμενοποίησης των Αφρικανών μεταναστών. Συγκεκριμένες κοινωνικοϊστορικές συνθήκες αποτέλεσαν και αποτελούν ιστορικά συμβάντα τα οποία τοποθετούν τη μετανάστευση και τη διακυβέρνησή της ως «πρόβλημα» στο κοινωνικοϊστορικό πεδίο και προσδιορίζουν τις διαδικασίες ανάδειξης του «φυλετικοποιημένου» μεταναστευτικού υποκειμένου και της πολιτισμικής του διαφοράς.

Η έννοια του ιστορικού συμβάντος μπορεί να αναδείξει τους τόπους διασποράς στους οποίους εντοπίζονται οι διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης. Ως προϊόντα της ανθρώπινης δράσης και των σχέσεων που διαμορφώνονται μέσα από αυτή, τα ιστορικά συμβάντα είναι απρόβλεπτα αλλά και πολιτισμικά εγγεγραμμένα, αφού η

³⁷² Βλ. Γ. Τσιώλης «Η Επικαιρότητα της Βιογραφικής Προσέγγισης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα», στο Μ. Πουρκός – Μ. Δαφέρμος (επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*, Αθήνα: Τόπος, 2010, σ. 347-370.

ιστορική τους δραστηριότητα διαμεσολαβείται πολιτισμικά.³⁷³ Μια τέτοια θέαση της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης ξεκινά από την παραδοχή ότι η παραγωγή ταυτοτήτων ή ετεροτήτων, σε συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια, είναι μια πολυτοπική διαδικασία. Όπως τονίζει ο George Marcus,³⁷⁴ η πολιτισμική διαφορά δεν απορρέει από τη συγκρότηση της ταυτότητας σε κάποιον συγκεκριμένο τόπο, αλλά συνιστά πολύπλοκη διαδικασία η οποία συντελείται μεταξύ διαφορετικών χώρων, σε διάφορα πεδία δραστηριοτήτων, από διάφορους φορείς και για διάφορους σκοπούς. Οι διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης περιλαμβάνουν τους τρόπους, τις πρακτικές και τις σχέσεις μέσα από τις οποίες οι μετανάστες αναδύονται ως υποκείμενα και ως κοινωνικοί δρώντες στον χώρο της πόλης και σε συγκεκριμένα κοινωνικοϊστορικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Όπως παρατηρεί η Λαλιώτου,³⁷⁵ «το όνομα ‘μετανάστης’ αποκτά πολύ διαφορετική σημασία ανάλογα με τους λόγους στο πλαίσιο των οποίων εκφέρεται αλλά και ανάλογα με τον κοινωνικό, πολιτισμικό και πολιτικό τόπο εκφοράς».

Στις βιογραφικές συνεντεύξεις των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύονται οι «τόποι» εκείνοι όπου οι αφηγητές-τριες επαναδιαπραγματεύονται την πολιτισμική τους ταυτότητα, οι τόποι όπου συναρθρώνονται πολύπλοκες σχέσεις, λόγοι και πρακτικές που προσδιορίζουν τις κοινωνικοϊστορικές και πολιτισμικές συνθήκες της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας. Για παράδειγμα, στις συνεντεύξεις αναφέρονται, αποσπασματικά μεν αλλά συγκεκριμένα, θεσμικές πρακτικές και δράσεις (προγράμματα νομιμοποίησης μεταναστών, θεσμοποιημένες επιχειρήσεις της αστυνομίας) οι οποίες, μέσα από την αφηγηματική πρακτική, αναδεικνύονται σε συνιστώσες παραγωγής και διακυβέρνησης της μεταναστευτικής πολιτισμικής ταυτότητας, της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Επιπλέον, αναδεικνύονται σχέσεις εξουσίας (μεταξύ ευρωπαϊκών χωρών, μεταξύ θεσμοποιήσεων), συσχετισμοί θεσμικών φορέων και κοινωνικών δρώντων (κόμματα,

³⁷³ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Συναντήσεις στον Ειρηνικό: Δομή και Συμβάν στην Ανθρωπολογική Ιστορία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, ό.π., σ. 235-272.

³⁷⁴ Βλ. G.E. Marcus, «Ethnography in/of the world system: The Emergence of Multi-Sited Ethnography», ό.π., σ. 67-108.

³⁷⁵ Ι. Λαλιώτου, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό. Η ελληνική μετανάστευση κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, Αθήνα: Πόλις, 2006, σ. 33.

πολιτικά μορφώματα, συλλογικότητες), αλλά και διυποκειμενικές σχέσεις (ντόπιοι-ξένοι, Αφρικανοί μετανάστες-«λευκοί» μετανάστες).

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις διεξήχθησαν σε μια περίοδο (2012-2014) κατά την οποία η σύγχρονη «έκρηξη της πολιτισμικής διαφοράς»³⁷⁶ στην Ελλάδα, με την αυξανόμενη παρουσία μεταναστών και προσφύγων μαύρου χρώματος από αφροασιατικές χώρες, κατέστη ο κυρίαρχος «αρμός» για την αποτελεσματική διασύνδεση θεσμικών-επίσημων και άτυπων-καθημερινών λόγων και πρακτικών στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης και της εθνοπολιτισμικής ετερότητας. Ο αστερισμός των «κρίσεων», τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και εθνικό επίπεδο, αποτέλεσε την «κατάσταση εξαίρεσης» βάσει της οποίας θεσμοθετήθηκαν και νομιμοποιήθηκαν θεσμικές αλλά και άτυπες πρακτικές για τη διαχείριση του μεταναστευτικού πληθυσμού και των χωρικοτήτων που διαμορφώνονται από την κυβερνητικότητα της μεταναστευτικής κινητικότητας και παρουσίας. Στο πλαίσιο της διαχείρισης των «κρίσεων», το μαύρο μεταναστευτικό υποκείμενο μετατράπηκε σε αποδέκτη πολιτικής-θεσμικής, άτυπης συμβολικής και φυσικής βίας με τον ρατσισμό και τις κυρίαρχες μισοξενικές αντιλήψεις και δράσεις να αποτελούν φυσικοποιημένες πια πρακτικές στην αντιμετώπιση των μεταναστών.

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις, οι αφηγήσεις ζωής των Αφρικανών μεταναστών-στριών, τοποθετημένες στο «από τα κάτω» επίπεδο, αποτελούν αποτυπώσεις και καταγραφές όχι μόνο του προσωπικού, ατομικού, νόηματος που αποδίδεται από τα ίδια τα υποκείμενα στους τρόπους υποκειμενοποίησής τους, αλλά και της συλλογικότητας που αποκτούν οι διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης – αφού το νόημα που αποδίδουν σχετίζεται με διάφορες συλλογικές εμπειρίες, οι οποίες διαμορφώνονται βάσει έμφυλων, εθνοφυλετικών και πολλαπλών άλλων υποκειμενοποιήσεων που προσδιορίζονται από τις ιστορικές, κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες. Πράγματι, στο πλαίσιο αυτό, οι βιογραφικές συνεντεύξεις αποτελούν πεδίο πάνω στο οποίο εγχράσσονται και αναδεικνύονται οι τρόποι με τους οποίους διαμορφώνονται, αλλά επίσης τίθενται υπό επαναδιαπραγμάτευση και συνεχή επαναπροσδιορισμό, οι

³⁷⁶ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Ο αδιανόητος ρατσισμός: η πολιτικοποίηση της 'φιλοξενίας' την εποχή της κρίσης, ό.π., σ. 46.

ταυτότητες των διεθνικών μεταναστών. Ο Vertovec τονίζει³⁷⁷ ότι οι έννοιες «διαεθνικότητα» και «ταυτότητα» είναι εγγενώς διασταυρούμενες: αφενός, τα διεθνή δίκτυα των μεταναστών βασίζονται στην αντίληψη μιας κοινής ταυτότητας μέσα από τη συμμετοχή σε κοινωνικοπολιτισμικές και πολιτικές δράσεις και, αφετέρου, οι ταυτότητες συγκεκριμένων ατόμων και ομάδων τίθενται υπό διαπραγμάτευση σε κοινωνικά περιβάλλοντα που διασχίζουν σύνορα και διευρύνονται πέρα από έναν μόνο τόπο. Όπως παρατηρεί,³⁷⁸ για τους διεθνικούς μετανάστες η βιωμένη εμπειρία είναι πολυτοπική. Η πολυτοπικότητα αυτή έγκειται σε ένα ευρύ και πολύπλοκο δίκτυο συνθηκών που επηρεάζουν τις κοινωνικές ταυτότητες βάσει των οποίων τα υποκείμενα τοποθετούνται στην καθημερινότητά τους, αντιλαμβάνονται και βιώνουν το ανήκειν. Οι συνθήκες αυτές αφορούν διασυνδέσεις και ανταλλαγές μεταξύ του τόπου καταγωγής και του τόπου εγκατάστασης. Συγγενικά και φιλικά δίκτυα, άυλες ροές και προϊόντα, μέσα δικτύωσης, θρησκευτικές, οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές δραστηριότητες μεταξύ του «εδώ» και του «εκεί», μεταναστευτικές διαδικασίες και πλαίσια πολιτικής και πολιτικών, συλλογικές και ατομικές εμπειρίες τοποθετούν τους διεθνικούς μετανάστες σε πολυτοπικά πλαίσια παραγωγής ταυτοτήτων και σε διεθνή δίκτυα διαμόρφωσης της ιδιότητας τους πολίτη.

Έτσι, οι αφηγήσεις ζωής των «μαύρων» μεταναστών-στριών αποτυπώνουν τη συγχρονική και αλληλένδετη εγχάραξη των καθημερινών-άτυπων, ατομικών ή συλλογικών, πρακτικών, αλλά και εκείνων της θεσμικής εξουσίας και των ευρύτερων δομών της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας στην υποκειμενοποίησή τους ως κοινωνικοπολιτικών υποκειμένων. Κατά συνέπεια, οι αφηγήσεις ζωής αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου πλαισίου ανάδειξης της μεταναστευτικής λογοθετικής και βιοματικής εμπρόθετης δράσης σε ιστορικές, πολιτικές και χωροκοινωνικές συνθήκες όπου η κοινωνικοπολιτική κινητοποίηση των μεταναστών-στριών μαύρου χρώματος, σε περίοδο «διαχείρισης κρίσεων», αναδεικνύεται σε πεδίο αποτύπωσης των τρόπων με τους οποίους η καθημερινή πολιτική πράξη, οι άτυπες πολιτικές πρακτικές, βρίσκονται σε αλληλοκαθορισμό με τις πρακτικές και τις εντάσεις της συμβολικής και φυσικής βίας. Μπορούμε να πούμε ότι η κοινωνικότητα και η πολιτική δραστηριοποίηση των

³⁷⁷ S. Vertovec, «Transnationalism and identity», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27:4, 2001, σ. 573-582.

³⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 578.

«μαύρων» μεταναστευτικών υποκειμένων στην Αθήνα της κρίσης κινείται μεταξύ των κοινωνικών σχέσεων της θετικής αμοιβαιότητας και αλληλεγγύης και αυτών που προκύπτουν από την αρνητική αμοιβαιότητα στη βάση της βίας, που ξεπερνά τα όρια του κρατικού μονοπωλίου και διαχέεται στις καθημερινές πρακτικές.³⁷⁹

Στον χώρο της ευρύτερης κοινωνίας των πολιτών, η κοινωνικοπολιτική ορατότητα των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών –τόσο ως ατομική-προσωπική στάση στην καθημερινότητα, όσο και ως συμμετοχή σε συλλογικές δράσεις οργανώσεων και κοινοτήτων– επηρεάζεται σημαντικά από την εντατικοποίηση των φαινομένων της ρατσιστικής βίας, αλλά και της κρατικής μεταναστευτικής πολιτικής. Στη συγκυρία έξαρσης της φυσικής και συμβολικής βίας οι αφηγήσεις ζωής αποτελούν υλικό μέσα από το οποίο καταγράφονται και αναδύονται οι σχέσεις που διαμόρφωσαν και διαμορφώνουν την υποκειμενοποίηση των «μαύρων» μεταναστευτικών υποκειμένων στον αστικό χώρο και στο χαμηλό πεδίο του πολιτικού, αυτού δηλαδή που παράγεται δίπλα στους πολιτικούς θεσμούς ως ο κόσμος της καθημερινής πολιτικής πράξης.³⁸⁰ Έτσι, η υποκειμενοποίηση των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών μέσα από τις ίδιες τις αφηγήσεις ζωής αναδεικνύει την αλληλόδραση των σχέσεων θετικής και αρνητικής αμοιβαιότητας στην κοινωνικότητα των μεταναστευτικών υποκειμένων στον αστικό δημόσιο χώρο αλλά και στην ιδιωτική σφαίρα, όπως επίσης και στην αποτύπωση και διακύμανσή της στη μνήμη, την εμπειρία και τη φαντασία.

Η κοινωνικοπολιτική δραστηριοποίηση Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών στην Αθήνα μέσα από τη συμμετοχή τους σε συλλογικότητες, μεταναστευτικές οργανώσεις και κοινότητες μπορεί να ενταχθεί στη συγχρονική αυτή αλληλόδραση μεταξύ θετικής και αρνητικής αμοιβαιότητας. Η δημιουργία και η δράση αφρικανικών μεταναστευτικών οργανώσεων και κοινοτήτων ευρείας ή μικρότερης κλίμακας και η συνεργασία τους με Μ.Κ.Ο ή με άλλες συλλογικότητες της κοινωνίας των πολιτών στην Αθήνα μαρτυρά πλούσια δραστηριοποίηση στο σκέλος της θετικής αμοιβαιότητας για την ενίσχυση της κοινωνικότητας και της πολιτικής διεκδίκησης των

³⁷⁹ Κ. Ροζάκου – Ε. Γκαρά – Γ. Γιαννιτσιώτης, «Τόποι του πολιτικού: Δημόσια κοινωνικότητα και βία στην Ελλάδα», στο Κ. Ροζάκου – Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2013, σ. 25-70.

³⁸⁰ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή: Εκκρεμείς διαφορές. Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη», ό.π., σ. 22 (και υποσημ. 10).

μεταναστευτικών υποκειμένων. Η καταγραφή αφρικανικών κοινοτήτων και οργανώσεων που δραστηριοποιούνται αυτόνομα, σε συνεργασία ή και ως μέλη ευρύτερων ελληνικών Μ.Κ.Ο και άλλων συλλογικοτήτων αποδεικνύει ότι ο άξονας της θετικής αμοιβαιότητας στο πεδίο της κοινωνίας των πολιτών ενισχύεται και, μάλιστα, παρατηρείται αύξηση των συνεργασιών και της κοινής δράσης με στόχο τη διεύρυνση της αλληλεγγύης και της προσφοράς, ειδικά σε συνθήκες «κρίσης».

Σε επίπεδο συγχρονίας όμως, συχνά δρώντας συγκρουσιακά ή και παράλληλα, ενισχύεται η αρνητική αμοιβαιότητα τοποθετώντας τις κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις στο πεδίο της βίας, τόσο όσον αφορά την υιοθέτηση βίαιων πρακτικών αλλά και ως αποτέλεσμα της βίας στις διαδικασίες υποκειμενοποίησης και κοινωνικότητας των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών.

Το 2009 δημοσιεύτηκε ένας πλήρης Οδηγός όλων των Μ.Κ.Ο. και των συλλόγων μεταναστών που δραστηριοποιούνται στην ελληνική επικράτεια.³⁸¹ Στον Οδηγό αυτόν καταγράφονται 36 αφρικανικές οργανώσεις, κοινότητες και Μ.Κ.Ο., η σύσταση των οποίων σχετίζεται είτε με την εθνικότητα-χώρα καταγωγής είτε με την κοινή προέλευση από την αφρικανική ήπειρο. Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Οδηγού, οι τομείς στους οποίους δραστηριοποιούνται οι αφρικανικοί αυτοί φορείς σχετίζονται με τη στήριξη των μελών της οικείας μεταναστευτικής κοινότητας, την κοινωνική ένταξη, την προώθηση και την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη στήριξη θυμάτων trafficking, την εκπαίδευση και κατάρτιση, τη νομική και ψυχοκοινωνική στήριξη, τον πολιτισμό. Οι περισσότερες από τις αφρικανικές οργανώσεις και κοινότητες αποτελούν μέλη ή κατά καιρούς συνεργάζονται με άλλες οργανώσεις και δράσεις, όπως το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, το Αντιρατσιστικό Φεστιβάλ Αθήνας, την Κίνηση Όχι στον Ρατσισμό από Κούνια, την Ομάδα Osmosis, Το Θέατρο του Καταπιεσμένου και άλλες πολλές, στο πλαίσιο κοινών δράσεων για την προώθηση της αλληλεγγύης, της συνύπαρξης, της ισότιμης συμμετοχής και της διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Κάποιες από αυτές έχουν μεγαλύτερη θεσμική ορατότητα και παρουσία, ενώ άλλες δραστηριοποιούνται αποκλειστικά στο πλαίσιο της οικείας μεταναστευτικής ομάδας με

³⁸¹ Βλ. «Οδηγός Μ.Κ.Ο και συλλόγων μεταναστών. Καταγραφή φορέων που δραστηριοποιούνται στην Ελληνική Επικράτεια σε θέματα μετανάστευσης», Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Αθήνα, Δεκέμβριος 2009, διαθέσιμο στο http://galaxy.hua.gr/~metanastes/MKO_Metanaston.pdf, τελευταία επίσκεψη 10/6/2018.

κύριο σκοπό την ενδυνάμωση των μελών τους για την αποτελεσματικότερη ένταξη και ενσωμάτωση στη χώρα υποδοχής, μέσα από τη διαμόρφωση δικτύων αλληλοβοήθειας και αλληλεγγύης.

Όπως, όμως, επισημαίνουν σε έρευνά τους οι Απόστολος Παπαδόπουλος και Λουκία-Μαρία Φρατσέα,³⁸² ο ρόλος που μπορεί να έχουν οι οργανώσεις και οι κοινότητες μεταναστών στο ευρύτερο πλαίσιο της κοινωνίας πολιτών εξαρτάται κατά πολύ από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στη χώρα υποδοχής αλλά και από το καθεστώς ενσωμάτωσης των μεταναστών που εφαρμόζεται.

Στην Ελλάδα, παρόλο που η σύσταση νέων αφρικανικών μεταναστευτικών οργανώσεων και οι από κοινού δράσεις και συνεργασίες μεταξύ των φορέων της κοινωνίας πολιτών (Μ.Κ.Ο. γηγενών και Μ.Κ.Ο. και σύλλογοι μεταναστών) αυξήθηκαν μετά το 2000, η κρατικιστική αντίληψη για την ενσωμάτωση των μεταναστών δυσχεραίνει έως και εμποδίζει τις δυνατότητες ενσωμάτωσης και ένταξης των μελών των οργανώσεων. Επιπλέον, κατά την περίοδο της κρίσης, οι οργανώσεις και οι κοινότητες μεταναστών οι οποίες χρηματοδοτούνται αποκλειστικά από τις εισφορές των μελών τους αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν όχι μόνο δυσκολίες συντήρησης αλλά και διατήρησης: πολλοί Αφρικανοί μετανάστες, ακόμη και κάποιοι που ζουν στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1990, χάνουν τις δουλειές τους, με αποτέλεσμα να βρίσκονται στην ανεργία ή να υποαπασχολούνται, ενώ αρκετοί είναι και εκείνοι που επιλέγουν να φύγουν από την Ελλάδα και να οδηγηθούν σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις όπου έχουν συγγενικά ή φιλικά δίκτυα ή να επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής τους. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Λορέτα Μακόλεϋ, η οποία κατάγεται από τη Σιέρα Λεόνε και είναι πρόεδρος της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναικών Αφρικής (παλαιότερα Ένωση Αφρικανών Γυναικών):

Η κρίση έκανε τόσο δύσκολη την κατάσταση που η πλειοψηφία των μεταναστών έχει φύγει. Από τη Σιέρα Λεόνε δεν έχουμε απομείνει ούτε 100 στην Ελλάδα.

Έτσι, περνώντας στην αρνητική αμοιβαιότητα της κοινωνικότητας που προκαλείται από τη βία και τις σχέσεις εξουσίας όπως διαμορφώνονται στην περίοδο της κρίσης, οι οικονομικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες στην Αθήνα καθιστούν ορατό

³⁸² Γ.Α. Παπαδόπουλος – Λ.Μ. Φρατσέα, «Οι ‘άγνωστες’ οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών: Κοινότητες και Οργανώσεις μεταναστών στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, Ιούλιος 2014, σ. 62-90.

και ενεργό ένα, παράλληλο με τη θετική αμοιβαιότητα, πεδίο αρνητικής κοινωνικότητας. Με την εντατικοποίηση της δράσης στον αστικό χώρο των νεοναζιστικών μορφωμάτων και των ρατσιστικών πρακτικών, με τα αποτελέσματα της οικονομικής, κοινωνικής, συμβολικής, αλλά και ρατσιστικής βίας στη ζωή των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών αλλά και μέσα από την αναπαραστατική και οπτικοποιημένη λειτουργία της βίας ως εργαλείου άσκησης εξουσίας στα σώματα των «μαύρων» μεταναστών και μεταναστριών,³⁸³ η αρνητική αμοιβαιότητα εκφράζεται και εξελίσσεται μέσα από τη διαμόρφωση συγκρουσιακών ταυτοτήτων και καταστάσεων: των μεταναστών με το κράτος, μεταξύ ομάδων μεταναστών, μεταξύ συλλογικοτήτων της κοινωνίας πολιτών, μεταξύ γηγενών και μεταναστών, ρατσιστών και αντιρατσιστών και άλλων κοινωνικών, πολιτικών ή και διαπροσωπικών ταυτίσεων.

Η συγχρονία και αλληλόδραση μεταξύ θετικής και αρνητικής αμοιβαιότητας στη διαμόρφωση της κοινωνικότητας των μαύρων μεταναστευτικών υποκειμένων αναδύεται στις αφηγήσεις τους ως στοιχείο των βιωμάτων τους στο παρόν του αστικού χώρου, όπου προκύπτουν διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης οι οποίες ανάγονται στη μνήμη και τη φαντασία. Αντιμετωπίζοντας τις αφηγήσεις ζωής των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών ως κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο της Αθήνας της κρίσης, δίνεται η δυνατότητα να αναδειχθούν οι πολύπλοκες διασταυρώσεις των διαδικασιών «φυλετικοποίησης» των μαύρων μεταναστευτικών υποκειμένων, όπως επίσης των λόγων και των πρακτικών με τις οποίες, μέσα από τη μνήμη, την εμπειρία και τη φαντασία, οι μετανάστριες και μετανάστες μαύρου χρώματος αναδύονται ως κοινωνικά και πολιτικά υποκείμενα στον αστικό χώρο της Αθήνας.

Η βιωμένη εμπειρία των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών στην «Αθήνα της κρίσης» αναδεικνύει την πολυτοπικότητά της μέσα και από παράγοντες και σχέσεις που προσδιορίζονται από ιεραρχήσεις, διακρίσεις και συγκρούσεις. Όπως επισημαίνει ο Vertovec,³⁸⁴ στην παραγωγή των ταυτοτήτων για τους διεθνικούς μετανάστες επεμβαίνουν παράγοντες που αφορούν ιστορίες και στερεότυπα για το ανήκειν και τον αποκλεισμό, γεωγραφίες πολιτισμικής διαφοράς και ταξικού/εθνικού διαχωρισμού,

³⁸³ Βλ. Π. Παπαηλία, «Η βία της οπτικοποίησης. Το πληγωμένο ξένο σώμα ως μιντιακό θέαμα στην σύγχρονη Ελλάδα», στο Κ. Ροζάκου – Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, ό.π., σ. 451-481.

³⁸⁴ S. Vertovec, «Transnationalism and identity», ό.π., σ. 577-580.

φυλετικοποιημένες κοινωνικοοικονομικές ιεραρχίες, μορφές συλλογικής κινητοποίησης και πρόσβασης σε υλικούς και άυλους πόρους, αντιλήψεις και δράσεις γύρω από ζητήματα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Εθνοπολιτισμικοί και έμφυλοι κανονικοποιητικοί παράγοντες επεμβαίνουν περιοριστικά στα διεθνικά κοινωνικά πεδία και στις δυνατότητες συμμετοχής και δράσης σε αυτά. Ενώ, δηλαδή, η επιθυμία μιας «από τα κάτω» κοινωνικής και πολιτικής δραστηριοποίησης των διεθνικών μεταναστών στην αστική πραγματικότητα για τη διεκδίκηση και την προστασία των δικαιωμάτων τους είναι παρούσα, ωστόσο μπορεί να περιορίζεται και να κανονικοποιείται από τις έμφυλες και φυλετικοποιημένες αποτυπώσεις της οικονομικής δυσχέρειας, του ρατσισμού, της αδυναμίας πρόσβασης σε πόρους (υλικής ή συμβολικής μορφής), τις κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές, ιστορικές και ιδεολογικές συνθήκες της καθημερινότητας στην πόλη.

Σύμφωνα με τον Michael Peter Smith,³⁸⁵ η ανάδειξη της διεθνικής αστικότητας είναι απαραίτητη, ιδιαίτερα στις πόλεις, που αποτελούν τόπους διέλευσης, διαμονής και εγκατάστασης μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών. Όπως τονίζει, η διεθνική αστικότητα αποτελεί μια οπτική που οδηγεί στην αναγνώριση των αναδυόμενων διεθνικών πρακτικών μέσω των οποίων οι κοινωνικοί δρώντες συνδέονται υλικά και εμπειρικά με κοινωνικοοικονομικές δυνατότητες, πολιτικές δομές και πολιτισμικές πρακτικές, οι οποίες εντοπίζονται σε συγκεκριμένα αστικά πεδία. Αυτού του είδους οι δυνατότητες και οι πρακτικές εντοπίζονται στη διαμόρφωση και εγκαθίδρυση διατοπικών κοινωνικών σχέσεων, τέτοιων που μπορούν να προωθούν την εμπιστοσύνη, την αίσθηση του ανήκειν και της κοινότητας, την συλλογική ταυτότητα και την ανταλλαγή μεταξύ του «εδώ» της χώρας εγκατάστασης και του «εκεί» της χώρας καταγωγής.

Η διατοπικότητα που χαρακτηρίζει τη διεθνική αστικότητα αναδεικνύει τις διαδικασίες μέσω των οποίων οι μετανάστες και οι μετανάστριες τοποθετούνται στα συγκεκριμένα ιστορικά, κοινωνικοοικονομικά, πολιτικά και θεσμικά πλαίσια. Τόσο στο ευρύτερο πολιτικό θεσμικό πεδίο όσο και σε αυτό της κοινωνίας των πολιτών, οι πρακτικές και η βιωμένη εμπειρία των διεθνικών μεταναστών τούς τοποθετεί εντός

³⁸⁵ M.P. Smith, «Power in Place / Places of Power: contextualizing transnational research», *City & Society*, 17:1, 2005, σ. 5-34.

πολύπλοκων διαδρομών εξουσίας-γνώσης, οι οποίες προσδιορίζουν τις σχέσεις και τις συνθήκες προσαρμογής ή αντίστασης των μεταναστευτικών υποκειμένων στους τρόπους και στους χώρους της συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης με το «ανήκειν» και τον «αποκλεισμό», με την επανασύσταση της ιδιότητας του πολίτη. Όπως τονίζει ο Smith,³⁸⁶ τα διατοπικά διεθνικά υποκείμενα είναι πάντα εντοπισμένα και τοποθετημένα, καθώς καταλαμβάνουν πολλαπλές κοινωνικές περιοχές και υπόκεινται σε εσωτερικές εντάσεις και συγκρούσεις οι οποίες προκύπτουν από αυτή την πολυ-θεσιακότητα. Μια τέτοια προσέγγιση για το διατοπικό μεταναστευτικό υποκείμενο είναι αναγκαία στη μελέτη της διεθνικότητας, αφού προφυλάσσει έναντι μιας μονοδιάστατης μακροαναλυτικής σκοπιάς για τη διεθνική κινητικότητα, δηλαδή ως κάτι που συμβαίνει σε έναν υπερ-κινούμενο «χώρο ροών».

Οι ατομικές και συλλογικές ταυτότητες των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών διαμορφώνονται μέσα από τις δυνατότητες και τους περιορισμούς που, οι συνιστώσες αυτές, καθορίζουν εντός της αστικής καθημερινότητας της πόλης της Αθήνας. Προκειμένου να χαρτογραφηθούν οι δυνατότητες και οι περιορισμοί στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος ως κοινωνικών υποκειμένων σε συγκεκριμένα διεθνικά πλαίσια, χρειάζεται να διερευνηθεί η διατοπικότητα της αστικότητας της Αθήνας, έτσι όπως σκιαγραφείται και ανασυστήνεται στις βιογραφικές συνεντεύξεις των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών, αποτυπώνοντας τις διασταυρώσεις των συνθηκών της διεθνικότητας με τη βιωμένη εμπειρία, τις ταυτότητες, τα συναισθήματα και τις εμπειρικές, ηθικές, συμβολικές και φαντασιακές διαστάσεις του ανήκειν.

3.2 Ο Οδηγός Συνέντευξης / Τα Ερευνητικά Ερωτήματα

Ο σχεδιασμός και η διαμόρφωση του Οδηγού Συνέντευξης αποτέλεσε μια πολύ ενδιαφέρουσα φάση της ερευνητικής διαδικασίας. Αν και οι βιογραφικές συνεντεύξεις διαθέτουν το στοιχείο της ελεύθερης, μη δομημένης συζήτησης, η διατύπωση των κεντρικών θεματικών αξόνων είναι απαραίτητη προκειμένου να καλυφθεί το πεδίο της έρευνας σε όλο το εύρος και τη συνθετότά του, να εξυπηρετηθούν οι κεντρικοί στόχοι της μελέτης αλλά και εξασφαλίζονται η δυνατότητα και τα επαρκή περιθώρια ώστε να

³⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 9.

«εμφανιστεί» το καινούργιο, αυτό που δεν είχε «προβλεφθεί», συνεισφέροντας στις θεωρητικές και επιστημονικές προεκτάσεις της έρευνας.

Όσον αφορά τις αναλυτικές κατηγορίες και τις θεματικές ενότητες και υποενότητες του Οδηγού Συνέντευξης, κύριο μέλημα αποτέλεσε ο στόχος να είναι εξαντλητικές και να ανταποκρίνονται στη συνθετική μεθοδολογική επιλογή της πολιτισμικής πολιτικής και της κοινωνικοχωρικής διαλεκτικής. Έτσι, οι αλληλένδετοι θεματικοί άξονες στους οποίους επικεντρώθηκαν οι συνεντεύξεις προκειμένου να διερευνηθούν οι εμπειρίες, τα βιώματα, τα σχέδια των μεταναστών και μεταναστριών αλλά και να αναδειχθεί μέσα από τις αφηγήσεις η ανασύσταση της βιωμένης εμπειρίας και της προοπτικής για το μέλλον, ήταν δύο.

Μέσα από τον πρώτο θεματικό άξονα, «χωρικές κλίμακες-γειτονιά», εξετάστηκε ποιες είναι οι χωρικές κλίμακες στις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες αναπτύσσουν το βίωμά τους και με ποιους τρόπους επιλέγουν να γίνουν «ορατοί-ές». Οι χωρικότητες και τα αστικά τοπία που επιλέγουν ή όχι να τοποθετήσουν την «ορατότητά» τους αποτελούν σημαντικά πεδία κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και (ανα)παραγωγής της πολιτισμικής διαφοράς.

Στον δεύτερο θεματικό άξονα, των «πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών», εξετάστηκε ο τρόπος με τον οποίο η πολιτισμική πρακτική, σε επίπεδο καθημερινών πρακτικών από τους μετανάστες και τις μετανάστριες, αναδιαμορφώνει διάφορες πτυχές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και κινητοποιεί διαδικασίες αναδιαπραγμάτευσης της πολιτισμικής διαφοράς.

Τα ζητήματα που διατυπώθηκαν στους δύο αυτούς άξονες αναδείχθηκαν και εξετάστηκαν σε αλληλοσυσχέτιση με τρεις αναλυτικές κατηγορίες, οι οποίες συναρθρώνουν το πεδίο προσανατολισμού στη διαδικασία ανάλυσης των βιογραφικών συνεντεύξεων. Έτσι, οι κατηγορίες «φύλο», «χωρική διάσταση», «φυλετικοποίηση» αναδεικνύουν το πεδίο εκείνο που βρίσκεται στο κέντρο της συνθετικής προσέγγισης για τη διαδικασία της ανάλυσης. Η ανασύσταση και η επαναδιαπραγμάτευση της βιωμένης εμπειρίας αλλά και της φαντασίας μέσα από τις αφηγήσεις λαμβάνει χώρα στη συνάντηση της έμφυλης, της χωρικής και της φυλετικοποιημένης διάστασης. Οι τρεις αυτές διαστάσεις μαζί φέρνουν στο προσκήνιο τους πολλαπλούς και διαφοροποιημένους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες και οι μετανάστριες συνδιαλέγονται με την

παραγωγή της πολιτισμικής τους διαφοράς σε ευρείες αλλά και καθημερινές χωρικές κλίμακες.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι η φάση του σχεδιασμού και της διαμόρφωσης του Οδηγού Συνέντευξης βρισκόταν σε διαρκή συνδιαλλαγή με το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας, συμβάλλοντας στη συνεχή αξιολόγηση και τον εμπλουτισμό των θεματικών αξόνων και των αναλυτικών κατηγοριών.

Επιπλέον, η πραγματοποίηση των τεσσάρων πιλοτικών συνεντεύξεων συνέβαλε καθοριστικά στη συγκεκριμενοποίηση και την αποσαφήνιση των κύριων στόχων και προβληματισμών της έρευνας και στη διατύπωση συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων.

Στον θεματικό άξονα των χωρικών κλιμάκων και της γειτονιάς, τα ερευνητικά ερωτήματα περιστρέφονται γύρω από το ποιες είναι οι χωρικές κλίμακες στις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες τοποθετούν τη διαδικασία υποκειμενοποίησής τους και το τι επηρεάζει την επιλογή συγκεκριμένων χωρικοτήτων όπου οι μετανάστες και οι μετανάστριες (ανα)παράγουν την πολιτισμική τους διαφορά:

- Εμφανίζεται στις αφηγήσεις των μεταναστών-στριών η έννοια της «γειτονιάς»; Πώς επεμβαίνουν το φύλο και η «φυλετικοποίηση» της πολιτισμικής διαφοράς στην πρόσληψή τους για τη γειτονιά;
- Πώς το φύλο, η γενιά μετανάστευσης και ο βαθμός συνειδητοποίησης της μεταναστευτικής ιδιότητας επιδρούν στη «δημόσια» – θεσμική αλλά και ανεπίσημη– ορατότητα του μετανάστη/της μετανάστριας;
- Από τι προσδιορίζεται η καθημερινή κινητικότητα των μεταναστών/στριών στην πόλη και ποιοι παράγοντες προσδιορίζουν την επιλογή των αστικών τόπων παρουσίας και κινητικότητας;
- Πώς ο χώρος και το είδος της εργασίας προσδιορίζουν την «ορατότητα» του μετανάστη/της μετανάστριας στον αστικό χώρο;
- Διαμορφώνονται «χωρικές ζώνες ορατότητας» της πολιτισμικής διαφοράς και της υποκειμενοποίησης στις αφηγήσεις των μεταναστών και μεταναστριών;
- Αποτυπώνονται «γεωμετρίες εξουσίας» στις αφηγήσεις των μεταναστών-στριών και τι είδους; Πώς επεμβαίνουν στην αφηγηματική ανασύσταση της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης στη χώρα υποδοχής;

Για τις πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές, τα ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν είναι τα ακόλουθα:

- Πώς προσδιορίζεται η μεταναστευτική ιδιότητα σε σχέση με τις μελλοντικές προσδοκίες; Αλλά και αντίστροφα, πώς διαμορφώνονται οι μελλοντικές προσδοκίες από την εικόνα που έχουν τα υποκείμενα για την μεταναστευτική τους ταυτότητα/ιδιότητα; Πώς αυτά διαπλέκονται με τις πολιτικοπολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στη χώρα υποδοχής;
- Καταγράφονται στις αφηγήσεις των μεταναστών-στριών εικόνες ρευστότητας ή στασιμότητας της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και της πολιτισμικής ετερότητας; Από ποιες πρακτικές και εμπειρίες προκύπτουν οι εικόνες αυτές;
- Πώς αναδιαμορφώνεται η μεταναστευτική υποκειμενοποίηση και η (ανα)παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς μέσα από τις σχέσεις τις ενδοεθνοτικές, διεθνοτικές και τη συμμετοχή σε πολιτικοπολιτισμικές δράσεις;
- Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποτυπώνεται ένα πλαίσιο διεθνικότητας στις πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών; Μέσα από ποιες διαδικασίες και ποιες δυνατότητες και περιορισμούς διαμορφώνεται και εξελίσσεται η διεθνικότητα αυτή; Πώς οι διατοπικές και διεθνικές σχέσεις και πρακτικές επεμβαίνουν και επηρεάζουν τις διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης και το αίσθημα του ανήκειν σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, ιδιαίτερα στις συνθήκες κρίσης στην πόλη της Αθήνας;
- Αποτυπώνονται στις αφηγήσεις των μεταναστών-στριών «διαβαθμισμένες κλίμακες πολιτισμικής ετερότητας» και πώς αυτές επαναπροσδιορίζονται από την έννοια της «φιλοξενίας» στη χώρα υποδοχής;
- Με ποιους τρόπους οι συνθήκες κρίσης και η γραφειοκρατία (ανα)παράγουν την πολιτισμική διαφορά των μεταναστών-στριών και την επαναδιαπραγμάτευση με τις έννοιες της ετερότητας και της ομοιότητας;
- Συνδέεται το θρησκευτικό συναίσθημα με τη διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, κυρίως σε συνθήκες κρίσης, και με ποιους τρόπους;
- Υπάρχουν καθημερινά πεδία «αντίστασης» της πολιτισμικής ετερότητας απέναντι στη διαχείρισή της από τις πρακτικές στη χώρα υποδοχής;

Είναι σαφές ότι στο πεδίο των παραπάνω ερωτημάτων οι αναλυτικές κατηγορίες της έμφυλης, χωρικής και φυλετικοποιημένης διάστασης επεμβαίνουν συνεχώς. Πράγματι, όσα διατυπώθηκαν για τις χωρικές κλίμακες και τις πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές, στις οποίες και με τις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες παράγουν και επαναδιαπραγματεύονται τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα στις αφηγήσεις τους, συνδιαλέγονται διαρκώς με το φύλο, τον χώρο και τη φυλετικοποίηση. Η βασική υπόθεση είναι ότι και οι τρεις αυτές κατηγορίες διαμορφώνουν διαφοροποιήσεις στους τρόπους παραγωγής, επαναδιαπράγματευσης και αφηγηματικής ανασύστασης της υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών: Πώς τα έμφυλα μεταναστευτικά υποκείμενα χωροθετούν στην αφήγησή τους τη «φυλετικοποιημένη» πολιτισμική τους διαφορά και τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα; Σε ποιες χωρικές κλίμακες, έτσι όπως ανασυστήνονται στις βιογραφικές αφηγήσεις, φυλετικοποιείται και εμφυλοποιείται η διαδικασία ανάδυσης του μετανάστη και της μετανάστριας ως κοινωνικού υποκειμένου; Πώς η «ορατότητα» του χρώματος κάνει τους μετανάστες και τις μετανάστριες να τοποθετούνται απέναντι στις «φυλετικοποιημένες» κλίμακες που κατασκευάζονται στον χώρο της πόλης αλλά και στις λογοθετικές πρακτικές για την πόλη;

Κατά τη διαδικασία της ανάλυσης των συνεντεύξεων όλα τα παραπάνω ερωτήματα τέθηκαν αποτελώντας αντικείμενο συνεχούς προβληματισμού.

Ο Οδηγός Συνέντευξης και τα ερευνητικά ερωτήματα, «παρόντα» συνεχώς κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων, προσανατόλιζαν ερευνητικά τη διαδικασία επιτρέποντας ταυτόχρονα να διαμορφώνεται ελεύθερα η αφηγηματική πορεία, η οποία στις περισσότερες των περιπτώσεων καθοριζόταν από αυτά που ο αφηγητής/η αφηγήτρια επέλεγε να υπογραμμίσει. Η «περιδιάβαση» του Οδηγού Συνέντευξης δεν ήταν, επομένως, γραμμική με βάση τη σειρά που είχαν διατυπωθεί οι θεματικές ενότητες και υποενότητες

Πριν από κάθε συνέντευξη φρόντιζα να προετοιμάζω ανάλογα τον Οδηγό, κυρίως σε σχέση με τις σημειώσεις που είχα μπροστά μου, σύμφωνα με αυτά στα οποία θα έπρεπε να επιμείνω ανάλογα με την περίπτωση του μετανάστη/της μετανάστριας και με βάση τις αρχικές πληροφορίες που μου είχαν δώσει την ημέρα της πρώτης μας συνάντησης.

Γενικά, η σύνταξη του Οδηγού Συνέντευξης είχε εξαιρετικό ενδιαφέρον για μένα, καθώς για ακόμη μία φορά ανακάλυψα ότι, ως διαδικασία, ενέχει τη δυναμική και αλληλένδετη σχέση της θεωρίας με την ερευνητική φάση. Για τη συγκεκριμένη έρευνα, αυτό ήταν εξ αρχής ένα από τα βασικά αιτούμενα, αφού η συνεχής διαλογική σχέση μεταξύ θεωρίας και περάσματος στο ερευνητικό πεδίο ενυπάρχει στην ίδια την «προβληματοποίηση» της κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας στην οποία εντάσσεται η μελέτη.

3.3 Κριτήρια επιλογής και ποιοτικά χαρακτηριστικά του δείγματος των αφηγητών και αφηγητριών

Το θέμα, οι κεντρικές θεωρητικές και ερευνητικές παραδοχές, οι βασικοί στόχοι και τα ερευνητικά ερωτήματα που αποτελούν το πλαίσιο της παρούσας έρευνας και οριοθετούν το πεδίο διερεύνησης και ανάλυσης του θεωρητικού και ερευνητικού υλικού προσανατολίζουν και προσδιορίζουν τις μεθοδολογικές επιλογές θέτοντας επίσης τους σχετικούς περιορισμούς και προβληματισμούς σχετικά με τις επιλογές αυτές. Έτσι, η επιλογή των Αφρικανών μεταναστών όφειλε να οριοθετηθεί και να συμπεριλάβει ένα πιο συγκεκριμένο δείγμα από μετανάστες και μετανάστριες, ορίζοντάς το με τρόπο ώστε να είναι σε θέση να ανταποκρίνεται στις παραδοχές, τα ζητούμενα και τις βασικές θεωρητικές και επιστημονικές ανάγκες της μελέτης.

Ξεκινώντας τον προβληματισμό για την οριοθέτηση του δείγματος, η βασική σκέψη ήταν να προσδιοριστεί, καταρχήν, γεωγραφικά η χώρα της Αφρικής από την οποία θα προερχόταν η ομάδα-στόχος. Μέσα από τη βιβλιογραφική αναζήτηση έγινε φανερό ότι η Δυτική Αφρική εμφάνιζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους μελετητές της μετανάστευσης, καθώς σε πολλές χώρες της συγκεκριμένης περιοχής, σε διάφορες ιστορικές περιόδους και, ιδιαίτερα από τις αρχές του 1990, οι συνθήκες και οι καταστάσεις που επικράτησαν οδήγησαν σε πολυσύνθετες και ποικίλες μεταναστευτικές κινήσεις.

Η Δυτική Αφρική, περιοχή με μακραίωνη παράδοση στην ανθρώπινη κινητικότητα, παρουσιάζει σε διάφορες περιόδους της ιστορίας μεταναστευτικές κινήσεις με ποικίλες διαφοροποιήσεις, που διαμορφώνονται από σύνθετους παράγοντες, όπως τις ιστορικές ενδοπεριφερειακές και ενδοηπειρωτικές κοινωνικοπολιτισμικές και

οικονομικοπολιτικές συνθήκες και σχέσεις μεταξύ των χωρών, αλλά και τις ευρύτερες διεθνείς και διηπειρωτικές ανακατατάξεις κυρίως σε ό,τι έχει να κάνει με την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης στη σύγχρονη εποχή.

Έτσι, από την προαποικιακή εποχή, όπου οι πληθυσμιακές κινήσεις διαμέσου της Σαχάρας συνέδεαν οικονομικά, εμπορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά τη δυτική και τη βόρεια Αφρική, μέχρι σήμερα που η σύνδεση αυτή λαμβάνει καινούργιες, πιο πολύπλοκες, διαστάσεις εξαιτίας των ανακατατάξεων στις συνθήκες και τις επιλογές της μεταναστευτικής κίνησης, η δυτική Αφρική αποτελεί περιοχή με ιδιαίτερη σημασία για τον τρόπο με τον οποίο η πράξη της μετανάστευσης αποτυπώνεται και διαμορφώνεται πολυδιάστατα και συνθετικά, και συσχετίζεται με την ευρύτερη αρχιτεκτονική της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας ενδοηπειρωτικά αλλά, κυρίως, διηπειρωτικά.³⁸⁷

Από το 1970, η διάσχιση της Σαχάρας από δυτικοαφρικανούς με προορισμό τις χώρες της Βόρειας Αφρικής ενισχύθηκε από την οικονομική ανάπτυξη χωρών του Μαγκρέμπ, όπως της Λιβύης και της Αλγερίας, ενώ από τα τέλη του 1980 ευνοείται και η μετανάστευση από τη Δυτική Αφρική προς τις πρώην αποικιακές χώρες (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία). Ταυτόχρονα ενισχύονται οι εξαναγκαστικές μετακινήσεις επειδή σε πολλές χώρες της Δυτικής Αφρικής ξεσπούν εμπόλεμες συγκρούσεις και εμφύλιοι πόλεμοι (λ.χ. στη Σιέρα Λεόνε από 1991 έως το 2002). Έτσι, από τη δεκαετία του 1990, η ενδοπεριφερειακή, εντός της Δυτικής Αφρικής, μεταναστευτική κίνηση αλλάζει δραστικά λόγω των δυσχερών οικονομικών συνθηκών, της πολιτικής αστάθειας και των πολέμων. Οι ροές προς τις χώρες της Βόρειας Αφρικής ενισχύονται, και από χώρες υποδοχής γίνονται και χώρες transit για πολλούς δυτικοαφρικανούς που αναζητούν διαδρομές προς τα κράτη της Ευρώπης. Αυτό σημαίνει ότι, από το 1990, οι συγκεκριμένες συνθήκες σε συνδυασμό με την ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική και την ενίσχυση και αυστηροποίηση των συνοριακών ελέγχων και των διόδων εισόδου στην Ε.Ε. επαναπροσδιορίζουν και διαμορφώνουν ανακατατάξεις στις ευρωμεσογειακές ροές από την Αφρική προς την Ευρώπη. Η αυστηρή πολιτική που ακολουθείται από

³⁸⁷ Βλ. H. de Haas, «Irregular Migration from Irregular Migration from West Africa to the Maghreb and the European Union: An Overview of Recent Trends», IOM, no 32, 2008, διαθέσιμο στο http://publications.iom.int/bookstore/free/MRS-32_EN.pdf, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020· A. Konseiga, «New Patterns of Migration in West Africa», *Stichproben. Wiener Zeitschrift für Kritische Africastudien*, 8, 2005, σ. 23-46.

παραδοσιακές χώρες προορισμού, όπως τη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία, σχετικά με την είσοδο μεταναστών, ωθούν τους δυτικοαφρικανούς στην αναζήτηση νέων δρόμων επιλέγοντας τη διέλευση χερσαίων (διαμέσου της Σαχάρας προς βόρεια Αφρική) ή θαλάσσιων συνόρων (Μεσόγειος) προς τις χώρες της νότιας Ευρώπης.³⁸⁸

Ο de Haas, θέλοντας να υπογραμμίσει τον καθοριστικό ρόλο που έχουν οι πολιτικές για την κυβερνητικότητα της μετανάστευσης στη μεταναστευτική κίνηση από τη δυτική Αφρική προς την Ευρώπη όπως και τον τρόπο με τον οποίο αυτή αναπαρίσταται ως «μαζική εισροή» και «εισβολή»,³⁸⁹ τονίζει ότι η αντίληψη που συνδέει την κινητικότητα από τη Δυτική Αφρική προς τις χώρες της Ευρώπης –με τις κυρίαρχες εικόνες περί «εξαθλιωμένης Αφρικής» και τη φτώχεια ως το μόνο κίνητρο των Αφρικανών για μετανάστευση– ενισχύει την εξωτερικοποίηση των ευρωπαϊκών «συνόρων», την επικέντρωση στην «καταπολέμηση της παράνομης μετανάστευσης» και τη φυσικοποίηση του δεσμού μεταξύ μετανάστευσης από την Αφρική και παρανομοποίησης. Οι αναπαραστάσεις και οι αντιλήψεις αυτές όχι μόνο παράγουν εικόνες παθητικοποίησης των μεταναστών αφαιρώντας από το μεταναστευτικό υποκείμενο τον χαρακτήρα της εμπρόθετης δράσης, αλλά και παραγνωρίζουν κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνιστώσες, τόσο στις χώρες προέλευσης όσο και στις χώρες προορισμού, οι οποίες επηρεάζουν τη μεταναστευτική κινητικότητα.

Για την ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική και για τους επίσημους θεσμούς διαχείρισης της μετανάστευσης από την Αφρική προς την Ε.Ε., η Δυτική Αφρική αρχίζει από τις αρχές του 1990 να αποτελεί μια περιοχή «προβληματοποίησης», καθώς πολλοί δυτικοαφρικανοί επιλέγουν ως χώρες προορισμού συγκεκριμένες χώρες της Ε.Ε. Στο πλαίσιο αυτό, εντός του οποίου διαμορφώνεται η μεταναστευτική κίνηση από την Αφρική στην Ευρώπη με περιοχή-σύνορο τη Μεσόγειο, οι νοτιοευρωπαϊκές χώρες «κατασκευάζονται», όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, ως τόποι-κλειδιά στον έλεγχο και στην κυβερνητικότητα των κινήσεων αυτών. Η Δυτική Αφρική αντιμετωπίζει την περίοδο αυτή πολλαπλών μορφών κρίσεις, με αποτέλεσμα να εμφανίζει εξελικτικά

³⁸⁸ Βλ. F. Charriere – M. Fresia, «West Africa as a Migration and Protection Area», UNHCR, 2008, διαθέσιμο στο www.unhcr.org/49e479c311.pdf, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.

³⁸⁹ Βλ. H. de Haas, «The Myth of Invasion: The inconvenient realities of African migration to Europe», ό.π.: M.L. Flahaux – H. de Haas, «African migration: trends, patterns, drivers», *Comparative Migration Studies*, 2016, 4:1, σ. 1-25.

τα υψηλότερα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της υπο-σαχάριας Αφρικής, ποσοστά μεταναστεύσεων προς την Ευρώπη.

Στο ιστορικό και κοινωνικοπολιτικό αυτό πλαίσιο, η επιλογή της Σιέρα Λεόνε ως χώρας προέλευσης της ομάδας-στόχου για τις βιογραφικές συνεντεύξεις προσδιορίστηκε με συγκεκριμένα κριτήρια.

Η πολιτικοοικονομική ιστορία της Σιέρα Λεόνε αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της ευημερίας μιας δικτατορικής πολιτικής εξουσίας, από τη μία, και της ανέχειας του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού, από την άλλη. Από το 1967, η χώρα θα μπει σε μια περίοδο απολυταρχικής διακυβέρνησης, δικτατορίας, πραξικοπημάτων και βίας. Παρά τον σημαντικό ορυκτό της πλούτο, συγκαταλεγόταν, στις αρχές του 1990, μεταξύ των φτωχότερων του κόσμου, με την πλειοψηφία των κατοίκων να βιώνει σκληρές συνθήκες ανέχειας, χωρίς κράτος πρόνοιας, με το εκπαιδευτικό σύστημα να καταρρέει, ενώ η διεφθαρμένη πολιτική εξουσία πλούτιζε παράνομα από τη βιομηχανία διαμαντιών. Η ύπαρξη των διαμαντιών και η επιθυμία ελέγχου των κερδών από την «επιχείρηση» αυτή, σε συνδυασμό με την απολυταρχικότητα του καθεστώτος, οδήγησαν κάποιους να θεωρούν το κράτος ως όχημα για προσωπικό όφελος και ανέλιξη και να χρησιμοποιούν ακόμη και τον στρατό προκειμένου να καταπνίξουν τη διεξαγωγή δημοκρατικών εκλογών με τη συμμετοχή πολλών κομμάτων. Έτσι, το 1991 ξεσπά ένας από τους πιο σκληρούς και βίαιους εμφύλιους πολέμους στην ιστορία, ο οποίος παίρνει τέλος το 2002.³⁹⁰

Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των δεκαετιών, μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού της Σιέρα Λεόνε εξαναγκάζεται σε μετακινήσεις και μεταναστεύσεις ενδοπεριφερειακά σε γειτονικές χώρες (λ.χ Γουϊνέα) και διηπειρωτικά (διαμέσου της Μεσογείου σε Ισπανία, Ιταλία, Ελλάδα αλλά και προς Αγγλία και Η.Π.Α). Οι μεταναστευτικές αυτές κινήσεις, κυρίως πριν από το ξέσπασμα του εμφυλίου πολέμου, αφορούν και σημαντικό ποσοστό υψηλά ειδικευμένου προσωπικού αλλά και νέων ανθρώπων που αναζητούν καλύτερες προοπτικές σπουδών, εργασίας και ζωής σε άλλες αφρικανικές χώρες ή σε χώρες της Ε.Ε. Σημαντικό είναι ότι η απώλεια αυτή σε ανθρώπινο κεφάλαιο είχε ως

³⁹⁰ Βλ. Sierra Leone Civil War, διαθέσιμο στο <https://sierraleonecivilwar.com/the-sierra-leone-civil-war/>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020· R. Black – S. Ammasari – S. Mouillesseaux – R. Rajkotia «Migration and Pro-Poor Policy in West Africa», Working Paper, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, November 2004.

συνέπεια να μην υπάρχουν τα περιθώρια δημιουργίας και ανάπτυξης μιας μεσαίας τάξης στη Σιέρα Λεόνε, η ύπαρξη της οποίας θα μπορούσε να διαμορφώσει μια συνειδητοποιημένη κοινωνία πολιτών. Αυτό ενέτεινε τις συνθήκες οικονομικής και πολιτικής αστάθειας στη χώρα για πολλά χρόνια.³⁹¹

Η παρουσία μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα καταγράφεται ανεπίσημα από τα μέσα της δεκαετίας του 1980. Δεν υπάρχουν στοιχεία από τα οποία θα μπορούσαν να αντληθούν επίσημες στατιστικές για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, τους παράγοντες επιλογής και τους τρόπους εισόδου στην Ελλάδα. Η έλλειψη αυτή στατιστικών στοιχείων και επίσημης καταγραφής του αριθμού των μεταναστών από Σιέρα Λεόνε προκύπτει και από το γεγονός ότι δεν υπάρχει πρεσβεία ή προξενείο της Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα. Διαπιστευμένη στην Ελλάδα είναι η Πρεσβεία της Σιέρα Λεόνε στο Λονδίνο, έτσι όλες οι απαιτούμενες γραφειοκρατικές διαδικασίες διεκπεραιώνονται μέσω Λονδίνου. Επίσης, κατά την περίοδο διεξαγωγής των συνεντεύξεων, η Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα υπολειτουργούσε και κάποια στιγμή έκλεισε, γεγονός που δεν επέτρεψε τη συγκέντρωση επιπλέον στοιχείων.

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις που συγκεντρώθηκαν παρέχουν στοιχεία που καλύπτουν κενά στην υπάρχουσα βιβλιογραφία. Δεδομένου ότι αρκετοί από όσους συμμετείχαν στην έρευνα είχαν διατελέσει πρόεδροι, γραμματείς ή ταμίες στην Κοινότητα, με τις συνεντεύξεις τους παρέχουν κάποια ανεπίσημα στοιχεία. Ωστόσο, το γεγονός ότι η Κοινότητα έκλεισε έκανε την παρακολούθηση και την επικαιροποίηση των στοιχείων αυτών δύσκολη. Πάντως, σε όλες τις συνεντεύξεις, αυτό που τονίζεται είναι ότι πολλοί, οι οποίοι βρίσκονταν στην Ελλάδα για πολλά χρόνια, ήδη έφυγαν ή ετοιμάζονταν να φύγουν για κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Μετά το 2010, κάποια επίσημα στοιχεία που συμπεριλαμβάνουν ξεχωριστά και τον αριθμό μεταναστών ή προσφύγων από συγκεκριμένες αφρικανικές χώρες, ανάμεσά τους και τη Σιέρα Λεόνε, μπορούν να αντληθούν από το Υπουργείο Εσωτερικών, το Λιμενικό Σώμα και το Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη.

Έτσι, σύμφωνα με έκθεση της Γενικής Γραμματείας Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής του Υπουργείου Εσωτερικών το 2013, ο νόμιμος πληθυσμός μεταναστών και

³⁹¹ D. Kohnert, «Crisis Region Western Africa: The Cradle of African Migration to Europe», στο B. Gebrewold (επιμ.), *Africa and Fortress Europe. Threats and Opportunities*, ό.π., σ. 37-53.

μεταναστριών από την Σιέρα Λεόνε ήταν 114 άτομα.³⁹² Ο αριθμός αυτός, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στις συνεντεύξεις, ήταν μεγαλύτερος σε περιόδους πριν από το 2010, αφού όπως τονίστηκε παραπάνω και καταγράφεται επίσης από τους ίδιους τους μετανάστες και τις μετανάστριες, πολλοί ήταν εκείνοι που επέλεξαν να φύγουν από την Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης. Στα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛΣΤΑΤ),³⁹³ από όπου θα μπορούσαν να αντληθούν κάποιες πληροφορίες, οι χώρες προέλευσης των μεταναστών δεν καταγράφονται ξεχωριστά, αλλά κατηγοριοποιούνται σύμφωνα με συγκεκριμένη λίστα. Έτσι, η Σιέρα Λεόνε υπάγεται στις χώρες LDC, δηλαδή στις υπανάπτυκτες χώρες στις οποίες, σύμφωνα με το υπόμνημα της ΕΛΣΤΑΤ, συγκαταλέγονται περίπου 30 χώρες με τις περισσότερες να ανήκουν στην αφρικανική ήπειρο. Από το 2016 και μετά, στη σελίδα του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής, δημοσιεύονται μηνιαία στατιστικά στοιχεία νόμιμων μεταναστών στην Ελλάδα κατηγοριοποιημένα και κατά ιθαγένεια. Έτσι, τον Αύγουστο του 2016 οι νόμιμοι μετανάστες από τη Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα ήταν 122 και τον Μάιο του 2018 109.³⁹⁴

Σχετικά με τους μετανάστες χωρίς χαρτιά, στην ιστοσελίδα της ελληνικής αστυνομίας παρέχονται από το 2006 στοιχεία κατά υπηκοότητα για τους συλληφθέντες από αστυνομικές και λιμενικές αρχές. Τα έτη 2010 και 2011 οι συλλήψεις μεταναστών από τη Σιέρα Λεόνε για «παράνομη είσοδο και παραμονή» εμφανίζουν τους υψηλότερους αριθμούς (106 και 124 αντίστοιχα) σε σχέση με τις υπόλοιπες χρονιές για τη χώρα αυτή. Επίσης, τα έτη 2014, 2015 και 2016 οι συλλήψεις μεταναστών με καταγωγή από τη Σιέρα Λεόνε έγιναν στην πλειοψηφία τους από τις λιμενικές αρχές, ενώ φαίνεται ότι για τις προηγούμενες χρονιές –στις περιπτώσεις που παρέχονται ξεχωριστές καταγραφές– η πλειοψηφία των συλλήψεων έγινε από τις αστυνομικές αρχές.³⁹⁵

Το γεγονός ότι η μεταναστευτική κίνηση από τη Σιέρα Λεόνε ξεκινά από τα μέσα/τέλη της δεκαετίας του 1980-αρχές του 1990 αποτέλεσε ένα από τα βασικά

³⁹² Βλ. Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής, Υπουργείο Εσωτερικών, «Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών», 23-04-2013 διαθέσιμο στο http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/ethniki_stratigiki.pdf, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.

³⁹³ Βλ. Ελληνική Στατιστική Αρχή, <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SPO15/>, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.

³⁹⁴ βλ. <http://www.immigration.gov.gr/miniaia-statistika-stoixeia>, τελευταία πρόσβαση 15/6/2018.

³⁹⁵ Βλ. Ελληνική Αστυνομία, *Στατιστικά στοιχεία παράνομης μετανάστευσης 2018*, διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=78538&Itemid=73&lang, τελευταία επίσκεψη 25/9/2020.

κριτήρια για την επιλογή της συγκεκριμένης ομάδας-στόχου, καθώς συνδέεται και συσχετίζεται με την «προβληματοποίηση» και «ιστορικοποίηση» των θεσμοποιήσεων και των λογοθετικών πρακτικών που διαμόρφωσαν το θεωρητικό πεδίο του νοτιοευρωπαϊκού μεταναστευτικού μοντέλου, στο οποίο εντάσσεται και η Ελλάδα. Έτσι, η ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων βρίσκεται σε άμεσο «διάλογο» με την κριτική προσέγγιση του νοτιοευρωπαϊκού μεταναστευτικού μοντέλου και των λόγων (discourses) για τη μεταναστευτική κυβερνητικότητα που ενεργοποιούνται και εγκαθιδρύονται την περίοδο εκείνη.

Ένα επιπλέον στοιχείο για την επιλογή της ομάδας-στόχου αποτέλεσε το γεγονός ότι, δεδομένης της παρουσίας στην Ελλάδα ήδη από τις δεκαετίες του 1980 και 1990 μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε, στις βιογραφικές συνεντεύξεις θα μπορούσαν να αποτυπωθούν οι μετασχηματισμοί, οι αλλαγές, η συγκριτική προσέγγιση στο βίωμα, στην εμπειρία, τη μνήμη και τη φαντασία των αφηγητών/τριών στη διάρκεια όλων αυτών των χρόνων. Το στοιχείο αυτό προσφέρει στην έρευνα το «εργαλείο» της ιστορικοποιημένης τοποθέτησης των αφηγήσεων απέναντι στους λογοθετικούς σχηματισμούς και τις θεσμικές «αρχιτεκτονικές» που εγκαθιδρύθηκαν στον χώρο της πόλης διαμορφώνοντας, από τα τέλη του 1980, συγκεκριμένους συσχετισμούς εξουσίας στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης.

Οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε δημιούργησαν τις πρώτες μεταναστευτικές κοινότητες στην Αθήνα –στις αρχές του 1990– διαμορφώνοντας συγκεκριμένες πρακτικές πολιτικοπολιτισμικής και κοινωνικής δράσης στον χώρο της πόλης: είτε συλλογικά, ως μετανάστες από τη Σιέρα Λεόνε (Κοινότητα των Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα, Ένωση των Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα) είτε μεμονωμένα, με τη συμμετοχή τους σε διαμεταναστευτικές συλλογικές δράσεις (Ένωση Αφρικανών Γυναίκων, όχι στον Ρατσισμό από Κούνια). Ένας από τους στόχους της παρούσας έρευνας ήταν η καταγραφή και η ανάδειξη, μέσα από τις αφηγήσεις τους, του βιωματικού και φαντασιακού χώρου στον οποίο οι δράσεις αυτές συμβαίνουν αλλά και να αναδειχθεί η συσχέτιση των δράσεων με τον χώρο της εμπειρίας των μεταναστών και μεταναστριών στην κοινωνικοϊστορική και οικονομικοπολιτική πραγματικότητα της πόλης της Αθήνας.

Η πολυετής παρουσία στην Αθήνα των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε, η ιστορικοποιημένη διάσταση της έλευσης και διαμονής τους στην Αθήνα,

η ανθρωπογεωγραφία τους όλα αυτά τα χρόνια στην πόλη, οι ανακατατάξεις και οι παράγοντες που επηρέασαν την εμπειρία, τη δράση και τη φαντασία τους στην προοπτική ως μεταναστευτικών φυλετικοποιημένων υποκειμένων, όπως και την πολιτική τους τοποθέτηση απέναντι στις θεσμικές, επίσημες ή ανεπίσημες, πρακτικές διαχείρισης του μεταναστευτικού πληθυσμού, ήταν κάποιοι από τους παράγοντες που οδήγησαν στην επιλογή τους ως δείγματος.

Έτσι, μέσα από τις αφηγήσεις μεταναστών οι οποίοι έφτασαν σε μια χώρα-μέλος της Ευρώπης και της Ε.Ε. από μια χώρα της Αφρικής όπου η δυνατότητα κοινωνικοποιημένης δράσης των πολιτών και η προοπτική εκπλήρωσης βασικών δικαιωμάτων απουσίαζαν, γίνεται σαφές ότι όλα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως θα μπορούσαν να αναδειχθούν θέτοντας ζητήματα για τον βαθμό ενσωμάτωσης, φιλοξενίας, αποδοχής του φυλετικοποιημένου άλλου και της πολιτισμικής του διαφοράς, αλλά και για το πλαίσιο ανάδειξης των χωροθετήσεων της «ετερότητάς» του σε κλίμακες ομοιότητας ή «ξενικότητας» στη χώρα υποδοχής. Επίσης, καθώς οι μετανάστες από τη Σιέρα Λεόνε διαθέτουν εμπειρία των συνθηκών και των κοινωνικοϊστορικών μετασχηματισμών, τόσο στη χώρα προέλευσης όσο και στη χώρα υποδοχής, να αποκαλυφθούν οι συσχετίσεις μεταξύ μνημονικής, εμπειρικής και φαντασιακής παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Ενδιαφέρον, ακόμη, είχε το πώς η περίοδος διεξαγωγής των συνεντεύξεων και η κοινωνικοϊστορική πραγματικότητα σε συνθήκες κρίσης διαπλεκόταν και αποτυπωνόταν στους τρεις αυτούς «χώρους» παραγωγής του μετανάστη ως κοινωνικού υποκειμένου (συνάρθρωση μνήμης, εμπειρίας, φαντασίας). Και εδώ, η εμπειρία και η αποτύπωση μιας πραγματικότητας σε κρίση από μετανάστες μιας χώρας στην οποία είχαν βιώματα φτώχειας, αυταρχικότητας και έλλειψης προοπτικής, λειτούργησε ώστε να διαφανούν οι τρόποι, οι λογοθετικές πρακτικές που χρησιμοποιούν οι μετανάστες και οι μετανάστριες προκειμένου να διαχειριστούν και να αποτιμήσουν την πραγματικότητα και τη ζωή τους, όπως επίσης οι τρόποι με τους οποίους «χωροθετείται» από τους ίδιους η «φυλετική τους ορατότητα» στην πραγματικότητα αυτή της κρίσης.

Κατά τη φάση επιλογής του δείγματος τέθηκε επίσης το ζήτημα της γλώσσας επικοινωνίας με τους μετανάστες και τις μετανάστριες, σε περίπτωση που τα ελληνικά δεν θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως όχημα επικοινωνίας. Το γεγονός ότι η Σιέρα

Λεόνε, ως πρώην αποικία της Μεγάλης Βρετανίας, έχει ως επίσημη γλώσσα τα αγγλικά αποτέλεσε ένα ακόμη κριτήριο επιλογής του δείγματος των πληροφορητών/τριών. Τα αγγλικά ήταν η αμέσως επόμενη, μετά τα ελληνικά, γλώσσα στην οποία θα μπορούσε να διεξαχθεί η επικοινωνία και η πραγματοποίηση των συνεντεύξεων χωρίς να διαταραχθεί ή να διαμεσολαβηθεί η άμεση σχέση μεταξύ ερευνήτριας και μεταναστών-στριών. Έτσι, κάποιες από τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν εξ ολοκλήρου στα αγγλικά, ενώ και σε κάποιες άλλες, που διεξήχθησαν στα ελληνικά, υπήρχαν φορές που ο αφηγητής ή η αφηγήτρια χρησιμοποιούσε αγγλικές φράσεις ή λέξεις, ιδιαίτερα όταν δεν μπορούσε να εκφραστεί στην ελληνική γλώσσα.³⁹⁶

Έχοντας θέσει όλα τα παραπάνω σε προβληματισμό, ξεκίνησε η διαδικασία διαμόρφωσης του δείγματος. Καθώς δεν υπήρχε προσωπικό δίκτυο επαφής και επικοινωνίας με μετανάστες και μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε, αποφάσισα να ξεκινήσω από αυτό που ονομάζεται «προνομοιακός συνομιλητής». Είχα γνώση και ήμουν ενήμερη για τη δράση της Λορέττας Μακόλεϋ από τη Σιέρα Λεόνε ως προέδρου της Ένωσης Αφρικανών Γυναικών. Το τηλέφωνό της ήταν δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα της Ένωσης, οπότε η πρώτη επικοινωνία ήταν άμεση και στοχευμένη. Η Λορέττα μού έδωσε κάποιες πληροφορίες για τους μετανάστες και τις μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε στην Αθήνα όπως και τα τηλέφωνα κάποιων από αυτούς, οπότε οι επόμενοι/ες αφηγητές/τριες εντοπίστηκαν με την τεχνική της χιονοστιβάδας (snowball), κάτι που διευκόλυνε πολύ την αρχική επικοινωνία και την πρώτη επαφή για τον προγραμματισμό της συνέντευξης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρω ότι, παρόλο που οι συστάσεις από τον ένα μετανάστη στον άλλο λειτούργησαν σε όλες τις περιπτώσεις, προέκυψε δυσκολία σχετικά με τη διαδικασία προσέγγισης και με το πότε θα οριζόταν η συνάντηση πραγματοποίησης της συνέντευξης.

Η διαδικασία αποδείχθηκε χρονοβόρα, γεγονός που οδήγησε σε παράταση του χρόνου διεξαγωγής των συνεντεύξεων πολύ περισσότερο από όσο είχε προϋπολογιστεί. Τις περισσότερες φορές οι καθυστερήσεις και η δυσκολία καθορισμού της συνάντησης προέκυπταν από την έλλειψη χρόνου των αφηγητών/τριών.

³⁹⁶ Σημείωση: για τα παραθέματα από τις συνεντεύξεις που είναι μεταφρασμένα από τα αγγλικά στα ελληνικά υπάρχει διευκρίνιση στο τέλος του παραθέματος.

Φρόντιζα εξ αρχής να κάνω σαφές ότι για τη συνέντευξη θα χρειαζόταν να έχουν στη διάθεσή τους το λιγότερο δύο ώρες, οπότε εκ των πραγμάτων η διεξαγωγή της δεν ήταν εφικτή σε μέρα που εργάζονταν ή είχαν κάποια άλλη υποχρέωση μετά τη δουλειά. Πολλές ήταν επίσης οι φορές που κάποια προγραμματισμένη συνέντευξη χρειάστηκε να επαναπρογραμματιστεί ή να μετατεθεί, όπως σε περιπτώσεις που κατά το προγραμματισμένο ραντεβού αποδεικνυόταν ότι η αφηγήτρια ή ο αφηγητής το είχε ξεχάσει.

Τέλος, κάποιοι/ες από τους/τις αφηγητές/τριες, τα τηλέφωνα των οποίων είχα εξασφαλίσει για να προγραμματιστεί μια συνάντηση, είχαν αποφασίσει να φύγουν από την Ελλάδα, ενώ κάποιοι/ες άλλοι/ες αρνήθηκαν να συμμετάσχουν.

Παρά τις δυσκολίες και τη χρονοτριβή, διεξήχθησαν 20 βιογραφικές συνεντεύξεις σε 10 άντρες και 10 γυναίκες. Να σημειωθεί ότι σε δύο συνεντεύξεις παρευρισκόταν και παρενέβαινε συγγενικό πρόσωπο του μετανάστη και της μετανάστριας που έδωσε την συνέντευξη. Έτσι, στην συνέντευξη του Τζον ήταν παρούσα η γυναίκα του, Άουα και στην συνέντευξη της Φάτματα ήταν παρούσα η κόρη της, Μαρία. Οι παρεμβάσεις αυτές αξιοποιήθηκαν και αποτέλεσαν μέρος της ανάλυσης.

Επίσης, το όνομα το οποίο έδωσαν για την συνέντευξη ήταν δική τους επιλογή. Κάποιοι-ες θέλησαν να χρησιμοποιήσουν το πραγματικό τους όνομα ενώ άλλοι-ες επέλεξαν κάποιο ψευδώνυμο. Από τους 20 αφηγητές, 6 θέλησαν να δώσουν την συνέντευξη με ψευδώνυμο: 3 άντρες και 3 γυναίκες. Κανείς, όμως, δεν είχε ενδιασμό να υπογράψει με το πλήρες ονοματεπώνυμό του το παραχωρητήριο της συνέντευξης.

Το δείγμα που προέκυψε είχε τα ακόλουθα ποιοτικά χαρακτηριστικά:

Πίνακας 1

ΦΥΛΟ	ΗΛΙΚΙΑ		
	18-29	30-45	46-60+
ΑΝΔΡΕΣ	2	3	5
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	2	6	2

Πίνακας 2

ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΑΦΙΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ		
1980 - 1990	2000-2010	2 ^Η ΓΕΝΙΑ
15	3	2

Πίνακας 3

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ			
Αυτοαπασχολούμενοι/ες	Εργάτες / υπάλληλοι	άνεργοι	σπουδαστές
2	12	5	1

Πίνακας 4

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ				
Παντρεμένος/η με παιδιά	Ανύπαντρος/η		Χήρος/α	Χωρισμένος /η
10	6	Με παιδιά	1	1
		2		

Πίνακας 5

ΘΡΗΣΚΕΥΜΑ		
Μουσουλμάνος/α	Χριστιανός/ή	άλλο ή δεν δήλωσε
2	15	3

Σημ. Αρκετοί από τους/τις αφηγητές/τριες δήλωσαν ότι άλλαξαν θρήσκευμα όταν ήρθαν στην Ελλάδα ή όταν παντρεύτηκαν. (Βλ. Πίνακα με το προφίλ των αφηγητών-τριών)

Όσον αφορά το **μορφωτικό επίπεδο** και τις σπουδές των μεταναστριών και μεταναστών, τα αντίστοιχα στοιχεία βρίσκονται στον Πίνακα με το προφίλ των αφηγητριών/των, καθώς οι περισσότερες/οι αποτελούν ξεχωριστή περίπτωση.

Σχετικά με τον **τόπο κατοικίας**, η πλειοψηφία διαμένει στην Κυψέλη ή σε γειτονικές περιοχές (Πατησίων, Λ. Αλεξάνδρας). Είναι, όμως, χαρακτηριστικό ότι όλες και όλοι δήλωσαν ότι κάποια στιγμή έχουν διαμείνει στην Κυψέλη.

Η φάση προσέγγισης και διαμόρφωσης του δείγματος οδήγησε στην ανάδυση πολλών και διαφόρων ερωτημάτων και προβληματισμών.

Κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας με τους/τις υποψήφιους/ες αφηγητές/τριες για τον προγραμματισμό μιας πρώτης συνάντησης γνωριμίας με σκοπό τη δημιουργία κλίματος οικειότητας και εμπιστοσύνης πριν από τη διεξαγωγή της συνέντευξης αλλά και κατά την προετοιμασία μου της ερευνήτριας πριν από κάθε συνέντευξη, ανέκυπταν προβληματισμοί σχετικά με το πώς να συμπεριφερθώ, πώς να απαντήσω ή να διαχειριστώ ενδεχόμενους ενδοιασμούς ή και άρνηση από τον μετανάστη ή τη μετανάστρια. Υπήρχαν στιγμές ανακούφισης και ικανοποίησης, όταν εντέλει γινόταν εφικτό, πολλές φορές μετά από αρκετά τηλεφωνήματα, να επιβεβαιωθεί η διεξαγωγή της συνέντευξης και να βρεθεί κάποια μέρα ελεύθερη για τον αφηγητή/την αφηγήτρια, υπήρχαν όμως και στιγμές κούρασης και απογοήτευσης, ιδιαίτερα όταν αντιμετώπιζα ενδοιασμούς ή άρνηση συμμετοχής τους στην έρευνα ή όταν η διαδικασία προκειμένου να οριστεί η μέρα της συνέντευξης αποδεικνυόταν ιδιαίτερα χρονοβόρα. Παραθέτω από τις σημειώσεις μου μια χαρακτηριστική περίπτωση κατά την οποία ο αφηγητής είχε δεχτεί να συμμετάσχει αλλά η διαδικασία μέχρι να οριστεί η συνέντευξη αποδείχθηκε χρονοβόρα, εξαιτίας των επαγγελματικών του υποχρεώσεων μαζί με την έλλειψη χρόνου από μέρους του:

...τηλεφώνησα στον Τζίμι (29/3) για να συνεννοηθώ μαζί του αν μπορεί να πάω την Κυριακή 31/3. Μου είπε ότι έχει δουλειά και θα προτιμούσε την επόμενη Κυριακή (7/4). Συμφωνήσαμε να τον πάρω τηλέφωνο μέσα στη βδομάδα για να κανονίσουμε την ακριβή ώρα. Πήρα στις 5/4 και η γυναίκα του μου είπε ότι δεν είναι εκεί ο Τζίμις και ότι γυρίζει αργά από τη δουλειά. Της είπα ότι θα πάρω την επόμενη μέρα το πρωί. Τηλεφώνησα το Σάββατο 6/4 και μίλησα με τη γυναίκα του. Ο Τζίμις ήταν στη δουλειά και η ίδια μου μετέφερε ότι το συζήτησαν χθες το βράδυ και τελικά ο Τζίμις δεν μπορούσε την Κυριακή 7/4. Την ρώτησα πότε θα μπορούσε και μου 'πε να πάρω τον ίδιο την επόμενη μέρα το απόγευμα. Τηλεφώνησα στις 7/4 και μίλησα με τον ίδιο τον Τζίμι, ο οποίος μου είπε ότι μπορεί μόνο Κυριακή και όχι καθημερινές γιατί έχει προκύψει δουλειά. Συνεννοηθήκαμε να γίνει η συνέντευξη Κυριακή 14/4 αλλά θα ξαναμιλούσαμε για να κανονίσουμε την ώρα. Σάββατο (13/4) και Κυριακή (14/4) τον πήρα αρκετές φορές στο κινητό και στο σταθερό αλλά δεν το έβρισκα. Την Κυριακή, άφησα στον τηλεφωνητή του μήνυμα στα ελληνικά και στα αγγλικά. Τελικά, με πήρε εκείνος την Κυριακή στις 14:15 και συμφωνήσαμε να πάω για τη συνέντευξη στις 18:00 στο σπίτι του.

Πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί ότι οι απογοητεύσεις ή η κούραση από τις χρονοβόρες αυτές διαδικασίες εξισορροπούνταν από την ίδια τη φάση της συνέντευξης

και των συζητήσεων με τους μετανάστες και τις μετανάστριες, που ήταν πρόθυμοι και διατεθειμένοι να μιλήσουν για τη ζωή, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους.

3.4 Η εμπειρία της διεξαγωγής των συνεντεύξεων

Οι βιογραφικές συνεντεύξεις των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε πραγματοποιήθηκαν από το καλοκαίρι του 2012 μέχρι την άνοιξη του 2014. Η μακρά αυτή περίοδος αιτιολογείται από το γεγονός ότι υπήρχαν σημαντικές καθυστερήσεις και κατά τη διάρκεια διαμόρφωσης του δείγματος αλλά κυρίως στη φάση προγραμματισμού και διεξαγωγής των συνεντεύξεων. Στις χρονοβόρες αυτές διαδικασίες κατά τη φάση των αρχικών συναντήσεων και της πραγματοποίησης των συνεντεύξεων προστέθηκε το γεγονός ότι πολλοί από τους υποψήφιους αφηγητές και αφηγήτριες απουσίαζαν τους καλοκαιρινούς μήνες, αλλά και το ότι η περίοδος της έρευνας συνέπεσε με την απόφαση πολλών μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε να φύγουν από την Ελλάδα και να πάνε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες ή να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Έτσι, αρκετές ήταν οι φορές που κάποια από τα τηλέφωνα που είχα στη διάθεσή μου ανήκαν σε μετανάστες που είχαν ήδη φύγει στο εξωτερικό ή βρίσκονταν σε προετοιμασίες για να φύγουν. Στη δεύτερη περίπτωση, είτε αρνούνταν λόγω χρόνου να συμμετέχουν είτε, αν αποδέχονταν, υπήρχαν καθυστερήσεις μέχρι να οριστεί μια ημερομηνία για τη διεξαγωγή της συνέντευξης.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, παρόλο που ακολουθήθηκε η τεχνική της χιονοστιβάδας για τον εντοπισμό των μεταναστών-τριών και υπήρχε μια καταρχήν τηλεφωνική επικοινωνία με τον υποψήφιο αφηγητή/την υποψήφια αφηγήτρια, μία αρχική συνάντηση πριν οριστεί η μέρα της συνέντευξης κρίθηκε απαραίτητη. Η συνάντηση αυτή γινόταν συνήθως στο σπίτι του μετανάστη ή της μετανάστριας ή σε κάποιο χώρο που ήταν οικείος για τον ίδιο/την ίδια (κάποιο δικό τους κατάστημα ή κάποιος χώρος συλλογικότητας στην οποία συμμετέχουν). Σκοπός ήταν η συλλογή κάποιων αρχικών πληροφοριών σχετικών με το προφίλ του αφηγητή/της αφηγήτριας. Έτσι, συμπλήρωνα μία φόρμα που είχα μαζί μου η οποία περιελάμβανε, εκτός από το όνομα, στοιχεία που κρίνονταν απαραίτητα για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του δείγματος (βλ. προφίλ αφηγητή/αφηγήτριας). Επιπλέον, ζητούμενο από την πρώτη αυτή συνάντηση ήταν να με γνωρίσουν από κοντά οι ίδιοι και να οικοδομηθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης, οικειότητας. Τους εξηγούσα τους στόχους της έρευνας και τα κεντρικά σημεία που θα κάλυπτε η

συνέντευξη. Τόνιζα, κυρίως, το γεγονός ότι επιθυμούσα να μου μιλήσουν για τη ζωή τους στη Σιέρα Λεόνε και στην Ελλάδα, για τις εμπειρίες, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Στη συνάντηση αυτή οριζόταν η ημέρα της συνέντευξης και συμφωνούσαμε ότι θα ξαναμιλήσουμε για να την επιβεβαιώσουμε και να ορίσουμε ακριβή ώρα και τόπο.

Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης φρόντιζα να έχω μπροστά μου κάποιες λιγοστές σημειώσεις με τις θεματικές ενότητες του Οδηγού Συνέντευξης χωρίς, όμως, να τις ακολουθώ γραμμικά. Η σειρά των ζητημάτων που καλύπτονταν οριζόταν αυθόρμητα και ελεύθερα από τη ροή της αφήγησης την ώρα της συνέντευξης και από όσα ο αφηγητής/η αφηγήτρια έδειχνε να τον/την απασχολούν περισσότερο. Όταν υπήρχαν ζητήματα που δεν είχαν καλυφθεί στην πορεία της συνέντευξης, τα έθετα και προσπαθούσα να παρακινήσω τον αφηγητή/την αφηγήτρια να μιλήσει για αυτά και να εκφράσει τις σκέψεις, τις απόψεις και τα συναισθήματά του/της. Αξίζει, εδώ, να αναφερθεί ότι στις περισσότερες των περιπτώσεων, οι αφηγητές και οι αφηγήτριες χρειάζονταν τη δική μου παρακίνηση για να προχωρούν στην αφήγησή τους, χρειαζόταν δηλαδή να τους παρακινώ με ερωτήσεις για να ξετυλίξουν τη μνήμη και την εμπειρία τους, τις απόψεις και τη γνώμη τους.

Ο τόπος της συνέντευξης οριζόταν από τους ίδιους τους μετανάστες και, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ήταν, στις περισσότερες των περιπτώσεων, το σπίτι τους (εκτός από δύο που έγιναν στα καταστήματα/κομμωτήρια των αφηγητριών). Στις περισσότερες συνεντεύξεις το κλίμα ήταν φιλικό και οικείο, παρόλο που υπήρχαν κάποιες στιγμές αμηχανίας και προβληματισμού, κυρίως όταν προέκυπταν συνθήκες κατά τις οποίες η ροή της συνέντευξης έπρεπε να διακοπεί και να συνεχιστεί μετά από μερικά λεπτά. Σε γενικές γραμμές, η διάρκεια κάθε συνέντευξης ήταν από μία ώρα μέχρι λίγο περισσότερο από δύο ώρες. Στο τέλος κάθε συνέντευξης ζητούσα από τον αφηγητή/την αφηγήτρια να αναφερθεί σε οτιδήποτε εκείνος/η θεωρούσε σημαντικό να ακουστεί και να καταγραφεί. Το κομμάτι αυτό αποκάλυψε πολλά και ενδιαφέροντα πράγματα για το πώς ο μετανάστης/η μετανάστρια τοποθετείται απέναντι στη δική του εμπειρία και ζωή σε σχέση με την κοινωνικοϊστορική πραγματικότητα που βιώνει.

Η εμπειρία των συνεντεύξεων ήταν πραγματικά πολύτιμη. Πέρα από τη συγκέντρωση ενός πλούσιου ερευνητικού υλικού από τις αφηγήσεις των

μεταναστών/στριών, ανακίνησε (ανα)στοχασμούς που αφορούσαν τη σχέση ερευνητή/ερευνώμενου τη στιγμή ακριβώς που αυτή δημιουργούνταν. Σκέψεις σχετικά με τον τρόπο της λεκτικής διατύπωσης, τις σιωπές, τις αρνήσεις να αναφερθούν σε συγκεκριμένα γεγονότα, τη μη λεκτική επικοινωνία, τους πιθανούς δισταγμούς ή τον εκάστοτε ενθουσιασμό στην επικοινωνία ή στην αφήγηση ενός συγκεκριμένου θέματος, όλα αυτά «αποκάλυψαν» εκ νέου ότι η διαδικασία της συνέντευξης αποτελεί από μόνη της, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, ένα «κοινωνικό μόρφωμα» που παράγεται σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο από υποκείμενα που είναι πολιτισμικά, κοινωνικά, πολιτικά, ιστορικά προσδιορισμένα και τοποθετημένα. Όπως έχει, άλλωστε, χαρακτηριστικά επισημανθεί, η συνέντευξη αποτελεί μια διαδικασία στην οποία τα υποκείμενα συμμετέχουν με πολιτισμικά επηρεασμένες αισθήσεις και συναισθήματα.³⁹⁷

Μέσα από τις συνεντεύξεις, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε περιγράφουν και ερμηνεύουν τις πρακτικές φυλετικοποίησής τους, τις πρακτικές ρατσισμού και περιθωριοποίησης σε θεσμικό επίπεδο αλλά και σε αυτό της καθημερινότητας, στις χωρικές κλίμακες της πόλης τις οποίες και ανακατασκευάζουν μέσα από τις δικές τους πρακτικές και λογοθετήσεις στο πεδίο της βιωμένης εμπειρίας και σε αυτό της φαντασίας. Τα διαφορετικά και πολλαπλά σχήματα τοποθέτησής τους στις πρακτικές αυτές αποκαλύπτουν το πολύπλοκο δίκτυο των σχέσεων εξουσίας, το «παιχνίδι» των οποίων κατασκευάζει τον «άλλο» και τον «εαυτό» ως υποκείμενα συγκεκριμένων ιστορικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών συνθηκών στη «συνάντηση» και τη διασταύρωσή τους με τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, την τάξη.

Η χωροχρονική περίοδος κατά την οποία διεξήχθησαν οι συνεντεύξεις με τους Αφρικανούς και τις Αφρικανές από τη Σιέρα Λεόνε χαρακτηρίζεται από τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και τους εντεινόμενους, κοινωνικοχωρικά και πολιτικά, αντιμεταναστευτικούς και ρατσιστικούς λόγους σε συγκεκριμένες περιοχές της πόλης της Αθήνας με τις αντίστοιχες δράσεις. Στις αφηγήσεις-συνεντεύξεις οι κοινωνικοϊστορικές και χωροχρονικές αυτές συνθήκες αναδεικνύονται σε καθοριστικό

³⁹⁷ Βλ. Ε. Παπαγαρουφάλη, «Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών και πολλών άλλων», στο Μ. Θανοπούλου – Α. Μπουτζουβή (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107:Α', 2002, σ. 29-46.

παράγοντα για την υποκειμενοποίηση των μεταναστών και μεταναστριών, καθώς φαίνεται ότι επεμβαίνουν στις διαδικασίες ανάδυσής τους ως κοινωνικών υποκειμένων στην πόλη και στις εμπράγματα και φαντασιακές πρακτικές που οι μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος ενεργοποιούν και, μέσω των οποίων, εντάσσονται σε μια συνεχή διαδικασία επανασύστασης της υποκειμενικότητάς τους και των πολλαπλών τοποθετήσεών τους απέναντι στο καθεστώς (α)ορατότητάς τους.

Έτσι, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η άνοδος και δράση της ακροδεξιάς ιδεολογίας αναδύονται ως καθοριστικά «συμβάντα» για τις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε. Φαίνεται, δηλαδή, να διαμορφώνεται από τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης και της ακροδεξιάς αντιμεταναστευτικής ρητορικής και δράσης ένα Σύστημα (dispositif),³⁹⁸ σύμφωνα με τη φουκωική έννοια, που διαμορφώνει μια τάξη, ένα καθεστώς (α)ορατότητας της υποκειμενικότητας των μεταναστών μαύρου χρώματος. Απέναντι στα συμβάντα αυτά, οι αφηγήσεις-συνεντεύξεις των υποκειμένων της έρευνας αναδεικνύουν τις πρακτικές που οι ίδιοι/ες αναπτύσσουν σε θεσμικό επίπεδο αλλά και σε αυτό της καθημερινότητας με τις οποίες επαναδιαπραγματεύονται, ανακατασκευάζουν και διαταράσσουν την τάξη της (α)ορατότητας που καθιερώνεται από το Σύστημα αυτό της κρίσης.

Είναι σημαντικό ότι το Σύστημα της οικονομικής κρίσης και τα συμβάντα που προκύπτουν και καθιερώνονται ως προσδιοριστικά των διαδικασιών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος ενεργοποιούν πάνω στις συνεντεύξεις-αφηγήσεις, λογοθετικές πρακτικές μέσω των οποίων τα μεταναστευτικά υποκείμενα τοποθετούνται σε πολλαπλές και χωροχρονικά διαφοροποιημένες θέσεις για την ανάδυση της υποκειμενικότητάς τους. Στη συγχρονική τους συνάντηση με το Σύστημα της οικονομικής κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε κινητοποιούν στις αφηγήσεις τους πρακτικές που αφορούν τη μνήμη και τη φαντασία αλλά και την αντιπαράθεση και τη συγκριτική τοποθέτηση με τις συνθήκες στο παρόν. Η κίνηση μεταξύ μνήμης, παροντικής εμπειρίας και φαντασίας για την εξεύρεση τρόπων

³⁹⁸ Βλ. Μ. Φουκώ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, ό.π., σ. 131-135· G. Deleuze, «What is a dispositif?», ό.π., σ. 159-168.

συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και της κατασκευής πολλαπλών και εναλλακτικών θέσεων υποκειμενοποίησης στο καθεστώς που εγκαθιδρύει το Σύστημα της κρίσης παρέχει τη δυνατότητα στους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος να ανασυστήνουν, να φαντασιώνονται, να εφευρίσκουν και να πραγματοποιούν νέους τρόπους για την ενεργή τοποθέτησή τους απέναντι στην τάξη της (α)ορατότητάς τους στην πόλη της Αθήνας.

Γίνεται αντιληπτό ότι η διαμόρφωση του Συστήματος της οικονομικής κρίσης και των αντιμεταναστευτικών λόγων και δράσεων στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα στην Αθήνα, λειτουργεί ως ένα παραγωγικό πεδίο σχέσεων εξουσίας για την ανασύσταση, την επαναδιαπραγμάτευση και τη συνεχή επανατοποθέτηση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε. Μέσα από τις συνεντεύξεις-αφηγήσεις τους, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος τοποθετούν την υποκειμενικότητά τους απέναντι στο Σύστημα αυτό, στις εξωτερικές κοινωνικοϊστορικές και πολιτικοοικονομικές συνθήκες και τα συμβάντα που αναδύονται από αυτές.

Στις διαδικασίες φυλετικοποίησης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και της υπαγωγής της σε συγκεκριμένα σχήματα «ετεροποίησης», σε ιεραρχικές κλίμακες διαφοροποιημένης (α)ορατότητας, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε τοποθετούνται υιοθετώντας κοινωνικοχωρικές και πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές που αναδεικνύουν την πολλαπλότητα και την ποικιλότητα της υποκειμενοποίησής τους, και στις οποίες στοιχεία όπως το φύλο, η «φυλή», η τάξη σε συνδυασμό με την κοινωνικοχωρική και πολιτικοπολιτισμική τους διάσταση εμπλέκονται προσδιορίζοντας την επιλογή και τους τρόπους ενεργοποίησης νέων μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Χωρικές κλίμακες των πρακτικών και των μορφών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης

Οι συνεντεύξεις-αφηγήσεις των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε αποτελούν «τεχνολογίες του χώρου». Σε αυτές, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος εμφανίζουν και περιγράφουν τις πρακτικές που υιοθετούν στις «συναντήσεις» τους με τη θεσμική-«από τα πάνω» τάξη φυλετικοποίησης και ταξικής-φυλετικής ετεροποίησής τους αλλά και με την «από τα κάτω»-στο πεδίο της καθημερινότητας παραγωγή, αναπαράσταση και διαχείριση της πολιτισμικής τους διαφοράς. Στις συνεντεύξεις περιγράφουν τις πρακτικές μέσω των οποίων αναπαράγουν, επαναδιαπραγματεύονται, αμφισβητούν και διαταράσσουν τις χωρικές ιεραρχήσεις που τους/τις τοποθετούν σε άνισες βαθμίδες της ιδιότητας του πολίτη, αλλά και τα σύνορα που οριοθετούν την (α)ορατότητά της υποκειμενικότητάς τους στη γειτονιά, στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στον δρόμο και τον δημόσιο χώρο, στα μέσα μαζικής μεταφοράς, σε πολιτικές και πολιτισμικές εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις, στην Κοινότητά τους, στην επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες.

Μέσα από ζητήματα όπως η συνειδητή ή αναγκαστική επιλογή της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική προς την Ελλάδα, η εγκατάσταση και διαμονή σε διάφορες περιοχές του κέντρου της Αθήνας, οι χώροι εργασίας, οι καθημερινές διαδρομές και η μετακίνηση στην πόλη, η επιλογή των χώρων και των αστικών τόπων για ψυχαγωγία και συναντήσεις με ντόπιους ή ομοεθνείς, τα συναισθήματα και η γνώμη για τις γειτονιές όπου μένουν, η σχέση με τον ιδιωτικό και τον δημόσιο χώρο, η ανασύσταση στη μνήμη των τόπων της χώρας καταγωγής, οι αφηγήσεις των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν τις τεχνολογίες και τις πρακτικές με τις οποίες ανακατασκευάζουν και τοποθετούν την (α)ορατότητα της υποκειμενικότητάς τους απέναντι στα κάθε είδους «σύνορα».

Η επιλογή και υιοθέτηση των διαφόρων αυτών πρακτικών προσδιορίζεται και συσχετίζεται με το Σύστημα της πολιτικοοικονομικής κρίσης στην Ελλάδα όχι μόνο ως

συγ-χρονικό, με την περίοδο διεξαγωγής των συνεντεύξεων, βίωμα αλλά και ως δυνατότητα κριτικής ανασύστασης της μνήμης και ενεργοποίησης της φαντασίας.

Έτσι, από τους χώρους της εμπειρίας, της μνήμης και της φαντασίας, προκύπτουν οι τεχνολογίες που οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος επιλέγουν να ενεργοποιήσουν προκειμένου να διαχειριστούν τα πραγματικά, συμβολικά και φαντασιακά σύνορα που η μεταναστευτική και «μετα»-μεταναστευτική συνθήκη, σε συνδυασμό με την τάξη της οικονομικής κρίσης και της ρατσιστικής δράσης, κατασκευάζουν, τόσο σε θεσμικό όσο και σε επίπεδο καθημερινότητας.

Οι «τεχνολογίες εαυτού» και οι πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος για την κοινωνικοχωρική επαναδιαπράγματευση της (α)ορατότητάς τους στις πολλαπλές και πολύπλοκες χωρικές κλίμακες στην πόλη της Αθήνας συνδέονται και με τη διαχείριση της κινητικότητάς τους – είτε αφορά τις δυνατότητες που έχουν ή τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν λόγω του μεταναστευτικού τους καθεστώτος είτε τις συνθήκες που ευνοούν ή εμποδίζουν την κίνησή τους στην πόλη και τις γειτονιές της.

4.1 Μεταναστευτική διαδρομή και χωροθετήσεις των μεταναστών και μεταναστριών

Ξεκινώντας από την απόφαση να φύγουν από τη Σιέρα Λεόνε και να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα, είτε ως συνειδητή επιλογή είτε ως εξαναγκαστική και βεβιασμένη φυγή, στις συνεντεύξεις-αφηγήσεις των ανδρών και γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα φαίνεται ότι η κινητικότητά τους προσλαμβάνει ποικίλες αφετηρίες και διαδρομές ακόμη και αν τα κύρια αίτια της μετανάστευσής τους μπορούν να ενταχθούν σε συγκεκριμένες μεταναστευτικές τυπολογίες. Έτσι, η πλειοψηφία αυτών που έφυγαν από τη Σιέρα Λεόνε πριν από το ξέσπασμα του εμφυλίου (1991) ή λίγο προτού οι εμφύλιες συγκρούσεις επεκταθούν και φτάσουν στην πρωτεύουσα Freetown (1997) αναφέρει ότι ένας από τους λόγους της επιλογής να μεταναστεύσουν ήταν οι σπουδές σε μεταλυκειακό ή και ανώτερο-ανώτατο επίπεδο.

Ωστόσο, ως έναυσμα της κινητικότητάς τους η επιλογή αυτή αποκτά πολλαπλές και διαφοροποιημένες διαστάσεις ειδικότερα όταν συσχετίζεται με ταξικούς, πολιτικούς και έμφυλους παράγοντες ή ακόμα και με υποκειμενικές συνιστώσες. Για παράδειγμα, ο

Ιμπραήμ, σήμερα 61 ο οποίος έφτασε στην Ελλάδα το 1984 με σκοπό να συνεχίσει τις σπουδές του μετά το λύκειο, αναφέρει ότι «η κατάσταση στη Σιέρα Λεόνε τότε δεν ήταν και τόσο χάλια αλλά έπρεπε να φύγω και για πολιτικούς λόγους». Σε μια εξέγερση που έγινε στο Πανεπιστήμιο από φοιτητές, ως αντίδραση στον τρόπο διακυβέρνησης της χώρας, ένας φίλος του Ιμπραήμ τραυματίστηκε και εκείνος πήγε στο νοσοκομείο να τον επισκεφτεί. Θεωρώντας ότι και ο Ιμπραήμ ήταν κάποιος από τους φοιτητές που συμμετείχαν στην εξέγερση, τον συνέλαβαν και τον άφησαν μετά από 24 ώρες κράτησης. Τότε ο πατέρας του τον συμβούλεψε να φύγει από τη Σιέρα Λεόνε, ώστε να μην κινδυνεύει από το καθεστώς.

Ο Τζίμι, 38 χρονών που ήρθε στην Ελλάδα το 2004, δίνει κάποια στοιχεία για το πολιτικό καθεστώς και το εκπαιδευτικό σύστημα:

Αλλά η πολιτική στη Σιέρα Λεόνε είναι...δεν ξέρω τι να πω. Γιατί είναι δύσκολο να βλέπεις κόσμο να βασανίζουν τόσο και έχουμε πολιτικούς ανθρώπους που δεν μπορεί να βοηθάει κανέναν και σχολείο να μην μπορεί να πάει κανένας γιατί δεν θέλουν να πάει σχολείο για να μαθαίνει κάτι για να μπορεί να πεις «ντάξει φτάνει». Και θέλουν, αυτή η ομάδα ((πολιτικοί)), να είναι έτσι και να συνεχίζουν μια ζωή. Και τώρα, γι' αυτό, για να μην μπορούν να πάνε σχολείο έχουν βάλει σχολείο να μπορούν να πάνε μόνο οι πλούσιοι. Αν δεν είσαι πλούσιος και έχεις παιδιά δεν μπορείς να πας σχολείο. Κι αν δεν μπορείς να πας σχολείο, τι μπορείς να κάνεις για τη ζωή σου; Τίποτα. Και δουλειά δεν μπορείς να βρεις. Ούτε το όνομά σου δεν μπορείς να γράφεις. Δηλαδή το σχολείο είναι μόνο για πλούσιους. Και το κράτος δεν βοηθάει τίποτα. Αγοράζεις βιβλία, αγοράζεις τα πάντα για να πάει το παιδί σου. Τέτοια πράγματα και έχει καταστραφεί η χώρα.

Η Φάτυ, 38 χρονών, ήρθε στην Ελλάδα το 1992 με σκοπό να συνεχίσει το σχολείο, καθώς προερχόταν από φτωχή οικογένεια που δεν μπορούσε να διαθέσει για τη Φάτυ τα απαραίτητα χρήματα. Ομοίως η Άνταμα, σήμερα 40 ετών, ήρθε στην Ελλάδα μόνη της το 1992, σε ηλικία 20 χρονών, με τη βοήθεια συγγενών της, οι οποίοι ήταν ήδη στην Αθήνα, για να μπορέσει να συνεχίσει το σχολείο. Δηλώνει ότι στη Σιέρα Λεόνε υπήρχε κρίση και δεν μπορούσε να πάει σχολείο, καθώς παράλληλα έπρεπε να δουλεύει αφού είχε και δύο παιδιά να μεγαλώσει και ο άντρας της είχε φύγει.

Πολλές γυναίκες στις συνεντεύξεις τους επισημαίνουν ότι η επιθυμία να συνεχίσουν το σχολείο και να σπουδάσουν αποτέλεσε ένα από τα βασικά κίνητρα για την κινητικότητα τους. Έχει ενδιαφέρον ότι, σε πολλές περιπτώσεις, αυτό συνδέεται με την έγγαμη ζωή τους ή την ύπαρξη ενός μέλλοντος συζύγου. Η Σοφία (40 χρονών, ήρθε στην Ελλάδα το 1992), αναφέρει ότι ενώ η μετανάστευσή της από τη Σιέρα Λεόνε στην

Ελλάδα είχε ως κίνητρο τις σπουδές, τελικά αυτό «μεσολαβήθηκε» από τη συνθήκη ενός μελλοντικού γάμου. Περιγράφει τα εξής:

Ήμουν στη Σιέρα Λεόνε και πέρασα να πάω Τρίτη Λυκείου και μετά είχα μία ξαδέλφη μου εδώ, στην Ελλάδα, και της έστειλα τη φωτογραφία μου και από κει με είδε ένας άντρας και μου είπε «αρέσει» και θα μου πάρει εισιτήριο να έρθω να σπουδάσω εδώ γιατί οι γονείς μου, όταν μας έγραψε γράμματα ότι θέλει να έρθω εδώ, οι γονείς μου του είπαν ότι η Σοφία πάει σχολείο, αν μπορεί να περιμένει να τελειώσει η Σοφία το σχολείο και μετά να έρθει. Και αυτός είπε «δεν πειράζει. Να έρθει εδώ στην Ελλάδα και να σπουδάσει. Να μου στείλετε τη Σοφία και θα πάει σχολείο και μετά θα παντρευτούμε». Αλλά, εκεί στη Σιέρα Λεόνε ήμουν μέσα στην οικογένειά μου, ήμουν μικρή, με φροντίζανε, πήγαινα σχολείο, δεν ήμουν μόνη μου. Και μετά αποφασίσανε να με στείλουνε εδώ. Ήρθα εδώ, ψέματα έλεγε και ήρθα εδώ σαν φοιτήτρια να σπουδάσω και μετά, στο τέλος, δεν με έβαλε στο σχολείο. Με έβαλε να δουλέψω. Δούλευα στα σπίτια, έδινα τα λεφτά σε αυτόν... δεν παντρευτήκαμε. Ζήσαμε μαζί για 4 χρόνια και μετά χωρίσαμε. Έμεινα μόνη μου, δούλευα σε σπίτια...

Η Κάντυ, 41 χρόνων, η οποία ήρθε στην Ελλάδα το 1991, περιγράφει και εκείνη το γεγονός ότι, ενώ βασική της επιθυμία και προϋπόθεση για να έρθει στην Ελλάδα ήταν να σπουδάσει, τελικά δεν συνέβη. Στην αφήγησή της αυτό συσχετίζεται με την ύπαρξη του πρώην άντρα της:

Οπότε ήμουν στην πατρίδα μου μέχρι τελευταία τάξη του Λυκείου, έδωσα εξετάσεις. Ήμουν με τον πρώην άντρα μου, για λίγες μήνες βέβαια, χωριστήκαμε, αυτός δούλευε σε καράβι, ελληνική καράβι από την πατρίδα μου και ταξίδευε. Ταξίδευε στην Αφρική με το καράβι, όχι Ευρώπη και τέτοια και ήρθε εδώ στην Ελλάδα με το καράβι και ο αφεντικός τους πούλησε το καράβι, έκλεισε την εταιρεία και μείνανε εδώ. Μείνανε εδώ, τους άφηνε χωρίς πληρωμή, χωρίς τίποτα και χωρίς να τους πάνε πίσω. Έτσι έμεινε ο πρώην άντρας μου. Και μετά μ' έφερε, μετά από ένα χρόνο. Μ' έφερε κι εμένα εδώ αλλά δέχτηκα να έρθω γιατί μόλις τότε τέλειωσα σχολείο, ότι θα συνεχίζω πηγαίνω πανεπιστήμιο, ότι θα συνεχίζω τις σπουδές μου, αυτά κι αυτά. Λέω «εντάξει ωραία» και ήρθα. Δεν πήγα όμως σχολείο, δεν πήγα ((χαμογελάει)) και ξεκίνησα δουλειά αμέσως, ξεκίνησα να φροντίζω ηλικιωμένους. Ένα μήνα που ήμουν εδώ ξεκίνησα δουλειά. Ήρθα εδώ 19 Απριλίου από τη Σιέρα Λεόνε, του '91 και δυστυχώς ή ευτυχώς, πώς να το πω, ((χαμογελάει)) έμεινα έγκυος την ίδια χρονιά.

Η ύπαρξη μικρού ή μεγάλου συγγενικού και κοινωνικού δικτύου ομοεθνών λειτουργεί σημαντικά στην απόφαση των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε να έρθουν στην Ελλάδα. Η πλειοψηφία όσων συμμετείχαν στην έρευνα δηλώνει ότι κάποιος φίλος ή συγγενής τους, που είχε ήδη έρθει και εγκατασταθεί στην Ελλάδα, τους παρότρυνε ή και τους βοήθησε προκειμένου να μπορέσουν να ταξιδέψουν στην Ελλάδα νόμιμα με βίζα. Είτε η επιθυμία της κινητικότητας αφορά τις σπουδές είτε την επιδίωξη

καλύτερων συνθηκών ζωής, τα συγγενικά και κοινωνικά δίκτυα λειτουργούν εξορθολογικά ή και συναισθηματικά στην υλοποίηση αυτής της κινητικότητας, έστω και αν δεν αποτελεί αποτέλεσμα δικής τους αυτόνομης απόφασης.

Για παράδειγμα, η Κριστίνα, 38 ετών, που ήρθε στην Ελλάδα το 1991, εξηγεί ότι η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας για να μεταναστεύσει προήλθε από το γεγονός ότι βρισκόταν ήδη στην Αθήνα η ξαδέλφη της –την οποία είχε σαν αδελφή της– με τον άντρα της και, έτσι, αποφάσισε να έρθει για να συνεχίσει το σχολείο έστω και αν αυτό τελικά δεν το κατάφερε:

Ήρθα εδώ '91 και είμαι 38 τώρα. Ήρθα εδώ για να σπουδάσω. Όμως δεν πέτυχα και δούλευα. Ήμουν μικρή. Ήρθα εδώ 18. Ήμουν σχολείο τότε. Μου έφερε αδελφή μου, ήταν εδώ τότε με το άντρα της για να έρθω να συνεχίσει το σχολείο μου. Όμως ε, κάτι άλλο βρήκα. Μετά και δούλευα για να βοηθήσει το δικό μου κάτω. Από τότε που ήρθα αυτό είναι η ζωή μου, για να δουλεύω.

Χρησιμοποιώντας, μάλιστα, στην αρχή μιας ερώτησής μου, το ρήμα «αποφάσεις» με διόρθωσε αμέσως τονίζοντας ότι δεν ήταν δική της η απόφαση αλλά των γονιών της:

Δεν αποφάσιζα.³⁹⁹ μου έστειλε γονείς μου. Γιατί δεν μπορώ να αποφασίσει, εμείς δεν αποφασίσαμε. Μπορείς να είσαι 18, άμα είσαι με το γονείς σου, αποφάσισε οι γονείς σου. Δεν είναι σαν την Ευρώπη, λέει από 18 μπορεί να πάρει το ελευθερία σου το δικό σου χέρι. Εμείς όχι. Ακούω τι λέει οι γονείς μας.

Η παρότρυνση από φιλικά ή συγγενικά πρόσωπα φαίνεται να συμβάλλει σημαντικά στην επιλογή της κινητικότητας και, ουσιαστικά, λειτουργεί ως στοιχείο-καταλύτης σε ένα σύνολο παραγόντων που ευνοούν την απόφαση της μετακίνησης από τη Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα. Στις συνεντεύξεις των αντρών και των γυναικών που ήρθαν στην Ελλάδα όταν ξεκίνησε ο εμφύλιος πόλεμος στη χώρα τους ή όταν είχε φτάσει πια μέσα στην πρωτεύουσα, αλλά και για όσους ήρθαν αργότερα, μετά το 2000, έχοντας βιώσει τον εμφύλιο και τις εξαιρετικά δύσκολες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες, φαίνεται ότι η συγχρονία των αντικειμενικών και υποκειμενικών δυσκολιών στην Σιέρα Λεόνε με την ύπαρξη συναισθηματικών δεσμών στην Ελλάδα, καθόρισαν την απόφαση να έρθουν και να εγκατασταθούν.

Για τον Ντέιβιντ, 45 χρονών, του οποίου η κοινωνικοοικονομική και επαγγελματική του θέση στη Σιέρα Λεόνε καθώς και η μόρφωσή του τοποθετούνται σε

³⁹⁹ Σημείωση: η υπογράμμιση κάποιων λέξεων στα παραθέματα από τις συνεντεύξεις δηλώνει ότι ο ίδιος ο μετανάστης ή η ίδια η μετανάστρια τόνισε με έμφαση την συγκεκριμένη λέξη.

υψηλό επίπεδο, το ξέσπασμα του εμφυλίου μαζί με την παρότρυνση ενός φίλου του που σπούδαζε με υποτροφία στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, συνέβαλαν στην απόφασή του να έρθει στην Ελλάδα το 1993:

Είχα έναν φίλο που ήταν στο στρατό και του έδωσαν υποτροφία να έρθει να σπουδάσει ως στρατιωτικός στη Θεσσαλονίκη. Όταν ήρθε πίσω στη Σιέρα Λεόνε για διακοπές, μου είπε «γιατί κάθεται εδώ; Γιατί δεν έρχεται στην Ελλάδα;». Του είπα πως δεν ξέρω κανέναν στην Ελλάδα, πώς να έρθω; Γιατί αφού ήμασταν αγγλική αποικία γνωρίζαμε μόνο για την Αγγλία. Στη Σιέρα Λεόνε δεν γνωρίζαμε για την Ελλάδα. Μου είπε ο φίλος ότι έπρεπε να κάνω αίτηση και έτσι έκανα αίτηση στο Πανεπιστήμιο Πειραιά για οικονομικά. Μου απάντησαν ότι με δέχονται. Έστειλαν τα χαρτιά μου από το Πανεπιστήμιο εκεί και μου έδωσαν βίζα. Έτσι ήρθα στην Ελλάδα. Και αυτό ήταν το 1993(μτφρ).

Από την άλλη, η Ισάτου, 31 χρονών, ήρθε στην Ελλάδα το 2002. Καθόλη τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου βρισκόταν στη Σιέρα Λεόνε και ζούσε μαζί με τη θεία της. Ο πατέρας της είχε φύγει πριν από το 1990 για την Ελλάδα και μετά για την Αμερική και η μητέρα της είχε έρθει και εκείνη στην Ελλάδα από τα μέσα του 1980. Παρόλο που δηλώνει ότι η ζωή της στη Σιέρα Λεόνε ήταν κανονική, καθώς είχε σπίτι να μένει και η μητέρα της έστελνε χρήματα για να έχει τα απαραίτητα, η περιγραφή για τις συνθήκες που ζούσε στο σπίτι της θείας της και για ό,τι επικρατούσε έξω από το σπίτι αναδεικνύουν τις αντικειμενικές και υποκειμενικές δυσκολίες στη χώρα καταγωγής, αλλά και τους συναισθηματικούς συγγενικούς δεσμούς που την οδήγησαν στην απόφαση να έρθει στην Ελλάδα:

Η ζωή μου στη Σιέρα Λεόνε ήταν κανονική. Λέω κανονική επειδή είμαι πατρίδα μου, η μητέρα μου ήταν εδώ, μπαμπάς μου ήταν εδώ, μου στείλει λεφτά, δεν έχω κανένα ανάγκη, να μαζεύω κάτι στο δρόμο να φάω, δηλαδή έχω ζήσει εκεί κανονική ζωή. Αλλά επειδή, άμα η μητέρα σου είναι έξω από Αφρική, θα ζει κανονική ζωή, σαν άνθρωπος, θα πας σχολείο: θα φοράει κανονικά ρούχα: αυτά. Έχω ζει με μία θεία μου, ήτανε πάρα πολύ κακό! Την ώρα που είχαμε τον πόλεμο, αυτή μου λέει «ο καθένας να πάει στο δρόμο του». Και τότε είχαμε, έχουμε δηλαδή, πεθαμένοι άνθρωπος στο δρόμο. Η μητέρα μου είναι εδώ, μπαμπάς είναι εδώ, δεν έχουμε κανένα, λέω κανέναν, ήμαστε εκεί μόνοι μας, αλλά δόξα ο Θεός, τίποτα δεν συμβαίνει σε μας. Ήρθε στην Ελλάδα επειδή η μητέρα μου είναι πάρα πολύ άρρωστη και είχε καρκίνο. Και επειδή ήτανε μόνη εδώ στην Ελλάδα και επειδή δεν έχεις κανένα άλλο να τη βοηθήσει και επειδή δεν έχει κανένα εδώ από οικογένεια της, ήταν μόνο φίλες, αλλά άμα έχεις κάποιος, το δικό σου άνθρωπο, μπορεί να σε βοηθήσει με ό,τι θέλεις να κάνεις. Γι' αυτό ο γιατρός της μητέρας μου δίνει κάτι χαρτιά για να με στείλει να είμαι κοντά στη μητέρα μου.

Κι άλλες γυναίκες—πέρα από αυτές που ήρθαν στην Ελλάδα επειδή ήταν ήδη εδώ ο σύζυγός τους—αναφέρουν στις συνεντεύξεις τους ότι η απόφασή τους να φύγουν από τη

Σιέρα Λεόνε και να εγκατασταθούν στην Αθήνα σχετίζεται άμεσα με την ανάγκη παροχής βοήθειας και υποστήριξης σε συγγενικά πρόσωπα. Για παράδειγμα, ο ερχομός της Κριστίνα στο σπίτι της ξαδέλφης της στην Αθήνα συσχετίζεται και με το γεγονός ότι έπρεπε και η ίδια να βοηθήσει την οικογένειά της, που ήταν ήδη εγκατεστημένη στην Ελλάδα. Επειδή, λοιπόν, ήταν σαν αδελφές με την ξαδέλφη της, η τελευταία, όταν ήρθε στην Ελλάδα και έκανε οικογένεια, είπε: «καλά να φέρει το αδελφή μου και αυτή να βοηθήσει οικογένειά μας».

Προερχόμενη από πολύ φτωχή οικογένεια στη Σιέρα Λεόνε και δεδομένου ότι η κατάσταση είχε χειροτερέψει με τον εμφύλιο, η Φάτυ, παρόλο που ήρθε για να συνεχίσει το σχολείο και να σπουδάσει, άρχισε αμέσως να εργάζεται σε σπίτια, επειδή έπρεπε να στέλνει χρήματα στη μητέρα και τον πατέρα της. Όπως η ίδια αφηγείται, ο λόγος που ήρθε στην Ελλάδα ήταν το συγγενικό και φιλικό δίκτυο που υπήρχε στην Αθήνα, μαζί με το γεγονός ότι είχε ακούσει πως όσοι έφευγαν από τη Σιέρα Λεόνε και πήγαιναν σε άλλες χώρες, όπως στην Αμερική ή την Αγγλία, μπορούσαν να βοηθούν πολύ τις οικογένειές τους στην Αφρική αλλά και να έχουν και οι ίδιοι ωραία σπίτια.

Η αναζήτηση καλύτερης ζωής ή η απόδραση από συνθήκες που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή αποτελούν σε όλες τις συνεντεύξεις κίνητρο για την επιλογή της κινητικότητας. Η Λορέττα, 50 χρονών, ήρθε στην Αθήνα το 1982. Στην αφήγησή της για τις συνθήκες της ζωής της στη Σιέρα Λεόνε και την απόφασή της να μεταναστεύσει, κάνει μια περιγραφή των δύσκολων κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών συνθηκών της χώρας καταγωγής της αλλά και των δυσκολιών που η οικογένειά της αντιμετώπισε, αφού κάποιες φορές δεν είχαν ούτε φαγητό. Έχοντας βρει, στην πατρίδα της, δουλειά σε μια ελληνική εταιρεία με θαλασσινά δημιουργήσε φιλικές σχέσεις με τους Έλληνες που είχαν την επιχείρηση και ήταν εκείνοι που τη βοήθησαν να έρθει στην Ελλάδα με τουριστική βίζα, σε ηλικία 16 ετών. Οι γονείς της δεν έφεραν καμία αντίρρηση στην απόφασή της να φύγει, καθώς έβλεπαν ότι η κατάσταση στη Σιέρα Λεόνε χειροτέρευε και ο εμφύλιος πόλεμος ήταν έτοιμος να ξεσπάσει.

Ο Άλφα, 41 χρονών, έφτασε στην Ελλάδα υπό συνθήκες φυγάδευσης. Δούλευε σε ένα ελληνικό ψαράδικο στο λιμάνι της Freetown όταν μια μέρα, το καλοκαίρι του 1997, έφυγαν ξαφνικά και βιαστικά για τον Πειραιά:

...ήρθε ο πόλεμος στη Freetown κι εγώ ήμουν στη δουλειά και φύγαμε όλοι μαζί. Και παιδιά που δεν δουλεύανε εκεί. Ήμαστε περίπου 15-16 άτομα. Ήταν πολλά ψαράδικα. Άλλα ήτανε από Ιταλία, Ισπανία, έτσι φύγανε. Όποιος μπορούσε να μπει μέσα, ό,τι καράβι, μπήκε μέσα. Αν ήταν ιταλικό κατευθείαν Ιταλία, αν ήταν ισπανικό, Ισπανία. [...] Τότε ήμουν στη δουλειά και ήρθαν εργάτες και μπήκαμε όλοι μέσα, οι εργάτες, ο καπετάνιος λέγανε, «πρέπει να φύγουμε από δω». Από Freetown δεν σταματήσαμε, από Freetown κατευθείαν Πειραιά, δεν σταματήσαμε.

Η αφήγηση του Σαΐκου είναι πιο συναισθηματική και αναστοχαστική. Ο Σαΐκου, 29 ετών, ήρθε στην Ελλάδα το 2010 και μένει σε συγγενείς που είναι εγκατεστημένοι στην Αθήνα από τη δεκαετία του 1990. Έζησε την εμπειρία του εμφυλίου όταν ήταν πολύ μικρός, έχασε τη μητέρα του, αλλά κατάφερε να σπουδάσει και να αναπτύξει κοινωνική και ακτιβιστική δράση. Η περιγραφή του αναδεικνύει πτυχές της κινητικότητάς του η οποία, ενώ στην εμπειρική πραγματικότητα έχει αναχαιτιστεί εξαιτίας του μεταναστευτικού του καθεστώτος σε συνθήκες κρίσης, στο φαντασιακό φαίνεται να λειτουργεί ως μια συνεχώς διεκδικούμενη συνθήκη.

Πρώτα από όλα η θέση μου είναι να προσεύχομαι και να βοηθώ τους ανθρώπους, να βοηθώ τον εαυτό μου να γίνω κάποιος και να βοηθήσω στην ανάπτυξη της χώρας μου και αποφάσισα να φύγω. Υπήρχε ένας άνθρωπος που με στήριζε, ένας καθολικός ιεραπόστολος, που με φρόντιζε μέχρι που τέλειωσα το σχολείο και άρχισα τις σπουδές μου στο Τμήμα «Ειρήνη και Επίλυση Συγκρούσεων». Κατά τη διάρκεια του πολέμου αντιμετώπισα πολλά τραύματα, σοβαρά προβλήματα. Έτσι, ο πνευματικός μου πατέρας, αυτός που με φρόντιζε, με βοήθησε να φύγω ώστε να πετύχω να κάνω αυτά που ήθελα. Πρώτα για την υγεία μου, μετά για τη σωστή μου εκπαίδευση, τρίτον για να σταθώ στα πόδια μου και να κάνω αυτά που ονειρεύομαι αλλά ακόμη κι αν δεν τα καταφέρω όλα αυτά, θα πρέπει να προσπαθήσω να πετύχω κάποια (μτφρ.).

Η χωροθέτηση της μεταναστευτικής κινητικότητας στο πεδίο του φαντασιακού αναδεικνύεται ως συνειδητή μελλοντική συνθήκη και στις περιγραφές των παιδιών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από γονείς με καταγωγή από τη Σιέρα Λεόνε. Η φαντασιακή αυτή χωροθέτηση της κινητικότητας σε ένα βραχυπρόθεσμο ή μεσοπρόθεσμο μέλλον, ακόμη και ως δυνητική στρατηγική που μακροπρόθεσμα θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, ευνοείται και ενισχύεται από τις συνθήκες της πολιτικοοικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα παιδιά-μετανάστες 2ης γενιάς ή εκείνα που ήρθαν μικρά, πήγαν σχολείο και ενηλικιώθηκαν στην Ελλάδα περιγράφουν στις συνεντεύξεις τους την τοποθέτηση της δικής τους κινητικότητας, τόσο ως μελλοντική συνθήκη όσο και ως αποτίμηση του μεταναστευτικού τους στάτους, εντάσσοντάς τη σε έναν «ενδιάμεσο χώρο». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πέτρος, 26 χρονών:

Είμαι ένα παιδί μεταξύ κόσμων γενικά. Εδώ πέρα στην Ελλάδα, εδώ γεννήθηκα, μεγάλωσα, πήγα σχολείο, τελείωσα γυμνάσιο, το λύκειο, τα πάντα. Δεν έχω πρόβλημα να πάω και στο στρατό και που άλλοι παίρνουν Ι 4,3,5 δεν ξέρω κι εγώ, ό,τι να ναι, και πάλι χαρτιά δεν έχω. Δηλαδή, εσύ μπορείς να θεωρείς την Ελλάδα σαν χώρα σου αλλά αν δεν σε θεωρεί η ίδια τότε φτάνεις σε ένα σημείο το οποίο απλά απελπίζεσαι κι εσύ και λες «ντάξει, ό,τι να ναι». [...] Εφόσον τελείωσα τη σχολή, το μόνο που σκέφτομαι πλέον είναι το μεταπτυχιακό. Αλλά για να το κάνω αυτό θα πρέπει να 'χω χρήματα, γι' αυτό και δουλεύω. [Μεταπτυχιακό] πάνω στα οικονομικά. Πάνω στα οικονομικά αλλά σίγουρα όχι εδώ. Οπουδήποτε αλλού...

Οι σπουδές ή η αναζήτηση καλύτερων συνθηκών ζωής και δουλειάς σε κάποια άλλη χώρα (και όχι στην Ελλάδα) αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς για τα παιδιά-μετανάστες 2ης γενιάς. Στο Σύστημα της οικονομικής κρίσης και της έντασης των αντιμεταναστευτικών λόγων και δράσεων, η επιθυμία της κινητικότητας είναι έντονη. Η Μάριαμ, 18 χρονών, που σπουδάζει στο ΤΕΙ Καστοριάς, θεωρεί δεδομένο ότι θα φύγει για κάποια άλλη χώρα. Αν και δεν έχει συγκεκριμενοποιήσει ακόμη τα μελλοντικά της σχέδια, όταν τελειώσει την σχολή στην Καστοριά δεν σκέφτεται να μείνει στην Ελλάδα. Θέλει να πάει στο εξωτερικό επειδή, όπως τονίζει:

...από ό,τι βλέπω τα πράγματα χειροτερεύουνε. Γενικά χειροτερεύουνε εδώ τα πράγματα και βλέπουμε και ήδη οι ντόπιοι φεύγουνε. Άραγε εγώ γιατί να μείνω;

Την ίδια επιθυμία εκφράζει και η Αϊσα, 22 χρονών, που ήρθε στην Ελλάδα το 1999 σε ηλικία περίπου 7 ετών. Η αφήγησή της αναδεικνύει μια πιο συνειδητοποιημένη επιθυμία να φύγει από την Ελλάδα αναζητώντας το όνειρο να σπουδάσει αυτό που πάντα ήθελε και να έχει μια ζωή με περισσότερες και καλύτερες ευκαιρίες:

Γενικά, εγώ βασικά θα θελα να φύγω από δω, να πάω κάπου που υπάρχουν πιο πολλές πιθανότητες να συνεχίσω τις σπουδές μου, αυτό είναι το πιο σημαντικό για μένα, ότι θέλω να συνεχίσω τις σπουδές μου, θέλω να κάνω αυτό που μ' αρέσει να κάνω... γιατί εδώ, και να το κάνεις, δεν έχεις πιθανότητες να πετύχεις εδώ όπως αλλού. Η αλήθεια είναι αυτό. Πάντα το σκεφτόμουνα. Από ό,τι θυμάμαι, από τα 15 μου, ήθελα να φύγω από την Ελλάδα.

Η χωροθέτηση της επιθυμίας για κινητικότητα στο φαντασιακό, είτε ως άμεσος ή μακροπρόθεσμος σχεδιασμός είτε ως λογοθετική στρατηγική στη διαδικασία ανεύρεσης καλύτερων προοπτικών ζωής, αποτελεί πρακτική η οποία αναδύεται στις αφηγήσεις-συνεντεύξεις όλων των ανδρών και γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε. Κατά συνέπεια, το Σύστημα της συγχρονίας της οικονομικής κρίσης και της ενίσχυσης των ρατσιστικών λόγων και δράσεων στην Ελλάδα αναδεικνύει την επιλογή και την –εμπράγματα ή φαντασιακή– πρακτική της κινητικότητας σε βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της

μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε. Οι συνθήκες κρίσης, σε συνδυασμό με τις εντεινόμενες αντιμεταναστευτικές και ρατσιστικές, λογοθετικές και μη πρακτικές, τόσο σε θεσμικό όσο και σε ανεπίσημο επίπεδο, αναδύονται σε πεδίο (επανα)ενεργοποίησης της επιθυμίας ή και της ανάγκης για κινητικότητα. Εναλλάσσοντας την αφήγησή τους μεταξύ των χώρων της μνήμης, της εμπειρίας και της φαντασίας, ξεδιπλώνουν πρακτικές διαχείρισης των συνθηκών ζωής, ανασυστήνοντας και αποτιμώντας κριτικά το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, μέσα από συγκρίσεις και διαφοροποιημένες χωροθετήσεις και διαβαθμίσεις των «λέξεων και των πραγμάτων» που προσδιορίζουν και οριοθετούν την κινητικότητα και την (α)ορατότητα της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης.

Έτσι, για τους μετανάστες και τις μετανάστριες που έφυγαν σε νεαρή ηλικία από τη Σιέρα Λεόνε και ζουν στην Ελλάδα πάνω από 20 χρόνια, η (επανα)ενεργοποίηση της ανάγκης για μεταναστευτική κινητικότητα αποτελεί έναυσμα για αποτίμηση της κατάστασης του παρόντος αλλά και για αναστοχασμό και κινητοποίηση της μνήμης στη συγκριτική αξιολόγηση που κάνουν για τις συνθήκες που βιώνουν.

Η Άνταμα, 40 χρονών, ύστερα από 21 χρόνια στην Ελλάδα, δηλώνει ότι έχει κουραστεί και πως θα ήθελε να επιστρέψει στην πατρίδα της. Μπαίνοντας σε μια αναστοχαστική, αποτιμητική διαδικασία, η κούραση, όπως η ίδια λέει, η κατάσταση στο παρόν και ο τρόπος που τη βιώνει αναδύονται και επεμβαίνουν καθοριστικά στη διαμόρφωση της φαντασίας της αλλά και στα μελλοντικά σχέδια που κάνει για την κινητικότητά της:

Εγώ το future δεν ξέρω. Εγώ θέλω να πάω στο πατρίδα μου να κάνει κάτι. Αυτό θέλω τώρα. Δεν μπορεί, κουράστηκα. Πόσο χρόνο είναι στην Ελλάδα; 20 χρόνια. Ήρθα από δω μικρή. Για πριν, όταν είναι στις δραχμές, είναι καλύτερα ζωή στην Ελλάδα, αγάπη, φαγητό όλα, όλα αυτά. Και τώρα... δεν... δύσκολο.

Ο Ιμπραήμ, που βρίσκεται στην Ελλάδα 29 χρόνια, από το 1984, και έχει 3 παιδιά που έχουν όλα γεννηθεί στην Ελλάδα, είναι κι αυτός έτοιμος να γυρίσει πίσω στην Αφρική. Δηλώνοντας πως έχει πια γεράσει και θα ήθελε να επιστρέψουν με τη γυναίκα του στην Σιέρα Λεόνε, τονίζει ότι τα παιδιά του είναι τώρα αυτά που πρέπει να σκεφτούν το μέλλον τους και να φύγουν από την Ελλάδα. Κάνοντας μια κριτική αποτίμηση του παρελθόντος σε σύγκριση με το παρόν που βιώνει στη χώρα όπου διαμένει για τόσα

χρόνια, δηλώνει ξεκάθαρα ότι θα έπρεπε να είχε επιλέξει να φύγει από την Ελλάδα αρκετά χρόνια πριν:

...τότε αν είχα σκεφτεί καλά, πρέπει να έχω φύγει τότε. Από δω Ελλάδα. Να έχω φύγει πάει σε άλλη χώρα, τότε η ζωή μου θα ήταν... γιατί μερικά παιδιά που έφυγαν τότε από δω, λένε... Οι άλλοι στην Αμερική λένε, «ακόμα εκεί; Ακόμα εκεί;» κι εγώ λέει «τι να κάνω;»

Ωστόσο, την ίδια στιγμή, στρέφεται προς τους συναισθηματικούς οικογενειακούς δεσμούς του για να «αντισταθεί» στην παρελθοντική αυτή αναχαίτιση της κινητικότητάς του και να εξισορροπήσει στο φαντασιακό του την κατάσταση που βιώνει εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Στην περίπτωση αυτή οι οικογενειακές συναισθηματικές σχέσεις λειτουργούν ως «τεχνολογία αντίστασης», τόσο με τον κριτικό αναστοχασμό του παρελθόντος όσο και με την υποκειμενική συγκριτική τοποθέτηση στα βιώματα του παρόντος:

...αλλά εγώ πιστεύω ο Θεός με ήθελε για να μείνεις εδώ. Έτσι πιστεύω. Μερικές άτομα φύγανε εδώ, πάνε αλλού, έχει προβλήματα με τη γυναίκα του, χωρίσανε αυτά αυτά αυτά, ο καθένας. Όλοι κοιτάνε στο facebook, βλέπουν και λένε «Α! ο Αλέξης τελειώνει, η Λεωνή τελειώνει», στείλει συγχαρητήρια, οι άλλοι στην Αγγλία, οι άλλοι στην Αμερική, παντού. «Συγχαρητήρια για την κόρη σου! Συγχαρητήρια για τον Αλέξη», αυτά αυτά αυτά. Τώρα δεν έχω τίποτα αλλά έχω τα χρυσά παιδιά μου.

Πράγματι, για τους μετανάστες και τις μετανάστριες που έχουν παιδιά τα οποία έχουν γεννηθεί και έχουν μεγαλώσει στην Ελλάδα, στις αφηγηματικές τους πρακτικές, συνδέεται και με την κινητικότητά τους και τον τρόπο που την αξιολογούν και τη διαχειρίζονται εντός της πραγματικότητας της οικονομικής κρίσης.

Στις αφηγήσεις για τα παιδιά τους και τις περιορισμένες ή και μηδαμινές δυνατότητες και ευκαιρίες που έχουν στην Ελλάδα ως μετανάστες 2ης γενιάς μαύρου χρώματος αναδεικνύονται οι πρακτικές μέσα από τις οποίες επιλέγουν –ή και αναγκάζονται– να (επανα)ενεργοποιήσουν τη μεταναστευτική τους κινητικότητα. Το ζήτημα της ιθαγένειας σε συνδυασμό με τις συνθήκες κρίσης και την αντιμεταναστευτική δράση ενεργοποιεί τις αφηγηματικές πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε ως τεχνολογίες με τις οποίες μπορούν να φαντάζονται, αλλιώς και εντός άλλων μορφών και πλαισίων, την κινητικότητα – τη δική τους αλλά και των παιδιών τους.

Τα όνειρά μου να μείνω εδώ ήταν να κάνω οικογένεια, να σπουδάσω εδώ, οπότε έκανα αίτηση για ελληνικό διαβατήριο για να μείνω εδώ, να σπουδάσω τα παιδιά

μου, να μεγαλώσουν εδώ και να γίνουν Έλληνες. Να κάνουν τα πράγματα από μόνοι τους ώστε να γίνουν καλύτεροι άνθρωποι στο μέλλον. Αλλά όπως είπα η κρίση με έκανε να αλλάξω την επιθυμία μου, να αλλάξω τα όνειρά μου, να αλλάξω τα σχέδιά μου (Κόλινς, 47 χρονών, στην Ελλάδα από το 1991, μτφρ.)

Οι περισσότεροι/ες από τους μετανάστες και τις μετανάστριες δηλώνουν ότι δεν ήξεραν τίποτα ή γνώριζαν ελάχιστα για την Ελλάδα πριν έρθουν από τη Σιέρα Λεόνε.

Για όσες και όσους διέθεταν συγγενικό και φιλικό δίκτυο στην Ελλάδα, η πληροφόρηση ενίσχυε την παρότρυνση να έρθουν και να συνεχίσουν τις σπουδές τους ή να αναζητήσουν καλύτερες προοπτικές ζωής και δουλειάς. Έτσι, αρκούσε το γεγονός ότι τότε στην Ελλάδα θα μπορούσαν να βρουν δουλειά ή και να σπουδάσουν, με λιγότερο κόστος συγκριτικά με κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα ή με την Αμερική.

...από τότε που ήρθα εδώ, δεν ήτανε πολύς κόσμος. Θα βρει δουλειά εύκολο, σήμερα δουλειά θα τελειώσεις, αύριο θα έχεις δουλειά. Θα βρεις δουλειά εύκολο από τότε που ήρθε εδώ. Ήταν πολύ εύκολο. Δεν ήτανε πολύ κόσμος (Φάτυ, ήρθε στην Ελλάδα το 1992).

Δεν γνώριζα πολλά για την Ελλάδα εκτός από λίγα πράγματα που κάποιοι μας έλεγαν για την Ελλάδα, όπως για παράδειγμα ότι η Ελλάδα ήταν εκείνα τα χρόνια πολύ δυνατή (Φράνσις, 57 ετών, ήρθε στην Ελλάδα το 1991, μτφρ.).

Το μόνο που ήξερα, ιστορία για την Ελλάδα ήτανε αυτό που ήξερα. Αλλά δεν ήξερα πώς ήτανε η κατάσταση εδώ, πώς να σπουδάζεις και τα λοιπά. Δεν ήξερα, καμία ιδέα. Το μόνο που είχα στο νου μου ήτανε για Αμερική ή Αγγλία. Εκεί ξέρουμε. Γιατί είμαστε αποικία από την Αγγλία. Αλλά λόγω οικονομικής κατάστασης, δεν είχα τα λεφτά για να πληρώσω για Πανεπιστήμιο εκεί. Και όταν πήγε αυτός εκεί και μου είπε ότι υπάρχει η ευκαιρία εδώ να μπορέσουμε να σπουδάσουμε στην Ελλάδα. Και δεν θα μου κοστίζει όσο κοστίζει εκεί στην Αγγλία ή Αμερική. Ο φίλος μου είπε ότι εδώ είναι μια καλή χώρα, είναι φιλοξενούμενη και μπορείς να σπουδάζεις άνετα και... η ζωή δεν είναι ακριβά και οι άνθρωποι είναι πολύ φιλικοί και δεν έχει πρόβλημα (Τζον, 54 χρονών, ήρθε στην Ελλάδα το 1986).

Κάποιοι/κάποιες από αυτούς/ές που ήρθαν στην Ελλάδα στα τέλη του 1980 και στις αρχές του 1990 –είτε για σπουδές, τις οποίες δεν ολοκλήρωσαν ή δεν κατάφεραν καν να αρχίσουν, είτε βλέποντας τις δυσκολίες που υπήρχαν με την απόκτηση άδειας παραμονής– δηλώνουν ότι, αν και είχαν σκοπό να επιστρέψουν στη Σιέρα Λεόνε, δεν μπορούσαν να γυρίσουν επειδή είχε ξεσπάσει ο εμφύλιος. Έτσι, σε αρκετές περιπτώσεις η κινητικότητα τους εκείνη την περίοδο ανακόπτεται και περιορίζεται από αντικειμενικές εξωτερικές συνθήκες, είτε αυτές αφορούν τη χώρα καταγωγής είτε τη χώρα υποδοχής.

Η αναχαίτιση αυτή της κινητικότητας διαμορφώνει τις συνθήκες με τις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες ανασυστήνουν, στον παροντικό χρόνο της συνέντευξης-

αφήγησης, πρακτικές που αφορούν τη μετέπειτα διαχείριση του μεταναστευτικού τους καθεστώτος στην Ελλάδα. Το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη δεν είχαν ούτε τη δυνατότητα να επιστρέψουν στη Σιέρα Λεόνε ούτε να ταξιδέψουν και να εγκατασταθούν σε κάποια άλλη ευρωπαϊκή χώρα λειτουργεί προσδιορίζοντας τις πρακτικές αφήγησης που χρησιμοποιούν προκειμένου να τοποθετήσουν την υποκειμενικότητά τους σε σχέση με το μεταναστευτικό τους καθεστώς, τον τρόπο, δηλαδή, που φαντάζονται τους εαυτούς τους ως μεταναστευτικά υποκείμενα. Πράγματι, η περίοδος και οι συνθήκες κατά τις οποίες οι γυναίκες και οι άνδρες από τη Σιέρα Λεόνε αρχίζουν να συνειδητοποιούν και να βιώνουν τις δυσκολίες και τους φραγμούς που οριοθετούν την κινητικότητα αλλά και την επιθυμία τους για κινητικότητα –και υπό τις οποίες αναγκάζονται να αλλάξουν τα σχέδια τους και τη στρατηγική τους, έχοντας πλέον ως επιλογή την παραμονή στην Ελλάδα– αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τον τρόπο με τον οποίο στη συνέχεια, στις αφηγηματικές τους πρακτικές, ανασυστήνουν την υποκειμενικότητά τους ως μετανάστες και μετανάστριες.

Οι περισσότεροι από αυτούς/αυτές που έδωσαν συνέντευξη έφτασαν στην Ελλάδα με βίζα. Η δυνατότητα για μετανάστευση με νομότυπα μέσα, άλλοτε απλή και άλλοτε μέσα από πιο περίπλοκη μετακίνηση, θα αποτελέσει στη συνέχεια –στις αφηγηματικές πρακτικές ανασύστασης της μνήμης στο παρόν– στοιχείο το οποίο εντός του Συστήματος της οικονομικής κρίσης θα προσδιορίσει τους τρόπους παραγωγής και διαφοροποίησης της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας. Οι συνθήκες που δεν επέτρεψαν την επίτευξη των αρχικών σχεδίων και η ανάγκη αλλαγής στρατηγικής για τη ζωή τους οδήγησαν σε δυσκολίες όσον αφορά την παραμονή τους στην Ελλάδα και, κατά συνέπεια, στην υιοθέτηση στρατηγικών που θα τους επέτρεπαν την παράταση της διαμονής τους.

Όπως αφηγείται ο Τζον, όταν κατάλαβε ότι δεν θα μπορούσε να συνεχίσει τις σπουδές του στο ΤΕΙ Πειραιά εξαιτίας των δυσκολιών με την ελληνική γλώσσα, γράφτηκε σε ένα ιδιωτικό πανεπιστήμιο από όπου και πήρε πτυχίο ύστερα από ένα χρόνο. Στο μεσοδιάστημα παρέμεινε εγγεγραμμένος στο δημόσιο ΤΕΙ, για να συνεχίσει να έχει τη φοιτητική βίζα. Μετά, όμως, άρχισαν να έχουν προβλήματα με τα χαρτιά, και εκείνος και η γυναίκα του, κι έτσι το 1990 αποφάσισαν να φύγουν. Πρώτα επέστρεψε η γυναίκα του στη Σιέρα Λεόνε, γιατί είχαν λήξει τα χαρτιά της, ενώ εκείνος θα επέστρεφε

όταν θα έλγχε η δική του βίζα. Αλλά άρχισε ο εμφύλιος και η γυναίκα του επέστρεψε στην Ελλάδα. Από το 1990 μέχρι το 1998, όπότε και πήρε χαρτιά με τη νομομοποίηση των μεταναστών, για να είναι νομότυπος ως προς τη διαμονή του χρειαζόταν να δηλώνει ότι έχει εισόδημα στη χώρα καταγωγής. Έτσι:

είχα μια δουλειά που ήτανε να βοηθήσω τον πρόξενο, είχαμε πρόξενο εδώ, είχαμε πρόξενο, τότε υπήρχε πρόξενος από τη Σιέρα Λεόνε. Και εκεί με την καλοσύνη του ο πρόξενος, και μπορούσαμε και με καλέσανε, τον βοήθησα εκεί στην πρεσβεία, στο γραφείο και αυτή είχε τη δυνατότητα να μου κάνει νόμιμα. Να καταθέσω τα χαρτιά...

Παρόμοια ο Ντέιβιντ, ο οποίος επίσης δεν κατάφερε να συνεχίσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο Πειραιά εξαιτίας δυσκολιών με την ελληνική γλώσσα, πήρε πτυχίο από κάποιο ιδιωτικό κολέγιο. Παρόλο που ήθελε να επιστρέψει Σιέρα Λεόνε, δεν μπόρεσε επειδή είχε ξεκινήσει ο εμφύλιος. Έτσι, χρειάστηκε να παρατείνει τη διαμονή του στην Ελλάδα και δούλεψε εργάτης σε εργοστάσιο ανακύκλωσης, μια δουλειά που δεν είχε καμία σχέση με το αντικείμενο των σπουδών του.

Από την άλλη, η Φάτυ, όταν συνειδητοποίησε ότι δεν θα μπορούσε να πάει σχολείο στην Ελλάδα και ότι έπρεπε να εργαστεί για να βοηθάει τους γονείς της στη Σιέρα Λεόνε, δούλεψε για οκτώ χρόνια σε σπίτια φροντίζοντας ηλικιωμένους, όταν κάποιος φίλος της της πρότεινε να σκεφτεί την περίπτωση να ανοίξει αφρικανικό κομμωτήριο. Έτσι και έγινε. Η Φάτυ άνοιξε το κομμωτήριό της στην Κυψέλη, το οποίο και διατηρεί ακόμη.

Η Ελλάδα, πλέον ως χώρα διαμονής των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών, τοποθετείται από τις συνεντεύξεις τους σε ποικίλες κλίμακες διαβάθμισης και γεωμετρίες εξουσίας – τόσο στον τρόπο με τον οποίο, στις αφηγηματικές τους πρακτικές και στην εναλλαγή μεταξύ μνήμης, εμπειρίας και φαντασίας, αποτιμούν την κινητικότητα τους όσο και στο συγχρονικό πολιτικοοικονομικό πλαίσιο αξιολογικής τοποθέτησης της Ελλάδας σε διαβαθμισμένα επίπεδα μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών και την επίσημη μεταναστευτική πολιτική. Έτσι, στο παρόν της οικονομικής κρίσης και της ανόδου και έντασης των αντιμεταναστευτικών λόγων και δράσεων, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε χωροθετούν διαβαθμισμένα, στη μνήμη, την εμπειρία και τη φαντασία, την Ελλάδα και το βίωμά τους σε αυτήν, όπως επίσης τις δυνατότητες

και τους περιορισμούς της κινητικότητάς τους ως μεταναστευτικά υποκείμενα σε ένα διεθνικό περιβάλλον.

Ο χαρακτήρας της διεθνικότητας που διαμορφώνεται ως προς την κινητικότητά τους δεν διαφαίνεται τόσο από τις πραγματικές ή και πραγματοποιημένες μετακινήσεις τους όσο, και περισσότερο, από την κατασκευή στη φαντασία τους χωρικών κλιμάκων τέτοιων που επιτρέπουν την υποκειμενική διαχείριση των δυνατοτήτων ή των φραγμών της κινητικότητάς τους. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, στη βιωμένη πραγματικότητα του Συστήματος της κρίσης, η πλειοψηφία των ανδρών και γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε σχεδιάζουν, σκέφτονται, έχουν ήδη δρομολογήσει να φύγουν από την Ελλάδα για κάποια άλλη χώρα ή να επιστρέψουν στη Σιέρα Λεόνε. Η δυνητικότητα ή η βεβαιότητα στη φαντασία τους για τη μετακίνηση αυτή προέρχεται από τον συνδυασμό των συνθηκών της οικονομικής κρίσης και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής με το γεγονός ότι κάποιοι έχουν εξασφαλίσει τις συνθήκες ώστε να επιστρέψουν στη Σιέρα Λεόνε ή να εγκατασταθούν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Σημαντικό ρόλο στη δυνητικότητα αυτή και τη φαντασία της (επανα)ενεργοποίησης της κινητικότητάς τους κατέχει το συγγενικό, φιλικό ή κοινωνικό δίκτυο που υπάρχει σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες και το οποίο ευνοεί την πληροφόρηση για μια συγκριτική τοποθέτηση της Ελλάδας σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες άλλων ευρωπαϊκών χωρών:

...εμένα μ' αρέσει έξω. Μπαρτσελόνα, Ισπανία, Ιταλία, έχω συγγενείς εκεί. Με τον πόλεμο φύγανε. 2 εκατομμύρια. Έξω. Ιταλία, Ισπανία, πιο πολλοί Αγγλία. Αμερική, η θεία μου είναι στην Αμερική, είναι Βιρτζίνια, η άλλη είναι στην Ισπανία, Ιταλία, Γερμανία, Ολλανδία. Δεν θα πάω σε ξενοδοχείο, σπίτι. (Άλφα, 16 χρόνια στην Ελλάδα).

Η Κάντυ, η οποία βρίσκεται στην Ελλάδα 22 χρόνια, διαθέτει ένα διευρυμένο φιλικό δίκτυο στην Αγγλία, όπου και ταξιδεύει συχνά. Μαζί με κάποιες ομοεθνείς της έχουν ιδρύσει μία οργάνωση η οποία συνδράμει οικονομικά ένα σχολείο στη Σιέρα Λεόνε. Στην Αγγλία βρίσκεται και η αδελφή της. Οι κοινωνικοί και συγγενικοί-συναισθηματικοί αυτοί δεσμοί της επιτρέπουν να φαντάζεται και να σχεδιάζει σε βραχυπρόθεσμη προοπτική τη μετακίνησή της εκεί. Καθοριστικό ρόλο σε μια τέτοια απόφαση και στην υλοποίησή της παίζει η συγκριτική αντιπαράθεση της Ελλάδας σε σχέση με την Αγγλία σε ζητήματα που σχετίζονται με τη μεταναστευτική πολιτική και τα

χαρτιά, αλλά και η αυξανόμενη ένταση των ρατσιστικών λόγων και δράσεων στην Ελλάδα:

Έχω την αδελφή μου, ναι. Έχω φίλους, έχω ανθρώπους εκεί. Εγώ ειλικρινά δεν με πειράζει το οικονομικό, όχι ότι έχω, δεν έχω, αλλά μπορώ να κάνω οικονομία. Εκεί που έπαιρνα δύο ρουχαλάκια να πάρω ένα, εκεί που έτρωγα μπιριζόλα να τρώω μακαρόνι με σάλτσα. Η οικονομική κρίση δεν με πείραξε στην Ελλάδα. Αυτό που με έχει πειράξει τώρα στην Ελλάδα είναι το ρατσισμό. Γι' αυτό ο λόγος τώρα θα σηκωθώ να φύγω. [...] Ένιωθα μέχρι πέρσι ότι ανήκω στην Ελλάδα γιατί αν ήταν θα είχαμε πάει στην Αγγλία χρόνια πριν, που μας είχε πει η αδελφή μου να πάμε. Γιατί αυτοί που ήταν εδώ και είχαν πάει στην Αγγλία τότε όλοι έχουν διαβατήριο και τα παιδιά τους. Εμείς είμαστε με άδεια παραμονής.

Οι τεχνολογίες μέσα από τις οποίες οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε (επανα)διαπραγματεύονται το αίσθημα του ανήκειν σε συνδυασμό με τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες το αίσθημα αυτό συνδέεται με τις δυνατότητες ή τους περιορισμούς της κινητικότητάς τους ως μεταναστευτικών υποκειμένων αναδεικνύουν τις ιεραρχικές και διαφοροποιητικές χωροθετήσεις που οι ίδιοι/ες διαμορφώνουν πάνω στις αφηγηματικές τους πρακτικές – τόσο ως προς τις χώρες στις οποίες εμπειρικά ή φαντασιακά έχουν τοποθετήσει τη μετακίνηση και το βίωμά τους, όσο και ως προς τις δικές τους υποκειμενικότητες όταν εμπλέκονται στο δίκτυο των σχέσεων εξουσίας μεταξύ των χωρών και του πολιτικοπολιτισμικού και κοινωνικοοικονομικού τους γίνεσθαι.

Στο πλαίσιο αυτό, η χωροθέτηση της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης εντοπίζεται και στη διαβαθμισμένη τοποθέτηση των χωρών, ευρωπαϊκών και μη, ανάλογα με τον «βαθμό» τού ανήκειν και της κινητικότητας που οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος κρίνουν ότι οι χώρες αυτές επιτρέπουν, θεσμικά αλλά και ως προς την καθημερινότητα. Έτσι, στις συνεντεύξεις-αφηγήσεις διαφαίνεται ενός τύπου «συνοριοποίηση» της Ευρώπης και της ευρωπαϊκότητας σε συμβολικό, φαντασιακό επίπεδο όσον αφορά το αίσθημα του ανήκειν των μεταναστευτικών υποκειμένων και της κινητικότητάς τους. Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι στη «συνοριοποίηση» αυτή εμπλέκονται εικονοποιίες για την Αφρική και την Ευρώπη, οι οποίες πολλές φορές διαταράσσουν τις παραδοσιακές και κανονικοποιητικές ιεραρχήσεις μεταξύ «Πρώτου» και «Τρίτου Κόσμου».

Χαρακτηριστικά είναι αυτά που περιγράφει ο Φράνσις, ο οποίος βρίσκεται στην Ελλάδα 20 χρόνια, και έχει μάθει ότι ο γιος του κρατείται στα σύνορα στο Κιλκίς:

Δεν ήξερα ότι σχεδίαζε να έρθει εδώ, δεν μου το είχε πει. Γιατί αν μου το είχε πει θα του έλεγα να μην έρθει. Γιατί ξέρω τι συμβαίνει αυτή τη στιγμή στην Ευρώπη. Η Αφρική αυτή τη στιγμή «ανοίγεται» προς τα έξω. Πολλοί ευρωπαίοι πάνε στην Αφρική να κάνουν επιχειρήσεις. Και αν φύγεις από την Αφρική για να έρθεις στην Ελλάδα είναι πολύ δύσκολο να βρεις δουλειά. Ακόμη κι αν έχεις τελειώσει διοίκηση επιχειρήσεων εδώ δεν θα σε κοιτάζουν. Στην Αφρική, αν είσαι ξένος φοιτητής και τελειώσεις, θα έχεις την ευκαιρία να απορροφηθείς, ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις. Αλλά όχι στην Ευρώπη. Αν έρθεις εδώ θα είσαι εργάτης για 25 ευρώ (μτφρ.).

Για την Ισάτου, που βρίσκεται στην Ελλάδα 11 χρόνια, οι χώρες για τις οποίες, στο φαντασιακό της, θα (επανα)ενεργοποιούνταν η κινητικότητα της είναι η Σουηδία ή ο Καναδάς, καθώς όπως τονίζει:

Αλλά αυτά τα δύο μου αρέσει. Δεν μου αρέσει να βλέπω πάρα πολλά μαύροι ... θέλω να είμαι ανάμεσα άσπρο.

Η εξήγησή της γι' αυτού του είδους την αιτιολόγηση έρχεται μέσα από μια επιχειρηματολογία που εμπλέκει την επιθυμία για σπουδές, τις συνθήκες που δεν επέτρεψαν την πραγματοποίηση του ονείρου να σπουδάσει αυτό που πάντα ήθελε, με την πολιτισμική διάσταση που η ίδια δίνει στη συνεχή συναναστροφή με ανθρώπους της ίδιας εθνικότητας ή του ίδιου χρώματος:

Επειδή πιστεύω πάρα πολύ στη παιδεία, εμείς αφρικάνα άμα είσαι ανάμεσα εμάς, δεν θα μπορείς να κάνεις τίποτα. Θα πας πάρτι, κλάμπινγκ, μπλα μπλα. Δεν θα έχεις τίποτα. Άμα θα έχεις με παιδιά, με άσπρο, πάει σχολείο, θα έχεις αυτό το άγχος να κάνεις κάτι «Α! πάει σχολείο», θα χεις πάνω σου το άγχος να κάνεις αυτό. Δηλαδή αυτό νιώθω. Μπορώ να είμαι ντάξει, μετά ό,τι θέλω να κάνω να το κάνω, να πάω πάλι που είναι τα δικά μου, να βρω αλλά, επειδή θέλω τόσο πολύ να κάνω, θέλω να είμαι ανάμεσα που είναι πολλές ξένοι, άσπρο... να πάω αυτό να τελειώσει, να έχω το κεφάλι μου εκεί. Να μην σκεφτώ δηλαδή να πάω πάρτι και τέτοια πράγματα, να έχω μόνο αυτό να τελειώσει. Μετά θα κάνω ό,τι θέλω. Αυτά.

Στις αφηγηματικές τους πρακτικές διαμορφώνεται ένας φαντασιακός «ενδιάμεσος» χώρος πάνω στον οποίο η χωροθέτηση της κινητικότητας των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε εν-τοπίζεται εκεί όπου συνυπάρχουν και διαπλέκονται η υποκειμενική διάσταση της (επανα)ενεργοποίησης και εκ νέου χάραξης μεταναστευτικών διαδρομών με τις «εξωτερικές» συνθήκες του Συστήματος της οικονομικής κρίσης που έχουν συντελέσει στην ακύρωση ή την αλλαγή των αρχικών σχεδίων. Σε αφηγήσεις όπως αυτές του Φράνσις και της Ισάτου, διαφαίνεται η

αμφίδρομη φύση της σχέσης μεταξύ κινητικότητας και υποκειμενικότητας.⁴⁰⁰ Όπως αναδεικνύεται στις παραπάνω περιπτώσεις, οι μετανάστες και οι μετανάστριες εμπλέκουν στις αφηγήσεις τους για την εμπειρία και τη φαντασία της κινητικότητάς τους στοιχεία και παράγοντες που αφορούν το είδος των σχέσεων που ήδη έχουν ή που δημιουργούν, τον χαρακτήρα τους και την ψυχολογική τους κατάσταση, τις συναισθηματικές τους σχέσεις, την πορεία ζωής μέχρι τώρα. Όπως παρατηρεί η Λαλιώτου,⁴⁰¹ η αποκλειστική έμφαση στις επιδράσεις της κινητικότητας στο υποκείμενο αποτελεί μονόπλευρη αντίληψη της σχέσης μεταξύ κινητικότητας και υποκειμενικότητας, καθώς υπάρχει επίσης η πιθανότητα συγκεκριμένες μορφές υποκειμενικότητας να δίνουν τη δυνατότητα να εμφανιστούν νέες πρακτικές κινητικότητας.

Πράγματι, σε όλες τις συνεντεύξεις και μέσα από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύεται ο ρευστός χαρακτήρας της αμφίδρομης σχέσης κινητικότητας και υποκειμενικότητας, καθώς παράγονται «ενδιάμεσοι» χώροι (επανα)ενεργοποίησης της κινητικότητας, οι οποίοι συστήνονται μέσα από τις διαδικασίες επαναθεώρησης και επαναδιαπραγμάτευσης των υποκειμενικών και «εξωτερικών» συνθηκών που ευνοούν ή εμποδίζουν τις διάφορες μορφές κινητικότητας των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος. Πάνω στις αφηγηματικές πρακτικές, ως τεχνολογίες χώρου, αναδεικνύεται η ρευστότητα των διαδικασιών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης, έτσι όπως αυτές ενεργοποιούνται μεταξύ των χώρων της μνήμης, της εμπειρίας και της φαντασίας. Η ανασύσταση στη μνήμη της μεταναστευτικής διαδρομής, οι εμπειρικές διαστάσεις του μεταναστευτικού βιώματος αλλά και η παραγωγή στο φαντασιακό νέων μορφών κινητικότητας και μεταναστεύσεων διαμορφώνουν «ενδιάμεσους» χώρους στους οποίους τα μεταναστευτικά υποκείμενα διαχειρίζονται τις συνθήκες (α)ορατότητάς τους μέσα από πολύπλοκες και πολλαπλές συσχετίσεις της κινητικότητάς τους με τις υποκειμενικές και τις «εξωτερικές» κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες.

⁴⁰⁰ Βλ. I. Laliotou, «‘I want to see the world’: Mobility and Subjectivity in the European Context», στο L. Passerini – D. Lyon – E. Capussotti – I. Laliotou (επιμ.), *Women Migrants from East to West. Gender, Mobility and Belonging in the Contemporary Europe*, ό.π., σ. 45-67.

⁴⁰¹ Στο ίδιο, σ. 49-50.

Στους «ενδιάμεσους» αυτούς χώρους, τα επίπεδα στα οποία διαπλέκονται και αλληλοτέμνονται οι υποκειμενικές με τις εξωτερικές συνθήκες που διαμορφώνουν τη σχέση κινητικότητας-υποκειμενικότητας είναι πολλαπλά.

Έτσι, στην ανασύσταση της μνήμης ως προς τις διαδρομές και τα σχέδια της μετανάστευσης, τις προσδοκίες και τις προοπτικές στη χώρα εγκατάστασης, ως προς τις εμπειρίες και τα βιώματα ως μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος και τη συγκριτική τοποθέτησή τους απέναντι στο παρελθόν και το παρόν στη χώρα διαμονής αλλά και στην κατασκευή της φαντασίας για την (επανα)ενεργοποίηση της κινητικότητας και την παραγωγή νέων μορφών υποκειμενικότητας, τα επίπεδα όπου αναδεικνύονται οι αλληλοτομές των συνθηκών στη σχέση υποκειμενικότητας-κινητικότητας είναι ποικίλα. Κυμαίνονται από την τοποθέτηση των μεταναστών/στριών απέναντι στις προσωπικές, υποκειμενικές και συναισθηματικές συνθήκες που διαφοροποιημένα χωροθέτησαν και χωροθετούν τη μετακίνησή τους μέχρι τις διαβαθμισμένες τοποθετήσεις των χωρών ανάλογα με το επίπεδο ευρωπαϊκότητας που τους αποδίδεται, το οποίο και σχετίζεται με τη μεταναστευτική πολιτική και τις δυνατότητες του ανήκειν που εξασφαλίζουν σε μετανάστες μαύρου χρώματος.

Το τελευταίο αποδεικνύεται ένας σημαντικός «ενδιάμεσος» χώρος στον οποίο τα μεταναστευτικά υποκείμενα χωροθετούν τη σχέση κινητικότητας-υποκειμενικότητας, καθώς διαμορφώνεται ως ένας χώρος όπου, μνημονικά, εμπειρικά και φαντασιακά, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος διαχειρίζονται την (α)ορατότητά τους. Κεντρικό παράγοντα στην παραγωγή του «ενδιάμεσου» αυτού χώρου αποτελεί η περίοδος και το Σύστημα της οικονομικής κρίσης και έντασης των αντιμεταναστευτικών και ρατσιστικών λόγων και δράσεων.

Και πολλά άτομα που έχουν μείνει εδώ για χρόνια, δηλαδή 10 χρόνια, 20, φεύγουν τώρα, γυρνάνε πίσω. Φεύγουνε γιατί δεν έχουνε χαρτιά, γιατί δεν βλέπουνε τίποτα γι' αυτούς, δεν έχουν μέλλον εδώ, για τα παιδιά τους. Υποφέρουν και τα παιδιά που έχουν γεννηθεί εδώ (Σοφία, 21 χρόνια στην Ελλάδα).

Πράγματι, η επιθυμία αλλά και η δυνατότητα ή όχι για κινητικότητα, σε συνδυασμό με τις ευνοϊκές συνθήκες ή τα διάφορα εμπόδια, αναδεικνύονται σε βασικές αφηγηματικές πρακτικές για την παραγωγή νέων μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Στις συνθήκες της οικονομικής κρίσης και της ενίσχυσης του ρατσιστικού-αντιμεταναστευτικού λόγου, η εναλλαγή μεταξύ ορατότητας και

αορατότητας, κινητικότητας και ακινησίας αποτελεί κεντρική συνιστώσα των διαδικασιών μέσω των οποίων οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε φαντάζονται τους εαυτούς τους, αλλού και αλλιώς, ως μεταναστευτικά υποκείμενα.

...κουράστηκα. Δεν θέλω να πάω σε καμία ευρωπαϊκή χώρα, θέλω να πάω στην πατρίδα μου. Να ηρεμήσω. Εκτός κι αν κάτι με πείσει να αλλάξω γνώμη. Αλλά τώρα η απόφαση είναι να πάω πίσω (Κόλινς, 22 χρόνια στην Ελλάδα, μτφρ.).

Εδώ έχουν πολλά παιδιά που έχουν έρθει και δουλεύουνε αλλά για να δώσουν άδεια είναι δύσκολο. Όταν σου λέω δύσκολο, πολύ δύσκολο. Τώρα πάρα πολλά παιδιά έχουν φύγει. Άλλα πάνε πίσω, άλλα πάνε σε άλλη χώρα. Αν πας τώρα Γαλλία και είσαι γυναίκα έγκυος, εκεί παίρνεις λεφτά εσύ και παίρνει και το παιδί που είναι μέσα στο στομάχι σου (Σάμπα, 27 χρόνια στην Ελλάδα, μτφρ.).

Η ανάγκη για (επανα)ενεργοποίηση της κινητικότητας σε συνθήκες κρίσης, είτε ως επιστροφή στη χώρα καταγωγής είτε ως μετακίνηση και μετεγκατάσταση σε άλλη χώρα της Ευρώπης ή άλλη ήπειρο, παράγει νέες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες και νέες μεταναστευτικές πρακτικές. Οι μετανάστριες και οι μετανάστες μαύρου χρώματος, μέσα από τις αφηγηματικές τους πρακτικές κατά την περίοδο της κρίσης, αναδεικνύουν μορφές της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας οι οποίες χωροθετούνται σε περιβάλλοντα όπου η κινητικότητα, ως μνήμη, εμπειρία και φαντασία, ανοίγει πεδία δυνατοτήτων ώστε να αναπτύξουν λόγους και πρακτικές διεκδίκησης, επαναδιαπραγμάτευσης και εναλλακτικών θεωρήσεων του ανήκειν. Έτσι, στις συνεντεύξεις τους, η (επανα)ενεργοποίηση της επιθυμίας ή της ανάγκης για κινητικότητα στις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί από το Σύστημα της κρίσης διαμορφώνει πεδία στα οποία αναδύονται μεταναστευτικές υποκειμενικότητες που διαχειρίζονται την (α)ορατότητά τους χωροθετώντας τη σε αφηγηματικές πρακτικές κατασκευής αναπαραστάσεων για την Ευρώπη. Οι αναπαραστάσεις αυτές συγκροτούνται από τους τρόπους με τους οποίους ανακαλούν στη μνήμη τη μεταναστευτική τους κίνηση, από τα βιώματα της (α)κινητικότητας και (α)ορατότητάς τους καθώς και από τη φαντασία για νέες μορφές κινητικότητας και ορατότητας είτε σε άλλες χώρες είτε στη χώρα καταγωγής.

...πλέον επειδή βλέπουν και την κατάσταση στην Ευρώπη, θεωρούν ότι πλέον η Ευρώπη έχει το πρόβλημα. Δηλαδή ότι αρχίζει και πέφτει η Ευρώπη. Γιατί βλέπουν και από άλλους ότι δουλεύουν δουλεύουν και δεν πληρώνονται... δεν το ένα δεν το άλλο, ε και θεωρούν ότι πλέον είναι η εποχή που η Αφρική ανεβαίνει (Πέτρος, γεννήθηκε στην Ελλάδα).

...εγώ θα κάτσω λίγο μέχρι τον Νοέμβριο, θα δουλεύω μέχρι τον Νοέμβριο, σταματάω και μετά φεύγω. Θα πάω 2-3 μήνες στην πατρίδα μου και μετά θα σκεφτώ. Ή Αγγλία ή Γαλλία, δεν ξέρω ακόμα. Όχι ότι θα πάω να κάτσω στην Αφρική. Θα πάω να σκεφτώ [...] Από την αρχή! Στα 40 μου! Πάω να αρχίσω. Πουλήσω τα πράγματα μου, πάω Αφρική, πρέπει να αρχίσω από το μηδέν. Συγγενείς είπε τι κάνετε εκεί; Ελάτε εδώ, αυτά που βλέπουν τηλεόραση. Θα βοηθήσουμε να σταθείτε στα πόδια σας (Κάντυ, 22 χρόνια στην Ελλάδα).

Στις συνθήκες του Συστήματος της κρίσης και στις υποκειμενικές διαστάσεις των χωροθετήσεων, η κινητικότητα των υποκειμένων της έρευνας, έτσι όπως την ανασυστήνουν, την περιγράφουν και τη φαντασιώνονται στις αφηγήσεις- συνεντεύξεις τους, αποκαλύπτει την ποικιλία και την πολλαπλότητα των μεταναστευτικών διαδρομών, ρευστοποιεί τις παραδοσιακές κοινωνικοχωρικές οριοθετήσεις της μετανάστευσης και ανοίγει δυνατότητες για εναλλακτικές μορφές μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και ορατότητας στον χώρο της πόλης.

4.2 Κατοίκηση, μετακίνηση, γειτονιά και μεταναστευτική υποκειμενοποίηση

Οι τόποι κατοίκησης, η καθημερινή μετακίνηση στην πόλη, η επιλογή της γειτονιάς που θα διαμείνουν, αλλά και θα προτιμήσουν ή θα αποφύγουν προκειμένου να χωροθετήσουν την παρουσία και το βίωμά τους, αποτελούν χωρικές όπου παράγονται και εναλλάσσονται οι διαδικασίες (α)ορατότητας και (α)κινητικότητας των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος και όπου προκύπτουν, εντέλει, οι εναλλακτικές μορφές της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας. Μέσα από τις διαδικασίες αυτές αναδεικνύονται οι πρακτικές με τις οποίες διαχειρίζονται τις πραγματικές, τις συμβολικές αλλά και τις φαντασιακές συνοριοποιήσεις στην καθημερινότητά τους στην πόλη, καθώς και οι τεχνολογίες εαυτού, εξουσίας και αντίστασης ως πρακτικές επαναδιαπραγμάτευσης, μετακίνησης, διάσχισης και ρευστοποίησης των «συνόρων» αυτών. Η εγκατάσταση στις γειτονιές του κέντρου της Αθήνας, η περιοχή και το είδος κατοικίας και κατοίκησης, οι καθημερινές διαδρομές και η μετακίνηση στην πόλη, οι χώροι και τα αστικά τοπία ελεύθερου χρόνου, όπως και η συνολική και συγκριτική στάση και τοποθέτηση, τόσο απέναντι στη γειτονιά τους όσο και στις υπόλοιπες περιοχές του μητροπολιτικού κέντρου της Αθήνας, αναδεικνύονται σε πεδία όπου οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος παράγουν και αναπτύσσουν τρόπους διαχείρισης των καθημερινών συνοριοποιήσεων που συναντούν,

τρόπους διαπραγμάτευσης της (α)κινητικότητας και (α)ορατότητάς τους στην πόλη και ανάδυσης των πολλαπλών μορφών υποκειμενοποίησής τους.

Στις συνεντεύξεις-αφηγήσεις τους, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επαναδιαπραγματεύονται, μέσα από ποικίλες πρακτικές, τις «συνοριοποιήσεις» που συναντούν στην καθημερινότητά τους στην πόλη. Στην κοινωνικοϊστορική στιγμή του Συστήματος της οικονομικής κρίσης και της ενίσχυσης της αντιμεταναστευτικής, ακροδεξιάς και ρατσιστικής δράσης, οι συνοριοποιήσεις αυτές έχουν ενταθεί.

Ο χώρος της πόλης και η αστική καθημερινότητα αποτελούν πεδία ανάδυσης και ανταγωνισμού πολλαπλών άτυπων καθημερινών πρακτικών και στρατηγικών «από τα κάτω», οι οποίες, τη στιγμή της κρίσης, (ανα)παράγουν δίπολα φυλετικοποίησης, όπως «εντός-εκτός», «ντόπιος-ξένος», που κανονικοποιούν τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα τοποθετούνται στον χώρο της πόλης και φυσικοποιούν τις ιεραρχικές και διαβαθμισμένες θέσεις τους ως προς τα δικαιώματα στην αστική καθημερινότητα.

Η αστική καθημερινότητα των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε τοποθετείται στο κέντρο της πόλης της Αθήνας και σε περιοχές γύρω από αυτό. Τόσο όσον αφορά την επιλογή της περιοχής διαμονής όσο και τις παραμέτρους του καθημερινού βιώματος στην πόλη (μετακινήσεις, καθημερινές διαδρομές, ελεύθερος χρόνος, συγγενικό και φιλικό δίκτυο), το αστικό κέντρο και οι περιοχές που το περικλείουν αποτελούν τις χωρικότητες όπου καθημερινά διαπραγματεύονται την (α)ορατότητά τους και τις διαδικασίες της υποκειμενοποίησής τους ως μετανάστες-στρίες μαύρου χρώματος. Περιοχές όπως η Κυψέλη, τα Εξάρχεια, τα Πατήσια, η Αχαρνών, η πλατεία Αμερικής, το Κουκάκι αποτελούν, ή έχουν αποτελέσει έστω και για μικρό χρονικό διάστημα, τη γειτονιά όπου διαμένουν, μετακινούνται, δημιουργούν διαπροσωπικές και συναισθηματικές σχέσεις, εργάζονται, περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους, βιώνουν και διαχειρίζονται την καθημερινότητά τους.

Για την πλειοψηφία των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, η πρώτη περιοχή εγκατάστασης και διαμονής καθορίζεται από τις συνθήκες της απόφασης να έρθουν στην Ελλάδα. Το συγγενικό και φιλικό δίκτυο –το οποίο ήταν ήδη εγκατεστημένο στην Αθήνα και στις περιοχές του κέντρου ή γύρω από αυτό– αποτελεί το βασικότερο κριτήριο που καθορίζει την περιοχή διαμονής. Έτσι, οι περισσότεροι/ες από τους άνδρες και τις γυναίκες αναφέρουν στις συνεντεύξεις τους ότι στην αρχή, όταν

έφτασαν στην Αθήνα, έμειναν στο διαμέρισμα κάποιου συγγενή ή συγκατοίκησαν με φίλους ομοεθνείς και συσπουδαστές:

Έμεινες σε Δροσοπούλου. Μαζί με αδελφή μου που έφερε εμένα από εδώ. Μαζί. Έμενες μαζί στο ίδιο σπίτι. Ήτανε μικρό. Μένεις από τότε το '92 που ήρθες, μένεις με αδελφή μου και άντρα της. Δύο δωμάτια, 5 άτομα. Μικρό ήτανε (Φάτυ).

Πριν που ήρθα στην Ελλάδα, μένει κοντά στη Άγιο Νικολάου. Εκεί μένεις, μένεις μαζί ανιψιός μου και γυναίκα του, μαζί και μετά φύγαμε από κει και πήγαμε πάνω στην πλατεία Κολιάτσου. Και μετά φύγαμε από κει και πήγαμε Αττική (Ανταμα).

Και όταν ήμουν εδώ στην Αθήνα, απευθείας έμενα κάποια περιοχή, Σεπόλια. Εκεί έμενε μαζί με κάτι άλλα παιδιά που πάνε σχολείο (Ιμπραήμ).

Την πρώτη μέρα που ήρθα Ελλάδα ήταν δύσκολη γιατί από το αεροδρόμιο ήρθα στο Σύνταγμα αλλά με κάποια ερωτήσεις που ρωτάω κόσμος ό,τι μαύρο παιδί βλέπεις, πρέπει να ρωτήσεις άμα είναι από Σιέρα Λεόνε, και μου είχαν δώσει κάποια τηλέφωνα κι έτσι βρήκα ένα που με βοήθησε και έμεινα μαζί του για 2-3 μήνες και ντάξει τότε δεν είχα πληρώσει τίποτα γιατί δεν μου είχε ζητήσει λεφτά και τότε αυτή η οικογένεια τώρα τη θεωρώ δική μου οικογένεια. Γιατί με έχει βοηθήσει. Δεν είναι βιολογικό αδελφό μου αλλά επειδή με βοήθησε έτσι τον νιώθω. Μένουμε στην Αχαρνών (Τζίμι).

Για όσες/ους ήρθαν από τη Σιέρα Λεόνε χωρίς να έχουν κάποιο φίλο ή συγγενή στην Ελλάδα, ο πρώτος χώρος διαμονής μπορεί να ήταν εκτός του κέντρου της Αθήνας. Στη συνέχεια κι αυτοί/ές βρήκαν διαμερίσματα από γνωστούς σε περιοχές όπως Κυψέλη, Εξάρχεια και Κουκάκι. Στις περιπτώσεις αυτές ενεργοποιείται το δίκτυο των ομοεθνών και της κοινότητάς τους στην Αθήνα, ενώ σε μερικές περιπτώσεις υπάρχει η μεσολάβηση Ελλήνων/ίδων, στα σπίτια των οποίων μπορεί να δουλεύουν.

Για παράδειγμα, ο Άλφα έμεινε για ένα μήνα μέσα στο ελληνικό ψαράδικο με το οποίο ήρθε στον Πειραιά και στη συνέχεια, μέσω γνωστών, συγκατοίκησε με ομοεθνείς του στα Εξάρχεια:

Πειραιά είμαι μέσα εκεί στο καράβι για ένα μήνα και μετά από ένα μήνα βρήκα ένα φίλο και μου λέει «φίλε εσύ από πού είσαι», λέω «Σιέρα Λεόνε» και μου λέει «κοίταξε, υπάρχουν κάτι παιδιά που μένουν Αθήνα, από το ίδιο χώρα, μια μέρα θα σε πάρω εκεί να το δεις, μπορεί να σε βοηθήσει». Και ευτυχώς βρήκαμε ένα παιδί που λέει «πόσους μήνες είσαι εδώ τώρα», εγώ λέω «ένα μήνα», «που κοιμάται όλο αυτό το μήνα;», «μέσα στο καράβι, αλλά το καράβι είναι εδώ, ούτε λεφτά ούτε τίποτα, ένα ρούχο, όπως ήμουν από Φρήταουν μέχρι εδώ. Φτάσαμε εδώ '97 καλοκαίρι». Και λέει «ντάξει, πάμε Πειραιά, να σου αγοράσω ρούχα, παπούτσια... και λέει ντάξει, τώρα θα κάτσεις σπίτι μου να σε βοηθήσω μέχρι όσο μπορώ». Ήταν εδώ Πλαπούτα στα Εξάρχεια και έμενε μαζί με ένα άλλο παιδί, και έμεινα εκεί περίπου 10-12 χρόνια.

Από την άλλη, στην αναζήτηση νέου διαμερίσματος, την Άνταμα βοηθούσαν είτε Έλληνες στους οποίους δούλευε, οι οποίοι και αναλάμβαναν να τηλεφωνήσουν στους ιδιοκτήτες, είτε φίλοι της από τη Σιέρα Λεόνε ή άλλη αφρικανική χώρα, που όταν έφευγαν από κάποιο σπίτι τη σύστηναν στον ιδιοκτήτη και μετακόμιζε εκεί.

Πράγματι, σε αρκετές περιπτώσεις, οι φιλικές και διαπροσωπικές σχέσεις που διαμορφώνονται με Έλληνες και Ελληνίδες αποτελεί συνθήκη διαμεσολάβησης για την ευκολότερη εύρεση κατοικίας. Τέτοιου είδους σχέσεις εμπιστοσύνης, οι οποίες είτε εκφράζονται ως διαμεσολάβηση με τους ιδιοκτήτες είτε έχουν διαμορφωθεί από τη μακρόχρονη γειτονία στην ίδια πολυκατοικία, ευνοούν τις διαδικασίες ενοικίασης διαμερίσματος στους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος, καθώς υπάρχουν αναφορές, κυρίως από άνδρες μετανάστες, ότι κάποιοι ιδιοκτήτες τούς απαντούσαν στο τηλέφωνο με τη γνωστή φράση «δεν θέλω μαύρο».

Η ανασύσταση στη μνήμη των εμπειρικών συνθηκών από την πρώτη διαμονή στην Αθήνα και η αναζήτηση, στη συνέχεια, άλλου διαμερίσματος ή άλλης περιοχής για μετακόμιση –είτε για να μείνουν μόνοι/ες τους είτε με τον/τη σύζυγο και τα παιδιά τους– αναδεικνύει, στις αφηγηματικές πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών, ζητήματα που αφορούν τη στάση και την τοποθέτησή τους απέναντι στους κοινωνικοπολιτικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς της πόλης, όπως επίσης τις αναπαραστάσεις και την εικονοποιία που οι ίδιοι/ες διαμορφώνουν απέναντι στην κοινωνικοχωρική εξέλιξη των περιοχών. Στις συνεντεύξεις τους, στα ζητήματα που σχετίζονται με την αλλαγή διαμονής –είτε πρόκειται για μετακίνηση σε άλλη περιοχή, για μετακίνηση σε άλλο διαμέρισμα στην ίδια γειτονιά είτε για αλλαγή ορόφου στην πολυκατοικία– καθώς και με τους μετασχηματισμούς που εντοπίζουν στις γειτονιές της πόλης και σε συγκεκριμένες περιοχές του κέντρου, οι άντρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε ενεργοποιούν αφηγηματικές πρακτικές οι οποίες λειτουργούν ως τεχνολογίες εξουσίας, εαυτού και αντίστασης. Στο παρόν της οικονομικής κρίσης και της αντιμεταναστευτικής, λογοθετικής και μη, δράσης, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος αναδεικνύουν τις διαστάσεις οριοθέτησης και συνοριοποίησης του βιώματός τους στην πόλη μέσα από τις οποίες αναπτύσσουν και εκφράζουν τις διαφοροποιημένες εκφάνσεις και πρακτικές τού ανήκειν και της (α)ορατότητάς τους.

Στις περιγραφές και τις αναφορές τους σχετικά με την εξέλιξη των περιοχών και των γειτονιών όπου διαμένουν ή έχουν διαμείνει, αλλά και εκείνων στις οποίες επιλέγουν ή αποφεύγουν να κυκλοφορούν και να χωροθετούν την ψυχαγωγία και τον ελεύθερο χρόνο τους, αναδεικνύεται η τοποθέτησή τους μεταξύ ενός «τότε» και ενός «τώρα», τοποθέτηση στην οποία καταλυτικό ρόλο διατηρεί το Σύστημα της κρίσης.

Έτσι, η μνημονική ανασύσταση των βιωμάτων στις περιοχές της πρώτης διαμονής και των συνθηκών κατοίκησης κατά τα πρώτα χρόνια στην Αθήνα μπορεί να αναδεικνύει και να καταγράφει την ταξικότητα της αστικής καθημερινότητας για τους μετανάστες και τις μετανάστριες, όμως στην αφηγηματική ανασύσταση της καθημερινότητας που βίωναν τότε παρεμβαίνει καθοριστικά το βίωμα στο παρόν και στις συνθήκες της πολιτικοοικονομικής κρίσης:

Όχι δεν θέλω πάω στην Κυψέλη...Κόσμος τώρα δεν... Τώρα άλλαξε δω. Πριν ο κόσμος ντάξει, Ελλάδα έχει αγάπη. Τώρα φοβάται να πάει έξω, να κάτσει έξω, κοιτάω έτσι (Άνταμα, μένει κοντά στην πλατεία Αμερικής).

...τότε δεν υπάρχει πολλοί ξένοι ας πούμε, μαύρο στην Αθήνα. Όταν περπατάει στο δρόμο, οι άλλοι που ήτανε έξω, έρχεται ένας εδώ, λέει «κοίτα ένας μαύρος», περπατάει στο δρόμο, ήμαστε 2-3 άτομα και θυμάμαι κάποτε όταν μια μανούλα περπατάει με το γιο του ή με την κόρη του, λέει «άμα δε σταματάει, θα φωνάξω το μαύρο να σε τρομάξει». Αλλά εμείς τότε δεν το πήραμε σαν κακία ας πούμε, σαν ρατσισμό, δεν το πήραμε έτσι, γιατί εγώ νομίζω η Ελλάδα τότε, δεν είναι χώρα που έχει ανάπτυξη, που ξέρουνε ξένους πολλά χρόνια. Ξένους ξέρουνε πολλά χρόνια, μόνο είναι οι λευκοί από Αλβανία... Από κει και πέρα, μόλις έμαθες τη γλώσσα, όταν έρχεται, παράδειγμα, όταν έρχεται ας πούμε Πάσχα ή Χριστούγεννα, οι άλλοι που ψήσουνε κάτι αρνί, αυτά περπατάει στο δρόμο λέει «έλα παιδιά, έλα παιδιά! Έλα να κάτσουμε, να πιούμε, να τρώμε, να μιλάμε». Και τότε η ζωή ήτανε άνετα, πολύ άνετα, πολύ ωραία τότε. Πολύ ωραία ζωή ήτανε τότε. Δουλειά, πάει σχολείο και δουλεύει, παίρνεις πόσο; 1000 δρχ ή 1200, πληρώνεις το ενοίκιο και ό,τι περισσεύει πάει να αγοράζει κάτι βιβλία και τρόφιμα δεν είχα πρόβλημα τότε (Ιμπραήμ).

Σε αρκετές συνεντεύξεις αναδεικνύεται το γεγονός ότι, στο καθημερινό πεδίο της πόλης, οι διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών ενεργοποιούνται από διαφόρων μορφών εμπειρίες αστικής καθημερινότητας και στιγμιαίων συναντήσεων, οι οποίες μπορεί αρχικά να προκαλούνται, αποκλειστικά και μόνο, από την ορατότητα του μαύρου χρώματος. Παρόμοια εμπειρία με αυτή του Ιμπραήμ περιγράφει και ο Ντέιβιντ, ο οποίος βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1993:

Πώς μας κοιτούσαν; Τότε ήταν κάτι ανεπαίσθητο γιατί η Ελλάδα τότε δεν είχε εκτεθεί σε πολλούς ξένους εκτός από τους Αλβανούς και τους Βαλκάνιους. Αλλά εμάς από την Αφρική μάς κοιτούσαν με έκπληξη. Θυμάμαι το αφεντικό μου τότε είχε μια μικρή κόρη και καθώς περπατούσα ήρθε κοντά μου και με ρωτάει «εσύ γιατί είσαι τόσο μαύρος; Είσαι άνθρωπος;». Και ο πατέρας της τη μάλωσε και του λέω «άσπην, θέλει να μάθει. Αθώα ρώτησε, δεν εννοούσε κάτι, είναι μικρή». Αλλά βλέπεις ότι όταν ένα μωρό κλαίει, για να κάνουν το μωρό να σταματήσει να κλαίει του λένε «σταμάτα, θα 'ρθει ο μαύρος», τέτοια πράγματα. Κυρίως μεγάλες γυναίκες, ότι θα 'ρθει ο μαύρος να σε πάρει. Αλλά τότε δεν ήταν πολύ εξαπλωμένες οι αντιδράσεις και δεν το πρόσεχες (μτφρ.).

Ενδιαφέρουσα είναι και η περιγραφή της Λορέττα για τις αντιδράσεις των ντόπιων όταν την έβλεπαν στο δρόμο τα πρώτα χρόνια που είχε έρθει στην Ελλάδα (αρχές του 1980):

Όταν ήρθα εδώ στην Ελλάδα και έβαξα σπίτι, σε βλέπανε από τα μπαλκόνια τους και σου έλεγαν μην πας εκεί, έχω εγώ σπίτι είναι πιο καλά, μην πας εκεί έλα να σου δείξω το δικό μου. Σε παρακαλούσαν να πας στο σπίτι τους και δεν υπήρχε δυσκολία να βρεις σπίτι ή δουλειά. Ο κόσμος ήταν αθώος, ήταν κόσμος που ήταν περίεργοι για να ξέρουνε. Πολλές φορές περπατούσα εδώ στο δρόμο και έλεγαν από τα μπαλκόνια τους «ε, Μαρία, έλα να δεις μια μαύρη, έλα να δεις πώς κάνει τα μαλλιά της»... περιέργεια. Εκεί έμαθα μια λέξη, οι δύο λέξεις που έμαθα και μετά μου 'παν ότι δεν είναι κακό για μένα, ήταν «μαύρη και κούκλα». Αυτές οι δύο λέξεις τις άκουγα παντού αλλά δεν ήξερα τι σήμαιναν και ρώτησα μια φίλη μου, μια Ελληνίδα που μιλούσε αγγλικά τι θα πει αυτό, γιατί το άκουγα συνεχώς. Όταν δεν ξέρεις τη γλώσσα παραξενεύεσαι. Έπαθα κατάθλιψη όταν ήταν να βγω έξω. Γιατί έλεγα τι είναι αυτό; Με βρίζουνε, έλεγα και δεν αισθανόμουν καλά. Και η φίλη μου όμως μου είπε ότι δεν ήταν κακό για μένα. Θυμάμαι που είχα πάει σε ένα σπίτι, τότε ήμουν νέα, 18 ήμουν, και ένα μικρό παιδί σε αυτό το σπίτι έλεγε «κούκλα» και έλεγε «να μιλάει κιόλας και ανοίγει τα μάτια της;» «Να, μαμά, κουνιέται» έλεγε. Το παιδί με έβλεπε σαν κάτι άλλο τότε. Η ζωή τότε στην Ελλάδα ήταν αλλιώς. Ο κόσμος σε άφηνε να μένεις στα σπίτια τους, κανένα πρόβλημα.

Στις παραπάνω αφηγηματικές πρακτικές αποκαλύπτεται ο τρόπος με τον οποίο η ορατότητα του μετανάστη και της μετανάστριας μαύρου χρώματος και οι σχέσεις συνάντησης που δημιουργούνται στον χώρο της πόλης, όταν ο «άλλος» και η ορατή διαφορά του αποκτούν ενσώματη παρουσία, παράγουν την «ξενότητα» του ορατού άλλου, η οποία –στις περιπτώσεις που αφηγούνται οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε για τον δημόσιο αστικό χώρο στα τέλη της δεκαετίας του '80-αρχές του '90– εξιδανικεύεται και τοποθετείται στο πεδίο του εξωτισμού. Στις παραπάνω περιγραφές και αφηγήσεις των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος και στην τοποθέτησή τους στο «τότε», ως μνημονική ανασύσταση των βιωμάτων και των εμπειριών από τα πρώτα χρόνια που βρέθηκαν στην Αθήνα, αναδύονται οι σχέσεις

εξουσίας που παράγονται από την πρακτική του βλέμματος. Η παρουσία στον αστικό χώρο, η ορατότητα της φυλετικής διαφοράς με βάση το χρώμα και η συνάντησή της με τις εγκαθιδρυμένες ηγεμονικές και στερεοτυπικές αναπαραστάσεις για το «μαύρο» και την Αφρική παράγουν την αποδεκτή ξενότητα του «εξωτικού άλλου», η οποία τελικά νομιμοποιεί τη φυλετικοποιημένη κατασκευή του «ξένου» – αφού συμβαίνει σε μια ιεραρχική σχέση εξουσίας: ο «φυλετικά άλλος» γίνεται ορατός και αναγνωρίζεται ως «ξένος» εντασσόμενος στη σφαίρα του εξωτικού που τον αντικειμενοποιεί και τον «βλέπει» μέσα από ένα απλουστευτικό και δυτικότροπα λογοθετικά κατασκευασμένο σύστημα γνώσης για τους μαύρους.

Ενδιαφέρον είναι το στοιχείο ότι οι διαδικασίες και οι σχέσεις παραγωγής του «φυλετικά ξένου» που γίνεται ορατός/ή στον αστικό χώρο και στη γειτονιά, διαμορφώνει, μέσα από την πρακτική αυτή του «βλέμματος», μια συνθήκη που δημιουργεί το αίσθημα του ανήκειν και της αποδοχής για τον μετανάστη και τη μετανάστρια μαύρου χρώματος. Τόσο στην αφήγηση του Ιμπραήμ όσο και σε αυτή της Λορέττα για κάποιες από τις εμπειρίες τους στην αστική καθημερινότητα τότε, το χρώμα του δέρματός τους όχι μόνο δεν στέκεται εμπόδιο αλλά αποτελεί και κίνητρο για σχέσεις συνάντησης με τους ντόπιους. Μάλιστα, οι ίδιοι/ες, ακόμη και όταν η σχέση συνάντησης βασίζεται αρχικά σε μια φυλετικοποιημένη αναπαράσταση για τους «μαύρους», αποδίδουν τον τρόπο αυτό προσέγγισης των ντόπιων σε άγνοια, περιέργεια ή στο γεγονός ότι τότε στην Αθήνα δεν υπήρχαν πολλοί μαύροι και οι Έλληνες ήταν εξοικειωμένοι μόνο με λευκούς μετανάστες από τα Βαλκάνια. Η τελευταία αιτίαση, όπως θα δούμε στη συνέχεια, εμφανίζεται ξανά σε κάποιες συνεντεύξεις, στην αντίθετη μορφή της: ότι, δηλαδή, έναν από τους λόγους ενίσχυσης του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των αντιμεταναστευτικών δράσεων από απλούς πολίτες σε δημόσιους χώρους αποτελεί το γεγονός ότι στην πόλη της Αθήνας υπάρχουν πια πάρα πολλοί μετανάστες γενικότερα, αλλά και μαύροι ειδικότερα.

Όσον αφορά την πρακτική του βλέμματος απέναντι στους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος, περιγράφονται, σε κάποιες συνεντεύξεις, «σχέσεις συνάντησης» που βασίζονται σε αναπαραστάσεις των μαύρων μέσα από τον πολιτισμικό καταναλωτισμό. Επίσης, αναδεικνύονται οι πρακτικές μέσω των οποίων οι άνδρες και οι

γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε ανταποκρίνονται, ιδεολογικά και συναισθηματικά, στην προσφώνηση «μαύρος-μαύρη».

Η Μάριαμ, 18 ετών, η οποία έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αθήνα, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο το χρώμα του δέρματός της, μέσα από τις αναπαραστάσεις και το φαντασιακό που η κυρίαρχη πολιτισμική βιομηχανία κατασκευάζει για τους μαύρους καλλιτέχνες, καθίσταται κίνητρο ώστε να κινητοποιηθούν και να υπάρξουν σχέσεις συνάντησης:

Γενικά, και στην Αθήνα, όπου κι αν πάμε, πια η τηλεόραση έχει επηρεάσει πολύ τα μυαλά. Το Χόλιγουντ, έχω παρατηρήσει, όλοι μαύροι είναι, ξέρω γω. Μπιγιόνσε, Ριάνα, όλοι αυτοί, είναι Αφροαμερικάνοι. Και πια, εδώ είναι σ' αυτή τη λογική, ότι «α! θέλω μία τέτοια», και εγώ θέλω μια τέτοια φίλη και έχουν επηρεαστεί πιο πολύ από την τηλεόραση. Λόγω της τηλεόρασης, ότι ασχολούνται και οι ειδήσεις με τα νέα στη σόου μπιζ στο εξωτερικό και εκεί πέρα έχουμε δει τους Αφροαμερικάνους, όλους αυτούς που έχουνε επιτυχίες, εδώ έχουν επηρεαστεί με αυτά που βλέπουνε στην τηλεόραση και σε βλέπουνε σαν κάτι διάσημο γι' αυτούς και... «ουάου! Μπορείς να κάνεις αυτά που κάνει αυτή;» «Μπορείς να έχεις αυτά τα λεφτά που έχει αυτή;» «Μπορείς να έχεις τη διασημότητα;» Δηλαδή το συγκρίνει κάπως έτσι. Μερικές φορές τυχαίνει, επειδή δεν μπορούν να έχουνε αυτές, ψάχνουν κάτι που θα μοιάζει σε αυτές...

Και στην περίπτωση αυτή, η «πρακτική του βλέμματος» στις σχέσεις συνάντησης στην αστική καθημερινότητα ενεργοποιεί στις συνεντεύξεις αφηγηματικές πρακτικές οι οποίες παραπέμπουν σε σχέσεις εξουσίας και σε παραγόμενα συστήματα γνώσης που κατασκευάζουν τις μετανάστριες και τους μετανάστες μαύρου χρώματος ως «εξωτικά άλλους». Το μαύρο χρώμα της μετανάστριας 2ης γενιάς, συνδεδεμένο στη φαντασιακή αναπαράσταση των ντόπιων συμμαθητών της και φίλων με το παγκοσμιοποιημένο πρότυπο των επιτυχημένων μαύρων καλλιτεχνών, διαμορφώνει το πεδίο δυνατότητας να γίνει «ορατή» και, ταυτόχρονα, εγκαθιδρύει και συγκεκριμενοποιεί τις σχέσεις συνάντησης όπου το μαύρο χρώμα συνδέεται στο φαντασιακό με πολιτισμικά πρότυπα της σύγχρονης παγκόσμιας νεανικής κουλτούρας.

Στις συνεντεύξεις αναδεικνύονται ποικίλες και διαφοροποιημένες τεχνολογίες διαχείρισης της πρακτικής του βλέμματος απέναντι στη «φυλετική διαφορά» ως προς το χρώμα. Στις συναντήσεις της αστικής καθημερινότητας, όταν η ορατότητα και η αναγνώριση του «ξένου» με βασικό κριτήριο το μαύρο χρώμα συνοδεύεται από τη λογοθετική, απευθείας και άμεση, απεύθυνσή της στον «άλλο» με τις λέξεις «μαύροι-μαύρες», ενεργοποιούνται πολλαπλές και διαφορετικές τεχνολογίες εξουσίας, εαυτού και

αντίστασης. Στο πέρασμα στο «τώρα», στο βιωματικό παρόν των συνεντεύξεων, οι καθημερινές πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους επαναδιαπραγματεύονται τις αναπαραστάσεις που κατασκευάζονται από το κανονιστικό ηγεμονικό βλέμμα διασχίζοντας έτσι τα πραγματικά και συμβολικά σύνορα στην πόλη. Η επαναδιαπραγμάτευση αυτή και η συνεχής διαχείριση των συνόρων, τα οποία εμφανίζονται στην καθημερινότητά τους και κανονικοποιούν την (α)ορατότητά τους ως «μαύρων» και «ξένων», συμβαίνει στα πεδία της μνήμης, της εμπειρίας και της φαντασίας, αλλά και στο πεδίο που διαμορφώνεται από το Σύστημα της κρίσης.

Έτσι, στο άκουσμα της λέξης «μαύρος», «μαύρη» σε διάφορους αστικούς τόπους και σε διαφορετικές συνθήκες, οι γυναίκες και οι άνδρες από τη Σιέρα Λεόνε ενεργοποιούν ποικίλων ειδών πρακτικές, μέσω των οποίων τοποθετούνται απέναντι στις κυρίαρχες διαδικασίες αντικειμενοποίησης και κατηγοριοποίησής τους με βάση το χρώμα του δέρματός τους. Για παράδειγμα, ο Κόλινς δηλώνει ρητά ότι δεν τον ενοχλεί όταν τον αποκαλούν «μαύρο» στο δρόμο ή όταν τον προσφωνεί έτσι το αφεντικό του, γιατί μ' αυτόν τον τρόπο νιώθει ότι του υπενθυμίζουν την καταγωγή του, ότι είναι από την Αφρική:

Μερικές φορές όταν είμαι στο λεωφορείο ή περπατάω στο δρόμο, κάποιος μπορεί να με πει «μαύρο». Αλλά αυτό δεν με αναστατώνει γιατί είμαι περήφανος που είμαι από την Αφρική. Αφρική είναι οι μαύροι άνθρωποι ((γελάει)). Δεν με ανησυχεί γιατί ξέρω ότι ο πατέρας μου ήταν μαύρος, ο παππούς μου ήταν μαύρος, ο προπάππος μου και η προγιαγιά μου ήταν μαύροι οπότε να με πουν μαύρο δεν νιώθω αναστατωμένος. Είμαι μαύρος. Μερικές φορές κάποιος αναστατώνεται αλλά, μερικές φορές ο τρόπος προσέγγισης με κάνει να ενοχλούμαι, αλλά αν κάποιος το προσεγγίζει σωστά το ότι είμαι μαύρος, τότε είμαι μαύρος και δεν νιώθω ενοχλημένος. Έτσι, εγώ δεν νιώθω ντροπιασμένος όταν οι Έλληνες με φωνάζουν μαύρο ή αν το αφεντικό μου με πει μαύρο. Όχι δεν νιώθω... αντίθετα λέω ότι έτσι μου υπενθυμίζουν ότι είμαι από την Αφρική (μτφρ.)

Ο Κόλινς, στην περίπτωση αυτή, επιλέγει να προσδώσει στο «βλέμμα» που τον αντικειμενοποιεί και τον φυλετικοποιεί ως «μαύρο» τη σωματοποιημένη διάσταση, και αποδέχεται ως αναμενόμενη και φυσιολογική την προσφώνηση με βάση το χρώμα του δέρματός του καθώς, όπως λέει, αυτό είναι: μαύρος και Αφρικανός από καταγωγή.

Η πρακτική του βλέμματος απέναντι στο «μαύρο χρώμα» του δέρματος φυσιολογικοποιείται ως σωματοποιημένη ιδιότητα και, ως ορατό χαρακτηριστικό, επανενσωματώνεται και συνδέεται με θετικές αναπαραστάσεις που κατασκευάζει το

«μαύρο υποκείμενο», οι οποίες παραπέμπουν στις έννοιες της καταγωγής, της οικογένειας και της πατρίδας.

Στην πλειοψηφία των συνεντεύξεων, η πρακτική του ηγεμονικού βλέμματος που αντικειμενοποιεί και φυλετικοποιεί τον «άλλο» στην ορατότητα του μαύρου χρώματος και η οποία αποτυπώνεται και απευθύνεται λογοθετικά στον δημόσιο χώρο ενεργοποιεί διαφοροποιημένες τεχνολογίες εαυτού και αντίστασης. Οι τεχνολογίες αυτές, παρόλο που διαφοροποιούνται ως προς τους τρόπους που επιλέγουν οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε να αναδιαπραγματευτούν τις ηγεμονικές αναπαραστάσεις απέναντί τους, έχουν ως βασικό πλαίσιο ανάδυσής τους το μνημονικό, εμπειρικό και φαντασιακό πεδίο που διαμορφώνεται από το Σύστημα της κρίσης και το οποίο προσδιορίζει, οριοθετεί και συνοριοποιεί τις διαδικασίες της υποκειμενοποίησής τους.

Έτσι, στις αφηγηματικές πρακτικές αποτυπώνονται οι ιεραρχικές σχέσεις εξουσίας που έχουν εγκαθιδρυθεί από το Σύστημα κρίσης, οι οποίες παράγουν τις αναπαραστάσεις και οριοθετούν τα πεδία και τους βαθμούς ορατότητας και κινητικότητας στον χώρο της πόλης για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος. Από την άλλη, αναδύεται και αναδεικνύεται και η τοποθέτηση των ίδιων των μεταναστών και μεταναστριών απέναντι στις σχέσεις εξουσίας. Οι πρακτικές, δηλαδή, που ενεργοποιούν προκειμένου να διασχίσουν τις κυρίαρχες συνοριοποιήσεις, να ορίσουν οι ίδιοι/ίδιες τις θέσεις υποκειμενοποίησής τους και να αντισταθούν στις μορφές φυλετικοποίησής τους.

Από τις αφηγηματικές πρακτικές που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή και τη συγκριτική στάση απέναντι στο «παρόν» των βιωμάτων στο χώρο της πόλης, γίνεται σαφές ότι το Σύστημα της οικονομικής κρίσης και η ενίσχυση των αντιμεταναστευτικών και ρατσιστικών λόγων και δράσεων παράγει συγκεκριμένες τεχνολογίες εξουσίας, εαυτού και αντίστασης. Στις περιγραφές και στις αφηγήσεις που αφορούν το, συγχρονικό με την κρίση, παρόν συγκεκριμένων γειτονιών του κέντρου της Αθήνας και τις συνθήκες που βιώνουν καθημερινά, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε εντοπίζουν –και πολλές φορές αναπαράγουν– τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις και εικονοποιίες που έχουν κατασκευαστεί για το κέντρο της Αθήνας και την παρουσία των μεταναστών:

...και τώρα αρχίζουνε όλα τα μαγαζιά που ήταν εδώ παλιά, που ήταν τους Έλληνες, κλείνουνε και μπαίνουνε μετανάστες. Μπαίνουν συνέχεια. Και δηλαδή εδώ όπως το βλέπουμε σε λίγο θέλει να γίνει σαν γκέτο. Να είναι μόνο για τους μετανάστες. Έτσι

βλέπω. Περισσότερα μαγαζιά κλείνουνε τώρα...μπαίνουνε μετανάστες. Και έχει γίνει μια περιοχή γεμάτη, και πεζοδρόμιο να περπατάς, και εμείς που είμαστε και εμείς αλλοδαποί, γιατί δεν έχουμε συνηθίσει έτσι τώρα, που είναι που βλέπουμε, και να περπατάς και να είναι τόσο πολλοί στο δρόμο και άλλες να κάνουνε παρανομία πράγματα, γιατί δεν είμαστε τυφλοί, αλλά δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα. Δυστυχώς έτσι έγινε η περιοχή, τώρα δεν έχουμε λεφτά να φύγουμε από δω, μόνο ο Θεός θα μας φυλάξει (Ο Τζον και η γυναίκα του, η Άουα, μένουν στην Αχαρνών).

Η γειτονιά τώρα έχει χαλάσει. Έχει γίνει: θυμόμαστε πριν χρόνια την Ομόνοια, πώς ήταν χάλια και τώρα είναι αυτοί εδώ. Και είναι κρίμα, γιατί, ντάξει, στην Ομόνοια δεν έχει κάτι, έχει μαγαζιά εκεί πέρα και εκεί πέρα δεν επηρέαζαν πολύ τον κόσμο, γι' αυτό ήταν πολλά χρόνια εκεί πέρα. Ενώ εδώ που υπάρχουν κάτοικοι, καταντάει πολύ ενοχλητικό, άσχημο, βρόμικο και δεν είναι καθόλου ωραίο. Ε, έχουνε έρθει τόσοι λαθρομετανάστες, βάζουνε μέσα, είναι όλα τα μαγαζιά εδώ πέρα, είναι λίγο χάλια (Μάριαμ, 18 ετών, έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στην Ελλάδα, μένει στην Αχαρνών).

Στις αφηγήσεις-συνεντεύξεις αναδύονται και αναπαράγονται αναπαραστάσεις για συγκεκριμένες γειτονιές και αστικούς τόπους της Αθήνας οι οποίες συνδέονται με εικόνες γκετοποίησης και υποβάθμισης, παρανομίας και ανασφάλειας, επικινδυνότητας και φόβου. Οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε, όπως και τα παιδιά που έχουν γεννηθεί ή/και μεγαλώσει στην Αθήνα, εντοπίζουν ως χαρακτηριστική και καθοριστική αλλαγή στις γειτονιές και την κοινωνική αστική καθημερινότητα την αύξηση του αριθμού των μεταναστών και συγκεκριμένα, όπως πολλοί σημειώνουν, των «λαθρο»μεταναστών. Οι περισσότεροι/ες από τους άνδρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε που βρίσκονται στην Αθήνα από τα τέλη του 1980-αρχές 1990, αλλά και τα παιδιά που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει σ' αυτή την πόλη, επιλέγουν να διαφοροποιήσουν στις αφηγηματικές τους πρακτικές τους εαυτούς τους και τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα, όπως επίσης την ορατότητα και την κινητικότητα τους στην πόλη από αυτή του μεγάλου αριθμού μεταναστών που έχουν έρθει χωρίς χαρτιά και αναπτύσσουν στην καθημερινότητα παράνομες δραστηριότητες.

Η γειτονιά τώρα...Τότε ήτανε μια χαρά, '99 και μέχρι... τώρα 3-4 χρόνια, κάθε μέρα χαλάει. Βλέπουμε ξένους, ντάξει, είμαστε όλοι ξένοι, ντάξει. Αλλά αυτό που βλέπω είναι παιδιά, κάθονται στο δρόμο δίχως δουλειά και δεν έχουνε τίποτα να κάνουνε, βλέπω παιδιά κάθονται στο δρόμο από πρωί μέχρι μεσάνυχτα και μέχρι τη νύχτα. Δεν έχουνε ώρες, ούτε να πάνε να κοιμηθούνε, αν πάνε να κοιμηθούνε καθόλου. Αλλά στο δρόμο είναι γεμάτος συνέχεια έτσι και τι κάνουνε δεν ξέρω. Και πιστεύω δεν είναι κάτι νόμιμοι που κάνουνε εκεί κάτω. Και όταν έρχονται οι γείτονές μας έχουν παράπονο σε αυτά και αυτό που μας πειράζει τώρα είναι δεν μπορεί να μας ξεχωρίζουνε... παραδείγματος χάρη, έχει με τους αλλοδαπούς εδώ, γεμάτο εδώ, κι εγώ είμαι αλλοδαπός, άμα λένε «αλλοδαπούς έχουμε γεμίσει εδώ τον

τόπο» να τους καθαρίσουνε και όταν έρθει η αστυνομία δεν μπορούν να ξεχωρίσουνε αυτός είναι αυτός. Είναι όλοι, μας βάζουνε όλοι στο ίδιο πακέτο (Τζον).

Η Κυψέλη τώρα είναι σχετικά πιο επικίνδυνη. Επειδή όσο φτωχαίνει η χώρα, ε... υπάρχουν περιοχές οι οποίες είναι πιο... ουσιαστικά φθηνές, όσον αφορά το ενοίκιο και εκεί που είναι φθηνά για το ενοίκιο, συνήθως είναι και περισσότεροι αλλοδαποί. Άρα επειδή είναι πάρα πολλές εθνικότητες, πλέον στην Ελλάδα, ε... είναι πιο επικίνδυνα, ειδικά το βράδυ. Αυτό. Και όσο φτωχαίνει δηλαδή ένας, μια χώρα τόσο χειρότερα γίνονται τα πράγματα (Πέτρος, 26 χρονών, έχει γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αθήνα, στην Κυψέλη).

Η ανάγκη να επισημάνουν και να τονίσουν τη διαφοροποίηση μεταξύ των ίδιων και των «άλλων» μεταναστών προκύπτει από τις διαδικασίες μιας γενικευμένης φυλετικοποίησης των γειτονιών, των αστικών τόπων και των «ορατών ξένων», διαδικασίες οι οποίες ενεργοποιούνται από το Σύστημα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης και κατασκευάζουν συγκεκριμένες κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τη φυλετική και πολιτισμική διαφορά στην αστική καθημερινότητα. Στο πλαίσιο αυτό, οι συνεντεύξεις των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος αναδύονται ως λογοθετικά πεδία στα οποία αποτυπώνεται η συνάρθρωση και η συγχρονική (ανα)παραγωγή των σχέσεων εξουσίας και των μορφών γνώσης του Συστήματος της κρίσης. Αυτό σημαίνει ότι οι αφηγηματικές πρακτικές των συνεντεύξεων αποτελούν ένα ετερογενές δίκτυο το οποίο συγκροτείται από τις θέσεις που οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις κατασκευάζουν για τους «ξένους μαύρου χρώματος», για τις περιοχές όπου γίνονται ορατοί, όπου ζουν και κινούνται, και για την αστική τους καθημερινότητα, ενώ, ταυτόχρονα, το δίκτυο αυτό συνδιαμορφώνεται και από την τοποθέτηση των ίδιων των μεταναστών και μεταναστριών απέναντι στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις.

Έτσι, στο Σύστημα της κρίσης, οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις που εγκαθιδρύονται στην αστική καθημερινότητα τοποθετούν τη φυλετική διαφορά των Αφρικανών μεταναστών στον πόλο των «ξένων» όπου, ομογενοποιητικά και φυσικοποιημένα, αντιμετωπίζονται μέσα από τις μισοξενικές αντιλήψεις και τον ρατσισμό. Στις συνεντεύξεις τους οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε εντοπίζουν τις πολωτικές αυτές και ομογενοποιητικές κυρίαρχες αντιλήψεις, καθώς στις αφηγηματικές τους πρακτικές αναδεικνύεται έντονα το γεγονός ότι τους αντιμετωπίζουν

ως «μαύρους», τους τοποθετούν εξαιτίας του χρώματος σε γενικευμένες αναπαραστάσεις για τους ξένους μαύρου χρώματος.

Εντοπίζοντας τις ομογενοποιητικές αυτές αναπαραστάσεις, επιλέγουν να τονίσουν τη διαφοροποίηση της δικής τους μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Σε πολλά σημεία των συνεντεύξεων, αλλά και διάχυτα στις αφηγηματικές πρακτικές, φαίνεται ότι οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε επιλέγουν να διαφοροποιηθούν από άλλους μαύρους ή λευκούς μετανάστες, αλλά και από ομοεθνείς τους. Η διαφοροποίηση της δικής τους υποκειμενικότητας ως μεταναστών/στριών μαύρου χρώματος αφορά το μεταναστευτικό καθεστώς, τις παράνομες δραστηριότητες, τη συμπεριφορά τους στην αστική καθημερινότητα αλλά και απέναντι στους ντόπιους και τις συνήθειές τους.

Η συγκεκριμένη αυτή λειτουργία των αφηγηματικών πρακτικών τις αναδεικνύει σε τεχνολογίες εξουσίας και χώρου. Στην τοποθέτηση των γυναικών και των ανδρών από τη Σιέρα Λεόνε απέναντι στις αλλαγές που εντοπίζουν σε συγκεκριμένες γειτονιές του κέντρου της Αθήνας, ο ρόλος του φόβου, της ανασφάλειας, της εντατικοποίησης του ρατσισμού και της αντιμεταναστευτικής δράσης διαφαίνεται στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιες/οι τοποθετούν τους εαυτούς τους και την υποκειμενικότητά τους σε σχέση με τις κυρίαρχες αντιλήψεις και αναπαραστάσεις για τις γειτονιές αυτές και τους μετανάστες που ζουν και κινούνται σε αυτές.

Στις συνεντεύξεις, οι πρακτικές (ανα)παραγωγής, αναδιαπραγμάτευσης ή και αμφισβήτησης της κυρίαρχης εικονοποιίας και των σχέσεων εξουσίας που έχουν εγκαθιδρυθεί στις γειτονιές για τη μεταναστευτική ορατότητα και κινητικότητα, αναδεικνύουν τις πολλαπλές διασταυρώσεις και τομές των τεχνολογιών εξουσίας, που χρησιμοποιούν οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε για να διαχειριστούν τις κυρίαρχες πρακτικές κατηγοριοποίησης και αντικειμενοποίησής τους, με τις τεχνολογίες του χώρου μέσω των οποίων αμφισβητούν, επερωτούν και αναπροσαρμόζουν τις χωρικές ιεραρχήσεις οι οποίες, λόγω χρώματος, φύλου, φυλής, περιορίζουν ή κανονικοποιούν την υποκειμενοποίησή τους στο δημόσιο χώρο, στις συναντήσεις στην αστική καθημερινότητα.

Η συγχρονία των συνεντεύξεων με την περίοδο της οικονομικής κρίσης και των εντεινόμενων ρατσιστικών και αντιμεταναστευτικών πρακτικών και δράσεων

αναδεικνύει τις κεντρικές παραμέτρους της κυρίαρχης εικονοποιίας για το κέντρο της Αθήνας και τις γειτονιές του.

Στις αφηγήσεις-περιγραφές των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε διαφαίνονται, είτε αποσπασματικά και διάσπαρτα είτε αποκτώντας κεντρικό ρόλο στο εύρος των αφηγήσεων, οι αλλαγές που οι ίδιοι/ες αντιλαμβάνονται και εντοπίζουν ως καθοριστικές για την αστική τους καθημερινότητα και το βίωμά τους στην πόλη ως μετανάστες/στρίες μαύρου χρώματος. Έτσι, στις περιγραφές, τις επισημάνσεις και τις ερμηνείες για τη «φτωχοποίηση», την «επικινδυνότητα» και την «γκετοποίηση» κάποιων συγκεκριμένων περιοχών του κέντρου, οι διαστάσεις του χρώματος, της φυλής και του φύλου διαπλέκονται με τις θεσμικές και ανεπίσημες (αντι)μεταναστευτικές πρακτικές και τις αντίστοιχες χωρικές συνοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις στο αστικό πεδίο. Η συνάρθρωση αυτή καθορίζει τις τεχνολογίες εξουσίας, εαυτού και αντίστασης των ανδρών και γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε.

Εμπειρίες από ομοεθνείς φίλους και συγγενείς, προσωπικά βιώματα, αλλά και γεγονότα που έχουν συμβεί στον αστικό χώρο της Αθήνας, επιλέγονται από τους μετανάστες και τις μετανάστριες ως αναφορές της αστικής καθημερινότητας του Συστήματος της κρίσης – αναφορές που οι ίδιοι/ες αναδεικνύουν σε χαρακτηριστικά γεγονότα που έχουν καθορίσει τις καθημερινές πρακτικές διαχείρισης της μεταναστευτικής και φυλετικοποιημένης υποκειμενικότητάς τους.

Για παράδειγμα, αναφερόμενος στο περιστατικό του 2011 στο κέντρο της Αθήνας όπου στην οδό 3ης Σεπτεμβρίου μαχαίρωσαν και σκότωσαν έναν Έλληνα ξημερώματα, ο Τζον περιγράφει τον τρόπο με τον οποίο οι αντιδράσεις και οι πρακτικές της αστυνομίας και της Χρυσής Αυγής επέδρασαν, εκείνη την περίοδο, στην αστική του καθημερινότητα και, κατ' επέκταση, στις διαδικασίες της φυλετικοποίησής του ως μετανάστη μαύρου χρώματος:

Γιατί την άλλη φορά έτυχε εδώ κάτι φασαρία, και έκατσα στο δρόμο και από κει κάτω που κατέβηκα στο μετρό, άνθρωποι γύρω που κατεβαίνανε λένε, «παρακαλώ μην ανεβείτε προς τα πάνω», «υπάρχουν φασαρία εκεί». Τότε που ήταν με την Χρυσή Αυγή, κατέβηκε αστυνομία... Ήμουνα 5-6 ώρες έξω. Τότε που ο πατέρας έμπαινε στο αυτοκίνητο και τον σκότωσαν... Δύο μέρες δεν μπορούσα να γυρίσω. Έπρεπε να κάτσω κάπου να περιμένω να ηρεμήσει και παίρνει τηλέφωνο, τα παιδιά στο σπίτι, «τι έγινε, τι βλέπετε έξω;» «ακόμα είναι εδώ, σπάνε, χτυπάνε μετανάστης», έτσι. Κάπου 6 ώρες ήταν έξω. Συναντήσαμε κόσμος το δρόμο και μου λένε μην πας πάνω εκεί γιατί ξέρουνε ότι πλακώνουνε... με είδε να ανεβαίνει

απάνω και με το χρώμα αμέσως καταλαβαίνουν ότι είμαι μετανάστης και λέει, «παιδί μου μην ανεβείς προς τα πάνω έχει πρόβλημα, θα σε...»

Η καθημερινότητα και οι συναντήσεις στον χώρο της πόλης κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης και της έντασης της ρατσιστικής βίας και των αντιμεταναστευτικών πρακτικών αποτελεί για τους άνδρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε καθοριστικό πεδίο της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης και της φυλετικοποίησής τους αναφορικά με τη διάσταση του μαύρου χρώματος.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι καθημερινές συναντήσεις στον αστικό χώρο φέρνουν τους μετανάστες και τις μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αντιμέτωπους/ες με τις κυρίαρχες πρακτικές της φυλετικοποιημένης κατασκευής τους ως «μαύρων ξένων». Για παράδειγμα, οι καθημερινές συναντήσεις στα ΜΜΜ αποτελούν πεδίο ανάδειξης του τρόπου σύνδεσης του μαύρου χρώματος των μεταναστών με τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις για το επικίνδυνο, την απειλή και το βρόμικο. Οι περιγραφές από προσωπικές εμπειρίες ρατσιστικής και απαξιοτικής συμπεριφοράς στα ΜΜΜ αποτελούν κοινό στοιχείο της αστικής καθημερινότητας όλων των ανδρών και γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε.

Ερχόμουν από Ομόνοια, εδώ. Κάποιος ήρθε και, είχα πάρει το εισιτήριο μου είχα καθίσει στη θέση μου και ήρθε και μου πει ότι πρέπει να σηκωθώ. Αρνήθηκα και λέω γιατί πρέπει να σηκωθώ. Είχα το εισιτήριό μου και τον ρώτησα κι εγώ που είναι το εισιτήριό του. Δεν είχε εισιτήριο αλλά επέμενε να λέει ότι πρέπει να σηκωθώ. Είπα όχι, δεν σηκώνομαι και μετά άρχισε να λέει «εσείς οι μαύροι που δεν έχετε να φάτε στην πατρίδα σας» και τέτοια. Δεν έδωσα σημασία αλλά μέσα μου ένιωσα άσχημα (Ντέβιντ, 45 ετών, στην Ελλάδα από το 1993, μτφρ.).

Γιατί στην Αθήνα, όταν πας λέμε τώρα και μέσα στο τρόλεϊ, ακούς: «πο πο πο! μπήκανε μαύροι! Μαύροι, πότε θα πάνε στην πατρίδα τους; Μαύροι, ήρθανε εδώ, πήρανε όλα δουλειά μας, πήρανε...» κι αυτά ((μεταφέρει τι ακούει)). Και λένε «βρομάς» και λοιπά και είναι τόσο άσχημα, όταν έχω τα παιδιά. Καμιά φορά, όταν είναι να πάω, παίρνω ταξί γιατί δεν θέλω το παιδί μου να ακούσει αυτό. Γιατί το παιδί μου νιώθει ότι εδώ είναι πατρίδα του. Ακούει αυτά το παιδί... δεν είναι καλό για το παιδί και το παιδί καμιά φορά κλαίει (Κριστίνα, 38 ετών, στην Ελλάδα από το 1991).

Κάθεσαι στο λεωφορείο και σου λένε: «σήκω πάνω, για ποιο λόγο κάθεσαι»; Κάποια μέρα μια γριά γυναίκα μου 'πε να σηκωθώ και της είπα, «κανένα σχόλιο». Οι Έλληνες δεν κάθονται μαζί μας. Ποτέ δεν κάθονται μαζί μας. Προτιμάνε να στέκονται όρθιοι. Αν μια γυναίκα είναι με ένα παιδί, λέει «όχι όχι δεν θα καθίσω εκεί». Επειδή είμαι μαύρη. Λέει «όχι όχι μην καθίσεις με τη μαϊμού ή σκατά...» (Φάτματ, 46 ετών, στην Ελλάδα από το 1992, μτφρ.).

Ακόμη και όταν δεν έχουν να περιγράψουν κάποιο αντίστοιχο προσωπικό βίωμα, τονίζουν τη λειτουργία του «βλέμματος» και του ύφους που αισθάνονται από τους υπόλοιπους, όταν χρησιμοποιούν τα MMM.

Ας πούμε, μπαίνεις μέσα στο λεωφορείο και σε κοιτάνε όλοι κάπως, δηλαδή με το που μπαίνεις μέσα κρατάνε όλοι τις τσάντες τους, λες και πας να τους κλέψεις (Αϊσα, 22 ετών, στην Ελλάδα από 1999).

Μερικές φορές υπάρχουν άνθρωποι που σε βλέπουνε σα ξένος, δεν σε βλέπουνε με καλό ύφος... Δεν λένε, αλλά στο ύφος, πώς σε βλέπουνε... δεν είναι καλό. Αυτό το καταλαβαίνεις (Τζον).

Στις αφηγηματικές πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών, διάχυτα αλλά σε όλο το εύρος των συνεντεύξεων, αναδεικνύεται μια διάθεση «εσωστρέφειας» όσον αφορά την ορατότητα και τη συμμετοχή στη δημόσια αστική καθημερινότητα. Η «εσωστρέφεια» αυτή συχνά εκφράζεται με την επιλογή της απομόνωσης και της χωροθέτησης των συναντήσεών τους είτε στα δικά τους σπίτια ή σε σπίτια ομοεθνών τους είτε σε αστικούς τόπους μακριά-έξω από το κέντρο της Αθήνας και τις γειτονιές της, που οι ίδιοι τις θεωρούν πια «επισφαλείς» και «δύσκολες».

Όπως θα φανεί στη συνέχεια της ανάλυσης, η ανασφάλεια και η δυσκολία που αισθάνονται προκύπτει από τις συναντήσεις στην καθημερινότητα με τον αστυνομικό έλεγχο, τη δράση της Χρυσής Αυγής στις γειτονιές, αλλά και από το «βλέμμα» των ανθρώπων απέναντί τους. Έτσι, πέρα από τις εμπειρίες στα MMM, η εσωστρέφεια και η ανάγκη «αποχώρησης» ενισχύεται, επίσης, από τα βιώματά τους σε άλλους χώρους και τόπους της δημόσιας αστικής καθημερινότητας. Επιπλέον, το γεγονός ότι πολλά καταστήματα ομοεθνών τους ή άλλων αφρικανικών εθνοτήτων έχουν κλείσει εξαιτίας της οικονομικής κρίσης ή επειδή οι ιδιοκτήτες τους αποφάσισαν να φύγουν από Ελλάδα ενισχύει την προσφυγή στην ιδιωτικότητα.

Η κατασκευή αυτή στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις ως «ξένων» και «ανεπιθύμητων άλλων», βάσει της ορατότητας του μαύρου χρώματος και της αντικειμενοποιητικής λειτουργίας του ηγεμονικού βλέμματος, που στις καθημερινές σχέσεις συνάντησης εγκαθιδρύεται ως αυτοματοποιημένη διαδικασία νομιμοποίησης του απορριπτικού λόγου και της ρατσιστικής πρακτικής, αναδεικνύεται σε καθοριστική παράμετρο της υποκειμενοποίησής τους ως μεταναστών και μεταναστριών εντός του Συστήματος της κρίσης και των χωροκοινωνικών και πολιτικοοικονομικών συνθηκών,

οδηγώντας τους στην υιοθέτηση άλλων, νέων πρακτικών διαχείρισης της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας στην καθημερινότητα του αστικού χώρου της Αθήνας.

Οι διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των υποκειμένων της έρευνας στην αστική καθημερινότητα του Συστήματος της κρίσης και της επικράτησης του ρατσισμού και του αντιμεταναστευτικού ηγεμονικού βλέμματος και λόγου καθορίζονται επίσης και από τις συναντήσεις τους, επίσημες-θεσμικές αλλά και ανεπίσημες ή εξωθεσμικές, με την αστυνομία και τη δράση της Χρυσής Αυγής.

Καθώς η περίοδος κατά την οποία διενεργήθηκαν οι συνεντεύξεις σηματοδοτήθηκε από την επιχείρηση «Ξένιος Ζευς» της ελληνικής αστυνομίας αλλά και από τη ρατσιστική δράση και τις επιθέσεις της Χρυσής Αυγής, οι περιγραφές και οι αφηγήσεις για την αστική τους καθημερινότητα περιστρέφονται γύρω από προσωπικά βιώματα, εμπειρίες και τοποθετήσεις απέναντι στις επίσημες και ανεπίσημες αυτές δράσεις.

Στην Ελλάδα μόνο, αστυνομία κοιτάει που είναι μαύροι. Δεν ζητάνε χαρτιά από Έλληνες, ζητάνε άδεια μόνο από τους ξένους. Κάποιοι έχουν άδεια για το μαγαζί. Αλλά σε ένα μήνα μπορεί να περάσουν 4-5 φορές και να ζητάνε χαρτιά. Αυτό δεν είναι σωστό. Και ένα βράδυ σε ένα μπαρ που καθόμασταν και πίναμε ήρθε η αστυνομία, ήρθε να ενοχλήσει. Και το παιδί που ήρθε από Καμερούν τώρα το έκλεισε το μαγαζί (Σάμπα, 55 ετών, στην Ελλάδα από 1986, μτφρ.).

...μια φορά μου έχουνε σταματήσει, «σήκωσε τα χέρια σου ψηλά!» Δεν έκανε έγκλημα, αν είναι για χαρτί, να μου ζητήσει άδεια παραμονής, ορίστε άδεια παραμονής. «Τα χαρτιά σου! Σήκωσε τα χέρια! Γύρισε στο τοίχος!» Μη κάνεις. Αυτά είναι βία. «Κάτσε εκεί στο έδαφος». Σου βάζουν να κάτσεις στο έδαφος. Αυτό δε συμφωνώ. Μου έχει τύχει βέβαια. Πριν 6 μήνες, εκεί. Σταμάτησε ένα αμάξι, ήμουνα με ένα φίλος και μας σταμάτησαν εκεί, μας κατεβάζανε εδώ στην Αχαρνών, Αχαρνών, Άγιος Νικόλαος. Μας κατεβάζανε και ο κόσμος όλος βλέπει εκεί, σαν να έχουμε κάνει, σαν έχω κάνει έγκλημα... (Τζον).

Ανάλογα περιστατικά έχουν να αφηγηθούν και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε για τους συζύγους τους ή για φίλους τους που έχουν βιώσει στον δρόμο αντίστοιχα γεγονότα από την αστυνομία:

...σταμάτησαν άντρα μου δύο φορές. Το άλλη φορά, πήγαινε έξω και δεν το πήρε το original, πήρε μόνο το φωτοτυπία και το έπιασε και πήγε στο τμήμα. Έμεινε εκεί μία ώρα. Και εγώ είμαι στη δουλειά, στη Γλυφάδα, πώς να γυρίσω από το σπίτι να πάρω τα χαρτιά του; Εγώ πήρε τηλέφωνο ένα φίλη μου που μένει από κάτω στη Τήνου και τα παιδιά της είναι στο σπίτι και: φώναξε τα παιδιά και τα παιδιά ήρθε από το τμήμα και πήρε τα κλειδιά και ήρθε στο σπίτι να πάρει τα χαρτιά. Και ήρθε, πήρε τα κλειδιά, ήρθε πήρε τα χαρτιά και τον άφησαν (Άνταμα).

Ο άντρας μου... την άλλη φορά εδώ, όταν βγήκε έξω. Και ο άντρας μου λέει: «έχω τα χαρτιά στο σπίτι», λέει «δεν έχει το χαρτιά μαζί σου;», λέει «όχι». «Αμα με κλέβει το χαρτί μου αύριο, εσύ δεν θα μου δώσεις πίσω. Αμα γίνεται να το πάρω το γυναίκα μου να το φέρει». Και του λέει «εντάξει». Και οι άλλοι λέει: «άστη να φύγει» και έφυγε. Και ξέρεις τι έκανε άντρας μου. Άντρας μου λέει «θα ξαναγυρίσω να φέρω το χαρτί» και λέει αυτός: «δεν σε πιστεύω». Και ο άντρας μου ήρθε σπίτι και πήρε το χαρτί και οι άλλοι το κοίταζαν μόνο και κουνάνε το κεφάλι. Τόσο ντροπή τους έπιασε. Γιατί δεν το πίστευαν όταν είπε ότι μένει εδώ και έχει χαρτιά κ.λπ. Δεν το πίστευαν γιατί είναι μαύρο. Αμα βλέπεις Έλληνες στο δρόμο και δεν έχει ταυτότητα, δεν τον αφήνουνε; Το αφήνουνε, δεν είναι έτσι; Όμως εμάς δεν το αφήνουνε... (Κριστίνα).

Η διάσταση του χρώματος επανέρχεται συχνά, και μάλιστα υπογραμμίζεται, όταν αναφέρονται στις συναντήσεις τους στην καθημερινότητα με θεσμικούς φορείς όπως η αστυνομία. Στη συγκυρία συγκεκριμένων δράσεων και πολιτικών πρακτικών στο Σύστημα της κρίσης η ορατότητα του μαύρου χρώματος αποτελεί καθοριστική συνθήκη για τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες και οι μετανάστριες τοποθετούνται απέναντι στη φυλετικοποίηση και την αντικειμενοποίησή τους βάσει του χρώματος, αλλά και για τις εναλλακτικές πρακτικές και τους λόγους (discourses) που οι ίδιοι ενεργοποιούν προκειμένου να αναδείξουν τις δικές τους θέσεις μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης ως Αφρικανών στην πόλη της Αθήνας.

Αναφορικά με τη συμπεριφορά της αστυνομίας απέναντί τους ως «ορατών» μεταναστών στο αστικό χώρο της Αθήνας, οι αφηγηματικές τους πρακτικές εγείρονται ως «τεχνολογίες αντίστασης» στη φυλετική τους κανονικοποίηση από έναν κρατικό θεσμικό μηχανισμό. Προτάσσοντας τη μεταναστευτική τους ταυτότητα ως μακροχρόνια διαμενόντων, εργαζομένων ή γεννημένων στην Αθήνα διαμαρτύρονται για την αντιμετώπισή τους ως «ανεπιθύμητων» και «επικίνδυνων» τονίζοντας την αντίθεσή τους στην υπαγωγή τους στις γενικευμένες κατηγοριοποιήσεις και αναπαραστάσεις για τους μαύρους μετανάστες.

Για παράδειγμα, ο Τζον επισημαίνει ότι η αστυνομία δρα ρατσιστικά και χρησιμοποιεί βία απέναντι σε μετανάστες μόνο και μόνο επειδή είναι μαύρου χρώματος, χωρίς να κάνει διακρίσεις μεταξύ «νόμιμων» και «παράνομων» μεταναστών:

Όποιος δεν είναι νόμιμος, αν η κατάσταση είναι έτσι, πρέπει να το ξεκαθαρίσει. Συμφωνώ. Αλλά το μόνο είναι πιάνουνε κόσμο, τους εμε: ε: ((ψάχνει τη λέξη)), embarrass (2) embarrassment...υποβαθμίζουνε, πώς το λένε; Ξεφτιλίζουνε. Ναι, αυτό δεν μ' αρέσει. Τους βάζει σαν να έχεις κάνει έγκλημα. Η αστυνομία δεν είναι πολύ καλά εκπαιδευμένη. Πώς πρέπει να συμπεριφερθεί. Συμφωνώ να μαζέψουνε

αυτούς που δεν έχει χαρτί αλλά όχι έτσι να πας εκεί να σου κάνει σαν να είσαι εγκληματικός. Δεν είναι εγκληματικός. Εδώ τον τρόπο πώς το κάνουνε σε ξεφτιλίζουνε εντελώς. Σου κάνει τραύμα. Μένει η άλλη ζωή σου αρχίζει να δημιουργεί μίσος για την πατρίδα, τη χώρα που διάλεξε. Είναι κακό. Αυτό δεν πρέπει να είναι έτσι.

Επιπλέον, ο Τζίμι ξεκάθαρα και ρητά επισημαίνει και σχολιάζει τη σχέση της αστυνομίας με τη Χρυσή Αυγή:

Είναι και η αστυνομία Χρυσή Αυγή, η αστυνομία είναι. Όταν σε κυνηγάει κάποιος και παίρνεις την αστυνομία είναι δουλειά της αστυνομίας να σε βοηθήσει. Να μην κοιτάξει χρώμα, να μην κοιτάξει ποιος είσαι εσύ. Αλλά να δει αν χρειάζεσαι να σε βοηθήσει. Αλλά εδώ αν σε κυνηγάει η Χρυσή Αυγή και πας στην αστυνομία, σε διώχνει. Λέει φύγε. Και να πάρεις τηλέφωνο για βοήθεια λέει δεν με ενδιαφέρει.

Παρόλο που στις αφηγηματικές τους πρακτικές νομιμοποιούν τον ρόλο της αστυνομίας όσον αφορά τον έλεγχο του μεταναστευτικού πληθυσμού στον χώρο της πόλης, καθώς, όπως αρκετοί παρατηρούν «είναι πολλοί μετανάστες πια» (Μάριαμ, 18 χρονών, γεννημένη στην Ελλάδα) και «... γιατί εδώ είναι μια χώρα που έχει πολλούς μετανάστες. Η Ελλάδα είναι πύλη, σύνορο. Για μερικούς είναι χώρα transit» (Κόλινς, 47 ετών, στην Ελλάδα από 1991, μτφρ.), ωστόσο ο λόγος που παράγουν αποτελεί πρακτική αντίστασης και εναλλακτικής υποκειμενοποίησής τους απέναντι στις ηγεμονικές φυλετικοποιημένες και αντιμεταναστευτικές αναπαραστάσεις που η αστυνομία και ο κρατικός μηχανισμός επιλέγουν να εγκαθιδρύσουν στον κοινωνικοπολιτικό και δημόσιο χώρο της Αθήνας. Έτσι, εντοπίζοντας τη λειτουργία της φυλετικοποίησής τους ως «μαύρων μεταναστών» στον αστικό χώρο της Αθήνας, από τις πρακτικές και την πολιτική της αστυνομίας εν προκειμένω, επιλέγουν να διατηρήσουν και να (επανα)τοποθετήσουν άλλες διαδικασίες υποκειμενοποίησης, όπως με το να διαχωρίζουν το δικό τους μεταναστευτικό στάτους από αυτό των μεταναστών που εισήλθαν στην Ελλάδα «παράνομα» και βρίσκονται στην Αθήνα σε κατάσταση transit.

Καθώς οι περισσότεροι/ες από όσους/ες έδωσαν συνέντευξη ζουν στη Ελλάδα περισσότερο από 10-15 χρόνια ή είναι παιδιά που έχουν γεννηθεί, έχουν μεγαλώσει και έχουν σπουδάσει στην Ελλάδα, επιθυμούν να τονίσουν τη διαφοροποίησή τους από αυτούς που εισέρχονται «παράνομα» στη χώρα και τη χρησιμοποιούν ως χώρα-transit. Η υπογράμμιση της διαφοροποίησης αυτής σχετίζεται με το γεγονός ότι επιθυμούν να επισημάνουν το ζήτημα των δικαιωμάτων τους ως μακροχρόνια διαμενόντων μεταναστών ή ως μετανάστες 2ης γενιάς. Όπως συνεχώς τονίζουν, τα δικαιώματα αυτά

όχι μόνο δεν κατοχυρώνονται θεσμικά αλλά, επιπλέον, στην επίσημη θεσμική και άτυπη καθημερινότητα, εξαιτίας του χρώματος τους αντιμετωπίζουν σαν να είναι «παράνομοι», σαν να είναι «περαστικοί».

Όπως θα αναδειχθεί και στις αναλυτικές κατηγορίες του 5ου κεφαλαίου, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε επιθυμούν να εκφράσουν ενός είδους «συγγένεια» με τους Έλληνες, συναισθηματική και προερχόμενη από τα χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα. Ωστόσο, η απογοήτευση που βιώνουν από την ελληνική μεταναστευτική πολιτική σε συνδυασμό με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοϊδεολογικές συνθήκες όπως αποτυπώνονται στο καθημερινό τους βίωμα διαμορφώνουν την επιθυμία τους να φύγουν για άλλες χώρες. Πολλοί δηλώνουν ρητά ότι, ενώ θα ήθελαν να παραμείνουν, εξαναγκάζονται σε μια νέα μετανάστευση εξαιτίας των συγκεκριμένων συνθηκών.

Μέσα από τις περιγραφές και τις αφηγήσεις για τη ζωή, την εργασία, την οικογενειακή τους κατάσταση, τον χαρακτήρα και την καθημερινότητά τους, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επιλέγουν να διαταράξουν την κυρίαρχη σύνδεση του «μαύρου χρώματος» με τις έννοιες του επικίνδυνου, της ανασφάλειας, του ανεπιθύμητου και του «βρόμικου», μιας σύνδεσης εγκαθιδρυμένης στην οποία στηρίζεται λειτουργικά η παραγωγή και αναπαραγωγή της παρουσίας των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος στον αστικό χώρο της Αθήνας. Απέναντι στην ηγεμονική αυτή αναπαραγωγή και διασύνδεση που ενισχύει και νομιμοποιεί την περιχαράκωση και τη λογική οριοθέτησης «εμείς»-«άλλου», οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αντιτάσσουν τη μεταναστευτική τους υποκειμενοποίηση ως τέτοια που καμία σχέση δεν έχει με τον τρόπο που τους/τις αντιμετωπίζει η αστυνομία ως θεσμικός/κρατικός φορέας και που τους/τις φυλετικοποιεί βάσει του χρώματός τους.

Τόσο οι πρακτικές της αστυνομίας όσο και η δράση της Χρυσής Αυγής επηρεάζουν και προσδιορίζουν τις τεχνολογίες εαυτού και αντίστασης μέσω των οποίων οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος επιλέγουν να κάνουν ορατή ή αόρατη την παρουσία τους στον δημόσιο αστικό χώρο. Είναι σαφές ότι η ένταση των ρατσιστικών και αντιμεταναστευτικών δράσεων κατά την περίοδο που έλαβαν χώρα οι συνεντεύξεις καθορίζει τον αποφαντικό τομέα των αφηγηματικών πρακτικών με τις

οποίες διαχειρίζονται την υποκειμενοποίησή τους στο πεδίο του αστικού χώρου της Αθήνας εντός του πλαισίου που διαμορφώνεται από το Σύστημα της κρίσης και της ενίσχυσης του ρατσισμού και των επιθέσεων εναντίον των μεταναστών.

Η σχέση τους με τις γειτονιές, που αποτελούν τις περιοχές όπου διαμένουν και διαμορφώνουν τις συνθήκες της καθημερινότητάς τους, οι σχέσεις συνάντησης στην καθημερινή τους μετακίνηση, οι χώροι και οι τόποι της πόλης όπου εντάσσουν την κινητικότητα και την παρουσία τους παράγονται ως πεδία συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης των διαδικασιών υποκειμενοποίησής τους μέσα από τη καθημερινή συνάντησή τους με καταστάσεις και συνθήκες διαχείρισης του χρώματος, της φυλής, του φύλου. Η κοινωνικοπολιτική καθημερινότητα στο Σύστημα της κρίσης και της ρατσιστικής δράσης, τα αντίστοιχα κοινωνικοχωρικά συμβάντα που αποτυπώνονται στον αστικό χώρο καθώς και τα βιώματα και οι εμπειρίες των μεταναστών και μεταναστριών από τα συμβάντα αυτά, τοποθετούν τους μετανάστες και τις μετανάστριες σε θέσεις συνεχούς διαχείρισης και επαναδιαπραγμάτευσης της υποκειμενοποίησης που υφίστανται με βάση το χρώμα, το φύλο, τη φυλή και την τάξη.

Στις αφηγηματικές τους πρακτικές αποτυπώνεται ο τρόπος με τον οποίο οι διαδικασίες της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης, μέσα από τις «συναντήσεις» τους στον αστικό χώρο της Αθήνας, τέμνονται με εμπειρίες, βιώματα και συναισθήματα που σχετίζονται με τον φόβο από τη δράση της Χρυσής Αυγής και την ανασφάλεια από τις πρακτικές της αστυνομίας, όπως και με τη φυλετικοποίησή τους ως αποτέλεσμα των κυρίαρχων αναπαραστάσεων για το «μαύρο χρώμα» και τη σύνδεσή του με το «βρόμικο» και την παρανομία.

Μέσα από τις αφηγηματικές πρακτικές της περιγραφής των προσωπικών τους βιωμάτων, των εμπειριών αλλά και της κριτικής τους στάσης απέναντι στο κοινωνικοπολιτικό και κοινωνικοχωρικό πλαίσιο δράσης της Χρυσής Αυγής και των γενικευμένων αντιμεταναστευτικών πρακτικών και λόγων, αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους συμβολικά, φαντασιακά αλλά και εμπειρικά παράγουν τις δικές τους μορφές υποκειμενοποίησης απέναντι σε αυτές που ο ρατσισμός και οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τους «μαύρους» στον αστικό χώρο της Αθήνας επιχειρούν να εγκαταστήσουν ως αληθείς.

Η έκφραση του αισθήματος του φόβου από τη δράση της Χρυσής Αυγής, η ρητά διατυπωμένη ανασφάλεια που γεννά ο τρόπος με τον οποίο η αστυνομία εκπληρώνει τον θεσμικό της ρόλο καθώς και οι σχέσεις συνάντησης στην καθημερινότητα που χαρακτηρίζονται από τα ξενοφοβικά και ρατσιστικά σχόλια και «βλέμματα» αποτελούν αφηγηματικά πεδία αποτύπωσης του τρόπου με τον οποίο οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος διαχειρίζονται την υποκειμενοποίησή τους και την (α)ορατότητά τους στον αστικό χώρο του Συστήματος της κρίσης:

Αλλά είναι το γνωστό μας ((μου λέει ψιθυριστά Χρυσή Αυγή)) αυτό. Φοβάμαι επειδή δεν θέλω να πω όνομα, αυτά επειδή θυμάμαι την άλλη φορά όπου να βλέπεις μαύροι, δίνει ξύλο. Αυτό φοβάμαι. Δηλαδή έχω φύγει από την πατρίδα μου, είμαι μία χαρά, έχω όλα και να είμαι εδώ στην Ελλάδα κάποιος να μου δίνει ξύλο να πάω στην Αφρική με ένα μάτι. Όχι, καλύτερα να είμαι σπίτι να μη μου δίνει ξύλο. Αυτοί οι άνθρωποι. Γι' αυτό δεν πάω έξω. Φοβάμαι. Άμα σε βλέπει μόνη σου, είσαι μαύρος, σε δίνει ξύλο. Αλλά πολλές φορές μπορεί να έρθω από δουλειά, σχολάω, πολλές φορές, μπορεί να είμαι μία εβδομάδα κλείσιμο, μία εβδομάδα πρωί και να έρθω μόνη μου και να περάσει ένας και να μου ρίξει μπουνιές έτσι, δεν μπορώ να κάνω τίποτα. Και εδώ στην Ελλάδα, και να σε βλέπει ο κόσμος δεν κάνει τίποτα... (Ισατού, 31 ετών, στην Ελλάδα από το 2002, μένει στην Κυψέλη).

Τώρα φοβόμαστε να βγούμε έτσι. Εγώ ειδικά. Φοβάμαι να βγω μόνη μου το βράδυ. Χωρίς τον άντρα μου ή κάποιος να με συνοδεύει. Από τότε μέχρι τώρα έτσι όπως έχουν πάει τα πράγματα που κάνουν στους ξένους... τους κυνηγάνε, τους ρωτάνε... (Σοφία, 40 ετών, στην Ελλάδα από το 1992, μένει στο Κουκάκι).

Στις αναφορές τους για τη δράση της Χρυσής Αυγής και τις πρακτικές της αστυνομίας, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν μέσα από τις αφηγηματικές τους πρακτικές τη μορφή της υποκειμενοποίησης που οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις έχουν εγκαθιδρύσει στο πεδίο της αστικής καθημερινότητας: είναι αυτοί/ές που στην παρουσία και την ορατότητά τους στον αστικό χώρο παράγονται ως οι γενικευμένοι «άλλοι», εκείνοι και εκείνες που δεν τους επιτρέπεται κανενός είδους φιλοξενία – οι απόλυτα «outsiders». Μέσα από την περιγραφή ποικίλων αποσπασματικών βιωμάτων και εμπειριών από τις σχέσεις «συνάντησης» στην αστική καθημερινότητα, διαφαίνεται και επισημαίνεται η κυρίαρχη αυτή φυλετικοποιημένη υποκειμενοποίηση, η οποία στις σχέσεις της καθημερινότητας μετατρέπεται σε βίωμα, εμπειρία και συναίσθημα:

Ξέρω ανθρώπους οι οποίοι έχουν γίνει έφοδοι στα σπίτια τους: την ώρα που κοιμόντουσαν 5-6 ώρα το πρωί: ή και να τους πηγαίνουν για εξακρίβωση στοιχείων, ξέρω τον ξάδελφό μου τον οποίον έγινε σύλληψη... Τελοσπάντων δεν ξέρω πώς λέγεται αυτό- τον πήγαν για εξακρίβωση στοιχείων, έξω από το σχολείο του, τους

έλεγε «εδώ πηγαίνω σχολείο», τους μιλούσε κανονικά τα ελληνικά, ο οποίος είναι γεννημένος στην Ελλάδα όπως εγώ, και πάλι τον πήγαν για εξακρίβωση στοιχείων και δεν μπορώ να τα καταλάβω αυτά, πραγματικά. Γίνεται εξακρίβωση στοιχείων σε ανθρώπους που έχουν μόνο μαύρο χρώμα. Ή τουλάχιστον, όχι λευκό χρώμα ((χαμογελάει)). Δηλαδή θα 'ναι ξέρω γω οι Πακιστανοί: ή θα 'ναι οι Αφρικανοί: ή θα 'ναι, ξέρω γω, οτιδήποτε άλλο. Αλλά κυρίως γίνεται σ' αυτούς τους ανθρώπους εξακρίβωση στοιχείων, δεν γίνεται πουθενά αλλού. Κυρίως σ' αυτά τα άτομα στοχεύει η αστυνομία. Δεν ξέρω γιατί, δεν ξέρω ποιες είναι οι οδηγίες ακριβώς αλλά: αυτή είναι η επιχείρηση Ζεύς (Πέτρος, 26 ετών, γεννήθηκε στην Ελλάδα, μένει στην Κυψέλη).

Με τα παιδιά φοβάμαι πολύ αλλά ντάξει, έρχεται 1-2 η ώρα και δεν μπορώ να κοιμηθώ αν είναι έξω. Συνέχεια στο τηλέφωνο. Δεν είναι ήσυχα εκεί γιατί έχει Χρυσή Αυγή. Τον έχουν σταματήσει δύο φορές. Σκέψου, μερικές φορές, ας πούμε δύο παιδιά, παιδιά που είχαν χτυπήσει Νέος Κόσμος, δεν τους μιλήσανε, απλά ήταν αυτοί πάνω στο μηχανάκι, Χρυσή Αυγή, και τους χτυπήσανε με μακρύ... εγώ λέω αυτό, να περπατάει το παιδί μου κάπου και πίσω από την πλάτη του, να το χτυπήσει κάποιος. Επειδή είναι μαύρος. Το χρώμα είναι που είναι το πρόβλημα γιατί αυτό που κάνουν με τον ρατσισμό πιο πολύ είναι με τους Ασιάτες και τους Αφρικανούς (Κάντνι, 41 ετών, στην Ελλάδα από το 1991, μένει στο Κουκάκι).

Η ταυτοτική σύνδεση του «μαύρου χρώματος» με την εικόνα του ανεπιθύμητου άλλου, ο οποίος τοποθετείται σε κλίμακες «απόλυτης ξενότητας», δεν επιδέχεται φιλοξενίας και πρέπει να «εξαφανιστεί», επισημαίνεται από τους άνδρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε στις περιγραφές περιστατικών στα οποία έχουν αναγνωρίσει όψεις ηγεμονικής εθνικής περιχαράκωσης και αποτύπωσης του κυρίαρχου εθνικιστικού στίγματος σε χώρους και πρακτικές της καθημερινότητας. Στους περιχαρακωμένους αυτούς «εθνικούς χώρους» και στις πρακτικές με εθνικιστικό στίγμα, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αντιμετωπίζονται ως σώματα που δεν νομιμοποιούνται να «ανήκουν», που δεν έχουν το δικαίωμα να οικειοποιούνται τα «δικά μας» συναισθήματα, τους «δικούς μας» τρόπους συνεύρεσης:

Μια φορά είχε ποδόσφαιρο με κάποια χώρα της Αφρικής και κάποιοι Αφρικανοί πήγαν σε ένα μαγαζί και κάποιος είπε ότι αυτό το μέρος είναι μόνο για Έλληνες. Και επέμεναν και τους κυνήγησαν. Συναντάς ανθρώπους, κάποιους, που είναι ακραίοι. Σε κάποιαν διαγωνισμό που έγινε η Ελλάδα βγήκε πρώτη και όλοι πανηγύριζαν. Εμείς είχαμε το γραφείο στην Τήνου και 5-6 Αφρικανοί κόρναραν και φώναζαν για την Ελλάδα που κέρδισε και ήθελαν να πανηγυρίσουν με τους Έλληνες μαζί. Και πήγαν στην Ομόνοια και τους είδαν ότι είναι μαύροι και τους είπαν ότι αυτό είναι για τους Έλληνες και τους ρώτησαν αν αυτοί είναι Έλληνες και τους κυνήγησαν. Ήρθαν στο γραφείο και έκλαιγαν (Φράνσις, 57 ετών, στην Ελλάδα από το 1991, μένει στην πλατεία Κολιάτσου, μτφρ.).

Δεν πάω σε ελληνικά μπουζούκια, σε ελληνικά καφενεία για κοινωνικοποίηση. Γιατί αν διασχίσεις όλη την Αθήνα, σε τέτοια μαγαζιά δεν βλέπεις Αφρικανούς ή

μετανάστες. Βλέπεις μόνο Έλληνες με Έλληνες. Μέσα στην Αθήνα αυτό είναι δύσκολο να το βρεις. Νομίζουν ότι εμείς οι Αφρικανοί είμαστε ακόμα πάνω στα δέντρα ((γελάει)). Πολλοί δεν ξέρουν ότι το επίπεδο σπουδών μου είναι υψηλό. Αλλά είναι φιλικοί. Πολλοί όμως πιστεύουν ότι είμαστε ακόμη πίσω, ότι δεν είμαστε απολίτιστοι, έχουν στερεότυπα (Ντέιβιντ, 45 ετών, στην Ελλάδα από το 1993, μένει στον Ταύρο, μτφρ.).

Σε αυτού του είδους τις περιχαράκώσεις και τις διχοτομήσεις, στους καθημερινούς αποκλεισμούς και στις φυλετικοποιημένες ιεραρχήσεις, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μέσα από τις αφηγήσεις και τις περιγραφές τους για την ταυτοτική σύνδεση του μαύρου μετανάστη και της μαύρης μετανάστριας με την εικόνα του «παράνομου» και του «λαθραίου» στην πόλη ενεργοποιούν λόγους και αφηγηματικές πρακτικές με τις οποίες αντιδρούν στις ηγεμονικές αυτές αναπαραστάσεις εμπλεκόμενοι/ες σε μια συνεχή επανοικειοποίηση των διαδικασιών της υποκειμενοποίησής τους ως Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών στον αστικό χώρο της Αθήνας.

Η συνεχής αυτή πρακτική αποδόμησης των κυρίαρχων συνδέσεων του μετανάστη και της μετανάστριας μαύρου χρώματος με τις φυλετικοποιημένες ιεραρχήσεις και αναπαραστάσεις συμβαίνει στους μικροτόπους της καθημερινής εμπειρίας και στις μικρές χωρικές κλίμακες των σχέσεων συνάντησης στην αστική καθημερινότητα, εκεί όπου τονίζουν τις ποικίλες και τεμνόμενες μορφές της υποκειμενικότητάς τους και στις οποίες επιλέγουν να αναφερθούν – μέσα από στοιχεία που παραπέμπουν στην προσωπικότητά τους, σε μια ηθική πλευρά της καθημερινής δημόσιας συμπεριφοράς τους, στις εμπειρίες και τα βιώματα που ανασυστήνουν ή και δημιουργούν προκειμένου να μετασχηματίσουν τον βαθμό ξενότητάς τους στην πόλη και να διαταράξουν τη φυλετικοποίηση και την τοποθέτησή τους σε κανονικοποιητικές κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τη φυλή και το χρώμα.

Έτσι, στις αφηγηματικές τους πρακτικές σχετικά με τον τρόπο που διαχειρίζονται την κανονιστική φυλετικοποιημένη σύνδεση του «μαύρου χρώματος» με τις εικόνες της παρανομίας και του «βρόμικου», αναδεικνύονται άλλες μορφές της υποκειμενικότητάς τους μέσα από τις πρακτικές που οι ίδιοι/ες επιλέγουν για να τοποθετήσουν κοινωνικοχωρικά την υποκειμενοποίησή τους απέναντι στις φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις. Κατά την περιγραφή προσωπικών εμπειριών στις οποίες έχουν βιώσει τη φυλετικοποίηση, ως «μαύροι μετανάστες», που τους συνδέει με την εικόνα του

«παράνομου» και του «βρόμικου» διαφαίνεται ο τρόπος που η τοποθέτησή τους από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις στην αορατότητα ή σε μια ανεπιθύμητη και στιγματισμένη ορατότητα, οδηγεί στην ενεργοποίηση πρακτικών μιας διαφορετικής ορατότητας και στην άρθρωση ενός λόγου διαφοροποιημένης υποκειμενοποίησης. Μέσα από τις πρακτικές αυτές παράγεται, φαντασιακά και συμβολικά, μια μεταναστευτική υποκειμενικότητα η οποία προσλαμβάνει τα χαρακτηριστικά της προσωπικής αποτύπωσης και έκφρασης περισσότερο διευρυμένων και συλλογικών υποκειμενοποιητικών στοιχείων, όπως η εθνοπολιτισμική πρακτική, η έμφυλη διάσταση της φυλετικοποίησης, συνείδηση της ταξικότητας όπως παράγεται και εγγράφεται στον χώρο της πόλης:

Γιατί είναι κάτι παιδιά που κάνουν μπίζνες με σκόνη και τέτοια, δεν ξέρω πώς τα λένε αυτά, κάτι μαλακίες, συγγνώμη για τη λέξη, που πουλάνε και όταν βλέπουν εμάς όλους νομίζουν ότι τα ίδιο κάνουμε, κατάλαβες. Κοίτα κάθε μέρα όταν φεύγω για τη δουλειά, περνάω εκεί Πανεπιστημίου πάω εκεί Ακαδημίας, να δεις τα μαύρα παιδιά αυτά πουλάνε αυτό... μένουν εκεί μέχρι πρωί, πουλάνε αυτά, πολύς κόσμος έρχεται... όταν περνάς τώρα από κει νομίζουν ότι είναι όλοι το ίδιο. [...] Όχι, δεν έχω δει ακόμα παιδιά από Σιέρα Λεόνε... ντάξει έχει, τα καινούργια παιδιά που έρχονται αλλά εγώ δεν έχω δει ακόμα. Αλλά πιστεύω ότι έχει γιατί αν δεν έχει κάποιος δουλειά πού να βρεις λεφτά... πού μπορείς να βρεις λεφτά; (Τζίμι).

Πάντως τώρα έχουν αρχίσει και μας βγάζουν ονόματα όπως πουτάνες επειδή εδώ στην Πατησίων κάνουν πιάτσα. Μεγάλη πιάτσα. Πρώτη φορά είχα βγει έξω για κλαμπ και είδα πόσο μεγάλη πιάτσα είναι. Από πλατεία Αμερικής μέχρι εδώ. Αφρικάνες. Στην Ομόνοια είναι ανάμεικτες αλλά εδώ είναι μόνο Αφρικάνες, πολλές. Και τώρα κάθε φορά που μας βλέπουνε: κοπελιά 20 ευρώ, 10 ευρώ. Κι εγώ δεν απαντάω [...]. Όχι, εμείς δεν κάνουμε τέτοια. Αν κάνουμε εμείς τέτοιο πράγμα είναι ρεζίλι. Επειδή είμαστε μικρή κοινότητα, δεν το επιτρέπουν (Μαρία, 21 χρονών, γεννήθηκε στην Ελλάδα, κόρη της Φάτμας, μένει στην Πατησίων).

Η φυλετικοποίηση των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών συμβαίνει, επίσης, μέσα από τη σύνδεση του μαύρου χρώματος με το παράνομο και το ακραίο. Στο προηγούμενο απόσπασμα της Μαρίας, η ορατότητά της ως μαύρης στον δημόσιο αστικό χώρο κινητοποιεί τη διαδικασία της φυλετικοποίησης και την ένταξή της σε μια έμφυλη και σεξιστική κατηγοριοποίηση εξαιτίας του χρώματος.

Στη φυσικοποιημένη αυτή ταύτιση του μαύρου χρώματος της Αφρικανής μετανάστριας με την εκπόρνευση αναδεικνύεται η διαδικασία καθιέρωσης και παγίωσης της «θέσης» που ο δημόσιος αντιμεταναστευτικός ρατσιστικός λόγος και οι αντίστοιχες πρακτικές κατασκευάζουν για τις Αφρικανές μετανάστριες και η τοποθέτηση της

«φυλετικής» τους διαφοράς στον πόλο της παράνομης φθηνής πορνείας, της ακραίας δημόσιας εμπειρίας:

Και ξέρεις πολλές φορές πήγαινα στο δρόμο, πολλά άντρες σταμάτησε εμένα... νομίζει ότι είμαι... Πολλές φορές από δω, αμάξια από δω. Ήρθε από δω, ένα τζίπ, μπροστά «έλα» και κατέβω από δω και άλλος άνθρωπος μέχρι το σπίτι μου «έλα, έλα, τι θέλεις;». Και μετά φώναξα κι έφυγε. Πολλές φορές... Φοβήθηκα (Ανταμα, 40 ετών, στην Ελλάδα από 1992, μένει στην πλατεία Αμερικής).

Γιατί υπάρχει μερικά κορίτσια που έρχεται εδώ στην Ελλάδα, μαύρα, που στέκονται στο δρόμο. Στέκονται στο δρόμο, μπορεί κάποιος μάλλον νομίζει είναι ένα από τα παιδιά μου, γι' αυτό δεν τα αφήνω για να είναι έξω μέχρι τότε τότε ώρα... πάει κάπου, όταν περάσει η ώρα, πάρε με τηλέφωνο. «Είσαι εντάξει;» «ναι μπαμπά, είμαι εντάξει», έρχεται τότε τότε ώρα, ντάξει τελείωσε (Ιμπραήμ, 61 ετών, στην Ελλάδα από 1984, μένει στην Κυψέλη).

Η φυλετικοποίηση που συντελείται μέσα από τη φυσικοποιημένη σύνδεση του μαύρου χρώματος με το φτηνό και το βρόμικο οδηγεί τους άνδρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε σε καθημερινή διαχείριση της ενσώματης αποτύπωσης αυτής της σύνδεσης. Η ορατότητα των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών σε καθημερινούς αστικούς τόπους γίνεται συχνά πεδίο άρθρωσης και εγγραφής του φυλετικοποιημένου και ρατσιστικού στίγματος στα σώματα των ανδρών και των γυναικών μαύρου χρώματος:

Τώρα σε βλέπουνε, σε βρίζουνε αμέσως. Σαν είσαι βρόμικη. Έτσι. Σαν είσαι βρόμικη. «Βρόμιζε ο τόπος». Μια φορά η: φίλη μου είχε λίγο βήχα, έβηχε, και άνοιξε λίγο το παράθυρο να πάρει λίγο αέρα, μέσα στο λεωφορείο, και αρχίζουνε όλοι να φεύγουνε από κοντά της. Νόμιζαν ότι είχε κάτι άλλο. Κατάλαβες; Είναι κρίμα. Τώρα βγαίνει έξω και αρχίζουνε πολλές φορές μέσα στο λεωφορείο... μπαίνουνε μέσα, αν βλέπουνε 2-3 εμείς σκούρο χρώμα, προσπαθούνε να ανοίγουνε: και χειμώνα που κάνει κρύο και έχουνε ανάψει το καλοριφέρ στο λεωφορείο, γιατί βλέπει 2-3 μετανάστες μαζί, ανοίγουνε παράθυρο «βρομάνε». Τι είναι αυτό; (Αουα, 50 ετών, παρευρίσκεται στη συνέντευξη του άντρα της, του Τζον και παρεμβαίνει).

Όλα αυτά τα συμβάντα φυλετικοποίησης «οριοθετούν» και «συνοριοποιούν» την ορατότητα των μεταναστών μαύρου χρώματος, την κανονικοποιούν τοποθετώντας την «εκτός», εκεί όπου την εγκλωβίζει η πρακτική του κυρίαρχου «βλέμματος» κατασκευάζοντάς την ως «αχώνευτα ξένη»:

2004, όταν η Ελλάδα κέρδισε το ευρωπαϊκή κύπελλο ήμουν πρόεδρος στην Κοινότητα. Όλοι, εμείς έχουμε κάτι τύμπανα, ήμασταν πολύ χαρούμενοι όταν η Ελλάδα κέρδισε, ένας από μας πήγε έξω με τα τύμπανα, να το χτυπάει για να πάει να γλεντήσει και περπατάει στο δρόμο με τα τύμπανα. Και τι λέει ο άλλος ο Έλληνας; «δεν είναι γιορτή σας, είναι δικά μας γιορτή». Και αυτός έχει μυωπία, δεν βλέπει καλά και φοράει τα γυαλιά, ο άλλος έτρεξε πίσω του, έπεσε τα γυαλιά, μόνο για να

σώσει ζωή του και έτρεξε αυτός. Και εγώ είπα το παιδί «πρέπει να κάτσουμε εδώ μέσα, εδώ στην Κοινότητα, στο γραφείο, είναι μεγάλο, 120 τετραγωνικά, θα γλεντήσουμε εκεί μέσα γιατί να πας έξω; Τώρα κοίτα τι έπαθες τώρα» (Ιμπραήμ).

Η καθημερινή εμπλοκή σε τέτοιου είδους περιστατικά τοποθετεί τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος σε μία συνεχή επαναδιαπραγμάτευση της υποκειμενικότητάς τους. Στο Σύστημα της εθνικιστικής περιχαράκωσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης, οι αφηγηματικές πρακτικές λειτουργούν ως «μη-τόπος», εκεί δηλαδή που οι άντρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επιχειρούν να τοποθετήσουν την υποκειμενικότητά τους με «άλλο» τρόπο.

Πολλές φορές, η σιωπή και η «υποχώρηση» –ως στάση και προσωπική τοποθέτηση απέναντι στις αντιμεταναστευτικές δράσεις και πράξεις οι οποίες τους/τις «αντικειμενοποιούν» στον δημόσιο αστικό χώρο και στις καθημερινές σχέσεις συνάντησης– γίνεται μια επιλογή, άλλοτε συνειδητή άλλοτε εξαναγκαστική, που την προκαλούν ο φόβος από τις αντιμεταναστευτικές ρατσιστικές, θεσμικές και εξωθεσμικές, πρακτικές, η απογοήτευση και η ματαίωση, η «κούραση» από τις κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες της κρίσης και της μεταναστευτικής πολιτικής.

Η σιωπή και η «υποχώρηση» στον δημόσιο αστικό χώρο αντισταθμίζεται στις αφηγηματικές πρακτικές, εκεί όπου οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αρθρώνουν και παράγουν έναν «άλλο εαυτό», εναλλακτικές υποκειμενικότητες που, μέσα από τη συναισθηματική, κοινωνικοπολιτική και ιδεολογική τους τοποθέτηση, τις φαντάζονται και τις κατασκευάζουν «αλλιώς». Έτσι, ακόμη και αν «σιωπούν» στον δημόσιο αστικό χώρο, αν «υποχωρούν» στη συνάντησή τους με τις καθημερινές περιπτώσεις αντιμεταναστευτικής δράσης, στις αφηγηματικές τους πρακτικές μετατρέπουν τη «σιωπή» τους σε λογοθετική τοποθέτηση για τον τρόπο που οι ίδιοι/ες βλέπουν και παράγουν, συναισθηματικά, κοινωνικοπολιτικά, φαντασιακά, τους εαυτούς τους ως μεταναστευτικά υποκείμενα στον αστικό χώρο της Αθήνας.

Μέσα από τις καθημερινές διαπροσωπικές αλλά και προσωπικές σχέσεις, μέσα από τη στάση που υιοθετούν στη συνάντησή τους με τη ρατσιστική και αντιμεταναστευτική πρακτική και δράση στην καθημερινότητα, ενεργοποιώντας τους διαπροσωπικούς ή και προσωπικούς ρόλους, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επιχειρούν να αναδείξουν μια «άλλη» μεταναστευτική υποκειμενικότητα, η οποία

διαταράσσει τις παγιωμένες «φυλετικοποιημένες» αναπαραστάσεις. Μιλώντας, συναισθηματικά και ιδεολογικά, είτε από τη θέση των μακροχρόνια διαμενόντων μεταναστών ή των παιδιών που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Αθήνα είτε μέσα από τον ρόλο τους ως μητέρες, πατέρες, εργαζόμενοι, ελεύθεροι επαγγελματίες, ως άνθρωποι που ζουν, κινούνται και ορίζουν την καθημερινότητά τους στις γειτονιές της Αθήνας, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος προσπαθούν να επανα-οριοθετήσουν οι ίδιοι/ές την υποκειμενικότητά τους ως μεταναστευτικά υποκείμενα στον αστικό χώρο.

Για παράδειγμα, ο φόβος αρκετών γυναικών να κυκλοφορήσουν άνετα στους δρόμους της γειτονιάς τους, ειδικά όταν πρόκειται για περιοχές που έχουν στοχοποιηθεί από τη δράση των ακροδεξιών ομάδων της Χρυσής Αυγής, μετασχηματίζεται στις συνεντεύξεις τους σε συνθήκη ανάδειξης ενός κοινωνικοπολιτικού λόγου όπου διαφαίνονται οι τεμνόμενες διασυνδέσεις του φύλου, της φυλής και του μεταναστευτικού στάτους με το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικοπολιτισμικό γίγνεσθαι του Συστήματος της κρίσης:

Γι' αυτό δεν πάω έξω. Φοβάμαι. [...] Λένε εμείς ήρθε Ελλάδα και πήρε τη δουλειά του. Αλλά εμείς δεν ήρθε εδώ πήρε κανενός δουλειά. Εμείς άμα θέλουμε δουλειά, βγούμε έξω και ψάχνουμε για δουλειά. Γι' αυτό έχουμε δουλειά (Ισάτου, 31 χρονών, στην Ελλάδα από 2002, μένει στην Κυψέλη).

Πρώτα πρώτα εγώ το έχω αποφασίσει. Δεν με νοιάζει τι λένε. Δεν με ξέρεις, δεν με ξέρεις. Αλλά μέσα μου ξέρω ότι δεν είμαι εδώ να κάνω κακό σε κανέναν, δεν είμαι εδώ για να κλέβω και ξέρω για μένα ότι δεν είμαι επικίνδυνο για κανέναν. Και ξέρω ότι είμαι καλή, είμαι καθαρή και με αυτό το κεφάλι βγαίνω έξω. Γι' αυτό όταν βγαίνω έξω με τα παιδιά μου θέλω να είμαι καθαρή, όλα ωραία. Ό,τι θέλεις να πεις και όποιος μας κοιτάζει, δεν με νοιάζει. Γιατί ξέρω τι είμαι εγώ, ξέρω τι είναι ο άντρας μου, ξέρω τι είναι τα παιδιά μου, ξέρω πού μένουμε. Μερικοί νομίζουν ότι εμείς κάτω στο υπόγειο ζούμε. Αλήθεια σου λέω. Για παράδειγμα, αυτό το καρότσι το είχα πάρει όταν δούλευα και το είχα πάρει για την Αναστασία. Μπήκα στο τρόλεϊ, ήμουν με το μωρό, πήγα στα Λιντλ. Μόλις μπήκα στο τρόλεϊ και ήταν εκεί μια κυρία, κοίταξε το καρότσι μου, κοίταξε εμένα, Άρχισε να μιλάει στους άλλους. «Ούτε εγώ που είμαι Έλληνας έχω χρησιμοποιήσει τέτοιο καρότσι. Αυτή που είναι ξένη χρησιμοποιούν αυτά τα καρότσια». Δεν κατάλαβα! Δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει αυτή το καρότσι, δεν μπορώ κι εγώ τα παιδιά μου να αγοράζω τέτοια καρότσια; Τα άκουσα όλα. Αλλά βαρέθηκα. Κατέβηκα, γέλαγα. Λέω, «βαρέθηκα». Να με αφήσετε ήσυχη. Και δεν μίλησα. Κατέβηκα με το παιδί μου και πήγα σουπερ μάρκετ (Σοφία, 40 χρονών, στην Ελλάδα από το 1992, μένει στο Κουκάκι).

Ναι, δεν μπορεί να βρίζεις συνέχεια, να φτάσεις σε τέτοιο επίπεδο να βρίζεις όποιος σου λέει «πήγαινε στην πατρίδα σου, φύγε από δω». Μπορεί να σου πει «βρομάνε οι ξένοι μέσα στο λεωφορείο». Ξέρεις πόσο τσαντιστικό είναι αυτό; Τι να πεις; Εγώ

είμαι 22 χρόνια εδώ, από τότε που έχω χαρτιά πληρώνω τα ένσημά μου, κάνω τη φορολογική μου δήλωση, δεν έχω μείνει σε σπίτι χωρίς να πληρώνω ενοίκιο, είναι το πρώτο πράγμα που βγάζω. Πληρώνω λογαριασμούς. Ξέρουμε πώς θα κάνουμε οικονομία. Ξέρουμε ποιες είναι οι προτεραιότητές μας γιατί δεν θέλω να έχω πρόβλημα με κανέναν (Κάντυ, 41 χρονών, στην Ελλάδα από 1991, μένει στο Κουκάκι).

Είναι γεγονός ότι το μεταναστευτικό στάτους, η προσωπική αξιολόγηση της θέσης τους ως μακροχρόνια διαμένοντες Αφρικανοί μετανάστες στην Ελλάδα μαζί με τη συνεχή επαναδιαπραγμάτευση του μεταναστευτικού τους καθεστώτος στο πλαίσιο της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, διαμορφώνει και προσδιορίζει τη συναισθηματική και κοινωνικοπολιτική τους τοποθέτηση απέναντι στα συμβάντα της καθημερινότητας που οριοθετούν την (α)ορατότητά τους. Αυτό σημαίνει ότι, πολλές φορές, η στάση που εκφράζουν στις «σχέσεις συνάντησης» με την αντιμεταναστευτική πρακτική αποτελεί προϊόν πολύπλοκων διαδικασιών διαχείρισης της υποκειμενικότητάς τους, διαδικασιών που αναδεικνύουν τις έμφυλες, ταξικές και φυλετικές διασταυρώσεις με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες της κρίσης. Έτσι, στις λογοθετικές πρακτικές των συνεντεύξεών τους, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επαναπολιτικοποιούν τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα και αναδύονται ως κοινωνικά υποκείμενα που τοποθετούνται στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι της Αθήνας ως προς το «χρώμα», τη φυλή, την τάξη και την ιδεολογική τους θεώρηση:

Ντάξει τώρα είναι μόνο γιαγιάδες παππούδες. Όταν μπεις μέσα στο λεωφορείο σε βρίζει σε κάνει έτσι από δώ. Αλλά ντάξει τέτοια υπάρχουνε παντού, δεν είναι μόνο εδώ στην Ελλάδα. Και στη Σιέρα Λεόνε έχει κόσμο που κάνουν τέτοια. Γι' αυτό εγώ δεν τα παίρνω στα σοβαρά. Κοίταξε, όλοι είμαστε άνθρωποι αλλά λόγω το σεβασμός που βλέπω γιαγιά, μεγαλύτερη από τη μητέρα σου χρειάζεται σεβασμός. Αν τέτοιοι άνθρωποι μιλάνε άσε τους να πουν ό,τι θέλουν. Αλλά όταν βλέπουν άλλους και με βρίζει, εσύ είσαι 30 κάτι χρόνια κι εγώ είμαι κάτι 30 χρόνια και με βρίζει κι εγώ σε βρίζω. Εκεί απαντάω. Αλλά παππούδες κι αυτά όταν με βρίζει, εγώ λέω, κοίταξε παππού, δεν έχω όρεξη. Έχω πολλά να σκεφτώ. Άφησέ με ήσυχο, να περνάω τη μέρα με την ησυχία μου (Τζίμι, 38 χρονών, στην Ελλάδα από το 2004, μένει στο Κουκάκι).

...τώρα με τη Χρυσή Αυγή, λένε πηγαίνετε πίσω στην πατρίδα σας και ο ρατσισμός είναι ανοιχτός και έχει εξαπλωθεί. [...] Να σου πω την αλήθεια εγώ δεν φοβάμαι γιατί δεν βρίσκω κανέναν λόγο γιατί πρέπει να φοβάμαι. Για μένα είναι το οικονομικό πρόβλημα, η οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Γιατί η οικονομική κρίση φέρνει περισσότερη φτώχεια και όταν υπάρχει φτώχεια υπάρχουν όλα αυτά τα κοινωνικά προβλήματα. Οι πολίτες, χωρίς καμία δικαιολογία, δεν μπορούν να το αιτιολογήσουν, αρχίζουν όμως να χρεώνουν στους μετανάστες ότι δεν έχουν δουλειά. Ότι οι μετανάστες κλέβουν τις δουλειές. Αυτό δεν είναι αλήθεια. Γιατί οι

μετανάστες, συγκεκριμένα οι Αφρικανοί, θα κάνουν τις δουλειές που οι Έλληνες δεν δέχονται να κάνουν. Αυτό είναι η πραγματικότητα. Πιστεύω ότι οι οικονομική κατάσταση των Ελλήνων έχει χειροτερέψει πάρα πολύ και ρίχνουν το φταίξιμο στους μετανάστες. Νομίζω αυτό είναι (Ντέιβιντ, 45 χρονών, στην Ελλάδα από το 1993, μένει στον Ταύρο, μτφρ.).

Και τώρα ειδικά που αρχίζουν με το Ξένιο Δία, τους μετανάστες εγκληματίες και αυτά, μπαίνεις στο λεωφορείο και ακούει πολλά. [...] Η Χρυσή Αυγή είναι η πρακτική λέω εγώ, η πρακτική, ο νόμος έχει κάνει τα περισσότερα. Τέλος. Ο νόμος έχει κάνει τη θεωρία, η Χρυσή Αυγή την πράξη (Αουα, 50 ετών, παρευρίσκεται στη συνέντευξη του άντρα της, του Τζον και παρεμβαίνει).

Στα παραπάνω αποσπάσματα αναδεικνύονται οι ποικίλοι και διαφορετικοί τρόποι με τους οποίους οι άντρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επιλέγουν να «συνδιαλλαγούν» με τις διαδικασίες και τις πρακτικές φυλετικοποίησής τους από τις κυρίαρχες στερεοτυπικές αναπαραστάσεις για το «μαύρο χρώμα» των μεταναστών και μεταναστριών και την ορατότητα και κινητικότητα τους στον δημόσιο αστικό χώρο. Όπως αναδεικνύεται από τις αφηγηματικές τους πρακτικές, η «συνδιαλλαγή» αυτή –αν και πολλές φορές στις συναντήσεις της καθημερινότητας στους τόπους της πόλης εμφανίζεται πια ως μια στάση «αποχώρησης» και «υποχώρησης»– ενεργοποιεί πρακτικές διεκδίκησης οι οποίες αποδεικνύουν μια συνεχώς εν τω γίνεσθαι μεταναστευτική υποκειμενικότητα, ενεργή, που τοποθετείται άμεσα και σε ευθεία αντιπαράθεση με τις ρατσιστικές και αντιμεταναστευτικές πρακτικές.

Στις αφηγηματικές πρακτικές με τις οποίες αφηγούνται και περιγράφουν τις «σχέσεις συνάντησης» στην καθημερινότητά τους στον αστικό χώρο της Αθήνας διαφαίνονται τα εναλλακτικά πεδία που οι ίδιοι/ες οι μετανάστες και μετανάστριες ενεργοποιούν προκειμένου να διαχειριστούν τις διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους παράγοντας πολλαπλές μεταναστευτικές υποκειμενικότητες. Επιλέγοντας αστικούς τόπους και γειτονιές όπου μπορούν οι ίδιοι/ες να προσδιορίζουν την ορατότητά τους, αναπτύσσοντας διαπροσωπικές σχέσεις με τις οποίες διασχίζουν τα φυλετικοποιημένα «σύνορα» στην καθημερινότητά τους, κατασκευάζοντας την παρουσία τους στον δημόσιο αστικό χώρο σύμφωνα με τις δικές τους συναισθηματικές, ιδεολογικές και φαντασιακές πλευρές της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας, εισέρχονται καθημερινά σε διαδικασίες και πρακτικές με τις οποίες διεκδικούν την παρουσία και ορατότητά τους στην πόλη αμφισβητώντας τις κυρίαρχες διχοτομήσεις και συνοριοποιήσεις.

Ένα πεδίο που αναδεικνύεται ως ιδιαίτερα σημαντικό είναι οι συναντήσεις των υποκειμένων της έρευνας με ομοεθνείς, είτε στον χώρο της Κοινότητας της Σιέρα Λεόνε είτε ιδιωτικά, σε σπίτια. Και εδώ η συνθήκη του Συστήματος της κρίσης αναδύεται σε καθοριστικό παράγοντα: την περίοδο που έγιναν οι συνεντεύξεις, η Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε υπολειπουργούσε και τελικά, λίγο αργότερα, έκλεισε αφού δεν μπορούσαν να νοικιάζουν πια τον χώρο. Σε πολλές από τις συνεντεύξεις, ο χώρος της Κοινότητας αποτέλεσε προνομιακό πεδίο κοινωνικών και διαπροσωπικών συναντήσεων. Μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε μπορούσαν να μοιράζονται εμπειρίες από την καθημερινότητά τους, την κοινωνικοπολιτική κατάσταση που βίωναν, η οποία επιδρούσε δραστικά στη μεταναστευτική τους συνθήκη και υποκειμενικότητα.

Όπως επισημαίνουν η Φάτυ (μένει στην Κυψέλη) και η Κριστίνα (μένει στο Παγκράτι), γι' αυτές είναι σημαντικό το γεγονός ότι υπάρχει ο χώρος της Κοινότητας στην Κυψέλη, όπου μπορούν να διοργανώνουν διάφορα πάρτι με αφορμή κάποιο γάμο, κάποια γιορτή ή τα γενέθλια των παιδιών τους. Οι γυναίκες αυτές έχουν επανειλημμένα τονίσει ότι το κέντρο της πόλης, και ειδικότερα κάποιες συγκεκριμένες γειτονιές, έχουν πια κατασκευαστεί, μέσω των αντιμεταναστευτικών πρακτικών και κυρίως της ρατσιστικής δράσης, ως επικίνδυνες και αυστηρά συνοριοποιημένες. Έτσι, και γι' αυτές και για τα παιδιά τους, ο χώρος της Κοινότητας αναδεικνύεται σε εναλλακτικό πεδίο ενεργοποίησης εθνοπολιτισμικών ή και κοινωνικοποιητικών πρακτικών.

Νομίζω τώρα άμα θέλω να κάνω το παιδί μου για ένα χρόνο γενέθλια θα πάω εκεί (Φάτυ).

Καμιά φορά κάνουμε... εμείς έχουμε κάπου που κάνουμε, που είναι στο Κυψέλη, νοικιάζουμε, είναι δικά μας, πληρώνουμε ενοίκιο κάθε μήνα. Και ντάξει κάνουμε εκεί ό,τι να ναι! Γάμο, γενέθλια, ό,τι να ναι. Γι' αυτό πήραμε αυτό. Ευτυχώς που έχουμε αυτό (Κριστίνα).

Ακόμη, οι ιδιωτικές συναντήσεις σε σπίτια φίλων όπως και οι επισκέψεις σε καταστήματα ομοεθνών τους λειτουργούν ως πεδία εναλλακτικών και διαφορετικών – από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις– διαδρομών για την υποκειμενοποίησή τους στην αστική καθημερινότητα. Και εδώ το Σύστημα της κρίσης αναδεικνύεται σε καθοριστικό στοιχείο αναφορικά με τη δυνατότητα της ορατότητας και της κινητικότητάς τους στον

αστικό χώρο. Τόσο η οικονομική δυσκολία να επιλέξουν να διασκεδάσουν εκτός κάποιου ιδιωτικού χώρου, όσο και η ανησυχία και η αγωνία που νιώθουν στον δημόσιο χώρο σε σχέση με τις ρατσιστικές αντιδράσεις και το ηγεμονικό βλέμμα που τους «φυλετικοποιεί» και τους «αντικειμενοποιεί», οδηγεί σε επιλογές και πρακτικές μιας πιο «ιδιωτικής μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης».

Θέλει να πάει Στάρμπας, αυτό έχει ωραίο καφέ. Ναι να πάει εκεί. Και τώρα κοιτάει έτσι, ναι, καλύτερα να κάτσει στο σπίτι να φτιάξει το καφέ μου, να κάνει φαγητό, ε: ξέρει όλα να φτιάξει ελληνικό φαγητό, κάνει στο σπίτι. Κυριακές, Σαββατοκύριακο, να κάτσει από δω μαζί, τρία τέσσερα αδέρφια, φίλοι και να φάμε. Αυτό φοβάται τώρα, πάει έξω, να κάτσω έξω. Κοιτάω έτσι: κοιτάνε αλλιώς. Δεν ξέρω τι συμβαίνει. Α! ξέρεις Κυριακή, εγώ φτιάχτηκα καλά, φοράει ωραία ρούχα και πάει έξω ((χαμογελάει)) και νομίζω κοιτάει «τι είναι αυτό;» ((γελάει)). Αυτό είναι. Ντάξει κόσμος έτσι παντού, έχει τα δικά τους... Δεν πάω έξω τώρα, δύσκολα, δεν έχω λεφτά (Ανταμα, 40 ετών, στην Ελλάδα από 1992, μένει στην πλατεία Αμερικής).

Έχουμε δικά μας κλαμπ αλλά δεν μ' αρέσει να πάω. Δεν είναι εδώ κοντά είναι μακριά. Ιλίσια, Red Sea, έχει εδώ Κάτω Πατήσια, Κυψέλη αλλά τώρα κλείσανε όλα. Τώρα μόνο Κυψέλη πάω στους φίλους μου. Μπαλκόνια, πολλές φορές σπίτι, γι' αυτό ο φίλος μου έχει μεγάλο μπαλκόνι. Πάρουμε ποτά, πορτοκαλάδα, μπίρα ό,τι... Αν εγώ τώρα έχω 5 ευρώ πάω εκεί θα βάλω τα 5 ευρώ, ο φίλος μου έχει 10 ευρώ και πάμε να ψωνίσουμε αν εσύ μπορείς να πίνεις δύο Αμστελ δύο Αμστελ, αν θες κρασί κρασί. Κάθε Σαββάτο Κυριακή (Άλφα, 41 χρονών, στην Ελλάδα από 1997, μένει στην Ασκληπιού κοντά στη λεωφόρο Αλεξάνδρας).

Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η Σοφία (40 χρονών, στην Ελλάδα από το 1992, μένει στο Κουκάκι), η οικονομική κρίση και οι αντιμεταναστευτικές και ρατσιστικές πρακτικές έχουν οδηγήσει σε υπολειτουργία την Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε, με αποτέλεσμα να μην μπορούν πλέον να μαζεύονται εκεί και να διοργανώνουν δράσεις όπως πριν:

Έχουμε το γραφείο στην Τήνου. Αυτό το γραφείο το κάναμε εμείς η Σιέρα Λεόνε γιατί δεν μπορούμε να πάμε ανάμεσα στους Έλληνες αν θέλουμε για παράδειγμα να κάνουμε πάρτι, αν θέλουμε να κάνουμε ό,τι εκδήλωση, κάτι... και πήγαμε και νοικιάσαμε αυτό το υπόγειο. 100.000 φορές, μας έχουν πάρει αστυνομία. Έχουν έρθει, θα στο κλείσω. Και είναι νόμιμο. Και η αστυνομία έρχονται και λένε, παιδιά δεν φταίμε εμείς, η γειτονίσα μας φέρνει. Μέχρι δικαστήριο έχουμε πάει. Πού θέλουνε να πάμε; Ανάμεσά σας δεν μπορούμε. Το δικό μας χώρο που είναι νόμιμο, δεν μπορούμε! Να κάτσουμε στα σπίτια μας σα φυλακισμένοι; Γιατί; [...] Ο καθένας φοβάται. Όπως πάνε έτσι τα πράγματα, είναι δύσκολα. Όλοι κλαίμε δηλαδή. Γιατί δεν είμαστε ασφαλείς να πάμε να κάτσουμε. Στα σπίτια ντάζει, να πω σε 2-3 να μαζευόμαστε, να κάτσουμε και τέτοια, αυτό το κάνουμε μερικές φορές. Αλλά εκεί στο γραφείο είναι λίγο δύσκολο.

Όπως φαίνεται από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, η διακυβερνητική λειτουργία τους Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης έχει επέμβει δραστικά στο βίωμα της ελευθερίας στην πόλη αλλά και στη δυνατότητα να κυκλοφορούν άνετα στον δημόσιο αστικό χώρο. Οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος αναδεικνύουν τις άτυπες πρακτικές της καθημερινότητάς τους με τις οποίες επιχειρούν να «μεταφέρουν» τη διασκέδαση και την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου σε πιο ιδιωτικούς χώρους ή προσπαθούν να διαχειριστούν αλλιώς τους τόπους εκείνους και τα αστικά τοπία που η κυρίαρχη ηγεμονική πρακτική φυλετικοποιεί και στιγματίζει.

Το κοινωνικοταξικό πλαίσιο, η ανεργία ή η υποτυπώδης εργασία, η κρίση και ο φόβος, η κούραση και η απογοήτευση οδηγούν τους άντρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε σε άλλους τρόπους ορατότητας και κινητικότητας στον δημόσιο χώρο και σε διαφορετικές πρακτικές έκφρασης και ανάδειξης της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας στον αστικό χώρο του κέντρου της Αθήνας και των γειτονιών της. Το ενδιαφέρον είναι ότι, στις αφηγηματικές τους πρακτικές, η κυρίαρχη φυλετικοποίησή τους όσον αφορά την ορατότητα και την κινητικότητά τους στον αστικό χώρο, αλλά και οι δικές τους εναλλακτικές πρακτικές υποκειμενοποίησής τους στους τόπους και τις περιοχές της Αθήνας, ενεργοποιούνται ως ένα συναρθρωμένο δίκτυο στο οποίο διαπλέκονται και ταυτόχρονα λειτουργούν το εθνοφυλετικό/πολιτικοπολιτισμικό και το κοινωνικοταξικό/πολιτικοοικονομικό γίνεσθαι. Έτσι, στις αφηγήσεις και στις περιγραφές τους για τους «άλλους» δημόσιους τρόπους και τόπους της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης αναδεικνύονται πρακτικές διάσχισης των φυλετικοποιημένων συνόρων και διεκδίκησης της ορατότητας και κινητικότητάς τους στον αστικό χώρο, οι οποίες συναρθρώνονται σε λόγους και δράσεις με πολιτικοπολιτισμική και πολιτικοοικονομική πλαισίωση.

Για παράδειγμα, η επιλογή της κινητικότητας και της ορατότητας σε περιοχές εκτός κέντρου ευνοείται ή περιορίζεται από τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι μετανάστες και οι μετανάστριες διαχειρίζονται την εμπλοκή και την τοποθέτησή τους στις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται από το συναρθρωμένο δίκτυο του Συστήματος της κρίσης και της κυρίαρχης φυλετικοποίησης των μεταναστών μαύρου χρώματος. Μέσα από πρακτικές που αναδεικνύουν την κοινωνικοταξική τους κατάσταση

και τη «θέση» τους στο πλαίσιο φυλετικοποίησης του αστικού χώρου, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε διασχίζουν ή όχι τα «σύνορα» και τοποθετούν τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα σε άλλους αστικούς τόπους και με άλλους όρους.

Έτσι, η μετακίνηση σε άλλες περιοχές στον ελεύθερο χρόνο τους αναδεικνύεται ως δυνατότητα αλλά και ως πρακτική που έχει στόχο να υπερβούν τα φυλετικοποιημένα «σύνορα» του μητροπολιτικού κέντρου της Αθήνας και να βρεθούν σε τόπους και «θέσεις» στις οποίες οι ίδιοι/ες ορίζουν την υποκειμενικότητά τους, ακόμη και κάτι τέτοιο έχει τον χαρακτήρα της προσωρινότητας καθώς προσδιορίζεται από επιλογές που αφορούν τη χρήση του αστικού χώρου σε συνθήκες καθημερινότητας ή αξιοποίησης ελεύθερου χρόνου.

Φοβάμαι να πάω στο Κυψέλη. Με αυτό που είναι τώρα, ρατσισμός, στο Κυψέλη φοβάμαι. Πάρα πολύ, να πάω στην Αθήνα, όχι μόνο Κυψέλη. Και Ομόνοια φοβάμαι να πάω. Να πάω στην αγορά. Άμα θέλω να πάω στην αγορά, πάω πρωί πρωί για να αγοράζω τι θέλω και γυρνάω. Δεν πάω μεσημέρι στο αγορά. Φοβάμαι για το ρατσισμός και: αυτά τα πράγματα, γιατί σε βρίζουνε, σε λένε κακιά πράγματα. [...] Δεν έχουμε όμως το πρόβλημα, ότι δεν πάμε, ότι είμαστε κλεισμένοι στο σπίτι. Όχι. Βγαίνουμε. Πάμε Γλυφάδα, πάμε Σαρωνίδα, πάμε κλάμπινγκ, πάμε μακριά, δεν είναι ότι πάμε στα αφρικάνικα κλάμπινγκ, αφρικάνικα ε: Πρώτα εγώ δεν πάω ποτέ τα δικά μας ρέστοραντς να φάω... Όχι. Πάω σε άλλα. Λέμε τώρα, πάω μακριά φάω, θέλω να είμαι με τη: ε... το mingle. Δεν θα πάω εκεί που είναι μόνο εμείς. Πρέπει αυτά να ξέρουμε ό,τι έχουνε άνθρωποι εδώ... πάμε εκεί... Πάμε με φίλους (Κριστίνα, 38 ετών, στην Ελλάδα από το 1991, μένει στο Παγκράτι).

Τώρα θα πηγαίναμε Σχοινιά ((εννοεί με τους φίλους του)) αλλά είπα ότι έχω κάτι και δεν πήγαμε. Αν είχα αυτοκίνητο... Είχα αλλά το πούλησα. Το είχα εδώ από κάτω, ήταν τρία στη σειρά και στο δικό μου κάποιος πήρε ένα σίδερο και το κάνει όλο πάνω γύρω γύρω, κάθε μέρα πρόβλημα. Κάθε μέρα, κάθε μέρα (Αλφα, 41 χρονών, στην Ελλάδα από 1997, μένει στην Ασκληπιού κοντά στη λεωφόρο Αλεξάνδρας).

Αυτό που, χαρακτηριστικά, λέει η Κριστίνα ως mingle, αναδύεται ως διεκδικούμενη πρακτική στις συνεντεύξεις και άλλων μεταναστών και μεταναστριών αναφορικά με την επιλογή της ορατότητας και της κινητικότητάς τους στον δημόσιο χώρο της πόλης. Η δυνατότητα, δηλαδή, ανάμειξης και συνύπαρξης με ανθρώπους διαφορετικής κοινωνικής τάξης και διαφορετικού χρώματος, στους τόπους της πόλης, αποτελεί ζητούμενο ώστε να αποφευχθεί η αποκλειστική πρόσδεση της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στην φυλή και το χρώμα. Έτσι, από τη μια, ο περιορισμός και η «συνοριοποίηση» συγκεκριμένων αστικών χώρων και τόπων από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τους μετανάστες μαύρου χρώματος και, από την άλλη, το κλείσιμο

πολλών αφρικανικών μαγαζιών, εστιατορίων, καφενείων εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης ενεργοποιούν αφηγηματικές πρακτικές που θέτουν ως διεκδίκηση στον αστικό χώρο τις «δια-φυλετικές σχέσεις συνάντησης». Οι φιλικές, διαπροσωπικές ή και ερωτικές σχέσεις με Έλληνες ή με ανθρώπους άλλων εθνικοτήτων αναδύονται στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε ως δυνατότητα ορατότητας και κινητικότητας στον αστικό χώρο:

Για παράδειγμα, η Κάντυ στην ερώτηση αν επιλέγει να βγει για καφέ ή ποτό στην Κυψέλη, απαντάει:

Παλιά το έκανα με αυτόν το φίλο μου. Πηγαίναμε Φωκίωνος συνέχεια να πίνουμε καφέ. Αυτός ο Έλληνας. Γιατί είχε φίλους κι αυτός εκεί. Αλλά τώρα όχι. Αλλά και για καφέ που πήγαινα πηγαίνα με φίλους Έλληνες από δουλειά...

Η Κριστίνα, από την άλλη, τονίζει το γεγονός ότι στη γειτονιά της στο Παγκράτι νιώθει ασφαλής και σίγουρη ότι οι Έλληνες θα τη βοηθήσουν επειδή τόσα χρόνια την ξέρουν προσωπικά και μεταξύ τους έχουν αναπτυχθεί σχέσεις καθημερινότητας:

...όμως καμιά φορά λένε ότι αν πας να μείνεις κάπου που δεν έχει πολλές ξένες, είναι λίγο διαφορετικά. Άμα είσαι εκεί που είναι πολλούς ξένους, καμιά φορά ο ρατσισμός είναι πιο μεγαλύτερο από κει που δεν έχει πολλές ξένους. Όπως στην πλατεία Αμερικής. Γιατί εκεί, νομίζω: καλά, θα πάμε τώρα να χτυπήσουμε όλους τους ξένους. Είναι εκεί πολλά. Τώρα, για παράδειγμα, άμα κάποιο ήρθε να με χτυπάει και βγαίνει έξω, όλη η γειτονιά: ξέρεις, εγώ στο δρόμο λέει «καλά αυτή είναι, που μένει εδώ, που έχει τα δύο παιδιά». Με ξέρουνε όλοι. Και θα έχω βοήθεια. Όμως, παράδειγμα, μια φορά με χτύπησε αυτοκίνητο, ξένος με βοήθησε και ήρθε και χτύπησε το κουδούνι, πιο κάτω, και πώς ξέρουνε και μένω εδώ ((χαμογελάει)), χτύπησε και φώναξε άντρα μου και με βοήθησε και με έβαλε μέσα στο ασθενοφόρο και είπαν «ό,τι είναι να μας πεις». Ξέρουνε τα πάντα για μένα. Αυτό είναι το διαφορά.

Οι σχέσεις αυτές συνύπαρξης και «δια-φυλετικής» συνάντησης στην καθημερινότητα αναδεικνύονται ως καθοριστικές για τις πρακτικές διάσχισης των φυλετικοποιημένων συνόρων. Πράγματι, για τα παιδιά που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα ή για όσα έχουν έρθει σε μικρή ηλικία και έχουν μεγαλώσει στην Αθήνα, η διεκδίκηση της ορατότητας και της κινητικότητας στον αστικό χώρο και τους αστικούς τόπους της Αθήνας συσχετίζεται περισσότερο με τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές συνιστώσες των δια-φυλετικών σχέσεων συνάντησης, αναδεικνύοντας τη ρευστότητα των «φυλετικοποιημένων» συνόρων:

Έχω φίλους, καλά από το Δημοτικό, το Γυμνάσιο, από το Λύκειο που είναι Έλληνες έχω, έχω και φίλους από άλλες χώρες. Και από την ίδια τη χώρα που είμαι εγώ αλλά

και από άλλες χώρες. Και από Αλβανία και από Κονγκό ας πούμε [...] Πηγαίνουμε Γαλάτσι: ακόμα και εδώ στην Κυψέλη που έχουμε συνηθίσει, πηγαίνουμε, αλλά γενικά πηγαίνουμε μακρινές περιοχές γιατί: ξέρουμε αυτοί. Εγώ τις περιοχές δεν τις ξέρω. Πηγαίνουμε με αμάξι... Μακρινές γιατί πλέον έχει αμάξι ο άλλος και πλέον μπορούμε και πηγαίνουμε... (Πέτρος, 26 χρονών, έχει γεννηθεί στην Ελλάδα, μένει στην Κυψέλη)

... Γενικά, Σύνταγμα, Μοναστηράκι, όπου γίνεται κάτι πάμε.. Εννοώ όπου συχνάζουν, όπου βγαίνουν. Πιο πολύ σε κλαμπ πηγαίνω. Πηγαίνω και σε αφρικάνικα και σε ελληνικά. Ανάλογα πού ακούγεται ότι γίνεται πιο πολύ σούσουρο. Τα αφρικανικά κλαμπ είναι κλαμπ όπως όλα τα άλλα κλαμπ απλά παίζουν αφρικάνικη μουσική, δεν έχει τίποτα διαφορετικό. Είναι ίδια με τα ελληνικά κλαμπ απλά εκεί παίζουν hip hop και τέτοια... πάνε και άσπρες, Ελληνίδες που βγαίνουν με μαύρους...(Αίσα, 22 χρονών, ήρθε στην Ελλάδα από 7 χρονών, μένει στην Κυψέλη).

Ο χώρος της πόλης και η αστική καθημερινότητα, το καθημερινό αστικό βίωμα και οι συνθήκες (α)ορατότητας και (α)κινητικότητας στις γειτονιές και τους αστικούς τόπους της Αθήνας αναδύονται ως πεδία όπου το πολιτικοοικονομικό και πολιτικοπολιτισμικό πλαίσιο του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης διαπλέκεται και συναρθρώνεται με τις πρακτικές εαυτού και εναλλακτικής υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος, αναδεικνύοντας έτσι τη ρευστότητα των διαδικασιών παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Οι άτυπες ή θεσμικές «σχέσεις συνάντησης» στην καθημερινότητα ενεργοποιούν στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε τεχνολογίες χώρου και αντίστασης με τις οποίες παράγουν και τοποθετούν στον αστικό χώρο πολλαπλές μορφές υποκειμενικότητας κατά τη συνεχή διαπλοκή τους με τις ποικίλες κοινωνικοχωρικές αποτυπώσεις της «φυλής», του φύλου, του χρώματος και της τάξης στην πόλη.

Ο μηχανισμός κυβερνητικότητας των «μαύρων» μεταναστών που κινητοποιείται στο πεδίο του Συστήματος της κρίσης παράγει στον αστικό χώρο πολύπλοκες «συνοριοποιήσεις» και «φυλετικοποιήσεις, τις οποίες οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε διαχειρίζονται και διασχίζουν πραγματικά, συμβολικά, φαντασιακά και συναισθηματικά. Αναδεικνύεται έτσι η ρευστότητα των «ορίων» που οι διάφορες ιεραρχήσεις του αστικού χώρου και οι εγκαθιδρυμένοι από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις χωρικοί αποκλεισμοί παράγουν για τα φυλετικοποιημένα μεταναστευτικά υποκείμενα. Στις ιεραρχικές αυτές φυλετικοποιήσεις του χώρου της

καθημερινότητας, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος διαμορφώνουν εναλλακτικές μορφές υποκειμενοποίησης, οι οποίες ρευστοποιούν τα κυρίαρχα περίκλειστα όρια και παράγονται μέσα στη διαρκή επαναδιαπραγμάτευση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, τόσο στη χωρική της αποτύπωση όσο και στην ενεργοποίηση των ποικίλων μορφών και ρόλων που αποκτά στην καθημερινότητα.

4.3 Χώροι - χωρικότητες της εργασίας και (α)ορατότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών

Ο χώρος ή οι χώροι εργασίας των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος αναδεικνύονται σε πεδία εγγραφής και αποτύπωσης, των ηγεμονικών αναπαραστάσεων για τη μεταναστευτική εργασία των Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών και των διαδικασιών φυλετικοποίησής της αφενός και, αφετέρου, των πρακτικών και των τεχνολογιών εαυτού και αντίστασης που οι ίδιοι οι μετανάστες και οι μετανάστριες ενεργοποιούν προκειμένου να διασχίζουν τα «σύνορα» της φυλετικοποίησής τους στον χώρο εργασίας και να επαναδιαπραγματεύονται την υποκειμενικότητά τους μέσα από την εργασιακή συνθήκη και ταυτότητα.

Μέσα από τις αφηγήσεις-συνεντεύξεις των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε για τους χώρους όπου εργάζονται καθώς και για τις αναπαραστάσεις, τις σχέσεις και τις πρακτικές που παράγονται στους χώρους αυτούς, διαφαίνονται οι διασταυρούμενες αποτυπώσεις τόσο του Συστήματος της κρίσης και των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικοπολιτισμικών του εκφάνσεων στη μεταναστευτική υποκειμενικότητα, όσο και των διαδικασιών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης όπως αυτές αναδύονται πάνω στις διαταράξεις των ηγεμονικών αναπαραστάσεων και ιεραρχήσεων.

Στις αφηγηματικές πρακτικές για τους χώρους και τις σχέσεις εργασίας, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αποτυπώνουν τους τρόπους με τους οποίους η μνήμη, η εμπειρία και η φαντασία αποτελούν πεδία στα οποία οι ρόλοι και οι ταυτότητές τους ως μετανάστες/στρίες μαύρου χρώματος παράγουν υποκειμενικότητες τέτοιες που, αν και μπορεί να φανερώνουν τη σύγκρουση του εμπράγματος με τον φαντασιακό εαυτό στον χώρο εργασίας, διαμορφώνονται ως αντιστεκόμενες στην εμμένουσα φυλετικοποίηση. Έτσι, παρόλο που κατά την περίοδο εγκαθίδρυσης του Συστήματος της

κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης οι αφηγήσεις και οι περιγραφές που αφορούν την εργασία και τον εργασιακό βίο ορίζονται από την απογοήτευση, την ακύρωση των ονείρων και από ένα εργασιακό παρόν κατώτερο των προσδοκιών και των αρχικών σχεδιασμών, εντούτοις διαφαίνεται η παραγωγή υποκειμενικότητων που «αντιστέκονται» και διαταράσσουν τις φυλετικοποιημένες ιεραρχίες και αναπαραστάσεις μέσα από τον ρόλο διεκδίκησης μιας «άλλης ζωής» ή ανάδειξης της δικής τους ζωής ως διαφορετικής από εκείνη που κατασκευάζουν οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τους Αφρικανούς και τις Αφρικανές ως εργαζομένων ή ιδιοκτητών/τριών μικρών επιχειρήσεων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι πολλοί από τους άνδρες, όπως και από τις γυναίκες, που έδωσαν συνέντευξη και βρίσκονται στην Αθήνα για πάνω από μία δεκαετία, υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η τωρινή τους εργασία αλλά και όσες έχουν κάνει στο παρελθόν είναι κατώτερες της επαγγελματικής τους εξειδίκευσης ή των προσδοκιών που είχαν όταν πρωτοήρθαν στην Ελλάδα. Αν και η επιλογή του εργασιακού βίου και η συνακόλουθη ακύρωση των αρχικών προσδοκιών και ονείρων συμβαίνει αρκετά νωρίς από τη στιγμή που φτάνουν Ελλάδα, είναι σαφές ότι οι αφηγηματικές πρακτικές καθορίζονται από τη συγχρονία με το Σύστημα της κρίσης και αποτυπώνουν στο παρόν μια συναισθηματική και οικονομικοπολιτική αξιολογική τοποθέτηση απέναντι στην εργασία μαζί με την κοινωνικοταξική και πολιτικοπολιτισμική επαναδιαπραγμάτευσή της στον παρόντα εργασιακό βίο.

Οι περισσότεροι από τους άνδρες που ήρθαν από τη Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα για σπουδές είτε δεν είχαν τη δυνατότητα να τις ολοκληρώσουν είτε άλλαξαν την εκπαιδευτική τους πορεία – τις περισσότερες φορές οικονομικοί και οικογενειακοί λόγοι τούς ανάγκασαν να διακόψουν τις σπουδές τους και να μπουν στην αγορά εργασίας ως ανειδίκευτοι εργάτες σε βιοτεχνίες, εργοστάσια, εστιατόρια και οικοδομές. Έτσι, ο Τζον (54 ετών, στην Ελλάδα από το 1986), αν και αποφοίτησε από ιδιωτική σχολή της Αθήνας με αντικείμενο τη Διοίκηση Επιχειρήσεων και επιθυμούσε να συνεχίσει για εξειδίκευση στα Λογιστικά, επειδή έπρεπε να ζήσει την οικογένειά του, βρήκε δουλειά ως ανειδίκευτος εργάτης σε εργοστάσιο επιπλοποιίας:

τώρα λέω δεν έχουμε σκοπό να πάμε, έχουμε παιδιά και: ντάξει και: αρχίζω δουλεύω, πιάσω δουλειά και δουλεύω στο: Ξυλουργία, έπιπλα. Στο Μενίδι. Ναι είναι εργοστάσιο. Εργοστάσιο. Δούλευα εκεί παλιά όταν πήγαινα στο σχολείο,

ήτανε καλός άνθρωπος, με βοηθήσανε. Με πληρώσανε λίγα αλλά μετά το σχολείο και το βράδυ δουλεύω εκεί, τουλάχιστον χαρτζιλίκι. Τη δουλειά δεν την ήξερα. Δεν ήξερα τίποτα. Την έμαθα. Ήμουν αγράμματος σ' αυτό ((γελάει)). Δεν ήξερα τίποτα. Ούτε σφυρί, τίποτα. Ήτανε ένας φίλος μου που δούλευε εκεί. Και αυτός ο φίλος με πήρε εκεί: και δεν γνώριζα τίποτα και αυτός με λυπήθηκε και με πήρε. Πάλι πρώτη φορά με διώξανε επειδή δεν ήξερα τίποτα και πάλι ξαναπήγα ((γελάει)). Και όταν είχα τα χαρτιά, δούλευα εκεί κανονικά και εντάξει. Είμαι από '98 εκεί. Τώρα είναι 13 χρόνια. 13 ναι.

Παρόμοια ο Ιμπραήμ (61 ετών, στην Ελλάδα από το 1984), αφού τελείωσε από τις Σχολές Δέλτα με ειδίκευση ψυκτικός, συνέχισε τις σπουδές του στο Πολυτεχνείο στο Τμήμα Τοπογράφων από όπου, όμως, δεν κατόρθωσε να πάρει πτυχίο, αν και τελειόφοιτος, επειδή υπήρχαν οικονομικές και οικογενειακές δυσκολίες. Κατά την περίοδο φοίτησης στην ιδιωτική σχολή δούλευε παράλληλα στα Αθηναϊκά Πλαστικά, ενώ όταν αναγκάστηκε να διακόψει τις σπουδές του στο Πολυτεχνείο βρήκε δουλειά σε ασιατικό εστιατόριο – στο οποίο δουλεύει μέχρι σήμερα ως βοηθός κουζίνας.

Ήτανε ένας φίλος μου. Και το ήξερε το αφεντικό και ζητάει δουλειά και το πήρε αυτός. Αυτός ξεκινάει να δουλεύει εκεί και ανοίξανε άλλο εστιατόριο σε διαφορετικό μέρος και ζητάνε κάποιος για να δουλεύει. Τότε γυναίκα μου είχε ατύχημα. Ναι, κι εγώ λέει «α! καλύτερα να παρατήσω τώρα το Πολυτεχνείο». Δεν ήθελα να παρατήσω το Πολυτεχνείο γιατί το πρωί πάω για μάθημα αλλά θα πάω και θα είμαι πάρα πολύ κουρασμένος. Γιατί από τη δουλειά το βράδυ γυρίζω μάλλον 2-3 η ώρα, 4, πώς να διαβάζεις, πώς να πας Πολυτεχνείο Ζωγράφου. Εγώ λέει «Α! ντάξει θα περιμένω». Μετά το άλλο χρόνο θα συνεχίσω, μετά το άλλο, μέχρι τότε αυτό έμεινε πίσω. Έτσι βρήκα τη δουλειά και έμαθε πολλά πράγματα στη δουλειά, γι' αυτό είμαι μέχρι εκεί και τώρα. 20 χρόνια. Στη Νέα Φιλαδέλφεια. Εγώ είμαι λάντζα αλλά βοηθάει στην κουζίνα, έμαθα πολλά πράγματα εκεί. Πώς να φτιάξουμε, ας πούμε, ψωμί, κινέζικο ψωμί, φτιάξουμε stuffed chicken, ε: φτιάξουμε κάτι γαρίδες και: μερικές πάπια. Τα πάντα ναι.

Εκτός, όμως, από τους άνδρες που ήρθαν από τη Σιέρα Λεόνε στα τέλη της δεκαετίας του 1980 για να σπουδάσουν, υπάρχουν και κάποιοι οι οποίοι, φτάνοντας στην Ελλάδα, διέθεταν ήδη κάποια επαγγελματική εξειδίκευση, ανώτερου ή ανώτατου εκπαιδευτικού επιπέδου. Και αυτοί τονίζουν το γεγονός ότι, τελικά λόγω διαφόρων δυσκολιών, δεν κατάφεραν να βρουν δουλειά συναφή με αυτό που είχαν σπουδάσει. Ο Φράνσις και ο Ντέιβιντ, έχοντας αποκτήσει στη Σιέρα Λεόνε την ειδικότητα του δασκάλου μέσης εκπαίδευσης, ήρθαν στην Ελλάδα στις αρχές του 1990 με σκοπό να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Καθώς, όμως, αμέσως μόλις έφτασαν, η ανάγκη για εργασία ήταν επιτακτική, βρήκαν δουλειά σε εργοστάσιο:

Αλλά δεν μπορούσα τότε να σπουδάσω γιατί είχαμε στη Σιέρα Λεόνε πόλεμο ο οποίος κράτησε για πάνω από 10 χρόνια και ήταν η απόλυτη καταστροφή. Ένας από τους αδελφούς μου σκοτώθηκε ακριβώς δίπλα μου. Έβγαινε από το σπίτι για να πάει στη δουλειά του. Και αυτό οδήγησε τον πατέρα μου από τη θλίψη να πεθάνει. Υπήρχε έτσι ένα μπέρδεμα μέσα μου γιατί ήμουν ο μόνος από την οικογένεια που είχε πάει σχολείο και αποφάσισα για να βοηθήσω την οικογένειά μου να δουλέψω από το να συνεχίσω τις σπουδές μου. Και στη Σιέρα Λεόνε πριν έρθω εδώ, είχα παντρευτεί και είχαμε κάνει 4 παιδιά. Έτσι, αποφάσισα να δουλέψω από το να σπουδάσω. Δούλευα σε μια εταιρεία ανακύκλωσης όπου φτιάχναμε τα χαρτιά σε δέματα μεγάλα βάζαμε τα δέματα αυτά σε κοντέινερ ανά κατηγορία. Αυτή τη δουλειά έκανα. Δούλευα εκεί μέχρι το 2003 οπότε και έπρεπε να φύγω και βρήκα άλλη δουλειά. Δούλευα σε ένα ξενοδοχείο για περίπου 5 χρόνια αλλά λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα δεν είχαν πολλούς πελάτες, οπότε δούλευα 3 μέρες στο ξενοδοχείο και έτσι αποφάσισα να πάω στην προηγούμενη δουλειά στην ανακύκλωση. Και το αφεντικό μου μού είπε να πάω πίσω σε αυτή τη δουλειά από το να δουλεύω μόνο 3 μέρες στο ξενοδοχείο (Φράνσις, 57 χρονών, στην Ελλάδα από το 1991, μτφρ.).

Και ο Ντέιβιντ (45 χρονών, στην Ελλάδα από το 1993) τα πρώτα χρόνια, όταν ήρθε Ελλάδα και άρχισε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο Πειραιά, άρχισε παράλληλα να δουλεύει σε εργοστάσιο ανακύκλωσης:

Στον Ταύρο, λίγο πιο κάτω από δω, στην ανακύκλωση. Χαρτόνια, χαρτί, τα φτιάχναμε σε δέματα. Δούλεψα εκεί γύρω στα 8 χρόνια. Δούλευε εκεί ένας από την Ένωση. Ήταν πολύ δύσκολο για μένα να προσαρμοστώ, το φαγητό, χωρίς δουλειά. Έτσι αυτός ο φίλος από την Ένωση δούλευε εκεί και είπε στο αφεντικό να με προσλάβει (μτφρ.).

Στη συνέχεια βρήκε δουλειά σε ένα εργοστάσιο επεξεργασίας δερμάτων. Λίγο αργότερα η διεύθυνση της επιχείρησης και το αντικείμενο παραγωγής άλλαξαν. Σήμερα λειτουργεί ως βιοτεχνία που φτιάχνει κουρτίνες. Ο νέος ιδιοκτήτης τον κράτησε, και ο Ντέιβιντ βρίσκεται σε αυτή τη δουλειά μέχρι τώρα:

Εδώ πρώτα δεν ήταν εταιρεία για υφάσματα, κουρτίνες. Ήταν επεξεργασία δερμάτων. Ο ιδιοκτήτης ήταν αυτός που άνοιξε την εταιρεία. Όταν τελείωσε η δουλειά εκεί, ήταν εδώ στα δέρματα ένας από τη Σιέρα Λεόνε, ήταν φίλος μου, ζούσε στην Κυψέλη και μίλησε στο αφεντικό του και είπε το αφεντικό να πάω την επόμενη μέρα. Και την επόμενη μέρα ήρθα και με πήρε στη δουλειά. Αλλά αυτή η δουλειά κράτησε 2 χρόνια γιατί ο ιδιοκτήτης είχε κάποια οικονομικά προβλήματα και έκλεισε την επιχείρηση και τώρα αυτοί –όταν με προσέλαβε ο ιδιοκτήτης, μου έδωσε αυτό το δωμάτιο δωρεάν να μένω– και τώρα αυτοί οι άνθρωποι νοίκιασαν την επιχείρηση, την κάνανε με υφάσματα και ο προηγούμενος τους είπε ότι δούλευα γι' αυτόν και με κράτησαν (μτφρ.).

Φτάνοντας στην Ελλάδα το 2004, ο Τζίμι είχε ήδη ολοκληρώσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Νιγηρίας και είχε πάρει το πτυχίο του στη Θεολογία. Η πρώτη

δουλειά που βρήκε στην Αθήνα ήταν σε ένα κατάστημα που πουλούσε σκάφη αναψυχής. Ύστερα από έναν χρόνο τον έδιωξαν, επειδή δεν είχε χαρτιά και το αφεντικό του φοβήθηκε μήπως υπάρξουν προβλήματα. Στη συνέχεια, αφού έμεινε για ένα διάστημα χωρίς να εργάζεται, παντρεύτηκε και απέκτησε παιδί, βρήκε τη δουλειά στην οικοδομή όπου βρίσκεται μέχρι τώρα:

Αλλά για να βρω τη δουλειά που κάνω τώρα με έχει βοηθήσει ένας φίλος. Έχω γνωρίσει αυτός από το γυναίκα μου, είναι ένας φίλος από Νιγηρία... αυτός με βοήθησε με αυτόν που δουλεύω τώρα. Έτσι βρήκα δουλειά. Αλλά από τότε, 5 χρόνια τώρα είμαι σε αυτή τη δουλειά... Δύσκολο είναι. Είναι οικοδομή. Δεν το έχω κάνει ποτέ στη ζωή μου.

Κάποιοι άνδρες από τη Σιέρα Λεόνε που ήρθαν ως ανειδίκευτοι και χωρίς επάγγελμα και δεν κατάφεραν να φοιτήσουν σε κάποια σχολή στην Ελλάδα, απέκτησαν εξειδίκευση ως τεχνίτες εμπειρικά, μαθαίνοντας τη δουλειά στην οποία εργάστηκαν για πρώτη φορά και στην οποία συνεχίζουν να εργάζονται. Έτσι, ο Άλφα βρίσκεται στην ίδια δουλειά από το 1998, εκεί όπου ξεκίνησε να εργάζεται για πρώτη φορά όταν έφτασε στην Ελλάδα:

...σε αυτή τη δουλειά από '98-99 εκεί είμαι. Ήμουν βοηθός αποθηκάριος και μετά έμαθα να οδηγώ το κλαρκ και τώρα είμαι βοηθός πλακάς.

Είναι χαρακτηριστικό ότι από τους δέκα άνδρες που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις, μόνο ένας δεν είχε τελειώσει κάποια ανώτατη, ανώτερη ή τεχνική σχολή και, αντίστοιχα, από όσους είχαν κάποιο πτυχίο ή δίπλωμα, μόνο ένας εργάζεται σε δουλειά σχετική με την ειδικότητά του. Έτσι, ο Σάμπα (55 ετών, στην Ελλάδα από το 1986), ο οποίος έχει τελειώσει κάποια σχολή ηλεκτρολόγων στη Γερμανία και μια σχολή υδραυλικών στην Ελλάδα, εργάζεται σε εταιρεία με αιρ κοντίσιον.

Όλοι οι υπόλοιποι, ακόμη και εκείνοι που έχουν τελειώσει κάποια τεχνική σχολή, δεν εργάζονται σε δουλειές συναφείς με ό,τι σπούδασαν και απασχολούνται κυρίως σε εστιατόρια, εργοστάσια-βιοτεχνίες, σε οικοδομές ή είναι άνεργοι.

Όσον αφορά την εργασία των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, οι περισσότερες από όσες πήραν μέρος στην έρευνα εργάζονται ή έχουν εργαστεί σε σπίτια ως οικιακές βοηθοί, ενώ κάποιες απασχολούνται ή έχουν απασχοληθεί στον ιδιωτικό τομέα, σε καταστήματα πολυεθνικών εταιρειών με ρούχα ή στην κουζίνα εστιατορίων. Από τις δέκα γυναίκες που έδωσαν συνέντευξη, οι δύο είναι ιδιοκτήτριες αφρικανικών

κομμωτηρίων. Τέλος, τρεις δήλωσαν ότι βρίσκονται σε μακροχρόνια ανεργία, ενώ μία μετανάστρια δεύτερης γενιάς είναι σπουδάστρια σε ΤΕΙ στην Καστοριά.

Από τις δέκα γυναίκες, οι εννέα δήλωσαν ότι δεν κατάφεραν να σπουδάσουν παρότι αυτό επιθυμούσαν ιδιαίτερα και αποτελούσε μία από τις βασικές τους επιδιώξεις όταν έφτασαν στην Ελλάδα. Εκτός από τις δύο ιδιοκτήτριες κομμωτηρίου και τη σπουδάστρια, οι υπόλοιπες δεν δήλωσαν κάποια εξειδίκευση. Όλες, όμως, διατύπωσαν ρητά ότι ένα από τα όνειρα και τους στόχους τους είναι να σπουδάσουν αυτό που θέλουν και να το ασκήσουν επαγγελματικά.

Μέσα από τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται, τόσο από το κοινωνικοταξικό πλαίσιο όσο και από τις πολιτικοπολιτισμικές αποτυπώσεις, οι χώροι εργασίας αναδεικνύονται σε πεδία διαχείρισης και επαναδιαπραγμάτευσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Έτσι, οι εμπειρίες και οι ταυτότητες που παράγονται για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος στους χώρους εργασίας αποτελούν ένα ετερογενές δίκτυο, το οποίο κατασκευάζεται από τους λόγους και τις πρακτικές στο Σύστημα της κρίσης και τις πολιτικοπολιτισμικές και κοινωνικοοικονομικές εγγραφές του στη «μαύρη» μεταναστευτική υποκειμενικότητα.

Η σταθερή και συστηματική εργασιακή επισφάλεια και η προοπτική της ανεργίας, η έλλειψη συνάφειας στο εμπειρικό ή και φαντασιακό πεδίο της πραγματικής εργασίας με αυτή που θα μπορούσαν να έχουν στο πλαίσιο της εξειδίκευσης ή ως επιδίωξη και πραγματοποίηση ενός ονείρου, σε συνδυασμό και σε συγχρονία με την τοποθέτηση, τη φυλετικοποίηση και την εμφυλοποίηση της εργασιακής κατάστασης ως «μαύρων μεταναστών και μεταναστριών», καθορίζει τις εργασιακές αλλά και τις προσωπικές τους σχέσεις στους χώρους εργασίας, παράγοντας πολλαπλές ταυτότητες και πολυδιάστατες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες.

Χαρακτηριστικό αλλά και αναμενόμενο είναι ότι στη συζήτηση για το αν τους αρέσει η δουλειά που κάνουν, οι άνδρες που εργάζονται σε δουλειές άσχετες με αυτό που έχουν σπουδάσει ή με την εξειδίκευση που έχουν αποκτήσει θέτουν ως προτεραιότητα το γεγονός ότι υπάρχει η δουλειά και έτσι μπορούν να συντηρούν την οικογένειά τους:

Ναι, ντάξει είμαι ευχαριστημένος. Αφού: για να ζω, για να μπορέσω να ζω και φροντίσω οικογένειά μου. Ναι ντάξει, δεν έχω καμιά αντίρρηση, είναι εντάξει. Δεν λέω. Μερικές φορές δεν τυχαίνει ό,τι σπουδάσεις, αυτό θα ασχοληθείς. Μερικές φορές σπουδάξεις κάτι και ασχολείσαι με διάφορα άλλα. [...] Υπήρχαν άνθρωποι που μου λένε δεν πειράζει κι εγώ έχω σπουδάσει τέτοιο, τόσα, αυτό και ασχολούμαι

με κάποιο διαφορετικό. Δεν με πειράζει αυτό. Το μόνο είναι που με πειράζει τώρα, η κρίση ((γελάει)) (Τζον, 54 ετών).

...πλέον επειδή είναι δύσκολα τα πράγματα στην Ελλάδα δεν μπορούσα να βρω δουλειά πάνω στη λογιστική και έτσι άρχισα να ψάχνω γενικά και βρήκα, ε: μια δουλειά η οποία δεν είναι παρεμφερής, δεν έχει καμία σχέση με τη λογιστική, αλλά είναι δουλειά τουλάχιστον [...] είμαι ευχαριστημένος επειδή δουλεύω. Αλλά ευχαριστημένος που κάνω αυτή τη δουλειά: όχι, δεν είμαι. (Πέτρος, 26 ετών, γεννήθηκε στην Ελλάδα).

Μέχρι τώρα λέει ναι ότι είμαι ευχαριστημένος γιατί ακόμα έχω δουλειά. [...] Αλλά εγώ, δόξα τω Θεός, κάθονται μαζί με την οικογένειά μου, μιλάμε για τέτοια κατάσταση. Πρέπει να κάνουμε οικονομία. Και, δόξα τω Θεός, που έχουμε δουλειά, που δουλεύουμε εμείς (Ιμπραήμ, 61 ετών).

Από την αρχή της κρίσης η διεύθυνση μάς μίλησε για τους νέους όρους. Όσοι πρωτοέπιαναν δουλειά εκεί θα έπαιρναν 25 ευρώ, όσοι δούλευαν για πολύ καιρό ίσως 30 ευρώ. Οπότε μας είπε ότι αν θέλετε να δουλέψετε θα δουλέψετε. Αν δεν θέλετε πηγαίνετε να βρείτε άλλη δουλειά. Εμείς είπαμε ότι δεν μπορούμε να βρούμε άλλη δουλειά. Οπότε είπε δουλέψτε. ((γελάει)). Όποιο κι αν είναι το ποσό. Είναι δύσκολο να βρεις άλλη δουλειά οπότε πρέπει να δεχτείς τις συνθήκες (Φράνσις, 57 ετών, μτφρ.).

Στη συνέχεια διαφαίνεται ξεκάθαρα το γεγονός ότι στην κοινωνικοοικονομική αυτή συνθήκη και σε συνάρτηση με τις οικονομικές και ταξικές συνιστώσες της μεταναστευτικής εργασίας επεμβαίνει επίσης ξεκάθαρα το πλαίσιο διαχείρισης της φυλετικής-πολιτισμικής διαφοράς:

Ε, τι να σου πω, είναι... το αφεντικό δεν έχει πρόβλημα αλλά άλλα παιδιά που είναι μαζί, ξέρεις... οι άλλοι έχουν παράπονο [...] εκεί ξένοι υπάρχει από δικό μου χώρα και έχει μερικούς Αλβανούς, 2-3. Υπάρχουν κάποιοι που δεν έχουν πρόβλημα γιατί όλη βδομάδα 8-10 ώρες είμαστε μαζί αλλά οι άλλοι... Εγώ πιστεύω δεν έχει άλλο χώρο που πρέπει να μένουμε, είσαι μαύρος είσαι κόκκινος είσαι άσπρος εδώ πρέπει να μείνουμε. Δεν θα πει, εσύ είσαι πλούσιος θα μένεις πάνω στον ουρανό. Δεν γίνεται έτσι. Εδώ δουλεύουμε μαζί, 10 χρόνια, θα βρεις κάποιον που έχει άλλη ιδεολογία... Αυτοί οι άνθρωποι πιστεύουν εμείς είμαστε εδώ δουλεύουμε και μετά πηγαίνουν όλα τα λεφτά πίσω. Πού πίσω; Εδώ δουλεύουμε για 500-600, πληρώσει ενοίκιο 280, πληρώνει ρεύμα, νερό, ίντερνετ. Τα λεφτά όλα θα μείνουν εδώ. Εδώ δουλεύουμε για να ζούμε, δεν είναι για να μαζεύουμε λεφτά... (Αλφα, 41 ετών).

Αλλά όλα αυτά τα χρόνια που δούλεα εκεί, δούλεα με πολλούς ξένους μαζί, κυρίως από το Ιράκ. Τότε το αφεντικό θεώρησε ότι επειδή είμαι από την Αφρική, μαύρος, έκανε διακρίσεις μεταξύ μας. Ο τρόπος που φερόταν σε μένα ήταν διαφορετικός από αυτόν που φερόταν στους Ιρακινούς. Το ίδιο και οι Αλβανοί. Αλλά αποφάσισα να το προσπεράσω, να το αγνοήσω ώστε να βρω τρόπο να βγάλω το ψωμί μου. Αλλά όταν σκεφτόμουν τις σπουδές μου και την ηλικία μου, πίστευα ότι δεν έπρεπε να νιώθω «μικρός» μπροστά στους άλλους μόνο και μόνο εξαιτίας του χρώματός μου. Έπρεπε να αντιμετωπίσω το αφεντικό, ο οποίος ήταν ο αρχιτέκτονας αυτής της δυσχερούς κατάστασης για μένα. Να αντιμετωπίζει δηλαδή

ισότιμα τους ανθρώπους ανεξάρτητα από το χρώμα. Αλλά τότε ήμουν ο μοναδικός μαύρος εκεί. Οι άλλοι ήταν Ιρακινοί και Αλβανοί. Και προσπαθούσαν να με απαξιώνουν, να με χλευάζουν γιατί ήθελες να πεις κάτι δημόσια και εκείνοι σγκώνονταν και χλευάζαν (Φράνσις, 57 ετών, μτφρ.).

Αντίστοιχα, στις περιγραφές των γυναικών για τους χώρους και τις συνθήκες εργασίας, αναδεικνύονται πεδία όπου διαπλέκεται το κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο με την πολιτικοπολιτισμική πρακτική. Κάποιες από τις γυναίκες που δουλεύουν ή είχαν δουλέψει στην εστίαση ή στις πωλήσεις σε καταστήματα ρούχων αφηγούνται περιστατικά κατά τα οποία η κοινωνικοοικονομική συνθήκη του Συστήματος της κρίσης αποτυπώνεται με όρους «φυλετικοποίησης» της πολιτισμικής διαφοράς:

Τώρα που είμαι άνεργη 3 χρόνια... Ναι, 3 χρόνια τώρα όπου κι αν πας... εγώ το έχω δοκιμάσει, δεν σου δίνουνε δουλειά. 3 χρόνια πάω τώρα που δεν έχω δουλειά και δεν μπορώ. Και αυτό το πράγμα με αρρωσταίνει. Πρώτη φορά από τότε που ήρθα Ελλάδα, 3 χρόνια χωρίς να δουλέψω. Αν δεν σε γνωρίζει κάποιος και το μαγαζί πολύ καλά και σου λέει «Σοφία, έλα να δουλέψεις εδώ», δεν σε παίρνουνε, σου λένε για το χρώμα. Αν πάω εγώ με το χρώμα μου και ζητάω δουλειά, μου λένε «εσύ που είσαι μαύρη, ζητάς δουλειά. Οι Έλληνες που δεν έχουν δουλειά;» (Σοφία, 40 ετών).

Στις αφηγηματικές πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος διαμορφώνεται ένα πεδίο όπου αναδεικνύονται τα σημεία τομής των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών με τις πολιτισμικές-φυλετικές εγγραφές που αυτές έχουν στους χώρους εργασίας, έτσι όπως οι τελευταίες μορφοποιούνται στο Σύστημα της κρίσης. Στα σημεία αυτά εμφανίζονται και τίθενται σε λειτουργία οι σχέσεις που αναπτύσσονται στους χώρους εργασίας μεταξύ των μεταναστών/στριών μαύρου χρώματος με τους συναδέλφους τους, τους εργοδότες αλλά και τους πελάτες στα καταστήματα που εργάζονται. Το δίκτυο των σχέσεων αυτών στους χώρους εργασίας προσδιορίζει τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα, καθώς αποτυπώνει το ετερογενές πεδίο των κοινωνικοοικονομικών και πολιτικοπολιτισμικών διαστάσεων οι οποίες ενεργοποιούνται στο εμπειρικό, συμβολικό και φαντασιακό επίπεδο των διαδικασιών υποκειμενοποίησης των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε. Στις αφηγηματικές τους πρακτικές αναφορικά με τους χώρους εργασίας εγγράφονται, αλληλοτεμνόμενες, η κοινωνικοταξική και η πολιτικοπολιτισμική διάσταση της υποκειμενοποίησής τους ως μαύρων μεταναστών και μεταναστριών.

Έτσι, οι εργασιακές συνθήκες, η εργασιακή επισφάλεια εξαιτίας της οικονομικής κρίσης και του μεταναστευτικού στάτους, η παραγόμενη κουλτούρα απέναντι στην

εργασία καθώς και οι ποικίλες και σύνθετες σχέσεις που ενεργοποιούνται στους χώρους εργασίας των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε προσδιορίζουν τις πολύπλοκες διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους.

Οι σχέσεις, οι ρόλοι, οι εμπειρίες που αναδύονται –τόσο στην εργασιακή καθημερινότητα, όσο και στο πεδίο της πολιτικής-ιδεολογικής τοποθέτησης απέναντι στις συνθήκες εργασίας στο Σύστημα της κρίσης– παράγουν πολυεπίπεδες μεταναστευτικές υποκειμενικότητες, η ρευστότητα των οποίων προσδιορίζεται από τη συνεχή τους μετακίνηση ανάμεσα στις πραγματικές, τις συμβολικές και τις φαντασιακές διαστάσεις που προσλαμβάνουν οι διαδικασίες παραγωγής των διαφόρων μορφών υποκειμενοποίησης.

Η κυρίαρχη και ηγεμονική φυλετικοποίηση της εργασίας των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών αναδεικνύεται σε βασική συνιστώσα της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στους χώρους εργασίας, ενώ επίσης αποκτά προεκτάσεις και διασυνδέσεις με ευρύτερες εμπειρικές, συναισθηματικές ή και κοινωνικοπολιτικές καταστάσεις.

Οι περισσότεροι/ές από αυτούς/ές που έδωσαν συνέντευξη περιγράφουν εμπειρίες, δικές τους ή φίλων και συγγενών τους, οι οποίες παραπέμπουν στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις φυλετικοποίησης για την εργασία των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών και στις οποίες διαφαίνονται οι τεχνολογίες εαυτού από τους ίδιους/τις ίδιες απέναντι στην ιεράρχηση και τοποθέτηση της φυλετικής τους διαφοράς:

Η πρώτη εντύπωσή μου ήταν από κάποιον που δούλευα μαζί. Δούλευε πολύ σκληρά. Ένα από τα μαθήματα που έμαθα ήταν ότι για να έχεις λεφτά πρέπει να αφιερωθείς. Ίσως αυτός ο άνθρωπος είχε φτωχή οικογένεια και η μόνη του αφοσίωση, ο μόνος του στόχος ήταν να βγάλει λεφτά. Και το έκανε αυτό εις βάρος των ξένων. Γιατί όσοι δουλεύαμε εκεί, η πλειοψηφία ήταν ξένοι και κάναμε την πιο σκληρή δουλειά. Μας εκμεταλλευόταν. [...] Οπότε η πρώτη μου εντύπωση ήταν από ανθρώπους που μας έβλεπαν, ειδικά εμάς από την Αφρική, όχι απλά ως μη ίσους, αλλά ως κατώτερους, πολύ κατώτερους. [...] Αν προέρχεσαι από ένα μέρος όπως εγώ, που είχε πόλεμο και αν γυρνούσες πίσω, θα βρισκόσουν στο στόμα των λιονταριών, έπρεπε να τα «καταπίνω» αυτά. Ό,τι και να σου έλεγαν έπρεπε να το δεχτείς. Ακόμη κι αν ενοχλιόσουν, έπρεπε να το καταπιείς. (Φράνσις, 57 ετών, μτφρ.).

Εμείς όλοι γυναίκες από Σιέρα Λεόνε αυτό κάνουμε. Σπίτια. Και τώρα έχουνε, τώρα ξεκίνησανε να δουλεύουνε στα μαγαζιά. Εγώ το 2003 που ήρθα εδώ, ξεκίνησα να δουλεύω στα Friday's, στο αμερικάνικο εστιατόριο. Ξεκίνησα Παγκράτι, μετά πήγα Κηφισιά, μετά ήρθα εδώ στο Κολωνάκι. Και μετά με σταμάτησανε χωρίς λόγο. Είπανε ότι είναι η κρίση και τέτοια άλλα... [...] ποτέ δεν σε βάζουνε μπροστά,

πίσω, κουζίνα μόνο. Πού να πας στο ταμείο; Έχεις δει ποτέ μαύρο σε ταμείο; Ε; έχεις δει; Εύκολο είναι; Δεν σε βάζουνε (Σοφία).

Οι ηγεμονικές αναπαραστάσεις φυλετικοποίησης διαφαίνονται επίσης στη σύνδεση του μαύρου χρώματος με το «βρόμικο», το «ρυπαρό», και αναδεικνύονται έντονα στις περιγραφές των μεταναστών και μεταναστριών για τους χώρους εργασίας που αφορούν την εστίαση και τις νοσηλευτικές υπηρεσίες:

Η Μαρία επειδή είναι μαύρη δεν μπορεί να βρει δουλειά. Αυτός είναι ρατσισμός. Ο άλλος λέει ότι δεν παίρνω μαύρο στον μαγαζί μου γιατί οι άνθρωποι δεν θα μπαίνουν. Γιατί; [...] Μια κοπέλα ήταν νοσηλευτική, μέσα στο νοσοκομείο πάει να δει τον ασθενή, ο ασθενής λέει «εγώ δεν θέλω τη μαύρη, θέλω την άσπρη» (Φάτματα, 46 ετών, μτφρ.).

Πήγα και ζήτησα δουλειά, ήτανε στα φαστ φουντ. Αυτός ο κύριος με ανάλαβε. Μου λέει έλα να δουλέψεις. Να φτιάξω τα χάμπουργκερ, τα σάντουιτς και αυτά. Και πήγα μέσα στην κουζίνα, άρχισα τη δουλειά, ήτανε ευχαριστημένος και τέτοια αλλά... δεν θα το πιστεύεις. Ήρθε οι πελάτες... ήταν ανοιχτό, βλέπεις, στην κουζίνα. Μόλις ξεκινήσανε να με δούνε μέσα αρχίσανε τα προβλήματα «αν συνεχίσει αυτή η μαύρη εδώ, εμείς δεν θα ξαναέρθουμε εδώ». Και στο ορκίζομαι μου το είπε καθαρά ο κύριος. Μου είπε «Σοφία, δεν έχω πρόβλημα μαζί σου, είμαι ευχαριστημένος με τη δουλειά σου αλλά οι Έλληνες που έρχονται να τρώνε εδώ δεν θέλουνε να σε δουν εκεί μέσα». Και στο ορκίζομαι με σταμάτησε. Λέγανε: «διώξ' την, αλλιώς δεν θα ξαναέρθουμε». Και γι' αυτό με έδιωξε. [...] Έκλαιγα, δεν το πίστευα. Λέω: τι δουλειά έχει το χρώμα μου με το φαγητό; Αφού είναι όλα καθαρά, όλα μια χαρά, τι; Παίζει ρόλο το χρώμα μου με το φαγητό; Ξεκολλάει το χρώμα μου και κολλάει πάνω στο φαγητό;» (Σοφία).

Η «συναναστροφή» με τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις φυλετικοποίησης της εργασίας τους ως μεταναστών/στριών μαύρου χρώματος διαμορφώνει και τις «θέσεις», τις τοποθετήσεις τους στον τρόπο που φαντάζονται τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα όσον αφορά την εργασία τους στο μέλλον ή σε έναν διαφορετικό χώρο και χρόνο με άλλες συνθήκες. Αυτό γίνεται περισσότερο σαφές όταν αναφέρονται στο δικό τους επαγγελματικό μέλλον ή στις επαγγελματικές ευκαιρίες που μπορεί να έχουν τα παιδιά τους στην Ελλάδα:

Κοίταξε, αν θα έχω να βλέπω μέλλον για τα παιδιά εδώ, θα ήθελα να μείνουν εδώ και να σπουδάζουν εδώ και να βρουν δουλειά εδώ. Και να μπορούν να πουν ότι θέλω να πάω σε ένα σχολείο να γίνω δασκάλα εκεί, θα το πάρουν; Θα το αφήνει; Να μαθαίνει άλλα παιδιά, θα το αφήνεις; Ή επειδή είναι μαύρο. Άμα ξέρει η οικογένεια ότι σε αυτό το σχολείο έχει μαύρη δασκάλα, θα το αφήνεις τα παιδιά σου να πάνε εκεί σχολείο; Τέτοια ερωτήματα έχω (Τζίμι, 38 ετών).

Δεν μπορώ που είμαι χωρίς δουλειά, χωρίς χαρτί ότι έχω σπουδάσει, τίποτα. Είμαι μηδέν. Μόνο τα παιδιά μου που έχω, που φροντίζω στο σπίτι. Τίποτα. Να είχα

σπουδάσει μαγειρική. Τουλάχιστον, αν δεν γίνεται αυτό, κομμώτρια. Γιατί όπως βλέπω εδώ τα πράγματα τώρα, αν σπουδάζω να γίνω σεφ, δεν θα γίνω ποτέ τίποτα εδώ. Δεν θα πάω μπροστά. Εδώ στην Ελλάδα. Δεν θα πάω μπροστά (Σοφία, 40 ετών).

Από τις αφηγηματικές πρακτικές στις συνεντεύξεις των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύεται επίσης η σημασία του δικτύου των διαπροσωπικών σχέσεων που διαμορφώνεται στους χώρους εργασίας όσον αφορά την κατασκευή ή τη διάσχιση των συνόρων που φυλετικοποιούν την εργασία των «μαύρων» μεταναστών και μεταναστριών. Πράγματι, οι σχέσεις με τους εργοδότες, τους συναδέλφους, καθώς και το είδος της επικοινωνίας που αναπτύσσεται με τους πελάτες των καταστημάτων όπου εργάζονται ή στα οποία είναι ιδιοκτήτες/ιδιοκτήτριες, αποδεικνύεται ότι συγκροτούν ένα σύνθετο πεδίο ανάδυσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στους χώρους εργασίας.

Για παράδειγμα, ο Τζίμι, όταν μιλάει για τις συνθήκες και τις διαπροσωπικές σχέσεις στη δουλειά του, αναδεικνύει τα σύνορα που τίθενται από τους συναδέλφους του, τα οποία και περιχαράκωνουν-οριοθετούν τη μεταναστευτική του υποκειμενικότητα:

...τώρα στην οικοδομή έχει μείνει μόνο 4, 3 από Πολωνία κι εγώ. Είμαστε μόνο 4 τώρα εκεί αλλά είναι δύσκολο. Γιατί όταν πας δουλειά θέλει να μιλήσεις ελληνικά στον άλλο, αλλά δεν θέλει σου μιλήσει, μόνο πολωνικά θέλει να μιλήσει με τους δικούς του, εγώ περνάω πόλεμο εκεί γιατί θέλουν να με διώχνει γιατί θέλουν να φέρουν άλλο πολωνικό παιδί για να μείνουν εκεί...(Τζίμι, 38 ετών).

Από την άλλη, ο Σάμπα (55 ετών) τονίζει το γεγονός ότι ένα από τα αφεντικά του τον είχε βοηθήσει πολύ και, μάλιστα, έχουν αναπτύξει φιλικές σχέσεις εκτός εργασίας. Η διαπροσωπική αυτή σχέση στον χώρο εργασίας έχει αποτελέσει σημαντικό παράγοντα στις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης του Samba, καθώς, όπως ο ίδιος λέει, το αφεντικό του, ο Θανάσης, ενδιαφερόταν να τον έχει στη δουλειά του νομότυπα, να βρίσκεται με όλα τα απαραίτητα χαρτιά ως μετανάστης στην Ελλάδα και έδειχνε να τον εμπιστεύεται πολύ ως υπάλληλό του:

Και το τρίτο αφεντικό που είναι οδός Πειραιά, αυτό είναι πάρα πολύ καλό, ο Θανάσης, γεννήθηκε στην Τρίπολη, και είναι καλός, με κράτησε εμένα 3 χρόνια και έμαθα τη δουλειά αυτή. Με έχει βοηθήσει μέχρι τώρα. Αυτός ήθελε να είμαι νόμιμος πολύ γρήγορα. Αλλά η κυβέρνηση τώρα άλλαξε. Είναι πολύ καλός ο Θανάσης. Στην Ελλάδα έχει μαγαζί που πουλάει αυτοκίνητα. Όταν δούλευα εκεί, εγώ έπαιρνα όλα τα λεφτά. Μου τα έδινε εμένα να τα πηγαίνω στην Τράπεζα. Είναι φοβερός άνθρωπος (μτφρ.).

Από τις περιγραφές και τις αφηγήσεις του Τζίμι και του Σάμπα, διαφαίνεται ότι το πεδίο των σχέσεων που διαμορφώνεται και ενεργοποιείται στις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στους χώρους εργασίας των μεταναστών μαύρου χρώματος προσδιορίζεται πολυδιάστατα καθώς στις διαδικασίες παραγωγής του δεν εγγράφεται μόνο η οικονομικοταξική διάσταση των συνθηκών της μεταναστευτικής εργασίας. Οι οικονομικοταξικές αυτές διαστάσεις διασταυρώνονται συνεχώς και δυναμικά με τις φυλετικές, πολιτισμικές και συναισθηματικές συνιστώσες των σχέσεων που αναπτύσσονται στους χώρους εργασίας.

Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της Κάντυ (41 ετών). Στις αφηγηματικές της πρακτικές για την εμπειρία της από έναν εργασιακό χώρο, αναδεικνύεται ξεκάθαρα η πολυπλοκότητα των τεμνόμενων σχέσεων και συσχετίσεων στις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης:

Είχε τύχει μια μέρα στη δουλειά, είχε έρθει μια κοπέλα, ντάξει αλλάζουν τα ρούχα, κάνουν επιστροφή χρημάτων στα ρούχα αν είναι κάτι που πήρες και δεν σ' αρέσει, αρκεί να έχει την απόδειξη και το καρτελάκι πάνω, και είχε έρθει μία και έφερε ένα παντελόνι. Ήθελε να το αλλάξει. Πήγε στο ταμείο, είχε φορέσει το παντελόνι ((χαμογελάει)), έβγαλε το καρτελάκι, ήθελε να το αλλάξει [...] αυτό δεν είχε ελαττωματικά, το 'χε φορέσει απλά ήθελε να το αλλάξει, και ήρθε στο ταμείο «θέλω να το αλλάξω», είχε απόδειξη αλλά δεν είχε καρτελάκι πάνω, και λέει η κοπέλα «δεν μπορούμε να το αλλάξουμε γιατί το έχεις φορέσει». Και άρχιζε και έκανε φασαρία και λένε οι κοπέλες να φωνάξουμε υπεύθυνη και ήρθα και προσπαθώ να της εξηγήσω και λέω «δεν μπορούμε να το αλλάξουμε γιατί το έχεις φορέσει» και λέει «το φόρεσα μια μέρα στη δουλειά!» και λέω «εγώ δεν μπορώ να το αλλάξω». Αρχίζει να μας βρίζει... «να δείτε τι θα σας κάνω και αν ήσασταν εκεί που ήσασταν», διάφορα, ξέρεις και μετά εμένα μου είπε θα μου βγάλει τα έντερα να τα φάω. Ήταν ο σεκιουριτάς και λέει ο σεκιουριτάς «πρόσεξε πώς μιλάς» και λέω στον σεκιουριτά «άστην ας πει ό,τι θέλει». Δεν είπα τίποτα γιατί πελάτης έχει δικίο. Αν ήτανε έξω θα την είχα πλακώσει. Δεν είπα τίποτα. [...] Δεν μπορώ να πω, η εταιρία με στήριξε, δεν μπορώ να πω αλλά όλα αυτά συνεχίζονταν συνέχεια, διάφορα, ο τρόπος που θα σου μιλήσουν, ο τρόπος που θα σε κοιτάνε, αλλά εγώ στην εταιρεία δεν θέλουν να ξέρουν ότι δεν είμαι δυνατή, ότι δεν μπορώ, εγώ τους είπα ότι έχω οικογενειακά προβλήματα και ήθελα να φύγω.

Από την αφήγηση της Κάντυ γίνεται φανερό ότι η μεταναστευτική υποκειμενοποίηση στον χώρο εργασίας αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο διαπλέκονται πολλές και διαφορετικές σχέσεις, σχέσεις που επεμβαίνουν δυναμικά σε ποικίλα επίπεδα, από το εμπράγματο και εμπειρικό μέχρι το συμβολικό-φαντασιακό. Η Kandy, ως μαύρη μετανάστρια χωρίς κάποια επαγγελματική εξειδίκευση, αναλαμβάνει τη θέση της υπεύθυνης σε ένα κατάστημα πολυεθνικής εταιρείας ρούχων.

Από οικονομική και ταξική άποψη, ως μόνη μητέρα με δύο παιδιά και σε μια περίοδο, μάλιστα, αρχής της οικονομικής κρίσης, η θέση αυτή αποτελεί, στο πραγματικό, το συναισθηματικό αλλά και το φαντασιακό πλαίσιο της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μια ρωγή που της δίνει τη δυνατότητας διάσχισης των συνόρων που τη φυλετικοποιούν ως μετανάστρια μαύρου χρώματος. Όμως, τα συμβολικά όρια εξαιτίας της πολιτισμικής-φυλετικής διαφοράς, έτσι όπως τίθενται μέσα από τις καθημερινές σχέσεις συνάντησης στον αστικό χώρο της Αθήνας σε μια περίοδο έντονου ρατσιστικού λόγου και αντιμεταναστευτικής δράσης, επαναφέρουν και επαναπεριχαράκωνουν τη μαύρη μεταναστευτική υποκειμενικότητα στον πόλο του ανεπιθύμητου ξένου και της «αχώνευτης ετερότητας»:

Την άλλη φορά πήγαινα στο σπίτι από τη δουλειά, Σύνταγμα, γιατί δουλεύω Ερμού, είχαν κλείσει η Χρυσή Αυγή. Από πού να περάσεις για να μην σε δούνε; Την άλλη φορά περνάγανε μπροστά στο μαγαζί στην Ερμού και με κοιτάγανε έτσι ((δείχνει)) μέσα στο μαγαζί ((χαμογελάει)) και λέγανε «Η Ελλάδα ανήκει στους Έλληνες» και μέσα στο μαγαζί όλοι οι πελάτες με κοιτάγανε μ έναν τρόπο.. και λέω «τι ναι αυτό τώρα;» (Κάντυ).

Είναι χαρακτηριστικό ότι, στην περίπτωση της Κάντυ, η εμπειρική και συμβολική περιχαράκωση της υποκειμενικότητάς της εντός των κυρίαρχων αναπαραστάσεων και ορίων για τη «φυλετική» διαφορά επιχειρείται να διαταραχτεί και να αποτελέσει αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης πάνω στο συναισθηματικό και φαντασιακό επίπεδο των σχέσεων στους χώρους εργασίας. Αυτό σημαίνει ότι ενεργοποιούνται και αναδεικνύονται οι συναισθηματικές και φαντασιακές/μελλοντικές διαστάσεις των διαδικασιών παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σε σχέση με τη διαχείριση της φυλετικοποίησης στους χώρους εργασίας.

Από όσα επιλέγουν να αναδείξουν στις αφηγηματικές τους πρακτικές για τις σχέσεις και τις συνθήκες στους χώρους εργασίας οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε, φαίνεται ότι η παραγωγή, μέσα από την εργασία, της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας συμβαίνει σε ένα πεδίο αντιθετικών, ανταγωνιστικών και ρευστών λόγων και δράσεων. Αφενός, στις καθημερινές σχέσεις συνάντησης στους χώρους εργασίας μπορεί να έρχονται αντιμέτωποι/ες με την προσκόλληση της εικόνας τους ως μεταναστών-μεταναστριών στις κυρίαρχες αναπαραστάσεις της φυλετικοποίησής τους γνωρίζοντας σε συμβολικό και εμπειρικό επίπεδο την περιχαράκωση της υποκειμενικότητάς τους, αφετέρου, όμως, οι διαπροσωπικές σχέσεις που δημιουργούνται

τους δίνουν τη δυνατότητα, συναισθηματικά και φαντασιακά, να διασχίζουν τις περιχαράκωσεις, να «τοποθετούν» και να παράγουν διαφορετικά την υποκειμενικότητά τους στους χώρους εργασίας:

Δούλευα εκεί περίπου 4 χρόνια. Είναι γέρος τώρα ((το αφεντικό του, ο Θανάσης)), έχει κλείσει το μαγαζί. Οδός Πειραιά. Αλλά έχει ένα κορίτσι, Παυλίνα, μένει Μεσογείων και ήρθε με αυτοκίνητο και πήρε μένα να πάμε βόλτα, φαγητό. Είμαστε φίλοι. Τώρα πήγε Τρίπολη πάλι αυτός. Και μερικές φορές ήρθε Αθήνα και με πήρε εμένα να πάω εκεί και μένω 2 μέρες, 3 μέρες, 1 βδομάδα, κάνουμε βόλτα με φέριμποτ και μετά με έφερε πάλι Αθήνα. Αυτός ήταν πολύ καλός. Και όταν δούλευα εκεί μου πλήρωνε ΙΚΑ και ήθελε να έχω τα χαρτιά να είμαι νόμιμα (Σάμπα, 55 ετών, μτφρ.).

Εκεί που δουλεύω τώρα, είμαι 13-14 χρόνια εκεί. Αυτή με πήρε σαν οικογένεια, αυτό είναι κάτι άλλο. Δεν είναι λέμε μόνο για το δουλειά, με πήρε σαν μέσα οικογένεια, με βοηθάει στα πάντα. Για τα παιδιά μου, με βοηθάει, να νιώθω καλά. Όμως με αυτά που γίνεται, καμιά φορά σκέφτομαι, μπορεί μια μέρα να τελειώσει. Δεν ξέρω γιατί, άμα αυτές έχουνε τα δικά του πρόβλημα, μια μέρα λέμε, θα τελειώσουν. Όμως, για τώρα δεν μπορώ να πω τίποτα γιατί ε: για τα λεφτά και λοιπά, ξέρεις πόσο παίρνουμε τώρα. Δεν είναι το ίδιο όπως πριν, όπως παίρναμε πριν. Όμως δεν έχω αυτό το πρόβλημα για το δουλειά. Είναι σαν οικογένεια (Κριστίνα, 38 ετών).

Στο δίκτυο αυτό των ανταγωνιστικών λόγων και δράσεων, αναφορικά με την (α)ορατότητα των «μαύρων» μεταναστών και μεταναστριών και την τοποθέτηση απέναντι στην πολιτισμική-φυλετική διαφορά, διαμορφώνονται και διαφαίνονται πεδία δυνατότητας διατάραξης και διάσχισης των συνόρων που οριοθετούν τις μεταναστευτικές υποκειμενικότητες των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε ιεραρχώντας τες με βάση δίπολα του τύπου: ντόπιος vs ξένος, ιδιωτικός χώρος vs δημόσιος χώρος.

Μέσα από τις σχέσεις που δημιουργούνται στους χώρους εργασίας αλλά και τις θέσεις στις οποίες τοποθετούνται οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος –είτε εξαιτίας της φυλετικοποίησής τους είτε μέσα από τις διαδικασίες αποδόμησής της– δημιουργούνται ρωγμές, δίοδοι και ενδιάμεσοι χώροι παραγωγής μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων οι οποίες ξεφεύγουν από τις κυρίαρχες περιχαράκωσεις και «φρευστοποιούν» τα σύνορα της κανονικοποιητικής οριοθέτησης της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης.

Στην οικιακή εργασία αλλά και στα κομμωτήρια, στα καταστήματα, στις βιοτεχνίες διαμορφώνονται χώροι στους οποίους η υποκειμενοποίηση των μεταναστών

και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε εμφανίζεται και εκφράζεται διαφορετικά από ό,τι ορίζουν οι κυρίαρχες αναπαραστάσεις φυλετικοποίησης της πολιτισμικής τους διαφοράς.

Η δημιουργία και το άνοιγμα των χώρων αυτών συμβαίνει πάνω στο δίκτυο των σχέσεων που διαμορφώνονται από την –και στην– εργασία σε συνεχή συνδιαλλαγή με τις συνθήκες του κοινωνικοϊστορικού πλαισίου της οικονομικοπολιτικής κρίσης στην Ελλάδα. Οι διαπροσωπικές σχέσεις, οι σχέσεις οικειότητας και εγγύτητας που αναπτύσσονται στους εργασιακούς χώρους των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου δικτύου σχέσεων εξουσίας πάνω στο οποίο παράγονται οι διάφορες και διαφορετικές μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στην ιστορικότητά τους με το Σύστημα της κρίσης.

Στις περιγραφές τους για τις συνθήκες και τις σχέσεις στους χώρους όπου δουλεύουν αναδεικνύεται το ανταγωνιστικό πεδίο που διαμορφώνεται από τις αντιμεταναστευτικές-ρατσιστικές πρακτικές, από τη μία, και από τις σχέσεις οικειότητας, εμπιστοσύνης, φιλίας, αλληλεγγύης που αναπτύσσουν στην εργασία τους, από την άλλη. Στις διαδικασίες κατασκευής του ανταγωνιστικού αυτού πεδίου και στις συνθήκες και τις σχέσεις που διαμορφώνονται ώστε να είναι δυνατή η διαχείριση των ανταγωνιστικών-αντιθετικών λόγων και δράσεων ανοίγονται χώροι διάσχισης των συνόρων για την υποκειμενικότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών.

Έτσι, όπως φάνηκε και προηγουμένως, η οικιακή εργασία αποτελεί για τις μαύρες μετανάστριες έναν χώρο όπου η εμφάνιση ανταγωνιστικών αναπαραστάσεων για τις μετανάστριες μαύρου χρώματος (μπορεί να) δημιουργεί δυνατότητες ρευστοποίησης των συνόρων που κανονικοποιούν τη φυλετική-πολιτισμική διαφορά:

Είχα δουλεύει σε σπίτια που είχα το δικό μου ποτήρι, είχα το δικό μου πιάτο. Έχω δουλεύει σε άλλο σπίτι που έτρωγα εγώ στην κουζίνα, η οικογένεια στο σαλόνι. Είχα δουλέψει σε άλλα σπίτια που με είχαν δεχτεί σα μέλος στην οικογένεια. Δηλαδή τρώγαμε όλοι μαζί στο τραπέζι, σαν αυτή η οικογένεια στο ΚΑΤ. Τρώγαμε όλοι μαζί στο τραπέζι. Λέγανε «Σοφία, κάτσε μαζί μας να τρώμε». Και μου είχανε δώσει δωμάτιο στον ίδιο χώρο, δηλαδή που είχαν τα δωμάτια των παιδιών, και το σύζυγο και τη γυναίκα και τη γιαγιά. Δηλαδή μαζί ήμασταν. Εκεί με προσέξανε (Σοφία, 40 ετών).

...και στη δουλειά εκεί, γνώρισα τη νονά του γιου μου. Δούλευε μία κοπέλα εκεί, τη λένε Μήτση. Ένα Σάββατο ήταν να έχουμε επισκέψεις από Κίνα, κανονικά δεν δουλεύαμε Σάββατο, και ήταν να έχουμε επισκέψεις στη δουλειά και το αφεντικό «μπορείς να έρθεις το Σάββατο για να φτιάξεις καφέ;» και λέω «δεν έχω πρόβλημα να έρθω αλλά ξέρεις ότι δεν έχει παιδικό σταθμό Σάββατο, οπότε πρέπει να φέρω το

παιδί μαζί μου», μου λέει «φέρτονα δεν πειράζει». Και πήγα με το παιδί, τον είδε η νονά του και τρελάθηκε ((χαμογελάει)). Από κείνη την στιγμή, τον πήρε μαζί του σπίτι σ/κ. Μου λέει «θα πάω σούπερ μάρκετ να πάρω γάλα και πάμπερς, εσύ πήγαινε σπίτι και φέρε μου 2-3 ρουχαλάκια γιατί θα σου το γυρίσω τη Δευτέρα το πρωί». Έτσι ξεκινήσαμε και αρχίζει να πηγαίνει ή κάθε σ/κ ή 2 σ/κ μέχρι που το βάφτισε, τον ονόμασε Βασίλη από τον πατέρα της. Και μετά από 4 χρόνια έκανα τον Βαγγέλη και με βόηθαγε πολύ με τον Βασίλη η νονά του, όταν έμεινα έγκυος και πάλι και δεν μπορούσα και τέτοια, έμενε ο Βασίλης εκεί, πήγαινε παιδικό σταθμό και ερχόταν σε μένα σ/κ. Έτσι είχε γίνει μέχρι που πήγε δημοτικό ο Βασίλης και ήρθε σε μένα. Έκανα τον Βαγγέλη. Τον Βαγγέλη τον βάφτισε η φίλη της μητέρας της νονάς του Βασίλη. Και αυτή είχε δύο παιδιά αγόρια και την εβδομάδα που γέννησα τον Βαγγέλη, σκοτώθηκε ο γιος της, είχε ατύχημα στο χωριό και μόλις έμαθε, γιατί αυτή ερχόταν για επισκέψεις στο σπίτι, με ήξερε και τον Βασίλη και μετά της είπα ότι γέννησα. Και εκεί που πήγαν να της πουν συλλυπητήρια, της είπαν ότι γέννησε και η μαμά του Βασίλη. Και μετά από λίγο είπε ότι θέλει να βαφτίσει τον Βαγγέλη. Τον βάφτισε και έβγαλε το όνομα του γιου της. Και είχαμε και με αυτή καλή σχέση (Κάντυ, 41 ετών).

Οι πρακτικές οικειότητας, αμοιβαίας εμπιστοσύνης, φιλίας –που πολλές φορές οδηγούν ακόμη και στη δημιουργία κουμπαριάς– διαταράσσουν τα σύνορα μεταξύ «ντόπιων-ξένων», αποδεσμεύουν τις σχέσεις συνάντησης από τις κυρίαρχες κανονικοποιητικές αναπαραστάσεις και επιτρέπουν την ανάδειξη πολλαπλών μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στους χώρους της καθημερινής τους εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι σχέσεις αυτές μεταξύ ντόπιων εργοδοτών και ξένων εργαζομένων αποδεσμεύουν –σε πραγματικό αλλά και σε συμβολικό-φαντασιακό επίπεδο– την εικόνα του μετανάστη και της μετανάστριας μαύρου χρώματος από την κυρίαρχη σύνδεσή τους με τη συνθήκη του «λαθραίου» και της «παρανομίας», και τους/τις τοποθετούν σε μια πιο χειραφετητική-αυτόνομη υποκειμενικότητα.

Όπως φάνηκε παραπάνω, τόσο στην περίπτωση τους Σάμπα, στις σχέσεις φιλίας και εμπιστοσύνης με το αφεντικό του, όσο και σε αυτή της Κάντυ, στις σχέσεις οικειότητας που ανέπτυξε με την Ελληνίδα εργοδότρια στο σπίτι της οποίας εργαζόταν, αυτό που αναδεικνύεται είναι η αμφισβήτηση των συνθηκών και των διαδικασιών που εγκλωβίζουν τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα σε καθεστώς παρανομίας. Η αμφισβήτηση αυτή, ακόμη και όταν αποκτά τον χαρακτήρα της συμβολικής-φαντασιακής υπέρβασης της αναπαράστασης για τον «λαθρο»μετανάστη και το καθεστώς της παρανομίας του, κινητοποιεί πολύπλοκες διασυνδέσεις στις σχέσεις εξουσίας-γνώσης που παράγονται από την πολιτικοπολιτισμική και κοινωνικοταξική συνάντηση ντόπιων-ξένων.

Πράγματι, σε κάποιους χώρους εργασίας, μέσα από την ευρύτητα και την πολυπλοκότητα των αποτυπώσεων που έχουν οι πολιτικοπολιτισμικές και κοινωνικοταξικές «συναντήσεις» μεταξύ Ελλήνων-ίδων και μαύρων μεταναστών-στριών, οι σχέσεις οικειότητας, αλληλεγγύης και εμπιστοσύνης που δημιουργούνται φαίνεται ότι είναι ικανές να διαταράξουν τα δίπολα «ντόπιος vs ξένος», «λευκός vs μαύρος». Ωστόσο, οι αποτυπώσεις αυτές δεν μπορούν να είναι αποδεσμευμένες από την ιστορικοποίησή τους και την ένταξή τους στο Σύστημα της κρίσης.

Έτσι, στο πεδίο του εντεινόμενου αντιμεταναστευτικού λόγου και των κυρίαρχων ρατσιστικών και φυλετικοποιημένων αναπαραστάσεων και πρακτικών –οι οποίες, όπως αναφέραμε, κατασκευάζουν περίκλειστα δίπολα και εγκλωβίζουν τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης των μεταναστών/στριών μαύρου χρώματος στον πόλο του «ανεπιθύμητου», του «βρόμικου» και του «επικίνδυνου»– μέσα από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε ανοίγονται ενδιάμεσοι χώροι, στους οποίους ευνοείται η παραγωγή σχέσεων προσέγγισης και αλληλεγγύης.

Η ρευστοποίηση και η διάσχιση των συνόρων οικείο vs ξένο ανοίγεται ως δυνατότητα και στους χώρους των αφρικανικών κομμωτηρίων. Τα αφρικανικά κομμωτήρια αποτελούν πεδία κοινωνικοταξικών και πολιτικοπολιτισμικών ανταλλαγών, αλλά και χώρους αποτύπωσης της ορατότητας των Αφρικανών μεταναστών/στριών στην πόλη. Δύο από τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε αφρικανικά κομμωτήρια στην Κυψέλη. Το ένα ανήκει στη Φάτυ και το άλλο στην Αϊσα και τη μητέρα της. Από την αφήγηση και τις περιγραφές της Φάτυ και της Αϊσα, αναδεικνύεται ότι τα κομμωτήρια, ως χώροι της επιχειρηματικής δραστηριότητας των Αφρικανών γυναικών, αποτελούν πεδία όπου η γυναικεία μεταναστευτική υποκειμενικότητα παράγεται μέσα από πολύπλοκες διαδικασίες οι οποίες διασυνδέουν τη μεταναστευτική υποκειμενοποίηση των μαύρων γυναικών με την κοινωνικοοικονομική και πολιτικοπολιτισμική ιστορικοποίησή της.

Έτσι, μέσα από τις αφηγηματικές πρακτικές για τη δουλειά τους και τις συνθήκες που βιώνουν, αναδύονται οι τρόποι διαχείρισης της υποκειμενοποίησής τους ως μαύρων μεταναστριών στην ορατότητά τους στην πόλη της Αθήνας της κρίσης. Στο πλαίσιο αυτό, οι σχέσεις συνάντησης που προκύπτουν στον χώρο των αφρικανικών κομμωτηρίων, όπως επίσης και οι σχέσεις εξουσίας που παράγονται, είναι σε θέση να

τοποθετούν όρια και σύνορα και να κανονικοποιούν την (α)ορατότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούνται δυνατότητες διατάραξης των συνοριοποιήσεων και των ιεραρχήσεων.

Στην αφήγηση της Φάτυ για το κομμωτήριό της, τις καταστάσεις που αντιμετωπίζει και τις συνθήκες μέσα στις οποίες προσπαθεί να το διατηρήσει, διαφαίνονται, αφενός οι οριοθετήσεις που καθημερινά συναντά ως γυναίκα μετανάστρια μαύρου χρώματος και αφετέρου η καθημερινή διαπραγμάτευση των οριοθετήσεων αυτών, η οποία και ανοίγει τη δυνατότητα ρευστοποίησης των συνόρων ως προς την ορατότητά της στην Αθήνα του Συστήματος της κρίσης.

Οι έλεγχοι στο μαγαζί της από την αστυνομία –προκειμένου να διαπιστώσουν αν είναι καθ’ όλα νόμιμη–, το γεγονός ότι ο Δήμος Αθηναίων όρισε σχετική δικάσιμο –επειδή χαρακτηρίζει το κομμωτήριό της ως «κανονικό» κομμωτήριο, με αποτέλεσμα να χρειάζεται να αποδείξει ότι είναι μόνο για αφρικάνικα μαλλιά-κοτσιδάκια–, όπως και το γεγονός ότι, ενώ κατέχει νόμιμα το μαγαζί για πάνω από 13 χρόνια και είναι συνεπής στις οικονομικές της υποχρεώσεις σε ΤΕΒΕ, Εφορία κ.λπ. εξακολουθεί να μην έχει ακόμα κανονική άδεια παραμονής και διαβατήριο, διαμορφώνουν το πεδίο στο οποίο η ορατότητα και η υποκειμενοποίησή της ως μαύρης μετανάστριας κανονικοποιείται από την επίσημη θεσμική πρακτική με τρόπο ώστε να τοποθετείται στις κατώτερες θέσεις στις γεωμετρίες εξουσίας, σε μια θέση η οποία οριοθετείται από τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας, όπως αυτές αποκρυσταλλώνονται στο Σύστημα της κρίσης.

Μετά, ήρθε πάλι εδώ αστυνομία στο μαγαζί μου πριν 6-8 μήνες τώρα. Πήγα εκεί αστυνομία, πήγα εκεί με έναν accountant...λογιστή. Πήρα τηλέφωνο το λογιστή, μου λέει τι θέλεις; Λέει ντάξει, θα πάω μαζί μου. Πήγα μαζί μου, με λογιστή μου, πήγα εκεί στην αστυνομία. Λέει τι πράγματα θέλεις με κοπέλα; Μετά μιλάνε με αστυνομία, λέει άστο το κοπέλα. Η κοπέλα τώρα έχεις 3 παιδιά, πληρώσεις ΤΕΒΕ, πληρώσεις Εφορία, πληρώσεις όλα. Μετά μιλήσει καλά ελληνικά με αυτή λογιστή, μου λέει εντάξει, φύγε, φύγε. Εγώ νόμιμη. Μετά ήρθε πάλι από: αυτό: πώς λέγεται; Δήμο; Δήμο εκεί. Μου λέει πού είναι χαρτιά από το μαγαζί; Έδωσες χαρτιά από το μαγαζί. Μου λέει χαρτιά από κομμωτήριο; Εδώ δεν είναι κομμωτήριο, είναι είδη κομμωτήριο. Εγώ βοηθήσει παιδιά να κάνει κοτσιδάκια από εμάς, όχι από κούρεμα από κάτι έτσι. Μετά έστειλε εμένα από κει, από δικαστήριο. Πήγα εκεί δικαστήριο, πήγα πάλι, αυτό το μήνα που πέρασε, πήγα εκεί με ένα παππού που γνώρισε 13 χρόνια εδώ. Λέει Φάτυ, μην πάρεις δικηγόρο. Θα πάμε μαζί. Πήγα μαζί εκεί. Λέει τι έχει; Τι πρόβλημα έχει; Λέει η Δήμος έρθει εδώ, έχω σεσουάρ. Λέει όχι, η κοπέλα κάνει μόνο αφρικάνα κοτσιδάκια. Δεν κάνει κούρεμα, δεν κάνει τίποτα εδώ. Δεν έχει δουλειά τώρα. Μου λέει έτσι γράφει Δήμο εδώ, έχεις κομμωτήριο εδώ. Άμα

έτσι θα πάω πάλι από δικαστήριο, από δύο μήνες ακόμα... Τώρα η ζωή είναι πάρα πολύ δύσκολο...

Στο πεδίο αυτό κανονικοποίησης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας από την επίσημη θεσμική πολιτική, η Φάτυ αναπτύσσει ενεργές τεχνολογίες εαυτού και αντίστασης. Σε εμπειρικό επίπεδο οι τεχνολογίες αυτές της επιτρέπουν να διαμορφώνει τις συνθήκες διαβίωσης, της ίδιας και των παιδιών της, ως μόνης μητέρας και Αφρικανής μετανάστριας, ενώ στο συμβολικό και φαντασιακό ανοίγουν τη δυνατότητα για μια πιο αυτόνομη και αποδεσμευμένη από τις κυρίαρχες οριοθετήσεις και ιεραρχήσεις υποκειμενικότητα. Απέναντι στις ανάγκες διαβίωσης αλλά και τις προσδοκίες και τα όνειρά της, η Φάτυ διεκδικεί μια διαφορετική μορφή υποκειμενικότητας, μιας υποκειμενικότητας που υπερβαίνει τις ηγεμονικές περιχαρακωμένες αναπαραστάσεις:

Τώρα εγώ πήγα να μάθει πώς να κούρεμα στην Αμάραντος. Είμαι εκεί 6 μήνες τώρα... να έχω άδεια από το μαγαζί τώρα, από κούρεμα, για κούρεμα και άλλα πράγματα. Πληρώνω αλλά τι να κάνω; Αυτό είναι δύσκολο η ζωή μου τώρα. Αυτά τα λεφτά που πληρώσεις είναι εμένα πάρα πολύ δύσκολα. Μόνο να κάνει να έχω άδεια, να μην έχω πρόβλημα στο μαγαζί. Να μην κλείσει το μαγαζί μου... αφού τώρα δύσκολα η ζωή, γι' αυτό πήγα εκεί να μάθεις, να έχω άδεια.

Έτσι, στο πλαίσιο επαναδιαπραγμάτευσης των μορφών της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, για τη Φάτυ το κομμωτήριο δεν αποτελεί απλώς χώρο εργασίας, αλλά αναδεικνύεται σε τόπο ο οποίος ανοίγει τη δυνατότητα διεκδίκησης και παραγωγής της πολιτισμικής διαφοράς με όρους περισσότερο αυτόνομους και κοινωνικοποιητικούς, οι οποίοι ευνοούν την κινητικότητα και τη δυναμική της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης.

Παρόμοια, για την Αϊσα, το κομμωτήριο της μητέρας της, όπου και η ίδια δουλεύει περνώντας αρκετές ώρες της καθημερινότητάς της, λειτουργεί ως χώρος στον οποίο, στο πραγματικό-εμπειρικό επίπεδο, έρχεται αντιμέτωπη με τους περιορισμούς και τις οριοθετήσεις του Συστήματος της κρίσης στην Αθήνα, ενώ σε φαντασιακό και συμβολικό επίπεδο της δίνει τη δυνατότητα να τοποθετεί την υποκειμενοποίησή της σε διαφορετικές προσδοκίες και μελλοντικές εικόνες του εαυτού της ως μαύρης μετανάστριας.

Μετά που τελειώσα το σχολείο έπρεπε να τελειώσω και στο φροντιστήριο να πάρω το πτυχίο μου στα αγγλικά, το Lower και το Proficiency και μετά γενικά ήμουν στο μαγαζί και βοηθούσα τη μαμά μου. Εδώ και 7 χρόνια, το χει πολλά χρόνια. Έχει δουλειά, όχι πάντα, ειδικά τώρα με την κρίση έχει πέσει η δουλειά... Ξυπνάω τις

πρωινές ώρες, πάω τα παιδιά στο σχολείο, φτιάχνω φαγητό και είμαι εδώ στο μαγαζί δουλεύω, όταν σχολάω πάω πάλι σπίτι, θα βάλω τα παιδιά για ύπνο, θα μαζέψω... [...] Γενικά, εγώ βασικά θα θελα να φύγω από δω, να πάω κάπου που υπάρχουν πιο πολλές πιθανότητες να συνεχίσω τις σπουδές μου, αυτό είναι το πιο σημαντικό για μένα ότι θέλω να συνεχίσω τις σπουδές μου... μπορεί να κάνω κομμωτική ή αισθητικός.

Στον δημόσιο χώρο της Αθήνας τα αφρικανικά κομμωτήρια, ως επιχειρήσεις που ανήκουν σε μαύρες γυναίκες μετανάστριες, λειτουργούν ως τόποι «ορατότητας» των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος. Δεδομένου ότι αρκετά από αυτά βρίσκονται στον κύριο αστικό ιστό της γειτονιάς για πολλά χρόνια, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις διατάραξης των συνόρων «δημόσιο-ιδιωτικό» αφού, πέρα από επαγγελματικοί χώροι, αποτελούν τόπους συνάντησης και ελεύθερου χρόνου, όπως επίσης και τόπους άσκησης των καθημερινών ασχολιών και των συνηθειών των γυναικών και των παιδιών τους. Έτσι, πολλές πρακτικές της καθημερινότητας μεταφέρονται στους χώρους των κομμωτηρίων: επισκέψεις φίλων ομοεθνών, παιχνίδι και τάισμα των παιδιών, προετοιμασία του φαγητού, ύπνος των μωρών και άλλες συνήθειες, οι οποίες διαμορφώνουν για τους μετανάστες και τις μετανάστριες έναν χώρο οικειότητας με τη γειτονιά τους. Έτσι, η ορατότητα των μεταναστριών μαύρου χρώματος, μέσω της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας με τα κομμωτήρια στις γειτονιές, αποτυπώνεται στην πόλη με την αμφισβήτηση των ορίων «δημόσιου χώρου-ιδιωτικού χώρου» και τη μεταφορά στα κομμωτήρια πρακτικών της καθημερινής τους ζωής.

Ως τόποι-περάσματα της δυνατότητας παραγωγής εναλλακτικών μορφών της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, οι χώροι εργασίας των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύονται σε ιδιότυπα ανταγωνιστικά πεδία στα οποία οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος εντάσσονται σε ένα δίκτυο πολύπλοκων σχέσεων εξουσίας και συνεχούς διαπραγμάτευσης των ορίων (α)ορατότητας, ξενότητας, οικειότητας. Η ανταγωνιστικότητα των σχέσεων και των λόγων που αφορούν τη συνεχή αυτή επαναδιαπραγμάτευση αποτυπώνεται στο εμπειρικό και φαντασιακό επίπεδο της καθημερινότητας των μεταναστών και μεταναστριών και προσδιορίζεται σαφώς από το Σύστημα της κρίσης.

Στις συνεντεύξεις των ανδρών και των γυναικών για τους χώρους εργασίας τους, το στοιχείο που κυριαρχεί είναι το πολύπλοκο πλαίσιο των αναπαραστάσεων, των

αντιλήψεων και των πρακτικών απέναντι στους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος, το οποίο διαμορφώνεται από το Σύστημα της κρίσης, σε συνδυασμό με τις κοινωνικοταξικές και πολιτικοπολιτισμικές του αποτυπώσεις στην (α)ορατότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών. Αναδεικνύονται επίσης τα ηγεμονικά περίκλειστα δίπολα που ιεραρχικοποιούν και διαβαθμίζουν τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα προς την πλευρά του «λαθραίου», του «ανεπιθύμητου».

Έτσι, από τις αφηγηματικές πρακτικές στις συνεντεύξεις, γίνεται φανερό ότι στο επίπεδο της καθημερινότητας οι χώροι εργασίας αποτελούν πεδία συνεχούς διαχείρισης των ορίων και των αναπαραστάσεων που το Σύστημα της κρίσης κατασκευάζει για την εργασία των μαύρων μεταναστών/στριών, αλλά και διαρκούς «υπενθύμισης» της περιχαράκωσης της μεταναστευτικής συνθήκης σε πλαίσια προσωρινότητας και ασταθούς νομικού μεταναστευτικού στάτους, διατηρώντας τη μεταναστευτική υποκειμενικότητα στον πόλο της αορατότητας και της ξενότητας.

Από την άλλη, στους χώρους εργασίας διαμορφώνονται επίσης ρωγμές-ενδιάμεσοι τόποι, όπου η υποκειμενικότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών μπορεί να παράγεται σε πρακτικές και σχέσεις αποδεσμευμένες από τις κυρίαρχες περιχαράκώσεις και αναπαραστάσεις περί «βρομιάς», «παρανομίας» και «επικίνδυνου». Μέσα από τις καθημερινές συναντήσεις στους χώρους εργασίας, μέσα από τους ρόλους που αναλαμβάνουν, τον χαρακτήρα των σχέσεων που αναπτύσσουν και επεξεργάζονται εμπειρικά και φαντασιακά, αναπτύσσουν εναλλακτικές μορφές υποκειμενικότητας και διαταράσσουν τις πραγματικές και συμβολικές οριοθετήσεις.

Οι «ενδιάμεσοι τόποι» στους χώρους εργασίας λειτουργούν ως «χωρικές ζώνες ορατότητας» όπου οι μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αναδύονται στις διεκδικήσεις, στις σχέσεις οικειότητας, στις κοινωνικοταξικές και πολιτικοπολιτισμικές «συναντήσεις» στην καθημερινότητα. Μέσω αυτών, τα σύνορα που διαμορφώνονται από τα δίπολα οικείο vs ξένο, δημόσιος χώρος vs ιδιωτικός χώρος αμφισβητούνται και γίνονται ρευστά και διαπερατά.

4.4 Οι διαδικασίες υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών/στριών μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου

Οι «ενδιάμεσοι τόποι» που ανοίγονται κατά τις διαδικασίες μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε διαμορφώνονται στη διατάραξη και τη συνεχή επανατοποθέτηση των ορίων δημόσιου-ιδιωτικού χώρου. Πρόκειται για μια ρευστοποίηση η οποία, αν και προσδιορίζεται από τις συνθήκες φυλετικοποίησης των μαύρων μεταναστών/στριών που διαμορφώνει το Σύστημα της κρίσης στην πόλη της Αθήνας, δημιουργεί ωστόσο τις δυνατότητες για μορφές μεταναστευτικής υποκειμενικότητας περισσότερο αυτόνομες και χειραφετητικές, οι οποίες αναδύονται στις τομές των πεδίων της εμπειρίας, της φαντασίας και της μνήμης και στην ιστοριοποίησή τους εντός της πολιτικοοικονομικής κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης στον αστικό χώρο στις γειτονιές της Αθήνας.

Στα όσα αναδείχθηκαν από τις προηγούμενες αναλυτικές κατηγορίες, μέσα από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε διαφαίνονται οι σχέσεις μέσω των οποίων παράγεται ο «δημόσιος χώρος» για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος, όπως επίσης και οι πρακτικές, λογοθετικές και μη, με τις οποίες οι ίδιοι/ές «τοποθετούνται» στις διαδικασίες παραγωγής του χώρου.

Μιλώντας για την καθημερινότητα στην πόλη και τη γειτονιά, για τη μετακίνηση, την αντιμετώπιση της ορατότητας και της παρουσίας μεταναστών από αφρικανικές και ασιατικές χώρες, αλλά και για την εργασία και τις δημόσιες χωρικές εκφάνσεις της, τόνισαν ζητήματα μέσα από τα οποία αναδεικνύονται εμπειρίες από έναν δημόσιο χώρο ο οποίος απέναντί τους κατασκευάζεται ως συνοριοποιημένος και επισφαλής.

Στην Αθήνα της κρίσης, της αντιμεταναστευτικής και ρατσιστικής πρακτικής και των κυρίαρχων αναπαραστάσεων για τη φυλετικοποίηση των «μαύρων» μεταναστών/στριών και των τρόπων όπου χωροθετούν την καθημερινή τους παρουσία, βιώνουν την ξενότητα και το ανοίκειο του δημόσιου αστικού χώρου νιώθοντας σε αυτόν ξένοι, ανεπιθύμητοι, και «επικίνδυνοι».

Καμιά φορά λέω καλά, αν ήτανε να μην ήξερα, να μη μάθαινα καθόλου ελληνικά. Να μην ξέρω, γιατί ακούω πολλά πράγματα, πολλές φορές σηκώνω και απαντάω και κατεβαίνω με την καρδιά μου να χτυπά μέχρι το κεφάλι. Θυμόμαστε και μαζί στεναχώρια. Γιατί να είσαι σε μία χώρα 25 χρόνια, 28 χρόνια, να μπαίνεις στο λεωφορείο να δεις οι άνθρωποι να λέει ακόμα πράγματα, να σου πει ότι είσαι:

ξεφτυλιστικά, ειδικά που αρχίζουν να λέει, AIDS ότι οι μετανάστες. Ξέρεις όλα αυτά είναι... είναι καταστροφή για όλοι μετανάστες (Αουα, 50 ετών, σύζυγος του Τζον, παρευρίσκεται στη συνέντευξη του άνδρα της και παρεμβαίνει).

Φυσικά φοβάμαι όταν κυκλοφορώ στους δρόμους της Αθήνας. Πρώτα απ' όλα έχω την εμπειρία του πολέμου και φοβάμαι. Όποτε βλέπω όπλο, για παράδειγμα, σε έναν αστυνομικό, πάντα μου θυμίζει αυτά που συνέβησαν στη χώρα μου. Και γι' αυτό με φοβίζει, μου φέρνει μνήμες τέτοιες (Σαΐκου, 29 ετών, μτφρ.).

Στο καθημερινό τους βίωμα στο Σύστημα της κρίσης ευνοούνται η ιδιωτικότητα του σπιτιού, η «περιχαράκωση» και ο απομονωτισμός.

Υπάρχουν πολλούς Αφρικανούς που θέλουνε, έχουνε πράγματα που θέλουνε να δείξουνε αλλά το θέμα με τη νομιμότητα, δεν μπορούνε να βγούνε έξω. Κρύβονται, γιατί δεν θέλουνε να γυρίσουν πίσω, να μπλέξουνε με την αστυνομία ή κάτι και να τους γυρίσουνε πίσω. Ξέρουνε πως είναι δύσκολο εκεί. Προτιμούνε να κάθονται εδώ να κρύβονται μέσα στα σπίτια τους παρά να βγούνε και να δείχνουνε τα ταλέντα που έχουνε (Αουα).

Πράγματι, όπως φάνηκε και από τις περιγραφές σχετικά με την καθημερινότητα και τον ελεύθερο χρόνο, αρκετοί/ές εκφράζουν την απουσία δυνατότητας και, κατά συνέπεια, της επιθυμίας τους να βρεθούν στον δημόσιο χώρο της γειτονιάς τους και να δημιουργήσουν εμπειρίες οικειότητας στην ευρύτερη δημόσια κλίμακα της γειτονιάς.

Παρόλο που αρκετοί/ές δηλώνουν ρητά ότι δεν έχουν κανένα πρόβλημα με τους γείτονες και ότι τους αρέσει η περιοχή όπου διαμένουν, σπάνια και σε μικρό βαθμό χρησιμοποιούν τον δημόσιο χώρο, καθώς για τους/τις ίδιους/ες αλλά και για τα παιδιά τους αυτός παράγεται ως απαγορευτικός, αφιλόξενος, ένας χώρος που συνεχώς τούς υπενθυμίζει την ανεπιθύμητη ξενότητά τους. Στο πλαίσιο αυτό οι εμπράγματα εμπειρίες των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε ενισχύονται μέσα από πιο ιδιωτικές διαδικασίες παραγωγής της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας, διαδικασίες που εντοπίζονται στο σπίτι τους, σε σπίτια φίλων ή σε καταστήματα ομοεθνών.

...αλλά εγώ δεν πάει έξω νύχτα, δεν πάει πουθενά. Μόνο το πρωί. Είμαι εδώ στο μαγαζί, μετά το μαγαζί σπίτι. Σπίτι στο μαγαζί. [...] Μόνο η αδελφή μου. Εγώ δεν πάει πουθενά, μόνο αδελφή μου, η αδελφή μου μένει Κουκάκι. Είμαι εκεί εχτές. Το πρωί μέχρι το βράδυ. Μόνο καθόμαστε στο σπίτι (Φάτυ, 38 χρονών).

Αχ: Τι να κάνω, κάθεσαι στο σπίτι, δεν έχω δουλειά, κάτσει στο σπίτι γιατί δεν πάει πουθενά. Κάνει δουλειά στο σπίτι, έτσι κάνεις, να περάσει η μέρα. Φτιάξει κάτι, στην κουζίνα, πρέπει να φάω έτσι. Μόνο αυτό. Έχει φίλη μου από δω, τώρα θα πάω εκεί μετά, στη 6 ώρα, με περιμένει, θα πάει εκεί να κάτσει και κάνει παρέα (Ανταμα, 40 ετών).

Όπως αναδείχθηκε και σε προηγούμενες ενότητες, τόσο οι κοινωνικοταξικές συνθήκες, όσο και οι πολιτικοπολιτισμικές αποτυπώσεις του Συστήματος της κρίσης αναφορικά με την αντιμετώπιση της πολιτισμικής-φυλετικής διαφοράς στον χώρο της πόλης, λειτουργούν ανασταλτικά στη χρήση του δημόσιου χώρου και θα μπορούσαμε να πούμε ότι ορίζουν χωροχρονικές ζώνες (α)ορατότητας και (α)κινητικότητας για τους άνδρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε.

Εδώ στην Αθήνα μ' αρέσει να κάνω βόλτα πριν ήταν ασφαλές να κάνω βόλτα αλλά τώρα δεν είναι για εμάς. Ακόμα κι αν πάω Ομόνοια κρύβω τα λεφτά μου καλά. Είναι ένα μεγάλο άγχος. Ήμουν στην Ομόνοια και ήρθε κάποιος και με έσπρωξε κι έπεσα κάτω με τα γόνατα. Και τον ρώτησα «τι σου έκανα;». Και μου είπε «πήγαينه πίσω στην πατρίδα σου» [...] Ξέρω ότι έχουν επιτεθεί σε πολλούς. Γυναίκες και άντρες. Τους χτυπάνε, τους χαστουκίζουν, πολλή αδικαιολόγητη βία από την αστυνομία, τους παίρνουν τα λεφτά τους ζητάνε τα χαρτιά και τους βρίζουνε. Αλλά δεν τα αναφέρουν, δεν τα καταγγέλλουν πουθενά. Αλλά τι να κάνεις. Θα πρέπει το δεχτείς γιατί εδώ δεν είναι η χώρα μας (Φάτματα, 46 ετών, μτφρ.).

Στην εμπειρική πραγματικότητα της μεταφοράς των διαδικασιών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης σε πιο ιδιωτικούς χώρους ή πιο ιδιωτικές συνθήκες, η μνήμη και η φαντασία αναδεικνύονται σε τρόπους ευνοϊκούς για συλλογικές και κοινοτικές μορφές μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που διεκδικούν δικαιότερες και πιο «ανοιχτές» πρακτικές στον δημόσιο χώρο.

Στις εμπειρίες ενός περίκλειστου δημόσιου χώρου ο οποίος –καθορίζοντας διαβαθμισμένες ζώνες ορατότητας και κινητικότητας για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος– αποξενώνει και συνοριοποιεί, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν στις συνεντεύξεις τους πρακτικές εμπειρίας, μνήμης και φαντασίας ενός δημόσιου χώρου ανοιχτού και οικείου. Πρακτικές μέσα από τις οποίες αναδύονται μορφές μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που διεκδικούν τη συλλογικότητα και την κοινότητα του δημόσιου χώρου.

Θέλουμε η ψαλίδα που υπάρχει μεταναστών και Ελλήνων να μη μεγαλώνει. Εμείς προσπαθούμε να παρουσιάσουμε στην πλευρά μας και αυτή των Ελλήνων, ότι πρέπει εμείς, όλοι μαζί, να υπάρχει αλληλεγγύη ανάμεσά μας γιατί κάποια προβλήματα είναι ίδια. Αυτά σιγά σιγά θα έχουν αποτέλεσμα. Είναι κοινωνική εκπαίδευση. Μαζί Έλληνες και μετανάστες. Γενικά, όταν αγωνίζεσαι δεν περιμένεις αυτομάτως αποτελέσματα. Έχει γίνει κάτι και μετά από 20 χρόνια βλέπεις το αποτέλεσμα. Εμείς προσπαθούμε τώρα να πάμε να παίξουμε στα σχολεία, να παίξουμε στα σχολεία, στις πλατείες, σιγά σιγά αυτό δεν γίνεται αμέσως να ανοίξει προς την κοινωνία. Κοινωνική εκπαίδευση γιατί άμα περιμένουμε από τους

πολιτικούς... Οι λαοί πρέπει να... (Λορέττα, Πρόεδρος Ένωσης Αφρικανών Γυναίκων, 50 ετών, στην Ελλάδα από το 1982).

Στη χώρα μου όταν κάποιος έμπαινε φυλακή επειδή διαφωνούσε με την κυβέρνηση, κοινωνικές οργανώσεις πίεζαν τους πολιτικούς, την κυβέρνηση, κινητοποιούνταν. Γίνονταν διαδηλώσεις. Εδώ αυτό χρειάζεται να γίνεται. Οι πολίτες να μπορούν να έχουν λόγο απέναντι στην κυβέρνηση. Πρέπει να αλλάξουν οι νόμοι, να δοθούν δικαιώματα στους μετανάστες. Αν μου επιτρέψεις να έχω δικαιώματα, θα μπορώ να δείξω τα ταλέντα μου [...] Είμαστε όλοι ένα πέρα από οτιδήποτε άλλο (Σαΐκου, 29 ετών στην Ελλάδα από το 2010, μτφρ.).

...θα προσπαθήσω να δείξω εγώ την κουλτούρα μας και να μας δεχτεί η πολιτική που βρισκόμαστε. Να μας γνωρίσουνε και να μας δεχτούνε, πώς να μας δεχτούνε. Είναι δύσκολο να σε δεχτούνε αν δεν σε γνωρίζει και: αυτό. Αυτό έχουμε, οργανώνουμε και κάνουμε αυτές τις εκδηλώσεις για να μπορέσουνε να μας γνωρίσουνε. [...] δυσκολευόμαστε να έχουμε μέρος για συνάντηση να πληρώνουμε γιατί οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουνε δουλειά, η Ελλάδα δεν είναι χώρα που εξασφαλίζουνε άνθρωποι για δουλειές και αυτά και είναι πολύ δύσκολα για όλους αυτούς. Αλλά οι κοινότητες και αυτά μπορούνε να ξέρουνε πού θα έρθουνε και θα έχουνε πληροφορίες, τι γίνεται στην Ελλάδα, τι περιμένει η Ελλάδα από τους μετανάστες, να βοηθήσουνε να μάθουνε τη γλώσσα...(Τζον, 54 ετών, στην Ελλάδα από το 1986 και η γυναίκα του, Άουα, η οποία παρευρίσκεται στη συνέντευξη).

Οι τεχνολογίες του χώρου με τις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος διαπραγματεύονται την (α)ορατότητα και την (α)κινητικότητα τους στους «ενδιάμεσους τόπους» της σχέσης «δημόσιου-ιδιωτικού χώρου» και διαχειρίζονται τις κοινωνικοχωρικές συνθήκες ξενότητας-οικειότητας, εντοπίζονται σε διάφορα πεδία της εμπειρίας, της μνήμης και της φαντασίας.

Στην τοποθέτησή της απέναντι στο βίωμα του παρόντος μέσα από τις αποτυπώσεις του ρατσισμού και της κρίσης στην πόλη της Αθήνας, η Φάτματα κινείται μεταξύ μνήμης και φαντασίας. Επιλέγοντας να διαχειριστεί τις συνθήκες της ζωής της ως μαύρη μετανάστρια στην Αθήνα της κρίσης μιλάει για την πατρίδα της και για τον τρόπο που αντιμετωπίζουν στη Σιέρα Λεόνε τους ξένους και τοποθετεί τη διαχείριση του προβλήματος για την παρούσα κατάσταση στην Αθήνα και γενικότερα στην Ελλάδα σε ένα μέλλον που παράγεται στην μνήμη και τη φαντασία ταυτόχρονα:

Όπως είπα και πριν αυτό εδώ είναι το σπίτι μου. Είτε αρέσει στους Έλληνες είτε όχι αυτό είναι το σπίτι μας. Προσεύχομαι να έρθει η ηρεμία σε αυτή τη χώρα, να έρθουν δουλειές, οι ηγέτες αυτής της χώρας να κάνουν το καλύτερο για αυτή, για τα παιδιά. Αυτό είναι το σπίτι τους. Εμείς οι ξένοι προσευχόμαστε γι' αυτή τη χώρα. Όποτε πάμε εκκλησία προσευχόμαστε να έρθει η ηρεμία στην χώρα αυτή και να γίνει όπως πριν [...] Οι ρατσιστές υπάρχουν σε όλο τον κόσμο, δεν είναι μόνο εδώ. Αλλά από κει που προέρχομαι, μας αρέσουν οι ξένοι. Η Σιέρα Λεόνε είναι η καλύτερη χώρα για τους ξένους. Καλωσορίζουμε τους ξένους. Γι' αυτό και η πρωτεύουσα λέγεται

Φρίτσουν. Στη Φρίτσουν όλοι είναι ελεύθεροι. Πίστεψέ με, αν θα πας, όλοι θα είναι πρόθυμοι να σε καθοδηγήσουν, να κατατοπιστείς, θα σου δώσουν αμέσως άδεια να χτίσεις, γιατί θέλουμε να προοδεύσει η χώρα μας (μτφρ.).

Παρόμοια αναφορά κάνει και ο Τζίμι στην τοποθέτησή του για την προστασία των ξένων από το κράτος σχετικά με τη δράση της Χρυσής Αυγής:

Εμένα με πονάει γιατί το κράτος δεν κάνει τίποτα. Αυτό με πονάει. Εμείς στη Σιέρα Λεόνε αγαπάμε τους ξένους πολύ. Και κανείς δεν έχει δικαίωμα να πάρει το νόμο στα χέρια του να κάνει κακό στους ξένους. Γιατί το κράτος βάζει αστυνομία στο δρόμο για προστασία στους ξένους. Κι όταν ήταν ο πόλεμος, το κράτος είπε, όποιος είναι ξένος μακριά από το μέρος που είναι πόλεμος.

Στις αφηγηματικές του πρακτικές για το πώς αισθάνεται στον δημόσιο χώρο της γειτονιάς του στο Κουκάκι, ο Τζίμι περιγράφει μια εμπειρική πραγματικότητα ασφάλειας και οικειότητας σε γνώριμους τόπους της περιοχής του ή σε καταστήματα με τα οποία υπάρχει κάποια σύνδεση από προηγούμενη επαγγελματική σχέση. Έτσι, εκφράζει συναισθήματα οικειότητας και άνεσης να κυκλοφορήσει σε συγκεκριμένα μέρη της γειτονιάς του αφού, όπως χαρακτηριστικά λέει, στο Κουκάκι δεν έχει κανένα κίνδυνο με την αστυνομία και τους ελέγχους ή με τη δράση αγνώστων και τις επιθέσεις που γίνονται σε μετανάστες:

Αλήθεια Κουκάκι δεν έχει πρόβλημα εδώ. Είναι ήσυχη. Δεν έχει πρόβλημα με αστυνομία. Ντάξει δεν έχουμε πρόβλημα με κανένα εδώ στο Κουκάκι, κανένα δεν έχουμε πρόβλημα γιατί ντάξει, μου αρέσουν εδώ στο μέρος. Κανονικά, μ' αρέσει εδώ το μέρος γιατί δεν έχει πρόβλημα με κανένα, ούτε με Αστυνομία... να βρεις αστυνομία εδώ στο δρόμο αυτή πάει αλλού εσύ πας αλλού και δεν... ποτέ δεν με έχει ρωτήσει κανείς εδώ αστυνομία πο;γ είναι τα χαρτιά σου [...] Νιώθω καλά. Κατάλαβες; Σα να 'σαι με δικό σου κόσμο. Κατάλαβες; Αυτό σου το λέω ειλικρινά. Γιατί όλοι έρχονται παίζουν με τα παιδιά, παίρνουν τα παιδιά για βόλτες, έλα να σε κερνάω... ντάξει. [...] Επίσης, από τότε που δουλεύει η γυναίκα μου εκεί στα TGI Friday's, πολλές φορές πάμε εκεί γιατί έχει discount εκεί. Πάμε στο Κολωνάκι, στη Κηφισιά, στην Αλεξάνδρας που έχει κι άλλο Friday's εκεί, στο Παγκράτι.

Παρόμοια συναισθήματα άνεσης και ασφάλειας σε συγκεκριμένα μέρη και περιοχές της Αθήνας περιγράφει και ο Κόλινς, όταν αναφέρεται στη δική του εμπειρική πραγματικότητα στον δημόσιο χώρο της πόλης. Όπως λέει, παρόλο που αισθάνεται ότι η κατάσταση για τους μαύρους μετανάστες έχει γίνει πιο επικίνδυνη εξαιτίας της βίας και των επιθέσεων εναντίον τους, ωστόσο ο ίδιος ποτέ δεν είχε ανάλογη εμπειρία, πέρα από το γεγονός ότι κάποιοι στο δρόμο τον προσφωνούν «μαύρο» – αλλά αυτό δεν τον ενοχλεί, αφού, όπως, τονίζει «μαύρος είναι»:

Όχι, ποτέ δεν αντιμετώπισα ρατσισμό στο δρόμο και ποτέ δεν είχα θέμα αστυνομικής βίας. Για μένα, παρόλο που έχω κάποιους φίλους που έχουν αντιμετωπίσει τέτοια πράγματα, δηλαδή βία από κάποιους άλλους, εγώ δεν το έχω αντιμετωπίσει. [...] Και παρά την κατάσταση με τη Χρυσή Αυγή, κανένας δεν με έχει πειράξει, δεν με έχει ενοχλήσει, δεν μου έχει πει άσχημα λόγια γιατί περπατάω στην Ερμού, στην Καπνικαρέα για πολλά χρόνια τώρα και κανένας δεν έχει μπει στο δρόμο μου να με προσβάλει. Οπότε, εγώ, για μένα δεν έχω νιώσει καμιά προσβολή, είμαι ακόμη εντάξει με τη χώρα. Δεν έχω πρόβλημα, έστω κι αν καμιά φορά οι φίλοι μου παραπονιούνται. Μερικές φορές αντιμετωπίζουν προσβολές, επιθέσεις... [...] οι φίλοι μου μου χουν πει αλλά για μένα, δεν έχω αντιμετωπίσει ποτέ τέτοια, μόνο που λένε «μαύρο», αλλά τότε μου κάνουν υπενθύμιση και μ' αρέσει. (μτφρ).

Στις περιγραφές του Τζίμι και του Κόλινς η εμπειρική πραγματικότητα για τον δημόσιο χώρο που αποτυπώνεται ενθαρρύνεται και από το αίσθημα ασφάλειας και εξοικείωσης με τους γνώριμους τόπους της γειτονιάς τους και γενικότερα της πόλης. Ωστόσο, μέσα από τις αφηγηματικές τους πρακτικές για το παρόν και το μέλλον τους ως μαύρων μεταναστών στην Αθήνα διαφαίνεται η επίταση της ξενότητας που αισθάνονται και βιώνουν εξαιτίας της πολιτισμικής-φυλετικής τους διαφοράς.

Τόσο μέσα από τις μνημονικές τους αναπαραστάσεις μεταξύ του πριν και του μετά ως μετανάστες μαύρου χρώματος στον δημόσιο χώρο της Αθήνας και στις γειτονιές της όσο και στις φαντασιακές τους προβολές για τη συνύπαρξη ντόπιων και μαύρων μεταναστών στην αστική καθημερινότητα, αναδεικνύεται η ξενότητα που βιώνουν στη δεδομένη χωροχρονική στιγμή της Αθήνας.

...Αλλά, σου λέω είναι λίγο δύσκολο. Το μεγάλο πρόβλημα εδώ είναι ότι πάντα κοιτάει χρώμα. Μην κοιτάς χρώμα, μην κοιτάς χρώμα. Ο άλλος έχει έρθει εδώ, έχει δικαίωμα. Να δουλεύει εδώ και να βάλει τη χώρα μπροστά. Όχι να βάλει τη χώρα πίσω. Αλλά το χέρι πρέπει να ανοίγει. Να τους ενσωματώνει στην ελληνική κοινωνία (Τζίμι).

Δεν είναι όπως παλιά πια. Παλιά προχωρούσες στον δρόμο, το Πάσχα, και σε καλούσαν να σου προσφέρουν αρνί. Τώρα, όχι! Τέλος. Με την κρίση, η αγάπη πάει. Τα πράγματα αλλάζουν. Η κρίση, κανένας δεν μπορεί να βοηθήσει κανέναν τώρα. Αυτή η κρίση μπορεί να κρατήσει άλλα 10 χρόνια, το πιστεύω. Η Ελλάδα θα έχει 30% ανεργία, άνεργους! Το οποίο σημαίνει 2 εκατομμύρια άνεργοι Έλληνες. Γι' αυτό δεν νομίζω ότι τώρα είναι κανένας έτοιμος να νοιαστεί για τον άλλον. Γιατί η κρίση είναι παρούσα και μας χτυπάει. Γι' αυτό είπα πριν ότι θέλω να γυρίσω στη Σιέρα Λεόνε. Γιατί θέλω τώρα. Γιατί δεν έχω άλλη επιλογή. Κανένας δεν με βοηθάει (Κόλινς, μτφρ.).

Προκειμένου να αιτιολογήσουν τη μη χρήση από τις ίδιες, στον ελεύθερο χρόνο τους, του δημόσιου αυτού χώρου του Συστήματος της κρίσης, πολλές από τις γυναίκες που έδωσαν συνέντευξη επικαλούνται εθνοπολιτισμικές ή οικογενειακές συνήθειες από

τη Σιέρα Λεόνε. Έτσι, αρκετές μετανάστριες, πέρα από τις συνθήκες της οικονομικής κρίσης και των οικονομικών δυσκολιών του νοικοκυριού τους, δεν εκφράζουν την επιθυμία να πάνε σε κάποια καφετέρια ή να καθίσουν σε μια πλατεία καθώς, όπως λένε, στη Σιέρα Λεόνε δεν συνηθίζεται κάτι τέτοιο.

Ε...που μεγαλώνει από Αφρική, μπαμπά μου, μαμά μου, δεν δείξει κάτι έτσι. Αφού δεν έχει λεφτά πού θα πας να καθίσεις καφετέρια εκεί; Δεν μεγαλώνει τέτοιο πράγματα από Αφρική. Δεν μ' αρέσει πάει πλατεία, καφετέρια. Μόνο, νομίζω, μια φορά κάνει: πάει έξω. Σχοινιά. Μια φορά κάθε χρόνο πάει, δυο φορές εκεί Σχοινιά για μπάνιο (Φάτυ, 38 χρονών, μένει στην Κυψέλη).

Τώρα Κυψέλη όχι δεν πάω...Αλλά και για καφέ που πήγαινα, πήγαινα με φίλους Έλληνες από δουλειά γιατί από πατρίδα μου δεν έχουν αυτή τη συνήθεια πάμε για καφέ. Οπότε με τη μόνη μαύρη που θα πηγαίνουμε για καφέ είναι μια κοπέλα από Νότιο Αφρική που είναι φίλη μας, που θα πάμε για παγωτό γιατί δεν θα αγοράζω καφέ έξω, προτιμώ να πάω να πω ένα ποτό. Γιατί να πάω για καφέ; Μπορώ να τον φτιάξω σπίτι (Κάντυ, 41 ετών, μένει στο Κουκάκι).

Είναι, πάντως, χαρακτηριστικό ότι η αιτίαση αυτή προκύπτει αφότου, στις αφηγηματικές τους πρακτικές, έχουν υπογραμμίσει τα βιώματα και τα συναισθήματά τους απέναντι στη θεσμική αντιμεταναστευτική πρακτική αλλά και την άτυπη ρατσιστική δράση στην αστικότητα της Αθήνας. Τέτοιου είδους εθνικές-πολιτισμικές εγγαράξεις, οι οποίες παραπέμπουν σε κάποιο εθνικό ή οικογενειακό έθος, επιλέγονται από τις μαύρες μετανάστριες ως πρακτικές μεταφοράς των εναλλακτικών μορφών υποκειμενικότητας στην οικειότητα του σπιτιού. Η εμπράγματη «αποχώρηση» προς τις πιο «ιδιωτικές» συνθήκες παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας επενδύεται με προσωπικές-χαρακτηρολογικές αλλά και γενικευμένες εθνοπολιτισμικές συνήθειες, οδηγώντας, όμως, ταυτόχρονα, στη διεκδίκηση πιο συλλογικών, «ανοιχτών» και χειραφετητικών μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στον χώρο της φαντασίας και της μνήμης.

Όπως θα φανεί στη συνέχεια, στον άξονα των πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε ενεργοποιούν καθημερινές πρακτικές στον χώρο της φαντασίας, της μνήμης αλλά και σε αυτόν της εμπειρίας στην αστικότητα της πόλης, προκειμένου να διαχειριστούν τα όρια της φυλετικοποίησής τους και του βιώματος της ξενότητας και να επαναδιαπραγματευτούν την πολιτισμική τους διαφορά με όρους οικειότητας και οικειοποίησης στον αστικό χώρο.

Στις αφηγηματικές πρακτικές, όπως και στις πολιτικοπολιτισμικές δραστηριοποιήσεις στη θεσμική και την άτυπη καθημερινότητά τους, διαμορφώνουν χώρους μνήμης, φαντασίας και εμπειρίας μετατρέποντας τα φυλετικοποιημένα σύνορα του δημόσιου χώρου σε περάσματα προς τη συλλογικότητα και την οικειότητα.

Για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος ο δημόσιος χώρος του Συστήματος της κρίσης, της αντιμεταναστευτικής πρακτικής και της ρατσιστικής δράσης παράγει «δυστοπίες», μικρο-τόπους στη χωροχρονικότητα της αστικής καθημερινότητας, στους οποίους βιώνουν και αισθάνονται τη φυλετικοποίηση της υποκειμενικότητάς τους, την υπαγωγή τους στην ανεπιθύμητη ξενότητα, η οποία συνδέεται φυσικοποιημένα με το επικίνδυνο, με το βρόμικο και την απειλή.

Στην τάξη αυτή κανονικοποίησης που το Σύστημα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης εγκαθιδρύει απέναντι στην (α)ορατότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στον δημόσιο χώρο της Αθήνας, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε μεταφέρουν τις διαδικασίες διαμόρφωσης διαφορετικών μορφών υποκειμενοποίησης σε χώρους της εμπειρίας, της μνήμης και της φαντασίας. Με τον τρόπο αυτόν αντιπαραθέτουν την πολυπλοκότητα των δικών τους μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων αμφισβητώντας τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις οι οποίες τους/τις θέτουν στον πόλο του ανεπιθύμητου ξένου. Στους χώρους αυτούς προσπαθούν να ενεργοποιούν πρακτικές συλλογικότητας, πρακτικές διεκδίκησης της οικειότητας στο καθημερινό βίωμα στον αστικό χώρο της Αθήνας.

Όπως θα φανεί και στο επόμενο κεφάλαιο, ενεργοποιώντας είτε τη μνήμη είτε τη φαντασία είτε την εμπράγματη εμπειρία, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε «παράγουν» ετεροτοπίες, χώρους, δηλαδή, οι οποίοι –παρότι το αποτύπωμα και η εγχάραξη των κυρίαρχων αναπαραστάσεων φυλετικοποίησης γίνονται ορατά– λειτουργούν ως τόποι διατάραξης και αμφισβήτησης της κανονικοποιητικής τάξης, ως χώροι παραγωγής αυτόνομων μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας οδηγώντας την οικειότητα, τη συλλογικότητα και τη διεκδίκηση σε πεδία πιο ανοιχτά.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές και μορφές μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης

Στις συνεντεύξεις των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναδύονται οι πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές στις οποίες εμπλέκονται αλλά και τις οποίες οι ίδιοι/ες ενεργοποιούν στην καθημερινότητα τους στην πόλη, πρακτικές που λειτουργούν ως τεχνολογίες εξουσίας και αντίστασης. Ως τεχνολογίες εξουσίας και αντίστασης, οι πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές αναδεικνύονται σε σημαντικό πεδίο «ανταγωνισμού» μεταξύ των κυρίαρχων πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών οι οποίες αντικειμενοποιούν τα μεταναστευτικά υποκείμενα και φυλετικοποιούν την (α)ορατότητά τους στην αστική καθημερινότητα και, από την άλλη, των πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών μέσω των οποίων οι μετανάστες/στρίες μαύρου χρώματος τοποθετούνται απέναντι στις ηγεμονικές πρακτικές διεκδικώντας εναλλακτικές μορφές για τη μεταναστευτική τους υποκειμενοποίηση.

Η πολιτιστική δραστηριοποίηση των μεταναστών και των μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε, η θέση τους στις σχέσεις μεταξύ της κουλτούρας της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής, η πολιτική τους δράση είτε σε επίπεδο κοινότητας είτε σε ατομικό, η τοποθέτησή τους απέναντι στις πολιτικές διεκδικήσεις σε θεσμικό και καθημερινό επίπεδο, οι πολιτικοπολιτισμικές και κοινωνικές συνιστώσες της θρησκευτικότητάς τους στο καθημερινό τους βίωμα και, τελικά, η συνολική τους τοποθέτηση στις μνημονικές, εμπειρικές και φαντασιακές αποτυπώσεις που έχουν οι σχέσεις εξουσίας, οι οποίες αναπτύσσονται στο δίκτυο «ανταγωνισμού» των πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών του Συστήματος της κρίσης, διαμορφώνουν το πεδίο πάνω στο οποίο ενεργοποιούν, διαχειρίζονται αλλά και επαναδιαπραγματεύονται τις διαδικασίες πολιτικοπολιτισμικής παραγωγής της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας.

Μέσα από την τοποθέτησή τους στις σχέσεις «ανταγωνισμού» των πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών αναλαμβάνουν διαφοροποιημένες θέσεις υποκειμενοποίησης με τις οποίες διαχειρίζονται την πολιτισμική-φυλετική τους διαφορά και (α)ορατότητα επαναπροσδιορίζοντας και αποσταθεροποιώντας τις έννοιες τού ανήκειν, της διαφοράς και της ομοιότητας. Στη γενική αποτίμηση της πολιτικοπολιτισμικής παραγωγής της μεταναστευτικής τους συνθήκης, της ζωής τους

στην Ελλάδα και των προσδοκιών τους για το μέλλον, αναπτύσσουν καθημερινές πράξεις τού γίγνεσθαι «υποκείμενα-που-διεκδικούν» προκειμένου να διαχειριστούν ή και να διαταράξουν τις φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις και τις ιεραρχικοποιημένες θέσεις υποκειμενοποίησής τους ενεργοποιώντας πράξεις παραγωγής «δικών τους» μορφών μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

5.1 Πρακτικές πολιτιστικής δράσης και διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στα όρια μεταξύ «διαφοράς-ομοιότητας».

Στην αναλυτική αυτή κατηγορία γίνεται διαπραγμάτευση των πεδίων, των πρακτικών και των σχέσεων όπου οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αναπτύσσουν πολιτιστική δράση και διαχειρίζονται τη μεταναστευτική υποκειμενοποίησή τους μέσα από διαφοροποιημένες πολιτισμικές «τεχνολογίες», (μετα)κινούμενοι μεταξύ των ορίων «διαφοράς-ομοιότητας».

Από τις αφηγηματικές πρακτικές σχετικά με τις πολιτιστικές δράσεις στις οποίες συμμετέχουν ή όχι, την (α)ορατότητα της αφρικανικής κουλτούρας στην πόλη της Αθήνας, τον ρόλο των ΜΜΕ στις φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις της παρουσίας Αφρικανών μεταναστών στις γειτονιές, την επαφή τους με την ελληνική γλώσσα και την ελληνική κουλτούρα και τις διαπροσωπικές σχέσεις με Έλληνες ή μετανάστες από άλλες χώρες αναδεικνύονται οι πολύπλοκες δικτύσεις μεταξύ της πολιτικής οικονομίας του Συστήματος της κρίσης και της πολιτισμικής πρακτικής μεταξύ διαφοράς και ομοιότητας με την οποία οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος επιλέγουν να διαχειριστούν τη φυλετικοποίησή τους και να ενεργοποιήσουν τεχνολογίες της ιδιότητας του πολίτη στα συγκεκριμένα κοινωνικοϊστορικά πλαίσια της πόλης της Αθήνας.

Όπως αναδείχθηκε και στις αναλυτικές κατηγορίες του τέταρτου κεφαλαίου για τις χωρικές κλίμακες, το κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης αναδύεται σε προσδιοριστικό παράγοντα των λογοθετικών και μη λογοθετικών πρακτικών που οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε ενεργοποιούν, προκειμένου να επαναδιαπραγματευτούν τις διαδικασίες της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης. Στο κοινωνικοϊστορικό αυτό πλαίσιο, οι πολιτισμικές πρακτικές προς την πραγμάτωση της ιδιότητας του πολίτη προσδιορίζονται σημαντικά τόσο από τις αποτυπώσεις της επίσημης και άτυπης μεταναστευτικής

κυβερνητικότητας στον χώρο της πόλης και την καθημερινότητα των μεταναστών, όσο και από τους τρόπους διαχείρισης των ορίων μεταξύ διαφοράς και ομοιότητας. Με τη διαχείριση των ορίων αυτών οι μετανάστες/στρίες μαύρου χρώματος επαναδιαπραγματεύονται τις αναπαραστάσεις της φυλετικοποίησής τους και τοποθετούνται διαβαθμισμένα και διαφοροποιημένα στην έννοια τού ανήκειν και στις διαδικασίες πραγμάτωσής του.

Στις αφηγηματικές πρακτικές αποτυπώνονται επίσης οι εγχαράξεις που πραγματοποιούνται στις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης από τις ορθολογικότητες που ενεργοποιούνται –είτε θεσμικά είτε στο πεδίο της άτυπης καθημερινότητας– με στόχο την παραγωγή και τη διαχείριση του «ανεπιθύμητου» μεταναστευτικού πληθυσμού.

Στις τοποθετήσεις σχετικά με τα βιώματά τους στον αστικό χώρο αναδείχθηκαν οι συνοριοποιήσεις, οι αποκλεισμοί, οι απαγορεύσεις και οι διαβαθμισμένες ζώνες (α)ορατότητας και (α)κινητικότητας που οι θεσμικές πρακτικές και οι άτυπες δράσεις διαμορφώνουν στον χώρο της πόλης για τους «ανεπιθύμητους ξένους». Οι ορθολογικότητες της θεσμικής εξουσίας με στόχο τη διαχείριση και τον έλεγχο των «ανεπιθύμητων» μεταναστών-στριών στην κοινωνικοϊστορικότητα της πολιτικής οικονομίας του Συστήματος της κρίσης αποτυπώνονται επίσης στις τοποθετήσεις τους για τα πεδία, τις πρακτικές και τις σχέσεις πολιτιστικής δράσης και επικοινωνίας στην πόλη της Αθήνας.

Έτσι, στη συζήτηση για το αν και με ποιον τρόπο θα ήταν δυνατό να κάνουν περισσότερο ορατή την πολιτιστική φυσιογνωμία της χώρας καταγωγής τους και την κουλτούρα που φέρουν, οι τοποθετήσεις τους αναδεικνύουν τις περιοριστικές συνθήκες που αντιμετωπίζουν στην εδαφικότητα του ελληνικού κράτους όπως και στο επίπεδο των καθημερινών σχέσεων συνάντησης, συνθήκες που τοποθετούν διαβαθμισμένα και ιεραρχικά ή και αναχαιτίζουν την πολιτιστική τους ορατότητα:

...το αφήνουν να το κάνουν; Αυτό, να το αφήνουν να το κάνουν. Αυτό είναι πρώτα. Όπως οι Έλληνες που είναι στη Νότια Αφρική, κάθε 25 Μαρτίου κάνουνε παρέλαση, δεν είναι έτσι; Παντού. Δεν είναι έτσι; Όμως εδώ το αφήνουν οι άλλοι να κάνουνε αυτό που θέλουνε; Τους ξένους; Να, λέμε τώρα. Δεν το αφήνουν. Δεν ξέρω, μπορεί που είναι ρατσισμός. Δεν θέλουνε να: πώς λένε; Εδώ είναι Ελλάδα μόνο για τους Έλληνες. Δεν είναι για εσάς ((εννοεί τους ξένους)) να φέρετε τα δικά σας κουλτούρα εδώ (Κριστίνα 38 ετών, μένει στο Παγκράτι).

Τώρα είναι πολύ δύσκολο, αυτές τις μέρες, γιατί υπάρχει δυσπιστία, mistrust, μεταξύ μεταναστών και Ελλήνων. Μέχρι αυτή η δυσπιστία να εξαφανιστεί είναι πολύ δύσκολο για τους Αφρικανούς να δείξουν την κουλτούρα τους στους Έλληνες. Η ερώτηση είναι «μπορεί να γίνει αυτό;». Πώς; Αν βγάλουμε το mis- και κρατήσουμε μόνο το trust. Πρέπει να βάλουμε στην άκρη τις διαφορές για το χρώμα. Είμαι ο Ντέιβιντ από τη Σιέρα Λεόνε και είμαι ίσος με την Αργυρώ από την Ελλάδα. Δεν σε κοιτάζω ως λευκή ούτε εσύ ως μαύρο. Πρέπει να υπάρχει αμοιβαία εμπιστοσύνη, δεν σε αμφισβητώ και εσύ δεν αμφισβητείς εμένα. Όταν υπάρχει ένα κλίμα αμφισβήτησης και αμφιβολίας στους ανθρώπους, αν υπάρχει αυτό τότε... Για παράδειγμα, οι Έλληνες είναι λαός σαν να είναι «σόν», clan, ((δεσμοί αίματος)), οι Έλληνες δεν μπορούν να βρεθούν «έξω» από την ελληνική κουλτούρα, για παράδειγμα είναι πολύ δύσκολο για μια ελληνική γυναίκα να παντρευτεί έναν Αφρικανό. Θα παντρευτεί έναν Έλληνα. Αυτό είναι «σόν». Δεν μπορούν να πάνε πέρα από την κουλτούρα τους, είναι μόνο ανάμεσα στην κουλτούρα τους. Η οικονομική κρίση έχει κάνει πολλούς Έλληνες να πάνε σε άλλες χώρες, στη Γερμανία, στην Αυστραλία, στην Αμερική αλλά το να εισχωρήσεις, να μπεις στην ελληνική κουλτούρα είναι πολύ δύσκολο, δεν επιτρέπουν σε κάποιον που δεν είναι μέρος της κουλτούρας τους να μπει σε αυτή. Όλο αυτό πρέπει να λυθεί πριν η εμπιστοσύνη έρθει και να υπάρχει μείξη πολιτισμών. Υπάρχει πάντα η δυσπιστία (Ντέιβιντ, 45 ετών, μένει στον Ταύρο και βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1993, μτφρ.).

Οι παραπάνω αναπαραστάσεις για την κυρίαρχη κουλτούρα, την κουλτούρα της χώρας υποδοχής, ως περικλειστης, δύσκολα προσπελάσιμης, μη επιδεχόμενης εύκολα την ανάμειξη με άλλες κουλτούρες και, επομένως, ως τέτοιας που δεν ενισχύει αλλά, αντίθετα, παρεμποδίζει την ορατότητα και την έκφραση της κουλτούρας των «άλλων», επιβεβαιώνονται ή και αμφισβητούνται μέσα από τις διαπροσωπικές, ερωτικές και τις σχέσεις οικειότητας, έτσι όπως διαμορφώνονται και εξελίσσονται στις συναντήσεις της καθημερινότητας. Στις συνεντεύξεις, στις αναφορές για την επαφή και την επικοινωνία σε φιλικό, συναισθηματικό και οικείο επίπεδο με Έλληνες και Ελληνίδες αλλά και με μετανάστες άλλων εθνικοτήτων φαίνεται να αποτυπώνεται μια αμφίσημη αναπαράσταση για την «πολιτισμική συνύπαρξη», η οποία ενισχύει αλλά και ταυτόχρονα διαταράσσει τις αναπαραστάσεις για το «απροσπέλαστο» της ελληνικής κουλτούρας σε αυτούς που θεωρούνται «έξω» από αυτή.

...υπάρχει πολύ διαφορετικοί Έλληνες. Υπάρχει δύο γκρουπ. Υπάρχει, θα βρεις ένα Έλληνα, θα σου φερθεί σα να είσαι Έλληνας, πάρα πολύ ευγενικά, πάρα πολύ καλοί, δηλαδή σε βλέπει και θα σε φωνάζει σα να είναι δικός σου άνθρωπος. Αλλά υπάρχει άλλοι, σε βλέπει σαν είσαι κακά. Δεν θέλει ούτε καν να σε βλέπει, ούτε να σε πιάσει, με τίποτα. Με τίποτα, με τίποτα, με τίποτα (Ισάτου, 31 ετών, μένει στην Κυψέλη).

Μου αρέσει να έρχεται κάποιος, μου αρέσει που να έρχεται κόσμος στο σπίτι μου. Το σπίτι μου είναι ανοικτό για όλους. Μου αρέσει να μιλήσω. Και δεν θέλω κάποιος

να κοιτάζει την οικογένειά μου για το χρώμα. Έλα να με γνωρίζεις και μετά αν δεν θέλεις φύγε. Για παράδειγμα για την κυρία Νίκη. Δεν με ξέρει, δεν έρχεται σπίτι μου να κάτσει να μιλάμε, αλλά δεν έχω πρόβλημα μαζί της (Σοφία, 40 ετών, μένει στο Κουκάκι).

Αυτό που έχω δει είναι ότι οι Έλληνες, κάνεις παρέα μαζί τους, μιλάς μαζί τους, πίνεις μαζί τους, κάνουμε πράγματα μαζί αλλά, πιστεύω ότι το να έρθουν στο σπίτι μου... δεν είμαι μόνο εγώ. Όταν με καλούν, πάω στο σπίτι τους. Τρώμε... αλλά το να έρθουν εκείνοι σπίτι μου το βρίσκουν δύσκολο. Τους καλώ και μου δίνουν δικαιολογίες «έχουμε κάτι δουλειές», αλλά τους ξέρω. Οπότε, πρέπει να ζήσω με αυτό. Δεν έχω πρόβλημα με αυτό. Αν και είναι δύσκολο. Ξέρω ότι στη δουλειά θα σου μιλήσουν, θα... δεν ξέρω τον λόγο γιατί αλλά νομίζω ότι δεν εμπιστεύονται τους μετανάστες (Κόλινς, 47 ετών, μένει Κυψέλη, μτφρ.).

Από τις περιγραφές και τις αφηγήσεις, φαίνεται ότι η πολιτισμική ανάμειξη εντοπίζεται ως «δυσκολία», ως κάτι που δεν μπορεί να συμβεί τώρα, τόσο στο μικροεπίπεδο των καθημερινών σχέσεων συνάντησης όσο και στο θεσμικό μακροεπίπεδο, στην κοινωνικοϊστορική στιγμή της κρίσης. Παρά το γεγονός ότι, όπως αναδεικνύεται στις αφηγηματικές πρακτικές, η «δυσκολία» αυτή, το «περίκλειστο εντός» της κυρίαρχης κουλτούρας μπορεί να «διαρραγεί» μέσα από σχέσεις κουμπαριάς, μέσα από διαπροσωπικές και φιλικές σχέσεις με Έλληνες και Ελληνίδες, εντούτοις υπογραμμίζουν την αδυναμία και το πρώιμο μιας περισσότερο διευρυμένης, συλλογικής πολιτισμικής συνάντησης και «συμβίωσης» στο πεδίο της καθημερινότητας και της θεσμικής ελληνικής πραγματικότητας.

Πάντα όταν κάνουμε κάτι ή λέμε ότι κάνουμε κάτι, γιατί έχουνε δει Έλληνες πώς η Ένωση ε: λειτουργεί και τι δραστηριότητα κάνουμε. Το πρώτο, όμως, αυτό που πρέπει να γίνει, που νομίζω πρέπει να γίνει είναι η νομι: νομι: νομιμοποίηση. Γιατί όταν νιώθει ότι σε δέχεται, όταν νιώσεις ότι σε δέχεται μπορείς να δίνεις, πώς το λένε, τον εαυτό σου (Τζον και η γυναίκα του, Άουα).

Αν εμείς οι Αφρικανοί μπορέσουμε όλοι μαζί να φτιάξουμε μία αφρικανική οργάνωση μπορούμε να κάνουμε πολλές δραστηριότητες αθλητικές, πολιτιστικές, πάρα πολλές τις οποίες πολλοί από μας τις έχουν χάσει για πολλά χρόνια. Έχουμε ήδη αποτύχει, αλλά ακόμη πιστεύω ότι πολλά είναι πιθανό να συμβούν. Τώρα με την κρίση δεν πιστεύω ότι υπάρχει η δυνατότητα. Αλλά με τον καιρό, περνώντας τα χρόνια, ίσως οι άνθρωποι μπορούν να το πραγματοποιήσουν. Και πιστεύω ότι αυτή είναι η μόνη απάντηση για να βοηθηθούν οι Αφρικανοί. Όχι τώρα. Δεν το πιστεύω για τώρα ότι Έλληνες και Αφρικανοί μπορούν να συνεργαστούν. Και κανένας καθηγητής μπορεί να μου πει ότι αυτό μπορεί να συμβεί τώρα. Γιατί; Η κρίση έχει κάνει τους ανθρώπους να σκέφονται διαφορετικά. Κανένας δεν μπορεί να βοηθήσει κανέναν. Αλλά ακόμη πιστεύω ότι με τα χρόνια, τα παιδιά που έχουν γεννηθεί εδώ, καθώς περνάει ο καιρός, ίσως, όχι τώρα, γι' αυτό μιλάω σε 10 χρόνια, σε 15 χρόνια, 20 χρόνια μπορεί να συμβεί. Το πιστεύω πολύ. Αλλά όχι τώρα (Κόλινς, 47 ετών, μένει Κυψέλη, μτφρ.).

Είναι χαρακτηριστικό ότι, σε κάποιες περιγραφές, η διευκόλυνση ή η παρεμπόδιση της δυνατότητας για συνεργασία μεταξύ Ελλήνων και Αφρικανών καθώς και των ευκαιριών αποτελεσματικότερης και συλλογικότερης οργάνωσης ως Αφρικανών μεταναστών, με στόχο την πιο ενεργή και διεκδικητική συμμετοχή σε συλλογικές πολιτιστικές δράσεις, φαίνεται να έχει ως αιτίαση όχι μόνο τις πρακτικές της κυρίαρχης κουλτούρας αλλά και τις συλλογικές τους αυτοαναπαραστάσεις: αρκετοί από τους άνδρες και αρκετές από τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν στις αφηγηματικές τους πρακτικές τους τρόπους με τους οποίους οι ίδιοι/ες επαναπροσδιορίζουν και επαναξιολογούν τις «πολιτισμικές τεχνολογίες» που ως συλλογικά υποκείμενα χρησιμοποιούν προκειμένου να τοποθετηθούν απέναντι στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι πολιτισμικές αυτές «τεχνολογίες» αφορούν τις πρακτικές διαχείρισης του βαθμού διαφοράς και διαφοροποίησης των πολιτισμικών τους επιλογών από την κυρίαρχη κουλτούρα αλλά και του βαθμού ομοιότητας και «γεινιάσης» με τη φυσιογνωμία ή τις πολιτισμικές πρακτικές της χώρας υποδοχής.

Έτσι, όσον αφορά τις διαπροσωπικές-φιλικές ή τις ερωτικές σχέσεις, συχνά αναδεικνύεται η «συνομιλία» μεταξύ των κυρίαρχων αναπαραστάσεων για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος με τις συλλογικές αυτοαναπαραστάσεις σχετικά με την κουλτούρα της χώρας καταγωγής. Για παράδειγμα, οι σχέσεις κουμπαριάς και γενικότερα οι φιλικές σχέσεις που έχουν δημιουργηθεί μεταξύ Ελλήνων και μεταναστών από τη Σιέρα Λεόνε αποτελούν «τεχνολογία πολιτισμικής συνομιλίας» η οποία αποτυπώνει τις πρακτικές προς τη γεινιάση και, έτσι, προς τη διατάραξη των φυλετικοποιημένων και διαβαθμισμένων συνόρων που η κυρίαρχη κουλτούρα θέτει:

...έχω Έλληνες που είναι σαν οικογένειά μου, αυτές που έχουνε βαφτίσει τα παιδιά μου. Ειδικά ο Κώστας, δουλεύαμε στα Friday's, γνωριστήκαμε εκεί, στην κουζίνα. Δούλεψε αυτός στην κουζίνα κι εγώ ήμουνα στη λάντζα και... Με γνώρισε πιο πολύ ο Κώστας ότι δεν είμαι κακό παιδί, είμαι καλό κορίτσι και συνεχίσαμε έτσι μέχρι να σταματήσει ο Κώστας και μετά έμεινα έγκυος στη Δάφνη και είχε το τηλέφωνό μου και εγώ έχω το τηλέφωνό του και μια μέρα με πήρε τηλέφωνο και λέει «Σοφία, πού είσαι;» και λέω «στο σπίτι, είμαι έγκυος» και λέει «τι;». Και μετά γέννησα και με πήρε πάλι «Σοφία, γέννησες;» και του λέω «να» και λέει «θα σου βαφτίσω το παιδί σου» και λέω «Άσε μας, ρε Κώστα». Και ήρθε μια μέρα στο σπίτι μου, χάρηκε πάρα πολύ, είδε το σπίτι καθαρό και όλα αυτά και μου λέει «θα βαφτίσω το παιδί». Και

μετά βάφτισε το παιδί, μου έφερε τη μαμά, τον μπαμπά, όλη η οικογένεια, πήγα στο σπίτι τους και είπαμε την ιστορία πώς γνωριστήκαμε, έγινε σαν ιστορία δηλαδή. Και με έχουνε δεχτεί πάρα πολύ. Έρχονται εδώ στο σπίτι μου, πάω στο σπίτι τους, τρώνε στο σπίτι μου κι εγώ πάω εκεί τρώω στο σπίτι τους και είμαστε σαν οικογένεια. Και δεν είναι μόνο κουμπαριά στο στόμα και δώρα. Πηγαίνουμε ο ένας στο σπίτι του άλλου (Σοφία).

Με κάποιους ανθρώπους έρχομαι πιο κοντά αλλά φίλους όχι, ο πιο κοντινός ήταν αυτός για τον οποίο δούλευε ο άντρας μου. Ο ιδιοκτήτης εδώ του σπιτιού είναι φίλος και εργοδότης του άντρα μου. Ήταν σύμπτωση. Όταν έψαχνα για σπίτι έτυχε να είναι ο ιδιοκτήτης εδώ αυτός που δουλεύει ο άντρας μου στην Χαλκίδα. Είπα ότι είμαστε καλοί άνθρωποι χριστιανοί και ότι δουλεύουμε για αυτούς τους ανθρώπους από την Χαλκίδα. Αλλά η γυναίκα που μου έδειχνε το σπίτι προσποιούνταν ότι δεν τους ήξερε ενώ αποδείχτηκε ήταν κολλητές φίλες. Και η γυναίκα είτε στην ιδιοκτήτρια και εργοδότη του άντρα μου ότι αν δώσεις το σπίτι σε αυτούς τους ανθρώπους, το σπίτι σου θα είναι ασφαλές. Είναι καλή οικογένεια και δεν έχεις να φοβηθείς τίποτα. Κάποιοι άνθρωποι είναι καλοί κάποιοι κακοί. Και η μία από αυτές έχει πάει Αφρική κι όταν της είπαμε ότι μαγειρεύουμε είτε «ωραία θα έρχομαι εδώ να τρώω» γιατί της αρέσουν τα αφρικάνικα (Φάτματα, 46 ετών, μένει στην Πατησίων, μτφρ.).

Στις αφηγήσεις της Σοφίας και της Φάτματα διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο οι φιλικές σχέσεις και οι σχέσεις κουμπαριάς λειτουργούν ως πεδία όπου τα μεταναστευτικά υποκείμενα μπορούν να επαναδιαπραγματεύονται τις «φυλετικοποιημένες» τοποθετήσεις της κυρίαρχης κουλτούρας ενεργοποιώντας και υιοθετώντας καθημερινές πρακτικές με τις οποίες η «πολιτισμική διαφορά» των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών επανατοποθετείται με τρόπο ώστε να αποτελεί χώρο ανάδειξης της «ομοιότητας» και των στοιχείων που ενισχύουν τα «πεδία κοινότητας» μεταξύ «ντόπιων» και «ξένων».

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, φαίνεται να περιγράφεται μια «αμφίθυμη» προσέγγιση όσον αφορά τη δυνατότητα δημιουργίας και διατήρησης σχέσεων φιλίας μεταξύ Ελλήνων-ίδων και μεταναστών-στριών από τη Σιέρα Λεόνε. Πέρα από το ζήτημα της εμπιστοσύνης ή της καχυποψίας, που αναδεικνύεται σε καθοριστικό στοιχείο εξαιτίας των κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών συνθηκών στο Σύστημα της κρίσης, σημαντικό παράγοντα στις διαδικασίες επαναδιαπραγμάτευσης της «πολιτισμικής διαφοράς» αποτελεί ο βαθμός πολιτιστικής δραστηριοποίησης και η ενεργός πολιτισμική δράση μέσα από ρόλους περισσότερο θεσμικούς. Για παράδειγμα, η Λορέττα, ως πρόεδρος της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναικών Αφρικής, συμμετέχει σε κοινές πολιτιστικές δράσεις με Έλληνες και Ελληνίδες ή μετανάστες/τριες άλλων

εθνικοτήτων και, έτσι, στις περιγραφές της διαφαίνονται περισσότερο συμπεριληπτικές πολιτιστικές άτυπες ή θεσμικές πρακτικές:

Με βοηθάνε οι φίλοι μου, πιο πολύ με βοηθάνε οι φίλοι μου. 90% οι φίλοι μου είναι Έλληνες [...] Τώρα έχουμε και θέατρο «όχι ρατσισμό από την κούνια» με την Ωσμωση. Παρουσιάζουμε τα παιδιά τι παθαίνουνε όταν δεν έχουνε την υπηκοότητα. Για παράδειγμα, ένα παιδί όταν έπρεπε να ταξιδέψει για Erasmus και δεν μπορούσε να πάει γιατί δεν είχε τα χαρτιά του και μετά δείξαμε πώς μας φέρονται στα διάφορα γραφεία όταν πάμε για την άδεια παραμονής και δείχνουμε πώς μας συμπεριφέρεται η κοινωνία και τι παθαίνουν οι Έλληνες λόγω της κρίσης και περικοπές. Είναι ένα θέατρο που δεν δείχνει μόνο εμείς τι παθαίνουμε, οι μετανάστες οι κακομοίρηδες. Για παράδειγμα, τώρα εγώ κάνω την Ελληνίδα, Ελληνίδες παίζουμε εμείς οι μετανάστριες από την Αφρική και οι Ελληνίδες κάνουν τις μετανάστριες. Και εμείς που είμαστε Ελληνίδες που δουλεύουμε στα γραφεία μας αρχίζουμε και λέμε για τις περικοπές, ότι έχουμε μήνες να πληρωθούμε. Και λέμε «πόπο πόπο πώς έχουμε γεμίσει μετανάστες εδώ, και βρομάνε, κοίτα τι όνομα έχουν πόπο πόπο, στην πολυκατοικία μου μένουν μετανάστες και μαγειρεύουν και μυρίζει όλη η πολυκατοικία», τέτοια πράγματα.

Αρκετοί είναι εκείνοι που εντοπίζουν στοιχεία «κοινότητας» και «ομοιότητας» μεταξύ του ελληνικού και του αφρικανικού τρόπου ζωής, ειδικά όσον αφορά κάποιες πολιτιστικές πρακτικές:

Γι' αυτό είμαστε εδώ. Γι' αυτό διαλέγουμε εδώ στην Ελλάδα. Έχουμε συγγένεια, ομοιότητες, με θέμα οικογένεια, με θέμα ζωντανία, με θέμα πώς μιλάνε δυνατά ((κάνει κινήσεις με τα χέρια)), με φωνές ((γελάει)). Φωνάζουνε έτσι. Έχω τον γαμπρό μου Άγγλος, δεν μπορεί όταν είναι μεταξύ μας γιατί μιλάμε και αυτός ((κάνει πώς κάνει ο γαμπρός της)), τον βλέπω σαν να θέλει να μπει μέσα εαυτό του. Γιατί ξέρεις δεν έχει μάθει έτσι. Μιλάει με ησυχία. Εμείς μιλάμε ((γελάει))! Το βλέπω το ίδιο είναι εδώ στην Ελλάδα. Φωνάζουνε, γιορτή, γιορτάζουνε, αυτά ((με έμφαση)) Είναι ((γέλιο)) συγγένεια. (Αουα)

Στη διασκέδαση μια χαρά. Γιατί εμείς στη Σιέρα Λεόνε μάς αρέσει πολύ να διασκεδάσουμε. Μας αρέσει πολύ κι εμείς να είμαστε οικογένεια. Μοιάζουμε. Πιο πολύ στη διασκέδαση. Στη διασκέδαση πάρα πολύ. Εμείς στη Σιέρα Λεόνε διασκεδάσουμε πάρα πολύ. Πολλά παιδιά που έρχονται από τη Σιέρα Λεόνε λένε «εσύ είσαι σαν Έλληνες. (Σοφία).

Από την άλλη, ο Κόλινς αποδίδει τη δυσκολία που βιώνει κατά τη «συννομία» στις καθημερινές του σχέσεις με Έλληνες και Ελληνίδες στην πολιτισμική διαφορά μεταξύ ελληνικού και αφρικανικού τρόπου ζωής και συνύπαρξης:

Η ελληνική ζωή και η αφρικανική ζωή είναι διαφορετικές. Ποιες είναι οι διαφορές: όπως είπα πριν, στη χώρα μου, στο σπίτι που ζω, ζω στον τρίτο όροφο. Οι άνθρωποι που ζουν είναι περίπου 150 σε όλο τα διαμερίσματα. Αλλά όλοι οι άνθρωποι σε αυτό το κτίριο γνωρίζομαστε και καμιά φορά μιλάμε, συζητάμε, ειδικά όταν είναι γιορτές όπως Χριστούγεννα, Πάσχα, άλλες γιορτές. Αλλά στην Ελλάδα όχι, στο σπίτι που ζω το μόνο που ξέρω είναι τα κοινόχρηστα. Τους άλλους ανθρώπους δεν

τους ξέρω. Αυτή είναι η διαφορά που υπάρχει μεταξύ Σιέρα Λεόνε και Ελλάδα (Κόλινς, μτφρ.).

Για άλλους, η γλώσσα κατέχει σημαντικό ρόλο στη δυσκολία πολιτισμικής προσέγγισης και ανάμειξης τόσο στο επίπεδο των σχέσεων καθημερινότητας όσο και σε αυτό της οργάνωσης στο θεσμικό πεδίο αναφορικά με τις στρατηγικές μιας πιο συλλογικής και κοινής ορατότητας της αφρικανικής κουλτούρας. Έτσι, ο Φράνσις αποδίδει στο θέμα της γλώσσας το γεγονός ότι είναι δύσκολο να κάνει φιλίες με Έλληνες και στη συνέχεια τονίζει ότι ένα από τα χαρακτηριστικά που του αρέσει στην ελληνική κουλτούρα είναι η διατήρηση της παράδοσης και της γλώσσας, κάτι που, όπως συμπεραίνει, δεν ισχύει για τη Σιέρα Λεόνε:

Όχι, δεν έχω φίλους Έλληνες εκτός από τον χώρο εργασίας μου. Συναντώ μόνο ανθρώπους από τη χώρα μου ή άλλες αφρικανικές χώρες, όπως την Γκάνα. Κυρίως Αφρικανούς. Είναι πολύ δύσκολο να κάνεις φίλους Έλληνες. Προσπαθείς να τους πλησιάσεις αλλά δεν ξέρω, είναι πολύ δύσκολο σε μένα. Θέλω να έχω φίλους Έλληνες, αλλά είναι δύσκολο να βρεις κάποιον. Ίσως είναι η γλώσσα (μτφρ.).

Αντίστοιχα, στο πεδίο των σχέσεων που χρειάζεται να διαμορφωθούν προκειμένου να γίνει ορατό, στον θεσμικό χώρο και σε αυτόν της πόλης, ένα πιο συλλογικό υποκείμενο που θα αναδείξει την αφρικανική κουλτούρα, υπάρχουν εκείνοι/ες που εντοπίζουν τα ζητήματα που ανακύπτουν σε σχέση με τη γλώσσα:

Να βοηθήσουνε να μάθουνε τη γλώσσα, γιατί είναι καλό όπου βρίσκεσαι να μάθεις τη γλώσσα. Είναι βασικό. Αλλά δεν είναι ότι οι άνθρωποι δεν θέλουνε να το μάθουνε. Γιατί, τώρα παράδειγμα, που θέλουνε να μάθει την ελληνική γλώσσα αλλά λένε έχουνε: πώς το λένε; Είναι δύσκολο, είναι λίγο δύσκολο. Όταν έχουνε το θέμα με τα χαρτιά, πάλι κλείνει πόρτα. Δεν είναι ότι δεν θέλουνε αλλά το θέμα για τα χαρτιά κλείνει πάλι η πόρτα. Και πρέπει να μάθουνε. Αν κάποιος θέλει πρέπει να τους βοηθήσουνε (Αουα, 50 ετών, παρευρίσκεται στη συνέντευξη του άνδρα της Τζον και παρεμβαίνει).

Όταν λέει για αφρικανική κουλτούρα, κάθε χώρα έχει το δικό του αλλά δεν μπορείς για να ενώνει όλα. Είναι δύσκολο. Πολύ δύσκολο. Ας πούμε στη Σιέρα Λεόνε έχουμε 13 διάλεκτους, στη Νιγηρία 100 +, άλλη χώρα έτσι. Αλλά μερικές διάλεκτους θέλει το δικό μου να είναι Νο 1. Εκεί είναι τα προβλήματα (Ιμπραήμ, 61 ετών, μένει στην Κυψέλη, βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1984).

Το ζήτημα της γλώσσας τίθεται ως δυσκολία και στις ερωτικές διαφυλετικές σχέσεις. Όπως χαρακτηριστικά λέει η Ισάτου (31 ετών, μένει στην Κυψέλη, βρίσκεται στην Ελλάδα από το 2002):

Ε: μου έχει τύχει να έχω σχέση με Έλληνες αλλά επειδή έχω αυτό το πρόβλημα, επειδή ελληνικά μου δεν είναι τόσο καθαρά, δεν θέλω να έχω σχέση με κάποιος, θέλω να πω κάτι και δεν με καταλαβαίνει καλά. Ναι, η γλώσσα είναι το πρόβλημα. Επειδή λέω εντάξει α, τη γλώσσα. Δηλαδή άμα έχω σχέση με κάποιος μιλάω αγγλικά, ό,τι θέλω να σου πω θα είναι καθαρά. Θα σου πω έτσι «κρρρ», έτσι καθαρά. Αλλά άμα είναι ελληνικά, θα σκεφτώ: τι να σου πω. Μπορεί να μου κάνει κάτι και θέλω να σου εξηγήσω αυτό που κάνεις δεν είναι καλό, μην το ξανακάνεις, αλλά πώς να σου εξηγήσω να με καταλαβαίνεις. Δεν μου αρέσει. Και θα με βλέπεις όλη μέρα μούτρα έτσι. «Γιατί έχεις μούτρα;» «επειδή δεν με καταλαβαίνεις και δεν σε καταλαβαίνεις, πώς θα σου εξηγήσω;» αυτό είναι το πρόβλημά μου. Μου έχει τύχει πολλές φορές. Αλλά, εγώ πολλές φορές τα κόβω έτσι και λέω, δεν νομίζω ότι πάμε, α πα πα, δεν με καταλαβαίνεις.

Από τις αφηγηματικές πρακτικές στις περιγραφές για τις συναισθηματικές-ερωτικές σχέσεις με Έλληνες/ίδες και γενικότερα με «λευκούς/ές», αναδεικνύονται επίσης οι πολύπλοκες συσχετίσεις μεταξύ πολιτισμικών πρακτικών και κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, όπως και οι αποτυπώσεις τους σε συνάρτηση με το φύλο, την τάξη και το μεταναστευτικό στάτους. Στην περιγραφή της Σοφίας (40 ετών, μένει στο Κουκάκι, βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1992) και της Φάτμας (46 ετών, μένει στην Πατησίων, βρίσκεται στην Ελλάδα από το 1992), οι πολιτισμικές-φυλετικές συνιστώσες διατέμνονται με τις εγχαραξείς της πολιτικοοικονομικής κατάστασης στις διαπροσωπικές-διαφυλετικές σχέσεις:

Το 'χω σκεφτεί πριν παντρευτώ και ήξερα ότι μπορώ να παντρευτώ Έλληνα. Αλλά δεν ήθελα. Είχε τύχει και ήξερα ότι αν συνεχίζω ότι δεν ήταν απίθανο να παντρευτώ Έλληνα. Αλλά στο τέλος λέω δεν θα με δεχτούν η οικογένεια. Είχα σχέση με Έλληνα αλλά να φτάσω να παντρευτώ όχι. Αλλά είχα γνωρίσει μερικοί, με θέλανε αλλά εγώ δεν ήθελα γιατί λέω δεν είναι εύκολο να βρεις κάποιον που είμαι μαύρη να με αγαπήσει γιατί είμαι η Σοφία. Μπορεί να με αγαπήσει γιατί νομίζει είμαι μία από τους δρόμους. (Σοφία).

Οι άσπροι μπορούν να αγαπήσουν τους μαύρους. Όταν ένας μαύρος άνθρωπος αγαπήσει έναν άσπρο, θα τον αγαπήσει τον άσπρο. Αλλά όταν ένας άσπρος αγαπήσει έναν μαύρο τότε... και η Μαρία είχε αυτό το θέμα. Στο ίντερνετ. Όταν ένα αγόρι είπε στους γονείς του ότι την ερωτεύθηκε, τελειώσαν όλα. Εμείς οι μαύροι αποδεχόμαστε τη σχέση με άσπρους. Οι μαύροι προτιμάνε τα λευκά κορίτσια. Αλλά πολλές λευκές δεν θέλουν τους μαύρους γιατί πιστεύουν ότι έρχονται για κάποιο όφελος. Και πράγματι πολλοί πάνε για κάτι. Για να βοηθήσουν με τα χαρτιά κ.λπ., κανένας δεν είναι χαζός τώρα, όλοι είναι σοφότεροι. Λένε ότι οι γυναίκες είναι ηλίθιες. Δεν είμαστε ηλίθιες, είμαστε πιο σοφές. Όταν έρχεσαι για κάτι, το ξέρω ότι έρχεσαι για κάτι. Γι' αυτό πολλές λευκές δεν θέλουν τους μαύρους. Γιατί αν έρθεις και με χρησιμοποιήσεις για τα χαρτιά, θα τα πάρεις και θα εξαφανιστείς. Πολλοί μαύροι το έχουν κάνει αυτό. Αλλά ο ρατσισμός είναι πραγματικά μεγάλος (Φάτμας, μτφρ.).

Την καχυποψία που επικρατεί αναφέρει και ο Σάμπα (55 ετών, στην Ελλάδα από το 1986):

Εγώ έχω δει άλλα παιδιά που έχουν παντρευτεί Ελληνίδες, πριν παντρευτεί όλα καλά, παντρεύτηκε για να έχει χαρτί και μετά όλο φασαρία. Αλλά εγώ δεν βρήκα ακόμα. Εγώ δεν έχω πειράξει Ελληνίδα, ξένη. Μόνο αν αφήσω τηλέφωνό μου εδώ, εκεί να το βρω. Άμα ρωτήσω αν το πήρες και πεις «εγώ το πήρα, εκεί είναι». Εγώ ούτε 1 ευρώ ούτε 10 λεπτά. Όταν είχα δουλειά, στο σπίτι μου παντού λεφτά αφήνω (μτφρ.).

Στις αφηγηματικές πρακτικές των παιδιών-μεταναστών δεύτερης γενιάς που έχουν γεννηθεί ή μεγαλώσει από την πρώτη παιδική ηλικία στην Ελλάδα, οι διαφυλετικές ερωτικές σχέσεις αποτυπώνονται ως ένα πιο ανοιχτό ενδεχόμενο, καθώς, όπως τονίζουν, σημασία έχει η επιθυμία:

Δεν έχω βγει ποτέ με Έλληνα. Δεν έχει τύχει ποτέ. Η αλήθεια είναι ότι δεν το έχω σκεφτεί ποτέ. Δεν ξέρω. Αν μου άρεσε και αν του άρεσα δεν έχω θέμα. (Αΐσα, 22 ετών, στην Ελλάδα από το 1999, όταν ήταν 7-8 χρονών).

Εγώ, βασικά, δεν κοιτώ χώρα είναι η αλήθεια. Δηλαδή δεν με νοιάζει καν. Στην πραγματικότητα κοιτάω το άτομο και πώς θα φερθεί, δηλαδή από πού είναι δεν ασχολούμαι (Μάριαμ, 18 χρονών, γεννημένη στην Ελλάδα).

Αλλά όσο μεγαλώνω γίνονται τα πράγματα πιο εύκολα. Δεν ξέρω γιατί. Ε: αλλά όχι πλέον δεν έχω πρόβλημα, εύκολα προσεγγίζω κάποιο άτομο. Δεν υπάρχει θέμα χώρας. Καθόλου. Ούτε χρώματος. Δηλαδή είτε είναι λευκή ή μαύρη ή ξέρω κι εγώ τι... (Πέτρος, 26 ετών, γεννημένος στην Ελλάδα).

Ωστόσο, το ζήτημα της καχυποψίας και της μη αποδοχής λόγω «χρώματος» από και στην κυρίαρχη κουλτούρα τίθεται από κάποιους γονείς. Η Σοφία αναφέρεται στο πώς πιστεύει ότι θα αντιδρούσε μια ελληνική οικογένεια αν μάθαινε ότι ο γιος τους έχει σχέση με κάποια από τις κόρες της:

Ανάλογα με ποιον άντρα θα έχουν σχέση και ανάλογα την οικογένειά του. Γιατί μερικοί δεν έχουν πρόβλημα. Αρκεί να είσαι καλή, να έχεις καρδιά και να αγαπήσεις το γιο τους. Δηλαδή να είσαι άνθρωπος. Μερικοί όμως με τίποτα το χρώμα δεν θέλουνε. Κάποιος που θα έχει λεφτά, με τίποτα. Θα πούνε «μωρέ θα πας να μας φέρεις ξένη να μας τρώει τα λεφτά;» χωρίς καν να ξέρουνε ποια είναι η Δάφνη. Χωρίς να ξέρουνε τι παιδί είναι. Αμέσως θα σε βάλουνε... δεν θα κάτσουνε να δούνε ποια είναι η Σοφία ή ποια είναι η Δάφνη ή αν είναι από καλή οικογένεια ή οικογένεια που δεν είναι τίμια και τέτοια.

Το ζήτημα της απόρριψης λόγω «χρώματος», διαδικασία η οποία ενισχύεται στο κυρίαρχο Σύστημα της κρίσης, τίθεται και μέσα από την επισήμανση της ιεραρχικής και διαφοροποιημένης τοποθέτησης των «μαύρων» μεταναστών/στριών στο πεδίο του

πολιτιστικού καταναλωτισμού. Έτσι, τονίζεται το γεγονός ότι η λέξη «μαύρος» είτε χρησιμοποιείται διαφοροποιημένα ανάλογα με τη «θέση» που κατέχει ο «ξένος» είτε, φυσικοποιημένα, αποτελεί στοιχείο απαξίας – αφού προσδίδεται σε όσους θεωρούνται «κατώτεροι ξένοι»:

Και λέει: «είναι μαύρο». Ναι, το ξέρω! Το ξέρω είναι μαύρο. Όμως, μην πεις... εσύ τι νομίζεις είσαι; Είσαι άσπρο; Αυτό τη ρώτησα. Είσαι άσπρο; Η Φιλιπινέζα τι χρώμα έχει; Είναι άσπρο; Ε, ναι αυτή, όμως είναι Φιλιπινέζα και εγώ είμαι Αφρικανή! Δεν είπα ότι είμαι Έλληνας. Πες Αφρικανή. Ούτε δεν είπα να μου πεις «άσπρο». Πες Αφρικανή! Ο Ομπάμα τι είναι; Λέμε τώρα! Πώς δουλεύει τα μυαλά τους! Αυτό όλα από Αφρικανοί είναι. Άμα, παιδί μου τώρα πάει, παράδειγμα θα σου πω, πάει τώρα στην Αμερική και γίνει σταρ, οι Έλληνες δεν θα πει Αφρικανή, θα πει «α! Αμερικάνικα». Όμως εδώ θα πει «μαύρο». Όχι δεν θα πεις μαύρο. Θα πει Αφρικάνικα Αμερικάνικα, πώς λένε το Beyonce, τη Rihanna κ.λπ; Όμως άμα δεν είσαι τίποτα, από Αφρική, σου λένε «μαύρο». Όμως αυτές π είναι; Ρωτάω, τι είναι αυτές; Δεν είναι Αφρικανοί, μαύρο σαν εμάς; Είμαστε ίδια (Κριστίνα, 38 ετών, μένει στο Παγκράτι, στην Ελλάδα από 1991).

Οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε εντοπίζουν την αναπαράσταση του «μαύρου μετανάστη» ως κατώτερου και ανεπιθύμητου ξένου στον αστικό χώρο της Αθήνας και, κυρίως, εντός του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης, στον ρόλο, επίσης, των κυρίαρχων και θεσμικών Μ.Μ.Ε. Έτσι, ενώ η τηλεόραση, κυρίως, λειτουργεί ως πολιτισμικός φορέας ενσωμάτωσης, καθώς πολλοί και πολλές από τους μετανάστες και τις μετανάστριες έμαθαν να μιλάνε ελληνικά παρακολουθώντας ελληνικές σειρές-ταινίες-εκπομπές, όλες και όλοι εντοπίζουν τον ρόλο της στο δίκτυο των σχέσεων εξουσίας που συνδιαμορφώνεται από το κυρίαρχο λογοθετικό και μη λογοθετικό πλαίσιο φυλετικοποίησης των μεταναστών/στριών μαύρου χρώματος:

Έμαθα ελληνικά στο σχολείο, με τους ανθρώπους που δούλευα, με τηλεόραση, με παλιές ελληνικές ταινίες αλλά ακόμα μαθαίνω. [...] Δεν έχω καλή γνώμη, καλή εντύπωση για τα Μ.Μ.Ε. Δείχνουν αυτά που θέλουν οι ίδιοι. Δεν προσπαθούν να δείξουν αυτό που θα εκπαιδεύσει την κοινωνία. Δείχνουν αυτά που θα ανεβάσουν τα νούμερά τους. Πιο πολύ δείχνουν τη Χρυσή Αυγή παρά τις αντιρατσιστικές οργανώσεις. (Λορέττα)

Ελληνικά από την τηλεόραση και δουλειά που δουλεύω. Έμαθα στην τηλεόραση. Ναι, διαβάσει εκεί όλα, από κει μάθω. (Άνταμα, 40 ετών, μένει στην πλατεία Αμερικής, στην Ελλάδα από το 1992).

Όταν παρουσιάζουν κάτι δεν δείχνουν τα καλά πράγματα για τον έξω κόσμο, ειδικά για την Αφρική. Για την Αφρική δείχνουν τις πιο δύσκολες περιοχές. Αλλά το καλό κομμάτι της Αφρικής δεν το παρουσιάζουν. Γιατί η Αφρική έχει και την καλή και

την κακή πλευρά. Αλλά πάντα δείχνουν την κακή πλευρά. Αν όμως δείξουν την καλή πλευρά στα Μ.Μ.Ε και οι άνθρωποι μάθουν γι' αυτά, θα δουν ότι οι άνθρωποι στην Αφρική δεν είναι ζώα. Δείχνουν πάντα την κακή πλευρά. Τον πόλεμο, τις αρρώστιες, τον υποσιτισμό. Ας πούμε υπάρχουν χώρες στην Αφρική που κατασκευάζουν αυτοκίνητα, υπάρχουν χώρες της Αφρικής που έχουν πολύ καλούς γιατρούς. Ένας γιατρός από την Γκάνα σπούδασε στη Γερμανία και γύρισε και έφτιαξε ένα από τα καλύτερα νοσοκομεία στη δυτική Αφρική και προσέλαβε και Γερμανούς. Αλλά δείχνουν μόνο την κακή πλευρά. Γι' αυτό και οι αγράμματοι στην Ελλάδα νομίζουν ότι αυτή είναι η Αφρική, αλλά δεν είναι έτσι η Αφρική μόνο (Φράνσις, 57 ετών, μένει στην πλατεία Κολιάτσου, στην Ελλάδα από το 1991, μτφρ.).

Αρκετοί και αρκετές τονίζουν τις στερεοτυπικές και γενικευτικές αναπαραστάσεις για τους «μετανάστες» τις οποίες τα κυρίαρχα Μ.Μ.Ε κατασκευάζουν και αναπαράγουν, με αποτέλεσμα να ενισχύουν την αρνητική εικόνα για τους «ξένους» στην Ελλάδα:

Μίσος. Νομίζουνε ότι οι μετανάστες παίρνουνε τη δουλειά, όλα αυτά είναι τι δημιουργούνε έξω, οι δημοσιογράφοι, τα media. Αυτά είναι που δείχνει. Γιατί όταν γίνει εγκλήματα έξω, τα λέει αλλοδαποί. Αλλοδαποί. Αυτό μόνο καθορίζει. Αν δεν είναι αλλοδαποί, δεν θα το καθορίζει. Δηλαδή σαν θέλουνε να συνέβη κάτι και το πετύχανε. Δυστυχώς (Τζον και Άουα).

...αλλά τα Μ.Μ.Ε δεν παρέχουν αρκετά στοιχεία, δεν δίνουν καλές ειδήσεις για τους μετανάστες, ώστε να πιέσουν τους πολιτικούς και να μας καταλάβουν. Αυτό υποτίθεται ότι έπρεπε να κάνουν για τους μετανάστες που είναι εδώ, που έχουν οικογένεια εδώ και παιδιά. Τα ελληνικά κανάλια δεν μας βοηθάνε ώστε να πιέσουμε προς τις ελληνικές κυβερνήσεις (Κόλινς, μτφρ.).

Σε αυτά που επισημαίνουν για τις γενικευτικές και φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις της κυρίαρχης κουλτούρας αναδεικνύονται οι διαδικασίες με τις οποίες τίθεται σε λειτουργία ένα «παλινδρομικό παιχνίδι» μεταξύ ομοιότητας και διαφοράς όσον αφορά τις πολιτισμικές πρακτικές της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησής τους ως «μαύρων» μεταναστών-στριών. Το «παιχνίδι» αυτό ενεργοποιείται και θέτει σε μια δυναμική αναπλαισίωση τους όρους και τα όριά του, κυρίως από την επαναδιαπραγμάτευση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των «μαύρων» μεταναστών-στριών στην καθημερινότητα του Συστήματος της κρίσης. Αυτό σημαίνει ότι οι αναπαραστάσεις στην κυρίαρχη κουλτούρα μπορεί να ευνοούν την γενικευτική εικόνα για μια απειλητική και αχώνευτη πολιτισμική-φυλετική διαφορά αλλά συγχρονικά, στο πεδίο των άτυπων σχέσεων, οι κυρίαρχες πρακτικές απώθησης του «άλλου» σε ένα «έξω» ανατρέπονται από τις διεκδικήσεις στην καθημερινότητα και με

την πρόταξη της εγγύτητας και της ομοιότητας στο επίπεδο της ανθρώπινης υπόστασης αλλά και σε αυτό των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών.

Έτσι, για παράδειγμα, μέσα από τις αφηγηματικές τους πρακτικές, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε εντοπίζουν τη γενικευτική και ομογενοποιητική πρακτική της κυρίαρχης κουλτούρας, που δεν εγγράφει κανενός είδους διαφορά στην παρουσία των μεταναστών στην πόλη και στην καθημερινή και θεσμική ζωή της Αθήνας, και διατυπώνουν συχνά την φράση «δεν είμαστε όλοι ίδιοι»:

Ξέρουνε αυτά που έχει έρθει νόμιμα, ξέρουν αυτές που έχουν έρθει παράνομα, ξέρουν αυτές που είναι εγκληματίες. Η άλλη χώρα ψάχνει όλα αυτά τα πράγματα, δεν πρέπει να βάλουμε όλα σε ένα καλάθι! Αυτό είναι, μας βάζουν όλα σε ένα καλάθι. Ότι είναι μετανάστες, ουφ ((δείχνει με τα χέρια)). Είναι όλοι κακό; Δεν είμαστε όλοι έτσι (Κριστίνα).

Αλλά εδώ βλέπω, νόμιμη- μη νόμιμη δεν είσαι τίποτα εδώ. Δεν υπάρχει διαφορά. Όλος ο κόσμος που έχουν έρθει εδώ 25 χρόνια και 30... δεν θα πάρουν τίποτα (Σοφία).

Κάποιοι-ες, μάλιστα, τονίζουν το γεγονός ότι έχει αποδειχτεί πως υπάρχουν Έλληνες που ενδιαφέρονται να γνωρίσουν τη διαφορετική κουλτούρα της Αφρικής και να συμμετέχουν στις διαδικασίες ορατότητάς της, κάτι που, όπως οι ίδιοι-ίδιες αναφέρουν, φαίνεται και στο θεσμικό πολιτιστικό πλαίσιο αλλά και στο επίπεδο της καθημερινότητας και των καθημερινών σχέσεων συνάντησης:

Μέσα στις οργανώσεις υπάρχουν...Και αυτά θέλουνε να δούνε, αυτά θέλουνε να δούνε. Πιο πολύ Έλληνες αυτά θέλουνε να δούνε. Γιατί δεν έχουνε μάθει για την Αφρική, ήπειρο, πώς να πω; Και τώρα θέλουνε πολύ...ενδιαφέρονε πάρα πολύ και θέλουνε και μέχρι χορό θέλουνε να δούνε, να μάθουνε πώς χορεύουμε γιατί αρέσουνε πώς κουνιέμαι (Τζον και μαζί η γυναίκα του, Άουα).

Ναι, ναι υπάρχει υπάρχει και βοηθάνε πάρα πολύ. Κάποτε εγώ, όταν ήμουνα πρόεδρος, ανοίξανε για να μαζεύουνε κάτι υπολογιστές για να μαθαίνουνε τα παιδιά που δεν ξέρουνε τίποτα. Αλλά ζητάμε και μας δίνουνε ας πούμε για να βάζουμε στο γραφείο για να μαθαίνουνε τα παιδιά. Βοηθάνε. Όποια προβλήματα έχουμε, λέει «στείλε γράμμα», άμα μπορείς να βοηθάει εσάς θα σου στείλει άλλο, έτσι. Και κάποτε μας είχε στείλει άλλος, παιδιά που δεν ξέρεις γλώσσα, του στείλει κάποιος καθηγητής που έρχεται στο γραφείο μας, βάζουμε ένα πίνακα και κάνει μάθημα (Ιμπραήμ).

Είμαι ανοικτή. Μου αρέσει να λέω κάποια πράγματα για μένα, για τον άντρα μου, για το σπίτι στους άλλους και τους Έλληνες. Μου αρέσει να μιλήσω. Πιο πολύ στους Έλληνες, να ξέρουν ποια είμαι εγώ. Και δεν θέλω κάποιος να κοιτάξει την οικογένειά μου για το χρώμα (Σοφία).

Η πολιτισμική «γνωριμία» και η εγγύτητα στις καθημερινές διαπροσωπικές σχέσεις αποτελεί το πεδίο όπου οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος ενεργοποιούν λογοθετικές και μη λογοθετικές πρακτικές «ομοιότητας», εγγύτητας και οικειότητας με τους «ντόπιους», τους φορείς της κουλτούρας της χώρας υποδοχής, αλλά και πρακτικές συμπερίληψης στην καθημερινή ζωή της πόλης όπου ζουν. Οι πρακτικές αυτές «ομοιότητας» αφορούν την «υπέρτατη ομοιότητα», με αναφορές στην ανθρώπινη υπόσταση.⁴⁰²

Να ξεχάσουμε τον ρατσισμό, να είμαστε όλοι μαζί, να δουλέψουμε μαζί. Να ενωθούμε ως άνθρωποι και να δουλέψουμε μαζί. Και να ξεχάσουμε τον ρατσισμό. Ο Θεός μάς δημιούργησε όλους ίδιους. Τα ίδιο αίμα έχουμε όλοι. Αν ένας λευκός χρειάζεται αίμα και ταιριάζει με την ομάδα αίματος κάποιου μαύρου, θα πει επειδή είναι μαύρος δεν μπορώ να το πάρω; Το ξέρω ότι κάποιοι παίρνουν αίμα από μαύρους. Ας αναδείξουμε τα κοινά μας σημεία γιατί όλοι είμαστε το ίδιο ανεξάρτητα από το χρώμα. Και να αλλάξουμε και να δουλέψουμε όλοι μαζί για το καλύτερο των παιδιών μας στην Αθήνα και σε όλο τον κόσμο (Φάτματα, μτφρ.).

Και λέω, κοίταξε, ο Θεός έχει κάνει χρώματα, διαφορές. Αλλά εμείς όλοι είμαστε άνθρωποι. Σταμάτα να λες τέτοια. Μην λες τέτοια. Είναι ντροπή να λες τέτοια πράγματα (Τζίμι).

Από την άλλη, η «ομοιότητα» εντοπίζεται και διεκδικείται και στις καθημερινές σχέσεις και συνήθειες, αλλά και στις κοινές συνθήκες ζωής τις οποίες το Σύστημα της κρίσης έχει επιβάλει στην αστικότητα και τη θεσμική πραγματικότητα της Αθήνας:

Έλληνες και μεις έχουν το πολύ μπλα μπλα. Ό,τι και να κάνεις θα βρουν κάτι να πούνε. Το έχουν από την πατρίδα μου το έχουν οι Έλληνες. Στη διασκέδαση, έχουν το κέφι τους. Είναι ένας από τους λόγους που μ' αρέσει. (Κάντυ)

Αλλά μου αρέσει το culture, μ' αρέσει επειδή, καλοκαίρι, Έλληνας το ξέρει καλοκαίρι είναι καλοκαίρι ((χαμογελάει)). Δεν νοιάζει άμα δεν έχει λεφτά, λέει θα δουλεύω, από Ιανουαρίου καλοκαίρι, αυτά τα λεφτά για καλοκαίρι. Άμα έχει λεφτά ο Έλληνας, θα πάει ταξίδι. Καλά λέει εντάξει «η ζωή μου, η ζωή μου είναι». Μετά άμα δεν έχει λεφτά λέει ντάξει θα δουλεύω, άμα Έλληνας θέλει να δουλεύει, θα δουλεύει, άμα δεν θέλει δεν θα δουλεύει. Αυτό είναι. Μου αρέσει επειδή Έλληνας είναι μία άνθρωποι που έχει: είναι συμπαθητικοί άνθρωποι, όχι όλοι. Συμπαθητικοί άνθρωποι είναι να πεις προβλήματά σου και ενδιαφέρει ακούσει το πρόβλημά σου, άμα έχεις κάτι θα σε βοηθήσει (Ισάτου).

Σου λένε «θα περιμένεις, κυρία μου. Και μεις έχουμε παιδιά». Αυτό σου λένε. Για ένα χαρτί θα υποφέρεις για μέρες. Και οι Έλληνες μερικές φορές υποφέρουνε. Όχι μόνο εμείς (Σοφία).

⁴⁰² Βλ. Α. Μπακαλάκη, «Για την ποιητική της ομοιότητας», ό.π., σ. 383-406.

Έχει αλλάξει. Βλέπεις κανένας άνθρωπος δεν είναι χαρούμενος. Κι εμείς οι ξένοι δεν είμαστε χαρούμενοι. Όλοι είναι αναστατωμένοι με την κρίση. [...] Και το πιο σημαντικό, ας καταλάβουμε ότι υποφέρουμε. Βλέπεις ανθρώπους από όλες τα εθνικότητες, μαύροι, Πακιστανοί, Έλληνες να ψάχνουν στα σκουπίδια για φαγητό (Φάτματα, μτφρ.).

Για πολλές και πολλούς που βρίσκονται στην Ελλάδα για περισσότερα από 10-15 χρόνια, οι πρακτικές ομοιότητας και εγγύτητας εκφράζονται ως μια φαντασιακή ή και πραγματική οικειοποίηση «ελληνικών» πολιτισμικών συνηθειών ή και της ίδιας της Ελλάδας ως δεύτερης πατρίδας. Η πολιτισμική εγγύτητα και οικειότητα στο πεδίο των καθημερινών σχέσεων και συνηθειών, αλλά και σε αυτό της φαντασίας για τη μελλοντική αποδοχή, συνύπαρξη και αφομοίωση, παράγουν αφηγηματικές πρακτικές οι οποίες, αν και όπως θα φανεί στην επόμενη αναλυτική κατηγορία, έχουν τη βάση τους σε μια πολιτική διεκδίκηση, συγχρόνως «εγγράφουν» τη διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης σε μια πιο συναισθηματική σχέση με την «ομοιότητα».

Πολλά πράγματα που κάνω είναι σαν Ελληνίδα. Και εδώ στο σπίτι πολλές φορές μιλάμε ελληνικά στα παιδιά (Σοφία, 40 ετών, 21 χρόνια στην Ελλάδα).

Θέλουμε να νιώθουμε σαν Ελλάδα, να είναι το δεύτερο πατρίδα μας. Να μην νιώθουμε σα να είμαστε ξένοι. Άμα έχουμε αυτό, να μην νιώθουμε σαν ξένοι, θα είμαστε χαρούμενοι να δουλεύουμε περισσότερο, κατάλαβες, να ζούμε εδώ (Ισάτου, 31 ετών, 11 χρόνια στην Ελλάδα).

...πολλά παιδιά έχουν γεννηθεί σε αυτή τη χώρα από Αφρικανούς και πηγαίνουν στο σχολείο και πανεπιστήμιο. Έτσι, αυτά τα παιδιά θα μεγαλώσουν μαζί και κάποια στιγμή θα ενωθούν. Δεν θα έχουν αυτές τις διακρίσεις. Όπως είπα τα νέα παιδιά δεν έχουν τις διακρίσεις και πολλά παιδιά από την Αφρική έχουν φίλους παιδιά από τη Ελλάδα, πηγαίνουν μαζί σε πάρτι (Φράνσις, 57 ετών, 22 χρόνια στην Ελλάδα, μτφρ.).

Όταν πήγα στην τελευταία συνέντευξη για το πολιτικό άσυλο και με ρωτάνε: «τι θέλεις να πεις για την Ελλάδα;», εγώ λέω: «ειλικρινά αν έχω ευκαιρία εγώ θέλω να μείνω εδώ στην Ελλάδα και να μην πάω πουθενά. Και να μεγαλώσω τα παιδιά μου εδώ μέσα, να γίνουνε Έλληνες. Αυτό θέλω» (Τζίμι, 38 ετών, 10 χρόνια στην Ελλάδα).

Οι διεκδικήσεις και οι προσδοκίες για χειραφετητικές μορφές μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης μέσα από την πραγματική ή και συμβολική κινητικότητα μεταξύ διαφοράς και ομοιότητας αναδεικνύουν, επίσης, το πλαίσιο «εγκλωβισμού» των πρακτικών αυτών, τόσο από την πειθαρχικοποίηση των διακυβερνητικών στρατηγικών του κράτους στο Σύστημα της κρίσης όσο και από τις αυτοαναπαραστάσεις των

μεταναστών και μεταναστριών για τις συλλογικές τους στρατηγικές και δράσεις ως μεταναστευτικά υποκείμενα. Η διεκδίκηση ορατότητας των πολιτισμικών μορφών υποκειμενοποίησης των «μαύρων» μεταναστών και μεταναστριών και τα όρια και εμπόδια, πραγματικά ή συμβολικά, που προκύπτουν εγγράφουν στον χώρο της πόλης και της καθημερινής ή θεσμικής πραγματικότητας τα δίπολα πειθαρχικοποίησης της πολιτισμικής-φυλετικής διαφοράς ενώ, από την άλλη, σκιαγραφούν τις επιλογές και τις τεχνολογίες ενός συλλογικού μεταναστευτικού υποκειμένου οι οποίες μπορούν να αναπαράγουν ή να διασχίζουν τα όρια αυτά.

Έτσι, στην Αθήνα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης, οι τεχνολογίες μεταναστευτικής κυβερνητικότητας (governmentality) δημιουργούν συνθήκες και χωρικότητες κατασκευής της «φυλετικοποιημένης» πολιτισμικής διαφοράς ως απειλητικής εγκαθιδρύοντας σχέσεις εξουσίας-γνώσης για τα «φυλετικοποιημένα» μεταναστευτικά υποκείμενα, οι οποίες παράγουν αποκλεισμούς, εγκλωβισμούς και ιεραρχικοποιημένες θέσεις ορατότητας. Η ορατότητα της πολιτισμικής διαφοράς, μέσα από την ύπαρξη και λειτουργία μεταναστευτικών οργανώσεων και κοινοτήτων όπως και τη διοργάνωση και συμμετοχή σε πολιτιστικά φεστιβάλ, περιστέλλεται από τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και τις διακυβερνητικές ορθολογικότητες του Συστήματος της κρίσης. Η πλειοψηφία των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναφέρουν ότι είτε δεν συμμετέχουν είτε συμμετέχουν σπάνια ή πλέον καθόλου σε πολιτιστικές δράσεις της Κοινότητάς τους και οι λόγοι τους αναδεικνύουν την απογοήτευση και την «απομόνωση» στο πραγματικό πεδίο, παραπέμποντας στις σχέσεις και τις συνθήκες του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης:

Δεν συμμετέχω σε κάποια πολιτιστική οργάνωση. Πηγαίνω αλλά σπάνια. Επειδή πολλές φορές γίνονται αυτά τα πράγματα στο δρόμο, δεν πάω επειδή φοβάμαι τόσο πολύ να πάω αυτά τα πράγματα, συμβαίνει κάτι περίεργο. Και πάω και είμαι στη γωνία, βλέπω αλλά δεν θα πάω έτσι στη μέση να λέω... Δεν θα κάνω τίποτα. Δεν πάω, όχι δεν πάω (Ισάτου).

Παλιά ναι τώρα όχι. Με τους ((ψιθυρίζει «Χρυσή Αυγή»)) κατάλαβες, δεν μπορούμε γιατί φοβάμαι. Τώρα εκεί στο γραφείο. Αυτή τη χρονιά δεν ξέρουμε αν μπορούμε κι αν θα γίνει με το φόβο. Και τα Χριστούγεννα κάνανε ένα πάρτι στο γραφείο. Πολλά άτομα δεν πήγανε, φοβούνται. Και δεν έχουμε προστασία από τη χώρα. Όλους μας μας έχουνε βάλει στο ίδιο κατσαρόλα. Είσαι καλή δεν είσαι καλή, ίδια είσατε. Αυτό είναι το κακό (Σοφία).

Ο Ιμπραήμ (61 ετών, 29 χρόνια στην Ελλάδα), ο οποίος διετέλεσε πρόεδρος της Κοινότητας της Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα από τις αρχές του 2000 και μέχρι το τέλος του 2004, περιγράφει τις δυσκολίες και τις δυσλειτουργίες που έχουν προκύψει στην Κοινότητα από την αρχή της οικονομικής κρίσης και αργότερα, σε σύγκριση με την πολυδιάστατη δράση που επιδείκνυε όταν συστάθηκε ως φοιτητική οργάνωση και στη συνέχεια ως Κοινότητα:

Η Κοινότητα τότε που ανοίξαμε εμείς ήταν φοιτητική οργάνωση για να βοηθάνε ποιος έρχεται θέλει να σπουδάσει. Γιατί όποιος έρχεται εδώ λέει «αυτή είναι η Κοινότητα». Πας πρώτα για να μαθαίνεις τη γλώσσα, φέρε τα χαρτιά σου να το στείλεις στην Αγγλία, αν το βάλεις σε κάποιο επίπεδο, ας πούμε. Αν εσύ με το απολυτήριό σου μπορείς να πας στο Πανεπιστήμιο ή μπορείς να πάει στο ΤΕΙ ή σε κάποιο επίπεδο. Το στείλει εκεί, το βάζουνε σφραγίδα, μετά το φέρνεις εδώ να κάνει μετάφραση. Τότε η Κοινότητα αυτό ανοίγει, λόγω για σπουδές. Λόγω για σπουδές και τότε, αν θυμάμαι καλά, κάθε μήνα ο καθένας δεν ξέρω, παράδειγμα, άμα έχει 5 ευρώ, βάζουνε να πληρώσει για: να πληρώσει, ας πούμε, για το μέρος που ενοικιάζουμε για την Κοινότητα. Και όποιος έχει πρόβλημα, όλοι πάμε και μιλάμε. Ό,τι έχει η Κοινότητα, ας πούμε, στην Τράπεζα, αν εσύ δίνεις τακτικά αυτά που πρέπει να το πληρώσεις, τα λένε η οργάνωση, τα λένε αυτή ή αυτός έχει κάνει αυτό. Χρειάζεται 5% από ό,τι έχουμε η Κοινότητα; Σου δίνει βοήθεια έτσι. [...] Όσο ήμουν πρόεδρος έκανα όσο μπορώ. Γιατί κάποτε υπάρχουν άτομα που περνάνε πολύ δύσκολα στη ζωή. Τότε, η Ελλάδα έχει δουλειά τότε. Όταν έχουμε συνέλευση, ας πούμε, μπορείς κάποιος δουλεύει σε εργοστάσιο. Το αφεντικό λέει «Α, φέρε ένα άτομα για να δουλεύει για μας». Και γι' αυτό όταν ήμαστε όλοι μαζί, κάποιος θα έρθει στο γραφείο στην Κοινότητα να λέει ποιος δεν έχει δουλειά. Λέει «εγώ δεν έχω δουλειά». Λέει «αύριο μπορείς για να έρθεις για να κάνεις αυτή τη δουλειά; Έλα πάμε μαζί». [...] Εμείς, η κουλτούρα μας, μπορεί να φτιάξω φαγητό όλοι έρχεται εδώ να τρώμε. Να πάω στου αλλουνού σπίτι να κάτσουμε. Αν δεν έχει λεφτά, όλοι βάζουνε λίγα λίγα λεφτά, πηγαίνουνε για να αγοράσουνε κάτι να φάμε, ας πούμε. [...] Τότε εμείς κάνουμε χορό, ας πούμε Χριστούγεννα ή Πάσχα ή καλοκαίρι, ή κάνουμε συναυλία στη θάλασσα, μαζεύουμε λεφτά και βάζουμε στην άκρη ποιος έχει πρόβλημα και βοηθάμε. Θυμάμαι τότε, όταν ήμουν στο Πολυτεχνείο, κάνουμε χορό στου Ζωγράφου στη φοιτητική εστία, ο καθένας πληρώνει για να μπει μέσα. Μάλλον έχει 100 άτομα ή παραπάνω, πληρώνει 5,5 ευρώ.

Οι οικονομικές δυσκολίες και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες οδήγησαν σταδιακά στο κλείσιμο του χώρου όπου στεγαζόταν η Κοινότητα, στην οδό Τήνου στην Κυψέλη, και σε αποδυνάμωση ή και λήξη των δράσεών της:

Εμείς έχουμε γραφείο, αλλά τώρα έχει κλείσει... (Αλφα, 41 ετών, 16 χρόνια στην Ελλάδα).

...πιο παλιά με την Κοινότητα ο κόσμος από τη Σιέρα Λεόνε έκανε εκδηλώσεις, μαζεψόμασταν αλλά σιγά σιγά με την κρίση και με τους μεταναστευτικούς νόμους που μία φορά λένε το ένα την άλλη το άλλο, ο κόσμος έχει διασκορπιστεί. Έχουν

φύγει πολλοί από την Ελλάδα και αυτοί που είναι εδώ δεν είναι ευχαριστημένοι, δεν έχουν όρεξη να ασχοληθούν τώρα. (Λορέττα)

Και ο Σαΐκου (29 ετών, 3 χρόνια στην Ελλάδα) εκφράζει την απογοήτευσή του από την κατάσταση που βιώνει με τον ερχομό του στην Αθήνα της κρίσης:

Πριν τρία χρόνια χόρευα σε ένα φεστιβάλ που έγινε στην πρεσβεία της Νότιας Αφρικής. Αλλά δεν θα 'θελα να συμμετάσχω ξανά. Γιατί η ζωή μου δεν είναι χαρούμενη. Πώς να συμμετέχω σε κάτι αν η ζωή μου δεν είναι χαρούμενη;

Από την άλλη, αρκετοί/ές επιλέγουν να επισημάνουν τις δυσκολίες και τα εμπόδια που προκύπτουν κατά τη διεκδίκηση της ορατότητας της πολιτισμικής τους διαφοράς και διαφορετικότητας, εξαιτίας δικών τους συλλογικών πρακτικών, συνηθειών και καχυποψίας. Στις αφηγηματικές αυτές πρακτικές αναδύονται συγκεκριμένες αυτοαναπαραστάσεις του συλλογικού μεταναστευτικού υποκειμένου, που μπορούμε να θεωρήσουμε ότι θέτουν τον συλλογικό μεταναστευτικό «εαυτό» σε μια συνθήκη «όμοιων» πρακτικών με αυτές της κυρίαρχης διακυβερνητικής κουλτούρας. Τονίζοντας πάντοτε τις κρατικές, θεσμικές αλλά και άτυπες, καθημερινές πρακτικές που περιστελλούν ή εγκλωβίζουν την πολιτισμική διαφορά, επισημαίνουν ταυτόχρονα τη νοοτροπία των «ομοίων» τους σε συλλογικό επίπεδο:

Τώρα δεν έχει Κοινότητα, έχει λήξει. Οι άνθρωποι από την πατρίδα μου μερικές φορές είναι δύσκολο να συνεργαστώ μαζί τους. Δεν ξέρω λόγω ζήλειας, γιατί εγώ αυτό που ξέρω θέλω να το δείξω και έρχεται ο άλλος και λέει ότι «κάνεις, λες και μόνο εσύ ξέρεις όλα». Δεν είναι τα λεφτά γιατί πληρώναμε 5 ευρώ κάθε μήνα. Αλλά όχι μόνο αυτό. Αν ήμαστε ενωμένοι... γιατί νοικιάζαμε και την αίθουσα σε άλλους, οπότε μπορούν να βγάλουν λεφτά, αλλά μερικοί που είναι μπροστά παίρνουν τα λεφτά τα βάζουν στην τσέπη τους. Ή ο τάδε πρόεδρος θα συμπαθεί τον τάδε τον τάδε. Οπότε αν εμένα δεν μου δίνεις το δικαίωμα που πρέπει να μου δώσεις, θα πάω να κάτσω σπίτι μου. Αρχίζουν τέτοια πράγματα. Αρχίζουν μίσος, μπλα μπλα μπλα, φασαρία κάθε μέρα εκεί (Κάντυ).

...σταμάτησα να πάω εκεί, απλώς μερικές φορές... οι στόχοι που έχουνε δεν είναι το ίδιο, κατάλαβες; Όσο είμαστε εδώ, που έχουνε αλλάξει, οι περισσότεροι έρχονται και μετά αλλάζουνε το ενδιαφέροντά τους για κάτι άλλο. Που δεν μας εκφράζει και δεν μας πια ενδιαφέρει. Γιατί εμείς, ως Σιέρα Λεόνε εδώ, το στόχο μας είναι να έχουμε Κοινότητα που θα μας ενώνει, που θα μας ενδιαφέρουνε για καθέναν, τουλάχιστον πώς είμαστε εδώ, να θέλεις να νιώθουμε πώς είμαστε εδώ αλλά έχουμε κάπου σαν πατρίδα, που θα μπορούμε να είμαστε. Αλλά μόλις μπουν μέσα άλλα πράγματα... τώρα έχουνε κουραστεί όλοι και δεν έχουνε δει κανέναν και αυτούς που τους θέλουνε να πάνε, δεν ενδιαφέρονται... (Αουα, αντιπρόεδρος της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναικών Αφρικής).

Αν είμαστε όλοι μαζί, μπορούμε να λύσουμε τα προβλήματά μας. Γι' αυτό κάποτε ένας αστυνόμος στο Κέντρο Αλλοδαπών λέει: «εσείς οι μαύροι δεν έχει οργάνωση,

δεν έχει κάτι να κάνετε όλοι μαζί». Αλλά, οι Άραβες οι άλλοι όλοι μαζί έτσι είναι. Αν είμαστε όλοι μαζί, θα λύσουμε τα προβλήματά μας και θα στείλουμε σε ένα μέρος για να κοιτάξει τα προβλήματά μας αλλά δεν είμαστε όλοι μαζί, δεν γίνεται. Κάποτε ήμουν Αντιπρόεδρος για την Αφρικανική Ένωση, Δυτική Αφρική... αλλά πάλι λόγω οικονομικό δεν υπάρχει. Κάποιος ζήτησε για αυτά αυτά, παίρνεις πράγματα και τα πούλησε. Από κει και πέρα, καταστράφηκε η Κοινότητα (Ιμπραήμ).

Ο Ντέιβιντ (45 χρονών, 20 χρόνια στην Ελλάδα, πρόεδρος της Κοινότητας 2008-2010) μιλάει ρητά για φαινόμενα διαφθοράς και αυτός είναι ο λόγος που δεν έχει ασχοληθεί ξανά με πολιτιστικές δράσεις:

...είχα πρόβλημα με μια αντιρατσιστική οργάνωση. Ο πρόεδρος ήταν ένας Σουδανός. Δεν μ' άρεσε αυτό που έκανε στην αντιρατσιστική κίνηση και σταμάτησα γιατί παραλάμβανε χρήματα από τις Βρυξέλλες για να καλυτερεύσει τη θέση των μεταναστών και υπεξαίρουσε τα χρήματα. Και δεν μ' άρεσε αυτό. Το 'κανε επιχείρηση. Είχαν διασυνδέσεις με τη Western Union, την Money Gram και έβγαζαν κέρδη από αυτό. Ζούσαν με άνεση και life style με χρήματα από τις Βρυξέλλες που ήταν για τους μετανάστες. Και υποτίθεται ότι ήταν για την καλυτέρευση της ζωής των μεταναστών... αλλά όχι έκαναν πράγματα για τον εαυτό τους. Γι' αυτό δεν είμαι πολύ ενεργός σε αυτές τις αντιρατσιστικές εκδηλώσεις και φεστιβάλ (μτφρ).

Οι πρακτικές περιστολής της ενεργούς πολιτιστικής οργάνωσης και συμμετοχής στο πραγματικό, θεσμικό αλλά και καθημερινό πεδίο για τη διεκδίκηση της ορατότητας της πολιτισμικής διαφοράς και τη διαχείριση των πολιτισμικών όρων και ορίων παραγωγής και επαναδιαπραγμάτευσης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, ενεργοποιούν «τεχνολογίες» και αφηγηματικές πρακτικές στο καθημερινό-άτυπο πεδίο των σχέσεων συνάντησης με τις οποίες επιχειρείται η «αποφυλετικοποίηση» της πολιτισμικής διαφοράς και η τοποθέτησή της σε θέσεις πιο δίκαιες, αυτόνομες και ισότιμες στο «καθεστώς ομοιότητας» της χώρας υποδοχής.

Τοποθετώντας σε προτεραιότητα για τις διεκδικήσεις συμπερίληψης στην «ομοιότητα» το μεταναστευτικό τους στάτους ως μακροχρόνια διαμένοντες στην Ελλάδα ή ως παιδιά μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, πολλοί και πολλές αναδεικνύουν ως κύριο συστατικό της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας την επαφή τους με ό,τι εκπροσωπεί την ελληνική μαζική πολιτιστική καθημερινότητα και τη συμμετοχή τους στην ελληνική εκπαίδευση. Έτσι, μέσα από διάφορες πτυχές της επαφής τους με αυτό που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «ελληνική μαζική κουλτούρα» και της πολιτισμικής τους επικοινωνίας στην καθημερινότητα με «φορείς» της κουλτούρας

αυτής, ενεργοποιούν πρακτικές στις οποίες η διαχείριση της «μαύρης» μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης επιτελείται μεταξύ διαφοράς και ομοιότητας.

Στο απόσπασμα που παραθέτουμε από τη συνέντευξη της Σοφίας φαίνεται ο τρόπος που η διεκδίκηση της «ομοιότητας» –το να θεωρείται, δηλαδή, ελληνόπουλο η κόρη της, αφού έχει γεννηθεί, έχει μεγαλώσει και θα σπουδάσει στην Ελλάδα– δυσχεραίνεται και οριοθετείται από το γεγονός ότι η κόρη της είναι παιδί μεταναστών μαύρου χρώματος και κατ’ επέκταση από την αντιμετώπιση της πολιτισμικής-«φυλετικής» διαφοράς στο πλαίσιο της κυρίαρχης κουλτούρας. Υπογραμμίζοντας τη θεσμική στάση αυτού που θα αποτελέσει το μιμούμενο πρότυπο για την ομοιότητα, αναδεικνύει, μάλιστα, την επιλεκτική και υπό συνθήκες αποδοχής τού να θεωρείται η κόρη της ελληνόπουλο:

Η Δάφνη που μεγάλωσε εδώ, που θα πάει τώρα 7 χρονών, να πάει στη Γερμανία να γίνει δικηγόρος εκεί, να δουλέψει εκεί και να γίνει κάποια εκεί και να πούνε αυτή γεννήθηκε στην Ελλάδα, ήταν μετανάστες οι γονείς της αλλά γεννήθηκε εκεί, ξεκίνησε να πάει σχολείο εκεί αλλά λόγω τον ρατσισμό, έφυγε στη Γερμανία, και σήμερα να τη. Τότε θα αρχίσουν οι Έλληνες, είναι ελληνόπουλο. Από πού;! Αν γεννήθηκε εδώ η Δάφνη, μεγάλωσε εδώ, σπουδάσει εδώ, έγινε κάποιος, θα φέρει income εδώ γιατί εδώ γεννήθηκε, δεν θα πάει να φέρει income στη Γερμανία ή στο Λονδίνο ούτε στη Σιέρα Λεόνε. Δεν μπορεί να πάει να κάτσει κει. Μπορεί να πάει να δει τι είναι η Σιέρα Λεόνε αλλά δεν θα κάτσει εκεί να κάνει τίποτα, το σπίτι της είναι εδώ. Θα κερδίσει η ελληνική λαό. Γιατί δεν μπορούν να δουν αυτό; Γιατί; Θα αφήσουν όλα τα παιδιά τους ξένους να φύγουν; Και όταν θα γίνουν κάτι έξω και όταν θα ακούσουν «ήταν ελληνόπουλο», ντροπή δεν είναι αυτό; Τι κάνατε για να φύγει αυτό το ελληνοπουλάκι έξω;

Παρόμοια η Κάντυ, στην αφήγησή της για τον έναν από τους δύο γιους της, αναδεικνύει το γεγονός ότι, παρόλο που ο γιος της συμμετείχε από μικρός σε ελληνικές ομάδες μπάσκετ με πολύ καλές επιδόσεις, τελικά δεν τον έκαναν δεκτό στην Εθνική Ομάδα, καθώς ποτέ δεν αποφάσισαν να του δώσουν «ελληνικά χαρτιά»:

Ο Βασίλης είναι πολύ καλός παίχτης. Έχει κερδίσει δύο χρόνια ο καλύτερος παίχτης στην Αθήνα, δύο συνεχόμενα χρόνια. Και πήγαινε στην Εθνική, έκανε προπόνηση με την ομάδα του, με τον Έσπερο, έπαιζε με τη ΕΣΚΑΝΑ, είναι στην περιοχή του Πειραιά που μαζεύουν καλύτερους παίχτες από διάφορες ομάδες και έκανε προπόνηση με την Εθνική. Τρία χρόνια συνεχώς έκανε προπόνηση με την Εθνική και όταν είναι να πάνε να παίζουνε, δεν είχε ελληνική υπηκοότητα. Και στην Εθνική όταν πάει να παίξει αγώνα, του λένε δεν έχεις ελληνική ιθαγένεια, ελληνική χαρτιά, δεν μπορείς να παίζεις. Αλλά όποτε είναι να πάει για προπόνηση τον παίρνουν. Ντάξει τον στενοχωρήσανε κι αυτό εδώ. Και από την Εθνική και από την ομάδα. Γιατί η ομάδα που έπαιζε, ο Έσπερος, δεν ήταν Α΄ κατηγορία, οπότε ήταν να τον πάρουνε μεγάλες ομάδες και η ομάδα επιμένει να τον πουλήσει με τρελά λεφτά. Θα σου πει ότι τον αγοράζει μια ομάδα από Αμερική, γιατί ο Βασίλης μέτραγε σαν

ξένος, οπότε δεν θα πάρει τον Βασίλη, προτιμά να πάρει έναν από NBA. Στενοχωρήθηκε το παιδί, είχε πέσει πολύ ψυχολογικά. Από την Εθνική τον παίρνανε κανονικά να πάει στην προπόνηση αλλά όταν ήταν να πάει να παίζει αγώνα: «δεν έχεις ελληνικά χαρτιά». Λες και δεν μπορούνε να βγάλουνε ελληνικά χαρτιά. Νταξει. Κάθε εμπόδιο για καλό. Τον έστειλα τώρα στην Αγγλία γιατί είχε πέσει πολύ, πολύ ψυχολογικά. Και τον έστειλα εκεί στην αδελφή μου. Τώρα κάνει προπονήσεις με μια ομάδα, δόξα τω Θεώ, έχει γραφτεί στο κολέγιο.

Και στην περίπτωση αυτή διαφαίνεται ότι η διεκδίκηση της αναγνώρισης και της αποδοχής της πολιτισμικής-φυλετικής διαφοράς ως τέτοιας που να μπορεί να συμπεριληφθεί στην ομοιότητα αποτελεί πολιτισμική πρακτική δυναμικής διαχείρισης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σε κοινωνικοϊστορικά και πολιτικοοικονομικά πλαίσια συγκεκριμένα και ρευστά.

Στο πεδίο ανταγωνισμού που διαμορφώνεται από το Σύστημα της κρίσης, οι πολιτισμικές πρακτικές διεκδίκησης συμπερίληψης της «μαύρης» μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στην «ομοιότητα» της ελληνικής μαζικής κουλτούρας ενεργοποιούνται ως τεχνολογίες ορατότητας των διαδικασιών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης, αναδεικνύοντας το «παιχνίδι» μεταξύ διαφοράς-ομοιότητας ως μια συνεχή κινητικότητα μεταξύ των ρευστών αυτών ορίων.

Πράγματι, στην καθημερινότητα, η επαφή με πτυχές της κυρίαρχης μαζικής κουλτούρας στο πλαίσιο του Συστήματος της κρίσης μετατρέπεται αφηγηματικά σε πεδίο ανάδειξης της πολιτισμικής διαφοράς και των ορθολογικοτήτων οριοθέτησής της στις διαδικασίες διεκδίκησης συμπερίληψης στην ομοιότητα. Έτσι, μέσα από την περιγραφή της για το ότι εκείνη και ο άνδρας της έμαθαν ελληνικά παρακολουθώντας ελληνικό θέατρο, συναυλίες ή ταινίες στην τηλεόραση καθώς και ότι το σπίτι της είναι γεμάτο με cd ελληνικής μουσικής, η Κριστίνα επιλέγει να τονίσει τη φυλετικοποιημένη θέση στην οποία τοποθετούν την πολιτισμική-«φυλετική» διαφορά συγκεκριμένοι Έλληνες καλλιτέχνες, οι οποίοι αντιμετωπίζουν τους μαύρους μετανάστες με ρατσισμό:

Θέατρο, συναυλία, ναι, πάω ναι. Εγώ, πριν γεννηθεί τα παιδιά μου, πάμε με το άντρα μου θέατρο, που τότε άντρα μου δεν καταλαβαίνει ελληνικά, όμως τον παίρνω ν' ακούσουμε. Εκεί μάθαμε ελληνικά! Εμείς βλέπουμε μόνο ελληνικά ταινίες. Δεν πήγαμε σχολείο! Δεν πήγα σχολείο για να μάθω ελληνικά. Και διαβάζω και εφημερίδα. Και ξέρεις πόσα ελληνικά cd έχουμε; Από Τόλης Βοσκόπουλο μέχρι... Το μεγαλύτερο φαν του άντρα μου, ξέρεις ποιος είναι; Είναι Νότης Στεφανάκης ((ενοεί Σφακιανάκη)). Και όταν ήρθε στο τηλεόραση, αυτά τα βλακείες που είπε, από τότε δεν ξανάκουσα! Όλα τα σιντριά έχουμε! Όλα τα σιντριά! ((σηκώνεται να μου δείξει)). Το Στεφανάκη, όλα! Σου λέω, 1, 2, 3, αυτό μονάχα ακούει άντρα μου, όλα, όλα! Για να πιστεύεις ((μου τα δείχνει)). Είπε ό,τι, είπε,

((έντονα)), όταν είπε ότι ε: δεν είναι μόνο Νότης και αυτό που τραγουδάει για βυζαντινό μουσική που είπε «άμα βρει μαύρο θα χτυπάς στο κεφάλι» αυτός ο Γαϊτάνος... και εχτές κάτι άλλο είπε και λέει «εγώ δεν είμαι Χρυσή Αυγή, ψηφίζω το θρησκέια. Άμα είσαι μουσικός, λέμε, δεν πρέπει: πρέπει να είσαι για όλες, γιατί παίρνουν τα σιντιά σου.

Γίνεται φανερό ότι η διεκδίκηση της ορατότητας της πολιτισμικής-«φυλετικής» διαφοράς και της συμπερίληψής της στην ομοιότητα μέσα από πολιτισμικές πρακτικές στην καθημερινότητα της μαζικής κουλτούρας και του αθλητισμού παράγει πεδία όπου τα όρια και οι διασχίσεις τους, τα σύνορα και η ρευστοποίησή τους υπόκεινται σε μια συνεχή διαπραγματέυση εντός του ανταγωνιστικού πλαισίου που κατασκευάζει το Σύστημα της κρίσης και της θεσμικής ή άτυπης αντιμεταναστευτικής δράσης. Η πολιτισμική επικοινωνία με την «ομοιότητα» συμβαίνει σε ένα πεδίο ανταγωνισμού και συνεχούς επαναδιαπραγματέυσης της πολιτισμικής διαφοράς και της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, αναδεικνύοντας τόσο τα όρια και τις συνοριοποιήσεις όσο και τη ρευστότητά τους:

...εδώ παράδειγμα, έχω δει γυναίκες που ήρθαν εδώ στην Ελλάδα χρόνια, αγράμματοι, που δεν είχε πάει σχολείο κάτω στην πατρίδα, που ήτανε εδώ στην Ελλάδα, πήγαν στην Αγγλία. Μίλησα με 2-3 που μου είπαν την ιστορία τους, πήγαμε σχολείο εκεί, πήρανε χαρτιά. Λέει, «το πιστεύεις;» Μιλάει τώρα αγγλικά! Αυτή τώρα που η γλώσσα που μιλάμε ήτανε... ούτε αυτή δεν ήξερε τι ήτανε, ήτανε από το χωριό και μιλάει τη δική του διάλεκτο. Και ούτε το βασικό που μιλάμε στη Σιέρα Λεόνε, δεν το μίλαγε καλά. Κατάλαβες; Αυτή η γυναίκα τώρα έχει προοδεύει τόσο πολύ που όταν το ακούς λέω μπράβο. Είδα τη διαφορά. Τη βοήθησε εκεί το κράτος γιατί υπάρχει τέτοιο πρόγραμμα. Που αμέσως να ενταχθεί με μετανάστες. Βοηθάει να τον εντάξουνε στην κοινωνία. Εδώ δεν υπάρχει. Τώρα τελευταία αρχίζουνε με προγράμματα που κάνει η ελληνική οργάνωση να βοηθήσουνε (Τζον και Άουα).

Όχι ακόμα δεν μιλάω ελληνικά.. Μόνο τώρα μιλάει μ' ένα άντρα παππού που βοηθάει παιδιά μου. Μου λέει άμα έρχεται Σεπτέμβριο θα βοηθήσει με το σπίτι. Αφού τώρα δεν μπορώ να πάει εκεί στο σχολείο που μάθεις στα παιδιά που θες να μιλάνε, να διαβάσεις, να γράφει. Εγώ τώρα δεν μπορώ. Μόνο μιλήσει τώρα ένα άντρα που βοηθάει το παιδί μου, μιλήσει Σεπτέμβριο, συνεχίσει βοηθήσει εμένα. Νομίζω μία ώρα-δύο ώρες, να μάθεις να διαβάσεις, να γράφει (Φάτυ).

Αααα, στον πολιτισμό η Ελλάδα είναι η καλύτερη. Σου λέω ειλικρινά. Στο χορό, αυτό που μ' αρέσει είναι ο χορός!! ((γελάει)). Όταν πάω στη δουλειά, έχω πάντα μουσική. Γιατί χωρίς μουσική δεν μπορώ να δουλέψω. Όλοι με ξέρουν. Έχω τη μουσική. Μου αρέσει πολύ. ((αρχίζει και τραγουδάει ένα ελληνικό τραγούδι)). ((γελάει)) όταν τα παιδιά Το ακούνε λένε «έλα, Τζίμι, το τραγούδι σου». Αυτό το τραγούδι χτυπάει στην καρδιά μου. Θέλω να μείνω εδώ γιατί τα παιδιά μου δεν ξέρουν άλλη γλώσσα. Μόνο ελληνικά. Αγγλικά δεν ξέρουν. Ούτε το δικό μας γλώσσα που μιλάμε (τα σπαστά αγγλικά) δεν καταλαβαίνουν. Πες μου πού να πάρω

να πάω τα παιδιά. Τώρα η Δάφνη είναι πολύ καλή στα ελληνικά στην τάξη της. Είναι πρώτη στην τάξη της. Τώρα να πάρω αυτό το παιδί από δω, πού να το πάω. Να βάλω το παιδί πίσω; Θα είναι δύσκολο για το παιδί (Τζίμι).

Η συμπερίληψη στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής μέσω της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και της συμμετοχής στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί, επίσης, ένα πεδίο στο οποίο εγγράφονται οι «αμφίθυμες» σχέσεις μεταξύ ανάδειξης και αποδοχής της πολιτισμικής-«φυλετικής» διαφοράς και διεκδίκησης της ένταξης στο θεσμικό ή καθημερινό πλαίσιο της «ομοιότητας».

Μέσα από περιγραφές και αφηγήσεις περιστατικών που έχουν συμβεί και έχουν βιώσει οι ίδιοι/ες ή τα παιδιά τους τα οποία αφορούν την καθημερινότητα στο σχολικό περιβάλλον και τις σχέσεις που διαμορφώνονται, αναδύονται για μία ακόμη φορά οι συνθήκες και οι διαδικασίες διαχείρισης της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στο πεδίο ανταγωνισμού που προκύπτει μεταξύ της ανάδειξης και χειραφέτησης της πολιτισμικής διαφοράς και, από την άλλη, του καθημερινού βιώματος σε ένα καθεστώς «ομοιότητας» που οριοθετεί, περιορίζει και κανονικοποιεί αυτό που παράγει ως «ξένο».

Έτσι, μέσα από τις εμπειρίες με τους συμμαθητές ή και τους δασκάλους και καθηγητές, διαφαίνεται ότι στην καθημερινότητα των εμπειριών στο ελληνικό σχολείο εγγράφονται οι συνθήκες «αγωνισμού» για την ορατότητα και τη συμπερίληψη της πολιτισμικής-«φυλετικής» διαφοράς στην κουλτούρα της «ομοιότητας»:

Μόνο τα παιδιά μου στο σχολείο αντιμετώπισαν κάτι και όταν ήρθαν είπαν: «μπαμπά, μερικές φορές τα ελληνόπουλα δεν παίζουν μαζί μου, έχουν κάποιες απόψεις για μας τους Αφρικανούς», αλλά τους είπα ότι θα έπρεπε να τους πουν πως γεννήθηκαν εδώ, δεν ήρθαν από την Αφρική, οπότε πρέπει να ζήσουν μαζί τους (Κόλινς, μτφρ.).

...η άλλη, η Στεφανία που ήτανε στο Δημοτικό νομίζω, κάνουνε μαθήματα για τους μετανάστες, λέει, αυτά τα παιδιά που δεν ξέρουνε να πάνε να μάθουνε, να κάνουνε κάποιο πρόγραμμα, που έχουνε στην ώρα, ενισχυτική... και παίρνει το παιδί και το βάλουνε εκεί που είναι τα περισσότερα παιδιά που μόνο 1 μήνα στην Ελλάδα... αυτή που γεννήθηκε εδώ, που έχει περάσει μέχρι τότε γιατί να το πάρουνε; Αλλά έχουνε εικόνα μόνο για μας... μετανάστες, μας βάζουνε έτσι. Ξαναπήγα εκεί και λέω «γιατί τα κάνετε έτσι; Δεν καταλαβαίνει ότι αυτό ψυχολογικά βλάπτει το παιδί;». Δυστυχώς, μόνο από το χρώμα, γιατί εμείς αυτό είναι είμαστε, φωτογραφία, μπαμ, μας βλέπει μετά ξέρουνε... δείχνει αμέσως. Γιατί ειδικά στην Ελλάδα που έχει αυτή το χωρισμό, Έλληνες και μετανάστες, το χρώμα μας δείχνει το άλλο φύλο ((εννοεί φυλή)) Κατάλαβες; Μετανάστες. Γιατί οι Αλβανοί και οι άλλοι ξέρουνε καλά πώς να τους χωρίζουν, αλλά εμείς μόνο μετανάστες. Και έτσι τα παιδιά είχανε πολλές φορές αυτή τη ρατσιστική χωρισμός. Πολλές φορές στο σχολείο (Αουα).

Ενδιαφέρον έχει επίσης το γεγονός ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, στις περιγραφές για τον τρόπο αντιμετώπισης τους από το σχολικό περιβάλλον και τα περιστατικά αρνητικής διάκρισης ή και ρατσιστικών σχολίων, αναπτύσσονται αφηγηματικές πρακτικές στις οποίες το «χρώμα» φαίνεται να εγγράφεται στο σώμα των μεταναστών/στριών ως υλικότητα. Έτσι, η ορατότητα του «μαύρου» εγκαθιδρύεται ως νομιμοποίηση της μη αποδοχής της διαφοράς στο καθεστώς της ομοιότητας.

Η διαδικασία αυτή φαίνεται να ενισχύεται και από την αντιδιαστολή με μετανάστες/τριες λευκού χρώματος, επίσης μακροχρόνια διαμενόντων ή 2ης γενιάς, όπως, για παράδειγμα, αλβανικής καταγωγής:

...απλά το ρατσιστικό που έζησα περισσότερο στο Δημοτικό ήτανε μόνο μεταξύ παιδιά μεταναστών, δηλαδή παιδιά από την Αλβανία νομίζανε ότι ήταν καλύτερος, γιατί και καλά εγώ είμαι από την Αφρική, νομίζανε ότι ήταν καλύτεροι από μένα. Κάτι τέτοιο. Αλλά με παρεξένεψε γιατί παιδιά από την Ελλάδα ήταν πολύ απλά, δηλαδή δεν υπήρχε αυτό το ρατσιστικό θέμα με Έλληνες και ξένους. Εγώ βλέπω ρατσιστικό μεταξύ τους ξένους, μετανάστες δηλαδή, και αυτά για μένα μού φάνηκε πολύ αστείο... είμαστε για το ίδιο σκοπό και εσύ κοροϊδεύεις εμένα; Μετά πήγα στο Γυμνάσιο... εκεί άρχισα να μεγαλώνουμε και μπορούσα να μιλήσω, δηλαδή είχα πια την πλήρη γνώση για να αντιμιλήσω σε κάποιο παιδί από την Αλβανία ή τη Ρουμανία, τι είναι ξέρω γώ, που με έλεγε μαύρη και του κάνω κι εγώ: «και εσύ είσαι από την Αλβανία», λέω, «δεν είσαι καλύτερος». Δηλαδή δεν άφηνε κανέναν να νομίζει ότι είναι καλύτερος από μένα, γιατί ούτε ακόμα κι ας ήτανε Έλληνας να 'ρχόταν να μού 'λεγε εμένα κάτι, γιατί, αν παρατηρήσουμε, στο εξωτερικό υπάρχουνε πάρα πολλοί μετανάστες Έλληνες, που άμα η χώρα τους θα ήτανε καλύτερη θα παραμένανε εδώ, αλλά από ό,τι φαίνεται δεν είναι τόσο οικονομικά... (Μάριαμ, 18 ετών, γεννημένη στην Ελλάδα).

Στην αφήγηση της Μάριαμ για τον τρόπο με τον οποίο προσπαθούσε να διαχειριστεί τα σχόλια των ελλήνων συμμαθητών της για το χρώμα και την καταγωγή της, αναδεικνύεται ένα στοιχείο του «καθεστώτος ομοιότητας» που συνδέεται ιστορικοποιημένα με το Σύστημα της κρίσης και τη διαμόρφωση «κοινών εμπειριών» και «όμοιων βιωμάτων» για τους/τις μετανάστες/τριες που βρίσκονται στην Ελλάδα και τους/τις Έλληνες/ίδες που μεταναστεύουν. Έτσι στην καθημερινότητα, στο πλαίσιο ενός βιώματος οριοθέτησης και διαβαθμισμένης τοποθέτησης της πολιτισμικής-«φυλετικής» διαφοράς, ενεργοποιείται η ιστορικοποιημένη γνώση για το Σύστημα της κρίσης στην Ελλάδα, διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο ομοιότητας το οποίο, τελικά, αναδεικνύει τις διαδικασίες επαναδιαπραγμάτευσης των διαφορών. Αφού και οι ίδιοι οι Έλληνες γίνονται τώρα μετανάστες εξαιτίας της κρίσης, δεν μπορούν να θεωρούνται «καλύτεροι» από τους μετανάστες που βρίσκονται ήδη τόσα χρόνια στην Ελλάδα.

Ακόμη και στις περιπτώσεις που η Ελλάδα, ως ευρωπαϊκή χώρα, τοποθετείται σε σημαίνουσα θέση ως προς τον πολιτισμό της, το στοιχείο αυτό την ίδια στιγμή σχετικοποιείται, μέσα από την ανάδειξη του ζητήματος της διαχείρισης ή του βαθμού αποδοχής και συμπερίληψης της πολιτισμικής διαφοράς:

...δηλαδή, η χώρα που έχει κάνει τον πολιτισμό και, σχετικά, έχει δώσει γνώσεις στον υπόλοιπο κόσμο, ε θα 'πρεπε να 'χει βρει τρόπο να μπορεί να εντάξει ξένους στη χώρα και να τη βοηθήσει τη χώρα να ανεβεί. Δηλαδή, συμβαίνει σε άλλες χώρες που δεν τις θεωρούσαμε τόσο πολιτισμένες και δεν θα συμβαίνει στην Ελλάδα; (Πέτρος, 26 ετών, γεννημένος στην Ελλάδα).

Γίνεται φανερό ότι το «καθεστώς ομοιότητας» μέσα στο οποίο οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος διαχειρίζονται τη συμπερίληψή τους ιστοριοποιείται και συνδέεται με τις συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, διαμορφώνοντας έτσι ένα πεδίο ρευστών ορίων και αμφισβήτησης της ιεραρχικής τοποθέτησης της διαφοράς σε σχέση με την ομοιότητα. Με τον τρόπο αυτόν οι διαβαθμισμένες τοποθετήσεις της «μαύρης» μεταναστευτικής υποκειμενικότητας σχετικοποιούνται, θέτοντας την ομοιότητα και τη διαφορά σε μια συνεχή επαναδιαπραγμάτευση και επανακατασκευή.

Η ιστοριοποίηση αυτή, η τοποθετημένη γνώση για τις πολιτισμικές πρακτικές που αναπτύσσονται εντός του Συστήματος της κρίσης, αλλά και τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώνονται στις «μετακινούμενες» αναπαραστάσεις της διαφοράς και της ομοιότητας, προσδίδει στις διαδικασίες της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας τον χαρακτήρα της συνεχούς επανατοποθέτησης απέναντι σε αυτό από το οποίο διεκδικεί να διαφοροποιηθεί ή στο οποίο προσβλέπει να μοιάσει.

Στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε επικρατεί η επισήμανση της ομογενοποιητικής αναπαράστασης που κατασκευάζεται για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος ανεξάρτητα από το πολιτισμικό τους background, το εκπαιδευτικό και μορφωτικό τους επίπεδο, τις δυνατότητές τους για διαφοροποιημένη θέση στις διαδικασίες πολιτισμικής παραγωγής ανάλογα με το μεταναστευτικό status, τα χρόνια διαμονής στην Ελλάδα, το εργασιακό προφίλ ή τον θεσμικό ρόλο πολιτιστικής δράσης και επικοινωνίας. Αυτό που τονίζουν είναι ο «εγκλωβισμός» τους σε ομοιογενοποιητικές διαδικασίες εξαιτίας της φυλετικής διαφοράς και του χρώματος, κάτι που τους/τις τοποθετεί στις κατώτερες βαθμίδες της πολιτισμικής

ιεραρχίας, με αποτέλεσμα η παραγωγή της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας από τις κυρίαρχες ορθολογικότητες να βασίζεται στην ετεροποίησή τους με όρους «ανεπιθύμητης ξενότητας» εντάσσοντάς τους ομογενοποιητικά στους «μαύρους μετανάστες», στις «μαύρες μετανάστριες». Ταυτόχρονα επίσης αναδεικνύουν τις δικές τους πολιτισμικές πρακτικές και τις επιλογές πολιτισμικής «συνομιλίας» στις σχέσεις συνάντησης στην καθημερινότητα ως τεχνολογίες με τις οποίες διεκδικούν την ανάδειξη των διαφοροποιημένων θέσεων που δυναμικά μπορεί να αναλάβει η πολιτισμική τους διαφορά στην επαφή και τη συμπερίληψή της στο «καθεστώς ομοιότητας».

Στις αντικρουόμενες και συγκρουσιακές-αμίθιμες συνθήκες της θεσμικής και άτυπης καθημερινότητας του «εδώ και τώρα» του Συστήματος της κρίσης στην Αθήνα, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε διεκδικούν την απομάκρυνσή τους από τον «φυλετικοποιημένο» πόλο –όπου ως μετανάστες/στρίες μαύρου χρώματος αναπαρίστανται ως «αχώνευτοι ξένοι» και «ανεπιθύμητοι»– και την τοποθέτησή τους κοντά στην «ομοιότητα», την οποία φαντάζονται και κατασκευάζουν με όρους αμφισβήτησης των κυρίαρχων πολιτισμικών πρακτικών της χώρας υποδοχής απέναντι στην πολιτισμική-«φυλετική» διαφορά. Έτσι, στις αφηγηματικές πρακτικές με τις οποίες αποτυπώνουν τη διεκδίκηση αυτής της «μετακίνησης», όπως και στις πολιτισμικές πρακτικές που ενεργοποιούν στην καθημερινότητα και στις σχέσεις συνάντησης, παράγουν ένα φαντασιακό «παραέξω» ή «μπροστά»⁴⁰³ για το ανήκειν της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας.

Αυτό σημαίνει ότι στις αφηγηματικές και πολιτισμικές πρακτικές τους συνυπάρχουν και διαπλέκονται δύο ειδών «τεχνολογίες». Αφενός, αυτές που «εδαφικοποιούν» τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα μέσω της διεκδίκησης συμπερίληψής τους στο «καθεστώς ομοιότητας» της χώρας υποδοχής – με τη δημιουργία, στη θεσμική και άτυπη καθημερινότητα της πόλης όπου έχουν «εγκαταστήσει» τη ζωή τους, «σταθεροτήτων», όπως σχέσεων φιλίας, συγγένειας, κουμπαριάς, εργασιακής ζωής, ένταξης στις πτυχές της κουλτούρας της χώρας υποδοχής, συνομιλίας μεταξύ χώρας υποδοχής και χώρας καταγωγής. Αφετέρου, εκείνες με τις οποίες «απεδαφικοποιούν» τις μορφές της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας: στις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοϊδεολογικές συνθήκες του Συστήματος της

⁴⁰³ Βλ. Α. Μπακαλάκη, «Για την ποιητική της ομοιότητας», ό.π., σ. 388.

κρίσης, διεκδικούν να τις τοποθετήσουν σε ένα «παραέξω» από τα γεωγραφικά και συμβολικά σύνορα της Ελλάδας επανενεργοποιώντας τη μεταναστευτική τους κινητικότητα, αλλά και σε ένα «μπροστά» που αποφυλετικοποιεί την πολιτισμική-«φυλετική» διαφορά και την εντάσσει σε πιο ανοιχτά περιβάλλοντα πολιτισμικής επικοινωνίας, πολιτικών δικαιωμάτων και εναλλακτικών μορφών διεκδίκησης του «γίγνεσθαι πολίτης».

5.2 Πρακτικές πολιτικής δραστηριοποίησης και παραγωγή μεταναστευτικών «υποκειμένων-που-διεκδικούν»

Στη συγκεκριμένη κατηγορία ανάλυσης η διαπραγμάτευση επικεντρώνεται στις πρακτικές του citizenship (ιδιότητα του πολίτη), στις τεχνολογίες, δηλαδή, που τα μεταναστευτικά υποκείμενα ενεργοποιούν προκειμένου να διαχειριστούν τις συνθήκες, τις σχέσεις και τους τρόπους τού ανήκειν στα εκάστοτε εδαφικά, γεωγραφικά, κοινωνικοϊστορικά και πολιτικοϊδεολογικά περιβάλλοντα έτσι όπως αυτά παράγονται και διαμορφώνονται στα πραγματικά, συμβολικά και φαντασιακά πεδία.

Στις συνεντεύξεις των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε, οι έννοιες τού ανήκειν και της ιδιότητας του πολίτη δεν συνδέονται μόνο με το νομικό καθεστώς νομιμοποίησης, ιθαγένειας, υπηκοότητας ή ασύλου. Πάνω στις αφηγηματικές τους πρακτικές διαμορφώνεται ένα πολυτοπικό δίκτυο σχέσεων, πεδίων και πρακτικών πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη, τέτοιων που παράγουν θέσεις «υποκειμένων-που-διεκδικούν». Στις αφηγήσεις και τις περιγραφές τους αποτυπώνουν τις εμπειρίες, τα βιώματα, τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους σχετικά με τις θέσεις στις οποίες τοποθετούνται ως μαύροι μετανάστες/μαύρες μετανάστριες στην Ελλάδα, τις δυνατότητες και τις επιλογές διεκδίκησης για τους ίδιους/τις ίδιες και τα παιδιά τους που έχουν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Ελλάδα, την τοποθέτησή τους απέναντι στην κρατική μεταναστευτική πολιτική και τις συνθήκες εφαρμογής της από επίσημους και ανεπίσημους φορείς. Ακόμη, προχωρούν σε αποτίμηση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης τόσο σε κοινοβουλευτικό όσο και σε επίπεδο καθημερινότητας και υπογραμμίζουν τον ρατσισμό όπως εκφράζεται, έμπρακτα αλλά και συμβολικά. Αναφέρονται επίσης στον βαθμό της πολιτικής τους δραστηριοποίησης, στη συμμετοχή ή την απογοήτευση και την αποχώρησή τους από τις ενεργές πολιτικές

διεκδικήσεις και στις προσδοκίες που τρέφουν για το μέλλον τους ως «ξένοι/ες» στην εδαφικότητα τους ελληνικού κράτους αλλά και τη διαμόρφωση ενός συγκεκριμένου φαντασιακού ως προς την ορατότητα και τον βαθμό αποδοχής των μαύρων μεταναστών/στριών στην Ελλάδα.

Οι αφηγηματικές πρακτικές που διαμορφώνονται για όλα αυτά είναι σαφές ότι αποτυπώνονται ως λόγοι (discourses) διεκδίκησης δικαιωμάτων, με κύριο πεδίο ενεργοποίησης τη νομική διάσταση που λαμβάνει η μεταναστευτική (τους) κατάσταση και συνθήκη στο κοινωνικοϊστορικό και πολιτικοοικονομικό πλαίσιο της Ελλάδας της κρίσης.

Πέρα όμως –ή και μέσα– από αυτή τη διεκδίκηση νομικών κατοχυρώσεων, παράγεται ένα δίκτυο σχέσεων και πρακτικών, το οποίο, μέσα από πράξεις πολιτικής, τοποθετεί την υποκειμενοποίηση των μαύρων μεταναστών/στριών σε διαδικασίες πραγμάτωσης υποκειμένων που βρίσκονται σε συνεχή διεκδίκηση. Οι πράξεις αυτές πολιτικής εντοπίζονται όχι μόνο, ή όχι τόσο, απέναντι στο νομικό καθεστώς αλλά, μάλιστα περισσότερο, στο πεδίο της καθημερινότητας και των καθημερινών σχέσεων συνάντησης.

Έτσι, στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε ως προς τις πολιτικές τους διεκδικήσεις ή τις πολιτικές διεκδίκησης που αναπτύσσουν στο πεδίο της θεσμικής ή άτυπης καθημερινότητας, διαμορφώνονται, άμεσα και ρητά, λογοθετικές και μη λογοθετικές τεχνικές απέναντι σε ζητήματα που αφορούν τα «χαρτιά», τη βίζα, το διαβατήριο, την ανανέωση των αδειών παραμονής, την ιθαγένεια, και γενικότερα τα νομικά τους δικαιώματα ως μακροχρόνια διαμενόντων, μεταναστών δεύτερης γενιάς ή υπαχθέντων σε καθεστώς ασύλου.

Εκείνο όμως που αναδεικνύεται στις εμμένουσες αυτές διεκδικητικές πρακτικές στις συνεντεύξεις είναι το γεγονός ότι ο τρόπος που ενεργοποιούνται και παράγονται δεν παραπέμπει σε έναν τυπικό δικαιωματοκρατικό λόγο με αποκλειστικά νομικούς όρους, αλλά είναι άμεσα συνδεδεμένος με το κοινωνικοϊστορικό και πολιτικοοικονομικό πλαίσιο του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης και των αποτυπώσεών τους στο βίωμα των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε. Έτσι, οι λόγοι που παράγουν σχετικά με τα δικαιώματά τους ως μετανάστες/τριες δεν μπορούν να ιδωθούν αποκομμένοι από τις «θέσεις» μέσα από τις οποίες τους εκφράζουν,

αλλά και τη συσχέτισή τους με την ευρύτερη κοινωνικοϊστορικότητα στην οποία οι «θέσεις» αυτές έχουν διαμορφωθεί και δυναμικά διαμορφώνονται. Με τον τρόπο αυτόν αναδεικνύονται οι ορθολογικότητες κυβερνητικότητας, ελέγχου και οριοθέτησης της «μαύρης» μεταναστευτικής υποκειμενικότητας αλλά και οι «ρωγμές», οι «χώροι δυνατότητας» για τις «πράξεις πραγμάτωσης τους πολίτη» (acts of citizenship⁴⁰⁴).

Στις συνεντεύξεις όλων των πληροφορητών/τριών τίθενται έντονα και επιτακτικά τα γραφειοκρατικά και θεσμικά ζητήματα που βιώνουν με το υπάρχον μεταναστευτικό τους καθεστώς, οι προσπάθειές τους για ανανέωση των αδειών παραμονής, οι διεκδικήσεις για την ιθαγένεια των παιδιών τους που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα και οι αποτυπώσεις των ζητημάτων αυτών στο βίωμα και τις σχέσεις της καθημερινότητας.

Τώρα εγώ έχω 10 χρόνια. Και αυτά τα 10 χρόνια πλήρωσα 900 ευρώ για να τα πάρω. Παλιά πήγαινα και έκανα ανανέωση κάθε 2 χρόνια, πριν πάρω τα 10 χρόνια. Πληρώνω 350 ευρώ κάθε 2 χρόνια και μου δίνουνε για 1,5 χρόνια. Γιατί όταν πας και κάνεις αίτηση, κάνεις για το 2013 για παράδειγμα, αν δεν είσαι τυχερή μπορεί να σου κρατήσουν το φάκελό σου εκεί χωρίς λόγο και να περάσουν 6 μήνες και όταν θα πας δεν θα σου πούνε ότι φταίνε εκείνοι και χωρίς λόγο. Αν περάσει 1 χρόνο, θα έχεις πληρώσει 1 χρόνο για τζάμπα. Θα σου δώσουνε τα υπόλοιπα που έχει μείνει. Κατάλαβες; (Σοφία, 21 χρόνια στην Ελλάδα).

Για να είμαι σε ένα χώρα, έχω άδεια παραμονής τόσα χρόνια και τώρα ακόμα περιμένω, ξυπνάω πρωί πρωί να πάω να γράφω το όνομά μου, μετά 7 η ώρα 8 η ώρα, που αρχίζουν αυτές και δουλεύουνε εκεί για να πάει να κάνει ανανέωση. Εγώ κουράστηκα. Τώρα κάνω ανανέωση κάθε δύο χρόνια. Και αγοράζω παράβολα, τώρα άμα τελειώνεις τώρα τα δύο χρόνια που έχω, εγώ πάω για δεκαετίας τώρα, που κοστίζει 900. 900 για μένα 900 για τη γυναίκα μου. Αλλά τώρα σκέφτεσαι πού θα βρω αυτά τα λεφτά; Γιατί ό,τι έχω, δουλεύω όλη τη ζωή μου, για να φροντίσει τα παιδιά μου. Τίποτε άλλο (Ιμπραήμ, 29 χρόνια στην Ελλάδα).

Από το 1998 μέχρι το 2008, 10 χρόνια, δούλευα 10 χρόνια, όχι συνέχεια, δεν είχα δηλαδή όλες τις μέρες συμπληρωμένες, αλλά συνέχιζα να δουλεύω, το οποίο σημαίνει ότι εξακολουθούσα να επιβιώνω. Το 2008 έκανα αίτηση, γιατί σύμφωνα με τη μεταναστευτική πολιτική αν ένας μετανάστης έχει 10 χρόνια στην Ελλάδα είχε το δικαίωμα να αποκτήσει διαβατήριο. Έτσι είχα συμπληρώσει 10 χρόνια όταν έκανα αίτηση για διαβατήριο. Το 2008 πλήρωσα 3000 ευρώ, 1500 για μένα και 1500 για τη γυναίκα μου, τα οποία είναι πάρα πολλά λεφτά! Μου ζήτησαν να παρουσιάσω όλα τα απαραίτητα έγγραφα. Τους έδωσα όλα τα απαραίτητα έγγραφα που μου ζήτησαν, τους έδωσα την ασφάλειά μου που είχα πληρώσει, τα νομιμοποιητικά χαρτιά ότι ήμουν νόμιμος στη χώρα, το ποινικό μου μητρώο ότι ποτέ δεν διέπραξα κανενός είδους έγκλημα σε αυτή τη χώρα... μέχρι σήμερα το 2013 δεν έχω λάβει καμιά απάντηση από την υπηρεσία μετανάστευσης ότι μπορώ να πάω να πάρω το διαβατήριό μου. Τίποτα τέτοιο. Οπότε έφτασα στο συμπέρασμα... από το 2008 μέχρι σήμερα 2013, είναι 5-6 χρόνια... κουράστηκα! Περίμενα γι' αυτό,

⁴⁰⁴ Βλ. E. Isin, «Theorizing acts of citizenship», ό.π., σ. 39.

σκεπτόμουν ότι θα κάνει 2-3 χρόνια, θα περιμένω το ανώτερο 3 χρόνια, αλλά τώρα είναι τα διπλάσια, είναι 6 χρόνια. Η κρίση τώρα με έχει χτυπήσει, είμαι άνεργος, δεν έχω πια δουλειά (Κόλινς, 22 χρόνια στην Ελλάδα, μτφρ.).

Στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών που βρίσκονται στην Ελλάδα πάνω από 15 ή 20 χρόνια αναδεικνύεται το γεγονός ότι, παρόλο που η προσωπική και οικογενειακή τους ζωή, η δουλειά τους, οι θεσμικές τους υποχρεώσεις απέναντι στο κράτος, η καθημερινότητα και τα συναισθήματά τους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την Ελλάδα και ειδικότερα με την πόλη της Αθήνας, όλη αυτή η γραφειοκρατία, οι χρονοβόρες διαδικασίες και η ταλαιπωρία τούς υπενθυμίζουν την ξενότητά τους, πως είναι ξένοι και μάλιστα σε κατάσταση παρατεταμένης «κράτησης». Το συναισθημα της ξενότητας δεν ενισχύεται μόνο από την αντίφαση ανάμεσα στο προσωπικό βίωμα των πολλών χρόνων ζωής στην Ελλάδα και την (ανα)παραγωγή τους ως «ανεπιθύμητων ξένων» από τα γραφειοκρατικά συστήματα κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, αλλά και από τις καθημερινές εμπειρίες στο παρόν της κρίσης στην Ελλάδα, γεγονός που έχει επηρεάσει αρνητικά τη δυνατότητά τους να διεκδικήσουν βελτίωση της μεταναστευτικής νομικής συνθήκης στην οποία βρίσκονται.

Πήρα τα χαρτιά για ένα χρόνο και μετά πήγε άλλος Γολγοθάς για την ανανέωση της άδειας παραμονής. Ήταν φαύλος κύκλος πολύ δύσκολο μέχρι πρόσφατα που πήρα την άδεια παραμονής για 10 χρόνια. Το 2013 πήρα τη 10ετία. Πριν, κάθε χρόνο έπρεπε να ανανεώνω την άδεια παραμονής. Και το κακό ήταν αυτό που ζητούσαν σύμβαση εργοδότη και άμα δεν είχες αυτό, ήθελαν και ΙΚΑ και ένσημα, ήταν πολύ δύσκολο. Εκεί είχαμε πολύ μεγάλο πρόβλημα. Είχα πρόβλημα με τα γραφειοκρατικά, που θες να είσαι νόμιμη και δεν σε αφήνουν ποτέ. Σαν να σε σπρώχνουν στην παρανομία. Πάντα να σε κρατάνε στην παρανομία (Λορέτα, στην Ελλάδα από το 1982).

Τώρα 20 χρόνια Ελλάδα. Πήγα, μου λέει εσύ ναι, μπορείς να κάνεις για 10 χρόνια. Έχει κάνει, καταθέσει όλα τα χαρτιά από 10 χρόνο, πήγα να δώσει αυτό: το χαρτιά, κράτησαν εκεί 1 χρόνο! Μετά εγώ πήγα εκεί, μετά ένα χρόνο πήγα εκεί, μου λέει έλα να πάρεις τα λεφτά σου πίσω. Μετά 1 χρόνο! Ούτε να γράφει κάτι. Μού λέει τώρα Φατιμά εσύ δεν είσαι νόμιμη να έχεις δέκα χρόνο. Δεν γράφει. Εγώ πήγα εκεί. Μετά μου λέει ένα χαρτί ήρθε, εσύ δεν είσαι καλά να έχεις 10 χρόνο. Λέω γιατί; Έτσι είτε η Περιφέρεια. Έδωσαν τα λεφτά μου πίσω. Μετά πήγαινε να κάνει πάλι, άλλο καταθέσει για 2 χρόνο με τα παιδιά μου. Αυτό έχω τώρα. (...) Μετά 1 χρόνο, μου λέει δεν μπορούν να δώσουν 10 χρόνο, μου λέει πήγαινε πάλι να καταθέσεις άλλο (Φάτυ, 20 χρόνια στην Ελλάδα).

Ακόμα κι εγώ έχω πρόβλημα με τα χαρτιά μου. Όλα αυτά τα χρόνια έπαιρνα αυτοκόλλητα, έχω μαζέψει αυτοκόλλητα για δύο διαβατήρια. Και τώρα για τα 10 χρόνια ψάχνουν για κάτι άλλο. Γιατί τόσα χρόνια λοιπόν μου έδιναν χαρτιά; Όταν ήρθα και έκανα τα χαρτιά μου για το σχολείο κανείς δεν ρώτησε. Τώρα παίρνω

τηλέφωνο και κανείς δεν το σηκώνει. Τόσα χρόνια μού έδιναν αυτοκόλλητα. Τώρα γιατί δημιουργούν αυτό το πρόβλημα δεν ξέρω. Πού να βρω τα λεφτά χωρίς δουλειά; (Φάτματα, 22 χρόνια στην Ελλάδα, μτφρ.).

Το ζήτημα της ιθαγένειας των παιδιών-μεταναστών 2ης γενιάς ή εκείνων που ήρθαν στην Ελλάδα ως ανήλικα, μεγάλωσαν, σπούδασαν ή και σπουδάζουν στην Ελλάδα, τίθεται έντονα και επιτακτικά τόσο ως στοιχείο που προσδιορίζει τη «θέση» τους σε έναν ενδιάμεσο χώρο για τη μεταναστευτική τους υποκειμενοποίηση όσο και ως διεκδίκηση που τοποθετεί τα παιδιά και τους γονείς σε διαφοροποιημένες θέσεις τού «γίνεσθαι πολίτης». Μέσα από την περιγραφή εμπειριών και βιωμάτων που αφορούν θεσμικές συναντήσεις όσο και συναντήσεις στην καθημερινότητα, η ιθαγένεια αναδύεται ως λόγος (discourse) διεκδίκησης, ο οποίος αποτυπώνει τα πεδία των περιορισμών αλλά και των δυνατοτήτων για τις πράξεις πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη.

Το παιδί μου, για παράδειγμα τώρα, το παιδί μου δεν γεννήθηκε παράνομο. Το παιδί μου γεννήθηκε όταν εγώ έχω χαρτιά. Και αυτό σημαίνει ότι το παιδί μου είναι νόμιμο. Γιατί έχω χαρτιά πριν γεννηθεί το παιδί μου. Είναι νόμιμο. Αυτά τα παιδιά δεν είναι παράνομο. Πρέπει να ξέρουμε τη διαφορά. Για τα παιδιά που έχουν γεννηθεί εδώ είναι κρίμα να μην έχουν διαβατήριο. Είναι κρίμα, πρέπει να γίνει κάτι για τα παιδιά. Αμα δεν σκέφτονται εμάς, εντάξει. Εμείς δεν γεννηθήκαμε εδώ. Καμιά φορά καταλαβαίνουμε λίγο, γιατί εμείς δεν έχουμε γεννηθεί εδώ. Όμως τα παιδιά; Για τα παιδιά; Να γίνει κάτι για τα παιδιά μας. Εμείς τώρα που είμαστε 20 κάτι χρόνια χωρίς διαβατήριο; Τι; Θα είμαι 60, τότε θα πάρω το διαβατήριό μου; ((γελάει)) Δεν βλέπω. Όμως για τα παιδιά, να γίνει. Για τα παιδιά. (Κριστίνα, 22 χρόνια στην Ελλάδα, έχει 2 παιδιά που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα).

...να μπορέσουμε να ζούνε τα παιδιά μας και να μπορέσουν να σπουδάζουν και να μπορέσουν ό,τι θέλουν να πετύχουν να 'χουν την ευκαιρία να το κάνουν. Να μην έχουμε εμπόδια. Ντάξει δεν έχουμε εμπόδια στο σχολείο και πάμε στο ελληνικό σχολείο και δεν έχουμε τίποτα, ωραία. Και είμαστε ευγνώμων για αυτά. Ε: και τα παιδιά να μπορέσουν να έχουν χαρτιά που να μπορούν να μένουν στη χώρα που έχουν ζήσει, που έχουν γεννηθεί και έχουν ζήσει οι γονείς και έχουν μεγαλώσει. Γιατί όπως είναι τώρα, εάν το παιδί δεν περάσει Πανεπιστήμιο, αναγκαστικά πρέπει να βρει εργοδότη. Για να κολλήσει ένσημα για να έχει χαρτιά. Αλλιώς δεν θα μπορεί. Θα είναι παράνομοι εδώ. (Τζον, 26 χρόνια στην Ελλάδα με δύο παιδιά γεννημένα στην Ελλάδα).

Όταν γεννήθηκαν τα παιδιά ενός φίλου μου εδώ, του λένε πήγαινε κάτω να φέρει διαβατήριο. Πώς; Ο φίλος μου που έφυγε για Αγγλία, είχε ένα παιδί και λέει για να πάει σχολείο εδώ έπρεπε να φέρει διαβατήριο από κάτω Αφρική. Εγώ ναι, γεννήθηκε εκεί. Αλλά το παιδί; Πώς να βρεις διαβατήριο κάτω για να πάει σχολείο εδώ το παιδί αφού γεννήθηκε εδώ. Δεν ξέρω τι νόμους έχει εδώ αλλά είναι δύσκολο, πολύ δύσκολο. (Αλφα, 16 χρόνια στην Ελλάδα, ο ίδιος δεν έχει παιδιά).

Τα ίδια τα παιδιά που έχουν γεννηθεί, μεγαλώσει, έχουν πάει σχολείο και έχουν σπουδάσει ή εργάζονται στην Ελλάδα, αναφέρουν εμπειρίες που σχετίζονται με το ζήτημα της ιθαγένειας και αναδεικνύουν τις δικτυώσεις και τις αλληλοσυσχετίσεις μεταξύ θεσμικών και άτυπων πρακτικών.

Η Μαρία (21 ετών), κόρη της Φάτμας (22 χρόνια στην Ελλάδα), περιγράφει ένα περιστατικό από την εποχή που ήταν μαθήτρια στο Λύκειο, μέσα από το οποίο διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο η διαχείριση θεσμικών ζητημάτων στην καθημερινότητα εμπλέκει πρακτικές που αποτυπώνουν διαδικασίες πραγμάτωσης του «γίγνεσθαι πολίτης»:

Εγώ έχω ταυτότητα μόνο από τη χώρα μου. Και στο σχολείο μου, στο Λύκειο, λέγανε για τις εξετάσεις, λέγανε ότι ήθελαν ληξιαρχική πράξη γεννήσεως. Ήμουν εγώ κι ένας Φιλιπινέζος. Πάει ο Φιλιπινέζος δίνει τη δική του, λέει θέλει αυτό θέλει το άλλο. «Αφού αυτό ζητήσατε, αυτό σας δίνω», τους λέει. Λέει «το άλλο ζητάω» και αρχίζει και του φωνάζει. Έρχεται σε μένα αυτός και ήταν να φιλοκλάψει. Και μου λέει «Μαρία δεν είναι αυτό που θέλουν». Του λέω «πάμε μαζί». Πάμε μέσα του δείχνω το δικό μου. Λέει «τι είναι αυτό»; Λέω, «Κύριε, εδώ γεννηθήκαμε αλλά η κυβέρνησή σας δεν μας έδωσε ελληνική υπηκοότητα και δεν έχουμε αυτό το μπλε χαρτί που λάμπει». Και μου κάνει (ειρωνικά) «Αλήθεια; Δεν το 'ξερα». Του λέω, «σήμερα το μάθατε»; Και μετά τα δέχτηκε. Με κοίταζε ο συμμαθητής μου, μου 'πε ευχαριστώ. Μου λέει «θα πήγαινα τώρα σπίτι τζάμπα». Του λέω «μερικοί δεν ξέρουν τι γίνεται». Αυτός ήταν ο υποδιευθυντής του σχολείου. Και λέει: «γεννημένοι εδώ και δεν έχετε»; Λέω «δεν έχουμε. Δεν έχουμε ελληνική υπηκοότητα. Αυτό θα σας δείχνουμε κάθε φορά. Ή Φιλιπινέζος ή Σιέρρα Λεόνε ή Αλβανία...» Μερικοί Αλβανοί, ντάξει, είναι τυχεροί, έχουν ελληνικά χαρτιά, αλλά για μας τώρα είναι πολύ δύσκολο. Μόνο αν σου 'χει κλείσει κάποιος το μάτι και πεις θα παντρευτώ με έναν άσπρο για να πάρω τα χαρτιά.

Η επαφή με θεσμικά ζητήματα που αφορούν το μεταναστευτικό στάτους και τις συνθήκες που αυτό διαμορφώνει στις καθημερινές σχέσεις μπορεί να γίνει πεδίο όπου παράγονται και αποτυπώνονται πρακτικές πολιτικής διεκδίκησης για την ιδιότητα του πολίτη. Αναδεικνύοντας τις σχέσεις εξουσίας-γνώσης που οι κρατικές ορθολογικότητες εγκαθιδρύουν— και μέσω των οποίων κατασκευάζουν— συγκεκριμένες ταυτότητες για τα παιδιά-μετανάστες 2ης γενιάς, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε ενεργοποιούν πρακτικές και λόγους που αποτελούν πράξεις πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη σε πεδία της καθημερινότητας.

Έτσι, απέναντι στις εμμένουσες ταυτότητες του «ξένου», του «λαθραίου» —οι οποίες (ανα)παράγονται από τις θεσμικές διαδικασίες—, όπως και στις συναντήσεις με τις

ορθολογικότητες τους κράτους, κατορθώνουν να παράγουν λόγους και πρακτικές πολιτικής διεκδίκησης στις σχέσεις της καθημερινότητας.

Πήγαινα σε κάποια συνέδρια τα οποία γινόντουσαν στο κέντρο που αφορούσαν, ξέρω γω, παιδιά μεταναστών στην Ελλάδα. Τα παιδιά πλέον που είναι στην Ελλάδα θα αποκτήσουνε μια ταυτότητα: δηλαδή, γιατί ουσιαστικά, παιδιά τα οποία γεννιούνται στην Ελλάδα, όταν πάνε στην χώρα των γονιών τους δεν τα θεωρούνε παιδί, ξέρω γω, από την Αφρική, τα θεωρούν Ευρωπαϊά παιδιά ((μπερδεύεται)), παιδιά από την Ευρώπη. Και έτσι είναι αλλιώς η συμπεριφορά. Άρα, φανταστείτε να έχεις συμπεριφορά διαφορετική από τη χώρα των γονιών σου και από τη χώρα που γεννήθηκες. Δεν ξέρεις τελικά πού είσαι. Προτεραιότητα για την Ελλάδα πρέπει να είναι ο Έλληνας. ((χαμογελάει)). Αυτό υπάρχει. Ε: δηλαδή, το παρατηρείς. Δηλαδή, τότε εξυπηρετείται ένας Έλληνας και τότε ένας ξένος; Σε οτιδήποτε, οποιαδήποτε διαδικασία. Και ξέρετε ότι υπάρχουν και πολλά γραφειοκρατικά πράγματα. Αλλά κατά τ' άλλα δεν θέλω να με επηρεάζει αυτό. (Πέτρος, 26 χρονών, γεννημένος στην Ελλάδα).

Το παιδί μου είναι 3, είναι εδώ και πηγαίνει σχολείο. Παιδικό σταθμό. Βασικά δεν είναι ελληνικός παιδικός σταθμός γιατί πλέον όταν πηγαίνεις σε ελληνικό παιδικό σταθμό σου βγάζουν την πίστη μέχρι να σου... Βασικά δεν είναι τελείως αφρικανικό, είναι ανάμεικτο να το πω, γιατί πάνε και λευκά παιδιά εκεί, είναι ιδιωτικό, πληρώνεις, δεν είναι δημόσιο. Γιατί στο δημόσιο σου βγάζουν την πίστη, σου ζητάνε τόσο πολλά, που είναι σα να σου λένε ότι δεν σε θέλουμε. Έχω προσπαθήσει σε τρία σχολεία και τίποτα και λέω εντάξει. Δεν μπορώ να κάθεται το παιδί στο σπίτι και, αναγκαστικά, και μένα οικονομικά δεν με βολεύει αλλά δεν έχω άλλη λύση. Ζητάνε αυτό το χαρτί, αυτό αυτό αυτό, θέλει το άλλο χαρτί, το άλλο χαρτί, ζητάνε πολλά γενικά. (Αϊσα, 22 ετών, ήρθε στην Ελλάδα όταν ήταν 7 χρονών).

Καθώς, όπως έχει τονιστεί και προηγουμένως, η περίοδος που έλαβαν χώρα οι συνεντεύξεις προσδιορίστηκε σε επίπεδο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό δραστηριότητα από την κρίση, στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε διαφαίνεται με σαφήνεια ένα «μπλοκαρισμένο» παρόν ως προς τις ενεργητικές πρακτικές πολιτικών διεκδικήσεων, ενώ και στη μνήμη ανασυστήνονται πιο διεκδικητικές και ενεργές πολιτικές πράξεις, ενταγμένες σε πιο συλλογικές διαδικασίες. Έτσι, στο παρόν των συνεντεύξεων και των βιωμάτων στο Σύστημα της κρίσης, αυτό που κυριαρχεί είναι η απογοήτευση και η αποχώρηση από διεκδικήσεις στο πλαίσιο ενός πιο συλλογικού υποκειμένου σε επίπεδο Κοινότητας ή δραστηριοποίησης σε οργανώσεις και ομάδες, κάτι που εκφράζεται από την πλειοψηφία αυτών που έδωσαν συνέντευξη.

...λάθος μας που δεν κατεβαίνουμε για τα δικαιώματά μας. Φοβούνται, δεν ξέρω. Γιατί εδώ και διαδήλωση να κάνουν είναι λίγοι που κατεβαίνουν. Κατεβαίνουνε πιο πολλοί Έλληνες παρά οι ξένοι. Λίγοι που κατεβαίνουνε. Τόσα χρόνια τώρα και δεν βλέπω να γίνεται τίποτα (Κάντυ, 22 χρόνια στην Ελλάδα).

Ποτέ δεν ήμουν σε πολιτική διαμαρτυρία. Για τα δικαιώματα των μεταναστών. Γιατί; Είχα μια πεποίθηση ότι αν οι Έλληνες ήθελαν εμάς να ζήσουμε σε αυτή τη χώρα, αυτά τα πράγματα θα είχαν γίνει μέσω της νομιμοποίησης (Κόλινς, 22 χρόνια στην Ελλάδα, μτφρ.).

A! το demonstrations. Πριν! Πριν, τώρα δεν πάω ((χαμογελάει)). Δεν πάω, δεν μπορώ! Το ίδιο ((γελάει)). Πάω, το ίδιο, το ίδιο, το ίδιο. Και δεν πάω. Δεν γίνεται τίποτα! Τίποτα. Πόσα χρόνια μένεις στην Ελλάδα; 20 χρόνο; Μόνο 10 χρόνο δώσουνε χαρτιά. 20 χρόνο δεν έχω τίποτα, μόνο αυτό για 10 χρόνο. (Ανταμα, 21 χρόνια στην Ελλάδα).

Είναι, επίσης, σαφές ότι ακόμη και εκείνοι/ες που είχαν αναπτύξει δράση στην Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε κατέχοντας θεσμικούς ρόλους, δηλώνουν ότι έχουν πάψει να ασχολούνται, καθώς υπάρχει έντονη απογοήτευση τόσο από τη συμμετοχή των μεταναστών/τριών όσο και από τις κρατικές θεσμικές πρακτικές ή τις αντιμεταναστευτικές δράσεις. Οι αιτιάσεις για την «αποχώρηση» αυτή είναι ποικίλες και δεν περιορίζονται στις συνθήκες της κρίσης, παρόλο που αυτό αποτελεί κεντρική συνιστώσα για τη μη συμμετοχή σε πιο «ακτιβιστικές» συλλογικές δράσεις:

Ήταν άσχημα τα πράγματα και τότε με τα οικονομικά. Μιλούσαμε για την οικονομική κρίση που ήρθε. Δεν μπορούσαν να πληρώσουν κάθε μήνα τη συνδρομή. Πριν από αυτό όμως ο χώρος ήταν πολύ ωραίος. Άνθρωποι από όλες τις αφρικανικές κοινότητες έρχονταν και νοίκιαζαν το μέρος για να κάνουν τις συνελεύσεις τους. Αλλά όταν ήρθε η οικονομική κρίση κανείς δεν μπορούσε να νοικιάσει τον χώρο από μας. Επίσης, το νοικιάζαμε σε όποιους ήθελαν να κάνουν κάποια γιορτή, για γάμο κ.λπ. Όλα αυτά σταμάτησαν γιατί οι άνθρωποι δεν έχουν πια λεφτά να οργανώνουν τέτοια πράγματα. Επίσης, είχαμε πολλά αγόρια που είχαν θέματα με την αστυνομία. Τους έπιαναν και τους κρατούσαν στο Αλλοδαπών, 3 βδομάδες, 1 μήνα και με έπαιρναν και πήγαινα αμέσως και έλεγα ότι ήταν εκεί κάποιος φίλος από τη Σιέρα Λεόνε και τον έβρισκαν, πήγαινα τον έβλεπα και μου εξηγούσε τι είχε γίνει, δεν είχαν χαρτιά. Έλεγα στην αστυνομία ότι είναι μέλος της Κοινότητας και προσλάμβανα δικηγόρο. Είχαμε δικηγόρο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τον είχαμε προσλάβει ως Κοινότητα και όταν είχαμε πρόβλημα και του εξηγούσα ότι κάποιος από τη Σιέρα Λεόνε κρατείται στο Αλλοδαπών. Και την επόμενη μέρα, ο δικηγόρος πήγαινε και μπορούσε και τον άφηναν. Τώρα δεν υπάρχει αυτό. (Ντέιβιντ, πρώην πρόεδρος της Κοινότητας, μτφρ.).

Από την άλλη, η Άουα, ως αντιπρόεδρος της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναικών Αφρικής, δηλώνει ότι πολλοί μετανάστες/τριες από τη Σιέρα Λεόνε δεν έχουν μάθει να διεκδικούν, καθώς δεν είναι πολιτικοποιημένοι/ες, ενώ, επιπλέον, φοβούνται επειδή δεν έχουν «χαρτιά». Λέει χαρακτηριστικά:

Ξέρεις, από τη Σιέρα Λεόνε οι άνθρωποι δεν είναι πολύ πολιτικοποιημένοι, δεν είναι. Και όταν βγαίνουνε έξω αυτά τα πράγματα λέει άστα δεν θα πάει, χάσιμο χρόνο. Γιατί δεν έχουνε μάθει να διεκδικούν τα δικαιώματά τους. Αυτό είναι.

Ευτυχώς που έχουμε τέτοιες οργανώσεις ((μεταναστευτικές από Έλληνες)) γιατί αν είναι μόνο σε μας δεν θα πετύχαινε τίποτα, δεν θα γινόταν τίποτα γιατί φοβούνται. Κατάλαβες; Φοβούνται, αφού δεν έχουνε τα χαρτιά. Φοβούνται πάντα.

Η απογοήτευση και ο φόβος στο παρόν, τόσο εξαιτίας της θεσμικής αντιμεταναστευτικής πρακτικής όσο και της ρατσιστικής δράσης της Χρυσής Αυγής, ενεργοποιούν στη μνήμη λογοθετικές πρακτικές ανασύστασης των συνθηκών, κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών, των δεκαετιών του 1980 και 1990. Έτσι, πολλοί/ές είναι εκείνοι/ες που αναφέρουν ότι, κατά τις πρώτες δεκαετίες στην Ελλάδα, αξιολογούσαν την ελληνική οικονομική και πολιτική κατάσταση με τρόπο που τους επέτρεπε να είναι αισιόδοξοι/ες, παρά τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετώπιζαν. Μάλιστα, κάποιοι/ες δικαιολογούν την αισιοδοξία αυτή ανδεικνύοντας δύο συνθήκες της εποχής: οικονομικά μπορούσαν να ζουν καλύτερα, δεδομένου ότι υπήρχαν περισσότερες δουλειές και η δραχμή επέτρεπε η αγοραστική τους δυνατότητα να είναι πιο ενισχυμένη, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο νόμος του 1998 για τη νομιμοποίηση των μεταναστών επέτρεψε σε πολλούς/ές να αποκτήσουν άδεια παραμονής:

Το 1998 η κυβέρνηση έδωσε χαρτιά σε όλους τους ξένους, οπότε ήμουν νόμιμος και η γυναίκα μου ήταν νόμιμη. Με τη νομιμοποίηση στην Ελλάδα των μεταναστών. Ήμασταν καλά, τα πράγματα ήταν εντάξει, η οικονομική κατάσταση ήταν εντάξει, τα φέρναμε βόλτα, έστω κι αν εκείνη την περίοδο η χώρα μου ήταν σε πόλεμο. (Κόλινς, μτφρ.)

Πριν όταν ήρθα στην Ελλάδα είναι ντάξει τα πράγματα. Όταν ήρθε στην Ελλάδα ήταν Δημοκρατία, Μητσοτάκη νομίζω ((εννοεί ότι κυβέρνηση ήταν η Νέα Δημοκρατία)). Ε, μετά, λίγο καλά, πολύ καλά και μετά: άλλαξε ((χαμογελάει)). Και ήρθε ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, όλα είναι πιο λίγο καλά και τώρα. Τώρα, δεν είναι το ίδιο, ό,τι πέρασε πριν ((γελάει)). Δεν είναι το ίδιο τώρα. (Άνταμα).

Όταν ήταν τότε πρόεδρος ο Παπανδρέου, η Ελλάδα ήταν φοβερό πολύ φοβερό, πολύ καλή. Δουλεύεις καλά, πήγαινες στην αγορά με 4 ευρώ είχες φαγητό, έπαιρνες τόσα και δεν μπορούσες να τα κουβαλάς μόνος σου. Τώρα με 4 ευρώ ούτε τσιγάρο. (Σάμπα, μτφρ.).

Στο παρόν των συνεντεύξεων και των αφηγηματικών πρακτικών που διαμορφώνονται από τα βιώματα και τα συναισθήματα εντός του Συστήματος της κρίσης, γίνεται σαφές ότι η αξιολόγηση αυτή για το παρελθόν δεν μπορεί να εκτιμηθεί αποκομμένη από τις εμπειρίες του παρόντος. Οι τοποθετήσεις για τη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας, παρόλο που διαθέτουν το στοιχείο της σύγκρισης μεταξύ του «τότε» και του «τώρα», διαμορφώνονται ως μια ευρύτερη χαρτογράφηση στην οποία

αποτυπώνονται οι σκέψεις, οι σχέσεις και τα συναισθήματα για τον τρόπο με τον οποίο οι εμπειρίες από τις θεσμικές και άτυπες πρακτικές της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης εγγράφονται στις καθημερινές διαδικασίες πραγμάτωσης του μεταναστευτικού στάτους των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε. Αυτό σημαίνει ότι οι αφηγηματικές πρακτικές με τις οποίες γίνεται η αποτίμηση της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας εγείρουν αυτονόητα το ζήτημα της νομικής κατοχύρωσης του μεταναστευτικού στάτους τονίζοντας τα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, ενώ, ταυτόχρονα και συγχρονικά, αυτό διασυνδέεται με πτυχές που αφορούν βιώματα της προσωπικής, διαπροσωπικής, οικογενειακής, επαγγελματικής, συναισθηματικής ζωής και, τελικά, με μορφές υποκειμενοποίησης μέσα από πράξεις πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη που ξεπερνούν τη νομική έννοια και εγγράφονται σε καθημερινές πρακτικές.

Έτσι, πέρα από τις λογοθετικές και εμπράγματες πρακτικές διεκδίκησης νομικής κατοχύρωσης του μεταναστευτικού τους στάτους, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε ενεργοποιούν στην καθημερινότητα πρακτικές με τις οποίες κατορθώνουν να φέρνουν στο προσκήνιο πράξεις πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη οι οποίες ξεπερνούν την υπαγωγή τους στο επίσημο νομικό καθεστώς και εγγράφονται σε ευρύτερα πεδία άσκησης του πολιτικού. Η επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες, με κρατικούς φορείς, με τη θεσμική κρατική εξουσία αναδύονται σε πεδία όπου τα μεταναστευτικά υποκείμενα βιώνουν την (ανα)παραγωγή της προσκόλλησής τους στην «ξενότητα» και το «παράτυπο» αλλά και αναπτύσσουν δράσεις, εμπρόθετες ή συναισθηματικές, με τις οποίες δηλώνουν το ανήκειν τους στην ευρύτερη κοινότητα και, εν τέλει, πραγματώνουν την ιδιότητα του πολίτη σε πιο διευρυμένα πεδία του πολιτικού.

...μια φορά πήγα στο Εφορία για το διαβατήριό μου. Πήγα εκεί και ήμουν στη σειρά και πήρα τα χαρτιά μου και μετά μου έδωσε χαρτί να πάω να κάνω αίτηση. Και πήγα να πάρω στιλό στο άλλο τραπέζι και ήταν άλλη κυρία. Και με τράβηξε πίσω και μου λέει «εκεί είναι το σειρά» και εγώ «δεν ήρθα για να είμαι εδώ, ήρθα μόνο για να πάρω στιλό» και με τράβηξε πάλι. Κι εγώ καλά, είναι μεγάλη γυναίκα, τι να κάνω; Δεν είπα τίποτα. Άμα δεις κανένα ξένος εδώ, αυτός είναι ότι πληρώνουμε, εμείς πληρώνουμε. «Τώρα όσοοι μας πληρώνουμε! Αυτό σημαίνει ότι είμαι νόμιμη εδώ. Ήρθα να πληρώσω, όπως εσύ, κυρία μου! Δεν μου δίνει τσάμπα. Πληρώνω. Εγώ πληρώνω» (Κριστίνα).

Για κάποιους/ες άλλους/ες, η θεσμική συμμετοχή στην Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε και η συνακόλουθη επαφή με κρατικούς φορείς ή διπλωματικές υπηρεσίες

αναδεικνύεται κάποιες φορές σε πεδίο ανάδυσης των πολύπλοκων σχέσεων που συνδέουν τις μορφές και τις δυνατότητες κινητικότητας με τις πράξεις διεκδίκησης του γίνεσθαι πολίτης, οι οποίες υπερβαίνουν την υπαγωγή τους σε στενές νομικές ερμηνείες.

Η περιγραφή του Τζίμι (διετέλεσε γραμματέας της Κοινότητας της Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα) είναι χαρακτηριστική της σύνδεσης αυτής των μορφών που μπορεί να λάβει η διεκδίκηση σε συνθήκες κατά τις οποίες το μεταναστευτικό στάτους «αναχαιτίζει» τις δυνατότητες κινητικότητας:

Κοίταξε κανονικά είναι λίγο δύσκολο για να έχεις να δουλεύεις με κάποιο κόσμο που δεν ξέρουνε the aim of an organisation. Αυτά τα παιδιά που έχω δουλέψει με αυτά τα παιδιά νομίζουνε ότι η Κοινότητα είναι μόνο για να κάνει πάρτι. Κατάλαβες; Αυτό με πονάει πολύ. Παιδιά πρέπει να καταλαβαίνεις ότι εδώ η Κοινότητα δεν είναι για πάρτι. Ντάξει, ας πούμε κάποιες φορές κάνουμε γιορτές αλλά δεν πρέπει να είναι αυτή η στόχευση και ο σκοπός. Τι να κάνουμε για κόσμο από Σιέρα Λεόνε εδώ. Για να βγάλει ένα χαρτί από δω, αν θέλεις να κάνεις κάτι εδώ στην Ελλάδα, σου ζητάνε κάτι χαρτί από Πρεσβεία και δεν έχουμε εδώ Πρεσβεία. Τώρα πρέπει να στείλει ή στην Αγγλία ή στη Σιέρα Λεόνε. Αλλά μέχρι να φύγει το χαρτί εκεί πρέπει να πάει το χαρτί πάλι στην Αγγλία και πληρώνεις και όταν έρχεται πάλι εδώ στην Ελλάδα πληρώνεις και αυτά όλα είναι πολλά λεφτά. Για ένα χαρτί μέχρι να έρθει εδώ έχεις χαλάσει 300 ευρώ. Και άμα έχει 2-3 χαρτιά και πρέπει να τα φέρεις 900 ευρώ πρέπει να χαλάσεις. Κι εγώ έστειλα γράμματα στην Αγγλία στον πρέσβη ότι καλύτερα να έρθει εδώ στην Ελλάδα για να μιλήσει με όλη Σιέρα Λεόνε εδώ γιατί έχουμε δικό μας θέμα που πρέπει να μιλήσουμε. Εμείς του είπαμε, κοίταξε εμείς έχουμε θέμα σοβαρό εδώ, θέμα το χαρτί, όποιος είναι Σιέρα Λεόνε εδώ στην Ελλάδα, δεν έχουμε Πρεσβεία εδώ, δεν έχουμε κάποιο γραφείο εδώ που μπορεί να μας βοηθήσει να βγάλουμε τέτοια χαρτιά και δεν έχουμε κάποιο εκπρόσωπο. Τι θα κάνουμε; Τι να κάνουμε εδώ; Εσείς ως πρέσβης πώς μπορείτε να μας βοηθήσετε; Και λέει, να πάει εκεί και θα μας στείλει κάτι γράμματα και θα μιλήσει με το δικό του συντονιστή και θα μας στείλει γράμματα να πάρουμε έναν Έλληνα εδώ να ανοίξει κάποιο γραφείο για να δουλεύει ως εκπρόσωπος, να είναι μαζί με την Πρεσβεία στην Αγγλία, έτσι να το κάνουμε. Και λέμε μείς ντάξει, άμα το κάνεις αυτό καλό είναι. Να έχουμε έναν Έλληνα, ένα γραφείο εδώ για Σιέρα Λεόνε, όποιος από Σιέρα Λεόνε έχει πρόβλημα με χαρτί, να πάει εκεί στο γραφείο. Αυτό το γραφείο να δουλεύει με το Πρεσβεία εκεί. Για να μπορεί να βοηθάει τον κόσμο εδώ. Αλλά δεν έκανε αυτός. Έφυγε αυτός. Ήρθε ο άλλος. Ο άλλος πάλι ήρθε εδώ τίποτα δεν μας έχει κάνει. Και μας άφησαν έτσι! Κι εγώ λέω τι γίνεται; Γι' αυτό εγώ σου λέω έχω φύγει από κει... γιατί πάλι έτσι ήτανε όταν ξεκίνησε Χρυσή Αυγή να σκοτώσει κόσμο, έχει πολλά παιδιά από Σιέρα Λεόνε που έχουν φάει ξύλο, τα μαγαζιά σπασμένα, τα αμάξια όλα είναι σπασμένα, στην Κυψέλη. Κι εμείς είπαμε πρέπει να κάνουμε μια συνάντηση για να μιλήσουμε τι ακριβώς πρέπει να κάνουμε γι' αυτό το θέμα και λέω, κοίταξε δεν μπορείς να πολεμάς με το κράτος. Αυτό δεν είναι σωστό. Αυτό που κάνουν η Χρυσή Αυγή δεν είναι το κράτος που κάνει τέτοια πράγματα. Είναι ένα κόμμα. Και δεν πιστεύω ότι το κράτος δίνει δικαίωμα σε αυτό τα κόμμα να κάνει τέτοια. Τι πρέπει να κάνουμε τώρα; Εμείς τώρα χρειαζόμαστε βοήθεια. Βοήθεια για προστασία. Για όλη Σιέρα Λεόνε, για όλη Αφρική. Πώς

μπορούμε αυτό να τα κάνουμε; Και λέω εγώ, κοίταξε, πρέπει να στείλουμε γράμματα σε όλες τις αφρικανικές πρεσβείες εδώ στην Ελλάδα και να στείλουμε κι ένα γράμμα στο Υπουργείο Εξωτερικών και να στείλουμε ένα γράμμα στην Πρεσβεία μας κι ένα γράμμα στο κράτος μας στη Σιέρα Λεόνε ότι αυτό είναι το θέμα μας και κανένας δεν είναι ασφαλής εδώ. Και θέλουμε βοήθεια για να είμαστε ασφαλείς εδώ και πρέπει να μας βοηθήσεις. Εγώ έγραψα τα γράμματα κι έστειλα ένα εκεί στην Πρεσβεία στην Αγγλία και η Αγγλία πήρε το γράμμα και το στείλανε στη Σιέρα Λεόνε στο κράτος και το κράτος κοίταξε το γράμμα και στείλανε άλλο γράμμα εδώ στην Ελλάδα στο Υπουργείο Εξωτερικών ότι ο δικός μας κόσμος στην Ελλάδα μάς έχουν πει έτσι αλλά θέλουμε εσείς να αναλάβεις αυτό το θέμα για τα δικό μας κόσμο να είναι ασφαλής. Κι εγώ ντάξει έβαλα κάτι παιδιά για να πάνε τα γράμματα σε όλες τις πρεσβείες εδώ στην Ελλάδα από Αφρική κι εγώ λέω ντάξει να πάω στο Ίντερνετ για να στείλω τα γράμματα παντού στις πρεσβείες. Ξεκινήσανε πρώτη μέρα έστειλα πολλά γράμματα και τη δεύτερη φορά ήθελα να στείλω πολλά e-mail παντού και μου μπλοκάρει το Ίντερνετ και μετά μου στείλανε μνμ ότι το βρήκανε ύποπτο, ότι εγώ κάνω παράνομα πράγματα με το e-mail μου. Από τότε μου μπλοκάρανε το e-mail μου και δεν μπορώ να το ανοίξω. Ένωσα απογοητευμένος γιατί ο στόχος μου δεν επιτεύχθηκε. Είμαι ένας άνθρωπος που πάντα νιώθω απογοητευμένος αν ο στόχος μου δεν επιτευχθεί. Αλλά είμαι επίσης χαρούμενος γιατί τα γράμματά μου πήγαν και κάποιος τα παρέλαβε και ξέρω ότι έστειλαν απαντήσεις αλλά δεν μπορώ να τα δω. Αλλά εντάξει...

Η αναχαίτιση της κινητικότητας και της δραστηριοποίησης εξαιτίας του μεταναστευτικού καθεστώτος που, για τους περισσότερους και τις περισσότερες βρίσκεται συνεχώς σε προσωρινότητα και διεκδίκηση, αλλά και των γραφειοκρατικών διαδικασιών που ενισχύουν την προσωρινότητα και την προσκόλληση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο «παράτυπο» και το «λαθραίο», οδηγεί τους άνδρες και τις γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε σε πρακτικές μεμονωμένης διεκδίκησης, ώστε τουλάχιστο να διευθετούν ζητήματα σε επίπεδο καθημερινότητας. Οι πρακτικές αυτές μπορεί να μην εντοπίζονται στο πεδίο της «ακτιβιστικής δράσης», αποτελούν όμως τεχνολογίες μέσω των οποίων μπορούν να (επανα)διαπραγματεύονται στην καθημερινότητά τους τις ταυτότητές τους ως μεταναστευτικά υποκείμενα με τρόπο διαφοροποιημένο. Η Σοφία, περιγράφοντας διάφορα περιστατικά από τις δικές της εμπειρίες ή του συζύγου της με κρατικούς φορείς, αναδεικνύει την παρεμπόδιση της μεταναστευτικής της κινητικότητας και τα σύνορα που συναντά ως ξένα, ως μαύρη μετανάστρια, στη θεσμική καθημερινότητα στην Ελλάδα, ενώ ταυτόχρονα τοποθετεί απέναντι στα «σύνορα» αυτά τη δική της ενεργή παρουσία και κινητοποίηση ώστε να διεκδικήσει το δικό της ανήκειν στην ευρύτερη κοινότητα:

Να πω την αλήθεια, σαν τον Τζίμη τώρα, που είναι ο σύζυγός μου. Είναι μετανάστης, δηλαδή έχει ροζ κάρτα. Και από τότε που ξεκίνησε να πάρει, από 2004,

που πήρε αυτό το ροζ κάρτα, δεν είχε σταθερό δουλειά, δούλευα εγώ. Και μετά που βρήκε σταθερό δουλειά, άρχισε να του βάζουνε ένσημα και τέτοια, άρχισε να κάνει εκκαθαριστικό, έχει βιβλιάριο υγείας, έχει άδεια εργασίας, έχει ό,τι χρειάζεται ένας μετανάστης. Έχουμε πάει στο Δήμο δεν ξέρω πόσο φορές, τουλάχιστον να του δώσουν άδεια διαμονής, ν' αφήσουνε αυτό το ροζ κάρτα, γιατί το ανανεώνεις κάθε 6 μήνες. Εγώ για μένα λέω είναι νόμιμος. Αν κάνει εκκαθαριστικό, έχει βιβλιάριο υγείας, έχει άδεια εργασίας, έχει ό,τι χρειάζεται, ό,τι έχω εγώ που έχω την άδεια παραμονής, έχει κι αυτός. Γιατί να μην έχει άδεια παραμονής; Πάει κάθε 6 μήνες και δεν ξέρεις τι ταλαιπωρία είναι. Αύριο πρέπει να πάει και θα χάσει μεροκάματο. Θα πάει δύο φορές. Θα πάει 5 η ώρα το πρωί για να πάει να δώσει το ροζ κάρτα, έξω στα κάγκελα, θα περιμένει να δώσει. Δεν έχει ουρά. Σαν... ((κάνει κίνηση με το σώμα)) όποιος μπορεί να παλεύει να δώσει πρώτη, θα παλεύει και θα δώσει. Γιατί έχω πάει εκεί, με τη κοιλιά μου. Νόμιζα ότι αν πάω, θα τον αφήσουνε. Όχι! [...] Μια μέρα, ήμουν αγκυρσός, έχει μείνει 1 βδομάδα για να πάω να καταθέσω, πήγα εκεί με την κοιλιά μου στο στόμα, η κυρία μου λέει «να έρθεις πρωί πρωί εδώ να πάρεις νούμερο», λέω «κυρία μου, δεν βλέπεις τι έχω μπροστά μου;», ξέρεις τι μου είπες; «κι εγώ γεννάω». Γιατί της είπα «κυρία μου, θα γεννήσω. Θέλω να προλάβω γιατί θα χρειαστώ κάτι χαρτιά στο νοσοκομείο, πρέπει να προλάβω να έχω καταθέσει, να έχω τη βεβαίωση γιατί αν είμαι εκεί, δεν μπορεί να έρθει ο άντρας μου γιατί δουλεύει αυτός, εγώ δεν δουλεύω, αν είναι να έρθει πρέπει να χάσει μεροκάματο και δεν μπορούμε να ζούμε με τα λεφτά που κάνει 1-2 μέρες, δεν τα προλαβαίνουμε», και μου λέει αυτή «δεν με νοιάζει, έλα εδώ πρωί να πάρεις νούμερο», «με την κοιλιά μου;», λέει «ναι». «Θα γεννήσω», «κι εγώ γεννάω» μου λέει. Έκλαιγα! Έκλαιγα πολύ. Είσαι ξένη, εκεί στο Δήμο δεν τους νοιάζει, φωνάζουνε. [...] Τώρα, αυτή τη στιγμή, έχει λήξει το βιβλιάριό μου και είμαι στο ταμείο ανεργίας, ΟΑΕΔ, έχω την καρτέλα. Και πήγα στον ΟΑΕΔ να πάρω τη βεβαίωση ανεργίας και μου λένε ότι από τον Οκτώβριο μέχρι τώρα δεν μπορεί να ανανεώσεις το βιβλιάριό σου. Λέω «γιατί», μου λέει «το έχουνε κόψει», «για ποιο λόγο;» «δεν ξέρω» μου λέει «κυρία». Και λέω «γιατί μου δώσατε αυτό το κάρτα, κάρτα που είναι ανανεωμένη κάθε 3 μήνες; Γιατί μου έχουνε ανανεώσει; Δεν είναι για να μπορώ να ανανεώσω το βιβλιάριό μου;» μου λέει «ναι, αλλά δεν ξέρω γιατί». Και αυτή την στιγμή εγώ και τα παιδιά μου δεν ισχύουν τα βιβλιάρια. [...] Αυτά τα κάνω όλα μόνη μου. Πηγαίνω και ρωτάω γιατί αν πας να πάρεις δικηγόρο θα σου φάει τα λεφτά χωρίς να σου πει τίποτα. Παλιά όμως, παλιά, πλήρωνα δικηγόρο. Αλλά βλέπω ότι αν πας να πληρώνεις δικηγόρο, εσύ τα ψάχνεις όλα και τα δίνεις σε αυτόν στο φάκελο για να πάει να τα καταθέσει. Κι εσύ στο τέλος θα πας να κάνεις τα πάντα. Είπα άρα δεν θα παίρνω δικηγόρο. Για ποιο λόγο. Δεν μου ψάχνει τίποτα. Εγώ τα ψάχνω όλα, μόνο για να πάει να τα καταθέσει; Και ξεκίνησα να τα κάνω μόνη μου. Τα ψάχνω όλα. Πάω γραφείο γραφείο, ό,τι χαρτί μου ζητήσανε πάω εκεί και τα φέρνω.

Στις συνθήκες της γραφειοκρατίας και τις εμπειρίες από την επαφή με τους θεσμικούς φορείς του κράτους –οι οποίες αναχαιτίζουν τις δυνατότητες για μεταναστευτική κινητικότητα και πιο ενεργητικές διεκδικητικές πρακτικές– προστίθεται ο φόβος από τη δράση της Χρυσής Αυγής μαζί με τα ρατσιστικά σχόλια και τη συνολικότερη εμπειρία του ρατσισμού στην καθημερινότητα της πόλης. Ο φόβος αυτός και οι «συναντήσεις» με τον ρατσισμό στο πεδίο της καθημερινότητας διαταράσσουν το

αίσθημα του ανήκειν στην κοινότητα και θέτουν όρια στις μορφές και τις πράξεις πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη:

...ρατσισμός δεν έχει ηλικία. Άμα είσαι μεγάλη γυναίκα και κάνεις ρατσισμός, αυτό σημαίνει ότι από μικρή ρατσίστρια. Δεν σημαίνει ότι μεγάλωσα και έγινα ρατσισμός. [...] Και που δεν θα πάρω σύνταξη εδώ! Εμείς πληρώνουμε μόνο, δεν θα πάρουμε σύνταξη εδώ. Δεν έχω ακούσει ποτέ, οι Αφρικανοί που παίρνουν σύνταξη εδώ. Ναι! Δεν παίρνουμε. Πληρώνουμε, όμως δεν παίρνουμε! Δεν παίρνουμε. Και μετά, παίρνουμε τα πράματα, γυρίζουμε και δεν μας δίνουνε το σύνταξή μας. Δεν παίρνουμε σύνταξη. Και αυτό σημαίνει πληρώνω για σένα, για να πάρει: όχι για μένα. Εγώ πληρώνω μόνο για τα φάρμακα. Εσύ θα πάρεις σύνταξη, θα πάρεις φάρμακα κ.λπ., επίδομα κ.λπ. κ.λπ. Εμείς δεν δικαιούμαι αυτό γιατί δεν έχουμε διαβατήριο για να πάρουμε όλα αυτά τα πράματα (Κριστίνα).

Για αρκετές και αρκετούς, η εξάπλωση και η εντατικοποίηση του ρατσισμού επιτείνεται εξαιτίας τη νομιμοποίησής του με την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση της Χρυσής Αυγής. Στις περιγραφές και τις αφηγήσεις τους για τον τρόπο με τον οποίο η δράση της Χρυσής Αυγής έχει επηρεάσει το βίωμά τους στην πόλη, εκφράζουν τις απόψεις τους για την είσοδο του συγκεκριμένου κόμματος στο ελληνικό κοινοβούλιο αλλά και για τους συσχετισμούς που διαμορφώνονται ως προς την εγκαθίδρυση και τη νομιμοποίηση της ρατσιστικής πρακτικής στην καθημερινότητα της πόλης.

...γιατί όπως καταλαβαίνω, αυτοί που ψήφισαν Χρυσή Αυγή το έκαναν λόγω των ξένων. Ο στόχος της Χρυσής Αυγής ήταν να διώξει όλους τους ξένους. Η Χρυσή Αυγή είχε πολλή υποστήριξη αλλά δεν προερχόταν από τους νέους. Η πλειοψηφία αυτών που τη στήριζαν ήταν μέσης ηλικίας ή ηλικιωμένοι. Γιατί από ό,τι ακούω έξω, αυτοί που κάνουν τα άσχημα σχόλια είναι μέσης ηλικίας και ηλικιωμένοι (Φράνσις, μτφρ.).

...κοίταξε Χρυσή Αυγή για μένα, σου λέω είναι σαν style. Το στιλ έρχεται σε συγκεκριμένες περιόδους. Δηλαδή ας πούμε αυτό τον χρόνο έχει φέρει διάφορα στιλ και όπως περνάει με το χρόνο περνάει και το στιλ. Έτσι το βλέπω τη Χρυσή Αυγή. Τώρα κάνουν αυτά. Δεν είναι μόνο αυτή τη φορά που συμβαίνει. Όταν ήρθα εδώ ήταν άλλο ρατσιστικό κόμμα, το ΛΑΟΣ, αυτός είχα ακούσει ότι έλεγε πως όλα τα παιδιά που περνάνε από Τουρκία με σκάφος πρέπει να βυθίζουν τις βάρκες και να τους αφήσουν να πεθαίνουν. Τα 'λεγε αυτά. Αλλά ντάξει, τώρα έχει εξαφανιστεί. Είναι εδώ στην Ελλάδα αλλά δεν μπορεί να μιλάει. Δεν μπορεί να πει τίποτα τώρα. Γιατί το στιλ έχει περάσει. Τώρα είναι η Χρυσή Αυγή... Θα περάσει, πιστεύω να περάσει. Ντάξει τώρα είναι τρίτο κόμμα στη Βουλή αλλά πιστεύω ότι όπως πάει ο χρόνος, οι Έλληνες ανοίγουν μάτι... πόσους μπορείς να σκοτώσεις ανθρώπους; Ας σκοτώσεις άνθρωποι για 2-3 χρόνια και μια φορά, ένας μπορεί να πει φτάνει φίλε, φτάνει τώρα...(Τζίμι).

Να σου πω, αυτοί που ψηφίζουν Χρυσή Αυγή, είναι άνθρωποι που... ας πούμε τώρα είσαι πολύ νευριασμένη ή έχεις χάσει τη λογική σου, πολλές φορές άνθρωποι αυτοκτονούν και λες εσύ γιατί αυτοκτονεί; Αυτοί οι άνθρωποι που ψηφίζουν Χρυσή Αυγή είναι γιατί αντιδρούνε, είναι σαν αυτοματισμό. Επειδή είναι τόσο

νευριασμένοι θα ψηφίσουν την Χρυσή Αυγή και η Χρυσή Αυγή έχει βρει το κουμπί τους και τους το πατάει συνέχεια. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν χάσει τη λογική τους. Δεν ξέρουν καν τι γίνεται στη χώρα τους, δεν ξέρουν. Βλέπουν τα πράγματα σε πρώτη όψη, όχι σε βάθος. Δεν ξέρει όλος ο κόσμος ποιοι είναι Χρυσή Αυγή, αυτοί οι άνθρωποι αν δεν είχαν άγνοια, άμα είχαν τη λογική τους θα έλεγαν αν ψηφίσω την Χρυσή Αυγή και θα πάνε να χτυπήσουν τον ανιψιό μου που είναι ομοφυλόφιλος ή θα πάνε να χτυπήσουν ανιψιά μου που είναι παντρεμένη με τον αλλοδαπό, δεν σκέφτονται παραπέρα αυτοί οι άνθρωποι, δεν βλέπουν πολύ μακριά. Δεν καταλαβαίνουν ότι μπορεί και οι ίδιοι ή συγγενείς παιδιά τους μπορεί να δεχτούν επίθεση. Ή που κάνουν παρέα με αριστερούς. Ή με αλλοδαπούς (Λορέττα).

Οι τοποθετήσεις αυτές παράγουν αφηγηματικά πεδία στα οποία αναδεικνύεται ένας ευρύτερος και γενικότερος πολιτικός αυτοκαθορισμός των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε που, ως μεταναστευτικά υποκείμενα, εγγράφουν στην καθημερινότητά τους ενσώματα, εμπειρικά και συμβολικά τα αποτελέσματα των σχέσεων εξουσίας που εγκαθιδρύονται από τις ρατσιστικές πρακτικές και τους τρόπους με τους οποίους αυτές εμφανίζονται.

Στις τοποθετήσεις τους για την ελληνική μεταναστευτική πολιτική και τους θεσμικούς αλλά και άτυπους τρόπους με τους οποίους εφαρμόζεται, αναδεικνύονται τα πεδία της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας στο χωροχρονικό παρόν του Συστήματος της κρίσης θέτοντας τον ρατσισμό και τις αντιμεταναστευτικές δράσεις ως παραγόμενα συμβάντα των σχέσεων εξουσίας-γνώσης που διαμορφώνονται στην κρίση αλλά και διαμορφώνουν τις συνθήκες παραγωγής του «μαύρου μεταναστευτικού υποκειμένου».

Αυτό σημαίνει ότι οι αφηγηματικές πρακτικές για τη βιωμένη εμπειρία τους ως μαύρων μεταναστών/στριών στο Σύστημα της κρίσης και του ελληνικού συστήματος της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας, αλλά και στην αστική καθημερινότητα και τις σχέσεις συνάντησης στην πόλη της Αθήνας, λειτουργούν ως πεδία τοποθέτησης και καταγραφής των δικών τους διεκδικήσεων ως συνεχώς εν τω γίνεσθαι πολιτικών υποκειμένων, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τους αποκλεισμούς και τους περιορισμούς που οι ρατσιστικές και αντιμεταναστευτικές πρακτικές διαχείρισης της μαύρης μεταναστευτικής παρουσίας εγκαθιδρύουν στην πόλη.

Στο πλαίσιο αυτό, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος (επανα)διαπραγματεύονται τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα εμπλεκόμενοι/ες, στη θεσμική όπως και στην άτυπη καθημερινότητα, σε ρευστά πεδία συνδιαλλαγής και καθημερινών «συναντήσεων» με τις ρατσιστικές και αντιμεταναστευτικές πρακτικές,

αλλά και με τη διεκδίκηση δυνατοτήτων ενεργοποίησης πράξεων πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη μέσα από τις πολλαπλές θέσεις και ταυτότητες στο καθημερινό βίωμα, τις συναντήσεις σε τυχαίο ή (δια)προσωπικό επίπεδο αλλά και την επαφή τους τόσο με τους θεσμικούς όσο και με τους άτυπους φορείς της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας.

Έτσι, παρόλο που το βίωμα του ρατσισμού και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής αναχαιτίζει στο ευρύτερο πολιτικό επίπεδο μια πιο ενεργή και διεκδικητική δράση κάνοντας να υπερισχύουν η απογοήτευση και η αποχώρηση από περισσότερο «ακτιβιστικές» δράσεις, ωστόσο, στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε αναδύεται μια διεκδικητική πολιτική υποκειμενικότητα η οποία θέτει στο επίκεντρο τα νομικά ζητήματα της ιθαγένειας και της απόκτησης υπηκοότητας, ενώ επίσης στους λόγους (discourses) αυτούς διαφαίνονται άλλες μορφές πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη, μορφές που εγγράφονται στα πεδία των μελλοντικών προσδοκιών ή και σε εκείνα ενός κοινωνικού φαντασιακού.

Σε πολλές από τις περιγραφές και τις τοποθετήσεις τους για τη μεταναστευτική πολιτική και τις γραφειοκρατικές διαδικασίες, –μέσω των οποίων το μεταναστευτικό τους στάτους τίθεται συνεχώς υπό διαπραγμάτευση– αναπτύσσουν λογοθετικές πρακτικές με τις οποίες τοποθετούν και προσδοκούν τη βελτίωση της μεταναστευτικής τους κατάστασης σε μελλοντικές ή φαντασιακές συνθήκες εντός ή εκτός Ελλάδας. Στο πλαίσιο αυτό, οι αφηγήσεις-περιγραφές στις συνεντεύξεις καθίστανται πεδία διαμόρφωσης εναλλακτικών μορφών υποκειμενοποίησης, κυρίως μέσα από την τοποθέτηση των πράξεων πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη σε πιο κοινωνικοσυλλογικά πλαίσια παραγωγής της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας:

...αυτό που μας λείπει τώρα είναι ότι έχουμε έλλειψη επικοινωνίας μεταναστών και Ελλήνων. Αν μπορέσουμε να συνδέσουμε αυτή την επικοινωνία, οι Έλληνες και οι μετανάστες για να μην γενικεύουν, εμείς πρέπει να μάθουμε την κοινωνία. Εμείς πρέπει να κάνουμε κοινωνική εκπαίδευση. Αυτό είναι το έργο μας. Όλα αυτά που κάνει η Ένωση Αφρικανών Γυναικών ((τώρα Οργάνωση Ενωμένων Γυναικών Αφρικής)) είναι προς την κοινωνία, κοινωνική εκπαίδευση όπου οι Έλληνες να μάθουνε ότι ναι έχουμε μετανάστες εδώ αλλά δεν είναι όλοι οι μετανάστες εγκληματίες. Και οι μετανάστες υποφέρουν από εγκλήματα. Υποφέρουμε εμείς το ίδιο. Να είμαστε ομόφωνα να καταδικάσουμε το έγκλημα. Αυτό προσπαθούμε η Ένωση Αφρικανών προς την κοινωνία. Και από την άλλη πλευρά διεκδικούμε την ιθαγένεια και τη νομιμοποίηση των μεταναστών (Λορέττα, Πρόεδρος της Ένωσης Αφρικανών Γυναικών).

...Να ενσωματώσουν τους ξένους στην ελληνική κοινωνία, να τους δώσουν ελευθερία, να τους δώσουν δικαιώματα, αυτοί οι άνθρωποι θα δουλέψουν μαζί για να βελτιώσουν τη χώρα (Τζίμι, πρώην γραμματέας της Κοινότητας της Σιέρα Λεόνε στην Ελλάδα).

Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις αφηγηματικές πρακτικές εκείνων των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε που έχουν ή είχαν θεσμικό ή απλό ρόλο είτε στην Κοινότητα είτε σε κάποια μεταναστευτική οργάνωση, διαφαίνεται η τοποθέτηση του εαυτού ως «φωνής» των συλλογικών εμπειριών περιθωριοποίησης αλλά και μιας συλλογικής φαντασίας για τις μελλοντικές συνθήκες συνύπαρξης. Ως αναπαραστάσεις της συλλογικής αυτής φαντασίας οι αφηγήσεις αποτελούν αποτυπώσεις του Συστήματος της κρίσης, καθώς παράγονται μέσα σε αυτό και τοποθετούνται απέναντι σε αυτό. Έτσι, η πολιτική φαντασία για τους τρόπους και τις μορφές πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη αποτυπώνει τις εμπειρίες της κρίσης, του ρατσισμού και της αντιμεταναστευτικής δράσης, αναπαριστά τα όρια και τις συνοριοποιήσεις του μεταναστευτικού στάτους και διαμορφώνει τις προσδοκίες και τις εκτιμήσεις για το μέλλον, τόσο στο ατομικό-προσωπικό όσο και στο κοινωνικό-συλλογικό.

Οι εμπειρίες και τα βιώματα από τις γραφειοκρατικές ή νομικές διαδικασίες για τα «χαρτιά», από την επαφή με τους αντίστοιχους κρατικούς φορείς και τις δημόσιες υπηρεσίες, όπως και η γενικότερη αξιολόγηση της μεταναστευτικής πολιτικής, καθώς συνδέονται και παράγονται στο Σύστημα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής δράσης καθίστανται, στο επίπεδο της καθημερινότητας, πεδία αποτύπωσης του τρόπου με τον οποίο οι μεταναστευτικές ταυτότητες και οι μορφές πολιτικής υποκειμενοποίησης παράγονται εμπλεκόμενες στις σχέσεις εξουσίας-γνώσης του Συστήματος της κρίσης. Σε αρκετές συνεντεύξεις οι μελλοντικές προσδοκίες για τη βελτίωση του μεταναστευτικού καθεστώτος και την κατοχύρωση της απόκτησης διαβατηρίου και ιθαγένειας συνδέονται με την ευκαιρία η Ελλάδα να κατορθώσει να εκμεταλλευτεί την προσφορά των «ξένων», των μεταναστών/στριών που διαμένουν και εργάζονται για πολλά χρόνια στην Ελλάδα αξιοποιώντας το μεταναστευτικό ανθρώπινο δυναμικό, ώστε η χώρα να μπορέσει να ανακάμψει από την κρίση.

Θα ήθελα να πω, αν οι Έλληνες δώσουνε λίγο σημασία στους ξένους θα είναι καλό για το κράτος. Μπορούν αν θέλουνε να βοηθήσουνε τους ξένους, όχι με λεφτά, αλλά διάφορα πράγματα, για παράδειγμα να οργανώσουνε για αυτούς που δεν έχουν χαρτιά, για αυτούς που έχουν το ροζ κάρτα, για αυτούς που είναι νόμιμοι εδώ,

μπορούνε. [...] Αυτό θα βοηθήσει τη χώρα, αν νομιμοποιήσει κάθε μετανάστη να έχει δουλειά. Θα πληρώσει τα ένημα, θα πληρώσει ενοίκιο, θα πληρώσει φως, θα πληρώσει νερό, θα κάνει εκκαθαριστικό. Όλα αυτά τα λεφτά πού θα πάνε; Δεν είναι μεγάλο βοήθεια αυτό για το ελληνικό κράτος; (Σοφία).

Θεωρώ ότι οι άλλες χώρες αναπτύσσονται επειδή δέχονται τον μετανάστη και προσπαθούν να τον εντάξουν στην κοινωνία τους και ουσιαστικά να τον χρησιμοποιήσουν, με την καλή έννοια, να τον χρησιμοποιήσουν για να ανεβεί η χώρα. Αυτό δεν συμβαίνει στην Ελλάδα. Και αν συνεχίσει να μην συμβαίνει, ε τότε η Ελλάδα θα πέφτει. Όσο: δηλαδή: εκτός ότι θα φεύγουν και οι ίδιοι οι Έλληνες, που έχουν φύγει πάρα πολλοί, ξέρω και φίλους μου που έχουνε φύγει και έχουνε πάει στο εξωτερικό, αν αρχίζουν και φεύγουν και οι μετανάστες, θα ναι πάρα πολύ άσχημα για την Ελλάδα (Πέτρος).

Τώρα, πες μου, ας πούμε, γιατί... το σύστημα που έχω δει τώρα εδώ, το κράτος κλαίει πολύ, γιατί το κράτος κλαίει; Δεν έχουν λεφτά, γιατί το σύστημα κάνει... παίρνει λεφτά από δω και τα βάζει στην τσέπη. Αλλά σου λέω βάλε τους ξένους εκεί σε δέκα γραφεία. Να δεις πώς το σύστημα αλλάζει. Γιατί Αμερική είναι σήμερα μπροστά; Γιατί Αμερική, όποιος έρχεται, του δίνει το χέρι. Κι δεν φοβάται να σε βάλει εσένα μια εταιρία ως διευθυντή. Άμα έχεις δίπλωμα, η θέση είναι. Δεν είναι μόνο να βάλεις Αμερικάνους εκεί. Έτσι, τέτοιο σύστημα πρέπει να αλλάξει (Τζίμι).

Οι πολιτικές διεκδικήσεις, όπως και οι θέσεις και οι μορφές της μεταναστευτικής τους υποκειμενοποίησης στο ευρύτερο πολιτικό πεδίο του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής και ρατσιστικής δράσης αναδεικνύουν τις διασυνδέσεις μεταξύ, αφενός, της παραγωγής των φυλετικοποιημένων υποκειμενικοτήτων «μαύρος ξένος»-«μαύρη ξένη» στο ιστορικοποιημένο κοινωνικοπολιτισμικό και πολιτικοοικονομικό πλαίσιο της Αθήνας της κρίσης και, αφετέρου, των (απο)(επανα)ταξινομήσεων και (απο)(επανα)ταυτοποιήσεων που τα ίδια τα μεταναστευτικά υποκείμενα μαύρου χρώματος ενεργοποιούν προκειμένου να εμπλακούν στις διαδικασίες πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη στην καθημερινότητα.

Στα βιώματα και τις εμπειρίες της ταυτοτικής σύνδεσης του «μαύρου χρώματος» με την ανεπιθύμητη ξενότητα και της προσκόλλησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών στην εικόνα του «παράνομου» και του «λαθραίου» –βάσει της οποίας δεν γίνεται να «ανήκουν» στην εθνική επικράτεια ή στην αστική καθημερινότητα–, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αναδύονται στις αφηγηματικές τους πρακτικές ως υποκείμενα-που-διεκδικούν μέσα από την ανάδειξη των γραφειοκρατικών και καθημερινών πρακτικών προσκόλλησης στις παραπάνω «ταυτότητες», αλλά και των

διαδικασιών με τις οποίες αποταυτοποιούνται και αποταξινομούνται από τις κυρίαρχες φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις. Στις συνεντεύξεις, η «ξενότητα» που κατασκευάζεται για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος και δεν επιτρέπει το ανήκειν αποταξινομείται από τις κανονικοποιητικές αναπαραστάσεις που έχουν εγκαθιδρυθεί για την ορατότητα των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών και επαναταξινομείται με όρους οι οποίοι συγχρόνως απεδαικνύουν τη μεταναστευτική συνθήκη και την εδαφικοποιούν σε διαφορετικά μελλοντικά πλαίσια. Με τον τρόπο αυτόν, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε τοποθετούν τους εαυτούς τους σε διαφοροποιημένες θέσεις απέναντι στην «ξενότητα», με τη ρευστότητα των θέσεων αυτών να προσδιορίζεται από τις διαφοροποιημένες μορφές τού ανήκειν και των πράξεων πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη.

Έτσι, οι θέσεις υποκειμενοποίησης «ξένος» και «μετανάστης/μετανάστρια μαύρου χρώματος» αποκτούν οριοθετήσεις διαβαθμισμένης κλίμακας και ρευστοποιούνται μέσα από τους ρόλους και τις ταυτότητες των ίδιων των μεταναστών/στριών από τη Σιέρα Λεόνε. Ως γονείς, σύζυγοι, εργαζόμενοι, ως μέλη της Κοινότητάς τους, μέσα από τις (δια)προσωπικές σχέσεις με ομοεθνείς ή άλλων εθνικοτήτων, «μετακινούνται» στις διαβαθμισμένες κλίμακες της «ξενότητας» ρευστοποιώντας τα όρια του ανήκειν. Η αποδοχή, η απόρριψη, η διαβάθμιση της ταυτότητας «ξένος» συνδέεται με τις θέσεις με τις οποίες ο μετανάστης και η μετανάστρια από τη Σιέρα Λεόνε επιλέγει να ταυτοποιηθεί ή να αποταυτοποιηθεί.

Ως γονείς και ως μετανάστες που διαμένουν και εργάζονται για πολλά χρόνια στην Ελλάδα μπορεί να αποδέχονται τη δική τους «τοποθέτηση» σε μια ξενότητα, η ξενότητας, όμως, αυτή δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή όταν στις συνεντεύξεις τους αναφέρονται στο ζήτημα της ιθαγένειας των παιδιών που έχουν γεννηθεί και έχουν πάει σχολείο στην Ελλάδα και τα οποία δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως «ξένα»:

Άμα δεν μας σκέφτονται εμάς, εντάξει. Εμείς δεν γεννηθήκαμε εδώ. Καμιά φορά καταλαβαίνουμε λίγο, γιατί εμείς δεν έχουμε γεννηθεί εδώ. Όμως τα παιδιά; Για τα παιδιά; Κάτι πρέπει να κάνει η πολιτεία, ελληνικό κράτος, για τα παιδιά. [...] Καλά αυτά να με λένε μαύρο κάθε μέρα, δεν με νοιάζει πια εμένα. Για μένα ντάξει. Εγώ δεν με νοιάζει. Γιατί μεγάλωσα πια. Για το παιδί μου που πάει σχολείο, νιώθω άσχημα. (Κριστίνα).

Από την άλλη, η ταυτότητά τους ως μετανάστες που ζουν και εργάζονται για πολλά χρόνια στην Ελλάδα ενεργοποιεί τη διεκδίκηση τους να τοποθετούνται σε

κλίμακες «ομοιότητας»· σε θέσεις, δηλαδή, του «ξένου» από τις οποίες, όμως, έχουν τη δυνατότητα να αναπαρίστανται και να αντιμετωπίζονται μέσα από τις κοινές εμπειρίες, συνήθειες, δυσκολίες με τους «ντόπιους»:

...μένουμε εδώ τόσα χρόνια και θέλουμε να είμαστε εδώ. Και θέλουμε να είμαστε εδώ νόμιμοι και τηρούμε τη νόμοι, νόμους, και θέλουμε να είμαστε ε... ίσα. Δεν, δεν είμαστε εδώ να δημιουργούμε πρόβλημα. Ήρθαμε να ζήσουμε καλύτερα γιατί δεν μπορούμε στην πατρίδα μας. Και ήρθαμε και ξέρουμε ότι οι Έλληνες ξέρουμε από αυτό. Γιατί είχανε μεταναστεύσει τότε. Για να πάνε να βρουν καλύτερη ζωή (Τζον και η γυναίκα του, Αουα).

Οι διαβαθμίσεις και οι μετακινήσεις στις κλίμακες της «ξενότητας» αποκτούν με έμφυλη και φυλετικοποιημένη διάσταση. Το στοιχείο αυτό γίνεται ακόμη πιο διακριτό όταν οι αυτοτοποθετήσεις των μεταναστών/στριών από τη Σιέρα Λεόνε στις κλίμακες διαβάθμισης του «ξένου» πραγματοποιούνται μέσα από τις συγκριτικές τους αναφορές με μεταναστευτικές ομάδες από τις οποίες θέλουν να διακρίνονται και να διαχωρίζονται, κυρίως στις περιπτώσεις που οι τελευταίες αναπαρίστανται και συνδέονται με παράνομες δράσεις:

Και κάποτε τα παιδιά που παίρνει ναρκωτικά... πόρτα είναι ανοικτό, μπαίνει μέσα, πάει απάνω στην ταράτσα και παίρνει δόση. Παίρνει δόση. Πήγα απάνω για να απλώνει ρούχα, εγώ λέει «τι κάνεις εδώ; Έλα κατέβα κάτω». Λέει «άσε με άσε με, άφησέ με λίγο ρε φίλε» και μετά κατέβηκε και πήγε απέναντι στην εκκλησία. Και στάζει αίμα. Από πριν δεν είχα: δεν έχει πρόβλημα. Μόνο όταν μπαίνουνε μέσα ξένοι, μετανά: λαθρομετανάστες, αυτά, οι Άραβες, οι άλλοι μπαίνουνε μέσα, τα πράγματα έγινε δύσκολα (Ιμπραήμ).

Αυτοί που είναι εγκληματίες υπάρχουνε νόμοι. Όποιος κάνει λάθος υπάρχουνε νόμος. Οι άνθρωποι δεν θα είμαστε ποτέ ελεύθεροι εντελώς. Υπάρχουνε νόμο. Αν ακολουθήσεις, θα πρέπει να έχεις τουλάχιστον αμοιβή. Αυτό είναι που δεν έχουμε εμείς οι μετανάστες. Γιατί πολλά πράγματα μάς κλείνει η πόρτα. Μόνο επειδή είμαστε μετανάστες. Να κάνεις παιδί εδώ, να σπουδάζει εδώ, από μωρό μέχρι μεγάλη και να λέει, γιατί είναι μετανάστες δεν πρέπει να πάρει αυτή τη βοήθεια (Αουα).

Στην ταυτότητα «ξένος», η οποία αποδίδεται από τα γραφειοκρατικά συστήματα και τις πολιτικές, θεσμικές και άτυπες, ορθολογικότητες στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης στη χώρα αλλά και στην πόλη, οι πρακτικές και οι «θέσεις» των ίδιων των μεταναστευτικών υποκειμένων μέσα από τις οποίες τοποθετούν τους εαυτούς τους ή τοποθετούνται ως «άλλοι» τόσο στις θεσμικές συναντήσεις όσο και σε αυτές της καθημερινότητας ρευστοποιούν την «ξενότητα». Η ταυτότητα «ξένος» αποταξινόμείται και επαναταξινόμείται διαρκώς, όχι μόνο από τις νομικές (επαν)ερμηνείες του

μεταναστευτικού στάτους αλλά, κυρίως, από τις «θέσεις» από τις οποίες τα μεταναστευτικά υποκείμενα μαύρου χρώματος διαχειρίζονται την «ξενότητά» τους και την τοποθέτησή τους σε διαβαθμισμένες κλίμακες του ανήκειν.

5.3 Συνθήκες ακραίων εμπειριών και διαβαθμισμένες κλίμακες της «μαύρης» μεταναστευτικής υποκειμενικότητας

Ο όρος «ακραίες εμπειρίες» αφορά βιώματα, συνθήκες, περιστατικά και σχέσεις που τοποθετούν στην καθημερινότητα τη «μαύρη» μεταναστευτική υποκειμενικότητα σε πεδία διακινδύνευσης, σε πραγματικό, συναισθηματικό και συμβολικό επίπεδο. Η ορατότητα των μαύρων μεταναστών/στριών στην αστική καθημερινότητα της πόλης της Αθήνας, όπως και οι αναπαραστάσεις που εγκαθιδρύονται από το Σύστημα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής για την παρουσία και την ορατότητα των «μαύρων» στις γειτονιές της Αθήνας, διαμορφώνουν διαβαθμισμένες σχέσεις εξουσίας και παράγουν συγκεκριμένη γνώση για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος, που, όπως διαφαίνεται από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, θέτουν τη ζωή τους και τα βιώματά τους σε συνθήκες ρίσκου.

Έτσι, πέρα από τα βιώματα ρατσισμού και τα αντίστοιχα συναισθήματα που ενεργοποιούνται κατά την παρουσία τους στην Αθήνα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής και δράσης, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν στις συνεντεύξεις τους τα πεδία στα οποία η «δική» τους μεταναστευτική υποκειμενικότητα ως «μαύρων» ξένων τοποθετείται σε διαβαθμισμένες κλίμακες της «μαύρης ορατότητας» στην πόλη, σε κλίμακες διαφοροποίησης και διακριτότητας σε σχέση με συγκεκριμένες μεταναστευτικές αφρικανικές ομάδες οι οποίες εμπλέκονται σε παράνομες δραστηριότητες, όπως πορνεία, ναρκωτικά, σωματεμπορία. Εμπλεκόμενοι/ες στις γραφειοκρατικές διαδικασίες της θεσμικής κυβερνητικότητας της μετανάστευσης στην Ελλάδα και την Αθήνα και στις καθημερινές σχέσεις συνάντησης με τον ρατσισμό και τις αντιμεταναστευτικές πρακτικές, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν τη φυλετικοποίησή τους και την παραγωγή τους ως ανεπιθύμητων ξένων εξαιτίας του χρώματος ενώ, ταυτόχρονα, αναζητούν και τονίζουν εκείνες τις πτυχές της δικής τους μεταναστευτικής

υποκειμενοποίησης που τους/τις διακρίνουν από τους μαύρους/τις μαύρες που εμπλέκονται σε ποινικές πράξεις.

Δεν μ' αρέσει καθόλου αυτό, εγώ δεν το θέλω. Πριν στην Ελλάδα τέτοιο δεν το βλέπω αυτό. Και τώρα στο δρόμο, εγώ ντρέπεται. Όταν βλέπω αυτά παιδιά στο δρόμο, ντρέπεται πολύ. Ντρέπεται βλέπω τέτοια πράγματα βρόμικα. Αυτά πράγματα δεν το κάνεις στην πατρίδα μου. Ο! ποτέ! Στο δρόμο μικρά παιδιά να πας να κάνει...; Και ήρθε εδώ: Νο! ((έντονα)). Όχι, όχι όχι. Ποτέ. Σιέρα Λεόνε να βλέπω να κάνει τέτοια πράγματα; Όχι όχι όχι! (Ανταμα).

Ε όχι. Εμείς από τη Σιέρα Λεόνε δεν έχουν αυτές τις κακές συνήθειες με τα ναρκωτικά. Είναι δύσκολο να βρεις κάποιον από τη Σιέρα Λεόνε να πουλάει ναρκωτικά. Ούτε στο trafficking. Δεν ξέρω κανέναν από τη Σιέρα Λεόνε να έχει εμπλακεί σε τέτοια. Έχω ακούσει για πολλούς από τη Νιγηρία ή την Τανζανία αλλά από τη Σιέρα Λεόνε όχι. (Ντέιβιντ, μτφρ.).

Πέρα από την ηθική διάσταση που μπορεί να διαθέτει η υπογράμμιση αυτή, ότι δηλαδή δεν υπάρχει περίπτωση οι μετανάστες από τη Σιέρα Λεόνε να εμπλέκονται σε παράνομες ενέργειες με ναρκωτικά, πορνεία και trafficking, η ανάγκη για διαφοροποίηση και η διεκδίκηση διάκρισης από τους μαύρους μετανάστες και τις μαύρες μετανάστριες από άλλες αφρικανικές χώρες που εμπλέκονται σε τέτοιου είδους πρακτικές αποκτά και τον χαρακτήρα της πολιτικοπολιτισμικής τοποθέτησης των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε – τόσο όσον αφορά τις θεσμικές οριοθετήσεις του κράτους στη χώρα υποδοχής όσο και τη μετακίνηση/αποδέσμευση της «δικής» τους μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης από συγκεκριμένες κυρίαρχες φυλετικοποιημένες και έμφυλες αναπαραστάσεις για την ορατότητα και την υποκειμενικότητα των μαύρων μεταναστών/στριών στην πόλη της Αθήνας.

Μια τέτοια προσέγγιση της διεκδίκησης διαφοροποιημένης και διαβαθμισμένης τοποθέτησης της «μαύρης» μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο πεδίο των «ακραίων εμπειριών» επιτρέπει να σκιαγραφηθεί η αλληλοδιαπλοκή, αφενός, των σχέσεων εξουσίας που ενεργοποιούνται από τις θεσμικές ορθολογικότητες διαχείρισης της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και, αφετέρου, των παραγόμενων μορφών γνώσης που εγκαθιδρύονται στην αστική καθημερινότητα και φαντασία ως αναπαραστάσεις για τους μαύρους μετανάστες και τις μαύρες μετανάστριες. Στο πεδίο αυτό των αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων εξουσίας και μορφών γνώσης, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν, στις αφηγηματικές τους πρακτικές για τα βιώματα και τις συνθήκες «ακραίων εμπειριών», τους τρόπους με τους οποίους

επαναδιαπραγματεύονται τις «θέσεις» στις οποίες τοποθετούνται – τόσο από τις ενσωματώσεις και τις εγγαράξεις των αποτελεσμάτων των θεσμικών διαδικασιών του κράτους, θέσεις που τους/τις φέρνουν σε καταστάσεις «διακινδύνευσης» κατά τη διαχείριση της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας, όσο και από τις πρακτικές κατασκευής αναπαραστάσεων και εικόνων στην αστική καθημερινότητα οι οποίες ομογενοποιούν τη «μαύρη» μεταναστευτική υποκειμενικότητα και την τοποθετούν αδιακρίτως στον πόλο του «επικίνδυνου» και του «παράνομου».

...αλλά υπάρχουν πολλά Αφρικανός κάνει αυτά που δεν πρέπει να κάνεις. Δεν πρέπει να κάνεις με τίποτα επειδή είμαστε όλοι άνθρωπος. Ό,τι θέλεις να κάνεις, καλύτερα να κάτσεις στο πατρίδα σου να κάνεις αυτά το κακό. Να μην έρθεις εδώ να βρομάει το όνομα το δικό σου. Όποιος κάνει, παράδειγμα, κάνεις αυτά κοπέλες... αυτό δεν είναι σωστό. Δηλαδή εσύ ολόκληρο κοπέλα, νέα κοπέλα, όμορφη και να πας εκεί πουλάει τον εαυτό σου; Είναι παράδειγμα, είναι, δηλαδή, όποιος θα βλέπει μαύρο θα νομίζει όλοι μας κάνει το ίδιο. Και δεν είμαστε το ίδιο, είμαστε διαφορετικοί μαύροι. Μπορεί να είμαι εμένα από πού, μπορεί ο άλλος από πού. Αλλά κάνεις αυτά τα πράγματα, είναι από ένα χώρα... το ξέρω, είναι από ένα χώρα. Από Σιέρα Λεόνε με τίποτα! Δεν έχει κανένα. Από Σιέρα Λεόνε όσοι είμαστε, δουλεύει. Έχουμε κάτι να κάνουμε. Ήρθαμε από πόλεμο και θα κάνουμε τέτοια πράγματα; Α πα πα! (Ισάτου).

Ενδιαφέρον είναι ότι, στην κατηγορηματική τους άρνηση σχετικά με τη μη εμπλοκή ομοεθνών τους σε κυκλώματα ναρκωτικών, πορνείας ή σωματεμπορίας, διαφαίνεται η αλληλοδιαπλοκή της εγγάραξης των σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνονται από τη θεσμική κρατική κυβερνητικότητα της μετανάστευσης με τις φυλετικοποιημένες και έμφυλες αναπαραστάσεις για τους μαύρους μετανάστες και τις μαύρες μετανάστριες. Η ορατότητα του χρώματος των Αφρικανών μεταναστών, η οποία στην Αθήνα της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής θέτει «υπό διακινδύνευση» το μεταναστευτικό καθεστώς εκείνων που ζουν για πολλά χρόνια στην Ελλάδα, λειτουργεί διαφοροποιητικά στην τοποθέτηση των «μαύρων» απέναντι στο κράτος και τις ορθολογικότητες διαχείρισης των μεταναστών αλλά και απέναντι στις πρακτικές εκείνες που νομιμοποιούν και αναπαράγουν τις φυλετικοποιημένες αναπαραστάσεις για τον «μαύρο παράνομο-εγκληματία».

Έτσι, το πεδίο των «ακραίων εμπειριών» αποτελεί συνθήκη επαναδιαχείρισης των εμπράγματων, συμβολικών και φαντασιακών αποτυπώσεων του «μαύρου χρώματος» στους/ις ίδιους/ες τους Αφρικανούς μετανάστες και τις Αφρικανές μετανάστριες. Οι τοποθετήσεις στις συνεντεύξεις τους για τις «ακραίες εμπειρίες» αναδεικνύουν τις

διαβαθμίσεις της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στη διαχείριση των αναπαραστάσεων για το «μαύρο χρώμα» και τα πεδία εκείνα όπου η ταυτότητα «Αφρικανός μετανάστης/Αφρικανή μετανάστρια» διαμορφώνει περιστάσεις και συμβάντα διακινδύνευσης. Στις συνθήκες που εγκαθιδρύονται από τις κρατικές ορθολογικότητες και τις αντιμεταναστευτικές πρακτικές, οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος εμπλέκονται σε διαδικασίες συνεχούς επαναδιαπραγμάτευσης της μεταναστευτικής τους συνθήκης ως «μαύρων ξένων». Πολύ συχνά η επαναδιαπραγμάτευση αυτή γίνεται σε συνθήκες διακινδύνευσης.

Στις αφηγηματικές πρακτικές των συνεντεύξεων αναδύεται μια εμμενής «γεινίαση» στην καθημερινότητα, με συμβάντα και περιστάσεις που θέτουν τη ζωή των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε σε καθεστώς διακινδύνευσης.

Οι πιθανότητες ελέγχου, σύλληψης και κράτησης, η διαρκής υποχρέωση τακτοποίησης των νομικών ζητημάτων με τα «χαρτιά», ο φόβος στην πόλη από τη δράση της Χρυσής Αυγής, οι εμπειρίες από φυλακίσεις και επιθέσεις, τα ρατσιστικά και αντιμεταναστευτικά σχόλια στη θεσμική και άτυπη καθημερινότητα, με αιτία το χρώμα και την ορατότητά τους σε συνδυασμό με τις συνθήκες της κρίσης, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο ζωής σε διακινδύνευση που οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος πρέπει να διαχειριστούν: έτσι, αυτοθεματοποιώντας τη δική τους ζωή αποκτούν την ικανότητα να αντιμετωπίζουν την ανασφάλεια που δημιουργεί η «ορατότητά» τους, η παρουσία τους.

Τα καινούργια παιδιά, τους έχουν χτυπήσει πολλές φορές στην πλατεία Αμερικής. Τα καινούργια αγόρια που έχουν έρθει. Αλλά αυτοί δεν έχουν χαρτιά δεν μπορούν να πάνε στην αστυνομία να πουν τίποτα. Εγώ δεν μπορώ να μιλήσω για τα παιδιά που έρχονται τώρα 9(απαντά στο αν εμπλέκονται σε παράνομες δραστηριότητες μετανάστες από τη Σιέρα Λεόνε)). Παλιά δεν είμαστε. Αλλά τώρα δεν ξέρω, δεν έχω δει, δεν έχω μάθει, δεν έχω ακούσει αλλά δεν μπορώ να βάλω τα χέρια μου στη φωτιά για κανέναν. Γιατί αν ο άλλος δεν δουλεύει δεν ξέρω τι θα πάει να κάνει. Οπότε δεν μπορώ να πω 100% ότι δεν είναι (Κάντυ, στην Ελλάδα από το 1991).

Την πρώτη φορά ήμουν φυλακή 3 μήνες, τη δεύτερη 3 μήνες και την τρίτη μία εβδομάδα. Χωρίς να κάνω τίποτα. Απλά περπατούσα στο δρόμο, ήρθε ένας αστυνομικός, μού ζήτησε τα χαρτιά, του έδειξε τα χαρτιά αλλά μου 'πε ότι έχουν λήξει και με πήγε στη φυλακή. Ήμουν στη φυλακή και τον περασμένο Ιανουάριο. Τον Φεβρουάριο πήρα τη ροζ κάρτα (Σαΐκου, στην Ελλάδα από το 2010, μτφρ.).

Είναι πολλά αυτά που καταγγέλλουν οι γυναίκες. Έχουμε 2-3 γυναίκες που είχαν πει ότι τις βίαζαν. Αλλά αυτές δεν έχουν άδεια παραμονής και δεν μπορούσαν να πουν τίποτα. Αυτό είναι το κακό. Δεν κάνεις κακό μόνο σε αυτούς που είναι παράνομοι,

κάνεις κακό και στη χώρα γιατί γίνεται κάτι στη χώρα σου που είναι παράνομο και δεν το καταλαβαίνεις δεν ακούγεται. Οι αρχές δεν καταλαβαίνουν ότι γίνονται πολλά κάτω από τα τραπέζια. Δεν το ξέρουν. Γιατί τα θύματα δεν μπορούν να καταγγέλλουν γιατί, για παράδειγμα, είχαν ανοίξει γραμμές για τη ρατσιστική βία και λέει ο Δένδιας «εμείς δεν λέμε ότι άμα έρθουν οι παράνομοι μετανάστες θα τους κρατήσουμε. Θα τους διώξουμε». Αμέσως έστειλε μήνυμα στο κόσμο ότι άμα είσαι χωρίς χαρτιά, μην έρχεσαι (Λορέττα, Πρόεδρος της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναίκων Αφρικής).

Συγχρόνως, όταν στις αφηγηματικές τους πρακτικές αναπτύσσουν τις τοποθετήσεις τους απέναντι στις παράνομες δράσεις Αφρικανών μεταναστών, το «μαύρο χρώμα» προσλαμβάνει τις «διαβαθμίσεις» του σε συνάρτηση και με το μεταναστευτικό στάτους το οποίο τοποθετεί διαφοροποιημένα τους μετανάστες και τις μετανάστριες.

Στο πλαίσιο αυτό, οι «ακραίες εμπειρίες» που αφορούν συγκεκριμένες μορφές εγκληματικότητας Αφρικανών μεταναστών και για τις οποίες διαμορφώνονται αναπαραστάσεις ενίσχυσης της σύνδεσης «μαύροι μετανάστες-παραιομία» αν και τοποθετούνται σε ένα πεδίο έξω από τη δική τους ζωή, διαφαίνεται ταυτόχρονα ότι επηρεάζουν τα βιώματά τους σε πραγματικό και συμβολικό επίπεδο ενισχύοντας το κλίμα ανασφάλειας, φόβου και παραγνώρισης ή διαστρέβλωσης της δικής τους μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και συνθήκης.

Αυτό σημαίνει ότι –παρόλο που θεωρούν δύσκολο έως και αδύνατο να υπάρχουν μετανάστες και μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε που εμπλέκονται σε πορνεία, ναρκωτικά και trafficking– η ορατότητα του μαύρου χρώματος και οι ομογενοποιητικές αναπαραστάσεις για τους Αφρικανούς και τις Αφρικανές εγκαθιδρύουν στην καθημερινότητα των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε συνθήκες διαχείρισης του φόβου και της ανασφάλειας αλλά και συνεχούς επανατοποθέτησης της δικής τους μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, σε συμβολικό, φαντασιακό και πραγματικό επίπεδο.

Εμείς από Σιέρα Λεόνε δεν ασχολούμαστε με τέτοια. Όχι, δεν κάνουμε αυτή δουλειά. Εμείς εδώ στην Ελλάδα όταν πας φυλακή εδώ, να δεις πόσα από Σιέρα Λεόνε είναι εκεί μέσα. Δεν θα βρεις πάνω από 2-3. Το θέμα είναι για τα χαρτιά. Μόνο αυτό. Γιατί εμείς στην Κοινότητα, το μόνο που έχουμε εμείς αν σε πιάσουν για ναρκωτικά κανένας δεν θα σε βοηθήσει. Ούτε ένα ευρώ. Κανένας δεν θα πάει εκεί αν βοηθήσει. Γι' αυτό όταν ήρθε εδώ «φίλε μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις, αλλά αν πιάσεις στα χέρια σου ναρκωτικά.. θα είσαι μόνος σου, ούτε δικαστήριο» (Άλφα, στην Ελλάδα από το 1997).

Αυτό είναι κακό. Και έχει άσπρο που κάνουν αυτή τη δουλειά, δεν είναι μόνο οι μαύροι που κάνουν αυτά τα δουλειά στο δρόμο... Από Σιέρα Λεόνε δεν έχουμε ποτέ. Ξέρουνε αυτά που έχει έρθει νόμιμα, ξέρουν αυτές που έχουν έρθει παράνομα, ξέρουν αυτές που είναι εγκληματίες. Δεν πρέπει να βάλουμε όλα σε ένα καλάθι! (Κριστίνα, στην Ελλάδα από 1991).

Είναι χαρακτηριστικό ότι στις τοποθετήσεις τους, τόσο ως προς τις εμπειρίες και τα βιώματά τους από τη θεσμική και εξωθεσμική ρατσιστική και αντιμεταναστευτική πρακτική όσο και ως προς τις εμπειρίες αλλά και τις αξιολογήσεις που διατυπώνουν σχετικά με τα κυκλώματα πορνείας, ναρκωτικών και σωματεμπορίας στα οποία εμπλέκονται μετανάστες και μετανάστριες από συγκεκριμένες χώρες τις Αφρικής, αναδεικνύεται η διασύνδεση των φυλετικών, οικονομικοκοινωνικών και εθνοπολιτισμικών συνιστωσών της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Στις αφηγηματικές πρακτικές για τα πεδία των «ακραίων εμπειριών» και τους τρόπους με τους οποίους μετανάστες και μετανάστριες από αφρικανικές χώρες εμπλέκονται σε παράνομες ποινικές δραστηριότητες διαφαίνονται οι συνθήκες όπου η ταξικότητα, η φυλή, η εθνικότητα και το φύλο προσδιορίζουν τη διαβαθμισμένη τοποθέτηση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών.

Έτσι, στις συνεντεύξεις τους, οι άντρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε επισημαίνουν τις εθνικότητες των Αφρικανών μεταναστών/στριών για τους οποίους γνωρίζουν ότι δραστηριοποιούνται στα κυκλώματα πορνείας, ναρκωτικών και trafficking, καθώς και τον ρόλο του φύλου και της οικονομικοκοινωνικής προέλευσης των εμπλεκόμενων, σκιαγραφώντας ταυτόχρονα τη διασύνδεση του είδους της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική προς την Ευρώπη με τις συνθήκες στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης σε χώρες της Ευρώπης που χαρακτηρίζονται από έξαρση της κοινωνικοοικονομικής κρίσης και της αντιμεταναστευτικής, ακροδεξιάς πρακτικής:

...αυτό είναι το κακό με εικόνα, κακό πλευρά που ακούμε για τους Αφρικανούς, κακό εικόνα είναι αυτοί που βλέπουνε τις κοπέλες που κάνουνε πόρνη, γυναίκες που εκδίδουνε. Αυτοί είναι μια κακή εικόνα που: και εγώ το βλέπω αισθάνομαι άσχημα. Το trafficking είναι από κάτω εκεί. Από κάτω εκεί αρχίζει, από κάτω. Είναι οι έμποροι, οι πράκτορες, είναι από κάτω από την Αφρική. Εκεί είναι οι πράκτορες. Είναι φαύλο κύκλο. Γιατί δεν είναι μόνο από κει. Είναι γύρω, δεν ξέρω. Και εδώ και εδώ. Γιατί από πού έρχονται; Εκεί αρχίζει. Εκεί είναι. Από κει έρχονται, εκεί αρχίζει. Γιατί εκεί μαζεύουνε τα παιδιά και τους δώσουνε ψεύτικη εικόνα, ελπίδα... Και θα πας να ταξιδεύεις και θα πας Γερμανία σε όποιο χώρα θες, μόλις φτάσεις εκεί θα πας σε όποια χώρα θέλεις. [...] Ειδικά τα ναρκωτικά τώρα τελευταία έχω

βαρεθεί να βλέπω τους μαύρους, τα αγόρια στο δρόμο να κάνουνε: δεν ξέρω, είναι κρίματα γιατί είναι κύκλος, όπως λένε, κύκλος («Τζόν» και Άουα).

Αυτό εγώ το ξέρω ότι είναι πολλές φορές, λόγω αυτό του trafficking σου λέω, εδώ πολλές φορές έρχονται τα παιδιά.. Ξέρεις πόσα πληρώνουν τα παιδιά από Σιέρα Λεόνε; Για να περνάνε από εδώ στην Τουρκία για να έρθει εδώ στην Ελλάδα; Πληρώνει 6000 ο καθένας δολάρια. Και άλλες οικογένειες πουλάνε σπίτια για να στείλουν το παιδί έξω. Που περνάνε από δω. Και στέλνουνε τα παιδιά από κει στην Τουρκία και στην Τουρκία έχει δικό του άνθρωπο εκεί και παίρνει τα παιδιά κι άλλα λεφτά από τα παιδιά για να τα περνάνε από κει εδώ στην Ελλάδα. Και βάζουνε τα παιδιά μέσα στο σκάφος αυτό το πλαστικό έτσι κι όταν το σκάφος είναι στη μέση της θάλασσας κάνουνε τρύπα μέσα για να φωνάζουν για βοήθεια για να έρθει η ελληνική αστυνομία. Αλλά μέχρι να έρθει η αστυνομία πολλά παιδιά έχουν πεθάνει. Κατάλαβες; Έτσι πολλά παιδιά έχουν χάσει τη ζωή τους. Κι έρχονται τα παιδιά, βασανίζουν τη ζωή στα παιδιά. Τώρα πεινάνε παίρνουν φαγητά από σκουπίδια... γιατί δεν έχουν δουλειά...(Τζίμι).

Πολλές, ναι. Έρχονται εδώ μιλάνε μαζί μου ((εννοεί γυναίκες στην πορνεία)). Εγώ ρώτησες, «γιατί δεν πάει να καθαρίσει»; Μου λέει «τα λεφτά που είναι να πληρώσει πολλά είναι». Λέω «άμα πολλά είναι, γιατί ήρθες να κάνεις αυτό το δουλειά; Δεν πας στο πατρίδα σου»; Λέει «εκεί δεν έχω λεφτά. Είμαι μηδέν. Δεν έχουμε, μπαμπά μου δεν έχει λεφτά, δεν έχει σπίτι, είναι πολύ βρόμικο εκεί, αφού ξέρει ζωή είναι πάρα πολύ κακό εκεί. Όχι όλα έχεις ωραία ζωή εκεί. Όχι όλοι ωραία ζωή εκεί, Αφρική». Εγώ πριν έρθει εδώ, η αδελφή μου είπε αυτό το εισιτήριο που πλήρωσε από το αεροδρόμιο, δώσ' μου τα λεφτά μου πίσω. Εγώ πήγαινα κάθε μήνα πληρώσω το αδελφή μου. Έδινε λίγο λεφτά, πολύ λίγο λεφτά. Δεν είπε πήγαινε στο δρόμο, όχι. Αφού αυτό θέμα δεν είναι η ζωή μου, δεν μπορείς να κάνεις τέτοιο, δεν μπορείς να κάνεις τέτοιο πράγματα. Κατάλαβες; Αυτά τα παιδιά, λέει, πληρώσεις 60000 ευρώ, πληρώσεις τα παιδιά εκεί. Τα παιδιά από Nigeria (Φάτυ).

Στις παραπάνω περιγραφές μπορούμε να διακρίνουμε τον ρόλο των διάχυτων σχέσεων μεταξύ των κρατικών ορθολογικοτήτων κυβερνητικότητας της διεθνικής μετανάστευσης και της παράνομης διακίνησης ανθρώπων. Κατ' επέκταση, της διαφοροποιημένης μεταναστευτικής κινητικότητας από χώρες της Αφρικής και, τελικά, της διαβαθμισμένης συμπερίληψής τους στη μεταναστευτική συνθήκη. Οι αναφορές στο κύκλωμα της παράνομης διακίνησης ανθρώπων και της εμπλοκής στα ναρκωτικά και την πορνεία σκιαγραφούν τους τρόπους με τους οποίους, εντέλει, οι διαφοροποιημένες μορφές κινητικότητας από την Αφρική στην Ευρώπη παράγουν τύπους μεταναστευτικής υποκειμενικότητας οι οποίοι τοποθετούνται διαβαθμισμένα, τόσο σε σχέση με τις συνθήκες του μεταναστευτικού ταξιδιού όσο και με τις συνθήκες διαβίωσης και παραμονής στην Αθήνα. Σε όσα περιγράφουν ο Τζον με την Άουα, όπως και ο Τζίμι και η Φάτυ, διαφαίνεται αυτή η σύνδεση μεταξύ των μορφών και των επιλογών της μεταναστευτικής κινητικότητας από την Αφρική, της παρέμβασης των συνθηκών και των

σχέσεων στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης στις χώρες και τις πόλεις της Ευρώπης, της δυνατότητας συνέχισης της μεταναστευτικής κινητικότητας ή «παύσης» της και, εντέλει, των μορφών συμπερίληψης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στη ζωή και το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικοπολιτισμικό πλαίσιο της Αθήνας.

Σε κάποιες από τις συνεντεύξεις γίνεται ξεκάθαρο ότι η Ελλάδα αποτελεί για πολλούς μετανάστες από την Αφρική χώρα-πέρασμα προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες και πόλεις. Κατά τη διαδικασία αυτή transit, μέσα από την παράνομη διακίνηση ανθρώπων, για αρκετούς και αρκετές καθίσταται εφικτό να συνεχίσουν το ταξίδι τους προς τη βόρεια Ευρώπη. Αρκετοί/ές, όμως, είναι και εκείνοι/ες που αναγκάζονται να παραμείνουν και ωθούνται σε παράνομες δραστηριότητες και συνθήκες διαβίωσης –εντός του Συστήματος της κρίσης και της αντιμεταναστευτικής πρακτικής– μέσω των οποίων εμπλέκονται σε πεδία «ακραίων εμπειριών» και διακινδύνευσης.

Το trafficking δεν είναι μόνο Αφρικανοί. Οι Αφρικανοί πώς να κάνει αν δεν έχει βοήθεια από κάποιον; Αυτό είναι κάτι άλλο. Όμως αυτοί που πουλάνε, παίρνουν τα πράματά τους στο δρόμο: Γιατί; Ζούνε με αυτά. Δεν είναι καλύτερα από το να πάει να κλέβει; Εγώ λέει αυτά που πουλάνε δεν κάνουν κακό. Γιατί έχει άλλα που πάει σπίτια και κλέβουνε, σκοτώνουνε για 5 ευρώ, για 10 ευρώ. Όμως αυτά πουλάνε τσάντες... [...] και από Σιέρα Λεόνε, ναι πληρώνουνε που έρχονται, πληρώνουνε και φεύγουνε. Αυτές που έρχεται από Σιέρα Λεόνε έρχεται εδώ και μετά φεύγουνε. Δεν κάθονται. Πάνε κάπου αλλού. Πάνε Γερμανία, πάνε Γαλλία. Είναι μόνο σαν transit. Δεν είναι αυτά που μένουνε (Κριστίνα).

...είναι μεγάλο το κύκλωμα και φοβούνται πάρα πολύ τα παιδιά. Πάρα πολύ. Τους βλέπουνε στο δρόμο, τους απειλούνε και νομίζω πάντα υπάρχουνε κάποιον που τους ε: παρακολουθούν, όταν είναι έτσι έξω στο δρόμο. Και όταν βλέπει να έχεις συζήτηση, ειδικά με τους Αφρικανούς, γιατί αυτό είναι το πρώτο που τους απαγορεύουνε όταν έρχονται και πάνε να δουλεύουνε. Δεν θέλουνε σχέσεις με Αφρικανούς. Για να μην μπορεί, γιατί ξέρεις τα παιδιά αυτά δεν ξέρουνε τη γλώσσα ακόμα. Το μόνο που θα νιώθει για να μπορεί να: να: βγάλει έξω και να εξηγήσει την κατάσταση είναι όταν βλέπει τους άλλους συμπατριώτες. Και θα πει έτσι έτσι έτσι, και δεν θέλουνε αυτό. Είναι το πρώτο που θα σου απαγορεύουνε. Γιατί άμα τους πιάνουνε θα φάει ξύλο, τιμωρία. Και τι δεν τους κάνουνε. Μέχρι σίδερο μια φορά είχα ακούσει, η μία είχε βάλει ολόκληρο ζεστό σίδερο απάνω στη κοπέλα, έτσι ((δείχνει)) και το πρόσωπο ή πού, δεν ξέρω. Τους κάνουνε πολλά. Άμα δεν μπορείς να μιλήσεις με κάποιον που θα νιώθει λίγο άνετα να μιλήσει, έτσι κουβαλάνε τα παιδιά στο δόμο και κάνουνε και μετά: άστα. Αυτό είναι (Αουα).

Το trafficking θα σταματήσει άμα η Ελλάδα βάζει πόδι στα σύνορα, δεν θα μπαίνουν έτσι κάθε μέρα κάθε μέρα, το στείλουνε από κάτω, κάθε μέρα μπαίνουνε, στείλουνε 10 και μπαίνουνε 20 μέσα. Αυτό το κύκλωμα λειτουργεί μαζί, οι Έλληνες είναι μέσα. Μερικές έρχεται από Τουρκία, παντού. Οι άλλοι έρχεται λέει εδώ είναι εύκολα, όταν έρχεται μέσα να πάει σε άλλη χώρα είναι εύκολα. Ας πούμε, έρχεται εδώ, σαν εδώ είναι βάση, έρχεται εδώ στην Ελλάδα και μετά θες να πας Γερμανία,

θες να πας όπου θέλεις είναι εύκολα. Έτσι λένε, ψέματα. Και όταν μπαίνει μέσα λέει «ψάξε τον δρόμο σου» (Ιμπραήμ).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πάνω στις αφηγηματικές τους πρακτικές για τις «ακραίες εμπειρίες» και το βίωμα διακινδύνευσης, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν τις σχέσεις εξουσίας των κρατικών-θεσμικών ορθολογικοτήτων της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, τόσο ως σχέσεις κινητικότητας όσο και ως κατάσταση στην πόλη, με τις παραγόμενες «παράνομες» μεταναστευτικές υποκειμενικότητες και τη διαβαθμισμένη τοποθέτησή τους στη μεταναστευτική συνθήκη και τη ζωή της πόλης.

Η Λορέττα, μέσα από τον θεσμικό της ρόλο ως Πρόεδρος της Οργάνωσης Ενωμένων Γυναικών Αφρικής και τη στήριξη την οποία η Ένωση παρέχει σε Αφρικανές μετανάστριες που εμπλέκονται σε κυκλώματα πορνείας, κάνει μια ξεκάθαρη τοποθέτηση:

Οι πιο πολλές γυναίκες από την Αφρική φοβούνται και όπως έγινε η κατάσταση στην Ελλάδα που το κράτος δεν λειτουργεί καθόλου ο κόσμος εμπιστεύεται στη μαύρη αγορά, δουλέμποροι γιατί εκεί νομίζουν ότι τα προβλήματά τους θα λυθούν. Γιατί αν για παράδειγμα θες να φύγεις από την Ελλάδα με το κανονικό νόμο δεν μπορείς να φύγεις να πας στην Ευρώπη αλλά οι δουλέμποροι μπορεί να σε βοηθήσουν να πας. Τότε οι δουλέμποροι έχουν πιο πάνω χέρι από το κράτος.

Παράλληλα επίσης, αναδεικνύονται οι κοινωνικοοικονομικές, εθνοπολιτισμικές και ηθικές αποτυπώσεις των σχέσεων εξουσίας στη διαβαθμισμένη πρόσληψη και τοποθέτηση της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας που διαμορφώνεται και αναπαρίσταται μέσα από –και στα– πεδία των ακραίων εμπειριών και της διακινδύνευσης:

Ναρκοτικά. Και στην αγορά το βράδυ, να το δεις, και γυναίκες. Ας πούμε, μόλις βλέπει σ'εμένα κάνει έτσι ((δείχνει σα ζητιάνος)) «έχεις;» εγώ λέει «φύγε από δω μπροστά μου. Δεν ξέρεις αυτές που πουλάνε σε σένα; Έρχεται σε μας; Σκοτώνεις τον εαυτό σου». Και μερικές παιδιά είναι από καλή οικογένεια αλλά λόγω γιατί, ας πούμε, η παρέα, χαλάσανε ζωή (Ιμπραήμ).

Δεν ξέρω, αυτά ψάχνει λεφτά, λεφτά μόνο αυτό. Λεφτά. Τι λεφτά; Βρόμικα λεφτά είναι. Τι λεφτά είναι αυτό; Δεν είναι ζωή. Δεν ξέρω πού τα βρήκα άρρωστοι στο δρόμο, πάει με άντρα. Δεν είναι καλό. Και μικρά παιδιά! Δεν τέλειωσε σχολείο και ήρθε από δω να κάνει τέτοιο, φέρει τα παιδιά να κάνει τέτοιο δουλειά. Όχι, πολύ άσχημο. Ντρέπεται να βλέπω αυτά παιδιά, δεν μπορείς να το κοιτάς στο δρόμο έτσι. Γι' αυτό δεν πάει έξω τώρα (Ανταμα).

Έτσι, τα πεδία και το βίωμα των ακραίων εμπειριών αναδύονται ως παραγωγικοί χώροι. Μέσα από τη διαβάθμιση της «παράνομης» μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας με κοινωνικοοικονομικούς, εθνοπολιτισμικούς και ηθικούς όρους, οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε παράγουν και τις δικές τους μεταναστευτικές υποκειμενικότητες, τοποθετώντας τις σε διάφορες και ποικίλες συσχετίσεις με εκείνους/ες που παράγονται και αναπαρίστανται ως εμπλεκόμενοι/ες σε παράνομες δραστηριότητες. Είτε εκφράζοντας την αντίθεση και την ντροπή τους για την εμπλοκή Αφρικανών μεταναστών και μεταναστριών σε κυκλώματα trafficking, πορνείας και ναρκωτικών είτε αξιολογώντας και ερμηνεύοντας την εμπλοκή αυτή με όρους οικονομικοταξικών, κοινωνικών και συνθηκών διαβίωσης είτε ακόμη αναλαμβάνοντας ρόλο αλληλεγγύης και στήριξης σε κάποιους/ες που αποτελούν τα «θύματα» των κυκλωμάτων αυτών, τοποθετούν και διαχειρίζονται τη δική τους μεταναστευτική υποκειμενικότητα τόσο σε σχέση με την «παρανομία» και τις ακραίες εμπειρίες, όσο και με τις γενικότερες μεταναστευτικές συνθήκες που διαμορφώνονται για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος.

5.4 Πρακτικές θρησκευτικότητας και διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας

Στην αναλυτική αυτή κατηγορία επιχειρείται η διερεύνηση των πεδίων, των πρακτικών και των σχέσεων θρησκευτικότητας και θρησκευτικής έκφρασης και αντίληψης και των αποτυπώσεών τους στη διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο πλαίσιο του Συστήματος της κρίσης και του συγκεκριμένου κοινωνικοϊστορικού και πολιτικοπολιτισμικού καθεστώτος που διαμορφώνεται στη θεσμική και άτυπη καθημερινότητα για τους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος.

Στις συνεντεύξεις, η θρησκευτικότητα και οι πρακτικές και σχέσεις με τις οποίες αποτυπώνεται ως βίωμα ή συναίσθημα στην καθημερινότητα των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε φαίνεται να λειτουργεί ως πεδίο όπου αναπτύσσονται τεχνολογίες εξουσίας και τεχνολογίες εαυτού, καθώς η θρησκευτική έκφραση και αντίληψη αναδύεται τόσο ως τοποθέτηση απέναντι στις κυρίαρχες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες και τις πρακτικές διαχείρισης των μαύρων

μεταναστών και μεταναστριών, όσο και ως «θέση» από όπου μπορούν να ορίσουν οι ίδιοι, οι ίδιες τη δική τους υποκειμενικότητα.

Σε όλες τις συνεντεύξεις το θρησκευτικό συναίσθημα και η θρησκευτική αντίληψη δεν εκφράζονται τόσο μέσα από το θρήσκευμα στο οποίο δηλώνουν ότι ανήκουν, αλλά περισσότερο μέσα από την πίστη στον Θεό. Κατά κάποιον τρόπο εκφράζεται μια ανεξιθρησκία, η οποία φαίνεται ότι τροφοδοτείται και ενισχύεται από διάφορες κοινωνικοπολιτισμικές συνιστώσες:

Είμαι Christian. Παλιά, όταν ήμουν Αφρική, επειδή ο μπαμπάς μου είναι μουσουλμάνοι και: την ώρα μεγαλώνω, 11 χρονών, έχω πει το μπαμπά μου «εγώ δεν θέλω να είμαι μουσουλμάνη» και μου λέει «γιατί;» και λέω «δεν θέλω», επειδή για να μάθει αυτά τα λέξη να λέω αραβικά σου δίνει ξύλο ο: δάσκαλο. Και λέω «δεν θέλω» και λέω «άμα διαβάσω το Bible, είναι εύκολο, επειδή πάω σχολείο αγγλικά, είναι εύκολο στη ζωή μου, καταλαβαίνω και πάω στην εκκλησία, καταλαβαίνω. Και την ώρα ήμουνα 15, σταματάω να πάω εκεί και αρχίζω να πάω εκκλησία. Εγώ και αδελφό μου και μητέρα μου είμαστε τώρα όλα, έχουμε αλλάξει. Και ο μπαμπάς μου μου λέει «όπου να πας, ο ίδιος Θεός». Και λέω ντάξει αυτό το ξέρω (Ισάτου χριστιανή, 31 χρονών).

...βαφτίστηκα και έγινα καθολική γιατί οι γονείς μου δεν είναι άνθρωποι που πιέζουνε στα θρησκευτικά, μένεις μαζί σε αφήνουν ελεύθερο να κάνεις ό,τι θέλεις. Οπότε πηγαίναμε εκκλησία και ήμουνα εγώ και μία άλλη αδελφή μου και αλλάξαμε και γίναμε χριστιανοί, σχολείο, πηγαίναμε εκκλησία, δεν ενοχλήθηκα από τους γονείς μου (Κάντυ, 41 χρονών).

Μερικές είναι καθολικοί, υπάρχει χριστιανική, υπάρχει μουσουλμάνοι. Εγώ είμαι μουσουλμάνος. Αλλά δεν το πήρε σαν μπροστά στο πρόσωπό μου... αν το πήρε σαν μπροστά, δεν έπρεπε να κάνει βάφτιση τα παιδιά μου (Ιμπραήμ, 61 χρονών).

...πήγα να μιλήσω με τον πατέρα μου και λέω, κοίταξε δεν μπορώ να συνεχίσω ως μουσουλμάνος και θα γίνω χριστιανός. Και μου λέει «πήγαινε». Στη Σιέρα Λεόνε έχουμε αυτό που λένε ελευθερία πίστης. Έχεις δικαίωμα να πας να γίνεις ό,τι θρησκεία θέλεις. Θέλεις να γίνεις βουδιστής, θέλεις να γίνεις ό,τι θες, το κράτος δεν σε κρατάει (Τζίμι, 38 χρονών).

Εμείς εκεί στη Σιέρα Λεόνε, να είσαι μουσουλμάνος θα παντρευτείς με χριστιανό, αν είσαι χριστιανός θα παντρευτεί με μουσουλμάνο. Εμείς δεν έχουμε αυτό αν είσαι χριστιανός πρέπει με χριστιανό. Δεν υπάρχει να λέει ο πατέρας σου όχι με μουσουλμάνο, όχι με χριστιανό. Δεν υπάρχει. Ο πρόεδρος που έχουμε, η μητέρα του είναι μουσουλμάνο, ο πατέρας του είναι χριστιανός. Αν εσύ η γυναίκα θέλει να είσαι, δεν είναι υποχρεωτικό αν ο άντρας σου είναι μουσουλμάνος να είσαι κι εσύ ή χριστιανός. Αν θέλει η γυναίκα...(Άλφα, χριστιανός, 41 χρονών).

Πράγματι, στις αφηγηματικές πρακτικές αρκετών γυναικών δηλώνεται ξεκάθαρα η ελευθερία επιλογής σχετικά με το αν οφείλουν να ακολουθήσουν το θρήσκευμα του συζύγου τους. Έτσι, άλλες εκφράζουν ως δεδομένο το γεγονός ότι θα αποκτήσουν το

θρήσκευμα του άνδρα που θα παντρευτούν ενώ άλλες δηλώνουν ότι αυτό δεν είναι απαραίτητο και μπορούν να έχουν διαφορετικό θρήσκευμα:

Τώρα περιμένει. Δεν ξέρει ο άντρας που θα 'ρθει τώρα, είναι χριστιανό είναι μουσουλμάνο; Αυτό περιμένει τώρα. Νομίζω η άντρα μου που θα έχω τώρα, νομίζω είναι χριστιανό, μουσουλμάνο δεν ξέρω. Αυτό περιμένω τώρα. Πρέπει το ίδιο ναί. Το ίδιο μ' αυτόν. Αυτό περιμένει τώρα (Φάτυ, 38 χρονών).

Ο άντρας μου ήταν μουσουλμάνος αλλά και πάλι δεν έχουν πρόβλημα... δεν έχουν αυτό το πρόβλημα στην πατρίδα μου. Αν θέλεις, αν θέλεις παίρνεις του άντρα σου. Ας πούμε να με αφήσει να βαπτίσω τα παιδιά, δεν είχε πρόβλημα με το θρήσκευμα, δεν είχαμε πρόβλημα. Ούτε οι γονείς μου. Γιατί ξέρεις, ντάζει, ήταν μουσουλμάνοι από αίμα αλλά εγώ αυτό θέλω να ακολουθήσω (Κάντυ).

Είναι ((εννοεί μουσουλμάνος)), η μπαμπάς Εγώ όμως πήγα εκκλησία. Όταν ήμαστε Αφρική, πάω εκκλησία. Δεν έχουμε αυτό το πρόβλημα, λέει δεν πρέπει. Ό,τι θέλεις κάνεις. Γι' αυτά. Όμως, όταν θα παντρευτεί, η οικογένειά μας λέει αυτό, από την πλευρά του άντρα μου. Και κάναμε αυτό. Όμως δεν σημαίνει ότι είμαστε... εμείς δεν έχουμε αυτό το πρόβλημα, δεν είμαστε φανατικοί σ' αυτά, φανατικοί μουσουλμάνοι, φανατικοί χριστιανοί. Όχι, δεν έχουμε αυτά το πρόβλημα. Πιστεύουμε στο Θεό. Αυτό είναι (Κριστίνα, 38 χρονών).

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η πίστη στον Θεό αποτελεί ρητή δήλωση από όλους και όλες. Όποιο θρήσκευμα και αν δηλώνουν, το θρησκευτικό συναίσθημα που εκφράζουν σχετίζεται με μια πιο προσωπική σχέση με τον Θεό. Κατά κύριο λόγο, εκφράζεται μια συνεπής εσωτερικής διεργασίας θρησκευτικότητα, η οποία εντάσσεται σε επίπεδο περισσότερο ατομικό:

...η σχέση μου με τη θρησκεία; Απλά. Δεν είμαι τόσο... δηλαδή ότι πηγαίνω κάθε Κυριακή εκκλησία και τα σχετικά. Απλά προσπαθώ να τηρώ το νόμο του Θεού, ουσιαστικά. Δεν είμαι, δεν κάνω κακά, άσχημα πράγματα (Πέτρος, 26 ετών, γεννημένος στην Ελλάδα και βαπτισμένος χριστιανός).

...ναι, πνευματική δύναμη βέβαια. Ανάλογα με τον άνθρωπο, γιατί πηγαίνει... γιατί είναι άνθρωποι που έχει το δικό του λόγο που βγαίνει, που βρίσκεται εκεί. Τότε έτσι. Εμείς, όμως, νομίζω πνευματικά μάς δυναμώνει. Να μπορούμε να μεγαλώσουμε σωστά, να είμαστε κι εμείς καλό παράδειγμα για τα παιδιά μας, να μπορούμε να έχουμε αυτή την ηρεμία και ειρήνη. Αυτό είναι που μας έχει βοηθήσει (Τζον και Άουα, μορμόνοι).

Πιστεύω πάρα πολύ στο Θεό. Πάρα πολύ. Και όταν η οικογένειά μου ήταν μουσουλμάνοι, εγώ πίστευα μόνο το Θεό, δεν πίστευα τον Μωάμεθ. Το Θεό πιστεύω εγώ, μόνο το Θεό, τίποτα άλλο (Σοφία, 40 χρονών, βαπτίστηκε χριστιανή όταν παντρεύτηκε).

Ναι, ναι, πιστεύω, γι' αυτό προσεύχομαι πάντα. Είμαι καθολικός. Αγαπώ τον Θεό και λέω ευχαριστώ σε αυτόν (Φράνσις, 57 χρονών, μτφρ.).

Το στοιχείο που αναδύεται επίσης από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε σχετικά με τη θρησκεία και το θρησκευτικό συναίσθημα είναι ότι η πίστη στον Θεό και η σχέση με τη θρησκευτικότητα εκφράζονται και μέσω της σύνδεσης με την καθημερινότητά τους στην κοινωνικοοικονομική και πολιτικοπολιτισμική κατάσταση που βιώνουν στην πόλη της Αθήνας. Άλλοτε παραπέμποντας με σαφήνεια σε συγκεκριμένες καταστάσεις και άλλοτε εντάσσοντας το βίωμά τους σε ένα πιο διευρυμένο πεδίο, συσχετίζουν το θρησκευτικό συναίσθημα και την έκφρασή του με τη μεταναστευτική συνθήκη και με τις εμπειρίες τους ως μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος στο Σύστημα της κρίσης στην Αθήνα.

Έτσι, ο Σάμπα (55 ετών) ξεκινά την συνέντευξη με τη δήλωση του θρησκευμάτος του και τη διαβεβαίωση ότι θα πει την αλήθεια για τη ζωή του:

Λόγω του ότι είμαι μουσουλμάνος και ο Θεός με βλέπει, θα πω την αλήθεια. Αν κάνεις καλή πράξη θα σε ακολουθεί το καλό, αν κάνεις κακή θα σε ακολουθεί το κακό (μτφρ.).

Παρόμοια η Κριστίνα (38 ετών, χριστιανή), ευχαριστεί τον Θεό που ως μετανάστρια μπορεί ακόμα και έχει μια ικανοποιητική ζωή με την οικογένειά της, γεγονός που συσχετίζει με τη μεταναστευτική συνθήκη άλλων ανθρώπων:

Ναι, ο Θεός με βοηθάει πολύ. Γιατί λέω εγώ, λέω κι εγώ, λέω για το δουλειά, τώρα που έχω δουλειά, άλλες δεν έχουν δουλειά. Είμαι πολύ ευχαριστημένη. Πιστεύω ότι ο Θεός μάς βοηθάει ακόμα. Αυτό λέω. Έχει κι άλλα, που έχω να φάω, που έχω παιδιά και μετανάστες και άλλες που έχει μείνει εδώ 20, 20 κάτι χρόνια ((η φωνή της έχει χαμηλώσει)) που ήρθαμε μαζί, που δεν έχουν φαγητά, που δεν έχει χαρτιά! Κάψανε χαρτιά. Γιατί πιστεύω έχουμε υγεία μας, έχουμε σπίτι ζεστό που μένουμε, έχουμε ζεστό φαγητό και ο άντρας μου έχει το δουλειά και εγώ: αυτό πιστεύω, ο Θεός μάς βοηθάει.

Από την άλλη, ο Σαϊκού (29 ετών, χριστιανός) δηλώνει έντονη απογοήτευση από την τωρινή κατάσταση που βιώνει ως μετανάστης στην Ελλάδα και προσθέτει ότι οι προσευχές του για την πραγματοποίηση των στόχων που είχε θέσει στη ζωή του με τη βοήθεια του πνευματικού του πατέρα, και τους οποίους πίστευε ότι θα επιτύχει μεταναστεύοντας στην Ελλάδα, δεν έχουν αποδώσει:

...αυτό είναι μια μεγάλη απογοήτευση και από τότε που ήρθα όλοι οι στόχοι μου για τους οποίους προσευχόμουν, κανένας δεν έχει επιτευχθεί. Με βοήθησε οικονομικά ο πνευματικός μου πατέρας και ήρθα. Αυτός που με φρόντιζε στη Σιέρα Λεόνε (μτφρ.).

Η Φάτματα (χριστιανή) και ο Ιμπραήμ (μουσουλμάνος) συνδέουν τη θρησκευτική τους έκφραση και με πιο συγκεκριμένα περιστατικά, τα οποία και αναδεικνύουν την τοποθέτησή τους απέναντι στις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές συνιστώσες της κρίσης στην Ελλάδα:

Ναι, ήμουν μουσουλμάνο πριν αλλά τώρα είμαι χριστιανή. Είναι δύσκολο για τους μουσουλμάνους εδώ να βρουν μέρος να προσευχηθούν. Και χρειάζεσαι κάποιον να είναι μπροστά και να σε υποστηρίξει, ο ιμάμης. Οπότε αν δεν έχει ιμάμη, προσεύχεσαι για το τίποτα. Αλλά εγώ κι η Μαρία πάμε στην εκκλησία. Είναι σημαντικό για μένα. Κάθε Τετάρτη πηγαίνω και μελετάμε και κάθε Κυριακή πάω εκκλησία. Για μένα, ακόμη κι αν φτιάξουν στην Αθήνα τζαμί, δεν θα αλλάξω πάλι. Δεν θα γίνω υποκρίτρια. Αφού έγινα και ζω σε χριστιανή, είμαι χριστιανή. Προσεύχομαι να έρθει η ηρεμία σε αυτή τη χώρα, να έρθουν δουλειές, οι ηγέτες αυτής της χώρας να κάνουν το καλύτερο για αυτή, για τα παιδιά. Αυτό είναι το σπίτι τους. Εμείς οι ξένοι προσευχόμαστε γι' αυτή τη χώρα. Όποτε πάμε εκκλησία προσευχόμαστε να έρθει ηρεμία στην χώρα αυτή και να γίνει όπως πριν. Γι' αυτό ο Θεός να ευλογήσει αυτή τη χώρα και να καταλάβουν οι ηγέτες τι είναι καλό για εμάς και τα παιδιά. (Φάτματα, 46 ετών, μτφρ.).

Όχι όχι όχι, προσεύχομαι στο σπίτι μου, στο σπίτι μου. Δεν ήθελα να ενοχλώ ο ένας τον άλλο, γιατί εγώ μερικά άτομα δεν μου αρέσει. Γιατί η Ελλάδα το ξέρουνε γιατί, όπως ήρθε εδώ διάβασε, η Τουρκία ήταν εδώ 400 χρόνια, λόγω αυτά, εγώ βλέπω οι Έλληνες παίζει με αυτό ((δείχνει ένα κομπολόι)). Αυτό σημαίνει ότι έχει αφήσει, αυτό τα πράγματα τα έμαθε από Τουρκία. Και πολλά άλλα πράγματα αλλά δεν μιλάει για αυτό (Ιμπραήμ, 61 χρονών).

Στα παραπάνω αποσπάσματα διαφαίνεται ο τρόπος με τον οποίο το θρησκευτικό συναίσθημα και η έκφραση της θρησκευτικότητας αποκτούν την κοινωνικοϊστορικότητα τους αναδυόμενα ως τεχνολογίες διαχείρισης της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης σε συνθήκες φυλετικοποίησης και υπαγωγής της σε κλίμακες «ξενότητας» και περιορισμού της ορατότητάς της. Στις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, η έκφραση της πίστης στον Θεό και η προσευχή συνδέονται με τη μεταναστευτική τους συνθήκη αλλά και με τις αποτυπώσεις της κοινωνικοοικονομικής και πολιτικοπολιτισμικής στιγμής στη μεταναστευτική υποκειμενοποίηση. Έτσι, στα λόγια της Φάτματα και του Ιμπραήμ διαφαίνεται η συσχέτιση του μεταναστευτικού τους στάτους με την κοινωνικοϊστορική στιγμή στην Ελλάδα, καθώς και με τις θεσμικές και άτυπες συνθήκες που έχουν εγκαθιδρυθεί για τους μετανάστες/τις μετανάστριες μαύρου χρώματος στην πόλη της Αθήνας.

Ως μετανάστες και μετανάστριες που ζουν για πολλά χρόνια στην Ελλάδα και, όπως έχουν δηλώσει, επιθυμούν να συνεχίσουν να διαμένουν στη χώρα, μέσα από την

προσενχί τους εκφράζουν την «ομοιότητά» τους με τους ντόπιους, τις κοινές εμπειρίες και δυσκολίες, επιλέγοντας να μην «τοποθετήσουν» τη διαφορετικότητά τους σε περισσότερο δημόσιους χώρους, προκειμένου να μην «ενοχλούν». Η θρησκευτική έκφραση, συνδεδεμένη με την ορατότητα του «μαύρου χρώματος», αναδεικνύει το πεδίο δυνατοτήτων «κοινωνικοποίησης» της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Στις περιγραφές και τις αφηγήσεις αναφέρουν περιστατικά από τα οποία διαφαίνεται ότι η έκφραση της θρησκευτικότητας και οι σχέσεις που διαμορφώνονται μέσω αυτής «ανοίγουν» ή περιορίζουν, κατά τις συνθήκες, πεδία δυνατοτήτων για μια πιο κοινωνικοποιημένη και εξωστρεφή μεταναστευτική υποκειμενικότητα.

Για παράδειγμα, για την Άνταμα (40 χρονών), η οποία δηλώνει ότι δεν «βγαίνει» πια στη γειτονιά λόγω της κρίσης και από φόβο, οι δραστηριότητές της ως μάρτυρας του Ιεχωβά της δίνουν τη δυνατότητα να κάνει ορατή την παρουσία της στον αστικό χώρο και, κατά κάποιον τρόπο, να «κοινωνικοποιηθεί»:

Τι να κάνω, κάθετα στο σπίτι, δεν έχω δουλειά, κάτσει στο σπίτι γιατί δεν πάει πουθενά. Όταν βγαίνει έξω, μαζί άντρας μου, πάει έξω... Ξέρεις εμάς, μαρτυρητής Τζεχόβα και πάει έξω, μαζί άντρας μου να κάνει... να αφήσει τα χαρτάκια. Ναι, αυτό είναι. Και στο εκκλησία που πάω κάθε Παρασκευή το βράδυ, 8 μέχρι 10 και Κυριακή 12:30 μέχρι 14:30. Μιλάς για το Θεός, για βιβλίο Άγιο Γραφή, αυτό. Και, εντάξει και κάνει τέτοιο αυτό, καλώ σπίτι Έλληνες, φωνάζει εδώ το σπίτι μου, είτε Έλληνες φτιάξει εδώ φαγητό.

Παρόμοια, ο Φράνσις και ο Τζον, οι οποίοι έχουν αναφέρει ότι δεν προλαβαίνουν να έχουν κοινωνική ζωή και ότι ο χρόνος της καθημερινότητάς τους μοιράζεται μεταξύ δουλειάς και σπιτιού, μιλούν για τον εκκλησιασμό τους και ως μία επιπλέον ευκαιρία να συναντηθούν με φίλους και να μοιραστούν μια κοινότητα και οικειότητα εμπειριών:

Την Κυριακή είναι ελεύθερη μέρα, ίσως πάω στην εκκλησία και συναντηθώ με κάποιους ανθρώπους. Αυτή είναι η ζωή μου (Φράνσις, μτφρ.).

Τον ελεύθερο χρόνο έχω την εκκλησία, πάω στην εκκλησία, εκκλησία του Ιησού Χριστού των άγιων τελευταίων ημερών. Το λένε Μορμόνους. Πηγαίνω κάθε βράδυ, όσο έχω εκεί κάτι να κάνω, το βράδυ, δυο φορές τη βδομάδα το βράδυ και: μπορεί να έχουμε συνέλευση, πάω εκεί το βράδυ κάθε Πέμπτη. Το βράδυ πάω, έχουμε συνέλευση και Κυριακή. Βέβαια, Κυριακή πάω εκκλησία. Δεν είναι εύκολο όταν είσαι μακριά, να είσαι μακριά, να μην έχεις στήριξη από πουθενά, αν είσαι μακριά από οικογένεια, άνθρωποι που έχετε μεγαλώσει μαζί και βλέπει όλα αυτά που γίνεται γύρω σου, αν δεν έχεις κάτι που είναι, να στηρίζει μπορεί να γίνει ((κάνει χειρονομία που παραπέμπει στο μπορείς να τρελαθείς)). Εμάς μας έχει βοηθήσει και βοηθάει (Τζον, παρεμβαίνει και η γυναίκα του, Άουα).

Από την άλλη, η Σοφία (40 χρονών, χριστιανή) περιγράφει πώς ο εκκλησιασμός τους σε μια άτυπη αφρικανική εκκλησία στο ισόγειο μαγαζί ενός κτιρίου στην πλατεία Αμερικής δημιουργεί προβλήματα με την «ορατότητά» τους ως μαύρων μεταναστών/στριών στον αστικό χώρο:

Και έχουμε πρόβλημα με την πολυκατοικία γιατί δεν βρίσκεις να πεις, αυτό το κτήριο είναι μόνο για εκκλησία. Έχουμε πρόβλημα και με αυτό. Η εκκλησία είναι κάτω σε μια πολυκατοικία. Ήταν γκαράζ κάτω και κει φτιάξανε εκκλησία. Και η γειτόνισσα πάνω, φωνάζουνε αστυνομία. Κάθε Κυριακή έχουν αστυνομία. Παλιά ήταν εδώ στην Ομόνοια, αλλά, ήταν πολύ επικίνδυνο για τα παιδιά να βλέπουν αυτά που γίνονται, που πίνουν, που παίρνουν τσάντες, που κάνουν φασαρία και φύγαμε από κει. Φύγαμε και πήγαμε Κάτω Πατήσια. Ένα υπόγειο. Και μετά εκεί φασαρία και αυτά, ο κόσμος που είναι γύρω γύρω αρχίσανε φωνάζουνε αστυνομία. Και εδώ πάλι το ίδιο πράγμα. Εδώ κι ένα μήνα, περασμένο μήνα, ήμαστε εκεί και κάναμε προσευχή και μας φωνάζανε αστυνομία. Έπρεπε να πάει ο πάτερ έξω και τον πήρανε στο αστυνομικό τμήμα. Για να δώσει κατάθεση. Πολύ πρόβλημα. Δεν μπορείς να βρεις ένα πολυκατοικία, να πεις αυτό εδώ μπορείς να το νοικιάζεις, να το φτιάξεις για να κάνετε την προσευχή. Δεν μπορείς να βρεις! Μπορεί να μην έχει πρόβλημα ο ιδιοκτήτης αλλά μόλις ξέρουν ότι μαύροι... αστυνομία έλα εδώ! Κάνουνε φασαρία.

Στο πλαίσιο των εμποδίων και των περιορισμών που αντιμετωπίζουν, η Σοφία αναδεικνύει επίσης τα ζητήματα που προκύπτουν όταν κάποιος μετανάστης/κάποια μετανάστρια πεθάνει στην Ελλάδα και πώς συγκεκριμένες θρησκευτικές διαδικασίες, όπως η ταφή, συνδέονται με τα γραφειοκρατικά ζητήματα στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης:

Έχει πεθάνει μια κυρία την Παρασκευή στην Κυψέλη... Αυτή η γυναίκα έχει καταθέσει για σύνταξη. Είναι από τις πρώτες γυναίκες που έχουν έρθει εδώ στην Ελλάδα, έχει 30 χρόνια και έχει χαρτί που... 10 χρόνια, άδεια διαμονής δηλαδή. Και έχει υποφέρει. Από τότε που πέθανε η κυρία που δούλευε, δεν έχει βοήθημα από τη χώρα. Έχει καταθέσει τα χαρτιά της για σύνταξη. Ποτέ δεν πήρε μία. Τα ένσημα που πλήρωσε δεν θα πάρει ούτε το παιδί της ούτε μία δραχμή από αυτά. Τίποτα δεν έχει κερδίσει! Το ελληνικό κράτος έχει κερδίσει από αυτήν. Δεν πήρε τίποτα αυτή. Γιατί; Γιατί; Δούλευε, πλήρωσε, ήταν νόμιμη. Μέχρι να πεθάνει... Αν δεν έχεις οικογένεια εδώ, εδώ θα σε θάψουνε στα σκουπίδια, το λέω εγώ, γιατί δεν είναι σωστό να σε κάνουνε έτσι έτσι έτσι ((δείχνει)) να σε πετάξουνε, τι να πω; Είναι στο νοσοκομείο τώρα, στο ψυγείο δηλαδή. Θα το πάει η Αϊσα ((η κόρη της)) στη Σιέρα Λεόνε. Θα το πάει πίσω.

Πριν από την κρίση, όταν η Κοινότητα της Σιέρα Λεόνε ήταν εύρωστη και δραστήρια, και σε οικονομικό επίπεδο και σε ανθρώπινο δυναμικό, αναλάμβανε εκείνη τις γραφειοκρατικές διαδικασίες για τη μεταφορά του νεκρού/της νεκρής:

η Κοινότητα τότε: ένας έχει πεθάνει εδώ, από μας. Και: πώς να το στείλει το σώμα κάτω; Γι' αυτό όλοι λέμε, καλύτερα να είμαστε όλοι μαζί, ας πούμε, σε ένα σημεία,

ομπρέλα, όπως λέμε εμείς, όταν κάποιος είναι άρρωστος να το ξέρουμε (Ιμπραήμ, πρώην Πρόεδρος της Κοινότητας).

Όσοι είναι μουσουλμάνοι θίγουν ένα ζήτημα που αφορά τις αποφάσεις του ελληνικού κράτους για την καθημερινότητα των μεταναστών/στριών στην Αθήνα, την ύπαρξη τζαμιού:

Έτσι λένε, έτσι λένε... το αλλάζανε εκκλησία σε τζαμί; Έτσι άκουσα αλλά δεν τους πιστεύω άμα είναι αλήθεια, εμείς αλλάζουμε. Μπα, έχει ένα μέρος μόνο που νομίζω έχει κάποιους βουλευτές που είναι μουσουλμάνοι, δεν ξέρω. Κομοτηνή. Μονάχα εκεί, άμα ήσουν εκεί, μπορεί να παίζει αυτό το ρόλο, αλλά εδώ στην Αθήνα... Ντάξει όταν έρχεται ραμαντάν, ντάξει εγώ κάνει νηστεία αλλά δεν πάω έξω, μόνο στο σπίτι μου. Υπάρχει άτομα όταν έρθει η ώρα έχει ένα μέρος που ενοικιάζουνε και πάνε και κάνει προσευχή εκεί, αλλά εγώ δεν πάω. Δεν πάω (Ιμπραήμ).

...διαβάζω κοράνι. Έχει εδώ κάτι σαν εκκλησία. Οδός Θήρας. Εκεί πήραν κάποιοι από Μπανγκλαντές ένα μεγάλο υπόγειο και κάνουν εκεί ραμαζάνι. Εγώ δεν πάω. Έχω δουλειά (Σάμπα, μτφρ.).

Από όλα όσα αναφέρουν στις συνεντεύξεις τους οι άνδρες και οι γυναίκες από τη Σιέρα Λεόνε, φαίνεται ότι οι θρησκευτικές τους πρακτικές δεν επιφέρουν κάποιο άμεσο αποτέλεσμα όσον αφορά τη μεταναστευτική τους συνθήκη.

Στις αφηγηματικές τους πρακτικές, η θρησκευτικότητά τους αναδύεται ως μια πιο εσωτερική διεργασία η οποία, ωστόσο, συσχετίζεται με τις εμπειρίες τους ως μετανάστες/στρίες στο παρόν. Η εσωστρέφεια που αναδύεται ως προς τις θρησκευτικές πρακτικές άλλοτε φαίνεται να προκύπτει από την καθημερινότητά τους στην πόλη της Αθήνας και τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες της ιστορικής στιγμής και άλλοτε από τη δική τους προσωπική σχέση με τη θρησκεία και την θρησκευτική πίστη. Έτσι, η έκφραση της θρησκευτικότητας δεν φαίνεται να οδηγεί με κάποιο τρόπο σε διεκδικητικές πρακτικές που σχετίζονται με το μεταναστευτικό τους στάτους, καθώς η πίστη τους στον Θεό, η συμμετοχή τους στην οικεία θρησκευτική ομάδα και οι σχέσεις που διαμορφώνονται εκεί οδηγούν σε διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας μέσα από τις πνευματικές και φαντασιακές συνιστώσες της θρησκείας παραπέμποντας σε έννοιες όπως «πνευματική δύναμη», «ελπίδα», «προσευχή», «πίστη», «γραφό».

Υπάρχει Θεός και είναι μεγάλος. Να είσαι μουσουλμάνος, να είσαι χριστιανός, εμείς πιστεύουμε αυτό, υπάρχει. Γιατί να είσαι πλούσιος, ο Θεός έχει πει ότι όταν γεννήθηκες θα είσαι έτσι. Όχι, με τη δουλειά που είσαι εσύ, κάτι που είναι γραφό (Άλφα, χριστιανός καθολικός).

Πιστεύω ότι οτιδήποτε υπάρχει κάποιος το δημιούργησε. Το πιστεύω. Κάτι το δημιούργησε. Πιστεύω ότι όσο μεγαλώνω ως άνθρωπος, αυτός ο κόσμος φτιάχτηκε από κάποιον, που η Βίβλος μάς διδάξε ότι είναι ο Θεός. Όταν κάποιος σου χαρίσει ένα κινητό, λες ευχαριστώ, τον ευχαριστείς ως αντάλλαγμα για το δώρο. Έτσι, το να πηγαίνω εκκλησία σημαίνει ότι ευχαριστώ το Θεό που με δημιούργησε. Αφού δεν δημιουργήθηκα από μόνος μου, δημιουργήθηκα από κάποιον. Αυτή η πίστη μου δόθηκε από τους γονείς μου και το πιστεύω ακόμη και την ακολουθώ. (Κόλινς, χριστιανός καθολικός, μτφρ.)

Πράγματι, στις συνεντεύξεις δεν διαφαίνεται καμία σύνδεση της θρησκείας και της έκφρασης της θρησκευτικότητας με την εμπράγματη κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μεταναστών/στριών από τη Σιέρα Λεόνε. Αρκετοί/ές, μάλιστα, κατηγορηματικά απορρίπτουν και επικρίνουν οποιαδήποτε οικονομική σύνδεση θρησκείας-χρημάτων με τη μορφή οικονομικής βοήθειας ή οικονομικής εκμετάλλευσης:

Οικονομικά; Όχι. Δεν έχει καμιά σχέση. Όχι, όχι. Δεν ασχολείται με τέτοια πράγματα. Είναι πνευματική δύναμη (Αουα).

Εγώ πήγα σε μία εκκλησία από Γκάνα, στον Πειραιά, ήρθε ένας παπάς από Αγγλία και ήρθε με φακέλους. Μόλις ξεκίνησε να μιλάει, δίνει φακέλους στον κόσμο. Και λέει, αυτός ο φάκελος, δεν βάζεις κάτω από 50 ευρώ, βάλε 100 και να πας στοίχημα με τον Θεό. Φέρε τον φάκελο και τι θες από Θεό και σε ένα μήνα να δεις, λεφτά θες θα σου έρθει. Τέτοια πράγματα γίνονται μόνο όταν τέτοιοι άνθρωποι δεν πάνε σχολείο, έτσι κάνουν. Αυτοί είναι απατεώνες. Εμένα με πονάνε πολύ τέτοια. Και εγώ λέω, εσύ παπάς δεν είσαι. Φέρε εσύ δώρο στα παιδιά και να πας στοίχημα με Θεό, να πας εσύ πρώτος. Δώσε στα παιδιά δώρα και να πας στοίχημα και στο τέλος του μήνα να δεις πόσα λεφτά έχεις. Γιατί κοροϊδεύεις τον κόσμο; Γιατί θες να πάρεις τα λεφτά από κόσμο; Αλλά κοίταξε, όλοι αφρικανικές εκκλησίες εδώ στην Ελλάδα είναι σαν επιχειρηματικά κέντρα. Κοίταξε αυτό είναι μπίζνες, εσύ κι εγώ να έχουμε εκκλησία να σε μαθαίνω πώς να διαβάζεις το βιβλίο, πώς να το εξηγήσεις στον κόσμο και μόλις τα ξέρεις λίγο πράγματα πας να ανοίξεις το δικό σου εκκλησία. Κι εγώ λέω, Θεέ μου, κάτι δεν πάει καλά (Τζίμι).

Ενδιαφέρον, πάντως, έχει η βεβαιότητα-προσμονή που εκφράζει η Κριστίνα με τρόπο που παραπέμπει σε μια σωτηριολογική άποψη για το μέλλον των ξένων:

Τίποτα δεν αλλάζει αυτά. Εγώ δεν πιστεύω ότι... Εγώ ξέρω, εμείς ξέρουμε ένας τρόπος, αυτό περιμένουμε μια μέρα, αυτός ο τρόπος να έρθεις μέσα και να μας... μόνο τότε θα...

Ποιος είναι αυτός ο τρόπος;

Όσοοχι, αυτό δεν μπορώ να πω! Συγγνώμη ((χαμογελάει)).

Τι, δεν το ξέρεις;

Ξέρουμε, όμως δεν θα πω. Ποιος θα μας βοηθήσει. Όμως, ξέρουμε κάποιον που θα μας βοηθήσει. Μια μέρα. Ξέρουμε. Έχει κάποιος που θέλει να μας βοηθήσει. Εμείς ξέρουμε.

Συγγνώμη, έχετε... υπάρχει κάποιος που θα 'ρθει και θα σας βοηθήσει;

Όλοι εμείς τους ξένους. Ναι.

Θες να μου πεις;
Όσοοχι

Πάντως, η αναζήτηση της ελπίδας και της προσμονής δεν εναπόκειται σε άλλα πνευματικά σχήματα, όπως βουντού, μαντεία, αστρολογία. Και στην περίπτωση αυτή η απόρριψη τέτοιων πρακτικών στις συνεντεύξεις είναι από όλους και όλες ρητή, δεδομένου ότι συνδέεται με την οικονομική εκμετάλλευση και την απάτη:

Αυτοί μην το πιστεύεις, αυτοί τα παιδιά που... μην το πιστεύεις. Αυτουνού μόνο ψάχνουν που θα έχεις λεφτά. Κατάλαβες; Δεν έχει σωστό αυτό που κάνει, είναι ψέματα. Ναι. Για τα χρήματα. Ψέματα λένε. Μην πιστεύεις αυτούς. Ψέματα λένε. Ναι, ψέματα είναι. Εγώ, όχι, όχι δεν το πιστεύεις. Όχι, δεν είχε τέτοια. Η μαμά μου, αδελφό είναι μουσουλμάνα, πάει κάθε μέρα εκκλησία να κάνει prayer. Δεν πιστεύεις σ' αυτά. Όχι (Φάτυ).

Εγώ πιστεύω ο Θεός έχει θαύμα. Εγώ πιστεύω ότι πάντα ό,τι ρωτάω το Θεός θα μου κάνει. Και αυτό πιστεύω πάντα. Γι' αυτό πάντα άμα έχω πρόβλημα, προσευχή και λέω πιστεύω ότι ο Θεός θα κάνει. Θα κάνει αλλά δεν είναι γρήγορα, αργά, αλλά συμβαίνει. Εγώ πιστεύω θαύματα, το ξέρω. Δεν πιστεύω κανένα άλλο. Ούτε βουντού και μπλα μπλα. Λέμε εμείς Αφρική «είμαι βουντού», εγώ με βουντού δεν πιστεύω. Υπάρχει πολλές! Αλλά εμένα δεν πιστεύω. Συμβαίνει αυτά, υπάρχει πολλά άνθρωπος που πιστεύει σε βουντού αλλά εμένα δεν πιστεύω σε βουντού. Υπάρχει, όχι από το πατρίδα μας, αλλά υπάρχει από Αφρική κάνει αυτό το βουντού εδώ (Ισάτου).

Βέβαια, εγώ έχω βρει αυτό. Δεν έχω πάει στα σπίτια που το κάνουν αλλά έχω δει χαρτιά, άσπρο χαρτί. Υπάρχουν μαύρα παιδιά που δίνουν τέτοια χαρτιά. Μικρά είναι, έχει ελληνικά κι αγγλικά αποκάτω. Ό,τι πρόβλημα έχει, μπορώ να βοηθάει να βρεις λύση. Εμένα μου δίνουν το χαρτί και λέω, φίλε κάτσε, από Σενεγάλη. Και λέω βουντού έχουν κάνει στην Αφρική ο ένας στον άλλο, έχουν βασανίσει. Δεν φτάνει; Ο κόσμος έχει φύγει μακριά από τέτοια για να ηρεμήσουνε εδώ. Και πάλι εσύ το κάνεις εδώ. Γιατί δεν το κάνεις εσύ στον εαυτό σου για να γίνεις πλούσιος; Αλλά ο κόσμος θέλει πάντα τη βοήθεια, τραβάνε πίσω τη βοήθεια στο τέλος... αλλά βουντού δουλεύει (Τζίμι).

Ο Τζίμι, ως θεολόγος, δίνει μια παραδοσιακή οπτική του βουντού στην Αφρική. Όπως λέει, λόγω της κρίσης το νόημά του έχει παρερμηνευθεί και ο σκοπός του έχει μεταστραφεί:

Κοίταξε, λόγω του βουντού στην αφρικανική ιστορία, έχουμε την αφρικανική παραδοσιακή κοινωνία. Πριν έρθει ο Χριστιανισμός στην Αφρική, το δικό μας κόσμο είχε το αφρικανική παραδοσιακή κοινωνία. Αυτό το θρησκεία δεν έχει τίποτα, έχει βουντού μέσα. Αλλά αυτό το βουντού δεν είναι για να κάνεις κακό ο ένας στον άλλο. Γιατί αυτή η κοινωνία ήταν για να βοηθάει ο ένας τον άλλο. Γι' αυτό, τότε όταν οι γυναίκες γεννούσαν τα παιδιά έδιναν ένα μικρό πράγμα, να το βάλουν στο λαϊμό. Σαν προστασία απέναντι στο κακό. Αυτό είναι έτσι στο αφρικανική παραδοσιακή κοινωνία. Είναι για να σε βοηθάει. Αλλά τώρα η κοινωνία

έχει γίνει κάτι άλλο. Τώρα ο κόσμος λόγω της κρίσης κάνουν κακό για να τραβάνε λεφτά.

Η θρησκευτική πίστη, η έκφραση του θρησκευτικού συναισθήματος και τα πεδία θρησκευτικότητας, έτσι όπως αναδεικνύονται μέσα από τις αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, αποτυπώνονται ως τοποθέτηση του «εαυτού» και της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας απέναντι σε συγκεκριμένες κυρίαρχες αναπαραστάσεις για τη μεταναστευτική συνθήκη, αλλά και ως δημιουργία αυτοαναπαραστάσεων οι οποίες λειτουργούν και ως προς την «ομοιότητα» και ως προς τη «διαφοροποίηση».

Έτσι, η θρησκευτικότητα και η σχέση με τη θρησκεία φαίνεται ότι αποτελούν τρόπο πνευματικής διαχείρισης των κυρίαρχων συνθηκών κανονικοποίησης της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και ταυτόχρονα διαμόρφωσης μιας υποκειμενικότητας τέτοιας που «ομοιάζει», ενώ συγχρόνως διαφοροποιείται. Αναδεικνύεται, δηλαδή ότι, μέσα από τη θρησκευτική τους πίστη, τόσο οι χριστιανοί/ές όσο και οι μουσουλμάνοι/ες επιλέγουν να μην «καταγραφούν» ως άλλοι, διαφορετικοί μέσα από τις θρησκευτικές τους πρακτικές – έστω και αν μέσω του θρησκευτικού τους συναισθήματος αποτυπώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι κυρίαρχες, θεσμικές και άτυπες, αναπαραστάσεις τούς/τις «πολιτογραφούν» στην ξενότητα. Από την άλλη, επιλέγουν ρητά να διαφοροποιηθούν από κάποιες συνιστώσες των θρησκευτικών πρακτικών, ειδικά όταν οι πρακτικές αυτές εμπλέκουν συσχετίσεις με πλευρές της θρησκευτικότητας που διαρρηγνύουν ή παραποιούν την πνευματικότητα της θρησκευτικής πίστης και της σχέσης με τον Θεό.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι αφηγηματικές πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε για τη θρησκευτική πίστη και την θρησκευτικότητα αναδύονται περισσότερο ως μια σχέση με τον εαυτό, ατομικό ή συλλογικό, ως μια πνευματική διαχείριση της υποκειμενικότητάς τους ως μεταναστών/στριών. Μια τέτοια διαχείριση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας συσχετίζει το θρησκευτικό συναίσθημα με τα βιώματα και τις εμπράγματα καταστάσεις στο παρόν τους στο Σύστημα της κρίσης στην πόλη της Αθήνας αλλά και στα πεδία της φαντασίας και των προσδοκιών ως μια συνεχής διαπραγμάτευση του μεταναστευτικού εαυτού και των συνθηκών διαμόρφωσής του.

Εντάσσοντας τη διαπραγμάτευση του μεταναστευτικού εαυτού στο παρόν των βιογραφικών συνετεύξεων αναδεικνύονται οι συνθήκες όπου η μεταναστευτική υποκειμενικότητα τοποθετείται σε μια διαρκή εκκρεμότητα,⁴⁰⁵ η οποία και εφοδιάζει τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών/στριών με τις ιστορικές, πολιτισμικές και πολιτικές της ορίζουσες. Όπως φάνηκε στις συνεντεύξεις των μεταναστών/στριών από τη Σιέρα Λεόνε, η φυλετική-εθνοπολιτισμική τους διαφορά ως μαύρων μεταναστών/στριών στο παρόν της κρίσης, τόσο στο πεδίο της επίσημης θεσμικής πολιτικής όσο και σε αυτό των καθημερινών πρακτικών, τοποθετείται σε μια εκκρεμότητα, σε μια διαρκή επαναδιαπραγμάτευση. Διαμορφώνονται, έτσι, πεδία ανταγωνισμού στην πρόσληψη και την αναπαράσταση της εθνοπολιτισμικής διαφοράς στα οποία όχι μόνο αποτυπώνονται και εξελίσσονται τα βιώματα της διαφοράς αυτής, ως απογοητεύσεις, περιθωριοποίηση, απομόνωση, ρατσισμός, αλλά και τοποθετούνται οι αποτιμήσεις και οι προσδοκίες των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών, αναθεωρώντας τη μεταναστευτική τους υποκειμενικότητα στη μνήμη και τη φαντασία και, τελικά, ιστορικοποιώντας τη στο παρόν ως πολιτικοπολιτισμικό ζητούμενο και ως διεκδίκηση.

⁴⁰⁵ Ε. Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή. Εκκρεμείς διαφορές. Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη», ό.π., σ. 17-77.

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: αποτυπώσεις, αποτιμήσεις και προσδοκίες της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας

Στα προηγούμενα πέντε κεφάλαια της παρούσας διαπραγμάτευσης έγινε φανερό ότι η μετανάστευση και το μεταναστευτικό υποκείμενο αποτελούν παραγωγικά αποτελέσματα συγκεκριμένων διαφοροποιητικών και ετερογενών συνθηκών, οι οποίες χαρακτηρίζονται και προσδιορίζονται από την ιστορικοποίηση των σχέσεων εξουσίας οι οποίες ενεργοποιούνται σε συγκεκριμένες χωροχρονικότητες.

Η μετανάστευση, ως προσωπικό βίωμα, συλλογικό συμβάν αλλά, πολύ περισσότερο, ως ταυτόχρονη αποτύπωση και των δύο, δεν μπορεί να περιγραφεί και να ερμηνευθεί παρά μόνο αποδίδοντάς της την κοινωνικοϊστορικότητα της.

Το ίδιο ισχύει και για το μεταναστευτικό υποκείμενο. Το ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο «μετανάστης-μετανάστρια» περιγράφεται και προσδιορίζεται από την απόδοση της θεσιακότητάς του στις πολυτοπικές διαδικασίες και διεθνικές συνθήκες παραγωγής του. Έτσι, αυτό που αναδύεται ως μεταναστευτικό βίωμα χαρακτηρίζεται από την κοινωνικοϊστορικότητα και τη θεσιακότητα της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης, από την ιστορικοποίηση και προβληματοποίηση των διαφορετικών τρόπων και συνθηκών συγκρότησης του μεταναστευτικού υποκειμένου στο πλαίσιο της διεθνικότητας.

Η παραγωγή και η διαμόρφωση της μετανάστευσης ως λογοθετικό αντικείμενο, ως κατάσταση και ως βίωμα πλαισιώνεται ιστορικά, κοινωνικοοικονομικά και πολιτικοπολιτισμικά.

Όπως αναδείχθηκε στο **πρώτο κεφάλαιο**, από τα τέλη του 1980-αρχές 1990 και μέχρι τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 2010, συγκεκριμένες συνθήκες και καταστάσεις στην Ευρώπη και στην Ελλάδα ενεργοποίησαν την παραγωγή γνώσης, την εγκαθίδρυση εννοιολογικών-θεωρητικών εργαλείων, στο πλαίσιο της διαφοροποιημένης διαχείρισης κοινωνικοϊστορικών και πολιτικοοικονομικών συμβάντων, με αποτέλεσμα την προβληματοποίηση της διεθνικής μετανάστευσης και του διεθνικού μεταναστευτικού υποκειμένου σε δεδομένες στιγμές της κοινωνικοϊστορικότητας.

Η ανάδυση του «νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου μετανάστευσης» ως θεωρητικού και ερμηνευτικού εργαλείου της μεταναστευτικής εμπειρίας και πολιτικής των χωρών της νοτιοευρωπαϊκής Μεσογείου, οι οποίες μετατράπηκαν από χώρες αποστολής σε χώρες υποδοχής μεταναστών, ο εξευρωπαϊσμός ως θεσμική εργαλειοποίηση των στόχων για την πραγματοποίηση του «ενιαίου χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και η διαφοροποιημένη διαχείριση των διαδικασιών της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της εγκαθίδρυσης μιας ενιαιοποιημένης ευρωπαϊκής ταυτότητας αποτυπώθηκαν στη θεσμική κυβερνητικότητα της μετανάστευσης, στην ανάδυση ιεραρχικής διαβάθμισης εδαφικοτήτων στον ευρωπαϊκό χώρο και στην παραγωγή συγκεκριμένων μορφών εθνοπολιτισμικής διαφοράς και διαβαθμισμένων θέσεων μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Στην Ελλάδα, στο πλαίσιο αποτύπωσης και εγγραφής των παραπάνω ερμηνευτικών εργαλείων και θεσμικών εγκαθιδρύσεων, η πρόσληψη του μεταναστευτικού ζητήματος και των μεταναστευτικών υποκειμένων εγγράφεται στα πεδία αλληλοδιαμόρφωσης και αλληλοπαραγωγής της διαφύλαξης της εθνικής ταυτότητας μέσα από τη θέση και τον ρόλο της χώρας στις διαδικασίες εξευρωπαϊσμού και κατοχύρωσης της ευρωπαϊκής της ταυτότητας ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. στα νότια «σύνορα» της Ευρώπης.

Η συγχρονική αυτή αλληλοδιαμόρφωση αποτυπώνεται έντονα στους επαναπροσδιορισμούς της ταυτότητας και της διαφοράς, με το μεταναστευτικό ζήτημα να αναδύεται, και σε θεσμικό επίπεδο αλλά και στην καθημερινότητα, σε πεδίο επαναπροσδιορισμού της ελληνικότητας, της εθνοπολιτισμικής διαφορετικότητας και των μεταξύ τους συγκρουσιακών ή εξομοιωτικών σχέσεων εξουσίας.

Καταλυτικό ρόλο ενθέκευσης των σχέσεων εξουσίας στις διαδικασίες παραγωγής και κυβερνητικότητας της μετανάστευσης, όπως και στην παραγωγή της φυλετικής και εθνοπολιτισμικής διαφοράς των μεταναστών, έχουν οι μεταβαλλόμενες «συνοριοποιήσεις» και οι αναδυόμενες, ιεραρχικά διαβαθμισμένες, εδαφικότητες.

Στο πεδίο της σύγχρονης διεθνικής μετανάστευσης, οι παραγόμενες εδαφοποιήσεις διαμορφώνουν συγκεκριμένες «γεωμετρίες εξουσίας», οι οποίες ορίζουν περιοχές ιεραρχικής διαβάθμισης και θέσης στην κυβερνητικότητα της μετανάστευσης

και, συνακόλουθα, μεταναστευτικά υποκείμενα που φυλετικοποιούνται και τοποθετούνται σε άνισες θέσεις τού ανήκειν.

Η θεσμική παραγωγή και κατοχύρωση άνισων ταυτοτήτων για συγκεκριμένες εδαφικότητες, όπως «Ευρώπη» και «Αφρική», εξελίσσεται μέσα από αποσυνοριοποιήσεις και επανασυνοριοποιήσεις με τρόπο δυναμικό και αποτυπώνεται στο Σύστημα (dispositif) της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και των μεταναστευτικών υποκειμένων σε παγκοσμιοποιημένο επίπεδο με όρους ελέγχου της κινητικότητας των μεταναστών και των αναδυόμενων μορφών της «νόμιμης» και «παράνομης μετανάστευσης».

Στο πλαίσιο αυτό, οι σύγχρονες μεταναστευτικές κινήσεις από την Αφρική προς την Ευρώπη στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου αναδεικνύονται στο πεδίο εκείνο όπου μπορούμε να διακρίνουμε τις αποτυπώσεις της διασύνδεσης μεταξύ των συνοριοποιήσεων στον ευρωμεσογειακό νότο, των παραγόμενων μεταναστευτικών κινήσεων και μορφών που προσλαμβάνει η μεταναστευτική κινητικότητα, καθώς και του ρόλου που διαδραματίζει η παραγωγή και η πρόσληψη της εθνοπολιτισμικής και φυλετικής διαφοράς.

Έτσι, πέρα από τη θεσμική, λογοθετική και μη λογοθετική, νομιμοποίηση των άνισων σχέσεων εξουσίας που εγκαθιδρύονται από τον υπερεθνικό κυριαρχικό ρόλο της Ε.Ε. στην παγκόσμια κυβερνητικότητα της μετανάστευσης, οι αποτυπώσεις αυτές γίνονται ορατές και εγχαράσσονται στον βιοπολιτικό ρόλο των γεωμετριών εξουσίας, με την παραγωγή και καθιέρωση ταυτοτήτων και ιδιοτήτων για τα μεταναστευτικά υποκείμενα μαύρου χρώματος και τον βαθμό τού ανήκειν που τους αποδίδεται.

Στη διασύνδεση αυτή της θεσμικής, «από τα πάνω», παραγωγής του Συστήματος της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας από την Αφρική προς την Ευρώπη με την «από τα κάτω», στην άτυπη καθημερινότητα, παραγωγή και πρόσληψη της φυλετικής και εθνοπολιτισμικής διαφοράς, είναι εφικτή η πολιτικοποίηση και ιστορικοποίηση των διαδικασιών φυλετικοποίησης της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, έτσι όπως αυτές αποτυπώνονται στις χωρικές και πολιτικοπολιτισμικές κλίμακες οριοθέτησης της ευρωπαϊκότητας, της εθνικής ταυτότητας, της αστικής καθημερινότητας και του βαθμού «πολιτειότητας» που, βάσει των κλιμάκων αυτών, αποδίδεται στους μετανάστες και τις μετανάστριες μαύρου χρώματος.

Όπως φάνηκε στο **δεύτερο κεφάλαιο**, η θεσιακότητα της υποκειμενοποίησης του μετανάστη και της μετανάστριας μαύρου χρώματος στις σύγχρονες διεθνικές μεταναστευτικές κινήσεις και στο δίκτυο της κυβερνητικότητας εντοπίζεται σε πολυτοπικά πεδία και χαρακτηρίζεται από την πολυπλοκότητα και την ανταγωνιστική, συγκρουσιακή σχέση των σύγχρονων κοινωνικοοικονομικών και πολιτικοπολιτισμικών συνθηκών. Το τι σημαίνει να είναι κάποιος μετανάστης ή μετανάστρια μαύρου χρώματος, στο πλαίσιο των σύγχρονων μεταναστεύσεων, δεν μπορεί παρά να συνδεθεί με το ζήτημα των πολιτικών γύρω από τη φυλή, με τις διαδικασίες φυλετικοποίησης της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, τις σύγχρονες μορφές του ρατσισμού και της πολιτικής, θεσμικής και άτυπης βίας, αλλά και με τους τρόπους με τους οποίους οι ίδιοι οι μετανάστες και οι ίδιες οι μετανάστριες τοποθετούν την υποκειμενικότητά τους, παράγοντας εναλλακτικές και πολύπλοκες θέσεις τού ανήκειν.

Προκύπτει, κατά συνέπεια, η ανάγκη να εντοπιστούν και να καταγραφούν τα πεδία παραγωγής και πρόσληψης της εθνοπολιτισμικής και φυλετικής διαφοράς, οι τρόποι πολλαπλασιασμού, διάχυσης και εξωτέρκευσης των «συνόρων», που θεσμικά αλλά και άτυπα προσδιορίζουν και διαμορφώνουν τις διαδικασίες τοποθέτησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών σε φυλετικοποιημένες κλίμακες του ανήκειν, και, από την άλλη, η ανάγκη να αναδειχθούν τα πεδία και οι δυνατότητες ενεργοποίησης νέων πολιτικών υποκειμενικοτήτων για τους μετανάστες και τις μετανάστριες, οι οποίοι/ες, μέσα από τη διαχείριση των συνθηκών φυλετικοποίησής τους, ενεργοποιούν, στο καθημερινό τους βίωμα, πολυτοπικούς και εναλλακτικούς τρόπους πραγμάτωσης της ιδιότητας του πολίτη.

Στο ευρωπαϊκό κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και πιο έντονα από τη δεκαετία του 2000 και μετά, οι διαδικασίες φυλετικοποίησης και οι κυρίαρχες φυλετικές αναπαραστάσεις για τη μαύρη μεταναστευτική υποκειμενικότητα αποτυπώνονται στους τρόπους με τους οποίους η έννοια της φυλής και η σύμπραξη των βιολογικών και πολιτισμικών της συνιστωσών εγγράφονται στις θεσμικές πολιτικές παραγωγής της σύγχρονης φαντασίας για την Ευρώπη, την ευρωπαϊκότητα και την ευρωπαϊκή ταυτότητα, αλλά και για τον ρόλο της Ε.Ε. στον έλεγχο της παγκόσμιας κινητικότητας.

Στο πεδίο παραγωγής μιας συγκεκριμένης εικονοποιίας για την ευρωπαϊκή ταυτότητα καθώς και για τις τρίτες χώρες αποστολής μεταναστών και προσφύγων, όπως αυτές της Αφρικής, η υπερεθνική κυριαρχικότητα της Ε.Ε., μέσα από θεσμικές και θεσμοποιημένες πρακτικές, εγκαθιστά «γεωγραφικές φαντασίες» για το τι είναι Ευρώπη και τι Αφρική, όπως επίσης για την ταυτότητα των ευρωπαίων και μη ευρωπαίων πολιτών αλλά και για τις εικόνες και τους τύπους των νόμιμων και των παράτυπων μεταναστευτικών υποκειμένων.

Οι γεωγραφικές αυτές φαντασίες χαρακτηρίζονται από την πρόσδεσή τους σε αποικιακού τύπου συννοριοποιήσεις «κέντρο vs περιφέρεια» και την απόδοση φυλετικοποιημένων ταυτοτήτων στους μετανάστες μαύρου χρώματος βάσει ιεραρχικών κλιμάκων τάξης, φυλής, φύλου, εθνικότητας, πολιτισμικού και οικονομικού κεφαλαίου. Διαμορφώνονται, έτσι, χώροι και σχέσεις δικτύωσης και αλληλοπαραγωγής της φυλής, της φυλετικής και εθνοπολιτισμικής διαφοράς και της διεθνικής μετανάστευσης.

Στην Ελλάδα η λειτουργία του φυλετισμού γίνεται ορατή στις συνθήκες εγκαθίδρυσης των σύγχρονων αντιλήψεων για την εθνική ταυτότητα μέσα από την παραγωγή και την πρόσληψη της εθνοπολιτισμικής διαφοράς, στη διαχείριση της θέσης της Ελλάδας στις ιεραρχικές σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνονται για τη μετανάστευση στον ευρωμεσογειακό χώρο, αλλά και στην αστική καθημερινότητα με την καθιέρωση του ρατσισμού στις άτυπες και θεσμικές του μορφές και τη συγχρονική διασύνδεσή του με λόγους και πρακτικές αντιμετώπισης και διαχείρισης της μετανάστευσης και της παρουσίας μαύρων μεταναστών/στριών ως ζητημάτων κρίσης και καταστάσεων έκτακτης ανάγκης.

Στο πλαίσιο των ιστορικοποιημένων οικονομικών, κοινωνικών, ιδεολογικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών στην Ελλάδα, ως χώρας-συνόρου της Ε.Ε. που γνωρίζει ποικίλες διεθνικές μεταναστευτικές κινήσεις, η διαπραγμάτευση της εθνικής ταυτότητας φέρνει στο προσκήνιο τις σχέσεις εξουσίας και τις διαβαθμισμένες θέσεις των ανταγωνιστικών λόγων και πολιτικών. Αφενός του ρατσισμού και των μισοξενικών πρακτικών και, αφετέρου, των μορφών φιλοξενίας και υποδοχής-αποδοχής της εθνοφυλετικής ετερότητας.

Στο ανταγωνιστικό αυτό πεδίο αναδεικνύεται ότι, δεδομένου πως το ελληνικό καθεστώς διαφορετικότητας είναι πολύπλοκο, ετερογενές και ιστορικοποιείται εντός

διαφοροποιητικών διασυνδέσεων μεταξύ φυλής, τάξης, φύλου, εθνικότητας, το «από τα πάνω» επίπεδο πρόσληψης του εθνοφυλετικά άλλου βρίσκεται στο «από τα κάτω» πεδίο της καθημερινότητας την πολλαπλότητα και την ποικιλότητά του, με την παραγωγή νέων πολιτικών μεταναστευτικών υποκειμενοποιήσεων στα πολυτοπικά πεδία της διεθνικότητας.

Ο χώρος της πόλης και των συναντήσεων στην καθημερινότητα αναδεικνύεται σε πεδίο όπου οι θεσμικές «από τα πάνω» συνοριοποιήσεις και διαδικασίες φυλετικοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος τελούν υπό συνεχή επαναδιαπραγμάτευση, αναπαράγονται ή διαταράσσονται. Στα τοπία του δημόσιου χώρου, στη θεσμική αστική καθημερινότητα μέσα από την επαφή με τους κρατικούς φορείς, στους χώρους εργασίας και ψυχαγωγίας, στις γειτονιές, στις τυχαίες συναντήσεις στην πόλη, η μαύρη μεταναστευτική υποκειμενικότητα, η οποία γίνεται ορατή και προσλαμβάνεται μέσα από τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις για την εθνοφυλετική διαφορά, κατορθώνει να βρίσκει τις δυνατότητες και τους χώρους για διεκδίκηση διάρρηξης των «συνόρων» και ανάδειξης «άλλων» μορφών υποκειμενοποίησης, οι οποίες θέτουν την «εκκρεμότητα» και την «προσωρινότητα», ως συνθήκη πραγματικής, συμβολικής και φαντασιακής ενεργοποίησης νέων πολιτικών μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων, στο πεδίο του πολιτικού.

Φτάνοντας, λοιπόν, σε αυτό το σύγχρονο πολιτικό και φιλοσοφικό ζητούμενο στο πεδίο της κριτικής αποτίμησης των σχέσεων εξουσίας προκύπτει το ερώτημα της αυτονομίας του μαύρου μεταναστευτικού υποκειμένου και των δυνητικών τρόπων και χώρων, μέσω και εντός των οποίων, η αυτονομία αυτή μπορεί να λάβει συγκεκριμένες μορφές. Το ερώτημα αυτό χρειάζεται να τίθεται πιο συστηματικά στις συνθήκες της μετααποικιακής ευρωπαϊκής κοινωνικοϊστορικότητας στην κυβερνητικότητα των διηπειρωτικών μεταναστεύσεων στον ευρωμεσογειακό χώρο αλλά και των μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος στην παρουσία τους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, καθώς καταδεικνύονται σχέσεις εξουσίας-γνώσης οι οποίες εμμένουν στην παραγωγή μορφών φυλετισμού, εθνικισμού και μιας καθυποταγμένης εθνοφυλετικής διαφοράς στη βάση των σύγχρονων πολιτικών για τη φυλή και των διασυνδέσεών της με την τάξη, το φύλο και την εθνότητα.

Ωστόσο, η δυνητικότητα αυτή χρειάζεται να απομακρυνθεί από την αναζήτηση ενός υποκειμένου που θα χειραφετηθεί και ενός άλλου που θα χειραφετηθεί. Στις «από τα πάνω» αλλά και στις «από τα κάτω» σχέσεις εξουσίας που φυλετικοποιούν, καθυποτάσσουν και εξακολουθούν να διαμορφώνουν αποικιακής λογικής συνοριοποιήσεις και μορφές υποκειμενικότητας απέναντι σε περιοχές και ανθρώπους που τοποθετούνται στον πόλο του «μαύρου» και σε ένα «εκτός» υπό σταθερό υποχρεωτικό έλεγχο, είναι απαραίτητο να αναζητηθούν και να διαμορφωθούν σχέσεις και χώροι παραγωγής μιας χειραφετητικής διυποκειμενικότητας η οποία θα αναγνωρίζει την πολλαπλότητα και τη ρευστότητα των θέσεων ταυτότητας και υποκειμενοποίησης.

Για την Ευρώπη και τον ευρύτερο ευρωμεσογειακό χώρο, και στο πλαίσιο παρουσίας της πολλαπλής εθνοφυλετικής διαφοράς στη σύγχρονη συγκυρία, η διεκδίκηση και η δυνητικότητα μιας τέτοιας χειραφετητικής διυποκειμενικότητας χρειάζεται να ιστοριοποιείται συνεχώς. Χρειάζεται να εντάσσεται στις συνθήκες και τις σχέσεις εξουσίας της ευρύτερης κοινωνικοϊστορικότητας. Όπως επίσης, να αποτιμάται τακτά και συστηματικά ο τρόπος με τον οποίο η ιστοριοποιημένη αυτή διυποκειμενικότητα αναδύεται ως βίωμα των υποκειμένων, μεταναστευτικών και μη, και να περιγράφονται οι διαδικασίες ανασύστασής της στην εμπειρία, τη μνήμη και τη φαντασία.

Η μεθοδολογική επιλογή βιογραφικών συνεντεύξεων με μετανάστες και μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε στην πόλη της Αθήνας, όπως παρουσιάζεται στο **τρίτο κεφάλαιο**, εντάχθηκε στην προσπάθεια της συγχρονικής ιστοριοποίησης δύο πεδίων όπου εγγράφονται οι κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας· εκείνου της «από τα πάνω», στο ευρωπαϊκό και ελληνικό πλαίσιο, κυβερνητικότητας της διηπειρωτικής μετανάστευσης από την Αφρική στην Ευρώπη και εκείνου όπου αποτυπώνεται η εμπειρία και το βίωμα των μεταναστευτικών υποκειμένων μαύρου χρώματος στις «από τα κάτω» σχέσεις συνάντησης στην καθημερινότητα στον αστικό χώρο, τις γειτονιές και τους τόπους του.

Κατά τη διεξαγωγή και ανάλυση των βιογραφικών συνεντεύξεων, όπως αυτές εξελίχθηκαν και καταγράφηκαν στο παρόν της ευρωπαϊκής και ελληνικής συγκυρίας της «κρίσης», επιχειρήθηκε να αναδειχθούν οι δυνητικές και επιτελεστικές κοινωνικοχωρικές και πολιτικοπολιτισμικές, λογοθετικές και μη, πρακτικές με τις οποίες οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος στην «Αθήνα της κρίσης»

αποτυπώνουν και αποτιμούν τις διαδικασίες και τις συνθήκες που ορίζουν και διαμορφώνουν τις θεσμικές ή άτυπες φυλετικοποιημένες αντιλήψεις για την εθνοπολιτισμική τους διαφορά ενώ, συγχρονικά και ταυτόχρονα, παράγουν και εκφράζουν τις δικές τους, πολλαπλές και διαφορετικές, μορφές υποκειμενικότητας.

Αν δεχτούμε ότι οι σχέσεις εξουσίας, που ορίζουν το πεδίο κυβερνητικότητας των μεταναστευτικών κινήσεων και υποκειμένων, χαρακτηρίζονται από πολλαπλασιασμό, ρευστότητα και διάχυση –τόσο στις ευρείες «από τα πάνω» δικτυώσεις τους όσο και στις «από τα κάτω» διασυνδέσεις τους στους μικροτόπους–, χρειάζεται να φανταστούμε αλλά και να αποδεχτούμε την πολλαπλότητα και την ετερογένεια της εθνοπολιτισμικής διαφοράς. Κατά συνέπεια, τον πολλαπλασιασμό της δυνητικότητας νέων, πολλαπλών και πολυθεσιακών μεταναστευτικών υποκειμενικοτήτων. Η παραδοχή αυτή είναι απαραίτητη προκειμένου, θεωρητικά και μεθοδολογικά, να ανιχνευθούν και να αναδειχθούν οι πρακτικές και οι δυνατότητες αυτονομίας της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Οι αποτυπώσεις και οι εγγραφές των σχέσεων εξουσίας στο βίωμα των μεταναστών και των μεταναστριών μαύρου χρώματος δεν μπορούν να γίνουν ορατές και να ερμηνευθούν, αν δεν γίνει αποδεκτό ότι αποτιμώνται και αξιολογούνται στο πλαίσιο της πολυθεσιακότητας της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας. Δεν εξαντλούνται, συνεπώς, σε ένα αιτιατό διπολικό σχήμα κατά το οποίο αναγνωρίζεται, αφενός, η ετερογένεια και η πολλαπλότητα των ηγεμονικών σχέσεων εξουσίας και, αφετέρου, η μαύρη μεταναστευτική υποκειμενικότητα βρίσκεται τοποθετημένη ως μονοδιάστατη και ολοποιητική κατηγορία υποκειμενοποίησης.

Η ιστορικοποίηση των βιογραφικών συνεντεύξεων αποτέλεσε πεδίο ανάδειξης του ανταγωνισμού και της έντασης που χαρακτηρίζουν την πολλαπλότητα των δυνάμεων και των θέσεων στις διαδικασίες φυλετικοποίησης και υποκειμενοποίησης των μεταναστών/στριών μαύρου χρώματος. Στον ανταγωνισμό και την ένταση των θέσεων αυτών ενεργοποιείται συνεχώς, στους χώρους της μνήμης, της εμπειρίας και της φαντασίας, η επαναδιαπραγμάτευση και επανατοποθέτηση της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας, αναδεικνύοντας τη δυνητικότητα της χειραφετητικής διυποκειμενικότητας.

Στις διαεθνικές αυτές συνθήκες, όπως περιγράφηκαν, η συνεχής μετακίνηση στις αφηγηματικές πρακτικές των βιογραφικών συνεντεύξεων μεταξύ μνήμης, εμπειρίας και

φαντασίας αναδεικνύεται σε πεδίο δυνατότητας ενεργοποίησης των χειραφετητικών μηχανισμών της υποκειμενοποίησής τους. Έτσι τα υποκείμενα της έρευνας ανασυστήνουν, φαντασιώνονται και πραγματοποιούν νέους τρόπους πολιτικής και συναισθηματικής τοποθέτησης του βιώματός τους στην πόλη, όπως και διαφορετικές πρακτικές πραγμάτωσης του ανήκειν στις πολύπλοκες διασυνδέσεις του φύλου, της τάξης, της φυλής, της εθνότητας και του μεταναστευτικού τους στάτους.

Τα αποτελέσματα της πολλαπλότητας και του ανταγωνισμού των δυνάμεων και των θέσεων οι οποίες διαμορφώνονται από/και διαμορφώνουν τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος αποτυπώνονται και αποτιμώνται στις λογοθετικές και μη πρακτικές των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε στην καθημερινότητά τους στην πόλη της Αθήνας. Στις ποικίλες κοινωνικοχωρικές κλίμακες των διαδικασιών μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης, έτσι όπως αυτές αναλύθηκαν στο **τέταρτο κεφάλαιο**, διαφαίνονται τα πολύπλοκα πεδία όπου διαμορφώνονται οι δυνατότητες και δυνητικότητες για την αυτόνομη μεταναστευτική υποκειμενικότητα και τη χειραφετητική διυποκειμενικότητα. Τα πολύπλοκα αυτά πεδία προσδιορίζονται από τον ανταγωνισμό και την ένταση των λόγων και αντι-λόγων που αρθρώνονται στο πλαίσιο της κυβερνητικότητας της μετανάστευσης και της παρουσίας των μεταναστών στην Ελλάδα της κρίσης και του δικτύου των μισοξενικών και φιλοξενικών δράσεων.

Στις αφηγηματικές πρακτικές ως προς τις κοινωνικοχωρικές κλίμακες της μεταναστευτικής διαδρομής-κινητικότητας, της διαμονής και των σχέσεων στις γειτονίες και τα αστικά της τοπία, της εργασιακής και επαγγελματικής ζωής και πορείας και της διαπραγμάτευσης των ορίων μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν ότι οι διαδικασίες και οι μορφές της υποκειμενοποίησής τους προκύπτουν μέσα από τη συνεχή διαχείριση της έντασης των ανταγωνιστικών σχέσεων εξουσίας – τόσο αυτών που καθυποτάσσουν τη μαύρη μεταναστευτική υποκειμενικότητα σε κάθε είδους φυλετικοποιημένα σύνορα, όσο και εκείνων που ανοίγουν τη δυνατότητα παραγωγής νέων μορφών πολιτικής υποκειμενοποίησης και διυποκειμενικότητας.

Σε όλα αυτά τα πεδία, οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε, καθώς στην πλειοψηφία τους ζουν για πολλά χρόνια ή έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα,

μπορούν να τοποθετούνται διαφοροποιητικά απέναντι στο παροντικό μεταναστευτικό τους βίωμα, διασυνδέοντάς το ταυτόχρονα με τη μνημονική ανασύσταση του παρελθόντος –τόσο αυτού που αφορά τη ζωή στη Σιέρα Λεόνε και τη μεταναστευτική τους επιλογή και εμπειρία, όσο και αυτού που αποτιμά τη ζωή στην Ελλάδα και την Αθήνα πριν από την κρίση–, αλλά και με τις μελλοντικές προσδοκίες και τους σχεδιασμούς είτε για την παραμονή τους στην Ελλάδα είτε για την επανενεργοποίηση της μεταναστευτικής κινητικότητας μέσα από ποικίλες επιλογές και διόδους.

Έτσι, στις βιογραφικές συνεντεύξεις, και παρά το γεγονός ότι κυριαρχούν η απογοήτευση, η ήττα, η κούραση και η ματαίωση από το παρόν της Ελλάδας και της Αθήνας μετά το 2009 και την οικονομική κρίση, την άνοδο της ακροδεξιάς και την εντατικοποίηση της αντιμεταναστευτικής δράσης, οι αφηγηματικές πρακτικές των μεταναστών και μεταναστριών οι οποίες αφορούν την άφιξή τους στην Ελλάδα, τα πρώτα χρόνια παραμονής τους στην Αθήνα και τις μετέπειτα συνθήκες εγκατάστασής τους, από τα τέλη του 1980 και τις αρχές και τα μέσα του 1990, όπως και τους σχεδιασμούς και τις προσδοκίες τους για το μέλλον εντός ή εκτός Ελλάδας, αναδεικνύουν το γεγονός ότι προτάσσεται η διεκδίκηση μιας αυτόνομης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και μιας χειραφετητικής διυποκειμενικότητας, μέσα από τη συνεχή μετακίνησή τους μεταξύ των ανταγωνιστικών θέσεων και τοποθετήσεών τους απέναντι στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Η ανασύσταση στη μνήμη της επιλογής της μετανάστευσης στην Ελλάδα αποτελεί, για τους περισσότερους, πρακτική επανατοποθέτησης της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας στο παρόν και συγκριτικής της αποτίμησης, στο πλαίσιο των διυποκειμενικών σχέσεων.

Καθώς, οι περισσότεροι/ες από αυτούς/ές που έδωσαν συνέντευξη, ήρθαν στην Ελλάδα πριν από τον εμφύλιο στη Σιέρα Λεόνε, όταν ξέσπασε ή κατά τη διάρκειά του είτε με βίζα για σπουδές είτε ως εξαναγκαστική φυγή, το μεταναστευτικό τους ταξίδι τοποθετείται ως επιλογή, συνειδητή ή αναγκαστική, η οποία στη συνέχεια προσδιορίζει τη θέση της μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας όσον αφορά την ορθολογική και συναισθηματική αποτίμηση του μεταναστευτικού τους βιώματος αλλά και των διυποκειμενικών σχέσεων από τις οποίες το βίωμα αυτό διαμορφώνεται στις ποικίλες κοινωνικοχωρικές κλίμακες.

Έτσι, η ανασύσταση της μεταναστευτικής εμπειρίας κατά τα πρώτα χρόνια άφιξης και εγκατάστασης στην Ελλάδα συμβαίνει, κυρίως, σε συσχέτιση με το παρόν του μεταναστευτικού βιώματος στην Αθήνα της κρίσης. Αντίστοιχα, οι χωροθετήσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας στο μέλλον εντοπίζονται σε προσδοκίες και σχεδιασμούς κατά τους οποίους η μεταναστευτική κινητικότητα επανενεργοποιείται ως μοναδική επιλογή, πάλι λόγω της διασύνδεσής της με τις συνθήκες του παροντικού βιώματος. Αν και πολλοί και πολλές είναι αυτοί/ές που δηλώνουν πως δεν θέλουν να φύγουν και θα επιθυμούσαν να εξακολουθήσουν να μένουν στην Ελλάδα, δεδομένου ότι βρίσκονται εδώ για πολλά χρόνια, έχουν οργανώσει τη ζωή και την οικογένειά τους στη χώρα και θεωρούν δύσκολο να ξαναμπούν στη διαδικασία της μετανάστευσης, τονίζουν ότι δεν έχουν άλλη επιλογή εξαιτίας της οικονομικής κατάστασης, της απογοήτευσης και της κούρασης από την ελληνική μεταναστευτική πολιτική και την έξαρση της ρατσιστικής δράσης και των αντιξενικών πρακτικών.

Φαίνεται, λοιπόν, πως η μεταναστευτική συνθήκη στο παρόν και οι ορθολογικές και συναισθηματικές αποτυπώσεις της αναδεικνύονται σε καθοριστικό καταλύτη των διαδικασιών της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών, αφού αναδύονται ως πρακτικές διαχείρισης του παρελθόντος και σχεδιασμού του μέλλοντος. Η ιστορικοποίηση και προβληματοποίηση του μεταναστευτικού βιώματος στο παρόν της Αθήνας της κρίσης αναδεικνύει τις δυνητικές ανάδυσης της υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος ως μια διαδικασία που συμβαίνει στα πεδία του πολιτικού.

Οι τρόποι με τους οποίους οι αφηγηματικές πρακτικές τους αναδύονται στις συνεντεύξεις ενεργοποιούν συγχρονικά πρακτικές διαχείρισης του μεταναστευτικού εαυτού και των πολλαπλών χωροθετήσεων και τοποθετήσεών του, όχι μόνο στο παρόν αλλά και στο παρελθόν και το μέλλον. Έτσι, η μνήμη της μετανάστευσης, το παρόν της μεταναστευτικής συνθήκης και η μεταναστευτική κινητικότητα στο μέλλον προβληματοποιούνται συγχρονικά, ιστορικοποιούνται και, τελικά, ορίζουν το πεδίο πολιτικοποίησης της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενικότητας.

Από όσα αναλύθηκαν στο **πέμπτο κεφάλαιο**, φαίνεται ότι οι τοποθετήσεις της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας των μεταναστών και μεταναστριών της έρευνας στις κοινωνικοχωρικές κλίμακες μεταξύ μνήμης, εμπειρίας και φαντασίας, όπως και η

συνακόλουθη διασύνδεση των κλιμάκων αυτών κατά τη διαμόρφωση του μεταναστευτικού βιώματος και του μεταναστευτικού, ατομικού ή συλλογικού, εαυτού, αποτυπώνονται στις πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές που τα ίδια τα μεταναστευτικά υποκείμενα ενεργοποιούν προκειμένου να διαχειριστούν τις συνθήκες φυλετικοποίησής τους αλλά και να τοποθετήσουν τις δικές τους μορφές μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στη δεδομένη κοινωνικοϊστορικότητα της Αθήνας της κρίσης.

Στο πλαίσιο των πολιτικοπολιτισμικών πρακτικών, έτσι όπως αυτές αρθρώνονται στις αφηγηματικές πρακτικές των συνεντεύξεων, οι ανταγωνιστικές σχέσεις εξουσίας, η έντασή τους και η πολυπλοκότητα των θέσεων που ανοίγονται στις μορφές της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης ενεργοποιούνται κάνοντας ορατές τις δυνατότητες για μια διεκδικητική πολιτική μεταναστευτική υποκειμενικότητα, με την ταυτόχρονη ανάδυση των συναισθηματικών και ηθικών συνιστωσών της, επομένως, για μια διυποκειμενικότητα που υπερβαίνει το ηγεμονικό δίπολο «λευκός vs μαύρος», γίνεται αμοιβαία χειραφετητική και αναδεικνύει την πολλαπλότητα του ανήκειν τονίζοντας, παράλληλα, την εμμένουσα παρέμβαση της φυλετικής πρόσληψης της εθνοπολιτισμικής διαφοράς των μαύρων μεταναστών και μεταναστριών και του καθημερινού φυλετισμού και ρατσισμού.

Η διαμόρφωση μιας διυποκειμενικότητας που διαταράσσει τις κυρίαρχες φυλετικές αναπαραστάσεις βάσει των οποίων τα υποκείμενα τοποθετούνται στον πόλο του «λευκού» ή στον πόλο του «μαύρου» συμβαίνει εκεί όπου οι μετανάστες μαύρου χρώματος επαναδιαπραγματεύονται τις διαδικασίες υποκειμενοποίησής τους μεταξύ του εγκαθιδρυμένου Συστήματος της μεταναστευτικής κυβερνητικότητας και των κυρίαρχων προσλήψεων για τη φυλετική και πολιτισμική διαφορά και της άτυπης καθημερινότητας και των καθημερινών σχέσεων συνάντησης στην πόλη.

Στο πεδίο της καθημερινότητας και των διαπροσωπικών σχέσεων που διαμορφώνονται, αναδύονται οι δυνατότητες για μια διυποκειμενικότητα η οποία –στο περίκλειστο και συνοριοποιητικό πλαίσιο που εγκαθιδρύεται από τις αντιμεταναστευτικές πρακτικές και τη ρατσιστική δράση– παράγει χώρους για χειραφετητικές «τεχνολογίες» υποκειμενοποίησης διαταράσσοντας τα φυλετικά δίπολα και αναδεικνύοντας τα ρευστά όρια μεταξύ ομοιότητας και διαφοράς.

Στις καθημερινές σχέσεις συνάντησης στην εργασία, στη γειτονιά, στους χώρους ψυχαγωγίας, στην έκφραση της θρησκευτικότητας, στις πολιτικοπολιτισμικές αντιλήψεις και επιλογές, όπως και στην επαφή με τους δημόσιους και κρατικούς φορείς, υπάρχει η δυνατότητα εγκαθίδρυσης διυποκειμενικών σχέσεων οι οποίες κινούνται δυναμικά μεταξύ της διεκδίκησης για αναγνώριση και ορατότητα της εθνοπολιτισμικής διαφοράς και της συμπερίληψης στην ομοιότητα. Αν και η αμφίδρομη αυτή διεκδίκηση χαρακτηρίζεται συχνά από μια αμφιθυμία που έχει τις αιτιάσεις της κυρίως στην απογοήτευση και την κούραση από την ελληνική μεταναστευτική πολιτική, αλλά και στη ματαίωση και τη δυσκολία από την οικονομική κρίση και την ένταση της ρατσιστικής πρακτικής, εντούτοις ανοίγει ένα πεδίο δυνητικοτήτων για την πραγμάτωση του ανήκειν στην ευρύτερη κοινότητα στο άτυπο πεδίο του πολιτικού.

Η ρευστοποίηση των ορίων στα δίπολα διαφοράς vs ομοιότητα, οικείο vs ξένο σε συνδυασμό με τη διαχείρισή τους στο πεδίο των ορθολογικών, εμπειρικών, συναισθηματικών και φαντασιακών σχέσεων διυποκειμενικότητας διαταράσσει τις ιεραρχικές σχέσεις εξουσίας και αποδεσμεύει τη διυποκειμενικότητα από τις εγκαθιδρυμένες αναπαραστάσεις για ό,τι θεωρείται ότι ανήκει στην ομοιότητα αλλά και ό,τι τοποθετείται στη διαφορετικότητα.

Οι μετανάστες και οι μετανάστριες μαύρου χρώματος, στις αφηγηματικές τους πρακτικές για τη μεταναστευτική πολιτική, τον βαθμό ενσωμάτωσής τους, τις γραφειοκρατικές διαδικασίες για τα «χαρτιά», το καθεστώς της προσωρινότητάς τους παρά τα πολλά χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα, τον τρόπο της φυλετικής αντιμετώπισής τους στη θεσμική αλλά και την άτυπη καθημερινότητα, τη φτωχοποίησή τους και τις συνθήκες διαβίωσής τους εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, αναδεικνύουν τις πτυχές φυλετικοποίησης της εθνοπολιτισμικής τους διαφοράς και της φυσικοποιημένης σύνδεσής της με την αχώνευτη και ανεπιθύμητη ξενότητα. Ταυτόχρονα και ιστοριοποιημένα, στις πολιτικές και συναισθηματικές τους τοποθετήσεις για την οικονομικοπολιτική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα, για τις διαπροσωπικές σχέσεις που έχουν αναπτύξει, για τα παιδιά τους και το μέλλον τους, για τη ζωή τους όλα αυτά τα χρόνια στην Αθήνα, τονίζουν τη διεκδίκηση και την επιθυμία τους να αποφυλετικοποιηθεί η διαφορά τους και να ενταχθεί σε ένα «καθεστώς ομοιότητας». Ένα καθεστώς που δεν θα τους ομογενοποιεί ως «μαύρους», αλλά που θα μπορούν

διαφοροποιητικά να εντάσσονται στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό ανήκειν.

Έτσι, οι πρακτικές πολιτικής υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν διυποκειμενικές σχέσεις που μπορούμε να θεωρήσουμε ότι θέτουν σε επαναδιαπραγμάτευση ή και αμφισβήτηση τις ιεραρχικές σχέσεις «Ευρώπης-Τρίτου κόσμου». Ως μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος διεκδικούν σε εμπειρικά, συναισθηματικά και φαντασιακά πλαίσια την τοποθέτηση της διαφοράς τους εντός μιας ευρωπαϊκότητας την οποία οι ίδιοι/ες προσδιορίζουν βάσει παραγόντων και σχέσεων που αφορούν τη ζωή τους, την κινητικότητα τους και τη μεταναστευτική τους συνθήκη στην εδαφικότητα της Ευρώπης. Ως μετανάστες και μετανάστριες μαύρου χρώματος τοποθετούν την υποκειμενοποίησή τους σε μια «ανοιχτή» ευρωπαϊκότητα όπου η μεταναστευτική τους συνθήκη δεν θα συνδέεται αποκλειστικά και μοναδικά με το χρώμα τους, αλλά με τις πολυτοπικές και πολλαπλές θέσεις με βάση την εθνικότητα, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, την ταξικότητα, το μεταναστευτικό στάτους και τις ορθολογικές, ηθικές και συναισθηματικές εγγραφές των διασυνδέσεών τους στη μεταναστευτική υποκειμενικότητα.

Από τις πολυτοπικές αυτές θέσεις υποκειμενοποίησης εκφράζουν ένα είδος διαεθνισμού. Κεντρικό του πυρήνα αποτελεί η αποδέσμευση της μεταναστευτικής συνθήκης από τη φυλετικοποίηση και την αποκλειστική της πρόσδεση της στο «μαύρο χρώμα» και η σύνδεσή της με διαφοροποιητικές συνθήκες και διαδικασίες που αφορούν εμπειρικές, ηθικές, συναισθηματικές και φαντασιακές πτυχές της μεταναστευτικής υποκειμενικότητας και κινητικότητας. Κάτι τέτοιο απομακρύνει την ερμηνεία των διαδικασιών υποκειμενοποίησης των μεταναστών και μεταναστριών μαύρου χρώματος από μια αιτιακά μονόδρομη διασύνδεση μεταξύ χρώματος και μεταναστευτικής συνθήκης και, εντέλει, αναδεικνύει το στοιχείο της σχεσιακότητας και της κοινωνικοϊστορικότητας στην παραγωγή του μεταναστευτικού βιώματος και του εαυτού. Τόσο κατά τη μετακίνηση μεταξύ των ορίων ομοιότητα vs διαφορά, όσο και στην κινητικότητα μεταξύ του «εδώ» της Αθήνας και του «εκεί» της Σιέρα Λεόνε, αναδεικνύουν σχέσεις, ανταλλαγές και ροές που αφορούν τη ζωή τους στο πλαίσιο της διαεθνικότητας.

Αν και οι κοινωνικοοικονομικές, ιδεολογικές και πολιτικοπολιτισμικές συνθήκες στην Αθήνα της κρίσης δυσχεραίνουν και περιορίζουν τον συγχρονισμό τους σε μια διπλή δέσμευση με τη χώρα διαμονής και την χώρα καταγωγής, οι αφηγήσεις τους αποτυπώνουν την πολυτοπικότητα των σχέσεων και των χώρων μέσω των οποίων διαμορφώνουν τις ταυτότητες και την υποκειμενικότητά τους. Γίνεται επίσης σαφές ότι, στο παρόν της κρίσης που βιώνουν στο «εδώ» της Ελλάδας και της Αθήνας, οι υλικοί δεσμοί τους με την «πατρίδα», με το «εκεί» της χώρας καταγωγής, αναχαιτίζονται και διακόπτονται. Έτσι, οι ανταλλαγές και οι σχέσεις με τη χώρα καταγωγής επιχειρείται να διατηρούνται μέσα από τα φιλικά και συγγενικά δίκτυα στη Σιέρα Λεόνε ή άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, από την επαφή τους με τα μέλη της Κοινότητας στην Ελλάδα ή με ανθρώπους που έχουν επιστρέψει στη Σιέρα Λεόνε, από τη συμμετοχή τους σε αντιρατσιστικά φεστιβάλ, πολιτιστικές εκδηλώσεις αλλά και από τις ειδήσεις και τα Μ.Μ.Ε.

Είναι γεγονός ότι, από το 2009 και μετά, οι δεσμοί αυτοί αναχαιτίστηκαν από τις συνθήκες της πολυδιάστατης κρίσης στην Ελλάδα, και την Αθήνα ειδικότερα.

Παρόλα αυτά, στις συνεντεύξεις, η σχέση με τη χώρα καταγωγής αναδεικνύεται εντασόμενη σε πιο ρευστούς, φαντασιακούς και μελλοντικούς χώρους, στο πλαίσιο της διεθνικότητας. Έτσι, οι δεσμοί με τη Σιέρα Λεόνε, ως χώρας καταγωγής, είναι κυρίως εντοπισμένοι: στη μνήμη, ως το παρελθόν των συνθηκών ζωής και της απόφασης για τη μετανάστευση. Στο παρόν και το «εδώ» της χώρας και της πόλης διαμονής, μέσα από τις συνθήκες που δυσχεραίνουν τις ζωές τους αλλά και αναχαιτίζουν την επιθυμία δημιουργίας διαφορετικών σχέσεων με την Ελλάδα, την Αθήνα και τους κατοίκους της. Στο μέλλον, τόσο ως μέρους του μεταναστευτικού σχεδιασμού μιας ενδεχόμενης επιστροφής στην πατρίδα, όσο και ως στοιχείου του φαντασιακού σε σχέση με τον ρόλο των ίδιων ως διεθνικών μεταναστών και μεταναστριών στην ανάγκη της αμοιβαιότητας στις σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Σιέρα Λεόνιων.

Η εμπράγματη δυσκολία για μια πιο υλική διασύνδεση με τη Σιέρα Λεόνε, αλλά και μεταξύ Ελλάδας και Σιέρα Λεόνε, εξισορροπείται στις αφηγήσεις μέσα από μια περισσότερο σχεσιακή και διυποκειμενική διάσταση της διεθνικότητας.

Η συγχρονική διπλή διασύνδεση του εντοπισμένου «εδώ» της Αθήνας με το πέρα των συνόρων «εκεί» της χώρας καταγωγής αποτυπώνεται σε πολυτοπικές πρακτικές. Οι

πρακτικές αυτές, αν και μπορεί να δυσχεραίνονται ως προς την υλική τους έκφραση (με τη φτωχοποίηση των μεταναστών και των μεταναστριών, το κλείσιμο της Κοινότητας στην Αθήνα, τη μείωση εμβασμάτων και υλικών ροών προς τη Σιέρα Λεόνε, την αδυναμία ταξιδιών, τον περιορισμό των πολιτιστικών δραστηριοτήτων και της πολιτικής δράσης), εξακολουθούν εντούτοις να ενεργοποιούνται, λογοθετικά και φαντασιακά, να βρίσκονται σε συνεχή διεκδίκηση και να αποτελούν διαρκές αίτημα, κυρίως ως σχεσιακή και διυποκειμενική ανταλλαγή και κοινωνικοχωρική κινητικότητα.

Στις συνεντεύξεις των ανδρών και των γυναικών από τη Σιέρα Λεόνε, ο σχεσιακός χαρακτήρας και η κοινωνικοϊστορικότητα της μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης στην πόλη της Αθήνας εντοπίζεται σε χώρους εμπράγματους και συμβολικούς, εμπειρικούς και φαντασιακούς, μνήμης, παρόντος και μέλλοντος. Στους χώρους αυτούς ενεργοποιούν πρακτικές με τις οποίες διαχειρίζονται, επαναδιαπραγματεύονται και διασχίζουν τα σύνορα της φυλετικοποίησής τους στη θεσμική όπως και την άτυπη καθημερινότητα. Η εμπρόθετη και συναισθηματική μετακίνηση μεταξύ των χώρων της μνήμης, της εμπειρίας και της φαντασίας, έτσι όπως αποτυπώνεται στην υλικότητα των συνεντεύξεων και στις πολιτικοπολιτισμικές τους πρακτικές στον αστικό χώρο, δημιουργεί τις συνθήκες για τον απεγκλωβισμό της μαύρης μεταναστευτικής υποκειμενοποίησης από την αποκλειστική παραγωγή της βάσει της φυλής και του χρώματος, και της προσδίδει την υβριδικότητα και την πολλαπλότητά της.

Στο παρόν της διεξαγωγής των συνεντεύξεων βιώνουν εμπειρίες ματαιώσης, απογοήτευσης, φτωχοποίησης, ρατσισμού, φόβου, αποχώρησης από τον δημόσιο χώρο και την ενεργό πολιτικοποιημένη δράση. Στις αφηγήσεις και τις περιγραφές τους ο παροντικός χώρος αυτών των εμπειριών αναπαρίσταται ως κάτι που τους περιορίζει και τους αποκλείει. Ωστόσο, στο επίπεδο της συγχρονίας, τονίζουν παράγοντες της συλλογικής ή της ατομικής μεταναστευτικής τους υποκειμενικότητας, όπως και της πολυτοπικής διυποκειμενικότητας στην οποία μετέχουν, οι οποίοι ευνοούν την ενεργοποίηση τεχνολογιών χειραφέτησης του μεταναστευτικού εαυτού και βιώματος.

Στην περίπτωση αυτή, είτε πρόκειται για ανασύσταση στη μνήμη ενός πιο αισιόδοξου και δυνητικά συμπεριληπτικού παρελθόντος στη χώρα υποδοχής είτε για τον σχεδιασμό και την προσδοκία μιας εκ νέου μετανάστευσης σε άλλη χώρα ή της επιστροφής στην πατρίδα, εκείνο που τοποθετείται στο κέντρο της διεκδίκησης για μια

χειραφετημένη μεταναστευτική υποκειμενικότητα είναι η διατάραξη των φυλετικών διπόλων, η ανάδειξη των πολλαπλών χώρων όπου παράγεται η μαύρη μεταναστευτική υποκειμενικότητα αλλά και των ποικίλων και διαφοροποιητικών διαδικασιών που τη συστήνουν.

Ενεργοποιούν, έτσι, τοποθετήσεις οι οποίες εντάσσονται συχνά στην υπεράσπιση ενός συλλογικού μαύρου υποκειμένου, όχι μόνο στο πλαίσιο των νομικών γραφειοκρατικών εκκρεμοτήτων της καθημερινότητάς τους αλλά και με μια ευρύτερη ηθικοπολιτική αξία της ανθρώπινης υπόστασης – καθώς βιώνουν τη φυσικοποίηση της σύνδεσης του μαύρου χρώματος με το επικίνδυνο και το βρόμικο. Ταυτόχρονα κινητοποιείται η διεκδίκηση να μην αντιμετωπίζονται οι μαύροι μετανάστες ως ολοποιητική κατηγορία, αποκλειστικά και μόνο, δηλαδή, στη βάση της φυλής και του χρώματος. Οι μετανάστες και οι μετανάστριες από τη Σιέρα Λεόνε αναδεικνύουν στις συνεντεύξεις τους τις ομογενοποιητικές φυλετικοποιημένες κλίμακες στις οποίες έχουν τοποθετηθεί ως μεταναστευτικά υποκείμενα μαύρου χρώματος. Αναδεικνύουν, επίσης, το ζήτημα του φυλετισμού, με βάση το οποίο τους αποδίδονται συγκεκριμένες θέσεις ορατότητας, κινητικότητας, δικαιωμάτων και ευκαιριών, είτε στο επίπεδο των θεσμικών είτε των άτυπων σχέσεων συνάντησης στην καθημερινότητα.

Παράλληλα, με τις ρητές τους δηλώσεις για την απογοήτευση και τη ματαίωση που βιώνουν, γίνεται σαφές και ο τρόπος με τον οποίο οι ίδιοι/ίδιες τοποθετούνται απέναντι στις συνθήκες και τις διαδικασίες φυλετικοποίησης και συνοριοποίησης της ζωής τους. Μέσα από τη συνθετότητα της δικής τους υποκειμενικότητας αλλά και την πολλαπλότητα των διυποκειμενικών σχέσεων, ρευστοποιούν και διασχίζουν τις «συνοριοποιήσεις», φαντάζονται και διεκδικούν μια «άλλη ζωή» στην Ελλάδα, στην Ευρώπη ή στην πατρίδα τους.

Στις διασχίσεις αυτές, στο καθημερινό βίωμα αλλά και στη φαντασία ενός άλλου μεταναστευτικού εαυτού, συλλογικού ή ατομικού, διαφαίνεται ότι, στο «από τα κάτω» πεδίο του πολιτικού οι δυνητικότητες για μια χειραφετητική διυποκειμενικότητα η οποία διαταράσσει τις «κλειστές» εθνοφυλετικές κατηγοριοποιήσεις και ανοίγει τα πεδία για την πολυτοπικότητα των σχέσεων και των θέσεων μεταξύ των μεταναστευτικών και μη υποκειμένων βρίσκονται σε συνεχή ενεργοποίηση και διεκδίκηση.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Οδηγός Συνέντευξης.....	415
Προφίλ αφηγητών και αφηγητριών.....	423

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

Θεματικές ενότητες και υποενότητες

i. Χωρικότητες - γειτονιά

- ⇒ Οι χωρικές διαδρομές της μετανάστευσης / οι χωροθετήσεις των μεταναστών και των μεταναστριών κατά τη μεταναστευτική διαδρομή
- ⇒ Η εγκατάσταση στην πόλη / κατοικία
- ⇒ Χώρος / χώροι εργασίας
- ⇒ Καθημερινές διαδρομές - μετακίνηση στην πόλη
- ⇒ Χώροι-αστικά τοπία ελεύθερου χρόνου, διασκέδασης-ψυχαγωγίας, συνάντησης με ομοεθνείς, αλλοεθνείς, Έλληνες γείτονες
- ⇒ Η γνώμη για τη γειτονιά
- ⇒ Σχέση ιδιωτικού-δημόσιου χώρου
- ⇒ Οι χώροι και οι τόποι στη χώρα καταγωγής

ii. Πολιτικοπολιτισμικές πρακτικές

- ⇒ Πολιτιστικές εκδηλώσεις / κουλτούρα
- ⇒ Πολιτικές διεκδικήσεις / πολιτικές διεκδίκησης
- ⇒ Σχέση με τη θρησκεία / θρησκευτικότητα
- ⇒ Επικοινωνία με τη χώρα καταγωγής
- ⇒ Πολιτισμική επικοινωνία με τη χώρα υποδοχής
- ⇒ Εκπαίδευση
- ⇒ Ελεύθερος χρόνος
- ⇒ Αποτίμηση της ζωής στη χώρα καταγωγής / στη χώρα υποδοχής
- Προσδοκίες για το μέλλον

i. ΧΩΡΙΚΟΤΗΤΕΣ - ΓΕΙΤΟΝΙΑ

⇒ **Οι χωρικές διαδρομές της μετανάστευσης / οι χωροθετήσεις των μεταναστών και των μεταναστριών κατά τη μεταναστευτική διαδρομή**

- Από πού και πότε μετανάστευσε.
- Αν μετανάστευσε μόνος/η.
- Με ποιον τρόπο μετανάστευσε.
- Αν υπήρχαν ενδιάμεσοι σταθμοί και ποιοι ήταν αυτοί.
- Αν έχει καταγράψει (φωτογραφίες, ημερολόγια) κάποιους τόπους-χώρους κατά τη μετακίνησή του/της.
- Ποιους τόπους-χώρους θυμάται πιο έντονα και γιατί.
- Γιατί αποφάσισε να μεταναστεύσει.
- Αν υπήρχαν δίκτυα (κοινωνικά-συγγενικά-άλλα) που τον/την βοήθησαν να μεταναστεύσει, πού ήταν αυτά και πώς τα χρησιμοποίησε.
- Από πού πήρε τις πληροφορίες που χρειαζόταν για να μεταναστεύσει.
- Τι αποφάσισε να πάρει μαζί του/της φεύγοντας.
- Αν είχε μετακινηθεί άλλοτε (εντός της χώρας του/της, εντός της Αφρικής, σε άλλη ήπειρο), πώς είχε φανταστεί το ταξίδι της μετανάστευσης και πώς είναι τώρα καταγραμμένο στη μνήμη του/της.
- Πού εγκαταστάθηκε πρώτα όταν έφτασε Ελλάδα, ποιο ήταν το πρώτο μέρος/ο πρώτος χώρος που βρέθηκε, που βρίσκεται τώρα, τι γνώριζε για την Ελλάδα και την Αθήνα πριν έρθει, αν έχει πάει σε άλλες πόλεις της Ευρώπης και πού.

⇒ **Η εγκατάσταση στην πόλη / η κατοικία**

- Ποιο ήταν το πρώτο μέρος που έμεινε και πού.
- Πού μένει τώρα, αν μένει μόνος/η ή με ποιους, αν επέλεξε ο ίδιος-η ίδια την Αθήνα ως πόλη για να εγκατασταθεί.
- Περιγραφή της κατοικίας που μένει τώρα, ποιο μέρος-ποιος χώρος του σπιτιού του/της είναι αυτός που προτιμά και γιατί. Τι υπάρχει έξω από την κατοικία του/της/, την πολυκατοικία του/της, ποια ήταν τα κριτήρια επιλογής του σπιτιού που μένει τώρα, ποιος και πόσα πληρώνει, ποια η σχέση με τον ιδιοκτήτη. Αν θα ήθελε να

αλλάξει κάτι στην κατοικία του/της και τι, αν θα ήθελε να μείνει αλλού και πού (πόλη ή σπίτι), ποια ήταν και ποια είναι η γνώμη του/της για την Αθήνα, αν δεν του/της αρέσει κάτι, τι είναι αυτό, τι θα άλλαζε και πώς. Πώς συγκρίνει την Αθήνα με άλλα μέρη της Ευρώπης ή της χώρας του/της.

⇒ **Χώρος - χώροι εργασίας**

- Αν δουλεύει τώρα και πού, ποια ήταν η πρώτη δουλειά που βρήκε, πώς και πού, αν θα ήθελε να αλλάξει δουλειά και τι θα ήθελε να κάνει. Πώς είναι και πού βρίσκεται ο χώρος εργασίας του/της.
- Ποια είναι η σχέση του/της με τον εργοδότη/την εργοδότη, αν πηγαίνει στους χώρους εργασίας ομοεθνών του (καταστήματα) και τι κάνουν εκεί. Αν είναι μικροπωλητής, πώς βρήκε τη δουλειά αυτή και πού συνήθως στήνει την πραμάτεια του (πόστο στην πόλη).
- Αν νιώθει ανασφαλής με τη δουλειά που κάνει και γιατί (κρίση, ανεργία, παρανομία), αν η εργασία του/της σχετίζεται με αυτό που ίσως έχει σπουδάσει, αν θα ήθελε να κάνει μια δική του/της δουλειά και τι. Πόσες και ποιες δουλειές έχει κάνει μέχρι τώρα και πού. Πώς θα περιέγραφε το εργασιακό του/της καθεστώς. Ποια προσόντα θεωρεί ότι είναι απαραίτητα για τη δουλειά που κάνει. Ποια από αυτά πιστεύει ότι έχει, αν υπάρχει κάτι που τον/την εμποδίζει να πάει στη δουλειά του/της κάποιες φορές και τι είναι αυτό. Σχέσεις με συνεργάτες και συναδέλφους

⇒ **Καθημερινές διαδρομές - μετακίνηση στην πόλη**

- Πού πηγαίνει καθημερινά και πώς (εργασία, επισκέψεις, ψώνια κ.λπ.). Τι μεταφορικό μέσο επιλέγει και γιατί. Αν κάνει κάποια διαδρομή με τα πόδια και πού πηγαίνει. Αν έχει κάποια αγαπημένη διαδρομή που επιλέγει να κάνει στην πόλη (ποια είναι, προς τα πού, πώς την κάνει, με ποιους). Πώς πηγαίνει στη δουλειά του/της. Τι του/της αρέσει να κάνει κατά τη διάρκεια της μετακίνησης προς τη δουλειά. Τι ώρα πηγαίνει στην εργασία του/της, πόση ώρα διαρκεί η μετακίνηση, πώς αισθάνεται και τι σκέφτεται όταν βρίσκεται στον χώρο εργασίας του/της και όταν πηγαίνει προς τα εκεί. Πού αλλού πηγαίνει καθημερινά. Ποια είναι η αγαπημένη του/της βόλτα και πόσο συχνά την κάνει.

⇒ Χώροι – αστικά τοπία ελεύθερου χρόνου, διασκέδασης-ψυχαγωγίας και συνάντησης με ομοεθνείς, αλλοεθνείς, Έλληνες γείτονες

- Πού του/της αρέσει να πηγαίνει στον ελεύθερο χρόνο του/της. Ποιο είναι το αγαπημένο του/της μέρος στην πόλη. Αν πηγαίνει και κάθεται σε κάποια πλατεία/πάρκο και με ποιον/ποιους πηγαίνει εκεί. Τι κάνουν. Αν υπάρχει κάποιο σπίτι/μαγαζί ομοεθνή, Έλληνα, Ελληνίδας ή άλλων εθνοτήτων που πηγαίνει. Πώς περνούν εκεί την ώρα τους. Τι είναι αυτό που του/της αρέσει να κάνει πιο πολύ στον χώρο που περνά τον χρόνο του/της. Αν υπάρχει κάτι που θα ήθελε να αλλάξει εκεί. Τι πιστεύει ότι λείπει από τη γειτονιά του/της και την πόλη για να περνάει καλύτερα τον ελεύθερο χρόνο του/της. Πόσο νιώθει άνετα να πηγαίνει και να κάθεται στην πλατεία, στο πάρκο/στα καταστήματα της γειτονιάς του/της. Πού αισθάνεται περισσότερο άνετα και καλοδεχούμενος/η και πού λιγότερο ή και καθόλου. Αν προτιμά να περνά τον χρόνο του/της στα καταστήματα των ομοεθνών του ή άλλων εθνοτήτων και γιατί.

⇒ Η γνώμη για τη γειτονιά

- Ποια είναι η γνώμη του/της για τη γειτονιά που μένει και πού έμενε πριν. Αν αισθάνεται ασφαλής ή αν πιστεύει ότι υπάρχει ρατσισμός. Αν έχει δεχτεί οποιασδήποτε μορφής ρατσιστική συμπεριφορά. Τι υπάρχει έξω από την πολυκατοικία του/της. Ποια είναι τα γειτονικά καταστήματα, αν πηγαίνει, αν ψωνίζει σε αυτά. Τι γνώμη έχει για τους γείτονές του/της. Τι είναι αυτό που του/της αρέσει περισσότερο στη γειτονιά. Τι θα ήθελε να αλλάξει, ποιο πιστεύει ότι είναι το θετικό και ποιο το αρνητικό στοιχείο της γειτονιάς, ποιο είναι για τον ίδιο/την ίδια το ομορφότερο τοπίο της γειτονιάς του/της. Πώς θα χαρακτήριζε/ θα περιέγραφε την Αθήνα.

⇒ **Οι χώροι και οι τόποι στη χώρα καταγωγής**

- Ποιο είναι το πρώτο μέρος/τοπίο της πατρίδας του/της που του/της έρχεται στο μυαλό. Ποιον χώρο-ποιο σημείο της πόλης του/της στη χώρα καταγωγής σκέφτεται, του/της λείπει πιο συχνά. Πού του/της άρεσε να πηγαίνει, να κάνει βόλτες, να διασκεδάζει. Πώς θα περιέγραφε την πόλη του/της, τη γειτονιά του/της στη χώρα καταγωγής. Πού έμενε, πώς ήταν το σπίτι του/της. Τι είναι αυτό που του/της άρεσε πιο πολύ. Αν μπορούσε να αλλάξει κάτι ποιο θα ήταν αυτό. Ποιο είναι για εκείνον/η το πιο σημαντικό σημείο της πόλης του/της. Σε ποια μαγαζιά του/της άρεσε να πηγαίνει. Τι δουλειά έκανε και ποιος ήταν ο χώρος εργασίας του/της στη χώρα καταγωγής

ii. ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

⇒ **Πολιτιστικές εκδηλώσεις-κουλτούρα**

- Αν ανήκει ή συμμετέχει σε κάποια συλλογικότητα που διοργανώνει φεστιβάλ/γιορτές/παζάρια κ.λπ. Τι είδος μουσικής ακούει, αν είναι μέλος κάποιας πολιτιστικής ομάδας, αν υπάρχει κάποια διοργάνωση που του/της αρέσει να πηγαίνει και γιατί. Αν γνωρίζει κάποιον/α μουσικό/συγγραφέα/καλλιτέχνη από την χώρα του/της ή την Αφρική γενικότερα που δραστηριοποιείται στην Ελλάδα. Αν πηγαίνει σε διοργανώσεις γιορτών-χορών-πάρτι από τους αφρικανικούς συλλόγους, πότε και πού γίνονται. Αν συμμετέχει σε πολιτιστικές εκδηλώσεις κοινές με Έλληνες και ποιες είναι αυτές. Αν πιστεύει ότι υπάρχουν κοινά στοιχεία στον πολιτισμό Αφρικής και Ελλάδας και ποια είναι αυτά. Αν θα ήθελε να γίνεται κάτι παραπάνω για την προβολή της αφρικανικής κουλτούρας ή του πολιτισμού της χώρας του/της στην Αθήνα, τι προτείνει, τι σκέφτεται. Αν θεωρεί ότι η αφρικανική κουλτούρα έχει επηρεάσει τους Έλληνες και πώς. Αν γνωρίζει μαγαζιά-καταστήματα που είναι αφρικανικά, τι είδους, πού βρίσκονται, αν πηγαίνει. Αν γνωρίζει κάποιο έντυπο/εφημερίδα/περιοδικό που να αφορά την Αφρική, κάποια αφρικανική χώρα ή τους Αφρικανούς στην Αθήνα. Αν φοράει παραδοσιακά ρούχα δημόσια και καθημερινά, πώς νιώθει με αυτά, πώς τον/την αντιμετωπίζουν οι άλλοι. Αν

συνεργάζονται με άλλες εθνότητες και ποιες είναι αυτές, ποιες σχέσεις αναπτύσσονται (διαπροσωπικές, φιλικές, ερωτικές κ.λπ.)

⇒ **Πολιτικές διεκδικήσεις/πολιτικές διεκδίκησης**

- Αν είναι μέλος ή αν συμμετέχει σε κάποια ομάδα που διεκδικεί κάτι και τι είναι αυτό. Πώς θα περιέγραφε την πολιτική του/της ιδεολογία. Αν γνωρίζει κάποιον ομοεθνή του/της που έχει αναλάβει πιο ενεργή πολιτική δράση στην Ελλάδα και πού δραστηριοποιείται. Αν ο ίδιος/η ίδια έχει τέτοια δράση, αν θεωρεί ότι οι ελληνικές μεταναστευτικές οργανώσεις και οι επίσημες δομές προωθούν τα δικαιώματα των μεταναστών και ειδικότερα των Αφρικανών. Πώς θεωρεί ότι θα έπρεπε να δραστηριοποιηθούν οι Αφρικανοί/ές, αν γνωρίζει κάποια καμπάνια που προωθεί τις διεκδικήσεις των Αφρικανών μεταναστών. Αν θεωρεί τον εαυτό του/της πολίτη της Ελλάδας, ναι-όχι-γιατί. Ποιες πιστεύει ότι είναι οι υποχρεώσεις του/της απέναντι στην Ελλάδα και ποια τα δικαιώματά του/της ως Αφρικανού/ής. Τι γνώμη έχει για τη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας. Αν γνωρίζει τι/πού/πώς μπορεί να διεκδικήσει τα δικαιώματά του/της στο ελληνικό κράτος. Ποια είναι η επαφή του/της με τους θεσμούς (αστυνομία, νοσοκομεία, ιατροί, δημόσιες υπηρεσίες κ.λπ.). Ποια είναι η γνώμη του/της για την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, για τα κόμματα, για την άνοδο και τη δράση της ακροδεξιάς και των φασιστικών οργανώσεων.

⇒ **Σχέση με τη θρησκεία / θρησκευτικότητα**

- Αν έχει κάποια σχέση με τη θρησκεία και πώς θα την περιέγραφε. Πώς και πού εκδηλώνει τη θρησκευτικότητά του/της, το θρησκευτικό του/της συναίσθημα. Πώς πιστεύει ότι η θρησκεία επηρεάζει τη θέση του/της ως μετανάστη/στριας. Ποια είναι η γνώμη του/της για την επίσημη θρησκεία της Ελλάδας και για την ορθόδοξη εκκλησία. Αν πηγαίνει σε συναντήσεις θρησκευτικού περιεχομένου και τι κάνουν εκεί. Αν υπάρχει κάποια θρησκευτική γιορτή της χώρας του/της που διοργανώνεται στην Αθήνα. Αν υπάρχει κάποια ιδιαίτερη θρησκευτική συνήθεια δική του/της-της οικογένειάς του/της. Αν πιστεύει ότι μπορεί ελεύθερα να εκφράζει τη θρησκεία του/της-τη θρησκευτικότητά του/της στην Ελλάδα. Αν χρησιμοποιεί, αν πιστεύει σε άλλου είδους θρησκευτικά σχήματα (αστρολογία, μαντεία, βουντού κ.λπ.). Αν

υπάρχει κάποια θρησκευτική ομάδα/συλλογικότητα που τον/την έχει βοηθήσει με τη διαμονή-διαβίωσή του/της στην Αθήνα. Ποιον ρόλο παίζει η θρησκεία στη ζωή του/της.

⇒ **Επικοινωνία με τη χώρα καταγωγής**

- Αν επικοινωνεί με την πατρίδα του, με ποιους και πώς. Αν παρακολουθεί τα γεγονότα και τις εξελίξεις στη χώρα του/της. Αν θα ήθελε να επικοινωνεί, να πηγαίνει πιο συχνά, αν στέλνει και να λαμβάνει γράμματα, φωτογραφίες ή άλλου είδους υλικό από συγγενείς και φίλους. Τι νομίζει ότι πιστεύουν οι δικοί του/της για εκείνον/η και για το γεγονός ότι ήρθε στην Ελλάδα. Αν στέλνει χρήματα στους δικούς του/της. Τι θα ήθελε να λαμβάνει περισσότερο από τη χώρα του/της.

⇒ **Πολιτισμική επικοινωνία με τη χώρα υποδοχής**

- Αν διασκεδάζει με Έλληνες σε ελληνικά μαγαζιά. Πού διασκεδάζει με τους ομοεθνείς του/της. Αν έχει σχέσεις και τι είδους με Έλληνες/άλλους μετανάστες, αν ακούει ελληνική μουσική και τι, αν διαβάζει ελληνικές εφημερίδες/περιοδικά, αν βλέπει ελληνική τηλεόραση και τι είδους εκπομπές, αν ασχολείται με τον ελληνικό αθλητισμό. Αν αθλείται. Πώς του/της αρέσει να ντύνεται όταν βγαίνει βόλτα με Έλληνες φίλους του/της. Ποιες είναι οι διαπροσωπικές, φιλικές, ερωτικές σχέσεις που αναπτύσσει στην Αθήνα. Αν υπάρχει κάτι που να τον/την δυσκολεύει σε κάτι σε αυτές τις σχέσεις και τι είναι αυτό

⇒ **Εκπαίδευση**

- Αν έχει σπουδάσει και τι, πού πήγε σχολείο, αν πήγε σχολείο στην Ελλάδα. Σε ποιο σχολείο, πώς αισθανόταν, τι τον/την δυσκόλεψε, πώς τον αντιμετώπισαν συμμαθητές/γονείς/δάσκαλοι. Αν σπουδάζει κάτι τώρα. Πού και πώς έμαθε ελληνικά. Αν γνωρίζει κάποια άλλη γλώσσα και ποια. Αν θα ήθελε να σπουδάσει κάτι άλλο, κάτι επιπλέον και τι. Πού πηγαίνουν τα παιδιά του/της σχολείο, αν είναι ευχαριστημένος/η από το σχολείο και τους εκπαιδευτικούς. Ποια είναι η γνώμη του/της για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Τι θα ήθελε να σπουδάσουν τα παιδιά του-της, πού και γιατί.

⇒ **Ελεύθερος χρόνος**

- Πώς του/της αρέσει να περνά τον ελεύθερο χρόνο του/της. Τι κάνει και με ποιους. Αν έχει κάποιο/α φίλο/η και πού πηγαίνουν μαζί. Πώς περνά τον ελεύθερο χρόνο στο σπίτι του/της, πώς περνά τον ελεύθερο χρόνο του/της έξω. Αν συναντιέται με φίλους, συγγενείς σε σπίτια και πώς διασκεδάζουν. Αν έχει πάει σε κάποιο άλλο μέρος εκτός Αθήνας. Αν κάνει διακοπές, πού και με ποιους. Δραστηριότητες αξιοποίησης του ελεύθερου χρόνου.

⇒ **Ακραίες εμπειρίες**

- Αν υπάρχει κάποιο γεγονός ή περιστατικό ή και ως είδηση που έχει συμβεί στην Ελλάδα ή/και συγκεκριμένα στην Αθήνα και του/της έχει κάνει αρνητική εντύπωση ή του/της έχει προκαλέσει δυσάρεστα συναισθήματα. Ποια ήταν η είδηση, τι αφορούσε και τι σκέφτηκε/αισθάνθηκε. Αν υπάρχουν ειδήσεις/γεγονότα που να αφορούν ομοεθνείς του ή άλλους από την Αφρική που τον/την απασχολούν έντονα και ποια είναι αυτά, με τι έχουν να κάνουν. Αν είναι υποθέσεις ποινικές ή αξιόποινες, αν έχει ο ίδιος/η ίδια κάποια προσωπική εμπειρία και τι αφορά. Πώς το αντιμετώπισε/πώς αντέδρασε, τι σκέφτεται γενικά για την εγκληματικότητα (πορνεία, σωματεμπορία, ναρκωτικά) στην οποία εμπλέκονται Αφρικανοί.

⇒ **Αποτίμηση της ζωής στη χώρα καταγωγής / στη χώρα υποδοχής**

Προσδοκίες για το μέλλον

- Πώς ήταν η ζωή στην πατρίδα, πώς ήταν η ζωή της οικογένειάς του/της. Αν έχει κρατήσει κάποιο άλμπουμ φωτογραφιών/οτιδήποτε αφορά τη ζωή του/της στη χώρα καταγωγής. Ποια θεωρεί αρνητικά και ποια θετικά στοιχεία της χώρας καταγωγής. Πώς περνούσε τον ελεύθερο χρόνο του/της, πώς άλλαξε η ζωή του/της από τη στιγμή που αποφάσισε να φύγει. Πώς σκεφτόταν τη ζωή στην Ελλάδα πριν έρθει και τι σκέφτεται τώρα. Από τι επηρεάζεται η γνώμη του/της τώρα. Τι σκέφτεται να κάνει στο μέλλον. Αν θέλει να μείνει στην Αθήνα ή να μετακινηθεί κάπου αλλού και, αν ναι, πού και γιατί. Τι έχει ακούσει για τον τόπο όπου θέλει να μετακινηθεί. Αν θέλει να γυρίσει κάποια στιγμή στην πατρίδα του, τότε, γιατί ναι ή γιατί όχι.

ΠΡΟΦΙΛ ΑΦΗΓΗΤΩΝ και ΑΦΗΓΗΤΡΙΩΝ

Όνομα	Φύλο	Έτος γέννησης	Έτος άφιξης στην Ελλάδα	Σπουδές	Οικογενειακή κατάσταση	Θρήσκευμα	Τόπος κατοικίας στην Αθήνα	Τωρινή απασχόληση
1. Φάτυ	Γυναίκα	1974	1992	Δεν έχει ολοκληρώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευση	Χήρα - 2 παιδιά	Δήλωσε ότι πιστεύει στον Θεό. Στο θρήσκευμα ακολουθεί το θρήσκευμα του συζύγου της.	Κυψέλη	Κομμώτρια: κατάστημα με είδη κομμωτηρίου και για Africa hairdressing
2. Τζον	Άνδρας	1958	1986	Απόφοιτος της Σχολής Δημόσιας Διοίκησης	Παντρεμένος - 3 παιδιά	χριστιανός	Αχαρνών και Ηπείρου	Εργαζόμενος σε επιπλοποιείο
3. Μάριαμ	Γυναίκα	1994	Γεννήθηκε στην Ελλάδα (2η γενιά)	Απόφοιτη ΕΠΑΛ	Ανύπαντρη	Χριστιανή	Αχαρνών και Ηπείρου	Σπουδάστρια σε ΤΕΙ στην Καστοριά
4. Πέτρος	Άνδρας	1986	Γεννήθηκε Ελλάδα (2η γενιά)	Πτυχιούχος ΤΕΙ Λογιστικής Πειραιά	Ανύπαντρος	Χριστιανός	Κυψέλη	Εργαζόμενος σε βιοτεχνία γυαλιού
5. Άνταμα	Γυναίκα	1972	1992	Απόφοιτη Γυμνασίου	Παντρεμένη - 3 παιδιά	Μάρτυρας του Ιεχωβά	Πλατεία Αμερικής	Καθαρίστρια σε σπίτια
6. Κριστίνα	Γυναίκα	1974	1991	Πήγε σχολείο μέχρι και τη Β' Λυκείου στη Σιέρα Λεόνε	Παντρεμένη -2 παιδιά	Δήλωσε ότι πιστεύει στον Θεό	Παγκράτι	Καθαρίστρια σε σπίτια
7. Ισάτου	Γυναίκα	1981	2002	Απόφοιτη Λυκείου στη Σιέρα Λεόνε	Ανύπαντρη (μένει με τη μητέρα της)	Μουσουλμάνα στη Σιέρα Λεόνε, δηλώνει χριστιανή τώρα.	Κυψέλη	Πωλήτρια σε κατάστημα με ρούχα
8. Ιμπραήμ	Άνδρας	1952	1984	Σχολή ΔΕΛΤΑ-Ψυκτικός Τελειόφοιτος Πολυτεχνείου (Τοπογράφος). Δεν έχει πάρει πτυχίο.	Παντρεμένος - 3 παιδιά	Μουσουλμάνος	Κυψέλη	Υπάλληλος κουζίνας σε εστιατόριο

Όνομα	Φύλο	Έτος γέννησης	Έτος άφιξης στην Ελλάδα	Σπουδές	Οικογενειακή κατάσταση	Θρήσκευμα	Τόπος κατοικίας στην Αθήνα	Τωρινή απασχόληση
9. Σοφία	Γυναίκα	1973	1992	Πήγε σχολείο μέχρι και τη Β' Λυκείου στη Σιέρα Λεόνε	Παντρεμένη -3 παιδιά	Μουσουλμάνοι στη Σιέρα Λεόνε, έγινε χριστιανή στη Ελλάδα όταν παντρεύτηκε.	Κουκάκι	Άνεργη
10. Τζίμι	Ανδρας	1975	2004	Πτυχιούχος Θεολογικής Σχολής στο Πανεπιστήμιο της Νιγηρίας	Έγγαμος - 3 παιδιά	Χριστιανός	Κουκάκι	Εργάτης σε οικοδομική επιχείρηση
11. Κάντυ	Γυναίκα	1972	1991	Τελείωσε το Λύκειο στη Σιέρα Λεόνε (Τεχνικό Λύκειο με ειδίκευση catering)	Χωρισμένη - 2 παιδιά	Χριστιανή καθολική	Κουκάκι	Πωλήτρια σε κατάστημα με ρούχα
12. Σάμπα	Ανδρας	1958	1986	Σχολή Ηλεκτρολόγων στη Γερμανία και Σχολή Υδραυλικών στην Ελλάδα	Ανύπαντρος Έχει 2 παιδιά στη Σιέρα Λεόνε (1 γιο 17 ετών και 1 κόρη 14 ετών)	Μουσουλμάνος	Κυψέλη Γαλάτσι	Εργάζεται σε εταιρεία με ερποντίσιον. Επισκευάζει και έπιπλα.
13. Άλφα	Ανδρας	1972	1997	Απόφοιτος Λυκείου στη Σιέρα Λεόνε	Ανύπαντρος	Χριστιανός καθολικός	Ασκληπιού Λεωφόρος Αλεξάνδρας	Βοηθός αποθηκάρου σε μεταφορική εταιρεία στον Πειραιά/ βοηθός πλακά
14. Αϊσα	Γυναίκα	1991	1999	Απόφοιτη Λυκείου στην Ελλάδα	Ανύπαντρη	Χριστιανή Πεντηκοστιανή	Κύπρου Κυψέλη	Αφρικανικό κομμωτήριο
15. Σαΐκου	Ανδρας	1984	2010	Τελείωσε το Λύκειο στη Σιέρα Λεόνε, ξεκίνησε στο Πανεπιστήμιο το Diploma in Peace and Conflict Resolution αλλά διέκοψε.	Ανύπαντρος	Χριστιανός, Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints	Κουκάκι	Άνεργος

Όνομα	Φύλο	Έτος γέννησης	Έτος άφιξης στην Ελλάδα	Σπουδές	Οικογενειακή κατάσταση	Θρήσκευμα	Τόπος κατοικίας στην Αθήνα	Τωρινή απασχόληση
16. Κόλινς	Ανδρας	1966	1994	Technical School -T.E.I. στη Σιέρα Λεόνε	Παντρεμένος-2 γιους	Χριστιανός καθολικός	Σπετσών Κυψέλη	Άνεργος
17. Ντέιβιντ	Ανδρας	1968	1993	Δίπλωμα στα Οικονομικά από το Αμερικανικό Κολέγιο της Αθήνας	Παντρεμένος-2 κορίτσια και 1 αγόρι	Χριστιανός καθολικός	Ταύρος	Υπάλληλος εργοστασίου με κουρτίνες και υφάσματα στον Ταύρο
18. Φράνσις	Ανδρας	1956	1991	Teacher Certificate στη Σιέρα Λεόνε	Παντρεμένος-2 αγόρια και 1 κορίτσι	Χριστιανός καθολικός	Σκιάθου πλατεία Κολιάτσου	Υπάλληλος σε εταιρεία ανακύκλωσης
19. Λορέττα	Γυναίκα	1964	1982	Απόφοιτος Λυκείου στη Σιέρα Λεόνε / Β' Λυκείου ΕΠΑΛ Διοίκησης Επιχειρήσεων στην Αθήνα	Ανύπαντρη-1 γιο στη Σιέρα Λεόνε	Χριστιανή ορθόδοξη	Μαυρομιχάλη Εξάρχεια	Άνεργη
20. Φάτματα	Γυναίκα	1968	1992	Πήγε μέχρι την Α' Λυκείου στη Σιέρα Λεόνε.	Παντρεμένη - 3 κόρες. Η μικρότερη έχει γεννηθεί Ελλάδα, οι άλλες 2 ζουν στην Αφρική.	Χριστιανή (ήταν μουσουλμάννα και άλλαξε.)	Πατησίων πλατεία Κολιάτσου	Άνεργη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά, Έφη, «Εισαγωγή. Η ανεξίτηλη διαφορά: λόγοι για τη φυλή στην Ελλάδα», στο Αβδελά, Έφη – Αρβανιτάκης, Δημήτρης – Δελβερούδη, Ελίζα-Άννα – Ματθιόπουλος, Δ. Ευγένιος – Πετμεζάς, Σωκράτης – Σακελλαρόπουλος, Τάσος (επιμ.), *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ. 11-40.
- Adepoju, Aderanti, «Trends in International Migration in and from Africa», στο Massey, S. Douglas – Taylor, J. Edward (επιμ.), *International Migration: Prospects and Policies in a Global Market*, Oxford: Oxford University Press, 2004, σ. 59-76.
- Adepoju, Aderanti, «Leading issues in international migration in sub-Saharan Africa», στο Cros, Catherine – Derik, Gelderblom – Roux, Neil – Mafukidze, Jonathan (επιμ.), *Views on Migration in sub-Saharan Africa: Proceedings of an African Migration Alliance Workshop*, Pretoria: HSRC Press, 2006, σ. 25-47.
- Adepoju, Aderanti, «Migration in Sub-Saharan Africa», *Current African Issues*, 37, Nordiska Afrikainstitutet (The Nordic Africa Institute), Uppsala, 2008.
- Agamben, Giorgio, *Κατάσταση εξαίρεσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπεται την εξαίρεση σε κανόνα*, (μτφρ. Μαρία Οικονομίδου), Αθήνα: Πατάκη, 2007.
- Ahmed, Sarah, *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*, London and New York: Routledge, 2000.
- Αθανασίου, Αθηνά, «Το μαύρο στην πλατεία: Χαρτογραφώντας την απαγορευμένη μνήμη», στο Γιαννακόπουλος, Κώστας – Γιαννιτσιώτης, Γιάννης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 227-266.
- Αθανασίου, Αθηνά – Τσιμουρή, Γιώργος, «Χαρτογραφώντας τη Βιοπολιτική των Συνόρων: Σώματα, Τόποι, Απεδαφοποιήσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β'-Γ', 2013, σ. 3-37.
- Αθανασίου, Αθηνά, «Εισαγωγή. Για μια κριτική αναθεώρηση της έκκεντρης νεωτερικότητας», στο Α. Αθανασίου (επιμ.), *Αποδομώντας την Αυτοκρατορία. Θεωρία και πολιτική της μεταποικιακής κριτικής*, Αθήνα: νήσος, 2016, σ. 9-21.

- Alipranti-Maratou, Laura, «Migration to Greece: A New Type and Emerging Problems», στο Close, Elizabeth – Tsianikas, Michael – Couvalis, George (επιμ.), *Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2005*, Department of Languages - Modern Greek, Adelaide: Flinders University, 2007, σ. 185-198.
- Amin, Ash, «Spatialities of globalization», *Environment and Planning A*, 34, 2002, σ. 385-399.
- Andall, Jacqueline, «Hierarchy and Interdependence: The Emergence of a Service Cast in Europe», στο Andall, Jacqueline (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford and New York: Berg, 2003, σ. 39-60.
- Andreouli, Eleni – Figgou, Lia – Kadianaki, Irini – Sapountzis, Antonis – Xenitidou, Maria, «‘Europe’ in Greece: Lay constructions of Europe in the context of Greek immigration debates», *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 27:2, 2017, σ. 158-168.
- Andrijašević, Rutvica, «The Southern Gate to Fortress Europe», στο *Policy Perspectives, Islam and Tolerance in Wider Europe*, International Policy Fellowships Program, 2006, σ. 30-50.
- Andrijašević, Rutvica, *Έμφυλη μετανάστευση και διαφοροποιημένα δικαιώματα*, συνέντευξη στο ηλεκτρονικό περιοδικό Re-public, 15/10/2008, διαθέσιμο στο <https://www.republic.gr/?p=371>, τελευταία επίσκεψη 16/9/2020.
- Andrijašević, Rutvica, «From Exception to Excess: Detention and Deportations across the Mediterranean Space», στο de Genova, Nicholas – Peutz, Nathalie (επιμ.), *The Deportation Regime: Sovereignty, Space, and the Freedom of Movement*, Durham and London: Duke University Press, 2010, σ. 147-165.
- Anthias, Floya, «Rethinking Social Divisions: Some Notes towards a Theoretical Framework», *The Sociological Review*, 46:3, 1998, σ. 505-535.
- Anthias, Floya – Lazaridis, Gabriella (επιμ.), *Into the Margins: Migration and Exclusion in Southern Europe*, Aldershot: Ashgate, 1999.
- Anthias, Floya, «The material and the symbolic in theorizing social stratification: issues of gender, ethnicity and class», *The British Journal of Sociology*, 52:3, 2001, σ. 367-390.

- Antonopoulos, A. Georgios – Tierney, John – Webster, Colin, «Police Perception of Migration and Migrants in Greece», *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 16, 2008, σ. 353–378.
- Appadurai, Arjun, «Grassroots Globalization and the Research Imagination», *Public Culture* 12:1, 2000, σ. 1-19.
- Appadurai, Arjun, «Deep democracy: urban governmentality and the horizon of politics», *Environment & Urbanization*, 13:8, 2001, σ. 23-43.
- Appadurai, Arjun, *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, (μτφρ. Κώστας Αθανασίου), Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014.
- Appleyard, Reginald, «International Migration Policies: 1950-2000», *International Migration*, 39:6, 2001, σ. 7-20.
- Arango, Joaquin – Baldwin-Edwards, Martin (επιμ.), *Immigrants and the Informal Economy in Southern Europe*, London, Portland: Frank Cass, 1999.
- Arango, Joaquin – Bonifazi, Corrado – Finotelli, Claudia – Peixoto, João – Sabino, Catarina – Strozza, Salvatore – Triandafyllidou, Anna, «The making of an immigration model: inflows, impacts and policies in Southern Europe», IDEA Working Papers, No 9, May 2009, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/24357481/The_making_of_an_immigration_model_In_flows_impacts_and_policies_in_Southern_Europe, τελευταία επίσκεψη 27/9/2019.
- Αράπογλου, Βασίλης – Καβουλάκος, Ιωσήφ-Κάρολος – Κανδύλης, Γιώργος – Μαλούτας, Θωμάς, «Η νέα κοινωνική γεωγραφία της Αθήνας: μετανάστευση, ποικιλότητα και σύγκρουση», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Οκτ-Δεκ. 2009, σ. 57-67.
- Arat-Koc, Sedef, «Contesting or Affirming ‘Europe’? European Enlargement, Aspirations for ‘Europeanness’ and New Identities in the Margins of Europe», *Journal of Contemporary European Studies*, 18:2, 2010, σ. 181-191
- Athanasίου, Athena – Hantzaroula, Pothiti – Yannakopoulos, Kostas, «Towards a New Epistemology: The ‘Affective Turn’», *Historein*, 8, 2008, σ. 5-16.
- Aubarell, Gemma – Aragall, Xavier, «Immigration and the Euro-Mediterranean Area: Keys to Policy and Trends», *Euromesco Papers*, 47, September 2005.

- Αυδίκος, Βασίλης, «Ο χώρος ως σχέση: μεθοδολογικές προσεγγίσεις και πλαίσιο έρευνας», *Γεωγραφίες*, 17, 2010, σ. 33-47.
- autonome antifa, *Επιτροπές Κατοίκων. Κατάδυση στο μέλλον του ελληνικού φασισμού*, Αθήνα, Μάρτιος 2012.
- Babayan, Diana, *Balancing Security and Development in Migration Policy – EU Mobility Partnerships*, Master thesis in European Interdisciplinary Studies, College of Europe, 2010.
- Βαΐου, Ντίνα (επιστημ. υπεύθυνη), *Διαπλεκόμενες Καθημερινότητες και Χωροκοινωνικές Μεταβολές στην Πόλη. Μετανάστριες και Ντόπιες στις Γειτονιές της Αθήνας*, ΕΜΠ-Σχολή Αρχιτεκτόνων, Τομέας Πολεοδομίας και χωροταξίας, Πυθαγόρας II, Τελική Έκθεση, Αθήνα, Αύγουστος 2007, σ. 158-172.
- Βαΐου Ντίνα – Καλαντίδης, Άρης, «Πόλεις των ‘άλλων’. Καθημερινές πρακτικές και συγκρότηση του δημόσιου χώρου», στο Σπυριδάκης, Μάνος (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Αθήνα: νήσος, 2009, σ. 23-47.
- Baker, Chris – Jane, A. Emma, *Cultural Studies. Theory and Practice*, Los Angeles-London-Singapore-Washington-Melbourne: Sage Publications, 5^η έκδοση, 2016.
- Bakewell, Oliver – de Haas, Hein, «African Migrations: Continuities, Discontinuities and Recent Transformations», στο Chabal, Patrick – Engel, Ulf – De Haan, Léo (επιμ.), *African Alternatives*, Leiden and Boston: Brill, 2007, σ. 95-117.
- Baldwin-Edwards, Martin, «The Emerging European Immigration Regime: Some Reflection on Implication for Southern Europe», *Journal of Common Market Studies*, 35:4, 1997, σ. 497-519.
- Baldwin-Edwards, Martin, «Southern European labour markets and immigration: a structural and functional analysis», Mediterranean Migration Observatory Working Paper 5, 2001.
- Baldwin-Edwards, Martin, «Immigration, Immigrants and Socialization in Southern Europe: patterns, problems and contradistinctions», Academic Symposium on Immigration and Integration in Northern Versus Southern Europe, Netherlands Institute at Athens, 27th & 28th November 2002, διαθέσιμο στο

- <http://ketlib.lib.unipi.gr/xmlui/bitstream/handle/ket/1013/IMMIGRATION%20lecture%20NIAv6.pdf?sequence=2>, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018.
- Baldwin-Edwards, Martin, «Immigration into Greece 1990-2003: A Southern European Paradigm?», European Population Forum, Mediterranean Migration Observatory, Geneva, Switzerland, 12-14 January 2004, διαθέσιμο στο https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/_docs/pau/2004/PAU_2004_EPF_Se ss4PresnBaldwinEdwards.pdf, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- Baldwin-Edwards, Martin, «The Southern European ‘model of immigration’: a sceptical view», στο Okólski, Marek (επιμ.), *European Immigrations. Trends, Structures and Policy Implications*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, 2012.
- Βαμβακάς, Βασίλης, «Η ‘μετανάστευση’ του ελληνικού κινηματογράφου από το εμπορικό στο πολιτικό στίγμα», στο Τομαή-Κωνσταντοπούλου, Φωτεινή (επιμ.), *Η μετανάστευση στον κινηματογράφο*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2004, σ. 41-62.
- Βαμβακάς, Βασίλης, «Είδη πολιτικής εικονογραφίας στον ελληνικό κινηματογράφο (1974-2010)», Filmikon, *Journal of Greek Film Studies*, 2017, διαθέσιμο στο <http://filmiconjournal.com/blog/post/64/eidh-politikis-eikonografias-ston-elliniko-kinimatografo-1974-2010>, τελευταία επίσκεψη 3/4/2018.
- Barot, Rohit – Bird, John, «Racialization: the genealogy and critique of a concept», *Ethnic and Racial Studies* 24:4, July 2001 σ. 601–618.
- Batzliou, Athanasia, «Framing ‘otherness’ in press photographs: The case of immigrants in Greece and Spain», *Journal of Media Practice*, 12:1, 2014, σ. 41-60.
- Beck, Ulrich – Ziegler, Ulf Erdmann, *Μια ζωή δική μας. Περιηγήσεις στην άγνωστη κοινωνία που ζούμε*, (μτφρ.- επιμ. Λένα Σακαλή), Αθήνα: νήσος, 2000.
- Βεντούρα, Λίνα, «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Παύλου, Μίλτος – Χριστόπουλος, Δημήτρης (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, KEMO, Αθήνα: Κριτική, 2004, σ. 174-204.
- Best, Heinrich – Lengyel, György – Verzhichelli, Luca, «Introduction: European integration as an elite project», στο Best, Heinrich – Lengyel, György – Verzhichelli Luca (επιμ.), *The Europe of Elites. A Study into the Europeaness of*

- Europe's Political and Economic Elites*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2012, σ. 1-13
- Bhabha, Homi, *The Location of Culture*, London and New York: Routledge, 1994.
- Bigo, Didier, «Globalized (in)Security: the Field and the Ban-opticon», στο Bigo, Didier – Tsoukala, Anastassia (επιμ.), *Terror, Insecurity and Liberty. Illiberal practices of liberal regimes after 9/11*, Abingdon: Routledge, 2008, σ. 10-48.
- Bigo, Didier, «International control and free movement in Europe», *International Control of the Red Cross*, 91:875, 2009, σ. 579-591.
- Black, Richard – Ammasari, Savina – Mouillesseaux, Shannon – Rajkotia, Radha, «Migration and Pro-Poor Policy in West Africa», Working Paper, Development Research Centre on Migration, Globalisation and Poverty, November 2004.
- Bojadžijev, Manuela – Mezzadra, Sandro, «‘Refugee crisis’ or crisis of European migration policies?», *FocaalBlog*, 2015, διαθέσιμο στο <http://www.focaalblog.com/2015/11/12/manuela-bojadzijeve-and-sandro-mezzadra-refugee-crisis-or-crisis-of-european-migration-policies/> τελευταία επίσκεψη 29/9/2019.
- Βουτυρά, Ευτυχία, «Κουλτούρες της ‘ασφάλειας’ και οι ανασφάλειες των προσφύγων», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας, Σύνоро, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 235-259.
- Braidotti, Rosi, «On Becoming Europeans», στο Passerini, Luisa – Lyon, Dawn – Capussoti, Enrica – Laliotou, Ioanna (επιμ.), *Women Migrants from East to West. Gender, Mobility and Belonging in Contemporary Europe*, New York and Oxford: Berghahn Books, 2010, σ. 23-44.
- Buonanno, Laurie, «The European Migration Crisis», στο Dinan, Desmond – Nugent, Neil – Paterson, E. William (επιμ.), *The European Union in Crisis*, London: Palgrave, 2017, σ. 100-130.

- Γεωργιάδου, Βασιλική, βιβλιοκριτική στο: Beck, Ulrich – Ziegler, Ulf Erdmann, *Μια Ζωή Δική μας. Περιηγήσεις στην άγνωστη κοινωνία που ζούμε*, (μτφρ- επιμέλεια Λένα Σακαλή), Αθήνα: νήσος, 2000. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 33, 2015, σ. 216-220.
- Γεωργούλας, Στράτος, «Η νέα μεταναστευτική κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίηση της», στο Μαρβάκης, Αθανάσιος – Παρσάνογλου, Δημήτρης – Παύλου, Μίλτος (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001, σ. 199-226.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα, «Εισαγωγή: Η ανθρωπολογική έρευνα μετά την πολιτισμική κριτική», στο Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα (επιμ.), *Όψεις Ανθρωπολογικής Έρευνας: Πολιτισμός, Ιστορία, Αναπαραστάσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009, σ. 15-57.
- Castells, Manuel, «The Construction of European Identity», στο Rodrigues, Maria João (επιμ.), *The New Knowledge Economy in Europe*, Cheltenham and Northampton: Edward Elgar, 2002, σ. 232-241.
- Castles, Stephen – Miller, J. Mark, *The Age of Migration. International Population Movement in the Modern World*, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan, (3^η έκδ), 2003.
- Cavounidis, Jennifer, «Migration in Southern Europe and the Case of Greece», *International Migration*, 40:1, March 2002, σ. 45-70.
- Chakrabarty, Dipesh, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Charriere, Florianne – Fresia, Marion, «West Africa as a Migration and Protection Area», UNHCR, 2008, διαθέσιμο στο www.unhcr.org/49e479c311.pdf, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.
- Chin, Rita – Fehrenbach, Heide, «What's Race Got To Do With It? Postwar German History in Context», στο Chin, Rita – Heide, Fehrenbach – Geoff, Eley -

- Grossmann, Atina, *After the Nazi Racial State: Difference and Democracy in Germany and Europe*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009, σ. 1-29.
- Colpani, Gianmaria – Ponzanesi, Sandra, «Introduction. Europe in Transition», στο Colpani, Gianmaria - Ponzanesi, Sandra (επιμ.), *Postcolonial Transitions in Europe. Contexts, Practices and Politics*. London: Rowman & Littlefield International, 2016, σ. 1-22.
- Crawley, Heaven – Skleparis, Dimitris, «Refugees, migrants, neither, both: categorical fetishism and the politics of bounding in Europe's 'migration crisis'», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44:1, 2018, σ. 48-64.
- Cross, M. Hannah, «The EU Migration Regime and West African Clandestine Migrants», *Journal of Contemporary European Research*, 5:2, 2009, σ. 171-187.
- Deacon, Roger, «Theory as Practice: Foucault's Concept of Problematization», *TELOS*, 118, 2000, σ. 127-142
- De Genova, Nicholas, «The Queer Politics of Migration: Reflections on 'Illegality' and Incurability», *Studies in Social Justice*, 4:2, 2010, σ. 101-126.
- De Genova, Nicholas, «Spectacles of migrant 'illegality': the scene of exclusion, the obscene of inclusion», *Ethnic and Racial Studies*, 36:7, 2013, σ. 1180-1198.
- De Genova, Nicholas, «The European Question: Migration, Race, and Postcoloniality in Europe», *Social Text*, 34:3 (128), 2016, σ. 75-102
- De Genova, Nicholas (επιμ.), *The Borders of "Europe". Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*, Durham and London: Duke University Press, 2017.
- De Genova, Nicholas, «The 'migrant crisis' as racial crisis: do *Black Lives Matter* in Europe?», *Ethnic and Racial Studies*, 41:10, 2018, σ. 1765-1782.
- De Giorgi, Alessandro, «Immigration control, post-Fordism and less eligibility. A materialist critique of the criminalization of immigration across Europe», *Punishment & Society*, 12:2, 2010, σ. 147-167.
- de Haas, Hein, «Irregular Migration from West Africa to the Maghreb and the European Union: An Overview of Recent Trends», IOM, no 32, 2008, διαθέσιμο στο

- http://publications.iom.int/bookstore/free/MRS-32_EN.pdf, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.
- de Haas, Hein, «The Myth of Invasion: The inconvenient realities of African migration to Europe», *Third World Quarterly*, 29:7, 2009, σ. 1305-1322.
- Deleuze, Gilles, «What is a dispositif?», στο Armstrong, J. Timothy (επιμ.-μτφρ.), *Michel Foucault, Philosopher*, New York: Routledge, 1992, σ. 159-168.
- Deleuze, Gilles, *Φουκώ*, (μτφρ. Μπέτζελος Τ.), Αθήνα: Πλέθρον, 2005.
- Dews, Peter, «Power and Subjectivity in Foucault», *New Left Review*, 1984, διαθέσιμο στο <https://newleftreview.org/issues/I144/articles/peter-dews-power-and-subjectivity-in-foucault.pdf>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- Dunkerley, David – Hodgson, Lesley – Konopacki, Stanislaw – Spybey, Tony – Thomson, Andrew, *Changing Europe. Identities, nations and citizens*, London and New York: Routledge, 2002.
- Durrheim, Kevin – Dixon, John, «The role of place and metaphor in racial exclusion: South Africa's beaches as sites of shifting racialization», *Ethnic and Racial Studies*, 24:3, 2001, σ. 433-450.
- Eder, Klaus, «Europe's Borders. The Narrative Construction of the Boundaries of Europe», *European Journal of Social Theory*, 9:2, 2006, σ. 255-271.
- Ellinas A. Antonis, «The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece», *South European Society and Politics*, 18:4, 2013, σ. 543-565.
- Erel, Umut, «Gendered and Racialized Experiences of Citizenship in the Life Stories of Women of Turkish Background in Germany», στο Andall, Jacqueline (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford and New York: Berg, 2003, σ. 155-176.
- Erel, Umut, «Citizenship, Identity and Culture: The Contexts in Britain and Germany», στο Erel, Umut, *Migrant Women Transforming Citizenship. Life-Stories from Britain and Germany*, Hampshire UK and Burlington US: Ashgate, 2009, σ. 23-49.

Ette, *Andreas* – *Faist, Thomas*, «The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration: Research, Questions and Concepts», στο *Faist, Thomas* – *Ette, Andreas* (επιμ.), *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration. Migration, Minorities and Citizenship*. London: Palgrave Macmillan, 2007, σ. 3-31.

Fassin, Didier, «The Biopolitics of Otherness: Undocumented Foreigners and Racial Discrimination in French Public Debate», *Anthropology Today*, 17:1, 2001, σ. 3-7.

Fassin, Didier – Pandolfi, Mariella, «Introduction: Military and Humanitarian Government in the Age of Intervention», στο *Fassin, Didier* – *Pandolfi, Mariella* (επιμ.), *Contemporary States Of Emergency. The Politics of Military and Humanitarian Interventions*, New York: Zone Books, 2010, σ. 9-25.

Fassin, Didier, «Policing Borders, Producing Boundaries. The Governmentality of Immigration in Dark Times», *Annual Review of Anthropology*, 40:1, 2011, σ. 213-226.

Fassin, Didier, «Ambivalent Hospitality. Governing the Unwanted», στο *Fassin, Didier*, *Humanitarian Reason. A moral history of the present*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 2012, σ. 133-157.

Fassin, Didier, «Introduction: Humanitarian Government», στο *Fassin, Didier*, *Humanitarian Reason. A moral history of the present*, Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 2012, σ. 1-17.

Favell, Adrian, «The Europeanisation of immigration politics», *European Integration online Papers*, 2:10, 1998, διαθέσιμο στο <http://eiop.or.at/eiop/pdf/1998-010.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

Fine, Garry Allan – Harrington, Brooke, «Tiny Publics: Small Groups and Civil Society», *Sociological Theory*, 22:3, 2004, σ. 341-356.

Flahaux, Marie-Laurence – de Haas, Hein, «African migration: trends, patterns, drivers», *Comparative Migration Studies*, 2016, 4:1, σ. 1-25.

Foucault, Michel, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, (μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης), Αθήνα: Γνώση, 1987.

Foucault, Michel, «Technologies of the Self», στο Martin, H Luther – Gutman, Huck – Hutton, H. Patrick (επιμ.), *Technologies of the Self. A Seminar with Michel Foucault*, London: Tavistock Publications, 1988, σ. 16-49.

Foucault, Michel – Sennett, Richard, «Sexuality and Solitude», *London Review of Books*, 3:9, 1991.

Foucault, Michel, *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας*, (μτφρ. Τιτίκα Δημητρούλια.), Αθήνα: Ψυχογιός, 2002.

Foucault, Michel, «Ο Νίτσε, η γενεαλογία, η ιστορία», στο Foucault, Michel, *Τρία κείμενα για τον Νίτσε*, (μτφρ. Δημήτρης Γκινοσάτης), Αθήνα: Πλέθρον, 2003, σ. 39-93.

Ζαββού, Αλεξάνδρα, «Ζωές εν κινδύνω: σκέψεις πάνω στο βιοπολιτικό διακύβευμα μιας απεργίας πείνας μεταναστών», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β'-Γ', 2013, σ. 87-103.

Galariotis, Ioannis – Georgiadou, Vasiliki – Kafe, Anastasia – Lialiouti, Zinovia, «Xenophobic Manifestations, Otherness and Violence in Greece 1996-2016: Evidence from an Event Analysis of Media Collections», European University Institute, Max Weber Programme, Working Papers, 2017/08.

Garner, Steve, «The European Union and the Racialization of Immigration, 1985-2006», *Race/Ethnicity: Multidisciplinary Global Context*, 1:1, 2007, σ. 61-87.

Gebrewold, Belachew, «Introduction. Migration as a Transcontinental Challenge», στο Gebrewold, Belachew (επιμ.), *Africa and Fortress Europe. Threats and Opportunities*, Hampshire and Burlington: Ashgate, 2007, σ. 1-17.

- Geddes, Andrew, «International Migration and State Sovereignty in an Integrating Europe», *International Migration*, 39:6, 2001, σ. 21-42.
- Geddes, Andrew – Lees, Charles - Taylor, Andrew, «Europeanisation and multi-level governance in South East Europe», στο Geddes, Andrew – Lees, Charles – Taylor, Andrew, *The European Union and South East Europe: The Dynamics of Europeanization and multilevel governance*, London and New York: Routledge, 2013, σ. 8-36.
- Gibbon, Fitz John – Leruth, Benjamin – Startin, Nick (επιμ.), *Euroscepticism as a Transnational and Pan-European Phenomenon: The Emergence of a New Sphere of Opposition*, London and New York: Routledge, 2017.
- Goldberg, David Theo, «Racial Europeanization», *Ethnic and Racial Studies*, 29:2, 2006, σ. 331-364.
- Grillo, Ralph – Mazzucato, Valentina, «Africa< >Europe: A Double Engagement», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34:3, 2008, σ. 175-198.
- Guildas, Simon, «Migration in Southern Europe: an overview», στο *The future of migration*, Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD: Paris, France, 1987.

- Ηλιάδης, Χρήστος, «Η ιθαγένεια μεταξύ νομικού κανόνα και πολιτικού λόγου: οι ιδιότητες της ιθαγένειας, η δεύτερη γενιά και η απόφαση του ΣτΕ», *Σύγχρονα Θέματα*, 120, Ιαν.-Μαρ. 2013, σ. 11-14.
- «Η πόλη και οι μετανάστες», *Κομπρεσέρ. Για την πόλη και το χώρο*, 2, Ιούνης 2011, σ. 28-43.

- Hahn, Hans Peter, «Urban Life Worlds in Motion: In Africa and Beyond», *Africa Spectrum*, 45:3, 2010, σ. 115-129.

Harraway, Donna, «Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective», *Feminist Studies*, 14:3, 1988, σ. 575-599.

Harvey, David, *Η κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2007.

Hatziprokopiou, Panos Arion, *Globalisation, Migration and Socio-Economic Change in Contemporary Greece Processes of Social Incorporation of Balkan Immigrants in Thessaloniki*, IMISCOE Dissertations, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

Hill, Jonathan, «Beyond the Other? A postcolonial critique of the failed state thesis», *African Identities*, 3:2, 2005, σ. 139-154.

Hole, Sally Jane, «Journeys through the European border regime: the ‘becomings’ of irregularity, transit space and political subjectivity in Patras, Greece» 2011, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/2780849/Journeys_through_the_European_border_regime_the_becomings_of_irregularity_transit_space_and_political_subjectivity_in_Patras_Greece, τελευταία επίσκεψη 13/4/2018.

Human Rights Watch, *Μίσος στους δρόμους. Η ξενοφοβική βία στην Ελλάδα*, Ιούλιος 2012, διαθέσιμο στο https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/greece0712gr_ForUpload_1.pdf, τελευταία επίσκεψη 18/9/2020.

Huysmans, Jef, «The European Union and the securitization of migration», *Journal of Common Market Studies*, 38:5, 2000, σ. 751–777.

Θεοδωρόπουλος, Κώστας – Κανδύλης, Γιώργος – Σαγιά, Αλεξάνδρα, «Οπτικές αναπαραστάσεις της ασφάλειας στην Αθήνα: πολιτικές που γίνονται εικόνες, εικόνες που παράγουν σημασίες», *Γεωγραφίες*, 24, 2014, σ. 66-78

Iosifides, Theodoros – King, Russel, «Recent immigration to Southern Europe: The socio-economic and labour market contexts», *Journal of Area Studies*, 4:9, 1996, σ.70-94.

Isin, F. Engin, «Theorizing acts of citizenship», στο Isin, F. Engin – Nielsen, M. Greg (επιμ.), *Acts of Citizenship*, New York: Zed Books, 2008, σ. 14-43.

Jessop, Bob – Brenner, Neil – Jones, Martin, «Theorizing sociospatial relations», *Environment and Planning D: Society and Space*, 26, 2008, σ. 389-401.

Jordan, P. Bill – Strath Bo – Triandafyllidou, Anna, «Contextualising immigration policy implementation in Europe», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29:2, 2003, σ.195-224.

Jordan, P. Bill – Strath, Bo – Triandafyllidou, Anna, «Comparing Cultures of discretion», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29:2, 2003, σ.373-395.

Καβουλάκος, Κάρολος – Κανδύλης, Γιώργος, «Νέες μορφές αστικής σύγκρουσης στην Αθήνα: το πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο, ο λόγος και οι πρακτικές απόρριψης των μεταναστών», στο Αφουξενίδης Αλέξανδρος (επιμ.) *Ανισότητα στην Εποχή της Κρίσης*, Αθήνα: Προπομπός, 2012, σ. 79-100.

Kaelberer, Matthias, «The Euro and European Identity: Symbols, Power and the Politics of European Monetary Union», *Review of International Studies*, 30, April 2004, σ. 161-178.

Κακολύρης, Γεράσιμος, «Η ηθική της φιλοξενίας: ο Ζακ Ντεριντά για την απροϋπόθετη και την υπό όρους φιλοξενία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β'-Γ', 2013, σ. 39-55.

Καλογεράκη, Στεφανία, «Η διερεύνηση των μεταναστευτικών ροών στην Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία κατά την οικονομική κρίση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 147, 2016, σ. 103-141.

- Kandyli, George, «From Assimilation to National Hierarchy. Changing Dominant Representations in the Formation of the Greek City», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 121, 2006, σ. 157-174.
- Kandyli, George – Kavoulakos, Iosif-Karolos, «Framing Urban Inequalities: Racist Mobilization Against Immigrants in Athens», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 136, 2011, σ. 157-176.
- Καραβαντά, Μίνα, «Για ποιους χτυπά η καμπάνα της δημοκρατίας; Ο άνθρωπος χωρίς χαρτιά και το 'δικαίωμα στα δικαιώματα'», Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του Μπάτλερ Τζούντιθ – Σπίβακ, Γκαγιάτρι Τσακραβότρι, *Τραγουδώντας τον εθνικό ύμνο. Γλώσσα, πολιτική και το δικαίωμα του ανήκειν*, Αθήνα: Τόπος, 2015, σ. 7-30.
- Karakatsanis, M.Neovi – Swarts, Jonathan, «Migrant Women, Domestic Work and the Sex Trade in Greece. A Snapshot of Migrant Policy in the Making», στο Tsatsoglou, Evangelia – Maratou-Alipranti, Laura (επιμ.), «Gender and International Migration: Focus on Greece», Special Issue, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110:Α', 2003, σ.239-270.
- Κασιμάτη, Κούλα, «Ιστορικές αναφορές των μεταναστευτικών ροών», στο Κασιμάτη, Κούλα (επιμ.), *Πολιτικές μετανάστευσης και στρατηγικές ένταξης. Η περίπτωση των Πολωνών και Αλβανών μεταναστών*, Αθήνα: Gutenberg, 2003, σ. 23-44.
- Κασίμης, Χαράλαμπος – Παπαδόπουλος Γ. Απόστολος., «Εισαγωγή», στο Κασίμης, Χαράλαμπος – Παπαδόπουλος, Γ. Απόστολος (επιμ.), *Μετανάστες στη Ελλάδα, Απασχόληση και ένταξη στις τοπικές κοινωνίες*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 9-65.
- King, Russel – Konjhodzic, Indira, «Labour, employment and migration in Southern Europe», στο van Oudenaren, John (επιμ.), *Employment, Economic Development and Migration in Southern Europe and the Maghreb*. Santa Monica: RAND, 1996, σ. 7-106.
- King, Russel – Fielding, Anthony – Black, Richard, «The International Migration Turnaround in Southern Europe», στο King, Russel – Black, Richard (επιμ.), *Southern Europe and the New Immigrations*, Brighton, Sussex: Academic Press, 1997, σ. 1-25.

- King, Russel, «Southern Europe in the Changing Global Map of Migration», στο King, Russel - Lazaridis, Gabriella - Tsardanidis, Charalambos (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Basingstoke: Macmillan, 2000, σ. 3-26.
- King, Russel – Zontini, Elisabetta, «The role of gender in the South European immigration model», Papers: *Revista de Sociologia*, 60, 2000 σ. 35-52 διαθέσιμο στο <http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers/v60n0.1030> τελευταία επίσκεψη 26/9/2019
- King, Russel – Thomson, Mark. «The Southern European model of immigration: do the cases of Malta, Cyprus and Slovenia fit?», *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10:3, 2008, σ. 265-291.
- Kiprianos, Pandelis – Balias, Stathis – Passas, Vaggelis, «Greek policy towards immigration and immigrants», *Social Policy & Administration*, 37: 2, 2003, σ. 148-164.
- Kohnert, Dirk, «Crisis Region Western Africa: The Cradle of African Migration to Europe», στο Gebrewold, Belachew (επιμ.), *Africa and Fortress Europe. Threats and Opportunities*, Hampshire and Burlington: Ashgate, 2007, σ. 37-53.
- Kokosalakis Nicos – Psimmenos, Iordanis, «Modern Greece: A Profile of Identity and Nationalism», στο Triandafyllidou, Anna (επιμ.) – Strath, Bo, *Representations of Europe and the nation in Current and Prospective Member States: Media, Elites and Civil Society. The Collective State of the Art and Historical Reports*, European Commission, June 2003, σ. 131-170
- Konseiga, Adama, «New Patterns of Migration in West Africa», *Stichproben. Wiener Zeitschrift für Kritische Africastudien*, 8, 2005, σ. 23-46.
- Konstantinidou, Christina – Michailidou, Martha, «Foucauldian discourse analysis: Photography and the social construction of immigration in the Greek national press», στο Machin, David (επιμ.), *Visual Communication*, Berlin and Boston: De Gruyter Mouton, 2014, σ. 91-133.
- Κουλούρη, Χριστίνα, «Εθνική ταυτότητα και ιδιότητα του πολίτη στην σύγχρονη Ελλάδα», *Σύγχρονα Θέματα*, 104, Ιαν-Μαρ 2009, σ. 8-11

- Κουντούρη, Φανή, «Ο οικονομικός μετανάστης στην πολιτική ατζέντα: η δημόσια συγκρότηση του μεταναστευτικού ζητήματος στη μεταπολίτευση», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 148, 2009, σ. 39-76.
- Koutrolikou Penny – Siatitsa, Dimitra, «The construction of a ‘public’ discourse for Athens centre: media, migrants and inner-city regeneration», *encounter Athens*, 10/8/2012, διαθέσιμο στο <https://encounterathens.wordpress.com/tag/%CE%B3%CE%BA%CE%AD%CF%84%CE%BF/>, τελευταία πρόσβαση 13/4/2018.
- Koutrolikou, Penny, «Governmentalities of Urban Crises in Inner-city Athens, Greece», *Antipode*, 48:1, 2016, σ. 172-192.
- Labrianidis, Lois – Lyberaki, Antigone – Tinios, Platon – Hatziprokopiou, Panos, «Inflow of Migrants and Outflow of Investment: Aspects of Interdependence between Greece and the Balkans», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30:6, 2004, σ. 1183-1208.
- Laitinen, Ilkka, «Frontex and African Illegal Migration to Europe», στο Gebrewold, Belachew (επιμ.), *Africa and Fortress Europe. Threats and Opportunities*, Hampshire and Burlington: Ashgate, 2007, σ.127-137.
- Laliotou, Ioanna, «‘I want to see the world’: Mobility and Subjectivity in the European Context», στο Passerini, Luisa – Lyon, Dawn – Capussotti, Enrica – Laliotou, Ioanna (επιμ.), *Women Migrants from East to West. Gender, Mobility and Belonging in the Contemporary Europe*, New York-Oxford: Berghahn Books, 2010, σ. 45-67.
- Laliotou, Ioanna, «Greek crisis foreseen: the future in migrancy», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141, Β’-Γ’, 2013, σ. 247-260.
- Laliotou, Ioanna, «On Luisa Passerini: subjectivity, Europe, affective historiography», *Women's History Review*, 25:3, 2016, σ. 408-426.
- Λαλιώτου, Ιωάννα, *Διασχίζοντας τον Ατλαντικό. Η ελληνική μετανάστευση κατά το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*, (μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου), Αθήνα: Πόλις, 2006.

- Λαλιώτου, Ιωάννα, «Μεταναστευτική εργασία και οικονομία του ρατσισμού», στο *Επισφαλής εργασία, «γυναικεία εργασία». Παρέμβαση με αφορμή την Κωνσταντίνα Κούνεβα*, Αθήνα: Νεφέλη-ιστορείν/historein 2009, σ. 39-44.
- Λαλιώτου, Ιωάννα, «Μετααποικιακή συνθήκη και Ιστορία», στο Αθανασίου, Αθηνά (επιμ.) *Αποδομώντας την Αυτοκρατορία. Θεωρία και πολιτική της μετααποικιακής κριτικής*, Αθήνα: νήσος, 2016, σ. 73-96.
- La Spina, Encarnación, «Controlling Immigrant Integration in the Euro-Mediterranean Region: A Compelling Turnaround in Times of Economic Crisis», *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 114, 2017 διαθέσιμο στο <https://journals.openedition.org/rccs/6735#ftn2>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.
- Lazaridis, Gabriella, «Filippino and Albanian Women Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression», στο Anthias, Floya – Lazaridis, Gabriella (επιμ.), *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, Oxford and New York: Berg, 2000, σ. 49-79.
- Lazaridis, Gabriella – Koumandaraki, Maria, «Survival Ethnic Entrepreneurs in Greece: A Mosaic of Informal and Formal Business Activities», *Sociological Research Online*, 8:2, 2003, διαθέσιμο στο <http://www.socresonline.org.uk/8/2/lazaridis.html>, τελευταία επίσκεψη 13/4/2018.
- Lazaridis, Gabriella – Skleparis, Dimitris, «Securitization of migration and the far right: the case of Greek security professionals», *International Migration*, 54:2, 2016, σ. 176-192.
- Legg, Stephen, «Foucault's Population Geographies: Classifications, Biopolitics and Governmental Spaces», *Population, Space and Place*, 11, 2005, σ. 137-156.
- Leontidou, Lila – Donnan, Hastings – Afouxenidis, Alex, «Exclusion and Difference along the EU Border: Social and Cultural Markers, Spatialities and Mappings», *International Journal of Urban and Regional Research*, 29:2, 2005, σ. 389-407.
- Λεοντίδου, Λίλα, «Επανακατασκευή του 'ευρωπαϊκού Νότου' στη μετα-αποικιακή Ευρώπη: από την ταξική σύγκρουση στις πολιτισμικές ταυτότητες», στο Αφουξενίδης, Αλέξανδρος (επιμ.), *Ανισότητα στην Εποχή της Κρίσης*, Αθήνα: Προπομπός, 2012, σ. 25-42.

- Λιαλιούτη, Ζηνοβία – Γεωργιάδου, Βασιλική – Καφέ, Αναστασία - Γαλαριώτης, Γιάννης, «Η ξеноφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα», *Επιστήμη και Κοινωνία*, 35, 2017, σ. 161-187.
- Liu, Y. Laura, «The place of immigration in studies of geography and race», *Social and Cultural Geography*, 1:2, 2000, σ. 169-182.
- Μαλούτας, Θωμάς, *Προβλήματα Κοινωνικά Βιώσιμης Ανάπτυξης στην Αθήνα. Οι μεταβολές της τελευταίας εικοσαετίας στην κοινωνική γεωγραφία της πόλης και η κρίση της ιδιότυπης κοινωνικής συνοχής*, Κείμενα εργασίας 2003/4, Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μαράτου-Αλιμπραντή, Λάουρα (επιστημ. υπεύθυνη), *Η Γυναικεία Μετανάστευση στην Ελλάδα. Τα ευρήματα της πανελλήνιας έρευνας του Κ.Ε.Θ.Ι.*, Αθήνα: ΚΕΘΙ, Ιούνιος 2007.
- Μαρβάκης, Αθανάσιος, «Κοινωνική ένταξη ή κοινωνικό απαρτχάιντ;», στο Παύλου, Μίλτος – Χριστόπουλος, Δημήτρης (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ΚΕΜΟ, Αθήνα: Κριτική, 2004, σ. 87-120.
- Marcus, E. George, «Ethnography in/of the world system: The Emergence of Multi-Sited Ethnography», *Annual Review of Anthropology*, 24, 1995, σ. 95-117.
- Marcus, E. George, «Το μετά την κριτική της εθνογραφίας», στο Γκέφου-Μαδιανού, Δήμητρα (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, γ' έκδοση, 1998, σ. 67-108.
- Massey, Doreen, *A global sense of place*, Minnesota: University of Minnesota Press, 1991.
- Massey, Doreen, «Power-geometry and a progressive sense of place», στο Bird, Jon – Curtis, Barry – Putnam, Tim – Robertson, George – Tickner, Lisa (επιμ.), *Mapping the Futures. Local Cultures, Global Change*, London and New York: Routledge, 1993, σ. 59-69.
- Massey, Doreen, *Για το χώρο*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2008.

- Massey S. Douglas – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edwards, *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium* (International Studies in Demography), Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.
- Μαυροδμή, Γεωργία, «Θέμα εμπειρίας; Πηγές, φορείς και διαδικασίες διαμόρφωσης μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα (1990-2005)», στο Καβουνίδη, Τζένη – Κόντης, Αντώνης – Λιανός, Θεόδωρος – Φακιολάς, Ρωσσέτος (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές - Προοπτικές*, Τόμος Α', Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 264-281.
- Mavrodi, Georgia, «'Europeanising' national immigration policy: the case of Greece», *Working Papers-Center on Migration, Citizenship and Development*, 8, 2005, διαθέσιμο στο <http://hdl.handle.net/1814/4350>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020
- Mavrodi, Georgia, «Ulysses Turning European: the Different Faces of 'Europeanization' of Greek Immigration Policy», στο Ette, Andreas – Faist, Thomas (επιμ.), *The Europeanization of National Policies and Politics of Immigration. Between Autonomy and the European Union*, London: Palgrave Macmillan, 2007, σ. 157-177.
- Mavrodi, Georgia, *The other side of "Fortress Europe": policy transfers in the EU and the liberalising effects of EU membership on Greek immigrant policy*. COMCAD Working Papers 89, Bielefeld, 2010, διαθέσιμο στο <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssaoar-414755>, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018.
- Mendieta, Eduardo, «'To make live and to let die'. Foucault on Racism», *Tabula Rasa*, 6, 2007, σ. 138-152.
- Menjívar, Cecilia, «Immigration Law Beyond Borders: Externalizing and Internalizing Border Controls in an Era of Securitization», *Annual Review of Law and Social Science*, 10, 2014, σ. 353-369.
- Μουσούρου, Μ. Λουκία, *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 1991.
- Μουσούρου, Μ. Λουκία, *Από τους Γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σενγκέν. Προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη*, Αθήνα: Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, 1993.

- Μπάδα, Κωνσταντίνα, «Ιστορίες μετανάστευσης μέσα από παράνομα μονοπάτια. Χώρος και ταυτότητες», στο Σπυριδάκης, Μάνος (επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου. Κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Αθήνα: νήσος, 2009, σ. 227-256.
- Μπακαλάκη, Αλεξάνδρα, «Για την ποιητική της ομοιότητας», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 383-406
- Μπραϊντόττι, Ρόζι, *Νομαδικά υποκείμενα. Ενσωματότητα και έμφυλη διαφορά στη σύγχρονη φεμινιστική θεωρία*, (μτφρ. Αγγελική Σηφάκη – Ουρανία Τσιάκαλου), Αθήνα: Νήσος, 2014.
- Nagel, Caroline, «Constructing difference and sameness: the politics of assimilation in London's Arab communities», *Ethnic and Racial Studies*, 25: 2, 2002, σ. 258-287.
- Newman, David – Paasi, Anssi, «Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography», *Progress in Human Geography*, 22:2, 1998, σ. 186-207.
- Νικολόπουλος, Γιώργος, «Το πρόταγμα της ασφάλειας στον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών και οι σημασίες των συνόρων στο 'χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης'», στο Καβουνίδη, Τζένη – Κόντης, Αντώνης – Λιανός, Θεόδωρος – Φακιολάς, Ρωσσέτος (επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές – Προοπτικές*, τ. Α', Αθήνα: ΙΜΕΠΟ, 2008, σ. 314-327.
- Νικολόπουλος, Γιώργος, «Διεθνοποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματοποίηση των μεταναστών στο 'χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης': Γενική θεώρηση», στο *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, τ. II, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη, 2011, σ. 1385-1403.
- Nyers, Peter, «No One is Illegal Between City and Nation», *Studies in Social Justice*, 4:2, 2010, σ. 127-143.

«Οδηγός Μ.Κ.Ο και συλλόγων μεταναστών. Καταγραφή φορέων που δραστηριοποιούνται στην Ελληνική Επικράτεια σε θέματα μετανάστευσης», Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας, Αθήνα, Δεκέμβριος 2009, διαθέσιμο στο http://galaxy.hua.gr/~metanastes/MKO_Metanaston.pdf, τελευταία επίσκεψη 10/6/2018.

Olsen, Gorm Rye, «Europe and the Promotion of Democracy in Post Cold War in Africa: How Serious is Europe and for What Reason?», *African Affairs*, 97:388, 1998, σ. 343-367.

Ong, Aihwa, «Cultural Citizenship as Subject-Making. Immigrants Negotiate Racial and Cultural Boundaries in the United States», *Current Anthropology*, 37:5, 1996, σ. 737-751.

Ong, Aihwa, *Flexible Citizenship: the Cultural Logics of Transnationality*, Durham and London: Duke University Press, 1999.

Ong, Aihwa, «Citizenship», στο Nugent, David – Vincent Joan (επιμ.), *A Companion to the Anthropology of Politics*, Malden USA, Oxford UK and Victoria Australia: Blackwell Publishing, 2004, σ. 55-68.

Paasi, Anssie, «Nationalizing Everyday Life: Individual and Collective Identities as Practice and Discourse», *Geography Research Forum*, 19, 1999, σ. 4-21.

Paasi, Anssie, «Europe as social process and discourse. Considerations of place, boundaries and identity», *European Urban and Regional Studies*, 8:1, 2001, σ. 7-28.

Παπαγαρουφάλη, Ελένη, «Η συνέντευξη ως σωματική επικοινωνία των συνομιλητών και πολλών άλλων», στο Θανοπούλου, Μαρία – Μπουτζουβή Αλέκα, (επιμ.), *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος, 107: Α', 2002, σ. 29-46.

Papageorgiou, Ioannis, «The Europeanization of Immigration and Asylum in Greece (1990-2012)», *International Journal of Sociology*, 43:3, 2013, σ. 72-90.

- Παπαγεωργίου, Νίκη – Τσιρώνης, Χρήστος, «Φύλο, Μετανάστευση και Οικονομική κρίση στην Ελλάδα: η τρέχουσα συζήτηση», ΑΠΘ, Διατμηματικό Δίκτυο Πρωταγόρας, 2013, διαθέσιμο στο <http://ejournals.lib.auth.gr/culres/article/view/3943>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.
- Papadopoulos, G. Apostolos – Fratsea, Loukia Maria, «Between Insecurity and Integration: Sub-Saharan African Migrants in Crisis-stricken Greece», *Regions Magazine*, 289:1, 2013, σ. 5-9.
- Παπαδόπουλος, Γ. Απόστολος, «Διερεύνηση των στάσεων των αφρικανών μεταναστών σχετικά με την οικονομική κρίση στην Ελλάδα», στο Κούση, Μαρία – Ζαμπάρλουκου, Στέλλα (επιμ.), *Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, 2014, σ. 445-475.
- Παπαδόπουλος, Γ. Απόστολος – Φρατσέα, Λουκία-Μαρία, «Οι ‘άγνωστες’ οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών: Κοινότητες και Οργανώσεις μεταναστών στην Ελλάδα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, Ιούλιος 2014, σ. 62-90.
- Papadopoulos G. Apostolos – Fatsea, Loukia Maria, «Facets of African immigrants' mobility in Greece: Between transnationalism and integration», Conference paper: 10th International Congress of Hellenic Geographical Society, Thessaloniki, January 2015, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/317598462_Facets_of_African_immigrants'_mobility_in_Greece_Between_transnationalism_and_integration, τελευταία επίσκεψη 24/2/2020.
- Παπαηλία, Πηνελόπη, «Η βία της οπτικοποίησης. Το πληγωμένο ξένο σώμα ως μιντιακό θέαμα στην σύγχρονη Ελλάδα», στο Κ. Ροζάκου – Ε. Γκαρά (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2013, σ. 451-481.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Συναντήσεις στον Ειρηνικό: Δομή και Συμβάν στην Ανθρωπολογική Ιστορία», στο Γκέφου-Μαδιανού Δ., (επιμ.), *Ανθρωπολογική Θεωρία και Εθνογραφία. Σύγχρονες Τάσεις*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, γ' έκδοση, 1998, σ. 235-272.

- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Τα άχθη της ετερότητας. Διαστάσεις της πολιτισμικής διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 1-85.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία. Υποθέσεις εργασίας», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 407-469.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Στην άκρη του βλέμματος. Η κρίση της ‘φιλοξενίας’ την εποχή των διαπερατών συνόρων», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Οκτ-Δεκ. 2009, σ. 67-74.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος – Τοπάλη, Πηνελόπη – Αθανασοπούλου, Αγγελική (επιμ.), *Κόσμοι της οικιακής εργασίας. Φύλο, μετανάστευση και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί στην Αθήνα του πρώιμου 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Εισαγωγή. Εκκρεμείς διαφορές. Σύνορο, σώμα και εθνοπολιτισμική υποκειμενικότητα στην καθημερινή πολιτική πράξη», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Πολιτικές της καθημερινότητας, Σύνορο, σώμα και ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 17-77.
- Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Ο αδιανόητος ρατσισμός: Η πολιτικοποίηση της ‘φιλοξενίας’ την εποχή της κρίσης», *Σύγχρονα Θέματα*, 127, Οκτ-Νοε. 2014, σ. 46-62.
- Parreñas, Salazar, Rhacel, *Servants of Globalization: Women, Migration, and Domestic Work*, California: Stanford University Press, 2001.
- Parreñas, Salazar, Rhacel, «Transgressing the Nation-State: The Partial Citizenship and ‘Imagined (Global) Community’ of Migrant Filipina Domestic Workers», *Signs*, 26:4, 2001, σ. 1129-1154.
- Παρσάνογλου, Δημήτρης – Πετράκου, Ηλέκτρα, «Νέοι και νέες μεταναστευτικής προέλευσης και πόλη: Χωρικός αποκλεισμός και μορφές αντίστασης», στο Γιαννακόπουλος, Κώστας – Γιαννιτσιώτης, Γιάννης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι*

χώροι στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 139-161.

Passerini, Luisa, «From the Ironies of Identity to the Identities of Irony», στο Pagden, Antony (επιμ.), *The Idea of Europe From Antiquity to the European Union*, Washington, DC: Woodrow Wilson Center Press – Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2002, σ. 191-208.

Passerini, Luisa, *Women in Europe, Women in Love: Searching for New Forms of Subjectivity*, The Ursula Hirschmann Annual Lecture in Gender and Europe, European University Institute, Frolence, 20 May 2003.

Passerini, Luisa, «Becoming a Subject in the Time of the End of the Subject», στο Passerini, Luisa (επιμ.) *Memory and Utopia: the primacy of intersubjectivity*, London: Equinox, 2007, σ. 33-53.

Passerini, Luisa, «Connecting Emotions. Contributions from Cultural History», *Historiein*, 8, 2008, σ. 117-127.

Παύλου, Μίλτος, «Οι ‘λαθρέμποροι του φόβου’: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης», στο Μαρβάκης, Αθανάσιος – Παρσάνογλου, Δημήτρης – Παύλου, Μίλτος (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2001, σ. 127-162.

Πετράκου, Ηλέκτρα, «Νέες τοπογραφίες των συνόρων: πολιτικές ασύλου στην ΕΕ και Κέντρα Κράτησης», *Σύγχρονα Θέματα*, 107, Οκτ-Νοε 2009, σ. 37-46.

Πετράκου, Ηλέκτρα – Ιωσηφίδης, Θεόδωρος, «Γεωγραφικοί και Πολιτικοί Προβληματισμοί για τα Σύνορα και τη Μετανάστευση», στο Τρουμπέτα, Σεβαστή (επιμ.), *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα. Διαβάσεις και Μελέτες Συνόρων*, Αθήνα: Παπαζήση, 2012, σ. 33-50.

Petronoti, Maria, «Weaving Threads between the Ethnic and the Global. African Women's Entrepreneurial Ventures in Athens», *Anthropological Journal of European Cultures*, 19:2, 2010, σ. 129-148.

Pinyol, Gemma, «‘Protecting Borders’? Managing Irregular Migration on the EU's Southern Flank», στο *Immigration flows and the management of the EU's southern maritime borders*, Documentos CIBOB Migraciones 17, Barcelona, December 2008, σ. 7-11.

- Ponzanesi, Sandra – Colpani, Gianmaria (επιμ.), *Postcolonial Transitions in Europe. Contexts, Practices and Politics*, London and New York: Rowman & Littlefield International, 2016.
- Proglio, Gabriele, «History and crossover practices: making marginalized stories visible», διαθέσιμο στο https://babe.eui.eu/wp-content/uploads/sites/21/2017/02/History-and-crossover-practices_last_LE-2.pdf, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.
- Psimmenos, Iordanis, «The Making of Periphratic Spaces: The Case of Albanian Undocumented Female Migrants in the Sex Industry of Athens», στο Anthias, Floya – Lazaridis, Gabriella (επιμ.), *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, Oxford and New York: Berg, 2000, σ. 81-101.
- Psimmenos, Iordanis – Georgoulas, Stratos, «Migration Pathways: A Historic, Demographic and Policy Review of the Greek Case», KEKMOKOP, Panteion University, 2001, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/253189157_Migration_Pathways_A_Historic_Demographic_and_Policy_Review_of_the_Greek_Case, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018.
- Rajas, Jarmila, «Discipling the human rights of immigrants: market veridiction and the echoes of eugenics in contemporary EU immigration policies», *Third World Quarterly*, 36:6, 2015, σ. 1129-1144.
- Rancière, Jacques, «Politics, Identification and Subjectivization», *October*, 61, 1992.
- Reyneri, Emilio, «Immigration and the Underground Economy in New Receiving South European Countries: Manifold Negative Effects, Manifold Deep-rooted Causes», *International Review of Sociology*, 13:1, 2010, σ. 117-143.
- Ribas-Mateos, Natalia, «How can we understand immigration in Southern Europe?», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30:6, 2004, σ. 1045-1063.
- Rozakou, Katerina, «The biopolitics of hospitality in Greece: Humanitarianism and the management of refugees», *American Ethnologist*, 39:3, 2012, σ. 562-577.

- Ροζάκου, Κατερίνα, «Αφρικανές οικιακές εργαζόμενες στην Αθήνα: Χρώμα και διαβαθμίσεις της διαφοράς», στο Μπέλλας, Χριστόδουλος (επιμ.), *Οικιακή εργασία και κοινωνική ένταξη μεταναστριών στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης*, Αθήνα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Αιγαίου, 2012, σ. 279-316.
- Ροζάκου, Κατερίνα – Γκαρά, Ελένη – Γιαννιτσιώτης, Γιάννης, «Τόποι του πολιτικού: Δημόσια κοινωνικότητα και βία στην Ελλάδα», στο Ροζάκου, Κατερίνα - Γκαρά, Ελένη (επιμ.), *Ελληνικά Παράδοξα. Πατρωνία, κοινωνία πολιτών και βία*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2013, σ. 25-70.
- Rose, Nikolas, «Governing cities, governing citizens», στο Isin, Engin (επιμ.) *Democracy, Citizenship and the City: Rights to the Global City*, London: Routledge, 2000, σ. 95-109.
- Rose, Nikolas, «Identity, Genealogy, History», στο Redman Peter (επιμ.), *Identity: a reader*, London: Sage Publications, 2000, σ. 311-324.
- Σαββάκης, Μάνος, «Μετανάστες, Πρόσφυγες, Κοινωνικοί Παρίες: Πέρα από το Δίλημμα Κοινωνική Ένταξη ή Ενσωμάτωση», στο Τρουμπέτα, Σεβαστή (επιμ.), *Το Προσφυγικό και Μεταναστευτικό Ζήτημα. Διαβάσεις και Μελέτες Συνόρων*, Αθήνα: Παπαζήση, 2012, σ. 73-93.
- Salvanou, Emilia, «'Migrant's Nights': Subjectivity and Agency of Working-Class Pakistani Migrants in Athens, Greece», *Oral History Forum d'histoire orale* 33: "Working Lives: Special Issue on Oral History and Working-Class History", 2013.
- Samatas, Minas, «Greece in 'Schengenland': blessing or anathema for citizens' and foreigners' rights?», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29: 1, 2003, σ.141–156.
- Σάσεν, Σάσκια, *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης* (μτφρ. Περικλής Παπανδρέου), Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003.
- Sassen, Sassen, *Guests and aliens*, New York: The New Press, 1999.

- Sassen, Saskia, «The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces of Politics», *Berkeley Journal of Sociology*, 46, 2002, σ. 4-26.
- Sassen, Saskia, «Regulating Immigration in a Global Age: A New Policy Landscape», *parallax*, 11:1, 2005, σ. 35–45.
- Saskia, Saskia, *Territory, Authority, Rights. From Medieval to Global Assemblages*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006
- Sassen, Saskia, «Neither global nor national: novel assemblages of territory, authority and rights», *Ethics & Global Politics*, 1:1-2, 2008, σ. 61-79.
- Sassen, Saskia, «Bordering Capabilities Versus Borders: Implications for National Borders», *Michigan Journal of International Law*, 30:3, 2009, διαθέσιμο στο <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol30/iss3/2/>, τελευταία επίσκεψη 9/4/2018.
- Scott, W. Joan, «The Evidence of Experience», *Critical Inquiry*, 17:4, 1991, σ. 773-797.
- Secor, Anna, «‘There Is an Istanbul That Belongs to Me’: Citizenship, Space, and Identity in the City», *Annals of the Association of American Geographers*, 94:2, 2004, σ. 352-368.
- Smith, Michael Peter, «Power in Place / Places of Power: contextualizing transnational research», *City & Society*, 17:1, 2005, σ. 5-34.
- Soja, W. Edward, «Σε διαφορετικούς χώρους: Τι είναι ριζικά νέο στη Νέα πολιτισμική Πολιτική», *Γεωγραφίες*, 1, 2001, σ. 11-24.
- Solé, Carlota – Parella, Sonia, «Migrant Women in Spain: Class, Gender and Ethnicity» Andall, Jacqueline (επιμ.), *Gender and Ethnicity in Contemporary Europe*, Oxford-New York: Berg, 2003, σ. 61-76.
- Spaan, Ernst – van Moppes, David, «African Exodus? Trends and Patterns of International Migration in Sub-Saharan Africa», Working Papers, Migration and Development Series, Report No 4, 2006.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, *Μπορούν οι υποτελείς να ομιλούν;* (μτφρ. Χλόη Κολύρη), Αθήνα: Επέκεινα, 2018
- Σταθοπούλου, Θεώνη, «Μετανάστες και Μετανάστευση στον ελληνικό Τύπο: 2003-2006», στο Βαρουξή, Χριστίνα – Σαρρή, Νίκος – Φραγκίσκου, Αμαλία (επιμ.), *Όψεις της Μετανάστευσης και Μεταναστευτική Πολιτική*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2009, σ. 189-221.

- Σταυρίδης, Σταύρος, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010.
- Stokholm, Tim, «The Mediterranean Migrant Crisis: A Critical Challenge to Global Nation-States», Centre for Social Justice and Change, London, University of East London, Working Paper Series No 3, 2015, διαθέσιμο στο <https://doi.org/10.15123/PUB.4783>, τελευταία επίσκεψη 23/8/2020.
- Στρατουδάκη, Χαρά, «Η εμπειρική κοινωνική έρευνα για τους μετανάστες την περίοδο 1990-2005», στο Βαρουξή, Χριστίνα – Σαρρή, Νίκος – Φραγκίσκου, Αμαλία (επιμ.), *Όψεις της Μετανάστευσης και Μεταναστευτική Πολιτική*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2009, σ. 85-100.
- Tamboukou, Maria, «Writing Genealogies: an exploration of Foucault's strategies for doing research», *Discourse*, 20:2, 1999, σ. 203.
- Tamboukou Maria, «Genealogy/Ethnography: Finding the Rhythm», στο Tamboukou, Maria – Ball, J. Stephen (επιμ.), 2003, *Dangerous Encounters: Genealogy & Ethnography*, New York: Peter Lang, 2003, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/274832316_GenealogyEthnography_Finding_the_Rhythm, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.
- Tamboukou, Maria – Ball, J. Stephen, «Genealogy and Ethnography: Fruitful Encounters or Dangerous Liaisons?», στο Tamboukou, Maria – Ball, J. Stephen (επιμ.), *Dangerous Encounters: Genealogy & Ethnography*, New York: Peter Lang, 2003, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/200102/Tamboukou_M_and_Ball_S_J_eds_2003_Dangerous_encounters_genealogy_and_ethnography_New_York_Peter_Lang, τελευταία επίσκεψη 12/2/2016.
- Tamboukou, Maria, «A Foucauldian approach to narratives», στο Andrews Molly – Squire Corinne – Tamboukou Maria (επιμ.), *Doing Narrative Research* (2nd edition), London: Sage, 2013, σ. 88-107, διαθέσιμο στο https://www.academia.edu/7099769/Tamboukou_Maria_2013_A_Foucauldian_Approach_to_narratives_In_M_Andrews_C_Squire_and_M_Tamboukou_Eds_Doing_Narrative_Research.London_Sage_88-107_first_edition_2008, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

- Tazzioli, Martina – De Genova, Nicholas, «Europe /Crisis: New Keywords of ‘the Crisis’ in and of ‘Europe’», New Keywords Collective στο *Near Futures Online*, March 2016, διαθέσιμο στο <http://nearfuturesonline.org/europecrisis-new-keywords-of-crisis-in-and-of-europe/>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.
- Τζανάκης, Μανόλης, «Η έννοια του εαυτού στο ύστερο έργο του Michel Foucault (La notion du “soi” aux derniers écrits de Michel Foucault)», ανακοίνωση στο Συμπόσιο με θέμα *Διασταύρωση απόψεων πάνω στο έργο του Michel Foucault*, διοργάνωση περιοδικό *Ουτοπία* σε συνεργασία με το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 12-13 Φεβρουαρίου 2007, διαθέσιμο στο <http://sociology.soc.uoc.gr/wp-content/uploads/2013/tzanakis/ANAKOINOSEIS%20SE%20SINEDRIA/7.%20FOUCAULT-SOI%20IFA07.pdf>, τελευταία επίσκεψη 29/1/2016.
- Thanopoulou Maria – Tsiganou, Joanna, «Representations of Gender in Public Rhetoric. The Case of Law-Making on Immigration in the Greek Parliament», στο Verloo, Mieke – Pantelidou-Maloutas, Maro (επιμ.), *Differences in the Framing of Gender Inequality as a Policy Problem across Europe*, Special Issue, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 117:Β', 2005, σ. 169-187.
- Thomas, Chantal, «Critical Race Theory and Postcolonial Development Theory: Observations on Methodology», *Cornell Law Faculty Publications*, Paper 1104, 2000, διαθέσιμο στο <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/1104>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- Τοπάλη, Πηνελόπη, «Ασύμπτωτες σχέσεις: Φιλιππινέζες οικιακές βοηθοί και Ελληνίδες εργοδότες στην Αθήνα», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 297-323.
- Triandafyllidou, Anna, «National identity and the ‘other’», *Ethnic and Racial Studies*, 21:4, 1998, σ. 593-612.
- Τριανταφυλλίδου, Άννα, «Η πολιτική μετανάστευσης της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής μεταναστών στο νέο διεθνές περιβάλλον. Κριτικές προσεγγίσεις και προοπτικές βελτίωσης», *Βήμα Διεθνών Σχέσεων*, 9, 1999, σ. 25-32.

- Triandafyllidou, Anna – Paraskevopoulou, Anna, «When is the Greek Nation? The Role of Enemies and Minorities», *Geopolitics*, 7:2, 2002, σ. 75-98.
- Triandafyllidou, Anna – Veikou, Mariangela, «The hierarchy of Greekness. Ethnic and national identity considerations in Greek immigration policy», *Ethnicities*, 2:2, 2002, σ. 189-208.
- Τριανταφυλλίδου, Άννα «Ελληνική Μεταναστευτική Πολιτική: Προβλήματα και Κατευθύνσεις», Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), Δεκέμβριος 2005 διαθέσιμο στο <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2008/07/triand.pdf>, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018.
- Triandafyllidou Anna – Maroukis Thanos, «The Case of the Greek Islands: The Challenge of Migration at the EU's Southeastern Sea Borders», στο *Immigration flows and the management of the EU's southern maritime borders*, Documentos CIBOB Migraciones 17, Barcelona, December 2008, σ. 63-82.
- Triandafyllidou, Anna – Maroufof, Michaela – Nikolova, Marina, «Greece: Immigration towards Greece at the Eve of the 21st Century. A Critical Assessment», IDEA Working Papers, No 4, March 2009.
- Τριανταφυλλίδου Άννα – Κούκη, Χαρά, *Μισαλλοδοξία και Ρατσισμός σε έξαρση στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδας*, Policy Brief, Accept Pluralism, Issue 2012/10, διαθέσιμο στο <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/22618>, τελευταία επίσκεψη 13/4/2018.
- Triandafyllidou Anna – Maroukis, Thanos, *Migrant Smuggling. Irregular Migration from Asia and Africa to Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2012, διαθέσιμο στο <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/21714>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Triandafyllidou, Anna, «Greek Migration Policy in the 2010's: Europeanization Tensions at a Time of Crisis», *Journal of European Integration*, 36: 4, 2014, σ. 409-425.
- Triantafyllidou, Anna – Gropas, Ruby, *European Immigration. A sourcebook*, London and New York: Routledge, 2016.
- Τρουμπέτα, Σεβαστή, «Μερικές σκέψεις σχετικά με την παράσταση του 'Άλλου' και το φαινόμενο του ρατσισμού στην ελληνική κοινωνία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 101-102, 2000, σ. 137-176.

- Tsardanidis, Charalambos – Guerra, Stefano, «The EU Mediterranean States, the Migration Issue and the ‘Threat’ from the South», στο King, Russel – Lazaridis, Gabriella – Tsardanidis, Charalambos (επιμ.), *Eldorado or Fortress? Migration in Southern Europe*, Basingstoke: Macmillan, 2000, σ. 321-344.
- Tsatsoglou, Evangelia – Maratou-Alipranti, Laura (επιμ.), «Gender and International Migration: Focus on Greece», Special Issue, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 110:Α΄, 2003.
- Tsianos, Vassilis – Karakayali, Serhat, «Transnational Migration and the Emergence of the European Border Regime: An Ethnographic Analysis», *European Journal of Social Theory*, 13:3, 2010, σ. 373–387.
- Τσιώλης, Γιώργος, «Η Επικαιρότητα της Βιογραφικής Προσέγγισης στην Ποιοτική Κοινωνική έρευνα», στο Πουρκός, Μάριος – Δαφέρμος, Μανόλης (επιμ.), *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*, Αθήνα: Τόπος, 2010, σ. 347-370.
- Τσουκαλά, Αναστασία, «Looking at migrants as enemies», στο Guild, Elspeth – Bigo, Didier (επιμ.), *Controlling Frontiers. Free movement into and within Europe*, London: Ashgate, 2005, σ.161-192.
- Tsoukala Anastassia, «The Terrorism–Immigration Nexus in the Post-11 September Era: An Analysis of the Political Discourses in the British Press», στο Berggren, Erik – Likic Brboric, Branka – Toksoz, Gulay – Trimikliniotis, Nicos (επιμ.), *Irregular Migration, Informal Labour and Community*, Maastricht: Shaker Publishing, 2007, σ. 391-400.
- Tsoukala, Anastassia, «Turning Immigrants into Security Threats: A Multi-Faceted Process», στο Lazaridis, Gabriella (επιμ.), *Security, Insecurity and Migration in Europe*, London and New York: Routledge, 2011, σ. 179-200.
- Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Η επινόηση της Ετερότητας. «Ταυτότητες» και «διαφορές» στην εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Καστανιώτη, 2010.
- Tudor, Alyosxa, «Queering Migration Discourse. Differentiating Racism and Migratism in Postcolonial Europe», *Lambda Nordica*, 22:2-3, 2017, σ. 21-40.

- Vaiou, Dina – Lykogianni, Rouli, «Women, Neighbourhoods and Everyday Life», *Urban Studies*, 43:4, 2006, σ. 731-743.
- Venturini, Alessandra, *Postwar Migration in Southern Europe, 1950–2000: An Economic Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Vertovec, Steven, «Conceiving and researching transnationalism», *Ethnic and Racial Studies*, 22:2, 1999, σ. 447-462.
- Vertovec, Steven, «Transnationalism and identity», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27:4, 2001, σ. 573-582.
- Voutira, Eftichia, «Realising Fortress Europe: Managing Migrants and Refugees at the Borders of Greece», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141: Β΄-Γ΄, 2013, σ. 57-69.
- Werbner, Pnina, «Migration and Transnational Studies. Between Simultaneity and Rupture», στο Quayson, Ato – Daswani, Girish (επιμ.), *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, Oxford: Blackwell, 2013, σ. 106-124.
- Werth, Manfred – Korner, Heiko (επιμ.), «Immigration of Citizens from Third Countries into the Southern Member States of the EEC: A Comparative Survey of the Situation in Greece, Italy, Spain, and Portugal», [Commission of the European Communities. Directorate-General for Employment, Industrial Relations, and Social Affairs](#), *Social Europe*, Supplement 1/91, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1991.
- Φουκό, Μισέλ, *Η μικροφυσική της εξουσίας*, (μτφρ. Λίλα Τρουλινού), Αθήνα: ύψιλον/βιβλία, 1991.
- Φουκό, Μισέλ, *Εξουσία, γνώση και ηθική*, (μτφρ. Ζήσης Σαρίκας), Αθήνα: ύψιλον, 1987.
- Φουκώ, Μισέλ, *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, τόμος 1, «Η δίψα της γνώσης», (μτφρ. Γκλόρυ Ροζάκη), Αθήνα: Ράππα, 1982.

Φραγκίσκου, Αμαλία «‘Εμείς’, οι ‘Άλλοι’ και τα ΜΜΕ: Μετανάστευση και τύπος. Μεθοδολογικές παρατηρήσεις σχετικά με την εμπειρική έρευνα», στο Βαρουξή, Χριστίνα – Σαρρή, Νίκος – Φραγκίσκου, Αμαλία (επιμ.), *Όψεις της Μετανάστευσης και Μεταναστευτική Πολιτική*, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 2009, σ.165-188.

Χαλκιά, Αναστασία, «Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας», *Εγκληματολογία*, 1-2, 2013, σ. 80-88.

Xenitidou, Maria – Professor White, Paul – Dr. Homer, Sean «Talking about Greek national identity and immigrant integration in Central Northern Greece: The extension of Greekness as the ‘ultimate contract’ for migration?», June 2007, διαθέσιμο στο https://www.researchgate.net/publication/268359215_Talking_about_Greek_national_identity_and_immigrant_integration_in_Central_Northern_Greece_The_extension_of_Greekness_as_the_'ultimate_contract'_for_migration, τελευταία επίσκεψη 1/4/2018.

Χριστόπουλος, Δημήτρης, «Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα», στο Παύλου, Μίλτος – Χριστόπουλος, Δημήτρης (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, ΚΕΜΟ, Αθήνα: Κριτική, 2004, σ. 338-366.

Χριστόπουλος, Δημήτρης, «Όπισθεν ολοταχώς; Ο Κώδικας ιθαγένειας ενώπιον του ΣτΕ, η Ακροδεξιά στην κυβέρνηση», *Ενθέματα*, 11/12/2011, διαθέσιμο στο <https://enthemata.wordpress.com/2011/12/11/hristopoulos-5/>, τελευταία επίσκεψη 16/9/2020.

- Zimmermann, F. Klaus, «Introduction. What Do We Know About European Migration», στο Zimmermann, F. Klaus (επιμ.), *European Migration: What Do We Know?*, Oxford and New York: Oxford University Press, 2005, σ. 1-14.
- Zavos, Alexandra, «Moving relationships/shifting alliances: Constructions of migration in the leftist anti-racist movement in Athens», *Annual Review of Critical Psychology*, 6, 2008, σ. 89-109.
- Zavos, Alexandra, «Building Alliances: Greek and Migrant Women in the Anti-racist Movement in Athens», στο Bonifacio, Glenda Tibe (επιμ.) *Feminism and Migration: Cross-Cultural Engagements (International Perspectives on Migration, 1)*, London and New York: Springer, 2012, σ. 227-242.

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Βυθούλκας, Διονύσης, «Ξεκίνησε η επιχείρηση 'Ξένιος Ζευς'», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, διαθέσιμο στο <https://www.tovima.gr/2012/08/04/society/ksekinise-i-epixeirisi-ksenios-zeys/>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

Γενική Γραμματεία Πληθυσμού και Κοινωνικής Συνοχής, Υπουργείο Εσωτερικών, «Εθνική Στρατηγική για την ένταξη των πολιτών τρίτων χωρών», 23-04-2013 διαθέσιμο στο http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/ethniki_stratigiki.pdf, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.

Council of the European Union, «The European Union Counter-Terrorism Strategy», 2005, διαθέσιμο στο

- <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020
- Council of the European Union, «Integrated border management; Strategy deliberations», Brussels 21/11/2006, διαθέσιμο στο http://www.eumonitor.nl/9353000/1/j4nvgs5kig27kof_j9vvik7mlc3gyxp/vi7jgt4r93za/f=/13926_3_06_rev_3.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Council of the European Union, *The Africa-EU Strategic Partnership. A Joint Africa-EU Strategy*, Lisbon, 9/12/2007, διαθέσιμο στο https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/er/97496.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Ελληνική Αστυνομία, *Στατιστικά στοιχεία παράνομης μετανάστευσης 2018*, διαθέσιμο στο http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=78538&Itemid=73&lang, τελευταία επίσκεψη 25/9/2020.
- Ελληνική Στατιστική Αρχή, <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SPO15/->, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Ένωση), «Συνθήκη της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, υπογράφηκε στη Λισσαβόνα στις 13 Δεκεμβρίου 2007», (C 306), 17 Δεκεμβρίου 2007, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.
- «Επιστολή 1000 κατοίκων Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών», διαθέσιμο στο <http://www.politismospolitis.org/archives/1365>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Η σφαιρική προσέγγιση της μετανάστευσης ένα χρόνο μετά: Προς μια ολοκληρωμένη ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική», Βρυξέλλες, 30/11/2006, COM(2006) 735, διαθέσιμο στο <https://eur->

- lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0735:FIN:EL:PDF, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Ενίσχυση της Παγκόσμιας Προσέγγισης της Μετανάστευσης: Βελτίωση του συντονισμού, της συνοχής και των συνεργειών», Βρυξέλλες 8/10/2008, COM(2008) 611 τελικό, διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2008/EL/1-2008-611-EL-F1-1.Pdf>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- EUR-Lex (European Union Law), «Ευρωπαϊκός χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης», <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3Aai0022>, τελευταία επίσκεψη, 20/9/2020.
- EUR-Lex (European Union Law), *Κυκλική μετανάστευση και εταιρικές σχέσεις κινητικότητας*, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3A114564>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- EUR-Lex (European Union Law), «Ευρωπαϊκός οργανισμός για τη διαχείριση των εξωτερικών συνόρων - Frontex», διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV:l33216>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- European Commission, Migration and Home Affairs, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/index_en.htm
- European Commission, Migration and Home Affairs, «The Dakar Strategy. Third Euro-African Ministerial Conference on Migration and Development», Dakar, 23/11/2011, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-is-new/news/pdf/dakar_strategy_ministerial_declaration_migration_and_development_en.pdf, τελευταία επίσκεψη 16/9/2010
- European Commission, European Neighbourhood Policy And Enlargement Negotiations, «Southern Neighbourhood», διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/southern-neighbourhood_en, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- European Union, External Action, Union for the Mediterranean (UfM), «The Union for the Mediterranean promotes economic integration across 15 neighbours to the EU's south in North Africa, the Middle East and the Balkans region», διαθέσιμο

- στο http://www.eeas.europa.eu/euromed/summit1105/index_en.htm, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Ένωση, «Μια ευκαιρία και μια πρόκληση. Η μετανάστευση στην Ευρωπαϊκή Ένωση», 2010, διαθέσιμο στο <http://docplayer.gr/15763-Mia-eykairia-kai-mia-proklisi-i-metanasteysi-stin-eyropaiki-enosi.html>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Η Διάσκεψη της Βαρκελώνης και οι Ευρωμεσογειακές Συμφωνίες Σύνδεσης», Δελτίο Τύπου 23-11-1995, διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/MEMO_95_156, τελευταία επίσκεψη 21/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Εταιρική Σχέση με τις Χώρες της Νότιας Μεσογείου για τη Δημοκρατία και την Κοινή Ευημερία», Βρυξέλλες, 8/3/2011, COM(2011) 200, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0200&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Διάλογος για τη μετανάστευση, την κινητικότητα και την ασφάλεια με τις χώρες της Νότιας Μεσογείου», Βρυξέλλες 24/5/2011, COM(2011) 292, διαθέσιμο στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0292&from=EL>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Η Συνολική Προσέγγιση της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας», Βρυξέλλες 18/11/2011, COM(2011) 743, διαθέσιμο στο <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0743&from=EN>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή της Συνολικής Προσέγγισης της Μετανάστευσης και της Κινητικότητας 2012-2013», Βρυξέλλες 21/2/2014, COM(2014) 96, διαθέσιμο στο [https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/COM\(2014\)096_EL.pdf](https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/COM(2014)096_EL.pdf), τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, «Προς μία νέα Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας», Βρυξέλλες, 4/3/2015, JOIN(2015) 6, διαθέσιμο στο <https://ec.europa.eu/neighbourhood->

enlargement/sites/near/files/neighbourhood/consultation/consultation_greek.pdf,

τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με την εφαρμογή και τη συνολική αξιολόγηση του προγράμματος «Ευρώπη για τους πολίτες», COM(2015) 652, Βρυξέλλες 16.12.2015, διαθέσιμο στο http://ec.europa.eu/citizenship/pdf/evaluationreportefc2007-2013_el.pdf,

τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, *Επιχειρήσεις υποστήριξης της ειρήνης - συνεργασία της ΕΕ με τον ΟΗΕ και την Αφρικανική Ένωση*, «Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 7ης Ιουνίου 2016 σχετικά με τις επιχειρήσεις υποστήριξης της ειρήνης - συνεργασία της ΕΕ με τον ΟΗΕ και την Αφρικανική Ένωση», P8_TA(2016)0249, διαθέσιμο στο https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0249_EL.pdf,

τελευταία επίσκεψη 14/9/2020.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Βρυξελλών, «Παγκόσμια Προσέγγιση της Μετανάστευσης: Δράσεις Προτεραιότητας Εστιαζόμενες στην Αφρική και τη Μεσόγειο», Συμπεράσματα Προεδρίας, 15/16-12-2005, διαθέσιμο στο <https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/15914-2005-EL.pdf>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

LSE IDEAS, *A strategy for Southern Europe*, Special Report SR17, October 2013, διαθέσιμο στο <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/reports/LSE-IDEAS-A-Strategy-for-Southern-Europe.pdf>, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

Official Journal of the European Union, *COUNCIL DECISION of 14 May 2008 establishing a European Migration Network*, 2008/381/EC, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:131:0007:0012:EN:PDF>, τελευταία επίσκεψη 12/9/2020.

Πρακτικά Βουλής, Αναγνωστόπουλος, Θεόδωρος, Υπουργός Δημόσιας Τάξης, , Ζ΄ Περίοδος, Σύνοδος Β΄, Συνεδρίαση ΣΤ΄, 15/10/1991, σ. 76 (0204).

Πρακτικά Βουλής, Γείτονας, Κωνσταντίνος, Α΄ Αντιπρόεδρος της Βουλής, συζήτηση για το σχέδιο νόμου του 2001 για τη μετανάστευση, Γ΄ περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΡΛ΄, 6/3/2001(πρωί), σ. 21 (5613), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/SYN030601p.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

Πρακτικά Βουλής, Δαβάκης, Αθανάσιος, Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας στο σχέδιο νόμου του 2001, Γ΄ περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΡΛ΄, 6/3/2001(πρωί), σ. 6 (5598), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/SYN030601p.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.

Πρακτικά Βουλής, Δένδιας, Νικόλαος, Υπουργός Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη, ΙΕ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση ΙΔ΄, 23-8-2012, σ. 38 (499), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20120823.pdf>, τελευταία επίσκεψη 17/9/2020.

Πρακτικά Βουλής, Διαμαντίδης, Ιωάννης, Εισηγητής της Πλειοψηφίας στη συζήτηση στη Βουλή για το σχέδιο νόμου «Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις», ΙΓ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Π΄, 9/3/2010, σ. 38 (4721), διαθέσιμο στο https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20100309_1.pdf, τελευταία επίσκεψη 9/9/2020.

Πρακτικά Βουλής, Λυκουρέντζος, Ανδρέας, Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας για το σχέδιο νόμου «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη υπηκόων τρίτων χωρών

- στην Ελληνική Επικράτεια», ΙΑ΄ Περίοδος, Θέρος '05, Συνεδρίαση ΙΖ΄, 2/8/2005, σ. 15 (651), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es02082005.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.
- Πρακτικά Βουλής, Παπανδρέου, Γεώργιος, Αναπλ. Υπ. Εξωτερικών, Θ΄ Περίοδος, Σύνοδος Γ΄, Συνεδρίαση ΟΣΤ΄, 9/2/1999, σ. 38 (4202), διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/ES0209.pdf>, τελευταία επίσκεψη 8/9/2020.
- Πρακτικά Βουλής, Ραγκούσης, Ιωάννης, Υπουργός Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, συζήτηση για το σχέδιο νόμου «Σύγχρονες διατάξεις για την Ελληνική Ιθαγένεια και την πολιτική συμμετοχή ομογενών και νομίμως διαμενόντων μεταναστών και άλλες ρυθμίσεις», ΙΓ΄ Περίοδος, Σύνοδος Α΄, Συνεδρίαση Π΄, 9-3-2010, σ. 38 (4721), διαθέσιμο στο https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20100309_1.pdf, τελευταία επίσκεψη 18/9/2020.
- Πρακτικά Βουλής, Σταμάτης, Δημήτριος, Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας στο σχέδιο νόμου του 1991, Ζ΄ Περίοδος, Β΄ Σύνοδος, Γ΄ Συνεδρίαση, 10/10/1991, σ. 62 (0036).
- Sierra Leone Civil War, διαθέσιμο στο <https://sierraleonecivilwar.com/the-sierra-leone-civil-war/>, τελευταία επίσκεψη 20/9/2020.

Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη, Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας, Κλάδος Οικονομικοτεχνικών και Πληροφορικής, Τεχνική περιγραφή – τεχνικές προδιαγραφές, Έργο: «Κατασκευή τεχνητού εμποδίου (φράχτης) στο χερσαίο τμήμα της ελληνο-τουρκικής μεθορίου στην περιοχή Ορεστιάδας Ν. Έβρου», διαθέσιμο στο <http://www.opengov.gr/yptp/wp->

content/uploads/downloads/2011/08/TEXNHTO_EMPODIO.pdf,

τελευταία

επίσκεψη 3/4/2018.

